

ZADARSKA SMOTRA
ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I UMJETNOST

GODIŠTE LXXII.
BROJ 1-3, 2023.

ZADAR, 2023.

Nakladnik
Ogranak Matice hrvatske u Zadru

Za nakladnika
Radimir Jurić

Glavni i odgovorni urednik
Josip Lisac

Uredništvo
Đuro Blažeka (Zagreb)
Adnan Čirgić (Podgorica)
Helena Dragić (Mostar)
Katarina Ivon (Zadar)
Josip Lisac (Zadar)
Zvezdan Strika (Augsburg)
Ante Uglešić (Zadar)

Tajnica uredništva
Anica Serdarević

Lektor
Anđela Milinović Hrga

Grafičko oblikovanje
Jakov M. Vežić

Slog
Meri Lozić

Tisak
Denona Zagreb

Tiskano u 500 primjeraka

ZS

Časopis se objavljuje uz financijsku potporu:

Zadarska smotra izlazi tromjesečno – Nakladnik: **Ogranak Matice hrvatske u Zadru** – Glavni i odgovorni urednik: **Josip Lisac** – Uredništvo i uprava: **Don Ive Prodana 1, 23000 Zadar**, telefon: **023 211 891**, e-mail: **mh@zd.t-com.hr** – Mrežna stranica: **www.ogranakmaticehrvatskeuzadru.hr** – Cijena pojedinom primjerku: **50 kn**, dvobroju: **70 kn**, trobroju: **100 kn**, godišnja pretplata: **150 kn**, godišnja pretplata za inozemstvo: **50 eura** – Pretplatu i narudžbe upućivati u korist žiroračuna Ogranaka Matice hrvatske u Zadru, **IBAN HR8224070001100044634** (s naznakom: **za Zadarsku smotru**).

ZADARSKA **SMOTRA**

SADRŽAJ

OBLJETNICE

Sve moderno počelo je od Matoša – uz 150. godišnjicu rođenja	9
Danko Plevnik	
Pripovjedač u odori pjesnika: uz 80. rođendan Luka Paljetka	23
Ivan Bošković	
Slavomir Sambunjak – glagoljaš	30
Ivana Petešić Šušak	
Životni put posut slojevitom ostavštinom – Stipe Botica i suvremena hrvatska usmenoknjiževna teorija	37
Denis Vekić	
Kroatist širokih interesa. Prijateljsko-kolegijalni zapis o Ivanu Boškoviću	42
Vinko Brešić	
Deset godina od odlaska Zvonka Bušića Taika (1946. – 2013.)	51
Mate Kovačević	
Pola stoljeća od Kolumbićeve kaligramije	55
Ivana Buljubašić Srb	

MEMORABILIJE

Mojih pedesetak zagrebačkih ljeta	61
Marija Znika	

POEZIJA

Pjesme	67
Srebrenka Barić	
Pjesme	71
Karlo Papić	
Toplija strana duge (rumunjski ciklus pjesama)	86
Sanja Franković	
Zvonini novog saziva 2	91
Stijepo Mijović Kočan	
Pjesme	104
Adolf Polegubić	
Pjesme	106
Zorica Antulov	

Pjesma	109
Stipan Kujundžić Šuntić	
Blues beskraja	110
Mirko Jamnicki Dojmi	
Igra na žici (i šest alternativa)	119
Igor Petrić	

STUDIJE, RASPRAVE, ESEJI

Ime dostojno avenije i mosta – Jaketa Palmotić Dionorić (1623 – 1680)	123
Miljenko Buljac	
Poezija Vesne Parun u dvjema antologijama Lucje Danielewske	133
Tatjana Stupin	
Konavle u listopadu	148
Miraš Martinović	
Nepoznata Elsa Morante	151
Manuela Kotlar	
Himna sv. Ivanu Nepomuku u Bribirskom molitveniku	155
Vinko Grubišić	
Grkokatoličko-pravoslavni odnosi u Dalmaciji i njihov utjecaj na hrvatsko-srpske odnose	163
Ivo Mišur	
Ošljak – prošlost u sadašnjosti	177
Radomir Jurić	
Govori gradišćanskih Hrvata	183
Josip Lisac	
Ezoterični pabirci	189
Omer Rak	
Sinkretizam narativnih strategija	200
Antun Česko	

PRIJEVOD

Saga o liscu (s poljskog preveo Pero Mioč)	223
Slawomir Mrożek	

PROZA

Kratke priče	261
Lovro Dojmi	

Samo da ne bude rata 284
Željko Bajza

Dvije pripovijesti 290
Josip Laća

PUTOPIS

Vrgada safari – U nastajanju za Euridikom 301
Igor Šipić

BIBLIOGRAFIJA

Prva cjelovita bibliografija Diadore: 1959. – 2021. 307
Vera Vitori

IN MEMORIAM

Josip Matešić (4. IX. 1927. – 25. III. 2020.) 313
Mijo Lončarić

Đorđo Zdrilić (1933. – 2021.) 317
Živko Dijan

Zlatku. Zlatko Košta (1951. – 2021.) 320
Milena Dundov

Umro je neumorni pravnik Zvonimir Šeparović (1928. – 2022.) 322
Mate Kovačević

**Sjećanja na Benjamina Tolića (Osoje, BiH, 8. srpnja 1943.
– Zadar, 11. kolovoza 2022.)** 325
Anđelko Akrap

Benjamin Tolić (1943. – 2022.) i stekliško mu pero 331
Mate Kovačević

OSVRTI I PRIKAZI

Priče oaze iz slobode 335
Mate Kovačević
ŽELJKO MUSIĆ ČILE, *POSLEDNJA OAZA SLOBODNIH LJUDI*

O Krleži i sljedbenicima iz drugoga kuta 337
Mate Kovačević
DAVOR VELNIĆ, *NA RUBU NIČEGA*

Raskoš jezične škrтости 342
Mate Kovačević
DAMIR PEŠORDA, *JEDNO*

Odnos religiozne i političke činidbe	343
Mate Kovačević JUAN DONOSO CORTÉS, <i>OTPADNIŠTVO ZAPADA</i>	
Prikaz knjige Radoslava Tomića	346
Nikola Jakšić RADOSLAV TOMIĆ, <i>ZNAKOVI IDENTITETA – SVECI ZAŠTITNICI U UMJETNOSTI 17. I 18. STOLJEĆA U DALMACIJI, BOKI KOTORSKOJ I DUBROVAČKOJ REPUBLICI</i>	
Lunarni i dnevni svijet Tamare Bakran	352
Sanja Franković TAMARA BAKRAN, <i>BRŠLIANDUŠA</i>	
Radna bilježnica Dominika Kunkere	357
Ivo Palčić DOMINIK KUNKERA, <i>KROZ VRIJEME I PROSTOR</i>	
Vodič o kulturno-povijesnoj baštini Skradina	361
Antonijo Brajković ANTE JURIC I MARINKO ŠIŠAK, <i>SKRADIN – OD PRETPOVIJESTI DO NOVIJEGA DOBA</i>	
Najlipše j' u svom kantunu	362
Marinko Šišak JOSIP PILIĆ, <i>RJEČNIK MILJEVAČKOGA GOVORA</i>	
Ljudska i pjesnička dimenzija Tomislava Marijana Bilosnića	366
David Cortés Cabán TOMISLAV MARIJAN BILOSNIĆ, <i>ÁFRICA</i>	
Havana blues i prijedeni put Tomislava Marijana Bilosnića	374
David Cortés Cabán TOMISLAV MARIJAN BILOSNIĆ, <i>HAVANA BLUES</i>	
Poetski dijalog sa Španjolskom	385
Davor Šalat TOMISLAV MARIJAN BILOSNIĆ, <i>NARANČE FEDERICA GARCÍE LORCE</i>	
Osvrt na rukopis romana "Napuštena gajeta" Zdenke Štefančić Mufa . . .	391
Tea Vidaić ZDENKA ŠTEFANČIĆ MUFA, <i>NAPUŠTENA GAJETA</i>	
Prikaz Zbornika radova o završetku Prvog svjetskog rata u Dalmaciji . . .	399
Frano Bilić TADO ORŠOLIĆ (UR.), <i>ZAVRŠETAK PRVOG SVJETSKOG RATA U DALMACIJI</i>	
Svjetlost na putu	407
Vlatko Majić ANTE SKAZLIĆ, <i>SVITANJE U POLIČNIKU</i>	
Putovanje slobode i njezine negacije od Zapada do Istoka i natrag	409
Mate Kovačević NEVEN SESARDIĆ, <i>KONSENZUS BEZ POKRIĆA</i>	

Prijeperi o smislu pripovijedanja	416
Mate Kovačević IVAN ARALICA, <i>MAČKE I MACANI (ZAVRŠNA)</i>	
Kristološka i domoljubna poetika HIL-ove edicije: prilog hrvatskoj lirskoj književnosti u dijaspori	419
Jelena Alfirević Franić PERO ROTIM, <i>VRIJEME, MOJ DAR ZA TEBE</i>	
Uvjerljivi zapisi, no bez bitnijih podataka	422
Mate Kovačević VELIMIR VISKOVIĆ, <i>O DRUGIMA, O SEBI – AUTOBIOGRAFSKO-MEMOARSKI ZAPISI</i>	
Vrlo značajan novoštokavski ikavski rječnik	426
Ivan Magaš ZVONKO BABIĆ, <i>RJEČNIK MJESTA PRIDRAGE</i>	
Jedinstven protagonist	428
Martina Petranović BORIS SENKER, DANIEL RAFAELIĆ, LADA MARTINAC KRALJ, NADA KOTURIĆ, IVO GREGUREVIĆ	
Jezično blago puka zubačkoga	432
Domagoj Vidović ILIJA VUKOTIĆ, <i>ZUBAČKI ZBOR</i>	
Klasična ljepota i suvremenost	436
Kristina Silaj DOK OBLACI PROLAZE. <i>SUVREMENA KUBANSKA POEZIJA</i>	
Svijet kubanske književnosti	443
Kristina Silaj ZVIJEZDA MODROGA NEBA. <i>SUVREMENA KUBANSKA PRIČA</i>	
KRONIKA	
Večer sjećanja na Ivicu Matešića Jeremiju	447
Radomir Jurić	
Kronika kulturnih događanja u Ogranku Matice hrvatske u Zadru od 15. rujna do 15. prosinca 2022.	450
Anica Serdarević	

Danko Plevnik

Sve moderno počelo je od Matoša – uz 150. godišnjicu rođenja

Putopisac, novinar, novelist, epigramatičar, esejist, feljtonist, humorist, polemika, pamfletist, najupečatljiviji kao pjesnik, a još više kao književni kritičar Antun Gustav Matoš, zvan Gustl, u obitelji Gicing i Gico, poznat i po znamenitom akronimu AGM, rodio se u petak 13. lipnja 1873. u Tovarniku, a preminuo u utorak 17. ožujka 1914. u Zagrebu od nasljedne bolesti grla. Začetnik je hrvatskoga modernističkoga kanona iako nije bio direktni sudionik hrvatskog modernističkog pokreta, što je samo jedan od paradoksa vezanih za njegovo mjesto u hrvatskoj književnosti. Među osnivačima je Hrvatskog novinarskog društva 1910. Svirao je violončelo, brat Leon (1878. – 1947.) violinu, sestra Danica (1876. – 1962.) klavir i bila svjetski poznata sopranistica, a jedino brat Milan (1884. – 1960.) nije bio glazbeno zanesen, ali se kao službenik u financijama nakon Antunove smrti brinuo o njegovu djelu i rukopisima. Muzikalnost su baštinili od oca Augusta koji je bio učitelj i orguljaš u crkvi sv. Marka u Zagrebu i djeda Grgura (1812. – 1899.) rođenog u Kačmaru, bačkog učitelja i orguljaša. Grgur Matoš bio je namješten u Plavni kraj Vukovara gdje se rodio njegov sin August Matoš (1847. – 1914.) i sin Feliks koji je preminuo 1877. Matoši su bili Bunjevci porijeklom iz Turjaka kod Sinja, kamo su se doselili u 18. stoljeću iz Rame u Hercegovini. Antunova baka bila je Mađarica Ersebeth Orovecz iz Kačmara, kći liječnika, govorila odlično ikavski hrvatski, a majka Marija Schams (1851. – 1944.) Našičanka, porijeklom sudetska Njemica, iz ljekarničke obitelji.

Antun je 1879. krenuo u osnovnu školu u Zagrebu, a 1883. i u Klasičnu gimnaziju. Do šestog razreda išlo je bez problema, ali je sedmi razred polazio i padao dva puta. Ocjenu nedovoljan osim iz fizike i propedeutike dobio je i iz hrvatskoga jezika od profesora Ivana Broza, vrsnog jezikoslovca koji se 1884. zaposlio u toj gimnaziji. Pjevao je u dječjem zboru u crkvi sv. Katarine te polazio Školu Hrvatskog zemaljskog glazbenog zavoda. Tu je naučio svirati violončelo sa svojim susjedima iz Jurjevske ulice Ivom i Jurom Tkalčićem, 2CELLOS-ima svog vremena, u čiju je sestru Dragicu, koju je zvao Dragica de Sades, bio platonski zaljubljen. Gimnaziju nije završio kao ni studij na Vojnome veterinarskom institutu u Beču na koji se upisao kao šestoškolac. Nije htio postati „pasji dentist” i „konjski specijalist” tako da je dobivenu stipendiju potrošio na upoznavanje knjižnica, posebice djela Stirnera, Schopenhauera i Byrona, odustavši i od

polaganja kolokvija. U opus nedovršenosti spada i njegova Autobiografija. Ali njegov duh nije bio nedovršen, već savršen, svom je bratu Leonu, koji je studirao povijest i zemljopis, 1912., za dva sata, izdiktirao diplomatsku radnju „Historija Gala”.

Ostavljajući dojam samoniklosti, brzo je shvatio da je rođen za pisanje, ali je u intervalima oskudice živio od glazbe. Prvu pripovijetku Moć savjesti objavio je već 1892. u *Viencu*. Spisateljska inicijacija rapidno je prekinuta jer je u jesen 1893. poslan u vojsku koju je, bez položene mature, morao služiti tri godine. Boravio je u Kutjevu gdje se brinuo za konje koji su zapovjedništvu bili važniji od vojnika. Roditelji su vjerovali da će ga upravo konji omekšati i vratiti na studij u Beč, pa je nakon osam mjeseci iz ove pastuharske čete otišao u Zagreb u Potkivačku školu iliti višu veterinarsku školu, i dalje kao vojnik u uniformi. Na koncu mu se smučio marvenski život od kojeg je pobjegao glavom bez obzira te 1894. dezertirao. Najprije u Šabac, gdje je uzvikivao „Živila Srbija, zemlja slobodna!” te otpješačio natrag u Vukovar. Iz Vukovara je otišao u Mitrovicu i tamo bio odveden u zatvor, a potom u Petrovaradin iz kojega je pobjegao u Novi Sad, a potom opet pješke do Pančeva gdje su ga ponovno uhitili. Prošvercao se u Beograd očekujući silno žudeću slobodu kakvu nije nudila Austrija.

U Beogradu je u tramvaju sreo Stjepana Brozovića koji je iz pastuharske čete pobjegao godinu prije i dao mu prvi smještaj. Zараđивao je prvotno držeći instrukcije u obitelji Sarajevčić, a kod njih je i stanovao. Neuspješno je 1894. pokušao nastaviti školovanje u Prvoj gimnaziji, a 1896. u Velikoj školi. Počeo je živjeti bez novca, oskudijevati, Veselinović i Sremac su mu zimi dali svoje kapute koje je odmah prodao, violončelo je zalagao tri puta, ali zbog slobode koju su Srbi imali previše, a Hrvati premalo, tek „u Beogradu naučih biti Hrvat.” Sprijateljio se s Božom Nikolajevićem čiji je otac Svetomir bio ministar i prijatelj kralja Milana Obrenovića. U kavani Dardaneli družio se s tada vodećim srpskim piscima Jankom Veselinovićem, s kojim je učio francuski i koji ga je protežirao, Stevanom Sremcem, Milovanom Glišićem, Čičom Ilijom Stanojevićem, Miloradom Mitrovićem, Branislavom Nušićem, a najveći je dojam na njega ostavio nepotkupljivi književni kritičar Ljubomir Nedić, koji je plaćao cijenu svoje nepopularnosti, uživajući u njoj.

Za stolom Dardanelija Matoš je nastavio svoj književni rad. Ujesen 1895. počeo je zapisivati sve što mu se činilo važno za život i stvaralaštvo u „Bilježnicu”. Ukupno je napisao 20 bilježnica, zadnju u prosincu 1913. u Rimu. To je radio gdje god se zatekao: u kazalištu, gostionici, knjižnici, parku, vlaku... Poput svojih francuskih impresionističkih predšasnika braće Edmonda i Julesa Goncourta, koji su na papiricima dokumentirali sve što su vidjeli kao građu za svoja buduća književna ostvarenja, on je u bilježnici ekscerptirao pročitana djela iz klasične, francuske, engleske, njemačke talijanske i španjolske literature, misli i krokije za nove književne radove, ad hoc dojmove i zapažanja u nekoliko riječi i rečenica, razgovore, pravio bilješke o kritikama svojih tekstova, sudbini dolazećih, a pogotovo nedolazećih honorara, dugovima, primitcima, pozajmicama, a zbog nespavanja smišljao i viceve. Koristio se bilježnicama i za sakupljanje manje

poznatih riječi, narodnih izraza, idioma srpskih, muslimanskih i mediteranskih književnika... Njegovo je pisanje postalo kazivije od drugih.

Prvi redovni honorar dobio je kao čelist orkestra Kraljevskog srpskog narodnog pozorišta, što mu je omogućio njegov dramaturg Milovan Glišić. Kad je htio povišicu, rečeno mu je da se najprije treba oženiti.

Napokon se raspisao u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini, u zagrebačkim *Narodnim novinama*, splitskom *Novom veku*, Veselinovićevu *Pobratimu*, *Dnevnom listu*, *Brankovom kolu*, a na preporuku Veselinovića i u sarajevskoj *Nadi* kod Koste Hörmanna i Silvija Strahimira Kranjčevića. Najveću financijsku korist imao je od *Nade*, gdje je pisao kronike i feljtone, prepisivao i duhovitosti iz „Bilježnica”, često dobivao i avans i tako dijelom poslije preživljavao u Ženevi i Parizu. Kad bi kritizirao kojeg srpskog pisca, dobivao bi oznaku da je „bosanski plaćenik”. Biti objektivan u kritici značilo je biti nelojalan spram kolega jer se u javnosti obično tražila prijateljska neobjektivnost. Zbog negativne kritike Veselinovićeva romana *Hajduk Stanko*, žaleći „sebe što je morao čitati roman do kraja, a i pisca što je morao napisati tih 456 strana”, bio je bojkotiran od čitavog kulturnog Beograda pa je s putovnicom beogradskog odvjetnika Branka Ilića preko Budimpešte krenuo za Beč na putu do Münchena. U Beču je upoznao prve hrvatske moderniste Guida Jenya, Vladoja Schmidt-Jugovića, jednog od pokretača bečke *Mladosti*, Milivoja Dežmana, ali je bio primoran otići jer ga je netko prijavio kao vojnog bjegunca. Modernisti kod njega nisu dobro prošli jer za njega moderno nije značilo preuzimati tuđe uzore, nego biti originalan.

U Münchenu je boravio kod beogradskog prijatelja Bože Nikolajevića, ali je iz istih denuncijantskih razloga oputovao u Ženevu. Tu je sreo Beograđanina Jovu Pantelića i uglavnom se družio sa srpskim poznanicima, upoznavši i Nikolu Petrovića, sekretara pokojnog Lajoša Košuta. Cijele dane provodio je u Nacionalnoj knjižnici, a navečer je za svoje društvo svirao violončelo. Ovdje prvi put počinje živjeti od književnosti i pisanja. Htio je biti samo književnik, a morao ostati i novinar. Kao književnik nije pravio kompromise pa je često gladovao. Premda je bio impresionistički novinar, znao je realistički napisati ono što su urednici od njega tražili, što je i razumljivo jer je kao emigrant živio od honorara iz Bosne, Hrvatske i Srbije. U *Narodnim novinama* već 9. ožujka 1898. objavio zapis „Od Münchena do Ženeve”.

Jednogodišnji boravak u Ženevi iskoristio je za osobni studij francuske i svjetske književnosti u – Nacionalnoj knjižnici. Intenzivno je čitao Michela Montaignea, Ernesta Renana, Jean-Marie Guyaua, ali i Johanna Wolfganga Goethea, Friedricha Nietzschea... Upoznao se s djelima francuskih simbolista, parnasovaca, dekadencija, čitao časopis *Revue de deux Mondes*. Novinarstvo je naučavao po knjizi Eugèna Dubiefa *Le journalisme* (Novinarstvo), a književnu kritiku prema *La critique scientifique* (Znanstvena kritika) Émilea Hennequina. Josip Tomić je 1939. u svojoj doktorskoj disertaciji „Matoševo poznavanje francuske književnosti” analizirao bibliografske izvore njegovih eseja o Rousseauu, Voltaireu, Stendhalu i drugima. Brat Leon koji je prije njega već dvaput bio u Parizu, oba puta pješice, čekao ga je s prijateljem Alfredom Makancem. Prije toga mu je poslao svoju putovnicu.

Antun je pobjegao iz Ženeve jer nije mogao platiti preostalu stanarinu brijaču kod kojega je stanovao. Ovaj mu je sakrio cipele kako mu ne bi pobjegao, ali je ipak uspio dospjeti do vlaka u papučama, obukavši samo jednu čarapu a drugu nogu zamotao u *Obzor*. Stigao je 6. kolovoza 1899. Pet godina proveo je u Parizu, tadašnjoj svjetskoj meki umjetnosti, naročito književnosti i slikarstva, uživajući u raskoši slobode, ali i pogibelji siromaštva, smrzavajući se u hladnom stanu, grijući u zagrljajima polusvjetskih žena. Osim iz novina i časopisa, novce su mu slali i svećenici koji su ga simpatizirali, kolege književnici poput Viktora Cara Emina, a redovito roditelji, kojima se uz zahvalu opravdavao: „I nije moja krivica, da se moj zanat tako slabo plaća.” Kad god je bio u krizi, pisao je tužbalice, jednom i suuredniku *Agramer Tagblatt*a Ottu Krausu, koji je objavio odlomke tog suznog pisma nakon čega su mu u Pariz mnogi poslali novac. Među njima i učenica VII. razreda Olga Herak, od njega mlađa 11 godina, koja mu je poslije postala zaručnicom. Bio je epistolarnik iz više razloga. Obitelji je slao pisma radi informiranja o stanju, tražeći naravno novčanu pomoć, prijateljima zbog održavanja kontakata, urednicima da ih požuri u objavljivanju tekstova i plaćanju honorara...

Antun Gustav Matoš

I u Parizu je pratio ono što se događa u Hrvatskoj gdje je Croata Croatae lupus: „I to je nesreća biti Hrvat. Ali kada već to jesmo, budimo slobodni Hrvati.” Nastanio se u hotelu u ulici Sedaine. Mijenjao je hotele prema dotoku novca. Slikar i karikaturist André Rouveyre nagovorio ga je da se preseli u hotel Cronstadt u Latinskom kvartu u kojem je stanovao. Spavao je na zadnjem katu, na šepavom krevetu, dijeleći ga s besplatnim sustanarima – stjenicama. Uza sve to mislio je na život u domaji jer „nema većeg inkvizitora od misli”. Rouveyre mu je često plaćao objed i stanarinu, a kad se Matoš dočepao novca, zabavljali su se s lakšim i težim djevojkama i tulumarili su do kasno u noć. Zajedno su ra-

dili za humorističke listove *Le Rire*, *Le Sourire*, *Cris de Paris* i neke druge, s tim da je Rouveyre bio zadužen za karikature, a Matoš za popratne tekstove. Pisao je za *Nadu*, *Narodne novine*, *Brankovo kolo*, *Kolo*, *Život*, *Letopis Matice srpske*, *Vijenac*, *Prijegled*, *Slobodnu reč*, *L' Oeuvre d'Art international*, *Pokret*, *Hrvatsku reviju*, a 26 Pisama iz Pariza objavio je kao dopisnik *Hrvatskog prava* iz Pariza (1900/1901). U isto vrijeme Hörmann ga je angažirao kao novinara: „Imenovao me vrstom sekretara bosanskog paviliona, pribavi mi od ministarstva trgovine novinarsku kartu”, pa je o toj izložbi pisao i za *Nadu*.

Živeći za čitanje, pisanje i flertanje, studiozno, boemski i flanerski, uspijevao je održati svoju artistsku savjest pa je *Pesme Duke* od Medine (Jovana Dučića) nazvao palanačkim megalomanstvom, što je Dučića razbjesnilo jer ga je častio ručkovima i duhanom. AGM je u Parizu stekao visoke umjetničke kriterije i rafinirani ukus, susrevši se s poezijom parnasovaca i simbolista, ućeci naročito iz poetike Charlesa Baudelairea, zatim prozaika Prospera Mériméea i Guya de Maupassanta, Mauricea Barrèsa, Mauricea Maeterlincka, Joris-Karla Huysmansa, ali i Amerikanca Edgara Allana Poea od kojeg je u prozi, po vlastitom priznanju, najviše naučio. U to vrijeme napisao je i velik dio svoje proze: *Iverje* (1899) i *Novo iverje* (1900).

Poslije Pariza 9. kolovoza 1904. vratio se u Beograd. Već sljedeće godine kriomice je došao u Zagreb. Ilegalno je dolazio nekoliko puta, ali su za njegove dolaske znali svi koji su to trebali znati, čak je s prijateljima dospio bančiti jer se već afirmirao kao bonvivan. U Beogradu je nastavio s novinskom književnom kritikom, ali i s kazališnom, plesnom, likovnom i glazbenom kritikom te objavljivanjem u Hrvatskoj spisa koje je pisao u Parizu: *Ogledi* (1905) i *Vidici i putovi* (1907). Režim se promijenio i nakon dinastije Obrenovića na vlast su došli Karađorđevići. Umjesto bivših kavanskih utočišta nastala su nova poput Skadarlije. Od starih prijatelja ostao mu je Boža Nikolajević koji je postao urednik novina *Srpska reč*, gdje je Matoš pisao teme iz kulture. Žaoka se nije odricao pa je u jednom kazališnom osvrtu napisao kako je u predstavi najbolje „znao svoju ulogu sufler”. Smatrao je da je kazališnu publiku mnogo lakše ganuti negoli čitalačku. Kulturu je pratio i za radikalsku *Samoupravu*. Svoje kulturne kritike objavljivao je i u *Srpskoj zastavi* i *Večernjim novostima*, pod pseudonimima Hop-Frog, Gilles, ali ih je stil razotkrivao, pa su nailazile na ogorčenu političku recepciju, a time i na manje spisateljskog angažmana i intenzivnijeg odavanja boemskom životu. Nakon krunidbe Petra I. Karađorđevića našao se na jugoslavenskom banketu kod Kolarca i pod gasom htio uzeti riječ, ali ju mu je odmah oduzeo jedan skerlićevac iz *Srpskog književnog glasnika* jer je bio u trajnom sukobu s Jovanom Skerlićem. Napad na njega spriječili su književnici iz Hrvatske.

Samostalci (Samostalna radikalna stranka) Ljubomira Stojanovića pripremali su na Vladi protjerivanje Matoša iz Srbije jer je jedan od njihovih duhovnih i političkih vođa bio upravo Skerlić, koji je s njim bio u stalnoj polemici. Ružili su ga kao srboždera, frankovca, plaćenika i opet kao špijuna. Nakon što je slovenski novinar Milan Plut napisao da protiv Frana Supila Matoš u *Hrvatskom pravu* piše pod pseudonimom Argus, pod kojim se krio Josip Frank, došlo je do tuče nogama i stolicama u Pozorišnoj kavani. U isto vrijeme Matoš je pisao za

zagrebačko *Hrvatsko pravo*, *Hrvatsku smotru*, *Prosvjetu*, *Mladu Hrvatsku*, *Novosti*, *Novi list*, *Glas Matice hrvatske*, *Obzor*, *Strossmayer koledar*, tražio kulturno proširivanje jer je „vrlo jadan Hrvat onaj koji je u kulturi samo Hrvat”, tako da su nezadovoljstva njegovim pisanjem imale dvije strane, zagrebačka i beogradska, koje su zlorado prenosile klevete i objede na njegov račun. On se nikad nije svađao zbog neliterarnih motiva, napadajući napadne neknjiževnike i lakovjenu umjetnost i konstatirajući da „samo Hrvat zna mrziti Hrvata”.

Pisao je za *Hrvatsku smotru* za šest filira po retku, pa je zarade radi radije pisao više nego što su to željeli urednici, koji su najčešće kuburili s isplatom honorara, a on u vječitoj stisci uvijek tražio akontaciju. Nastojanje da živi od pisanja a ponaša se boemski guralo ga je u neimaštinu, pa su ga među ostalim spašavali i braća Julije i Ante Benešić.

Iz Beograda je vodio polemike s naprednjacima oko *Pokreta* nazivajući ih „pokretenima”, s „Mladima”, *Savremenikom* i Društvom hrvatskih književnika, Jovanom Hranilovićem, Antom Radićem, Cherubinom Šegvićem, sa „Starima”, Brankom Drechlerom-Vodnikom, kojega je uvrštavao u „pisličare” (pisce političare) i Milanom Marjanovićem, Maticom hrvatskom, s Dalmatincima „majstorima s mora” kako ih je zvao, a koji su mu godinama bili prijatelji, tvrdeći da Dalmacija Ive Vojnovića, Ante Tresića Pavičića, Josipa Kosora, Milana Begovića nije Dalmacija Džive Gundulića. Kritizirao je i „raguziranje” iliti laganje i „dubrovačku djelimičnu kulturu”. Čas je hvalio čas kritizirao kipara Ivana Meštrovića, a Natku Nodilu spočitavao da zadojen talijanskom kulturom ne vidi da je talijanska Irredenta ista kao i njemački Drang nach Osten te zbog virtuoznog skakanja „iz hrvatstva u srpstvo, iz starog jezuitskog obzoraštva u neklerikalno naprednjaštvo”. Iako je najviše hvalio Milana Marjanovića, jednog od najistaknutijih pripadnika modernističkoga pokreta i, uz Matoša, vodećeg književnog kritičara moderne, koji ga je u karlovačkom *Svjetlu već* 1900. prepoznao kao književnika, prigovarao mu je što se od individualističkoga artizma radije primiće književnosti kao sredstvu formiranja narodne psihe. Umjetnik ne smije biti prerevan, a „M. Marjanović nije dovoljno lijen.” Polemičku sezonu vodio je na dvama nacionalnim kolosijecima.

Osim Branislava Nušića kao kolege iz prvog boravka u Beogradu, ovoga se puta našao u društvu novih „kardaša” kao što su Bora Stanković, Kosta Luković, Dušan Nikolajević, Sima Pandurović, Vladislav Petković-Dis, Milan Jevremović s kojim je jedno vrijeme stanovao kod Švabe Bormana.

Isidor Kršnjavi većim a Josip Frank manjim dijelom, pomogli su mu oko amnestije, međutim, dok se to nije definitivno riješilo, tajno je boravio najprije u Zlataru pa u Samoboru kod školskog druga dr. Mije Juratovića. Nakon što je 1908. pomilovan, u Zagreb se vratio 28. siječnja, nakon četrnaest godina lutanja po svijetu. Ubrzo je otišao u Sarajevo vidjeti bolesnog Silvija Strahimira Kranjčevića te potom prisustvovao i njegovu sprovodu. Posvetio se lirici, objavljujući u periodici, koja je prikupljena tek nakon njegove smrti u zbirci *Pjesme* (1923), a važi za njegov *opus magnum*. Napisao je 80 pjesama. Njegove tadašnje pjesme: *Notturmo*, objavljena tri dana prije smrti, *Jesenje več*, *Srodnost* i *Utjeha kose*, koju je napisao u Beogradu lijevom rukom jer mu se desna grčila, postale

su simbolom ne samo Matoševe poezije nego i hrvatske moderne. Posvećen rimovanom sonetu, ne cijeneći slobodni stil, ostao je privržen poetici akcent-silabičke versifikacije. Slijedeći Arthura Rimbauda, okrenuo se sinesteziji i muzikalnim efektima izraza. Pored sentimentalnih pjesama u kojima je tražio ljepotu duše i prirode, pisao je i pjesme koje su odražavale njegovu provokativnu polemičnost i duhovitost: *Suvremeni simbol i Stara pjesma*, izravnu političnost: *Grički dijalog i Basna i strasnu domoljubnost: 1909.*, *Pri svetom kralju, Iseljnik*. Hiperbolama je naglašavao tragično stanje nepokretnosti Hrvatske: „O, ta uska varoš, o ti uski ljudi, / O, taj puk što dnevno veći slijepac biva, / O, te šuplje glave, o, te šuplje grudi, / Pa ta svakidašnja glupa perspektiva!” kako glasi prva strofa njegove Stare pjesme iz *Savremenika 1909.* Ta stara pjesma u prenesenom i doslovnom smislu dijagnostički vrijedi i danas. Svoj je personalizam uvodio i u prozu.

Vrativši se u Zagreb, htio je nadoknaditi svoje izbjavanje iz hrvatskog književnog i političkog života, pa je pažnju na sebe privlačio polemikama, kritikama i sukobima. Otuda i njegov moto: „Zbog proklete te kritike ima me već u nosu tri četvrtine Zagreba, i ja ću nastojati da se posvađam i s ostatkom.” (Biti ili ne biti). Od toga je ipak odustao pošto je postao vođa mladih pjesnika i književnika zvanih „Gričani”, prije svega Augustina Tina Ujevića, Ljube Wiesnera i Frana Galovića, Vladimira Čerine, Nikole Polića (brata Janka Polića Kamova kojeg je kritizirao), književnika i novinara Krešimira Kovačića, sina književnika Ante Kovačića, Karla Häuslera, slikara i karikaturista Pjera Križanića, nazvanih i „Matošijaši”. Kao „rabbi” se žestoko posvađao sa svojim najpoznatijim „discipulusom” Tinom Ujevićem. Ta „hrvatska plejada” kako je zamišljao ovu novu stvaralačku generaciju, raspala se već 1911. Vjerovao je da će nakon povratka kući naići na pozitivnu atmosferu, ali nakladnici su mu odbijali knjige, a poneke novine i aktualne članke. Ipak, pisao je za *Hrvatsku slobodu*, *Hrvatsku smotru*, *Hrvatsku*, *Hrvatskog đaka*, *Prosvjetu*, *Mladu Hrvatsku*, ponekad i anonimno, *Hrvatsku Hrvatom*, *Narodne novine*, *Riječki Novi list*, *Obzor*, *Vijenac*, *Koprive*, *Hrvatsku pozornicu*, *Narodnu obranu*, (prašku) *Zoru*, a sam je neuspješno namjeravao pokrenuti listove *Crni petak* i *Kokot*.

Bojkotirali su ga najznačajniji izdavači tog doba Matica hrvatska i Društvo hrvatskih književnika, koje je nazvao Društvom hrvatskih varalica, pa mu je *Umorne priče 1909.* izdala Knjižara Mirka Breyera, *Naše ljude i krajeve 1910.* Naklada J. Sokol, a *Pečalbu 1913.* napokon – Društvo hrvatskih književnika. Službena je cenzura, zbog napisa da srbijanski kralj Petar I. Karađorđević bolje govori hrvatski od hrvatskoga kralja Franje Josipa I., izrezala tu stranicu „zbog uvrede Njegova Visočanstva hrvatskoga kralja” tako da je u knjižare stigla tek godinu dana nakon tiskanja. Knjigu svojih polemika koje su sadržavale i odgovore napadnutih, što je bio novum u hrvatskoj polemici, *Dragi naši savremenici* trebala mu je također izdati Knjižara Sokol 1912., ali do toga ipak nije došlo. I dalje je pobuđivao pozornost javnosti književnim kritikama domaćih pisaca, a prikazivao je i knjige francuskih autora Mauricea Barrèsa i Louisa Legera te belgijskog nobelovca Mauricea Maeterlincka. Talijanski futurist Marinetti poslao mu je svoju knjigu *I poeti futuristi* (Futuristički pjesnici) s posvetom.

Nesreća ga je pratila i u privatnom životu jer je Zakon o „celibatu” branio njegovoj zaručnici Olgi Herak udaju, a on sam nije bio prenagao za svadbu, pišući: „Volim te ali samoću još više”, izgovarajući se i da nema stalne službe. Prema ženama je imao konzervativni odnos, zbog čega su ga modernisti kritizirali. Za njega je ljubav bila najšira sloboda, brak nikakva sloboda, priznajući da „tako zvani moderni duh nije u stanju da pravu ljubav imaginira.” Imaginacija je bila potrebna i tadašnjem nacionalizmu, patriotizmu, južnoslavenstvu. Položivši potrebne ispite za učitelja, Rauchovim dekretom bio je postavljen za privremenog učitelja. Zaposlio se nikada nije, ali je od 1. siječnja 1910. dobivao plaću. To Rauchovo dekretiranje njegovi su i neprijatelji i prijatelji dočekali s podozrenjem, tretirajući ga kao sinekurista i podložnog Rauchu, premda mu se za tu uslugu zahvalio tek kada je Rauch sišao s vlasti.

Došlo je doba turbulencija i morao je pronaći svoj novi put u političku suvremenost. S Frankom i *Hrvatskim pravom* razišao se nakon Veleizdajničkog procesa 10. kolovoza 1909., te 1910. postao „milinovac”, sljedbenik Mile Starčevića, nećaka Ante Starčevića, koji je 1908. pokrenuo Starčevićevu stranku prava. Ali već nakon dvije godine napustio je i milinovce i njihove novine *Hrvatsku slobodu*. Preživio je sve izazove pa i samoga sebe: „Ja u stranci, ali stranka ne u meni.” Literarna sloboda za njega je bila iznad svih stranaka i koterija. Napadao je i Franka zbog vođenja stranke koja propagira neustavan život, osnivanja fašističke organizacije Hrvatska legija, ratnih huškača u službi Austro-Ugarske Monarhije, čiji su legionari napadali Srbe, premlatili Supila i pokušali ubiti Milu Starčevića. Kritizirao je i Antu Pavelića (zubara).

Prvi je put s vlastitom putovnicom 1911. otputovao u Firencu. Izvještavao je tako da je postao prorok modernog putopisa u kojem novinar postaje inherentan dio putovanja i opisa sredine, s vlastitim procjenama vrijednosti gledanog. „Firenca, grad cvijeća, je tako divno mjesto, da tu vrijedi gladovati. (...) Ulice i trgovi su tu muzeji.”

Iako duhovit, nije uspio svoju komediju „Malo pa ništa” 1912. staviti na daske pa se do daske posvađao s intendantima, čak i prijateljima ako su se prema njoj ponijeli kritički. Nekoliko puta ju je doradivao, no kritičari su bili neumoljivi kao i on sam prema neuspjelim djelima drugih pisaca. Objavljena je tek postumno u *Savremeniku* 1923. Režirao ju je Georgije Paro 1970. u kazalištu Komedija. Sam je kao lik dospio na pozornicu 1934. u drami Gena Senečića „A. G. M.”

Za Matoša je Velika Hrvatska i Jugoslavija bila jedno te isto, pa je zdušno podržao Prvi balkanski rat 1912., za što je dobio veliki publicitet u Srbiji, a kad je osudio Drugi balkanski rat „zbog bratskog klanja radi nekoliko pedalja zemlje” između Srba i Bugara, ta ista štampa ga je proglasila najpokvarenijim čovjekom na slavenskom jugu. Branio je Bugare od Srbijanaca, a Makedonce od Grka. Tražio je nedvojbenu osobnu, nacionalnu, regionalnu i europsku identitet. Neko je vrijeme razmišljao i o odlasku u Ameriku. Zbog višestoljetne prisilne vezanosti za germansku kulturu, predlagao je „keltsko-slavenski savez”, gdje hrvatski glas može odjeknuti i onda kada je ušutkan u domovini.

Godinu dana prije smrti boravio je u Rimu zbog zdravstvenih razloga, ali je oko sebe u to kratko vrijeme okupio novu znanstvenu i literarnu mladost: Vik-

tora Novaka, dr. Viktora Hoffillera, Antuna Aralicu, svećenike Tomu Severovića i Janka Borkovića sa Zavoda „Sv. Jeronim” kod koga je prespavao prvu noć u Rimu. Iz Rima se javljao u osam „Rimskih feljtona”. U zagrebačku Bolnicu milosrdnica, gdje mu se trebao ekstirpirati larinks, stigao je nakon Rima 27. prosinca 1913. Operacijom mu je trajno oduzet govor. Otada je pisao na ceduljicama ili prstima po zraku. Nije prestajao čitati, čak i Marxov *Kapital*, umro je s knjigom Ksavera Šandora Gjalskoga *Na rođenoj grudi*. Jeo je bolno preko cijevi, sanjajući dan kad će moći jesti „janjčeka pri Vukiću”. Poeziju je počeo Hrastovačkim nokturnom, završio Notturnom. Preminuo je u 2 i 15, 17. ožujka 1914. Posljednje riječi bile su upućene Olgi Herak, koja se ljutila jer joj Matoševa obitelj nije dopuštala da ga posjeti u bolnici. Nakon Drugog svjetskog rata otišla je u Argentinu i tamo umrla od – raka na grlu. Posmrtno govore održali su mu 19. ožujka na Mirogaju Julije Benešić u ime Društva hrvatskih književnika, Zvonimir Vukelić u ime Hrvatskog novinarskog društva, Ljubomir Maštrović u ime *Mlade Hrvatske*, a u ime hrvatskih sveučilištaraca Milan Anić i Salih Baljić.

Matoš je bio svjestan dalekosežnosti umjetnosti koja ga jedino može obraniti od gladi, depresije i samoubilačkog pesimizma. Za razliku od francuskog pjesničkog i novinarskog prethodnika Aloysiusa Bertranda (1807. – 1840.), koji je u Parizu doista umro od gladi, a svojim stilom čak utjecao na Baudelairea, Huysmansa, Mallarméa i također naviještao modernizam, Matoš je u tom istom Parizu opstao i umjetnički napredovao. Nije se zamarao efemernošću prestiža i neobjavljivanja napisanog „jer pravi umjetnik stvara za sebe, a tek publicira za druge...” Nije odustajao od svojih stavova da neće iznevjeriti slobodne hrvatske misli i misli slobodne Hrvatske. Niti strahovao od suvremenika i nadolazećih veličina: „Ali ljudi, koji idu za nama, postaju komični, govoreći onako visoka o nama, kao da idu pred nama.” Iako odavna biološki mrtav, izražajno je moderniji od mnogih današnjih pretendata na stilski vrh u hrvatskoj književnosti. U to vrijeme u Poljskoj je korifej modernističke misli bio filozof, pisac i književni kritičar Stanislaw Brzozowski (1878. – 1911.), koji je bio veliki stilist, domoljub, teško preživljavao, radosno utjecao na mlade i također premlad umro.

Matoševu ličnost i opus oživio je u biografskoj studiji *Tragajući za Matošem* povjesničar Mirko Žeželj (1970.). Stilističar Krunoslav Pranjić je 1967. doktorirao tezom „Jezik i stil Matoševe pripovjedačke proze”, koja je 1972. publicirana u Zagrebu u ediciji „Rada” JAZU. Pranjić se u svojim stilističkim kolegijima i radovima obilato služio Matoševim leksičkim, morfološkim i sintaktičkim dometima. Književni povjesničar Dubravko Jelčić objavio je monografiju *Matoš* 1984. i bibliografiju o njegovu djelu. Ignoriran za života, slavljen je tek desetljećima nakon smrti obilnim sabranim i izabranim djelima. Prvo u razdoblju 1935. – 1940. koje je izdala Binoza u Zagrebu *Djela A. G. Matoša, I-XVII*, zatim tek početkom 1960-ih u Sarajevu *Izbor* u dvama svescima 1962., pa *Izabrana dela* u Beogradu 1963. pa dopunjeno izdanje 1968. U Zagrebu su 1967. Matica hrvatska i Zora izdale *Izabrana djela* u Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. 64, 65, 66. Nesumnjivo najvažniju zbirku Matoševih radova predstavljaju *Sabrana djela, I-XX*, pod uredništvom Marijana Matkovića u zajedničkom izdavačkom pothvatu JAZU – Liber – Mladost, Zagreb, 1973. Kako je Matoš postao neza-

obilazno štivo lektire, redala su se *Izabrana djela*, Školska knjiga, Zagreb, 1977., *Izabrana djela*, 1-6, Tiskara Rijeka, Rijeka, 1990., *Izbor iz djela*, Školska knjiga, Zagreb, 1993. i *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša, 1-11*, „A. G. Matoš”, Samobor, 2003. – 2008., čime je bio i nakladnički rehabilitiran.

Doživljavao se kao suvereni elitist onako kako se postavljao njegov prozni uzor Edgar Allan Poe koji je pisao kako mu cijelu narav „buni pomisao, da bi mogao na svijetu postojati netko superiorniji od mene.” Bio je toliko impresioniran Poeom da je svoje pripovijetke zauvijek držao svojim najvažnijim stvaralaštvom, a putopis prožet feljtonistikom *Oko Lobora* (1907) svojim najznačajnijim djelom. U njemu je harmonizirao poeziju i pejzaž, poprativši ih komentarima iz povijesti, socijalne situacije i stvarnosti s lica mjesta. Bio je iznimno ponosan i na svoj poetski enciklopedizam lokalnog kolorita. U tom je stilu napisao šezdesetak novela koje se tematski razlikuju, već prema tome koje se sredine opisuju. Narodni likovi dominiraju u lokalnoj, dok ekscentrici paradiraju u inozemnoj prozi, ali ih nikada umjetnički ne situira izvan lirskog konteksta koji odražava i cho njegove intimne proživljenosti. Između njih katkada eksperimentira lirskom prozom: *Sjena*, *Samotna noć*, *O Tebi i o meni*, gdje odstupa od klasičnog novelističkog diskursa.

Impresije inspirirane faktičkim događajima objavio je u najkraćoj noveli *Kip domovine leta 188**, čija je ranija verzija imala naziv *Junačka smrt*, a opisivala kako je mađarska konjica pregazila Hrvatsku. Osobna iskustva upečatljivo je izrazio u pripovijetki *Nekad bilo – sad se spominjalo*, tuđa u pripovijetki *Pereci*, friški pereci u kojoj je zaiskrio reporterskim humorom. Sižejno najzrelije bile su mu novele *Camao*, *Lijepa Jelena*, *Put u Ništa*, *Cvijet sa raskršća* i *Balkon*. Njegovo je pripovijedanje u pravilu bilo u kontrapunktu između realnog i idealnoga svijeta, bogatih i siromašnih, normalnih i živčanih karaktera. U središtu *Camaa* je papiga *Camao* po kojoj je novela i dobila ime, čime Matoš aludira na *Gavrana* *Edgara Allana Poea*, a taj se ptičji motiv pojavljuje i u *Matoševu* djelu *Put u Ništa*. Glavni lik *Camaa* je *Alfred Kamenski* koji proživljava životne muke i seli se po europskim državama, na koncu upoznaje *Fanny* i otkriva osjećaje ljubavi. *Alfred* je Hrvat simboliziran poput *Adonisa*, a *Fanny* kao poljska *Venera*, a *Matoš* ih uspoređuje s likovima opere *Tannhäuser* *Richarda Wagnera*. Ponavljajući riječi koje su si oni međusobno izgovarali, *Camao* mijenja tijek radnje i uzrokuje tragediju u kojoj jedino on preživljava.

Književnu je kritiku učinio autonomnom, važnom i slobodnom. Budući da je živio u dvjema sredinama: beogradskoj i zagrebačkoj, jednakom je meritornošću pisao o *Silviju Strahimiru Kranjčeviću*, prijatelju iz djetinjstva *Vladimiru Vidriću*, *Dragutinu Domjaniću*, *Janku Poliću Kamovu*, *Ivi Vojnoviću*, *Milanu Marjanoviću* pa čak i o dječjim piscima poput *Ivane Brlić-Mažuranić*, o srpskim piscima *Stevanu Sremcu*, *Janku Veselinoviću*, *Bogdanu Popoviću*, *Simi Panduroviću*, *Jovanu Skerliću* i o stranim autorima kao što su *Charles Baudelaire*, *Heinrich Heine*, *Edgar Allan Poe*, *Arthur Rimbaud*, *Anatole France*, *Victorien Sardou*... Njegovao je impresionističku kritiku, vodeći se artistskim, ali i nacionalnim kriterijima. I u književnoj kritici i u žurnalističkim tekstovima nerijetko je ulazio i u političke teme. Za njega je žurnalizam bio škola suvremenosti. Njegovi su po-

litički nazori, s obzirom na protuaustrijska stajališta i skepsu prema jugoslavenskom unitarizmu bili bliski Starčeviću pravaštvu, ali mu je u kulturnom smislu bio stran svaki izolacionizam. Dio njegove esejistike posvećen je istaknutim inozemnim piscima, o kojima je pisao s visokim stupnjem kompetencije pa je hrvatsku sredinu sustavno upoznao s glavnim kretanjima suvremene europske i svjetske literature. Znatno je modernizirao hrvatsku književnost, nametnuo se kao uzor mnogim mlađim piscima i uspostavio umjetničke kriterije kao glavni element literarnoga djela te se danas općenito smatra jednim od najvećih hrvatskih književnika.

Teoriju svoje poetike trijumfalno je izrazio u okviru književne kritike kojom je vladao u literarnom prostoru Srbije i Hrvatske. U kritičkoj praksi imao je razdoblja žučljivosti, osvetoljubivosti i zagriženosti. Kao stoik profanih neuspjeha, svoj je stvaralački integritet štitio svetom tajnom superiornosti ljepote, komponirajući književnu stvarnost kao najvažniji oblik svijesti. Transponirati umjetničku ljepotu artistički i ljudski u sreću dostojnu života bio je rezon njegova pisanja: „Vrhunac je bitisanja harmonija između rada i uživanja, a najviša potencija života, sreće, to je osjećanje ljepote...” Misliti kreativno u umjetnosti za njega je značilo podrediti se esteticizmu i kozmopolitskom larpurlartizmu jer je „svrha umjetnosti istančana duša”. Harmonija između riječi i djela odlučuje o položaju pisca na ljestvici vrijednosti zbog čega se „poslije Dantea i Miltona nije našla ljepša harmonija između pjesničke riječi i djela.” Za njega nije imalo smisla govoriti ako se nije vjerovalo u jezik, lijepo pisati značilo je stvarati sebe od cijelog svijeta čitanja, a širenje rječnika širenje slike svijeta i produbljivanje književnog žanra. Kao protivnik fraze i klišeja stvarao je jezik svoje književnosti i iz govora ulice, dijalekata, najboljih pisaca, starih knjiga i stranih jezika sve do granica, kako je to ironijski ustvrdio Ujević, „vocabulary” – bolesti riječi. Izražavajući se o svemu, Matoš je uvijek izražavao sebe. Za Ivu je Andrića bio gospodar riječi. Valja reći i to da je svoju moć nadgovaranja znao zloupotrebljavati u svoju korist, čak i osvetoljubivo, napadajući agresivno one koji mu u izdavačkom ili materijalnom smislu nisu izlazili u susret.

Već po onom proživljenom, bio je zaseban, ekscentričan, ekscesivan, pustolovan tip tragične fabule. Ne uzmogavši kao čovjek živjeti od pisanja, on kao književnik živi za pisanje, uz postulaciju da „književnik je ne samo čovjek superiornog osjećaja – jer to su i mnogi laici – nego i superiornog estetičkog izraza.” Kao književni kritičar bio je nepredvidljiv i pisao neustrašivo i javno kada su to drugi odbijali. U takvim okolnostima nastala je Tinova primjedba kako „Matošu ne bi bilo pravo kad u roku od dva dana ne bi promijenio tri uvjerenja (to je zvao impresionizam). Kada se ne bi ‘zavađao’ i ‘mirio.’” Ali Matoš nije kritizirao da bi docirao jučerašnjim teorijskim problemima, već da bi literarno postavio problem trenutačne kritičke dijagnostike. Ono što bi trebalo biti zajedničko svim kritičarima jest da „imaju sposobnost razumijevanja, shvaćanja svih oblika duha, temperamenata i kultura, da imaju sposobnost uživljavanja u tuđe duše i mozgove”, pa je stoga „najbolja kritička metoda estetička, biografska i subjektivna. Estetičko gledište je najšire i najpravednije.”

„Loša kritika nije kritika”, ali ni on nije bio toliko samokritičan koliko je mislio da je samokritičan i pravedan koliko je mislio da je pravedan. Toga je bio svjestan, napisavši da je kritika „u najvišem svom obliku savršeno poznavanje čovjeka, djelo enciklopedijskog umjetnika i zato postoji samo kao torso, slika, dojam, pokušaj.” Matoševa refleksivnost bila je refleks upravo pročitano, dojam u trenutku pisanja, zbog toga varira kada se staloži ili on ili njegova kritička distanca. I kritička istina pripada žanru ili kako je znao reći francuski književni kritičar i esejist Albert Thibaudet – klasična se kritika odnosi na književni svijet koji je već prošao, „gdje je izbor izvršen”. Matoševo je pero bilo predodređeno za novu i glasnu kritiku tog časa objavljenih djela. U tome mu je sekundirao neobuzdani slobodni duh kao ukus kritike jer je, posebice francuski duh, tzv. „esprit stvorio kritiku, ukus, uljudnost i finoću, postao jedini svjetski nasljednik demokracije i atenske kalokagatije.” Svojim ukusom, duhom i nazorom sam je obuhvaćao i impregnirao humanistički skepticizam Montaignea, artizam Baudelairea, bohemizam Rimbauda, paseizam Renana, nacionalizam Lemaîtrea, hiperpatriotizam i kult osobne slobode Barrèsa, aktivizam Maurrasa, psihologističku kritičnost Bourgeta, konspustancijalnost književnosti i života Prousta, portretizam i individualizam Saint-Beuvea, intelektualitet Wildea i veliku intimnu želju da bude dičan poput Anatolea Francea! Svojim je duhom sublimirao duh svog vremena.

Ukus ga je činio i čini ravnima i pretečama i sljedbenicima. Prvi je u hrvatskoj književnosti demonstrirao svjetski ukus i svjetske književne kriterije. „Ukus je glavna odlika valjane kritike. On suponira znanje, poznavanje što mnogobrojnijih i različitijih oblika ljepote, jer kritički sudi samo poznavalac, ‘le connaisseur’, jer se kritički može suditi samo uspoređivanjem, uzajamnim mjerenjem senzacija. Iz toga svega slijedi, da je kritičar, da je ukus samo ideal, jer se ne da zamisliti um, poznavajući jednako sve vrste ljepote, niti kritička osjećajnost, sposobna u svako vrijeme za jednaku emotivnost. Čovjek se mijenja svakog sekunda. Duh nije kantar. Prema tome je kritičar s jedne strane skeptik, protivnik stalnih dogama, a s druge strane vječna radoznalost i želja, da se što bliže primakne ikarskom idealu, onoj univerzalnoj i tolerantnoj širini, koja kao humor i pravi, opći, humani moral sve razumije, svemu prašta i nastoji tek to, da više doživi, konstatuje, razumije.”

Može li historicistički i znanstveni pozitivizam biti lijep? Književna je ljepota uvijek nešto više kreativno, no egzaktno, pa osjetiti je ponajprije je stvar doživljavanja. Otuda i njegova kritika postaje oficijelni reprezentant dojma, a kako takva ne govori toliko o slojevitosti i kompleksnosti djela koliko o perspektivi osobnog dojma što je i logično, ako je kritička *differentia specifica* – *persona gratissima* i *publica*. Stil je bio glavni motiv njegove proceduralnosti, stil prosedea kombinirao je ritmiku nonšalantnog, flanerskog, konverzacijskoga govora i eklektičku aromu dočitanog jezika. Taj je postupak bio neodvojiv od hrvatskog književnoga jezika koji je stalno pokretao, unapređivao, otvarao. Njegov jezik je jezik čitanja, ali ne ezoterični, mrtvi jezik spekulacije jer „jezik nije samo hijeroglif logike, jezik je i jeka, boja, muzika.” Odan logopeji, virtuoznom se elegancijom igrao standardnim jezikom, a energija njegove elokvencije nije bila elokvencija radi elokvencije, nemisaone i puko kozerske, već estetička i intelek-

tualna energija književnika koji piše u slavu umjetničkog poziva književnosti. Zbog toga, kako je 37 godina poslije Matoša ustvrdio američki ekspatrijat i veliki modernist Ezra Pound, „književnost jest vijest koja OSTAJE vijest.”

Stil mu je bio intelektualniji vid impresionizma, poentilizam duhovnih kurioziteta, probranih iz njegovih euforija divljenja i odvažnih generaliziranja koja su ga čuvala od zapadanja u maniristički duktus, što je uvijek posljedica u djelima onih koji žele stalno pisati na sigurno. Ta se psihologija, antropologija, estetika impresivnosti modulirala kao „stil je Matoš” pa je kao pisac „objektivan i subjektivan, jer mi doživljaji ne daju priliku samo gledati opisana lica, nego i živjeti njihovima životima.” Njegova je kritika nadasve kritika stila, međutim on ne brka kritiku sa stilistikom. Analizira estetičke efekte stila, tražeći u njemu potvrdu literarnosti razmatranog djela. Prava je kritika prostilska: „Kritika je dakle proučavanje stila, a pošto je stil autor, proučavanje autora, konstatovanje ne samo njegovih sličnosti sa drugima, nego prije svega njegove individualnosti, dakle originalnosti je ne samo najvažniji, nego najteži posao kritike.” Njemu stil nije samo čovjek nego i predmet. Kritika stila ujedno je kritika poetike, kako je to pokazao u slučaju Isidore Sekulić koja je ulagala silan napor oko naivnog stila: „Taj stil je svuda jednak i nije mijenjan promjenom sadržine, predmeta. Pati od manirizma. Načinjen je, i vidi se, kako je načinjen; nije dakle dosta naravan.”

Po beskompromisnom stavu i autobiografskim elementima, analizi hrvatske i srpske književnosti, konfrontirajućoj polemici i kalamburskoj žovijalnosti kao književni kritičar njegovu je ulogu bio preuzeo Igor Mandić. Nakon što je Matoša zbog šale na njezin račun napala glumica Vela Nigrinova, priznao je da bi „kakvoj dosjeti žrtvovao sve, najbolje prijatelje, pa i samoga sebe”, što je i Mandić redovito prakticirao. Slijedio je Matošev credo da se kritike ne pišu zbog autora, nego za zabavu publike. Književno-povijesni i politički odnosi sa Srbijom nisu nastali s Matošem, već s Ljudevitom Gajem koji je hrvatske književne jezike izolirao na štokavsku normu i kodifikaciju. Nema dileme da Antun Gustav Matoš, Tin Ujević i Miroslav Krleža čine najugledniji hrvatski književni trolist 20. stoljeća. Međutim, sve moderno počelo je od Matoša. Prije svega lakoća izražavanja na nacionalnom jezičnom standardu, zatim frankofilstvo, estetičnost, stilizam i proslavenstvo. I Ujević i Krleža zadobili su i promovirali sve ove „matoševske” attribute, njevali i razvijali hrvatski književni jezik, bili okrenuti Parizu kao Parnasu ukusa i književnosti, favorizirali estetske kriterije pri svojim kritičkim prosudbama, oduševljavali svojim umjetničkim stilom i uzastojali na političkom i socijalnom povezivanju i napredovanju svih Južnih Slavena. Mentalno su bili uvjereni enciklopedisti pa je i opravdano da su dosad i jedini dobili svoje personalne enciklopedije. Prvo Matoš u izboru Mate Ujevića *Misli i pogledi A. G. Matoša* (1955), zatim Ujević *Opojnost uma. Misli i pogledi Tina Ujevića* (1986) koju je uredio akademik Dubravko Jelčić i na koncu Krleža pod uredništvom Velimira Viskovića *Krležijana* u dvama tomovima, I. 1993., a II. 1999.

U djetinjstvu je drugovao sa Stjepanom Radićem, koji je bio najbolji učenik u njegovoj osnovnoj školi i podučavao ga kao tutor, zajedno su feštali i pjevali, ali tadašnja mu je hrvatska politika bila previše verbalistička i predugo pasivistička. Politički nije mogao živjeti od pobudničkih fraza. Uza svu svoju spisateljsku

energiju i talent, ostao je zauvijek „ljutiti stekliš“, pravaš koji je najviše cijenio Starčevića, ali i kritizirao pravaško trijalističko vezanje uz Austriju, napisavši o Strossmayeru, kako je to egzaltirano primijetio Dubravko Jelčić, „stranice ljepše od svih koje su o njemu ikad napisane”. Shvatio je Starčevićevu borbu za veliku Hrvatsku ravnopravnu velikoj Srbiji, odbacivao ga kao „učitelja mržnje”. Njegov opis ideološkog dogmatizma koji se vrti u krug vrijedi i danas: „Doktrinari kao Starčević znaju stranke samo stvarati, no voditi ih i sačuvati ne umiju.” Iako je „zastario u vlastitoj stranci”, Ante Starčević je „pored svih svojih nastranosti” bio otac „preporođenog nacionalizma hrvatskog, uskrisitelj naše državne misli, pa kad znamo s koliko tegoba se boraše, počevši borbu takoreći sam samcat, bez sredstava protiv svijju, vraća nam se vjera izabranika, u individue silne kao narod (...)”

Poslije smrti Matoševa je zvijezda sjala još tijekom Prvog svjetskog rata u krugu mladih sljedbenika njegova provokativnog, ali oslobađajućeg duha pojedinca i naroda. U Drugom svjetskom ratu endehazijski ga je režim pokušavao iskoristiti kao ideologa nacionalizma, slično kako su i nacisti upotrebljavali Friedricha Nietzschea. Poslije rata polako je dobivao proleterski rang i postao ikona borbe siromašnog pjesnika, koji nije bio poeta vates, za književnički status. I u tome ga je slijedio Tin Ujević jer se u vrijeme soerealizma svojom intenzivnom boemskom individualnošću nije uklapao u poslušni idejni kolektivizam. Kipar Ivan Kožarić izradio je spomenik Matoš na klupi, postavljen na Strossmayerovu šetalištu u Zagrebu, ostavljajući slobodno mjesto uz njega i tako ovjekovječio Matoša kao elitista u artizmu i demokrata u boemstvu. Gledajući s Gornjega grada na Zagreb, Matoš je htio da Zagreb i Hrvatska budu široka srca i još šire pameti.

Tovarnik

Ivan Bošković

Pripovjedač u odori pjesnika: uz 80. rođendan Luka Paljetka

Neću, vjerujem, pogriješiti ako kažem da Luko Paljetak nije samo pjesnik, dramski pisac, feljtonist, esejist, pjesnik i pisac za djecu, kazališni i likovni kritičar, prozni pisac i romanopisac, književni povjesničar i interpret književnih djela i pojava. Spomenuto, držim, ne obuhvaća niti u cijelosti opisuje sva interesna polja njegove višeznačne i višeslojne umjetničke pojave i djela. Ne obuhvaća se naime navedenim ni sva dubina ni sva širina njegovih spisateljskih preokupacija i izazova, a ponajmanje rijetko s kime usporediva sposobnost mijenjanja umjetničkih registara i preobrazbi književnog potencijala u čijim prilagodljivim registrima supostojе sastojci svekolike europske kulture i duhovnosti, njezina tradicija i modernost, u čemu i osebujni dubrovački kolorit i otisak imaju izazovnu stvaralačku težinu. Uvijek i u svemu na osobit način, ne ostavljajući mjesta sumnji u vitalnost, umjetničku prepoznatljivost i relevantnost osobnoga svjedočenja.

Potvrđeno u više od pedesetak knjiga, pjesnika Paljetka legitimira iznimna razvedenost tema i motiva, začudnost registara i preobrazbi pjesničkoga glasa, inovativna i bogata metaforika, slikovitost i stilogenost začudnog imaginarija i rimarija sa sastojcima najrazličitijih izvora europske i svjetske pjesničke baštine, svejedno je li riječ o modernom ili tradicionalnom slogu, novim ili klasičnim oblicima i metrima, ispovjednom ili razgovornom tonu, ironijskim ili parodijskim intonacijama, romantičarskom povjerenju u snagu pjesničkoga govora ili pak u propitivanju mogućnosti pjesničke... Pri tome se ne smije smetnuti s uma lakoća i okretnost njegova stiha, vješte i česte izmjene perspektiva pjesničkoga subjekta kojim se obraća svojem čitateljstvu, zagonetnost, uzbudljivost, duhovitost i šarm njegovih kalambura i jezičnih igrarija, dijalog s tradicijama pjesničkoga iskustva, postupci aluzija, iznevjerenih očekivanja i očuđenja i sl. Koliki je i kakav repertoar Paljetkove nepotrošene lire svakako potvrđuju nove knjige koje ne samo da iznova proširuju spoznaje o pjesniku, nego i 'potrošeno' i poznato obogaćuju novim valerima, o čemu će svakako morati voditi računa svaka ozbiljnija studija o ovome „trubaduru našega časa” i pjesništvu 'mnozi njih razloga', koju književna i znanstvena javnost s pravom očekuje.

Književna su znanost i kritika od početka prepoznali težinu i osebujnost Paljetkova pjevanja na „svoju ruku”. Napisano je tako da je „pjesnik čarolija i dobrote” (Donat), „duhovit i mudar pjesnik, vješt versifikator i vrsni anegdoticar”

(Zuppa), da njegova poezija „iznova privlači nudeći nam čari naknadnih senzacija i otkrića” (Marjanović), da mu stihove „doživljavamo kao proplamsaj nekih davno zapretenih konstanta ljudske duše” (Mandić), da je „autentičan pjesnik” (Cvitan), da je „svijet pjesništva Luke Paljetka ponovo otkriveni vrlo davno zaboravljeni svijet lirskih čarolija” (Ahmetović), usto, da mu je pjesništvo „svečanost prirodnih tvorbi emocija i njegovani kult mediteranske tradicije” (Lukšić), „meštar stiha” (Fabrio), „virtuoz vezanoga stiha (...) i jedan od posljednjih trubadura jedne duboke lirske tradicije” (Marović), da je „sa slapovima svojih sestina, najizrazitiji romantik suvremenoga hrvatskoga pjesništva” (Tenžera) i „autentičan doprinos suvremenom hrvatskom stihu za djecu” (Buinac), „pjesnik svemoći lexisova slučaja” (Cvitan) i „pjesnik starog načina na nove stvari” (Žigo), „jedinstvena i samosvojna pjesnička ličnost” (Dragojević); nadalje, da je „pjesništvo koje ne otvara novi svijet, ono ga produbljuje i daje mu smisao, oplemenjuje ono najljepše u njemu, čini nas da mu makar dijelom pripadamo” (Fiamengo), „obnovitelj lirskog senzibiliteta” (Zima), „nezaobilazna i prepoznatljiva pojava u hrvatskom pjesništvu” (Ivandić), „pravi primjer koji daje osobito dostojanstvo (pjesničkom) zanatu”, „profinjeni lirik” (Seferović), njegove su pjesme „trezori gdje su riječi” (Jelušić), „najraspjevaniji pjesnik svoje generacije” (Pavić), „trajna vrijednost hrvatskoga pjesništva” (Mihalić), „modernist u sonetnom oklopu” (Žigo), „poet naš nov, po zakonu starih poet” (Maroević), „gospar među pjesnicima” (Derk), „jezični virtuoz” (Javor), „pjesnik radosti življenja” (Hrovat), „l’ultimo cantore di Dubrovnik, l’antica Ragusa” (Matvejević) i slično, kako nas uvjerava obilna književna kritika o pjesniku i njegovu djelu.

U ovom (prigodnom) podsjećanju bio bi neoprostiv grijeh ne spomenuti se riječi što ih je Tonko Maroević – najlucidniji i ujedno najpozorniji čitatelj hrvatske pjesničke topografije – višekratno pisao o Luku, pjesniku „dobra glasa koji pjeva ionako računajući na odziv, ne morajući se zbog toga ulagivati zahtjevima publike niti se ‘brjemeni akomodavat’, noseći sa sobom „pravu neoromantičnu otvorenost i manirističku sklonost igri u kojoj je čitatelj unaprijed uzet u obzir”; potom da mu je pjesništvo „plod golemog duhovnog iskustva i kreativne asimilacije, a ne (...) tek ‘stokratno dokazane, versifikatorske sposobnosti’”; „da znade, hoće i može pjevati i na druge načine, te tako paradoksalno potvrditi da nije tek regionalan, lokalan, determiniran ili pak samo vješti nasljedovatelj impozantne tradicije”; uz *Andelovanje* (...) npr. „da se približava težnji da zapjeva šire i bolje, više i skladnije no što mu to gravitacija ritma i rime omogućuje”; da mu se pjesme „ulančavaju prirodno u repertoar kulturoloških inspiracija, u inventar virtuoznih eruditskih inačica, u registar manirističkih zrcalnih refleksija i infinitezimalnih umnažanja...”; da je „konvencije i topose obilježio prepoznatljivim osobnim pečatom”; da je „vještak i ekvilibrirani riječi, a istodobno autor cjelovite svjetonazornog ugođaja, koji u svojoj punoj zrelosti kao da više ne može promašiti (iako teško i premašiti optimalne dosege)”. Uz glasno adresiran poziv na nova čitanja, nadam se da neću pogriješiti ako kažem da je u navedenim rečenicama sadržana velika istina Paljetkovih pjevanja!

Koliko god da je versifikatorsko umijeće s pravom i razlogom u prvom planu Paljetkove književne iznimnosti, nisam siguran da se – govoreći o njemu – ne

čini nepravda isto tako vrijednom i poticajnom dijelu rukopisa sadržana u proznim redcima. Odnosi se to na „proznu” dionicu Paljetkove književne polivalentnosti i povlaštenosti, u kojoj mnoge odlike nesvakidašnjeg pisma dobivaju znakovitu potvrdu. Knjige koje legitimiraju proznu dionicu Luka Paljetka jesu: *Pojmovnik malog čovjeka* te romani *Skroviti vrt* i *Marin, roman o Držiću*. Podsjećamo na njih s nekoliko usputnih refleksija.

1. Knjigu *Pojmovnik malog čovjeka* bilo bi posve pogrešno okarakterizirati tek mjestom za odmor između novih pjevanja, a ponajmanje usputnom, *stilskom vježbom*, kakvima Paljetak inače zna iskušavati čvrstoću svojih književnih izleta. Riječ je o knjizi kratkih proza, po svemu izuzetnoj i intrigantnoj, a građena je od tekstova što ih je autor pisao na stranicama splitskoga tjednika *Dan*. Premda su mjestom prvotiska tekstovi namijenjeni široj publici, valja istaknuti da novinski medij nije ničim limitirao njihovu kulturu niti je ograničio snagu izražajnosti u njima pohranjena literarnog potencijala. Štoviše, i ukoričenje i vremenski odmak od pojavljivanja tekstovima podarili su dostatnu mjeru unutarne napetosti, a neupitnoj književnoj kakvoći svojevrsnu ekskluzivnost. Pozorni će čitatelj naime u zadanom prostoru (novinskog) feljtona/slike/zapisa pronaći brojne odlike Paljetkova pisma, a u nekim slikama – kojima je mjesto u gotovo svakoj antologiji – spisateljske su potencije dignute na razinu kakvu nije očekivati od sadržaja sakrivenih nepretencioznim naslovom knjige. A sve to zahvaljujući Paljetkovu izdašnu repertoaru književnih registara i pjesničkih kombinacija (na kojem će mnogi stilisti polomiti zube!).

U Paljetkovo knjizi, da spomenimo, 55 je pojmova raspoređenih u vremenskom ritmu od *novoga* do *staroga ljeta*! Premda je svaki zanimljiv na svoj osobit način, dva su među njima, po nama, posebno vrijedna da ih se apostrofira; prvi je *more*, čiji govor posreduje više stotina atributa, slika, asocijacija, sinonima i metaforičkih bravura, a zaokružuje glazbena kôdā briljantnog *katrena* posuđena iz pučke pjevačke memorije (*O more duboko, / sva moja radosti, / po tebi meni plovi cvit, / cvit moje mladosti.*). Paljetkovo se *more* sakriva i raskriva pred čitaocem kao genijalni, čudni/čudesni i očuđujući književni kalambur, kao bravurozna pjesnička igra dignuta na višestotnu potenciju s izvorištem u izmišljanju, asociranju, parodiranju, spajanju nespojivog u najrazličitijim omjerima i kombinacijama ludičke „igre bez granica”. Slično je i s pojmom žena, u kojem se tajna i zagonetka žene otjelovljuje u atribucijama njezine neponovljivosti i izazovnosti (*Kad bi svih čuda svijeta / nestalo ovog trena / ipak bi jedno čudo / ostalo: čudo-žena.*).

Kritičari su u Paljetkovu *Pojmovniku* percipirali postmodernistički začudnu rekonstrukciju svijeta/života koji tako nepravedno zovemo malim. Svijet je to, naime, obične svakodnevice, kako one poznate tako i one nepoznate, one skrivene i one predočljive, unutar čijih se pojavnosti odigrava naša (mala) životna priča. U prostorima Paljetkova *pojmovnika* žive, naime, obični događaji i veliki datumi, duboke čežnje i iznevjerene iluzije, trenutci koje držimo i skrivamo za sebe, ali i ‘dani’ koje rado dijelimo s drugima, svejedno je li riječ o privatnima ili zajedničkim. Bogatstvom svojih oblika, slika, fenomena i rituala, katalog se

Paljetkova svijeta otkriva velikim u svojoj izazovnosti i zagonetnosti i kao takav je i zamka i izazov (pravoj) književnosti. Zato nije ni čudno da u Paljetkovu *Pojmovniku* književnost i zbilja često mijenjaju svoje uloge i licā su iste stvarnosti; bez književnosti, naime, ta bi stvarnost bila rječita samo svojom predmetnošću, a književnost bi bez „pokrića u stvarnosti” bila svedena tek na zanimljivu metaforičku igru. Zato ovaj *pojmovnik* i nije moguće jednostavno opisati; nije, naime, dovoljno samo pobrojati teme od kojih je sastavljen, kao što nije dovoljno opisati ni njihov sadržaj a da se ne naruši ona unutarnja privlačnost i napetost koju svaka nosi kao svoje pamtljivo, privlačno lice.

Dragulji i briljanti ove knjige, kako su ih nazvali pojedini čitači, pripadaju istinskim spisateljskim darovima Luka Paljetka i znakovito umnažaju njegov doprinos našoj književnoj kulturi. Ja pak u njima prepoznajem svojevrstan brevijar našega života i vremena s oblicima i sadržajima koji čine njegovo bogatstvo i njegovu zavodljivost. Kojima se valja često vraćati, čitati ih i uživati u njihovu raskošnom semantičkom obilju.

2. Da su iznenađenja uvijek moguća, a da si s Paljetkom uvijek na dobitku, postalo je po tko zna koji put bjelodano i pojavom romana *Skroviti vrt* (2004.). S podnaslovom *Dnevnik Cvijete Zuzorić, plemkinje dubrovačke*, riječ je o romanu dnevniku o jednoj od najpoznatijih junakinja dubrovačke povijesti, Cvijeti Zuzorić. Posrijedi je višeslojna knjiga u kojoj je Paljetkova *zatravljenos'* prelijepom Cvijetom našla svoju isto tako fascinantnu književnu (žensku!) odoru. I koju je književna kritika prepoznala i honorirala značajnim nagradama i atribucijama, među kojima i Nagradom Ksavera Šandora Gjalskog za najbolje djelo objavljeno u razdoblju od 1. rujna 2004. do 1. rujna 2005. s obrazloženjem: „*Skroviti vrt imaginarna je dnevnička autobiografija Cvijete Zuzorić, plemkinje dubrovačke, Paljetkovim marom i erudicijom garnirana fascinantnom količinom književnih, kulturnih i civilizacijskih činjenica renesansnog Dubrovnika i šireg mediteranskog prostora druge polovine XVI. i prve polovine XVII. stoljeća. Zamišljeno putovanje životom, duhom i psihom jedne visoko i temeljito obrazovane, samouvjerenе i slobodoumne žene, s popudbinom više nego šturih književnopovijesnih i životnih podataka o njoj, u Paljetkovu je ostvarenju uvjerljivo pretočeno u faktičnost i istinu, kojoj se kao čitatelji uzalud odupiremo, pozivajući se na notornu izmišljenost, imaginarnost djela. Kultiviranost, elegancija, uvjerljivost i zavodljivost Paljetkova stila, lepeza ljudi i običaja odnosnoga vremena, mozaiku kojemu podjednako impresivno figuriraju sluge i pjesnici, plemići i kuharice, kultura i trgovina, moda, hortikultura i politika, tursko okruženje i venecijanske pretenzije, Dubrovnik i Padova, Trsteno i Ancona, dubrovački govor i mediteranska mnogojezičnost, erotika i bogobojaznost, uvrštavaju ovo djelo u nezaobilaznu lekturu svakoga obrazovanijeg i znatiželjnijeg suvremenog čitatelja. (...) Za Zaključak: Bilo koja nacionalna književnost u vlastitu bi okruženju dočekala ovu knjigu kao nesumnjivu estetsku i civilizacijsku vrednotu.*” Slične misli sadržane su i u kritičkoj recepciji koju je knjiga ostvarila, tek s pokojom drukčijom intonacijom koja dodatno uvećava ionako visok njezin kapital.

Valja spomenuti da je Cvijeta Zuzorić, jedna od najintragantnijih tema dubrovačke memorije, dugo uznemiravala Paljetkovu imaginaciju. Ljepotica i duhom i tijelom, u svoje vrijeme ali i nakon svoje smrti, podjednako je privlačila i osvajala: pjesnici i glazbenici skladali su joj pjesni, slikari su je portretirali, a filozofi joj davali uloge u svojim dijalozima i disputima. Obožavana i gotovo do mistifikacije 'sveusvemu mnogohvaljena gospoja', oko sebe i svoga života isplela je priču u kojoj je često teško odrediti stvarno i istinito, a što su naslage što ih je vrijeme pridružilo njezinoj nesvakidašnjoj pojavi. Pretvarana u svojevrсни kult, njezina je zagonetka svakim danom bivala veća, jedinstvena svojom privlačnošću i izazovnošću.

Teško je kazati tko je zapravo Cvijeta; povijesne i životne činjenice, naime, nisu u stanju obuhvatiti svu fascinaciju njezinom kompleksnom ličnošću. Kao i mnogim poklonicima Cvijetine besmrtnosti, njezin je intrigantni život Paljetku poslužio i kao povod za roman o samoj junakinji, a istovremeno i za roman o jednom vremenu, dubrovačkom i širem, u kojem je živjela. Za tu se ideju Paljetak vješto '(o)koristio' dnevnikom što ga je njegova junakinja (navodno) ispisivala od 1567. do 1648. godine. Dakako, riječ je postmodernističkoj doskočici u kojoj je „imaginarni” dnevnik, tek mjestimice dograđen škrtnim arhivskim podacima i brojnim znanjima koja je skupio o njoj i vremenu u kojem je živjela, bio akceleracija priči o njezinu „skrovitu vrtu” i svim tajnama što ih krije njezin raskošni i bogati unutarnji ženski svijet. U tom dnevniku, pisanom gestom za koju će mnogi čitatelj teško povjerovati da je doista riječ o autentičnom rukopisu, Paljetkova se junakinja, na samom početku, obraća (ispovjednici) Bianci (bijelom papiru) sa željom da bude svjedok svih njezinih samoća i unutarnjih nemira, drugo lice njezine zbilje: *„Odlučila sam od danas voditi ovaj dnevnik. Tebi ću, dragi papiru (u rkp. carta), provjeravati svoje misli, primisli i želje, razgovarati s tobom, bilježiti zapažanja o sebi i drugima. Ti si bijela (tal. carta ženskog je roda) pa ću te zato nazvati Bianca. Bit ćeš mi prijateljica, nijemi sugovornik, odnosno slušateljica koja, prisutna u tišini, zapravo nije u stanju slušati kroz mrežu riječi koje će, skrećući često u razgovor, odnositi i pitanja i tražiti odgovore, usmjerene katkad i protiv mene same u ovom solilokviju što će na taj način postajati sve veće prizorište samoće, scena, kao u kazalištu, bijela, na koju izlazim preda se kao pred zrcalo, jedino dostojno odraziti sve činjenice i položaj mojih ponekad tako protivnih misli. Ti ćeš draga Bianca, biti neprestano mojom rukom onemogućavani svjedok toga moga dvoličnog položaja, na razdaljini, gdje je sve ono što se događa, ili će se događati, isključujući svaki mogući dijalog. Ako on to i postane, bit će to monolog mene iz mene, kao iz prostora koji se ne da rastegnuti na drugo, nego se svodi na sebe sama, neprestano akumulirajući samoću raskošnu druželjubivu sa svim bićima svoje potvrde.”*

Podsjetimo, u trenutcima kada se odlučuje svoj život ispovjediti bijelom papiru/dnevniku, Paljetkova junakinja ima petnaest godina i predstavlja se kao dobro „odgojena kći messer Frana Zuzzerija, dičnog i svake hvale dostojnog trgovca dubrovačkog”. Od tog trenutka njezina se sadržajima slojevita priča grana u različitim smjerovima, a vremenski se proteže do njezine devedeset i šest godine. Osim u Jakinu, gdje joj obitelj u trenutku pisanja dnevnika živi, radnja se roma-

na događa u Dubrovniku, Anconi, Firenci, Veneciji i drugim mjestima, vezujući u sebe mnoštvo aktera šesnaestoga i sedamnaestoga stoljeća. Uz one poznate iz dubrovačke kulturne historiografije, u svoju priču Paljetak je „ugradio” i povijesno nestvarne, a sve kako bi priča o životu fascinantne junakinje bila autentičnija svojim spisateljskim ambijentom.

Ispovijedajući sadržaje njezina skrovita vrta, jedine istine bogata unutarnjeg života, Paljetak je majstorski razotkrivao izdašni svijet i teret njezina ženstva, u punini svih onih sadržaja što ga ženstvo nosi, u Cvijetinu slučaju izazovnih jednako kao i njezina duhovna ljepota. Stoga pred čitateljem Cvijeta i izrasta kao punokrvna žena, sa svim atribucijama svoga skrivanog i otkrivanog ženstva, a ne kao literarni lik oko kojega su vrijeme i povijesna/literarna imaginacija isplele svoju priču, koliko god da je ona uvjerljiva, zavodljiva i privlačna, kakva je ova iz Paljetkova pera. Koja ne ostavlja nimalo sumnje da se Paljetak u fikcionalnoj prozi kreće jednako kao i u stihu, što će reći majstorski. Otuda zacijelo i rečenica Rešickoga da je „dnevnik u ime ‘najzagonetnije i najprimamljivije žene našega podneblja’ doista napisao čovjek kojega bi ova ljepotica (...) držala svojim pravim, mediteranskim duhovnim srodnikom”!!!

3. Romanom *Marin, roman o Držiću* (2011.) nestale su sve dvojbe glede Paljetkova pripovjedačkog umijeća, kojemu su književna kritika i znanost pretpostavljali snagu pjesničkog nadahnuća kao dominantnu legitimaciju. Paljetak je pokazao da u književnom zanatu nema nikakvih tajna, bez obzira na izazov, formu ili žanrovski slog. Za razliku od mnogih autorovih knjiga, čije sam objavljivanje popratio škrtom impresijom, o čemu i navedene asocijacije i parafraze, o ovome romanu nisam stigao pisati. Vjerujem stoga da će mi pisane natuknice, sačuvane među koricama dvotomnog izdanja, pripomoći rekonstruirati čitateljske dojmove.

Marin, roman o Držiću obuhvaća više od osam stotina stranica i nije samo roman o velikanu hrvatske dramske riječi i jednom od zaštitnih imena velike dubrovačke priče nego i kulturno-povijesni roman u kojem se na pozadini velikih društvenih i političkih previranja šesnaestoga stoljeća odigrava nesvakidašnja sudbina. Glavni junak romana, a zapravo široke eruditsko-povijesne freske koja se odvija u atmosferi i na poznatim prostorima tadanje europske i svjetske političke geografije, prati život i dogodovštine lika kojega je vlastita sredina razbaštinila i ‘prognala’ na margine društvene moći, pa joj se, usuprot prevrtljivoj fortuni, poput Pometa iz svoje drame, suprotstavlja snagom svojih znanja, umijeća i životnih prilagodbi. Zatječemo ga tako u Sieni, na putovanju s bečkim grofom do Beča i Carigrada, potom se opet skrasi u Gradu i hodočasti u Rim, ali i u Veneciju, Firencu, ali i Madrid, Pariz. Pratimo Paljetkova junaka i u otomanskom susjedstvu, u Sofiji, Istanbulu, Bursi, na dvorovima velikana i u običnim krčmama i svratištima, među glumcima, kurtizanama, studentima, ubojicama, špijunima... Književni znalci u tim su pohodima vidjeli činjenice i dominantne postaje na kojima se pisala Držićeva biografija, čiju je dramaturgiju Paljetak majstorski proširivao i obogaćivao obiljem slika i sadržaja ‘male povijesti’ (svakodnevnih razgovora, političkih intriga, ljubavnih i neočekivanih zapleta,

krvavih obračuna, prurušavanja, trgovine, uhođenja, ucjena, obmana i laži, i čega još sve ne...). Priča o Paljetkovu junaku tako se svojim rukavcima razlijeva u veliku eruditsko-povijesnu kompoziciju, a posredovana je iznimnom erudicijom pripovjedača koji je raznovrsnu građu, s obiljem referenca i parafraza, lucidnih dosjetki i upadica, komentara i čestih promjena raspoloženja i tonova pripovijedanja pretočio u neponovljiv izraz i ugođaj. Premda je, a to i sam naslov sugerira, Držić glavni junak romana, a njegova nakana da vrati uskraćeni društveni status pokretač zbivanja, čime su motivirane i uloge u koje se po potrebi (pre)oblači, zanimljivosti i uzbudljivosti roman gotovo podjednako duguje i drugim, samo naizgled manje važnim likovima koji žive i krstare propusnim književnim stranicama romana. Svojim udjelom u zajedničkoj priči (književnoj) sudbini Marina Držića oni jamče egzistencijalnu uzbudljivost, a atmosferi vremena u kojem se ona odigrava povijesnu argumentaciju, koliko god da se pripovjedač za potrebe priče odmicao od govora činjenica i prepuštao nezaustavljivim slapovima viševrsnih i višesmjernih imaginacija.

Istinsko majstorstvo Paljetkova pripovijedanja nije međutim samo u eruditskoj kulturi, vještim izmjenama ritma i tonova pripovijedanja, duhovitim obratima i slično, koliko u majstorstvu jezika. Ponajviše u rečenici u kojoj se Držićeve izvorne riječi spajaju i dograđuju lucidnim pripovjedačevim intervencijama. Rečenični spojevi koji nose naraciju toliko su prirodni da je, poglavito običnu čitatelju, teško razlučiti što Paljetkovo, a što je 'posudio' iz života književnih djela i od lica koja naseljavaju njegove stranice. Organska sraslost tih sastojaka ne ostavlja nimalo dvojbe da tako može pisati samo vrsni i rasni pripovjedač!

Čitanjem Paljetkova romana na svoje će doći mnogi čitatelji, osobito oni koji se zanimaju za povijest europskoga prostora s Dubrovnikom i njegovom ulogom u tim zbivanjima u prvome redu. Kao i oni učeniji, koji će provjeravati čvrstoću pjesničke imaginacije u zahtjevnim izazovima naracije. I jednima i drugima zadovoljstvo neće izostati. Ni jedni ni drugi neće požaliti!

Roman o Držiću bjelodani da je pisanje o drugima ponajprije pisanje o sebi. Njime Paljetak ispisuje zahvalu velikom (književnom) pretku kojemu je Grad, kao i njemu samome, ne samo zajedničko mjesto rođenja, nego i mjesto sudbine. Paljetak naime viševrsno svjedoči da Dubrovnik nije samo izvorište njegovih inspiracija nego i najdublje životno i stvaralačko sidrište, mjera njegove životne i književne prepoznatljivosti, njegova identiteta. U gustim slojevima dubrovačke (kao svjetske!) memorije tijekom dugih stoljeća on je nalazio povode po mjeri svojih stvaralačkih izazova i uzvrćao mu djelima kojima pripada znakovito mjesto na našem pjesničkom Parnasu, a ovim prozrim segmentom i u našem pripovjedačkom umijeću.

Luko Paljetak punokrvi je 'gospar riječi', veliko ime naše književnosti. Pjesnik (iz) Grada koji je zadužio i obogatio našu kulturu svekolikim djelom, u kojemu i prozna dionica – na što smo upozorili ovim prigodničarskim i za 80. obljetnicu nedostatnim riječima – ima postojano i visoko mjesto.

Riječju, veliki pjesnik ovim se prozama legitimira i jednako velikim pripovjedačem!

Slavomir Sambunjak – glagoljaš

Profesor Slavomir Sambunjak, dugogodišnji profesor na Odjelu za kroatistiku Sveučilišta u Zadru, s pravom se može nazvati glagoljašem – dokazuju to u prvom redu njegovi brojni radovi u kojima se bavi glagoljicom, onom prvom, ćirilometodovskom, ili pak brojnim rukopisima napisanima hrvatskom glagoljicom. Vrijedna proučavanja glagoljskog pisma, ali i glagoljaštva kao pokreta, kao načina uspostavljanja veze božanskog i ljudskog kroz pisani tekst, bila su u središtu znanstvenih istraživanja prof. Sambunjaka. Nije na odmet spomenuti i činjenicu da su njegova istraživanja i rezultati tih istraživanja često, ako ne i konstantno bili temom njegovih predavanja na spomenutom Odjelu i Sveučilištu, što svjedoči profesorovoj jakoj želji i volji da ih prenese studentima. Upravo je to rezultiralo profesorovom posvemašnjom omiljenosti kod studentske populacije, a čemu je svjedočila i autorica ovih redaka.

Naime, profesor Sambunjak kroz svoje se nastavne aktivnosti uvelike bavio upravo onime što je i u suštini njegovih brojnih radova – glagoljicom, njezinim postankom, njezinom upotrebom kroz stoljeća i prostore i domišljatim, često i začudnim načinima na koje su pisari puku, a i kolegama svećenicima, prenosili jednostavne, ali i složene Božje poruke. Tako se teorijski posvećivao jeziku i pismu najstarijih staroslavenskih tekstova upravo na kolegiju Staroslavenski jezik, dok se onim skrivenim, simboličkim i metafizičkim, sastavnicama glagoljskih tekstova bavio, i svoje znanje prenosio studentima, na kolegijima poput Duhovne kulture hrvatskog srednjovjekovlja i Stila glagoljskih sakralnih tekstova. Budući da je bio vrstan stilističar, a posljedično tomu i dugogodišnji predavač kolegija Stilistika na Odjelu za kroatistiku, svi su njegovi spomenuti kolegiji sa državali i tu, interdisciplinarnu, stilističku komponentu, čineći tako jedinstven spoj teorije, istraživačke znatiželje, primjene rezultata istraživanja na konkretne pismovne pojave te poticanje sudjelovanja studenata u istraživačkom postupku na licu mjesta, tj. tijekom nastave.

No svi su njegovi istraživački pothvati bili ponajprije znanstveno utemeljeni i logički argumentirani, čemu je svakako prethodio stalan znanstveni rad, cjeloživotno učenje, proučavanje i znanstvena znatiželja koja ga je pogonila da cijeli svoj radni vijek provede u traženju za smislom. Ovu sintagmu i sam je profesor

iskoristio u naslovu jedne od svojih knjiga o Petru Zoraniću, a svakako je primjenjiva na njegov znanstvenoistraživački rad na glagoljaškim temama.

U nastavku ćemo se osvrnuti upravo na njegov znanstveni rad, i to na djela koja se bave upravo glagoljaškim temama. Takvih je djela prof. Sambunjaka sveukupno devetnaest, od toga petnaest članaka objavljenih u časopisima i zbornicima i četiri monografije. Ovi radovi, objavljavani tijekom više od 20 godina, već i kratkim uvidom u njihove sažetke otkrivaju dar prof. Sambunjaka da uoči, istraži i opiše ono mistično, ono magijsko, ono tajnovito u glagoljskom pismu i glagoljskoj pismenosti.

Tako će u prvom svojem objavljenom radu glagoljske tematike („Salamunovo slovo i početci glagoljske azbuke”, *Marulić: hrvatska književna revija*, 10 (1987), 5: 645–655), prof. Sambunjak govoriti o povezanosti Salamunova slova, tj. pentagrama, i početka glagoljskog alfabeta na primjerima iz glagoljaških brevijara, gdje će zaključiti da se u glagoljaša nalazila vrlo visoka svijest o magijskoj i simboličkoj upotrebi pisma, pa čak i u svrhe magične zaštite kakvu pružaju amuleti. Tumačenje simbolike i stila magijskog teksta, prof. Sambunjak iznijet će u radu „Simbolika i stil glagoljskog magijskog obreda očišćenja” (*Radovi – Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar. Razdio filoloških znanosti*, 38 (28) (1999): 183–216). Govori se u njemu o jeziku i pismu, pravopisnim pravilima, ritmičnosti, kraćenjima, miješanju staroslavenskog i narodnog, čakavskog jezika te simboličkim četiriju elemenata u glagoljskom obredu očišćenja od kletve, nastalom u Vinodolu u 15. stoljeću. Na temelju njegovog magistarskog rada (*Bernard od Clairvauxa u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Zadar, 1982.) nastao je i rad „Bernardinski tekstovi hrvatskoga srednjovjekovlja”, objavljen 2000. godine (*Radovi – Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar. Razdio filoloških znanosti*, 37 (2000), 27: 1–24), u kojem progovara o putovima širenja djela Bernarda od Clairvauxa na hrvatskome prostoru, i nalazeći ih u nekim od najpoznatijih glagoljskih srednjovjekovnih tekstova, primjerice u *Pariškoj pjesmarici*, te dovodeći u vezu djela francuskog cistercita i našega Marka Marulića.

O svojoj omiljenoj, ali i nepresušnoj temi magijskih znakova i simbola u glagoljskim tekstovima, prof. Sambunjak pisat će i u radovima „Gesta blagoslova i prva dva glagoljska slova” (*Srednovjekovna hristijanska Evropa: Iztok i Zapad. Cennosti, tradicii, obštuvane /Medieval Christian Europe: East and West. Tradition, Values, Communications/* Sofija, 2-5 septemvri, 2000., 207–213) te „Magijski znak – Kristov monogram”, (*Radovi FFZd* (Razdio povijesnih znanosti), vol. 39 (26) 2000, (2002), 109–121). Na ove radove nadovezuju se i članci objavljeni u zbornicima s međunarodnih skupova: „Gesta blagoslova i prva dva glagoljska slova” (*Srednovjekovna hristijanska Evropa. Iztok i Zapad. Cennosti, tradicii, obštuvane*, Sofija, Bugarska, 2002., 207–212), „Dvojica Konstantina i Kristov monogram” (*Treći hrvatski slavistički kongres*, Cvjetko Milanja (ur.), Zagreb – Zadar: Slavistički komitet Hrvatskog filološkog društva, 2002., 163–165), „Heksagramska aureola, glagoljska slova i božja imena” (*Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Anica Nazor (ur.), Zagreb, 2002., 41–42) i „Smisao legendi o pokrštanju Slavena slikom” (*Breslav I*, Zbornik z medzinarodneje slavistickej konferencie, Pavol Zigo (ur.), Bratislava, Slovačka, 2002., 95–100).

Na sadržaj *Pariške pjesmarice*, točnije pjesmu „S(vê)t’ se kon’ča” prof. Sambunjak ponovno će se osvrnuti u radu objavljenom u zborniku *Iskoni bé slovo* (Zbornik radova o glagoljici i glagoljašima zadarskog kraja i crkvi svetog Ivana Krstitelja, Antun Badurina (ur.), Zagreb, 2001., 68–82), a glagoljaškim amuletima, tj. „zakletvi od zla oblaka”, ponovno će posvetiti pažnju u radu „Ključni obrat glagoljske ‘Zakletve od zla oblaka’” objavljenom u časopisu *Filologija* 2004. godine.

Novootkrivenim trima glagoljskim zapisima iz Podgrađa/Asserije, prof. Sambunjak posvetit će dva rada: „Moguća značenja najstarijega glagoljskog natpisa zadarskoga područja” (*Drugi Hercigonjin zbornik*, Damjanović, Stjepan (ur.), Zagreb, 2005., 383–395) i „Glagoljski natpis iz Asserije s obzirom na zapis iz Nina” (*Asseria*, 2, 2004., 133–147), u kojima će dati njihovu transliteraciju, vrijeme nastanka (1462. godina), a sadržajno će ih povezati s Marulićevom „Molitvom suprotiva Turkom”. U njegovu su opusu i dva pregledna rada: „Vrijedni dosezi ćirilometodskih istraživanja” (*Glasje: časopis za književnost i umjetnost*, 5, 1996., 80–86) i „Silbenska glagoljska baština” (*Otok Silba: prirodno i kulturno blago*, Jasmina Mužinić i Jenő Purger (ur.), Zadar, 2013., 197–204).

Iako se i iz objavljenih članaka jasno vide znanstveni interesi prof. Sambunjaka, te načini na koje ih je, preko istraživanja i zaključivanja prenosio javnosti, ipak se usuđujemo ustvrditi da je upravo u svojim objavljenim monografijama glagoljaške tematike iskazao svu svoju sposobnost analize i sinteze na temelju argumentiranog zaključivanja, tog osnovnog preduvjeta svakom validnom znanstvenom istraživanju. Prof. Sambunjak objavio je četiri monografije glagoljske tematike, pa ćemo u sljedećim redcima dati osvrt na svaku od njih.

U monumentalnom djelu *Gramatozofija Konstantina Filozofa Solunskoga: hipoteza o postanku i značenju glagoljice* (Zagreb, 1998.), prof. Sambunjak zalazi u područje u kojem su se mnogi, s više ili manje uspjeha, pokušali dokazati, a to su teorije o postanku glagoljice. Tema je to mnogih filoloških istraživanja, koja su izazvala i mnoge kasnije rasprave, no nitko se nije ovom temom bavio na način koji je predstavljen u ovoj monografiji: sveobuhvatno, precizno i s vrlo velikom dozom inovativnosti i izvornog, možda i jedinstvenog načina promišljanja o ovoj temi. Najprije će u Uvodu (1–6) pojasniti sam pojam „gramatozofija”: „(...) pismo, poput prirode i umjetnosti, a zahvaljujući simboličkoj moći prenošenja, može biti toliko bremenito značenjem da je njegovo biće, jednako kao i njegovo postojanje, moglo tvoriti takav skup spoznaja o višoj duhovnoj stvarnosti da nam je dopušteno (to simboličko značenje sadržano u pismu, taj sustav misli), a po uzoru na naziv aritmozofija i gramatologija, nazvati gramatozofijom, lako ćemo se dogovoriti da je ona, gramatozofija (kršćanska) mudrost sadržana u pismu ukoliko je ono vizualan simbolički fenomen” (str. 3). Prvo je poglavlje „U iskonu je istina o biću” (9–51) podijeljeno na dva dijela. Tako prof. Sambunjak slijedeći dalje metodologiju znanstvenog istraživanja, u potpoglavlju „Prema iskonima glagoljice” (9–25), daje pregled dotadašnjih istraživanja i spoznaja o postanku glagoljice te se dotiče i pitanja prvenstva glagoljice i ćirilice. U drugome potpoglavlju pod naslovom „Simbolika pisma i geometrija modela” profesor daje geometrijske temelje nastanku prvog slavenskog pisma, ističući

Konstantinovu genijalnost, ali i „da je geometrija toliko važna u slikarstvu koliko i u antičkoj filozofiji, a oboje da se steklo, i ljubav prema mudrosti i ona prema matematici (geometriji), u liku, praliku, modelu simboličnoga i geometrijskoga karaktera iz kojega su glagoljska slova izvedena i koji im, skladan i jednostavan, simetričan i euričničan, stoji u temeljima kako kakva kompjuterska summa ogromnih pokretačkih sposobnosti i mogućnosti, no koja je sama nepokretna i kao da je vječna: elementarna je, apstraktna i geometrijska” (str. 31). Također, objašnjava i hipotezu samog istraživanja: „Mi, naime iznosimo hipotezu da je glagoljica nastala iz modela – geometrijskoga složenog lika koji, ako takav, ima značenje koje u filozofiji ima bitak, a što u ranome kršćanskome srednjem vijeku znači da je slika, vizija, predodžba svijeta i života, Boga i svijeta, a nama danas da je bitna misao sadržana u glagoljici prije njezinih slova, sadržana u modelu, fundamentu svih glagoljskih slova (...)” (str. 32). Profesor će dalje dati pregled ostalih hipoteza koje su tražile model po kojem su se stvarala glagoljska slova, onu V. Jončeva i G. Černohvostova. Prof. Sambunjak na neki način objedinjuje njihove hipoteze o mogućem geometrijskom liku – polazištu za ispisivanje glagoljskih slova, dodajući svoja zapažanja te objašnjenja predstavljene figure ili modela za glagoljska slova.

U drugom poglavlju pod naslovom „Znaci svjetlosti” (57–129), profesor će rastumačiti moguća polazišta za model glagoljskih slova: povezujući Konstantina i Salamuna, tj. Salamunov pečat/heksagram, a zatim i nastanak glagoljskih slova s tlocrtima raznih crkava iz Konstantinova doba koji u svojoj osnovi imaju kršćanske simbole: krug, trokut i križ. Zatim će prof. Sambunjak u poglavlju „Nimbovi i aureole” (95–129) detaljno obraditi i kao moguće modele glagoljskih slova predstaviti načine likovnih izražavanja svetosti – nimbove i aureole zastupljene na ikonama. Reći će tako prof. Sambunjak pokoju riječ o borbi oko ikona, zatim o samim nimbovima i njihovim oblicima (kvadratni, okrugli, križni...) te o aureolama i sve to povezati sa svjetlošću kao simbolom božanskoga.

Sljedeće poglavlje pod naslovom „Simbolične slike slova” (137–192) sadrži rasprave o utjecaju simboličkih kršćanskih gesta na sastavljanje glagoljice, prvenstveno geste blagoslivljanja, no uz argumentiranje podatcima iz dostupnih vrela kao što su Žitja Svete braće. Na početku sljedećeg poglavlja pod naslovom „Model na granici značenja i oblika” profesor lijepo sažima bit same monografije: „(...) glagoljsko je pismo izravan rezultat Konstantinove spoznaje o tome da čvrste granice među slovima pisma, s jedne strane, i umjetničkoga likovnoga izraza, s druge strane, zapravo nema ni bivstveno ni historijski.” (165 str.). Stoga se u ovom poglavlju donose razmišljanja o povezanosti oblika glagoljskih slova i krizmona (tj. Kristova monograma), kratica, ligatura, monograma, ornamenata, da bi se sve to na kraju skupilo u jednu spoznaju – lik mandale kao izvorišni lik za ispisivanje grafema glagoljske azbuke. U poglavlju „Do modela i od njega” (197–263) profesor detaljno razrađuje ponuđeni model, no uz čvrstu utemeljenost simboličkih značenja pojedinih slova, pa i riječi. Dalje će se svako glagoljsko slovo detaljno obraditi kroz Konstantinovu mandalu u poglavlju „Od modela do slova” (221–236) kroz poteze unutar mandale potrebne za njihovo ispisivanje, kao njihovu i brojevnu vrijednost. U posljednjem poglavlju, „Stara

vrela u novome osvjetljenju” (243–278), profesor na temelju svojih otkrića daje nove interpretacije već poznatih vrela o životu Svete braće, posebice Konstantina. Tako saznajemo o kriptogramima iz tekstova pisanih hrvatskom glagoljicom (*Brevijar Vida Omišljanina, II. vrbnički brevijar*), zatim o slovu A s Bašćanske ploče te zapisu s Konavoske ploče. Tomu će profesor pridružiti i pisana vrela – *Solunsku legendu*, koju će povezati upravo s likom mandale i načinima na koje se tvore glagoljska slova. Uz zaključak (281–286), monografija donosi i popis literature (278–309), priloge (209–351), sažetak (355), bilješku o autoru (367) te bogate ilustracije (373–453).

Mogli bismo prihvatiti i kritiku čitatelja da je opis ove monografije prigodniji za kakav prikaz, no usudimo se reći da je toliko naše pažnje dobila jer je zaista vrhunac profesorova znanstvenog rada na glagoljaškim temama – stoga je i opravdana potreba da se o njoj nešto detaljnije napiše. I zaista, uvjereni smo da će svaki čitatelj, neovisno o tome je li već upoznat s temom ili ne, iz ove knjige izvući mnoštvo novih spoznaja o počecima glagoljice. Upotpunjene vrelima, primjerima, modelima, ilustracijama, znanstvene spoznaje prof. Sambunjaka iznesene u ovoj monografiji spadaju u sam vrh hrvatske, ali i svjetske znanstvene misli o porijeklu i modelu Konstantinovih glagoljskih slova.

Hrvatskoj glagoljici prof. Sambunjak posvetit će monografiju *Jezič i stil hrvatskih glagoljskih prenja* (Split: Književni krug, 2000.), koja je nastala na temelju njegove doktorske disertacije. U njoj se na jezičnoj i stilističkoj razini govori o prenjima, tom posebnom žanru srednjovjekovne književnosti, tj. raspravama ili dijalogima između dvije, u svojoj biti često suprotne strane, npr. Isusa i vraga, duše i tijela itd. Prof. Sambunjak jezičnoj i stilističkoj obradi prenja pristupit će preko primjera u hrvatskog glagoljskoj književnosti, kao što su tekstovi iz *Pariške pjesmarice* (druga pol. 14. stoljeća), *Antoninova konfesionala* (kraj 15. stoljeća), *Petrisova zbornika* (15. stoljeće), *Žgombićeva zbornika* (16. stoljeće) i drugih, ne nužno glagoljaških tekstova, kakav je npr. Marulićevo *Prenje Isusa s dušom osujenom*. Profesor dalje jedno poglavlje posvećuje grafiji i ortografiji (37–51), te opisu jezičnog stanja i prisutnosti lokalnih osobina (69–97), a slijedi lingvostilistička analiza prozних i stihovanih prenja (121–151). Ovdje prof. Sambunjak daje detaljnu analizu odabranih prenja iz stilističke i lingvostilističke vizure, nudeći tako sveobuhvatnu sliku glagoljskih prenja. Ova je monografija obogaćena i transliteracijom prenja koja se obrađuju te njihovim faksimilima, što donosi mogućnost i njihova daljnje proučavanja.

U još će se dvije monografije prof. Sambunjak baviti glagoljaškim temama: prva je *Tkonski zbornik* (Tkon: Općina Tkon, 2001.) te *Libar glagoljaša don Antona od Silbe* (Zagreb: Demetra, 2004.). Oba djela imaju nešto zajedničko: donose transliteraciju dotad samo u glagoljskom zapisu poznatih tekstova. To ponajprije dolazi do izražaja u djelu *Tkonski zbornik*, koje je u suštini, tj. većim dijelom upravo to – transliteracija zbornika nastalog u 16. stoljeću u Tkonu, a prof. Sambunjak naveden je kao priređivač teksta. Ipak, u kraćem uvodnom dijelu profesor daje vlastiti pogled na ovaj zbornik referirajući se na glagoljaše kao hrvatske srednjovjekovne intelektualce, a sam zbornik kao produkt njihove visoko razvijene estetske i kulturološke svijesti. Posebno se osvrće na tzv. magij-

ske tekstove, molitve i amulete, prikazanja te osmeračku pjesmu „Spasi Marie tvojih vjernih”, protutorsku pjesmu koja se dovodi u vezu s Marulićevom „Molitvom suprotiva Turkom”. Uvodni tekst prof. Sambunjaka svakako daje osnovne informacije o tekstu, ali i zadire u dublje teme motivacije i značenja pojedinih tekstova *Tkonskog zbornika*, što sve, dakako, samom čitatelju olakšava čitanje cijelog teksta. Uz to, profesor je intervenirao u preslovljavanje uvođenjem interpunkcije i velikih slova, što je zainteresiranom čitatelju velika pomoć pri razumijevanju ovoga Zbornika.

Posljednja, uvjetno rečeno, objavljena monografija prof. Sambunjaka koja se bavi glagoljaškim temama jest *Libar glagoljaša don Antona od Silbe* iz 2004. godine. Ovim je djelom prof. Sambunjak na neki način odao počast svojem rodnom otoku, Silbi, iznijevši na svjetlo dana jedan tekst iz bogate silbenske glagoljaške produkcije. Iako veći dio ove monografije zauzimaju transliteracija i faksimili ovoga *Libra*, u uvodnome poglavlju (3–45) profesor donosi kratak pregled glagoljice na Silbi, opis i pismo *Libra* te predstavlja njegova autora Antona Garofala. Zatim se osvrće na jezik *Libra*, njegovu kompoziciju i motiviku, te donosi i zapažanja o simboličkom značenju i upotrebi liturgijskih predmeta koji se spominju. Naime, *Libar* je u suštini skup uputa i tumačenja namijenjenih svećenicima pri podjeli sakramenata pričešti i krštenja, zatim o kaznama/kazima, obustavama i „upovidima”, tj. zabrani primanja svetih sakramenata i sudjelovanju u svetoj misi. Tekst završava „Žeminom od reda s(vete) mise”, tj. tumačenjima misnih predmeta i značenjima dijelova mise (npr. čitanje evanđelja, molitve, simbolika oltara, simonija itd.). Drugi dio zbornika sadrži latiničnu propovijed „Dobro iest nam oudi pribivati”. Prof. Sambunjak posebnu pozornost posvećuje i ilustraciji na prednjoj korici *Libra* – slici kaleža, i natpisu ispod nje, dovodeći ju u vezu s najmističnijim predmetom kršćanstva – svetim gralom. Time tekst dobiva novu, ponekad i začudnu, ali vrlo prisutnu dimenziju traženja, ali i pronalaženja načina na koji su glagoljaši svojim tekstovima često isticanjem simbola upućivali na drugu, izvantekstualnu stvarnost njihova vremena.

I na kraju ovoga kratkog prikaza radova prof. Sambunjaka koji se dotiču glagoljaških tema, valja svakako istaknuti da je *spiritus movens* svakog znanstvenog istraživanja, a to je znanstvena znatiželja, u prof. Sambunjaka rezultirala jednim od najoriginalnijih opusa u hrvatskoj filologiji. Od tema koje se bave pojedinim tekstovima, ili čak samo motivima iz pojedinih tekstova, do opsežnih monografija, možemo ustvrditi da je profesor svoju znanstvenu misao uvijek iznosio na sebi svojstven način, no uvijek u okvirima znanstvene metodologije i na temeljima argumentiranog zaključivanja. Svoju je pažnju u jednakoj mjeri posvećivao ‘malim’ i ‘velikim’ temama, uvijek tražeći, nalazeći i otkrivajući ono skriveno, mistično u slovima i riječima, u tekstovima i zbornicima, nudeći javnosti tako odgovore na pitanja koja bez njegove intervencije ne bi bila odgovorena. To vrijedi za sve njegove radove, no u tom kontekstu posebice ističemo monografiju *Gramatozofija Konstantina Filozofa Solunskoga: hipoteza o postanku i značenju glagoljice*, koja, usuđujemo se reći, spada u vrh slavističkih istraživanja postanka glagoljice.

Kao što smo na početku istaknuli, prof. Sambunjak rado je svoja znanstvena otkrića predstavljao svojim studentima, a silni entuzijazam koji je posjedovao svakako se prelijevao i na studente, čemu sam i sama svjedočila. Uvijek zanimljiv, uvijek poticajan, uvijek znatizeljan, profesor je u svojim studentima redovito poticao znanstvenu misao – kritički promišljati, istraživati i zaključivati. I iako se ne može reći da je njegov nastavni rad uvijek padao na plodno tlo jer, u konačnici, svaki student ima vlastite interese, sigurno je jedno – niti jedan student nije ostajao ravnodušnim na njegovim predavanjima jer je profesor, na sebi svojstven način, činio ono što ga je činilo izvrsnim metodičarom – a to je ustrajno zahtijevanje da se studenti uključe u proces znanstvenih istraživanja, makar (samo) kritičkim promišljanjem tema obuhvaćenih pojedinim kolegijima. Rezultiralo je to i dugim, a katkad i burnim raspravama na nastavi (ali i nakon nastave) u koje se mogao uključiti svatko, a koje je profesor uvijek zdušno poticao.

S obzirom na to da je prof. Sambunjak bio mojim mentorom i na diplomskom i na doktorskome radu, te na to da je tijekom mog studiranja, i kasnijeg zaposlenja na Sveučilištu, na sve načine bio podrška, ali dakako i nepresušan izvor znanja, dopustite mi da ovaj osvrt završim na osobnoj razini i zahvalim profesoru što je uvijek i na svaki način bio poticajem, uzorom i inspiracijom. Upravo je on zaslužan za to što sam kao studentica, kada sam slučajno u svom rodnom mjestu Salima pronašla tada još neotkrivene glagoljske tekstove, uz njegovu podršku objavila svoj prvi znanstveni rad. Time me potaknuo da se glagoljaškim temama i dalje bavim – u svom diplomskom radu, a zatim i poslije u doktorskome i drugim radovima. Stoga profesoru veliko hvala, uz nadu da će još koji svoj rad posvetiti glagoljaškim temama, a do tad – čitajmo i proučavajmo njegove radove i tražimo zajedno ono za čime je i on sam kroz cijeli svoj znanstveni rad tragao – smisao.

Zadar

Denis Vekić

Životni put posut slojevitom ostavštinom. Stipe Botica i suvremena hrvatska usmenoknjiževna teorija

Proučavatelji hrvatske kulturne tradicije, a napose proučavatelji hrvatske usmene književnosti, nužno će pročitati djela profesora emeritusa Stipe Botice uvjerivši se u njegovu sveprisutnu znanstvenu osobu koja se odražava u tekstovima koje je napisao u svojoj bogatoj znanstveno-nastavnoj karijeri. Slojeviti su znanstvenoistraživački smjerovi Stipe Botice te nije lako istkati sve niti tapiserije kojom bi se prikazalo njegovo životno djelovanje i znanstvena afirmacija. Stoga je valjano pronaći osnovnu temu, motiv ili pak ideju kojom bi se moglo pratiti tkanje koje bi pokazalo rezultate znanstvenog i nastavnog života ovog suvremenog kroatista i usmenoknjiževnog povjesničara i teoretičara. Tkanje ima svoj početak i razlog, svoju iskru koja se rasplamsava kroz godine znanstvene zrelosti i osjećaja doprinosa hrvatskoj usmenoknjiževnoj i književnopovijesnoj slici. Interesni motivi postali su balast sveukupnog istraživanja te se u svim djelima odražava i zrcali.

Pojavom svježih, ali i olovnih, vjetrova posljednjeg desetljeća prije osamostaljenja suvremene Republike Hrvatske smjenjivale su se i teorijske usmenoknjiževne formulacije. Hrvatski usmenoknjiževni pogledi već su odavna bili zasnovani na stavovima i rezultatima cjeloživotnih znanstvenih dosega započetih od sredine dvadesetoga stoljeća. Usmena književnost (nekada nazivana narodnom književnošću) nosila se s biljegom vremena i donijela je hrvatskoj usmenoj književnosti znanstvena blaga nemjerljive vrijednosti i značaja za oživljavanje već tada umiruće kulture usmenosti na pragu novih nacionalnih svitanja. Što se moglo učiniti na završetku dvadesetog stoljeća nego posegnuti za prošlošću i za kulturom hrvatskog naroda koja počiva na usmenosti i višestoljetnim fragmentima raspršenim u slojevitoj identifikacijskoj osobitosti darovitog pojedinca, stvaraoca usmene književnosti. U tom tkanju društvene, političke i znanstvene tapiserije razvili su se interesni motivi Stipe Botice slažući se niskom knjiga sve do *Povijesti hrvatske usmene književnosti* (2013.). Botica je dao velik doprinos u nizu uredničkih knjiga i u poglavljima pojedinih znanstvenih i stručnih knjiga koje su se bavile usmenoknjiževnom teorijom, hrvatskom književnom poviješću, hrvatskom etnokulturnom baštinom te hrvatskom tradicijskom kulturom.

Noseći se na ramenima znanstvenih radova Luke Ilića Oriovčanina, Ivana Milčetića, Antuna Radića, Milovana Gavazzija, Maje Bošković-Stulli, Josipa Ke-

keza, Olinka Delorka i Tvrtka Čubelića, hrvatska usmena književnosti je nakon stoljeća prikupljanja napokon pronašla svoj put za sustavnu analitiku i proučavanje upravo u dvadesetom stoljeću, a nastavlja se sve do suvremenosti i u dvadeset prvom stoljeću. Upravo na posljednjim valovima teorijskih spoznaja navedenih znanstvenika Stipe Botica je napravio znanstvene pothvate na polju usmenoknjiževne povijesti i teorije slobodnije se služeći novim vjetrovima suvremene hrvatske države. Već u osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća otvara vrata značajnim dosezima svoga znanstvenog rada objavljivanjem monografije o *Luki Botiću* (1989.) koja je kruna doktorata o liku i djelu Luke Botića (1986.). Sustavnim i analitičkim pristupom književnim djelima Luke Botića predočio je strukturalne odrednice romantičarske stilske formacije u oblikovanju likova, motiva i metafora, a posebnu je pozornost posvetio proučavanju suodnosa Botićevih djela s usmenom književnošću i Botićevom društvenom i političkom zalaganju za sjedinjenje Dalmacije i sjeverne Hrvatske.

Stipe Botica

Tragom suodnosa usmene i pisane književnosti, Botica se okreće proučavanju lika i djela Filipa Grabovca u monografiji iz 1990. Pravovremeno objavljivanje monografije posebno je značajno u svjetlu početka Domovinskog rata u kojem je, posljedično, izvojevana sloboda i nezavisnost hrvatskog naroda od okupatora zaogrnutog u mrak velikosrpstva. Fra Filip Grabovac, hrvatski pisac, profesor i prosvjetitelj koji je zbog domoljubnih pjesama *Slava Dalmacije* i *Od naravi i čudi arvacke* dočekaao paljenje vlastitih knjiga na zapovijed mletačke vlasti, postaje centrom znanstvenoistraživačke pozornosti Stipe Botice koji tako, manifestalno, najavljuje vlastiti smjer proučavanja i shvaćanja hrvatske usmene književnosti. Botica u uvodnim napomenama monografije navodi kako mu je znanstveni fokus usmjeren na Grabovčevu književnu ostavštinu oslanjajući se na biografske podatke koje je ostavio Karlo Eterović u studiji od fra Filipu Grabovcu iz 1927. godine.

Smjer usmenoknjiževnog interesa kod Botice utvrđen je sljedećim monografijama koje nedvojbeno upućuju na domoljubnu motiviranost odabirom tema i sadržaja istraživanja. I to nije loše. Svaki znanstvenik koji se bavi humanističkim

znanostima pronalazi inspiraciju u onim smjerovima u kojima osjeća privučnost, emociju i impuls s kojim rezonira u vlastitom znanstvenoistraživačkom životu. Ponekad je potrebna samo iskra, fragment emocije da čovjeka uvuče u cijeli spektar mogućnosti koje mogu proizaći iz objektivnog znanstvenoistraživačkog rada. A domoljublje je više nego vrijedan motiv i pokretač za stvaranje i iznošenje znanstveno utemeljene istine na dobrobit vlastitoga naroda.

Sukladno navedenom, uočava se kako prosvjetiteljska misao, pomiješana s duhovnom pozadinom, daje značajne pokretačke i motivacijske rezultate u znanstvenom interesu Stipe Botice. O tome svjedoči niz knjiga koje se ostvaruju kroz rezultate istraživanja hrvatske usmene književnosti i hrvatske tradicijske kulture, a koje su svakako rezultat slobodnijih mogućnosti istraživanja hrvatske povijesti, kulture i književnosti. Tijekom devedesetih godina dvadesetog stoljeća dominiraju Botičine knjige *Biblija i hrvatska kulturna tradicija* (1995.) i *Lijepa naša baština* (1998.), te antologije hrvatskog usmenog pjesništva *Biserno uresje* (1990.) i *Usmene lirске pjesme* (1996.). Upravo antologije lirike upućuju na osobni pečat koji usmena književnost ostavlja na urednika, a naslov biserno uresje stilski i metaforički upućuje na ljubav prema usmenoj lirici koja svojom ingenioznošću rijetko koga ostavlja ravnodušnim.

Spomenuti naslovi i teme nisu slučajne i sasvim jasno i hrabro svjedoče novu eru Botičina znanstvenog interesa. *Biblija i hrvatska kulturna tradicija* (1995.) kapitalno je identifikacijsko i znanstveno djelo u kojem se hrvatska kultura u svoj svojoj širini i slojevitosti tka u kršćansku vjersku i kulturološku tapiseriju. Dok su etnolozi zaokupljeni pretkršćanskom tradicijom (koja nije zanemariva niti mala u hrvatskoj kulturnoj tradiciji), Stipe Botica upućuje na očito, na ono što mnogi zaboravljaju ili pokušavaju umanjiti – hrvatska tradicijska kultura srasla je s kršćanstvom u svim kulturološkim slojevima društva, a sami dokumentirani počeci hrvatske države i hrvatskog naroda u arheološkom, povijesnom i kulturološkom smislu to i pokazuju. Botica proučava utjecaj biblijskih tekstova na tekovine hrvatske tradicijske kulture pokazujući intenzitet isprepletenosti i korespondencije vjerskog sadržaja s tradicijskom kulturom jednog naroda. Pretkršćanski i kršćanski kulturološki aspekt prisutan je u hrvatskoj kulturnoj tradiciji u koegzistirajućoj kompleksnoj slici koja čini hrvatsku sliku živom i bogatom. Hrvatskoj kulturnoj baštini jednako je potrebna i Katičićeva pentalogija¹ i Botičina *Biblija i hrvatska kulturna tradicija* (1995.) i *Biblija i hrvatska tradicijska kultura* (2011.). Jednako su nam potrebna proučavanja Milovana Gavazzija, Vitomira Belaja, Tome Vinščaka, Suzane Marjanić, Ljiljane Marks, Luke Šeše, Maje Bošković Stulli, kao i proučavanja fra Silvestra Kutleše, fra Ante Škobalja i Frane Ivaniševića. Podjednako su potrebna oba sloja da bi se sagledala kompletna slika jer postoji razlog zašto je hrvatska tradicijska kultura toliko okrenuta kršćanskoj vjeri i kršćanskim načelima.

Monografijom o suvremenim hrvatskim grafitima (2000.) Botica otvara novo poglavlje svog znanstvenog rada i u fokus proučavanja hrvatske usmene književnosti stavlja nove oblike koji se ujedno reflektiraju i na povijesnu stvar-

¹ *Božanski boj* (2008.), *Zeleni lug* (2010.), *Gazdarica na vratima* (2011.), *Vilinska vrata* (2014.) i *Naša stara vjera* (2017.).

nost novog milenija u Hrvatskoj, otvarajući put novim obzorima promatranja fragmentarne pojavnosti usmene književnosti u suvremenosti. Knjigom *Novi hrvatski epitafi* (2007.) Botica sintetizira grafitnu djelatnost suvremenih darovitih pojedinaca s jednako tako darovitim anonimnim autorima epitafa. Time je autor znanstvenom svijetu poručio kako nisu samo usmene lirske i epske pjesme vrijedne znanstvenog interesa i pozornosti nego da usmenoknjiževna kreativnost nalazi svoje zasluženno mjesto i u jednostavnim oblicima koji su često zanezmareni kako bi ustupili mjesto književnotvornim usmenoknjiževnim oblicima preko kojih se usmena književnost klasifikacijski uspoređivala s pisanom nacionalnom književnošću.

S druge strane, u ovom desetljeću Botica ne odustaje od temelja usmene književnosti, tako objavljuje monografiju o fra Andriji Kačiću Miošiću (2003.) te čitatelju podastire višeslojnu analizu djela *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Iako fra Andrija nije jedan od tvorca usmenoknjiževnih epskih pjesama, ostao je značajna ličnost hrvatske književnosti te je svojim djelom postao stoljetnim uzorom u narodu po ključu usmenoknjiževnog stvaranja. Fra Andrija Kačić Miošić je svoje pjesme pisao po uzoru na usmenoknjiževne uratke te je time popularizirao usmenu književnost i ukazao na njenu važnost u nacionalnom i domoljubnom ostvarenju naroda. Ono što je Botica pokazao u ovoj monografiji izvrstan je primjer monografskog, pozitivističkog, književnopovijesnog, književnoteorijskog i povijesnog pristupa piscu i fenomenu usmene književnosti. Samo u poglavljima *Načela Kačićeva rada* te *Interpretacija „Razgovora ugodnog” i njegov prinos hrvatskoj književnosti i kulturi* vidi se širina pristupa koji je prodrio u samu slojevitu srž fra Andrijiina djela. Sustavni pristup izvorima, tiskanim knjigama, diplomatskoj građi i usmenoj predaji jasno govori koliko duboko Botica ide kako bi se cjelokupna slika podastrla čitatelju. Tim je postupkom jasno kako autor nastavlja tragom proširenja znanstvenog interesa na kulturološka pitanja.

S druge strane, dugogodišnjom pripremom rukopisa stvorio je knjigu *Povijest hrvatske usmene književnosti* (2013.) koja svojim značajem i ulogom stoji poput sveobuhvatne karijerne spoznaje na vrhuncu znanstvenog puta. Poznato je disperzivno i neujednačeno pojavljivanje pregleda povijesti hrvatske usmene književnosti u povijestima hrvatske književnosti koje često nije bilo usustavljeno na jednome mjestu osim posredstvom neobjavljenih sveučilišnih udžbenika ili priručnika. Ova knjiga ima niz prednosti u pregledu i proučavanju hrvatske usmene književnosti, a neke od njih su interdisciplinarni pristup materiji, sveobuhvatnost odnosa darovitog pojedinca/zajednice i recipijenta. Osim toga vidljivo je kako se klasifikacijska shema hrvatske usmene književnosti koristila radi preglednosti materije s upozorenjima na meke granice između žanrova i pojedinih tipova usmenoknjiževnih oblika. Vrlo je važno istaknuti kontekstualni pristup povijesti hrvatske usmene književnosti te usmjeravanje pozornosti na nekada žive članove zajednice koji su bili stvaratelji proučavane materije – daroviti pojedinci, kako ih Botica naziva. Knjiga tako nudi sintetički pristup u kojem se u jednom dijelu obrađuje povijesni pregled pojavnosti hrvatske usmene književnosti, a u drugom se daje jasan i detaljan književnoteorijski postupak proučavanja pojedinih književnih rodova i vrsta. Naravno da je klasifikacijska

shema predstavljena po uzoru na klasifikacijske sheme iz pisane književnosti, no Botica vješto izbjegava klasifikacijske probleme koji mogu nastati u pretapajućim odlikama pojedinih tipova usmene književnosti.

Od posebnog je značaja autorovo postavljanje prema usmenoj književnosti kao svojevrsnom narodonosnom elementu zajednice. Osim toga, Botica razumije identitetsku vrijednost usmenoknjiževnog izričaja što i pokazuje u pojedinim poglavljima književnopovijesnog pristupa dajući time usmenoj književnosti značenje koje zaslužuje – kolektivna gradbena spona između srca ljudi jedne zajednice i jednog naroda. Iz navedenih razloga *Povijest hrvatske usmene književnosti* predstavlja suvremeni testament usmenoj književnosti koja je izvršila svoju ulogu kroz stoljeća te se u suvremenosti povlači u arhive zračeci samo ponegdje regionalnim karakterom gradeći dalje duh zajednice i sjećanje koje pokazuje i dokazuje stoljeća opstojnosti.

Nakon svih navedenih knjiga, bez posebnog osvrta na znanstvene radove u časopisima i zbornicima, ostaje zaključiti da je Stipe Botica zaista ostvario ciljeve koji su preostali u suvremenoj književnopovijesnoj sceni sjedeći na ramenima usmenoknjiževnog stvaralaštva. Slobodno se možemo osvrnuti i na Botičinu pripadnost dinarskoj kulturnoj tradiciji koja je ostavila trag i želju za razvijanjem talenata koji su se usvojili odrastanjem u prostoru koji je dugo disao usmenoknjiževno, a koji i danas ponegdje isijava mentalitet kroz pjesmu, poslovicu, anegdodu, predaju ili pak mitem. Slični su krajevi i podno Cetinske krajine te se od Cetine do Neretve zajednice ne mogu otrgnuti od onog što jesu – drevna svijest u suvremenim okvirima.

Stoga je potrebno uvidjeti Botičin opus kao dar sebe onomu što ga je učinilo takvim, dar onom usmenoknjiževnom duhu koji je oblikovao mentalitet i koji je proizašao iz mentaliteta.

Ususret sedamdeset i petoj godišnjici velikog hrvatskog kroatista i folklorista sjetili smo se njegovih najvažnijih znanstvenih djela uz osvrt na teme i motive koji su u njima obrađivani. Možemo bez suzdržavanja reći da je Stipe Botica svojim znanstvenim i posebno nastavnim radom potvrdio ono što je spomenuo u intervjuu za *Večernji list* 2018. godine. Tada je rekao: „I danas, kao i prije, ne trebaju nam veliki Hrvati, trebaju nam normalni Hrvati.”² Svi koji surađuju s profesorom Boticom znaju da je tu misao odavno ispunio i prenio mlađim naraštajima kao smjer u radu i društvenom ophođenju.

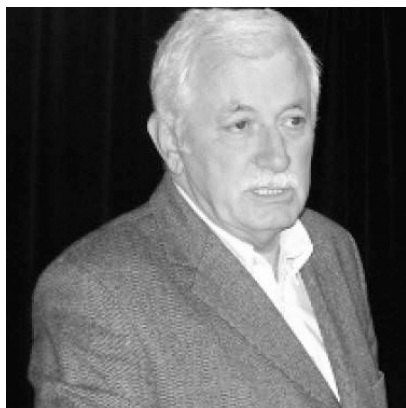
² *Večernji list: Hrvatskoj danas ne trebaju veliki, nego normalni Hrvati*, 25. rujna 2018. <https://www.vecernji.hr/vijesti/hrvatskoj-danas-ne-trebaju-veliki-nego-normalni-hrvati-1272157> (zadnji pristup 5. rujna 2022.)

Vinko Brešić

Kroatist širokih interesa. Prijateljsko-kolegijalni zapis o Ivanu Boškoviću

Na hrvatskoj kulturnoj sceni – posebice onoj književnoj – ime Ivana Boškovića rijetko će ikoga ostaviti ravnodušnim ako ni zbog čega drugoga, a ono zato što je najvjerojatnije o njima svima Ivan Bošković pisao – barem jednom. O nekima i više puta. Među tima privilegiranimima bila je i moja malenkost. Ne odričući mu dobru dozu prijateljsko-kolegijalne naklonosti, istine radi valja reći da se radilo o čitateljskoj energiji koja je pomno pratila da joj što ne promakne, energiji koja se sve rjeđe viđa u našem kulturnom prostoru te se gasi polako i sigurno baš kao što se gasi i nestaju i njegovi papirnati mediji. A zna li se da je sve to određivao u zadanom ritmu dnevnih, odnosno tjednih novina (i pride još drugdje!) dobrih dvadesetak godina zarađujući za kruh nasušni kao gimnazijski profesor sinjski, pa potom splitski, onda je Boškovićev iskorak prema sveučilišnoj karijeri – kojoj je još kao student naginjao – bio u isto vrijeme i iznenađujući i očekivan. Trebalo je samo da se „karte poslože”. Strast i disciplinu već je imao kao i nastavno iskustvo, a ionako se kretao u vršnjačkome krugu svojih akademskih kolega, pa je valjalo samo još i formalno dokazati da novi studiji na tadašnjem splitskome Sveučilištu idu u pravom smjeru i u prave ruke. Doktorska disertacija pod naslovom *Ideologija Orjune i njezini refleksi na književnost splitskoga književnog kruga* (2006.) to je napokon i dokazala. Baveći se neistraženom i po mnogo čemu intrigantnom temom, Bošković je ovom studijom bacio dugo čekano svjetlo na jedno traumatično iskustvo hrvatske kulture i literature 20. stoljeća i tako u neku ruku ne samo potvrdio vlastitu akademsku predestinaciju nego i naznačio okvir svoga budućeg znanstvenoistraživačkog interesa; u geografskom smislu bit će to zavičajna i šira kulturna d/okolica, a u problemskom književnost kao ponajprije socio-politička činjenica u punoj svojoj žanrovskoj i povijesnoj manifestaciji. Objavljena kao knjiga, ova je studija ubrzo zauzela važno mjesto u kroatističkoj literaturi i u neku ruku postala zaštitnim znakom Boškovićeve akademskog profila. Poslije su joj se pridružile nove knjige (*Splitske teme, Teatrološki ogledi, Kijevske i druge kroatističke teme, Pamćenje prolaznoga, Čitanja...*) kojima je demonstrirao svu širinu svojih kroatističkih interesa.

No, za razliku od drugih domaćih kroatistika s tradicijom, splitska je u jednome čovjeku tražila da pokriva oba studijska modela, tj. stariju i noviju hrvatsku književnost – uvjetno i tri uzmu li se u obzir i kolegiji dječje literature koju

Ivan Bošković

je kolega Bošković tamo zasnovao i vodio. S osjećajem i popudbinom gimnazijskog profesora brzo je radio na skriptama za svoje studente nijednog časa zapravo ne napuštajući vlastitu opsesiju – književnu kritiku. A stalna nazočnost na stručnim i znanstvenim skupovima, po raznim tribinama, kolokvijima, novinama, časopisima i prigodnim zbornicima pretvorili su Boškovića u jednoga od agilnijih i uvijek rado viđenih kroatista opće prakse na kojega si uvijek mogao računati. I sve to odrađivao je s takvim veseljem kao da mu je toga časa ta stvar u životu bila najvažnija, uvijek prijateljski nastrojen

otvoreno pokazujući radost nad svakom novom knjigom kao da je njegova. Nije ga Nedjeljko Fabrio bez razloga proglasio „najpoštenijim hrvatskim književnim kritičarom“! Dok je većina njegovih kolega već sa studija ulazila u sveučilišne vode i karijeru gradila gotovo činovnički – planski temeljito i specijalistički kontrolirano, kolega je Bošković radio na svim razbojima svoje struke žarom i marom koji je na kraju rezultirao relativno heterogenim, ali impresivnim i u svakome pogledu relevantnim opusom, koji se mjeri desetcima knjiga. Taj je opus afirmirao ne samo svoga autora nego i splitsku kroatistiku koja je u međuvremenu stasala i stala uz bok ostalih domaćih kroatističkih studija. U tome smislu Boškovićeva je uloga bila i ostala uistinu pionirska.

Od spomenutih desetak knjiga polovica ih ide na stranu kritike kao Boškovićeve konstante koja ga svrstava u red važnijih suvremenih književnih kritičara za što je napokon bio i nagrađivan. O njima dvjema i javno sam progovorio. Štoviše, *Prozna vremena* (1997) dovela su me u Boškovićev Sinj gdje sam upoznao premudroga i predobrog fra Josipa Antu Soldu, a ja mu na gostoprimstvo potom uzvratilo svojim osvrtom na Ivanov prvijenac za „Cetinska vrila“, koja je bio pokrenuo i uređivao ovaj svestrani fratar. Nakon desetak i nešto godina Ivan me počastio još jednim pozivom – da mu predgovorom popratim izlazak pete knjige kritika *Prvo čitanje* (2011) u uglednoj Maloj knjižnici Društva hrvatskih književnika.

I danas potpisujem svaku riječ koju sam u tim svojim priložima izrekao, pa ih s posebnom radošću prenosim u prigodi koja to svakako zaslužuje. Činim to s pozamašnom dozom nostalgije za vremenima u kojima smo se nadmetali s vlastitim riječima, još puni žara i osjećaja privrženosti i važnosti pred onim što smo radili i što nas je sudbinski povezivalo. Slučajno ili ne, upravo su ove dvije knjige u mnogome amblematske za Ivanovu kritičku praksu kao i za opću procjenu stanja hrvatske književnosti s prijelaza milenija.

Evo tih dvaju mojih prikaza!

1.

PROZNI ABECEDARIJ DEVEDESETIH

Ivan J. Bošković: *Prozna vremena*. Osobni abecedarij. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1997.

Kao jedan od stalnih kritičara „Slobodne Dalmacije” Ivan J. Bošković u kulturnome prilogu „Forum” prikazivao je nova izdanja djela hrvatskih pisaca, i to proze u najširem značenju. Iz petnaestogodišnje produkcije za knjigu je odabrao 109 priloga koje je poredao abecedno s obzirom na autorska imena djela o kojima piše – od Ivana Aralice do svojega dugogodišnjeg šefa Bože Žige. U izboru je tako točno 100 pisaca, što znači da su neki zastupljeni s više naslova. Slučajno ili ne, po broju uvrštenih priloga prednost pripada Pavlu Pavličiću (4), potom Aralici (3) te Nedjeljku Fabriju, Zvonimiru Majdaku, Petru Šegedinu i Goranu Tribusonu koji imaju po dva, ostali po jedan prilog.

Međutim, kako je pokraj svakoga pisca Bošković naveo i druge svoje priloge, dao dakle bibliografiju vlastitih prikaza djela pojedinih pisaca, jednostavnom se matematikom dođe do sličnoga rezultata, naime, da je kritičar Bošković tijekom dva desetljeća – od 1979. do 1997. – od ovih 100 pisaca pročitao njihova 382 djela te ih u periodici prikazao. Ponovo se Bošković najviše družio s knjigama P. Pavličića (33), potom Z. Majdaka (14), I. Aralice i G. Tribusona (11), a onda slijede Š. Vučetić (9) i V. Pavletić (8), te N. Fabio, D. Horvatić, V. Krmpotić, F. Šehović, A. Šoljan, I. Vrkljan (6), S. Čuić, D. Jelčić, V. Nikolić i I. Supek (5) potom I. Brešan, A. Kadić, I. Kušan, I. Rogić Nehajev, A. Stamać, V. Tenžera, S. Tomaš, B. Vladović (4) itd. U svemu, ispada, da je Bošković samo od tih priloga mogao sastaviti još dvije ovakve knjige.

Iako najstariji uvršteni tekstovi datiraju iz 1979. godine, većina priloga u Boškovićevoj knjizi je iz najnovijega razdoblja 1990–1997, dakle iz vremena koje, s jedne strane, obilježava ratna i poratna zbilja, s druge, duboke društvene promjene a koje nisu ostale bez odjeka u književnom životu, odnosno u književnim djelima. Izbor te naknadno razvrstavanje priloga po abecednome a ne prema kronološkome kriteriju knjizi daje dodatnu autorsku notu. Nema sumnje da ovakav Boškovićev izbor upravo spomenutih imena – od visokoetabliranih poput Aralice, Fabrija, Pavličića ili Tanje Torbarine do gotovo nepoznatih poput Tonče Anković, Bernarda Jana, Davora Mojaša i Ete Rehak te njihovih žanrovskih djela – od povijesnoga romana, preko antologija kratke proze do zbirki feljtona i nekrologa – u prvi plan stavlja najmanje dvije stvari.

Prva je Boškovićeva nakana da ukaže na širinu autorske i raznovrsnost žanrovske produkcije zadnjega desetljeća naše proze. Druga se pak temelji na pokrivanju ne samo domovinske već izvandomovinske produkcije čime autor pokazuje vlastitu čitateljsku i kritičku otvorenost prema književnoj zbilji čija se granica mjeri granicom hrvatskog jezika.

Analiza žanrovske slike pokazuje da je Bošković podjednako prikazivao romane i esejističke zbirke, potom podjednako autobiografsku prozu te novele i priče, a zatim slijede putopisi, memoari (kojima inače nije „odviše sklon”!) i dnevници, dok je među pet prikazanih antologija i jedna pjesnička (Stamać – Sanaderova: *U ovom strašnom času*, Split 1992) te dvojica sabrana djela (Novakova i Slamnigova).

Dabome, ova statistika ne govori samo o našem autoru i njegovu izboru već jednako tako i o nacionalnoj književnoj produkciji tijekom zadnjih desetak godina. S obzirom na broj naslova koje je jedan hrvatski dežurni javni čitatelj pročitao i kritički registrirao, i to izvan Zagreba kao svojevrsnoga – kako se to veli reći – nacionalnoga središta, dakle iz prikrajka, može se zaključiti da se radi o relativno solidnoj proznoj umjetničko-kritičkoj produkciji minulih godina; o tome su već izrečene relevantne ocjene. S obzirom na svojevrsnu rang-listu Boškovićeve abecedarija njegova knjiga nimalo slučajno ne preferira upravo one pisce koji su i inače tijekom minuloga razdoblja bili najplodniji; u tome smislu kritički je Boškovićev odnos sasvim sukladan proznim vremenima.

Što se žanrovske slike tiče, Bošković nam sugerira zaključak da su u špici književničkoga zanimanja roman i esej, dakle oni narativni oblici koji se po svojem karakteru pokazuju kao najprilagodljiviji. Odmah potom slijedi kratka proza, i to pretežito autobiografskoga tipa, pa je generalno gledano autobiografizam ona značajka koja prožima našu modernu prozu.

Napokon, Bošković nam otvara oči pred još nečim, a to je – šehovićevski rečeno: „gorak okus povijesti”, odnosno da je povijest svojevrsna „povlaštena tema” naše moderne proze, ili – kako će to on na više mjesta i u više povoda reći – povijest kao „ishodište iz kojega se svestranije i dublje sagledava suvremenost”. Dabome, aralićevsko-fabrijevka povijest, povijest kao – kako bi to Fabio slikovito dodao – čičak iliti ražanj.

Drugo otvaranje očiju po Boškoviću tiče se diskurzivnih oblika koje je tek postmoderna pomakla s margine prema središtu književnoga zanimanja a uz koje se rado sjetim davnoga svojeg razgovora s jednim danas već uglednim čovjekom i od pera i od politike. Te, čini mi se, 1990. žali mi se dotični subesjednik, da ne može pisati i da zapravo ne zna što danas da piše, ako pisanje uopće – s obzirom na zbivanja oko nas – ima smisla. Odgovorio sam mu da ga razumijem, ali da je baš naše doba kao stvoreno za dnevnike, dok će sve drugo – bojim se – morati pričekati.

Boškovićev abecedarij pokazuje da sam na neki način bio u pravu, samo što će on u povodu takvoga jednoga dnevnika, biti razlošniji i precizniji. Suglasivši se s opisom devedesete godine kao godine strategije kaosa, raspada velike utopije i godinom raspleta, čak godine velike predstave, Bošković u povodu u mnogočemu neobična dnevnika Dubravka Jelčića, piše 1991. kako su „dubina i širina društvenih promjena koje su zahvatile svijet teško dokučive običnom oku; dnevni ritam nedostatan je okvir kako bi se recipiralo bogatstvo društvenih mijena i previranja, a novinska se sintaksa pokazala nesposobnom da izrazi svu dramatiku vremena”. Drugim riječima, „ritam takve zbilje, svu njezinu dramatiku”, kao da je jedino dnevnički zapis kadar donekle uravnotežiti.

Gledano sumarno književne oblike i njihove dominantne značajke te postupke koje danas već uredno pospremamo unutar poetike postmoderne, Boškovićev abecedarij pokazuje da ni njemu a niti nama nije lako u svim slučajevima jednoznačno žanrovski svrstati određena djela; radi se, dakako, o još jednom vidu rečene poetike koja upravo insistira na omekšavanju, ako ne i posvemašnjem brisanju žanrovskih granica. U mnogim slučajevima Bošković će zato jednostavno napisati proza ili prozno štivo, i taj njegov postupak jednako je spontan koliko i racionalan. Radi se, naime, o kritičaru koji se ne oslanja na puku impresiju u čitanju nekoga djela već

i na sasvim jasna i očita književno-teorijska i metodološka znanja koja, međutim, on dozirano primjenjuje svjestan da bi svakim pretjerivanjem mogao ugušiti šarm novinske kritike.

Tipološki gledano novinska kritika je relativno odrediv pojam, odnosno prepoznatljiva književna forma. Zadana je ponajprije svojim medijem i funkcijom. Na novinskome strogo ograničenome prostoru kritičar kratko, jasno i precizno mora prikazati pročitano djelo te pritom izreći sud čak i onda kada se od toga uzdržava. Svaki tzv. tekući, novinski kritičar zapravo je Crnac među književnom sortom, lakmus-papir koji se prvi umače u književnu zbilju za koju se varamo ako mislimo da se mjeri samo estetskim aršinom. Njegova je mjera čudna mješavina hrabrosti i izdržljivosti, ukusa i znanja, njegovi pravi očevi su Aleksandar Makedonski, *Don Quijote* i Voltaire, tj. biti dovoljno odvažan, malo više zanesen (tj. udaren!) a najviše ciničan, tj. samosvjestan, a samosvjestan čovjek ne može biti isprazan, osim ako nije lud. U književnome životu on je naša izvidnica i najčešće tek po njemu znamo kakvi smo zapravo bili, usprkos činjenici što nema – dodao bi Matoš – objektivne kritike. Ako nemamo kritičara, nismo ni govorili, a ako i jesmo, onda smo trbuhozborili, a to znači da nismo bili dijaloška, već monološka, tj. pseudo-kultura. Stanje nekritike najopasnije je stanje!

I u najgorim vremenima hrvatska je kultura, svemu usprkos, imala svoje kritičare. Boškovićeva knjiga, osim na neizravan, to pokazuje i na sasvim izravan način: ona piše o B. Donatu, I. Mandiću, V. Tenžeri, Z. Zimi, B. V. Žigi... Pojedina mjesta toliko su transparentna za utvrđivanje mjesta i kritičke pozicije našega autora da ih valja barem nakratko naznačiti. Tako, primjerice, u povodu Tenžerinih kritika koje je ovaj svojedobno objavljivao u „Slobodnoj Dalmaciji” i u „Vjesniku” a koje je Strahimir Primorac sabrao te objavio 1995. kao knjigu – dakle, u povodu još jednoga hrvatskog predstavnika „prezrenog novinskog žanra” čiji je „prezent jedino vrijeme pisanja” – Ivan Bošković piše kako je ovome danas pomalo kulturnome kritičaru „književna kritika uistinu najbolji izraz njegove duhovne morfologije” te da je bio „ponajbliži Matoševu poimanju kritike kao autonomnog čina pisanja”. Ocjenjujući Tenžerinu kritiku kao impresionističku, koja je morala odgovoriti „brzini reakcije, ograničenu prostoru i širokom profilu publike”, Bošković dodaje kako se i ovaj kritičar morao oslanjati u prvome redu na „vlastitu intuiciju i čitalačko iskustvo, snagu duha i intelektualnoga poštenja”. Jedino time, dodaje, moguće je slabosti novinske kritike pretvoriti u njezine prednosti.

Bošković drži do svoje paradigme i tako što se sasvim oslanja na vlastiti ceh, pa će svoj osvrst, odnosno portretiranje kritičara Veselka Tenžere zaključiti posredno, naime, Tenžerinom svojedobnom ocjenom kolege mu Igora Mandića, kojega – usput rečeno – Bošković naziva apostolom moderne kulture. (S punim pravom, dodajmo, jer ako se je možda koja pametna već rekla o preranom otišlome Veselku Tenžeri, a rekla se, o Igoru Mandiću još se pravo nije ni prozborilo!)

Da bi se donekle ilustrirao ne samo okus takve paradigme već i Boškovićeva sklonost kritičkome pravorijeku, valja spomenuti barem nekoliko primjera.

No, neka mi bude dopušteno ponajprije primijetiti jednu stvar, naime, kako – za razliku od dijela naše metropolske kritike koja u svojem čitanju prestaje već na podnaslovu a batrga se da pokaže vlastitu pamet o istome, pa tako ne da nemate stava

o dotičnoj knjizi, već niti propisno legitimirane knjige – dakle, za razliku od te i takve zagrebocentrične kritike Boškovićevi tekstovi ponajprije pokazuju da je kritik pročitao knjigu o kojoj piše. Možda i zato može izreći vlastiti stav, odnosno ocjenu.

Da Bošković to ne izbjegava, pokazuje npr. njegov osvrt na Araličin roman *Tajna sarmatskog orla* (1989) koji mu je tek „zgodna da se upitamo kolike su granice povjerenja u jednog pisca”. I dok svoj osvrt na Araličine političke oglede *Sokak triju ruža* (1882) Bošković poentira ocjenom kako se radi o „vrhunskom (političkom) štivu koje se s respektom čita i kad se s njim ne slažemo!” najnoviji roman istoga pisca (Četverored, 1997) naš će kritičar ocijeniti „jednim od uspješnijih Araličinih djela” što je u popriličnu raskoraku s ocjenama nekih drugih kritičara. Ili, Brešanov roman *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* (1996) naš kritičar ne smatra novošću „ni u Brešanovu rukopisu ni u hrvatskoj književnosti”, ali će zato *Krhotine* Željke Čorak nazvati „europskim duhovnim citatom” koji „u našoj literaturi ne poznaje prethodnike i stilske srodnike”. Jednako će tako *Holograme straha* (1887) Slavenke Drakulić proglasiti „prvorazrednom prozom”, a Gavranov *Kako smo lomili noge* (1995) u najmanju ruku nakladnički pretencioznim.

Preporučujući potresni *Sarajevski dnevnik* (1995) Željka Ivankovića, iz Boškovića progovara izravno zabrinuti Hrvat i Europejac te, posredno, angažirani pisac-idealista, jer je – veli – riječ o knjizi koju bi trebali pročitati u prvome redu – političari! A u povodu „prvog romana o domovinskom ratu i hrvatskim gardistima” kako se 1992. bio predstavio *Anđeo moga rata* Bernarda Jana, naš autor dobrohotno i trezveno zaključuje da „ova tema još čeka svojeg pisca”.

Naročito je oštar sinjsko-splitski kritičar u iščitavanju proze Vojina Jelića *Pogledaj svoje ruke* koja je – objavljuje Bošković 1996. – već vječni pamflet. Jergovićevu *Sarajevskom Marlboru* (1994) pripisuje „uistinu rijetku vrijednost”, u povodu nedavno preminuloga Ivana Katušića upozorava nas Bošković na nedovoljnu budnost prema ovome možda s nepravom zapostavljenu piscu, kakav je uostalom i Ivan Suppek... Od Kušanovih *100 najvećih rupa* jedino mu naslov nije sporan, Lasićevu su eseji „intelektualna poslastica” (*Tri eseja o Evropi*, 1992.), a Majdakov *Oproštajni Gaableatz* (1992) manjkav je „na svim razinama svoje romaneskne strukture” čime se ozbiljno iznevjerava obzor očekivanja autora „zavidno ostvarene *Kćerke*” (1986). Igor Mandić i kad piše o jestivim temama „prvorazredna je literarna činjenica” – „što stariji to bolji”, duhovito dodaje Bošković. Neki dijelovi zadnjeg romana pisca europskog formata Ranka Marinkovića (*Never more*, 1993) „odjekuju disonantno”, a Maruna nije samo dobar pjesnik već i pripovjedač (*Otmičari ispunjena sna*, 1995), Matvejevićev je *Mediterranski brevijar* (1987) prvorazredni kulturni događaj itd.

Iako preblizu da bismo se već sada mi izricali pravorijek o našem kritičaru, teško se oteti dojmu kako je on u većini navedenih slučajeva bio barem na dobrome tragu.

Metoda abecedarija kao da je na najbolji način poslužila Boškoviću da upravo na višestruko efektan način zaključí svoj kritički izbor. Efektan jer se radi o čovjeku koji mu je bio dugi niz godina i poslodavac, „prvi čitač i urednik”, pa će s pijetetom prema ličnosti Bože V. Žige svoj osobni abecedarij, kako ga je i započeo, jednako osobno i zaključiti, naime zahvalom.

Prikazujući ovaj put za „Zadarsku reviju” Žiginu knjigu *Janus u predgrađu* (Split 1989), Ivan Bošković započinje tvrdnjom kako je ova knjiga „stanovita inventura Žigi-

ne spisateljske prakse; stiskanje rasutog tereta u primjeren okvir knjige, u kojemu stvari izgledaju realne i moguće u prirodnosti svoje veličine, u svojem otvoru vremenu”.

Riječi su to koje bez ostatka vrijede i za Boškovićevo *Prozna vremena*.

2.

KRITIČAR DUGOG DAHA

Ivan Bošković, *Prva čitanja*, Zagreb, 2011. – Predgovor

S većim ili manjim, ali uvijek s nekim razlogom žalopojke su opće stanje naše književne scene. Dio naraštajnog folklor. Kritika prednjači, jer je ili nema ili bolje da je nema. Tek kad tu i tamo poneki vitez od kritičkoga pera napusti ovaj svijet i preseli se s one strane naših zanovijetanja, shvatimo da smo imali barem kritičara ako već ne i kritiku. Mora da je ozbiljan vrag posrijedi. A on se zove status. Status u književnosti, u društvu – „i šire”. Osuđeni na ionako beskrajnu marginu, ali zato lako mjerivo preživljavanje, ovaj kruh sa sedam kora (ionako napravljen od vrućega domaćeg krumpira!) nitko ne bi jeo. Je li baš tako? Neću kao primjer iliti kontraargumenat stavljati Igora nam Mandića, prvoga i zasad jedinoga profesionalnog full-kritičara koji je ne samo dočekao „zasluženu mirovinu” (čisti oksimoron po Igoru!) već i to da mu se znanstveno-stručni kolokviji upriličuju. Neću ni to da bi valjalo malo više zagrijati *pc*-miševе te surfati po kojekakvim i koječijim internet-skim stranicama gdje se kriju ionako nevidljivi arhipelazi svakojakih prikaza, ocjena i osvrtā iliti jednom riječi kritika iz pixel-tintarnica što zvanih, a većma nezvanih i neznanih kritičara. Dok se na tim virtualnim trasama ne uvede reda, radije se prisjetimo i ne tako davnih dobrih običaja i jedne „Slobodne” i njezina „Forumā” koji je kriptokulturnjacima bio nadstrešnica i utočište a onda ga ukinuše skupa s njegovim protagonistima kao da se radilo o lanjskome snijegu ili mačjem kašlju. Popularnome „Večernjaku” kultura je zadnja rupa na svirali, „Jutarnjem” tek puki business, „Novi list” još se ne da, a kada bi se po kulturi grafički inače decentni „Vjesnik” mjerio, onda bi mu sasvim sigurno i naklada morala biti ako ne vodeća, a ono nikako bibliofilska. A da nije Matičina „Vijenca”, možda bi se netko sjetio i „Hrvatskog slova” i napokon netko zapitao koja je uloga „Zareza”?

Još se nije rodio tko bi svima ugodio, pa na bolju budućnost ionako nitko ne računa!

Srećom, u tome i takvome svijetu od teksta uvijek se nađe poneki mrav koji ne pita i ne skita, već šuti i radi puštajući da vrijeme na kraju učini svoje. Jedan od takvih je i splitski prvo gimnazijski, a pa onda sveučilišni profesor, a cijelo vrijeme književni kritičar Ivan J. Bošković (1953). Radeći na sebi na relaciji Sinj-Split-Zagreb i natrag (ponekad i u istom danu!), Bošković je Ivan svoju egzistenciju vezao uz trenutno Fuchsovo, ranije čijesvene ministarstvo, a svoju esenciju – ako smijem tako reći — uz odavna prezreni poziv kritičara. Ne samo da mu nitko nije kriv, već iz čista mira, ničim izazvan, Bošković Ivan preko trideset godina uporno ne samo da čita (ta profesor je!), već i (zamislite!?) piše o onome što pročita. Za Hrvate – previše! Elem „prognan” iz Dioklecijan-Epehaova „Forumā”, jedan se ustrajni novinski kritičar po kojemu ste mogli sat navijati nakon frtalj stoljeća našao na cesti skupa sa svojom recentnom hrvatskom proznom prtljagom koja je čekala po svoje 2-3 kartice. Sve dok

se napokon nije skrasio u jednome drugome „Forumu”, ali sada ne više plebejskome, kerumovskome, već akademijskome, dakle, po logici stvari valjda i besmrtnome, što bi kritičara dugog daha moglo napokon osloboditi barem onih stresova na koje novinska kritika upravo i računa. I eto, nakon *Proznih vremena* (1997.), *Iskustva drugoga* (1999.), *Lica i obrazaca* (2001.) te *Protiv zaborava* (2008.), tj. nakon četiriju knjiga s nekoliko stotina kritika o barem stotinjak literarnih protagonista zadnjih desetljeća – pisaca nekoliko aktivnih naraštaja, a većma pripovjedača – svoju kritičku kroniku isti autor sada dopunjava prikazima nastalima zadnjih pet godina – od Štiksove *Elijahove stolice* 2006. do Mlakićevih *Ljudi koji su sadili drveće* 2010.

Odavno najavivši prozna vremena, Bošković im i najnovijom svojom knjigom postaje odani, vjerni i jedan od rijetkih informatora, registratora, tumača i usustavljivača, i to u hodu, baš kako kritici dolikuje a na čemu će – htjela to ili ne – buduća nam historiografija i temeljiti svoju naknadnu pamet. Iako mu u prosjeku svaki prikaz nadmašuje standarde novinske kritike, teško je ne primijetiti da je njihov autor i ovdje sačuvao nerv eminentno novinskog kritičara po principu: kratko, jasno i po mogućnosti pametno. Ovo treće onaj je prostor u kojemu se Bošković upisuje kao u međuvremenu profilirani literarni trudbenik s puno obzira spram obala između kojih plovi njegova opservacija: „Radi se, naime, o kritičaru – kako to zapisah u povodu Boškovićeve prve knjige – koji se ne oslanja na puku impresiju u čitanju nekoga djela već i na sasvim jasna i očita književno-teorijska i metodološka znanja koja, međutim, on dozirano primjenjuje svjestan da bi svakim pretjerivanjem mogao ugušiti šarm novinske kritike”. No, oslanja se sada Bošković i na sebe samoga i vlastito prebogato čitateljsko iskustvo, koje – ako mu smijem suflirati – ni izdaleka nije kapitalizirao; dabome, još stigne!

Ono što već na prvi pogled upada u oči ove najnovije Boškovićeve književne kronike, ma koliko bila selektivna, jer – dakako – ne uključuje ni izbliza svu proznu produkciju minule petoljetke, izrazita je brojnost romana, a onda i sve očitija zastupljenost ženskih autora. To s jedne strane ostavlja dojam da je kratka priča nakon svojega trijumfa devedesetih definitivno posustala, s druge, da nam rodna slika književne scene postaje blago rečeno normalna, tj. uravnotežena. Ako je ovaj dojam iole osnovan, čini se da bi morao postojati i neki relativno prihvatljiv odgovor. U prvome redu radi se o nekim procesima koji su pri izmaku, npr. rat i tranzicija čije su neposredne reakcije u prozi bile isprovocirane i neposrednim zbivanjima, pa zato fragmentarne, sirove i angažirane s likovima samih sudionika i/li svjedoka. Kao da nije bilo distance za ambiciozniju i analitičniju obradu, pa tako ni za roman. Napokon, tu su i oni autori koji su u ratu bili tek djeca, u međuvremenu su stasali, pa se neki danas pojavljuju kao odrasli, osviješteni i literarno relevantni autori s više ili manje traumatičnim iskustvom raća i poraća. Oni drugi, stariji, u međuvremenu kapitaliziraju svoje spisateljsko i životno iskustvo u vidu romana koji širokim linijama zahvaćaju povijest ovih prostora i najčešće kroz njegove ratove, tjeskobe i strahove prate tragične sudbine cijelih porodica ili pojedinaca koji tragaju za ostacima vlastitih uspomena te pokušavaju od njih složiti priče i odgovoriti na tako jednostavno a tako teško i neizbježno pitanje: tko sam?

Uostalom, pred nama je Boškovićeva knjiga kao jedan od mogućih odgovora, a svakako neizbježnih putova čitanja naše najnovije prozne prakse koja, nema dvojbe,

živi svoje apsolutno zrele, da ne kažem nove zvjezdane trenutke. U isto vrijeme radi se o knjizi koja u najmanju ruku relativizira, ako ne i dokida, dvije pomalo bajate zablude: prvu – da je povijest za sve kriva, a zapravo su uvijek krivi ljudi, i drugu – da kritike nema, a zapravo je ima.

No, kukati treba i dalje, da ne pomislimo kako je imamo dovoljno, jer na tome mjestu kritika najlakše umre.

U Zagrebu 9. svibnja 2011.

Na kraju zbog obojice dužan sam reći (zapravo ponoviti!) kako sam Ivana nagovarao da kapitalizira svoje bogato kritičarsko iskustvo – npr. nekim usustavljenim pregledom tranzicijske proze ili hrestomatije, a predlagao sam mu i to da zajednički sastavimo antologiju književne kritike od Stanka Vraza pa do nje-ga, odnosno našeg naraštajnika Velimira Viskovića – ma koliko to s obzirom na mode i trendove već bilo pomalo *passé*. Njegova strast i energija bili su za ovakav projekt siguran oslonac i jamstvo da ćemo projekt jednoga dana i okončati. No, ništa od toga; svatko se ionako trudio svoje već zaorane brazde dovesti do kraja.

U međuvremenu štošta se izdogađalo u našim životima; vrijeme nas je polako sustizalo i sve brže pretjecalo dok smo ga mi u povremenim susretima i gotovo redovitim telefonskim razgovorima naivno pokušavali prevariti, čak i zaustaviti sve manje razgovarajući o knjigama, a sve više o našoj unučadi.

Sretni i Bogu zahvalni što smo i to dočekali.

U Zagrebu 31. kolovoza 2022.

Mate Kovačević

Deset godina od odlaska Zvonka Bušića Taika (1946. - 2013.)

Prije jednoga desetljeća otišao je hrvatski borac Zvonko Bušić zrakoplovom koji se više ne može prizemljiti. Ostavio je hrvatskim ljudima u poklad domoljubni idealizam, kojim se jedino i mogla ostvariti hrvatska sloboda.

Bio je nacionalni romantik, revolucionar idealist, najbliži suradnik i prijatelj Brune Bušića te čovjek koji je živio za ideju slobodne Hrvatske i stavljao ju iznad svega.

Naraštaji su hrvatskih ljudi sanjali svoju slobodu. Mnogi su se za nju borili, nu, nažalost mnogi je nisu uspjeli dočekati. Neki su za nju trunuli po tuđim tamnicama, a zbog nje je cijeli jedan naraštaj hrvatske mladosti smaknut u poratnom jugoslavenskom genocidu i kao stoka zavaljen po masovnim grobištima bivše Jugoslavije.

Svi ti progoni, karadževićevski kundaci i uze, boljševičke torture, logori smrti i jugoslavenska masovna smaknuća nisu uspjeli ubiti ideju slobode. Ta se ideja u duši hrvatskoga čovjeka stoljećima oblikovala u zauzetoj borbi za obranu života, identiteta, domovinskoga prostora i kulturnoga nasljeđa, a kulminirala je papinskim naslovom Hrvatskoj kao zemlji predziđa kršćanstva.

Danas kad imamo državu, mnogi su zbog njezinih nedostataka razložno ražočarani. Neki se žale kako nema više one mladosti i naboja iz herojskoga doba, drugi pak kako je u njoj sve to davna i nerazumljiva prošlost, koja ih se gotovo i ne tiče.

Zorniji pak pogled u hrvatsku povjesnicu mogao bi začudo otkriti kako u Hrvatskoj već cijeli niz stoljeća vrijeme gotovo ništa nije promijenilo. Još je fra Filip Grabovac u prvoj polovici 18. stoljeća, zbog upozorenja tadašnje javnosti na nezavidan položaj hrvatstva, osuđen na dugotrajno tamnovanje po mletačkim tamnicama.

Hrvatski narod ni u najtežim danima svoje krvave povijesti nije oskudijevao slobodoljubivim pojedincima, obiteljima pa i cijelim skupinama, koje se po cijenu velike žrtve, čak i vlastita života nisu htjele odreći te slobode.

Gledajući Bušićevu borbu, nameće se još jedna povijesna analogija iz 17. stoljeća, kad je Hrvatska bila svedena na *reliquiae reliquiarum*, a obranu njezina dostojanstva preuzele obitelji Zrinskih i Frankopana. Tadašnji su carski i kraljevski vlastodršci računali, kako bi, ako iskorijene ove dvije obitelji, mogli pokoriti ono

što je ostalo od Hrvatske pa su 1671. smaknuli hrvatskoga bana Petra Zrinskoga i šurjaka mu Frana Krstu Frankopana, njihove obitelji zatočili te opljačkali cjelokupnu imovinu.

Za sličnom se idejom nakon 1971. poveo i jugoslavenski diktator Josip Broz Tito, kad je pod krinkom komunističkoga režima upokoravao Hrvatsku. Nalutivši u dijelu hrvatskih intelektualaca, među kojima su Bušići tada igrali za-paženiju ulogu, odlučio se u svojoj politici, kao i nekad Habsburzi, na progon i njihovu likvidaciju.

Ali ne samo Bušića, nego i svakoga tko je u sebi nosio ideju samostalne i neovisne hrvatske države.

Zvonko Bušić rođen je 1946. u hercegovačkom selu Gorici. Gimnaziju je završio u Imotskom. Maturirao je u Zagrebu, a s dvadeset godina emigrirao je u Beč na studij slavistike i povijesti.

U Beču je tri godine poslije, 1969. upoznao američku studenticu Julienne Eden Schultz, koja je usavršavala znanje njemačkog jezika.

Julienne se ubrzo uključila u rad hrvatske političke emigracije i na Zvonkov nagovor, na jugoslavenski Dan Republike 29. studenog 1970., s prijateljicom je s nebodera na zagrebačkom Trgu Republike (Trg bana Jelačića) bacala letke protujugoslavenskoga sadržaja pa su uhićene i zadržane u zatvoru.

Nakon puštanja iz zatvora vratila se u Beč, a godine 1972. Zvonko i Julienne vjenčali su se u Frankfurtu te se nakon toga preselili u SAD.

Kako bi upozorio svijet na nepodnošljivo stanje hrvatskoga naroda u Hrvatskoj, koju su okupirale jugoslavenske snage, upravo se Zvonko Bušić odlučio na rizičan i pogibeljan pothvat – otmicu američkoga zrakoplova, čime je svjetsku javnost uspio upoznati sa stanjem ljudskih i narodnih prava svoga naroda u okupiranoj domovini.

Tako je 10. rujna 1976. skupina hrvatskih aktivista – Zvonko i Julienne Bušić, Petar Matanić, Frane Pešut i Slobodan Vlašić – otela putnički zrakoplov Boeing 727 TWA 355 na letu od New Yorka do Chicaga sa 76 putnika.

Namjera im je bila da iz njega izbace letke nad Londonom i Parizom, u kojima se objašnjava hrvatski slučaj u tadašnjoj Jugoslaviji i poziva na njezinu neovisnost s naslovom „Poziv na borbu protiv srpske hegemonije”, a krajnji cilj trebali su im biti Zagreb i Solin.

Glavni cilj otmice zrakoplova bio je pokušaj prisiljavanja američkih i europskih medija da objave Bušićeve letke u kojima je bila sadržana istina o srpskom zlostavljanju hrvatskog naroda u Jugoslaviji.

Sa sobom nisu nosili oružje, već materijal od kojeg su napravili lažni eksploziv koji su omotali oko svojih tijela, a pravu bombu i promidžbeni materijal Bušić je ostavio u pretincu newyorške podzemne željeznice, o kojoj su preko pilota prosljedili informacije.

Tijekom otmice, a prigodom demontaže bombe, nažalost, dogodio se nemili slučaj – eksplodirala je eksplozivna naprava i usmrtila jednoga i ranila još trojicu američkih redarstvenika.

Doznavši za nesreću, Zvonko i njegova skupina predali su se redarstvu u Parizu ne doletjevši iznad Hrvatske.

Jugoslavija je od američkih vlasti, radi likvidacije otmičara, zahtijevala rušenje putničkoga zrakoplova sa svim putnicima i posadom, a opravdanost svojih zahtjeva vjerojatno su temeljili u simpatijama putnika i posade prema Bušiću i njegovim pravdoljubivim, humanim i civilizacijskim zahtjevima.

Bušićevoj je skupini nakon predaje suđeno u Americi, a na sudskom procesu Zvonko i njegova supruga Julienne kažnjeni su doživotnim zatvorom, s tim da je sudac John Bartels odredio kako Zvonko ima pravo na pomilovanje i uvjetnu slobodu nakon 10 godina zatvora, a Julienne nakon 8 godina.

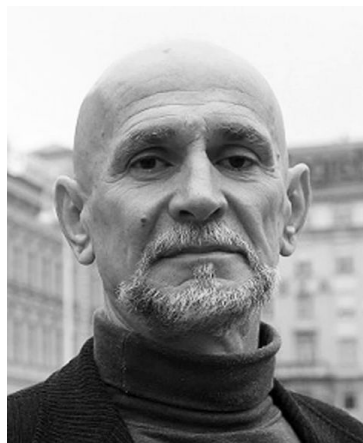
Petar Matanić, Slobodan Vlašić i Frane Pešut dobili su po 30 godina zatvora. Vlašiću je uzeto u obzir priznanje krivnje pa je na slobodu izašao nakon 6 godina izdržavanja kazne, a Matanić i Pešut do slobode su morali izdržati najmanje jednu trećinu zatvorske kazne.

Pri izricanju presude sudac John. R. Bartels u zapisnik je izjavio kako „Gospodin Bušić nije ni kriminalac ni terorist”. Nakon što je odslužio 15 godina zatvorske kazne, isti sudac piše Povjerenstvu za puštanje na uvjetnu slobodu SAD-a i izražava svoje razočaranje odlukom da će se eventualno pomilovanje razmatrati tek za 15 godina.

U pismu što ga je uputio 23. ožujka 1992. godine, viši sudac Bartels podsjeća kako „Bušić nije nikada htio da njegovo ponašanje izazove nečiju smrt, niti je prije počinio ikakav prekršaj”; te da je njegov postupak „izazvala nekakva pogrešno usmjerena patriotska emocija koja se temeljila na neuspjehu Hrvatske da stekne nezavisnost od Jugoslavije”.

Bušićev pothvat, unatoč strogoj kazni, u javnosti, dijelu politike, a ponajviše kod običnih građana izazvao je divljenja vrijednu pozornost. Toj su pozornosti pridonijeli i sami američki Hrvati, koji su gotovo plebiscitarno stali u Bušićevu i obranu hrvatstva, što su pokazali i nesebično prikupljenim višemilijunskim svotama novca za njegovu obranu.

Otmica zrakoplova i Bušićevi zahtjevi uzburkali su javnost. Ugledni američki mediji objavili su Deklaraciju Vrhovnog zapovjedništva i Apel američkom narodu, čime je u međunarodnoj javnosti otvoreno hrvatsko pitanje.

Zvonko Bušić

Zahtjevi otmičara dospjeli su i u druge svjetske medije pa je višegodišnje prikrivanje jugoslavenskih ubojstava hrvatskih političkih emigranata po zapadnim zemljama izišlo iz rubrika novinskih crnih kronika i otvorilo pogled u lepezu zločinačkoga djelovanja jugoslavenskih tajnih agenata u zapadnim zemljama.

Na sjednici 13. prosinca 2002. godine Hrvatski sabor donio je Rezoluciju o transferu Zvonka Bušića u Hrvatsku koja je potom predana Vijeću Europe.

Bušić je 2006. godine prebačen u deportacijski pritvor američkog ministarstva domovinske sigurnosti, od kuda je vrlo brzo trebao biti deportiran.

Pomilovan je početkom srpnja 2008. nakon 32 godine zatvora i premješten iz zatvora Terre Haute pod nadležnost Imigracijske i carinske službe radi deportacije u Hrvatsku. U Zagreb je stigao 24. srpnja u pratnji američkih agenata, a u Zračnoj luci Zagreb veličanstveno je dočekan. Bušiću su uz mnoštvo ljudi u zračnoj luci dobrodošlicu došli poželjeti političari Dražen Budiša i Anto Kovačević te pjevač Marko Perković Thompson, a priređen mu je i veliki doček u Imotskom i rodnoj Gorici.

Od povratka u Hrvatsku živio je u selu Rovanjaska, u općini Jasenice, odakle je zrakoplovom bez povratka 1. rujna 2013. otputovao u legendu, među svoje Bušiće. Pokopan je u Aleji hrvatskih branitelja na zagrebačkom groblju Mirogoj.

Premda ga već deset godina nema, ne sreće se više na skupovima, u druženju, na predstavljajima i razgovorima, Taik i njegova borba za hrvatsku slobodu ostaju u srcima hrvatskih ljudi.

Godine 2014. objavljena je njegova memoarska knjiga „Zdravo oko – sjećanja” koju je dovršila i priredila supruga Julienne. Izdanje na engleskome jeziku „All Visible Things: Memoirs” objavljeno je 2016. godine.

U toj knjizi poručuje: „Za one koji su pali u borbi za domovinu nikada ne reci da su mrtvi. Oni su heroji i oni će za nas uvijek biti živi. U budućnosti, kada vi budete uživali blagodati i ljepote hrvatske domovine i slobode, malo tko će se sjetiti koliko znoja, suza i krvi je proliveno za tu vašu slobodu. Zato..., zastani, sjeti se i izmoli kratku molitvu za one vrle domoljube koji su patili i ginuli da bi Hrvatska živjela.”

O pozadini pak akcije te kako su se nosili s dugogodišnjim kaznama u najtežim američkim zatvorima dokumentarni je film Ljubavnici i luđaci (2012.) snimila Ljiljana Bunjevac Filipović, prema scenariju Julienne Bušić.

Tihomir Dujmović napisao je knjigu prema kojoj je napravljena kazališna predstava „Tko je ubio Zvonka Bušića”.

Rovanjaska

Ivana Buljubašić Srb

Pola stoljeća od Kolumbićeve kaligramije

Ime Antuna Barišića Kolumbića (1943. – 1990.) umalo je ostalo nepoznato povijesti hrvatske književnosti. O tom samozatajnom Hvaraninu koji je studirao komparativnu književnost na zagrebačkom Filozofskom fakultetu znamo samo osnovne biografske podatke, a njih je, uz navođenje publikacija koje je ostavio za života, priređujući *korpus hrvatskoga intermedijalnoga pjesništva u Koreografiji teksta* te *Pogu i tekstu* iznio Goran Rem. Rem tako bilježi da je Kolumbić tijekom života objavio tek jednu zbirku pjesama – *Prašumom pisaceg stroja* 1972. godine, a 1983. publicirao je „kao dio prospekta, opširni ciklus Škoji”. Čini se da je Kolumbić kao književni autor ostao nepoznanica čak i svemogućem Googleu jer o njemu nije moguće pronaći ikakav internetski zapis, dok se naslov njegove prve i jedine zbirke spominje u dvama konkretnim rezultatima, ne brojeći kataloške pojavnice knjižnica. Tako je o zbirci dostupna digitalizirana inačica kritike Marinka Arsića Ivkova objavljena u časopisu *Polja* te spomen u članku Sunčane Bošnjak Brkić koji je popratio otvaranje izložbe *aBook [artist's book]* u velikogoričkoj Galeriji Galženica u proljeće 2013. godine.

Potonja izložba kojom se propituje koncept knjige umjetnika znakovita je i zgodna polazišna točka kojom se može započeti promišljanje o vizualnim aspektima medija knjiga i to povezati sa suvremenim hrvatskim pjesništvom, napose Kolumbićevom zbirkom *Prašumom pisaceg stroja* kao reprezentativnim primjerom zaokreta prema pjesništvu koje će Cvjetko Milanja imenovati *semiotičkom modelativnom matricom*. Nekoliko je razloga koji podupiru komparativno čitanje knjige umjetnika kao umjetničkoga i konceptualnoga objekta te vizualne poezije, odnosno *semiotičkih pjesničkih tekstova* (S. Jukić) kakvi dominiraju odvojkom hrvatskoga pjesništva u osvit postmodernizma. Može se pretpostaviti da su od njih pošli i polaznici programa Kustoske platforme koji su uz mentorstvo i asistenciju Ane Kovačić te Mateje Kuke postavili spomenutu izložbu. Najprije je jasna poveznica žanra knjige umjetnika, a dodajmo kao specifično bliskoga i autorskoga časopisa, koji posebno mjesto ima u žanrovskom književnom i diskurzivnom sustavu povijesnih avangarda, čije se stilske konvencije afirmiraju i u kasnijim desetljećima 20. stoljeća, i u širem smislu razmatrane vizualne poezije, osobito one nastale u graničnim godinama koje danas povjesničari i teoretičari umjetnosti razmatraju kao dezintegraciju moderne te ustoličenje postmoderne

kulture. Zatim, jasno je da knjiga umjetnika, po bliskom načelu eksperimentalnosti vizualne poezije, istražuje pitanje vlastitoga medija, građe kojom se oblikuje, tvarnosti jezika kao osnovnoga alata pismenosti uopće, a i šire pitanja načina i mogućnosti čitanja odnosno konzumiranja toga medija. Stoga ne čudi da suvremeni autori, oslanjajući se na stilske i diskurzivne strategije provjerene već kroz avangardne pokrete, nerijetko oblikuju svoje tekstove i knjige razaranjem „logičko diskurzivnog slijeda teksta, njegov[im] oslikovljenje[m] i oprostorenje[m]” (V. Horvat-Pintarić). Sličnim pitanjima hibridnosti i elastičnosti znaka, njegovim razbijanjem i raspadanjem u estetskoj okolini (M. Peti) zaokupljaju se i pjesnici i umjetnici, a osobito teoretičari 20. stoljeća, što navodi na zaključak da je umjetnosti i poeziji takvoga tipa imanentno teorijsko samoosvještavanje. To nas dovodi do primjera umjetničkih imena i grupa što su uz A. B. Kolumbića izložbom obuhvaćene poput Vlaste Delimar, Darka Kolibaša, Vlade Marteka, Branka Maleša, Josipa Stošića, Dalibora Martinisa, zatim Gorgone, grupe Bosch + Bosch, Grupe šestorice autora itd. Širi kulturni kontekst i poznavanje umjetničkih djelovanja i opusa tih performerera, prevoditelja, filmaša, pjesnika, esejista potvrđuje njihovo napuštanje tradicionalnoga razumijevanja, stvaranja i prezentiranja umjetničkoga djela, što u konačnici govori u prilog konceptualiziranju neklasičnog umjetničkog žanra knjige umjetnika (M. Šuvaković).

Kao što knjiga umjetnika u žarište svoga istraživanja postavlja svoju medijalnost, materijalnost, tvarnost i drukčije načine reprezentacije umjetnosti, tako implikacije što ludičke što angažirane naravi u pjesničkome kodu, kakve imamo prilike čitati upravo u eksponata izložbe Kolumbića ili pak Kolibaša i Stošića, u središte stavljaju tekstualnu organizaciju koja potencira osjetljivost za izraz, formu, odnosno označitelja koji nadvisuje i dominira označenim, sadržajem. Događa se upravo ono što se prepoznaje kao tipičnost semiotičkoga pjesništva, onoga njegova dijela koji njeguje, među ostalim, relaciju tekst – tijelo, a osobito aspekt vizualnosti. Također, govoreći o kontekstu Kolumbićeve zbirke, nju će Rem, kako je navedeno, upisati u korpus intermedijalnoga pjesništva te ju u periodizacijskom smislu smjestiti u razdoblje „ključnih poetičkih zgusnuća“ koje afirmira provjeravanja vizualnih implikacija kroz novu optiku jezičnoga materijala te potvrđuje novi, ravnopravni suodnos verbalnoga i neverbalnoga u prostoru pjesništva. Dakle, godinom publiciranja autorova zbirka uklopit će se u ono razdoblje kulturnih i društvenih previranja i obrata između 1968. i 1972. godine, a nije na odmet spomenuti i to da je upravo 1972. godinu Charles Jencks uzeo kao središnju točku tumačenja smjene modernističkoga i postmodernističkoga jezika arhitekture. U kontekstu *zgusnuća* hrvatskoga intermedijalnoga pjesništva razdoblje od 1968. do 1972. godine Rem vezuje s *dekonstrukcijskim slovom razlike*, referirajući time i na teorijsku misao promicanu u djelu Jacquesa Derridaa i na poznati zbornik koji je 1970. godine publiciran u ediciji časopisa *Pitanja*. Upravo će taj časopis predstavljati ključno okupljalište teoretičara i književnika koji će *tekstualističkim strategijama* (C. Milanja) potvrđivati različite preokrete i novume u teoriji i praksi, zacrtavajući time početne koordinate kasnijih teorijski i književnih kretanja. Značajno je pak, kako ističe Rem, da se baš tih godina javlja velik broj novih autora, napose onih koji pjesnički kod i tekstualne kon-

vencije propituju u interferenciji s drugim umjetničkim kodovima, medijima i kulturnim praksama. Među njima je i Kolumbić koji *Prašumom pisaceg stroja* stanovite 1972. objavljuje zahvaljujući inicijativi Centra za kulturu Narodnog sveučilišta grada Zagreba i međurepubličkom natječaju za pjesništvo Fonda A. B. Šimić na kojemu je godinu prije nagrađen njegov rukopis. Kolumbić publiciranjem rukopisa postaje dijelom biblioteke mladih Fonda A. B. Šimić u kojoj su od 1968. do tada objavljivani važni pjesnički prvijenci poput *U žilama će ljepota teći* Zvonka Makovića, *Do neba bijelo* Andriane Škunca, *Iza štita* Milorada Stojevića ili *Balkanski prostor* Borbena Vladovića. Općim će mjestom hrvatskoga suvremenoga pjesništva s godinama postati upravo značajke tih autora koji svoju afirmaciju mogu zahvaliti navedenom natječaju i biblioteci koju su, među ostalim, svojim doprinosom podupirali Branimir Donat, Igor Zidić, Ante Stamać, Slavko Mihalić i dr. Isto tako, zaokret k osjetljivosti za vizualno vidljiv u nekih od tih prvijenaca biblioteke mladih Fonda A. B. Šimić u prvi plan postavlja otklon od najistaknutijeg rodnog obilježja pjesništva – vertikalnosti (J. Užarević, S. Jukić), a što će poslije biti jednim od eksplicitnijih simptoma postmoderne – *prevlasti slike nad pojmom* (M. Solar).

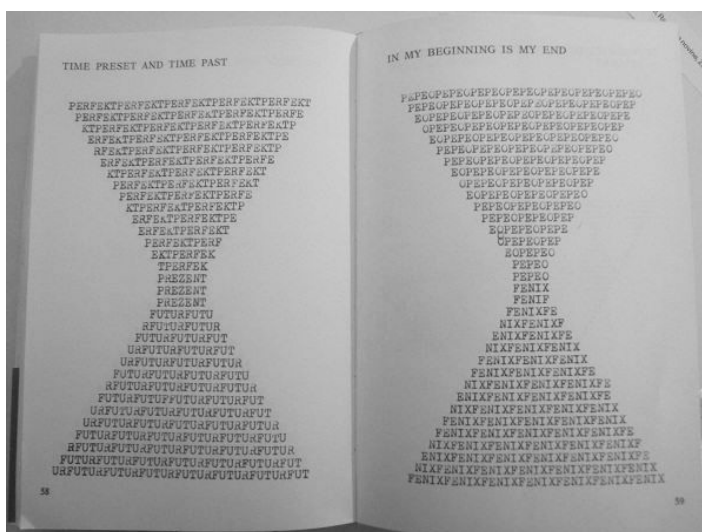
Kao i ostali intermedijalci, istražujući mogućnosti poetskoga znaka i pjesničkoga koda, Kolumbić fingira drugomedijske kodove, a njegova je osnovna oblikovna strategija – kaligramska struktura tekstova. Ti su kodovi gdjekad verbalno eksplicirani naslovom teksta npr. *Projekcija filma* ili *Katedrala zime* (arhitektura), ali i ciklusa, npr. „Kompozicije za ljudski glas” (glazba), a češće dijelom verbalnoga materijala čija organiziranost u plohi čini kaligramski zapis, npr. *Molitva rotacije* (novine, fotografija). Kolumbićevi kaligrami primjerima su oslobađanja grafema u onome smislu u kojemu oni nadilaze svoje sklonosti linearnoga slaganja i oblikovanja riječi i iskaza, a i konotacijskih impulsa koji čitatelju nalažu čitati prije nego gledati. Posljedica je, dakako, takvoga odnosa prema grafemima kao osnovnoj oblikotvornoj materiji, u tom smislu ekvivalentima motiva, destabilizacija rodni obilježja lirske pjesme, spomenute vertikalnosti i linearnosti. Gotovo svi kaligramski oblikovani tekstovi u zbirci dijele dva prepoznatljiva, u Kolumbićevu slučaju komplementarna postupka. S jedne strane njihov osnovni motivski materijal reduciran je, odnosno atomiziran, uglavnom sveden na raspadanje leksema te poigravanje njihovim grafemima, dok je, s druge strane, taj materijal umnožen, pa se slikotekstovi oblikuju slijedeći batologijsko načelo ponavljanja i preklapanja. Princip redukcije jednakovrijedan je principu ponavljanja, kao što je u *vizualnom lirizmu* (K. Bagić) verbalni iskaz ravnopravan neverbalnom, tj. slikovnom izrazu. Dva simbiotska postupaka, ciljajući na učinak kaligramičnosti, oslobodit će Kolumbićev tekst prepoznatljivih pjesničkih obilježja koja se ponajviše ostvaruju i oslanjaju na linearnost jezičnih znakova (B. Vuletić). Osim spominjane linearne naravi jezičkoga znaka, interferencija s vizualnim elementima radit će na razaranju „sekvencijalne pa i fragmentarne percepcije” (V. Horvat-Pintarić) teksta. Usto, dokidanjem konvencionalnoga teksta otvorit će se mogućnosti redefiniranja tekstualnoga okvira te intenziviranja dimenzija *prostora, pokreta i predmeta* (B. Vuletić). Iz takve postavljenosti odnosa proizlazi da Kolumbićevi kaligrami osvješćuju tjelesnost, tj. grafičnost

osnovnih pismovnih elemenata, potiču njihovo ogoljivanje i vraćanje u domenu vizualnoga, slikovnoga i to (re)afirmacijom primarnoga medija u kojemu nastaju – knjige odnosno stranice kao njihove plohe (S. Jukić). U tom će se smislu u zbirci aktivirati bazični elementi likovnosti poput navedene plohe i oblika razotkrivajući hibridnost pjesničkoga koda uronjenoga u postmodernu kulturu kao svoju osnovnu značajku.

Kako je u predgovoru zbirci upozorio Donat, u Kolumbića je razvidna ideja svođenja „iskaza na bitno” pri čemu to svođenje polazi od *gologa znaka*. U takvoj igri konstruiranja „najsavršenijeg od svijtu poetskih svjetova”, piše Donat, kreiraju se tekstovi temeljeni na „ironičnoj destrukciji tradicionalnog pjesništva”. U tom smislu simptomatičan je tekst *Pjesnički kvartet kule babilonske* koji kaligramski imitira arhitekturu simetričnoga tornja igrajući se leksemom *knjiga*. U praznine izgrađene simulirane kule tekst upisuje nazive i imena velikih književnih djela koja su bilježila književnu i kulturnu povijest. Uvodeći tako motive *Biblije*, Homera i njegove *Odiseje*, Dantea i njegove *Commedia divina* te Pounda i njegova *Cantos*, tekst provocira različita tumačenja. Znakovito je da se *Biblija* pozicionira na vrh kule, a biblijski je registar evociran i naslovnim spomenom babilonske kule koja u različitim diskursima predstavlja metaforu konfuzije, pomutnje, pa čak i nereda. No, kako je u Kolumbićevim kaligramima simetrija i zrcalna struktura iznimno važan postupak gradbe teksta, tako je u ovom kontekstu nju moguće čitati kao kontrast prizivanoj konotaciji. Nadalje, središnji dio lijeve strane rezerviran je za Homera i *Odiseju*, a desni za Pounda i *Cantos*. Pri dnu, a možda u temelju tornja, stoji ime Dantea i njegova epa. Znakovito je da se potonjom vrstovnom označnicom može odrediti i *Odiseja*, ali i *Cantos*, a Poundova pjevanja, i vremenski i stilskim strategijama igranja s vizualnim, izdvajaju se kao najbliži tekst Kolumbićevoj zbirci. Ezra Pound i njegova pjevanja moguće su važna intertekstualna i interpretacijska točka zbirke jer se pojavljuju i u naslovu *Ezra, psihijatrijski sat* i u motivskom izlaganju toga kaligramskoga oblika. Vremenski blizak periodizacijskoj smještenosti Pounda jest i citatno dozivan Antun Branko Šimić. Naime, repositioniranje i ispražnjavanje njegovih stihova u Kolumbićevu tekstu *A. B. Šimić – Povratak* očigledno je oslanjanje na njegovu prepoznatljivu slobodnostihovnu i simetrijsku strukturu okomice, a time i na avangardno naslijeđe koje kontekstualizacijom predstavlja. Upravo takvim reispisivanjem Šimića aktivira se jedna od najvažnijih manifesnih informacija Šimića kao autora – ona o potrebi pjesničkoga *odstvaranja*. Ona se u postmodernističkom okružju i *citatnoj redistribuciji* (G. Rem) radikalizira kroz reduciranje označitelja, preciznije prevođenje Šimićeva *Povratka* na jedan jedini jezični znak, i to simetrični x. Znakovite su tu barem dvije stvari. Prva se tiče potpune afirmacije simetrije toga grafema, a na tragu već uočene privrženosti simetričnosti u zbirci, a druga njegova podrijetla te mogućih konotacijskih vrijednosti, primjerice tumačenja x kao matematičke nepoznanice. Posljedično, taj Kolumbićev tekst kao svoju stvarnost prepoznaje jedino jezičnu stvarnost Šimićeva teksta, čime se dva teksta postavljaju u odnos metajezičnosti.

Zaključiti se može da Kolumbićev vizualni poetski svijet promiče i ideju procesualnosti teksta, osobito naglašavajući relacije medija knjige, bjeline nje-

zina papira kao plohe na kojoj se iscrtavaju vizualice, pisma, preciznije grafe-
ma motiva, ali i posredovnoga medija pisaćega stroja kao alata koji omogućava
prenošenje pjesničke poruke i služi kao slikaru kist. Njegova *invencija tipograf-
skog* (B. Donat), doduše, na dva mjesta, u ciklusu „Križni put godišnjih doba”
te „Crnohumorna antinomičnost metafore vremena”, nailazi na sukobljavanje
ne-vremenosti i prostornosti. Treba primijetiti ponavljajuće motive poput *ljeto*,
jesen, *zima*, *proljeće*, *vrijeme*, *pješčana ura*, tj. najmanjih elemenata tih leksema
kojima se u novoj *prostornoj sintaksi* (M. Arsić Ivkov) gotovo kao antiteza akti-
vira značenjska dimenzija temporalnosti naspram plošnosti kaligrama. Kako su
sukcesivnost i vrijeme teksta dokinuti (B. Vuletić), prevladavanje se čini „simul-
tanizmom slovnoga i slikovnoga” (S. Jukić) čime Kolumbićeva *zbirka-dosjetka*
(G. Rem) zadaje završni ironični udarac modernoj pjesničkoj tradiciji.

Marija Znika

Filozofski fakultet u Zagrebu

Marija Znika

Mojih pedesetak zagrebačkih ljeta

U Zagreb sam došla na studij u ljeto 1965. Bio je to moj drugi susret s velikim gradom. Prvi je bio u ranoj dječjoj dobi kad me majka vodila na hodočašće u Mariju Bisticu. Tad smo prenoćili u Zagrebu kod rodbine u suterenskom stanu i sjećam se samo nekih detalja: npr. nogu koje prolaze kraj prozora, a kod kuće se kroz prozor vidjelo barem glave, ako ne i cijeloga čovjeka, a ne samo noge, te kiše koja pada i pada, zatim drvenih stuba kojima smo se penjali na „plac”, tada nisam znala da se zove Dolac. Katedrala je bila i crkva i orijentir.

Dolazeći drugi put u Zagreb, na kolodvoru su me dočekali nosači „dinstmani” spremni odnijeti kofere ili odvesti velike pakete na „tragljama” – kolicima – na željeno mjesto, jasno uz naplatu. Nisam ih ovaj put trebala jer sam se uputila u blizu Petrinjsku ulicu, tatinu prijatelju – učitelju. On mi je pomogao u orijentaciji u gradu i savjetom kako pronaći malu sobu metar s dva u velikom gradu u malim oglasima podignutim rano na novinskoj porti. Idući od oglasa do oglasa, prehodala sam veći dio Ilice, misleći ima li joj kraja, i Savsku, ali nisam našla ništa povoljno. Našla sam napokon malu djevojačku sobicu u velikom stanu u Primorskoj ulici. Stan bez grijanja, bez posjeta, bez ključa, bez upotrebe kupaonice – kupa se u „javnom kupatilu” na Britancu i nešto se sitno, npr. najlonke, usput tamo i može oprati da čuvarice ne vide... Veća roba nosila se u praonicu rublja u Palmotićevo pa je svaki komad rublja imao svoj identifikacijski broj i uglavnom nije se dogodilo da nije bilo sve vraćeno oprano i ispeglano. Neke stvari temeljito se opralo kad se za praznike vlakom putovalo kući s popustom na studentsku OBJAVU. Jelo se nešto usputno iz pekare ili u Studentskom centru – na bonove: kupiš bon samo za ručak (večera se preskače), ali ti treba knjiga ili bilježnica, onda pred menzom studentskoga Centra prodaš bon za ručak i kupiš knjigu... Kemijske olovke su skupe, predavanja se bilježe nalivperom ili olovkom. U Primorskoj su u unutrašnje dvorište povremeno zalazili ulični pjevači i svirali i pjevali o ljubavi prema svim damama i njihovim „Kosennamenima”, a nedaleko na trgu pred Svetim Blažem čuo se navečer i Percl sa *Starim Pjerom* a i neki drugi s ljubavnom pjesmom *Mramor, kamen i željezo*...

U svojim smo koferima donijeli malo robe, nešto domaće hrane i puno uspomena, a u duši zavičajne pjesme...

Vješte mlade ruke umjele su i same nešto „na ruke” sašiti, a pravile su frizure za svaki dan, posebno za kazalište kad se stajalo na galeriji slušajući sve što se izvodilo, pa tako i Aidu koja je trajala nekoliko sati...

Na fakultet se išlo pješice po svakakvu vremenu. Tramvajem samo dijelom ako je bilo previše snijega, a cipele plitke jer visokih nije bilo, a bogme ni čizama... Preko ondašnjega Trga Republike vozio je ne samo tramvaj u smjeru istok – za pad nego se odvijao i automobilski promet. Sa sjeverne strane tramvajske pruge znalački je promet regulirao tada najpopularniji prometni milicajac – Meho. On je nasmiješen, dostojanstveno, ali energično usmjeravao promet osobnih i teretnih automobila, pretežno fićeka, renoa i po kojeg skupljeg automobila, ili zaustavljao vozila da propusti pješake, osobito ujutro kumice koje su s punim košarama na glavi žurile zauzeti što bolje mjesto na Dolcu, prodati po dobroj cijeni svu robu i onda se što prije vratiti kući u okolicu Zagreba ili čak u Zagorje čađavim uvijek prepunim zagorskim „cugom”.

U gradu relativno malo ljudi u usporedbi s današnjim stanjem, uljudno se odnose prema nama došljacima kad što pitamo ili tražimo, a mi se nastojimo uklopiti u njihove manire ophođenja i odijevanja. Kao kad npr. mislimo da se dio grada ne zove Šalata – jer šalata je ponegdje „seljački” izraz za salata – pa se čovjek osramoti kad kaže da ide na Salatu upisati se na Medicinu!

Pridošlice su fascinirali tramvaji s velikim otvorenim prozorima, drvenim sjedalima, kondukterima koji su prodavali i cvikali karte, one obične ili one s prije-lazom koje su imale crvenu dijagonalnu liniju. Ljudi su bili mršavi i u skromnoj odjeći izgledali uredno, barem nedjeljom: muškarci većinom obrijani, poneki s kravatama i u odijelima makar i ne bili od istog materijala, a žene urednih kosa, poneke i sa šeširićima, ili s mrežicama koje drže bujnu kosu... u lijepo i ukusno šivenim „klajdama”, radom vrsnih krojača... dame s končanim rukavicama na rukama, jer ljetno je doba i ruke se znoje...

Najlonske ili „svilene” čarape bile su za studente skupe i lako su se derale na fakultetskim drvenim klupama. Nosilo ih se popravljati u radionicu u Ilici gdje su vješte ruke dizale očicu po očicu i tako krpale čarape. Poslije se moglo i nabaviti iglu za dizanje očica pa su neke studentice same dizale pobjegle očice na čarapama i tako ih krpale. Bilo je i radionica za „umjetno štopanje” – jedna od njih u prolazu kraj ondašnjeg kina Zagreb. Ondje su vješte ruke oštećenoj odjeći davale prvotnu cjelovitost.

Postolari su imali pune ruke posla popravljati pete na štiklama ili ojačavati đonove na jednim cipelama koje se nose po svakom vremenu. Bili su vješti izraditi i cipele po mjeri – za neke noge koje nisu po ondašnjem JUS-u ili za one koji mogu birati skupi materijal i „stranjski” dizajn.

Sladoled se jeo u slastičarnici, a ne na ulici, a tako i kolači. Uglavnom na ulici se nije jelo, pa nismo ni mi došljaci, nego bismo svoje pecivo jeli u svojoj sobi.

Kad su stanodavci prodali stan u Primorskoj jer su se rastali, moralo se na-glo van – gotovo na ulicu. Smještaj se u nuždi potražilo u Studomu i dobilo s mukom u trokrevetnoj sobi u studentskom domu na Cvjetnom naselju u prizemlju. Na ormarima u sobi vidjeli su se tragovi prošlogodišnje velike poplave kad se Sava izlila preko ondašnjeg savskog nasipa. Na ormarima je trag vode bio

do metar visok. Drveni kreveti zamijenjeni su vojničkim metalnim krevetima s prastarim madracima i još starijim dekama i posteljinom koju se mijenjalo svaka dva tjedna. Ali bilo je centralno grijanje u sobi, na kraju hodnika kuhinjica s dva ringa na rešou, u kupaonici uz umivaonike topla voda u bojleru i 2 puta tjedno kupanje – divota. Samo je trebalo glancati parket žicom, mazati ga da se sjaji i održavati sobu urednom, bez neovlaštenih korisnika (ilegalaca), za što su se brinule izvanredne noćne kontrole po sobama. Kako je ipak znalo biti ilegalaca – na kraće ili duže vrijeme – bilo je i skakanja s balkona da ne budu ulovljeni, što je moglo imati posljedice ne samo za ulovljene nego i za one koji su ih primili u sobu.

Studentski život je završio završetkom studija. Krenulo se u život: tražiti posao da se vraća studentski kredit. Posao je nađen na Strossmayerovu trgu s pogledom na velebnu zgradu Akademije i na park s platanama kojih lišće pri prolazu u jesen nezaboravno šušti pod nogama. Kod kuće je bila divota prašine pod nogama, ovdje divota mirisnoga lišća.

Nakon poplave 1964. zaostale su sa sjeverne strane savskoga korita brojne bare, a na suhim mjestima Romi su podigli svoje sklepane nastambe iz kojih ih je grad postupno izmještao kad se počelo graditi južno od tzv. Autoputa, današnje Slavenske avenije. A tik do autoputa bili su posjedi sa stokom: konjima i krava, kao i kod kuće. Sjećam se posljednjeg takva posjeda na uglu Križne ulice, baš kod križa, gdje je poslije bila radionica tzv. metalnih „zglobnjava za vozila”, a danas je ondje praonica vozila.

Staro Trnje u ovom južnom dijelu nastavali su prvotno seljaci koji su uzgajali povrće i nosili ga na tržnicu, tzv. bugari, i opskrbljivali grad svježim povrćem. S razvojem željezničkoga prometa doseljavali su se na Trnje i zaposlenici na željeznici. Nicala su na Trnju prizemnice s vrtovima ispred njih, uredno održavane, pune cvijeća, doduše bez tekuće vode i kanalizacije, s pipom za vodu na ulici iz koje se voda nosila u kućanstva. Još je jedna takva ostala donedavna u upotrebi s onu stranu autoputa, na Krugama, preko puta policijskog hotela.

Kad se sa sjeverne strane autoputa sedamdesetih godina počelo dizati novo naselje, bilo je jasno da će se ubrzo graditi i s južne strane. Tako su nikla prvo ona tri nebodera u Gruškoj, a na sjeveru nakon Nalješkovićeve počelo se graditi velike komplekse stanova na lokaciji službeno zvanom Autoput sjever, danas u Ulici Cvijete Zuzorić. U novim zgradama nije bilo trgovina, ni tržnice u blizini. Sve se nosilo iz grada ili iz tržnice na Branimirovoj. Nije bilo telefona u stanu. Radila je samo jedna javna govornica za nas obične smrtnike – civile, uz pretežno vojnim osobama nastanjene velike stanove. Srećom jedina govornica bila je neoštećena i u funkciji kad ju se trebalo. U ogromnoj zgradi ljudi je kao mravi u mravinjaku. Upoznaješ susjede, neki su zgodni, neki nezgodni, s raznih strana bivše države i s raznim navikama. U visokoj zgradi postoje i liftovi, čak dvije vrste – osobni i teretni. Nezgodna je što je i teretni lift prekratak pa u njega ne stanu kolica hitne pomoći za prijevoz ležećega pacijenta. Onda ga se moralo vezati za običan stolac i tako prebaciti do vozila hitne pomoći.

Rasla nam je obitelj. Stan od 30 kvadrata bio nam je premali i k tome imao nezgodan raspored, s pogledom na kut zgrade i sjever, s kuhinjom bez prozora.

Tražili smo nešto malo veći prostor za nužne svakodnevne potrebe. Radni prostor u kojemu bi se moglo znanstveno raditi odavna smo prekrizili i u većem stanu od 40-ak kvadrata.

Gradi se, vidjeli smo, s južne strane autoputa. Nasipavaju se bare, zatrpavaju šoderom i pijeskom te negdje drugdje iskopanom zemljom, a Rome se preseljava u stanove u kojima oni ne žele boraviti, pa se vraćaju na stare lokacije, ali vlast ih je ipak uspjela raseliti. Nikle su nakon nebodera u Gruškoj brojne višekatnice, npr. one i u današnjoj Ruždjakovoj u kojoj prvi brojevi počinju uz Savu, a ne sjevernije, kod škole. Sve je manje bilo starih trnjanskih prizemnica, a od nekadašnjih salaša sa stokom i vrtova starih bugara nema ni traga. Grad guta seljačke gruntove onemoćalih „bugara”. Treba „placeve” trnjanskih vrtova, kako su se grunтовno donedavna zvali, za stanove novih stanara kojima ne trebaju grunтови, nego samo sigurni stanovi izgrađeni na bivšim vrtovima. Dobro da su bili sigurni kad su počele uzbune i granatiranje grada pa se bježalo u skloništa. Tko je preživio, pričat će unucima o ratu koji je zahvatio zemlju devedesetih i o skloništima...

Povećan broj novih stanara osamdesetih godina rađa i novim potrebama – pa i za novom župom i zgradom crkve – koja nije predviđena na Trnjanskoj Savici u tada postojećem GUPu. Nadbiskupija zamjenom zemljišta s Gradom dobiva lokaciju za gradnju crkve za novu Župu bl. Alojzija Stepinca i tu počinju peripetije kojima se ni 2021. ne nazire kraj. Župa je osnovana 10. veljače 1999. i počela s radom iste godine 3. 10. 1999. Do danas više od 10 000 stanovnika Trnjanske Savice, od toga 7 000 onih koji se izjašnjavaju kao vjernici, čeka izgradnju crkve kakvu ima svako selo i gradić, ali na Trnju je sve zapelo u trnju administracije raznih vrsta. Kvart je zapravo prenapučen jer se na velikim zelenim livadama od 30ak tisuća kvadratnih metara izgradilo previše novih zgrada s premalenom udaljenošću među njima pa „jedni drugima mogu viriti u tanjur”. Ostao je manji dio zelene površine. Čudan kvart u kojemu ima i dio uz Savu uređen za šetanje pasa, dio za roštiljanje, a dio zemljišta dodijeljen građanima kao mali gradski vrtovi. Za sve očito ima mjesta, samo ne za crkvu. Crkva na starom Trnju – ona Krista Kralja – koja se započela graditi 1942., jedva se s kriptom 1982. malo izdigla iz zemlje i premalena je i za domicilno stanovništvo, a kamoli još i za „Savičane”. Savica je dobila novu ambulantu umjesto stare prizemnice uz školu otvorenu 1967., ima knjižnicu i relativno dobro opskrbljenu tržnicu, dvije banke, poštu u kojoj je uvijek gužva, čak dvije ljekarne, dva gradska vrtića, niz trgovina s prehrambenim artiklima, ali one i s dječjom robom, premda je djece znatno manje nego osamdesetih kad je u školi koja se tada zvala „25. maj” bilo 5 prvih razreda. Sada u toj istoj školi ima jedva tri prva razreda, a škola od školske godine 1990./1991. nosi ime književnika, partizana i prevodioca Biblije Jure Kaštelana. U međuvremenu su se nakon 90ih i na Savici zbile promjene: promijenjena su imena nekih ulica pa su u povijest otišli i Karl Liebknecht i Wilhelm Pieck i Roza Luksemburg i drugi jer neki od njih nisu čak ni u socijalističkom dijelu Berlina imali svoje ulice. Kvart je autobusnom linijom ZETA br. 218 povezan nešto kasnije s Glavnim kolodvorom, što je znatno olakšalo povezivanje naselja s centrom Zagreba jer je do tramvajskih pruga na Držičevoj poveći komad puta

koji stariji teško mogu svladati. Promjene su i u centru: spomenik banu Jelačiću na konju vraćen je na središnji gradski trg – tadašnji Trg Republike – koji su domaći i tako zvali Jelačić plac. Još uvijek se u podne ogłosi Grički top, ali na Jelačić placu više ne dominiraju golubovi opjevani u pjesmama. Sada grad i parkove nastavaju bučne, graktave vrane koje napadaju prolaznike. I ptice su podivljale...

Travnjaci i parkovi se uredno kose pa je uglavnom nestala ambrozija koja izaziva alergije. Nezgoda je stanovati blizu Save jer kad se kanalizacija izlije u Savu, vjetar donese miris fekalija... Sava zna biti jako visoka, sve do ruba visokoga nasipa, ali onda se otvori brana na kanalu Odra pa poplavne vode oteku u Lonjsko polje i Zagreb može mirno spavati. Do daljnjega, barem miran od poplava.

Ali onda je 2020. došlo proljeće koje to nije, popraćeno pandemijom bolesti COVID 19 zbog čega je građanima ograničeno kretanje i okupljanje. To nije bilo dosta, Zagreb je uz to 22. ožujka pogodio jak potres, od 5,3 stupnja po Richteru. Obustavljen je na neko vrijeme i gradski prijevoz zbog oštećenja električnih vodova i ulica zakrčenih urušenim dijelovima zgrada. Stari dio grada jako je oštećen. Crkve su, uglavnom zbog urušavanja, zatvorene, kao i kina, kazališta... Stjerani smo u svoja četiri zida. Ide se van s maskama samo kad se mora po namirnice ili k liječniku. Mnoštvo je zaraženih i kod nas i u svijetu. Traži se lijek, a još više cjepivo kojim bi se procijepilo stanovništvo i tako ograničilo, ako ne i suzbilo, zarazu. Pa smo onda i mi stariji došli na red za cijepljenje, cijepili smo se cjepivom koje neki nisu htjeli i – preživjeli. Sad već protekla druga godina pod maskama, bez druženja. Nastava i ispiti na daljinu – on line. Blago mladima koji su svladali računalnu tehnologiju! Druženje čovjeku kao društvenom biću silno nedostaje, pa postaje depresivan. Valjda će kasno proljeće ili ljeto donijeti kraj pandemije i života pod maskama. Ta nismo u kazalištu, ni na maskenbalu, premda mnogi s maskom ili bez maske glume!

U Zagrebu 4. kolovoza 2022.

Sava

Srebrenka Barić

Pjesme

Molitva muzi

Muzo, ne napuštaj me!
U nesudaranju rima
Nastradat ću samo ja.
Muzo, ne okreći mi leđa!
Riječi se ne mogu sresti u tmuni.
Muzo, bez tebe
Nema stihova,
Bez pjesama
Nema ni pola mene.
Objesit ću se o kuke nakošenih navodnika,
Skočit kroz dvotočje raširenih ruku u prazno,
Prerezat glavne žile zarezima,
A rane neću vidat točkama;
Presahloga grla
Ugušit ću se kolajnom isprepletenom od pustih upitnika,
Potpisat se bez imena
Il' ću još malo sačekat u sjeni zagrada
Skutrena
Dok se ne vratiš
I opet me učiniš cijelom!

Noćna plovidba

Noćas plovimo opranih jedara
Dalje od kopna luke i doka
S nebačenim zlatnim sidrom
Na nebu tisuću sestara
Tetoši svog jedinog brata
Žmirkamo od brižnosti sa školja

Koja se gasi kad nasukana lađa puhne u nju
 Galebe stigni nas ako možeš
 S pramca ližemo budućnost od soli plavu
 Noge se peru od ulica što su izgubile vid
 Siti blizine riba gasimo svjetla svjećarica
 Tupimo gladne osti i kidamo parangale
 Na dnu školjke ljepše pričaju nego kraj uha
 Suhi poput čaša bez vode
 Pijani od morskog vina
 Pora začepljenih bodljama ježeva
 Zapljuskujemo bespuće
 Mi brodolomnici
 Valovima što ih nosimo u sebi

Prava ja

Sve se vrti
 Luđe jače brže
 U mojoj glavi vertigo
 Pod nogama ringišpil
 U spiralnom hodniku bez stepenica i rukohvata
 Nižu se slike poput svjetlosti
 Ništa nije ostalo od naše ljubavi
 Osim pokoje uvrede psovke i žaljenja
 Noćas sam u snu prvi put poljubila drugog čovjeka
 Baš zanimljivo u lijevu ruku
 A onda smo plesali kako mi nikad nismo
 Raznorazne korake pa bočno uz sami zid
 Kaubojski isprepleteni al' bez šešira
 O kako nam je dobro bilo
 I onda opet buđenje u krivom trenutku
 Nenaviknuta na preveliku sreću
 Nad provalijom između sna i jave
 Nepremošćene želje izgorjele već u prvom stihu
 Tek otvorenih usana
 S tragovima mirisa druge kože
 Pitam se tko sam ja
 Ova ili ona
 Koja je prava
 Zrcalo mi laže
 Iznad ili ispod crte što spaja
 Azurno nebo i smaragdno more
 Ona što čeka i još se nada
 Il' ona što je već odavno
 Leteći visoko pala duboko

Traženje

Ako me ne nađeš na kućnom pragu
 Ništa se ne brini
 Ne čekaj dugo
 I polako kreni
 Naći ćeš me
 Na mjestima raznim
 Pustim i praznim
 Zaobiđi gužve
 Ne gubi vrijeme
 Na kraju slijepe ulice
 Samo idi pješice
 Preskoči trgove
 Stolice i stolove
 Šarene tržnice
 I sve prve redove
 Što dalje od centra
 Izvan predgrađa
 U samotnoj uvali
 Plaži bez kupača
 Na staroj klupi
 S izrezbarenim srcima
 Možda na toplom kamenu
 Pred svitanje
 Dok slušam
 Nevidljivih ptica pjev
 Il' u suton
 Kad posljednji šetači odlaze
 U čudu me zaobilaze
 Jer nam nisu iste putanje
 Ne znajući
 Da će kad-tad
 Svi mojom stazom proći
 Ne čekaj me dugo
 Nevidljiva ruka bit će ti vodič
 Ona ista
 Mojih snova gonič
 Kad me nađeš
 Vidjet ćeš
 Tražeći mene
 Naći ćeš sebe

Važan sastanak

Ja cijeli život hodam pogrešnom obalom rijeke
 Pazeći da ne ugazim cvijet
 Ne vidim ništa ispred sebe, magla je
 Često se osvrćem, ni sama ne znam zašto
 A kad ugledam most i pokušam ga prijeći
 On se rastvori po sredini i ja propadnem u vodu
 Baš svaki put, kao da ima oči
 Upadnem u vir, vrtim se oko svoje osi
 Nebo, oblaci, sve iznad mene
 Dok ne dođem do daha
 Otplivam k istoj strani rijeke
 Jer me tamo snažne struje nose
 Potražim nezgaženi cvijet koji me jedini čeka
 Rasklopi svoje latice kao da mi kaže:
 Spašena si jer si spasila mene!
 Što još želiš?
 Želim što želim!
 I produžim svojom stazom dalje
 Sjednem i naslonim se na prvo stablo
 Čekam prasak zore sa svojom samoćom
 Stalno mi je za petama
 Poput utega težih od čeličnih kugla
 Na gležnjevima zatvorenika u tamnici
 Ne da mi most prijeći, a svi su na drugoj strani
 Sve je tamo, sve što hoću, o čemu maštam
 Dok sjedim pod krošnjom svinutom od teških pitanja
 Smišljajući odgovore kako rijeku prijeći
 Preplivati il' preveslati, a da se čamac ne prevrne
 Uvijek u krivom trenutku
 Dotle rijeka svojim koritom teče
 Na mene se i ne osvrće
 Kao da me nema
 Kao da ju već odavno gledam odozgo
 Al' ne predajem se lako i nikad odustati neću
 Kad-tad svoju rijeku ću prijeći
 Preletjeti ako treba
 Ništa mi ne može slomiti već ranjena krila –
 Ja se moram naći sa sobom!

Karlo Papić

Pjesme

POETSKI DUKATI IZ PAPIĆEVE ŠAKE

Karlo Papić rođen je 1957. u Vedašiću na Duvanjskom polju. Osnovnu školu završio je u Tomislavgradu, a srednju u Zadru. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zadru, smjer Hrvatski jezik i književnost te Povijest umjetnosti. Radio je kao srednjoškolski profesor u Tomislavgradu i Zagrebu. Bio je urednik u Glasniku HDZ-a. Dragovoljac je Domovinskoga rata, a godinama je radio i u Političkoj upravi MORH-a.

Ljubav je dominantna tema u ovom ciklusu pjesama, a ona prožima pjesnikov odnos prema ženi, zavičaju, domovini i nebu. Snažan osjećaj zavičajnosti stapa se u nepatvoreno domoljublje, što opet sve skupa transcendiraju k nebu. Začudni ritam postiže zvučnim figurama – aliteracijom i asonancijom, a tempo što ga stvara rimom (Ljubav duvanjske tuge) podsjeća na slamnigovske jezične varijacije.

Papić svoju poetiku snažnog osjećaja gradi vrlo jakim jezičnim konstrukcijama, koje su uglavnom oplemenjene refleksijom pa se kao prošireni izričaj pretvaraju u emotivne sentencije.

(MK)

Šaku žuta žita

Šaku žuta žita
 Za ljubav Duvanjskog polja
 Moj otac sije svakog proljeća
 U travnju.

Plodnost sjemena za teška vremena
 Ravnodušnost zemlje pokrije.

Mati zaplače otac popije
 Suzu u rakiji
 Opsuje sveca i kao djeca
 Sjenke se plaši.

Jutra plava san su i java
Za naša čela
Djedova lula davno je utonula
U rijeku zaborava.

Kad stigne žetva teška kletva
Poljem jekne
Zasuzi oko i negdje duboko
Nadu krije.

Hladna jesen k'o putnik zanesen
Poljem bludi
Njezine grudi ritam su ludi
Vjetra i kiše.

Teške su noći u crnoj samoći
Nad ovim poljem
Duga je cesta našeg prokletstva
Ima jedna duga cesta...

Ljubav duvanjske tuge

U sutonu kad u Duvnu
Nebu sklono zvono tuče
Tražeć dragu sretih tugu
Jedva teške noge vuče.

Zatečena iza ugla
Kako sama gradom luta
Sva debela i okrugla
Ukloni se malo s puta.

Ona ima miris kiše
Stope njene suza broji
Ona mokro lišće njiše
Dok ga jesen žutim boji.

Obješena na balkone
Gdje se tajna krije njena
U ljepoti tužnoj tone
Zavodljiva kao žena.

Zašto ljudi samo šute
Kao da su puke stvari

Kad im uđe u kapute
I kišobran uzme stari.

Prepuštih se ritmu vjetra
Dok su stara zvona tukla
Moju dragu zraku svjetla
Zavela je noć podmukla.

Pijem jednu točim drugu
Opijam se cijele noći
Mjesto drage grlim tugu
Nova ljubav tužne oči.

Sretne duše mole kleče
Zvona zvone u svom visu
Sveti Ante dobri sveče
Platit ću ti za nju misu.

Zimska ljubav

Ma pusti
I daj mi ruku
Da te vodim
Tamo
Gdje te nitko
Vodio nije
I gdje nitko
Bio nije
I biti ne će
Osim tebe i mene
I moje sjene
Koja čeka
Da ti ruku pruži
Kad me rukom svojim
Tražit budeš

Pusti me
Skinut ću ti zvijezdu
S neba
Da se njome griješ
Kad ti bude hladno
I kad zimu budeš
Otjerati htjela
Samo me pusti

I na hladno mjesto
Gdje se studen svila
Savit ću ti sunce

Pa neka te grije
I u dane duge
Kad u nama vatre
Prestanu sa žarom
I kad ljubav više
Ne mogne se reći
Osim zrakom sunca
Što na prozor pada
U predvečerja tiha.

Šapnut će ti svjetlost
Da te volim
Volim istim žarom
Iako sam umro

Možda nisi znala
Što su htjele ruke
Možda nisam znao
Što govore oči
U onome času
Kada smo se sreli
Samo zato nismo
Primaknut se smjeli
Pa nam ljubav bježi
Postali smo stranci

Kad se život konča
Postajemo mudri
Htjeli bismo ljubav
Al' smo samo starci

Sin nebeske samoće

I ništa više! Samo te volim

Volim svoju ljubav, volim tvoju ljubav
(volim našu ljubav)
Volim tebe u sebi, volim sebe
u tebi. Ne volim sebe u sebi

bez tebe, ne volim tebe u tebi
bez mene.

Daj da budemo jedno u dvoma
da budemo dvoje u jednom.
Daj da bude(mo) jedno u nama
da budemo trojstvo
Da budemo stostruki!!!

Daj da budem radost u tebi
(da budem radost tebi)
Daj da budeš radost u meni
(da budeš radost meni)
Daj da budemo radost u sebi
(da budemo radost sebi).
(Radost) Tebi i meni.
Daj (da budemo) radost
Ti meni, ja tebi.

Daj da budemo djeca
da budemo djeca u djeci
Da budemo djeca u našoj djeci
da budemo djeca našoj djeci.
Daj (da budemo)...

Umoran sam i
ne mogu više...
a htio bih dalje
htio bih nekamo, htio bih
negdje, htio bih nekome,
nekome svom, htio bih...

Htio bih Tebi!!!

Sam sam, o Bože
kako sam sam. Jesi li i Ti,
Bože, sam? Zašto Si sam,
O Bože, zašto sam sam?
Zašto smo sami, o Bože???

Kako bih htio ne
biti sam, o Bože, kako bih
htio biti svoj, biti nečiji,
ne biti ničiji, o Bože,
kako bih htio biti Tvoj

da ne budem sam
kako bi htio biti Tvoj
da ne Budeš sam.
O Bože sami
Sam i sami, o Bože
Ti i ja.

Kako bi htio biti
a ne biti, kako bih htio
ne biti a biti, kako bi htio
biti biti? Kako moći
biti a ne biti, kako znati
ne biti a biti,
kako, o Bože, biti biti?

Hrvatska

Jača si od smrti sinova
O Hrvatska.

Natkriljuješ ljubavlju
Zavodiš ljepotom djevojaka
I vjetrom u njihovoj kosi.

O davna
O draga
O kamena
O ranjena
O krvava
O skamenjena
O Zemljo
Kamena i ječma
Vina i vode.

Zora opora k'o šipak
Pukla k'o rana
Krvvari novi dan
Sviću mrtvac
Nad odrom žena
Svijeća i križ.

Koliko je križeva u nama
Koliko putova pred nama
'Koliko nam je puta u grobove

U tuđe gradove, koliko puta
 U zemlju i iz zemlje'
 Koliko puta...
 Hoće li biti snage u nama
 Hoće li moći muške ruke
 Zemlju zaorati da rodi
 Ženu zagrliti da porodi
 Tko će moći, hoće li nas biti?
 Hoće li bez straha ljubav darivati
 One koje do ljubavi nemaju ništa
 Pa su ljubav same.
 Bože, obdari nas snagom sjemena.

Istočene uspomene

Vratio bih se
 Ali me zatočio život
 Varaju me uspomene.

A da sam ostao
 Izgubio bih i iluziju.

U meni je samo
 Modra akustika neba
 I nejasna jeka boja.

Ostalo je lučno suglasje duge
 I modro valovlje orgulja.

Sve drugo zastor je zaborava
 Pretežak za moje sjećanje.

Daleka Hrvatska

Zarobljen morem
 (tvojim okom)
 I modrim nebom
 (drugim okom)
 Tiho te zovem

Ti ne čuješ
 Opet zovem...

Ti sama
samo šutiš

Samo šutiš
Samo šuti

Šuti
a budi moja

Dat ću glas daljini
Tvojim očima

Daljini
U mojim očima

Šuti
Ja te slušam

Šutim
Ti slušaj mene

Volim tvoju šutnju
U svojoj blizini

Voli moju čežnju
U svojoj daljini

Ja volim tebe
U daljini

Ti čežnju
U blizini

Povratak

Plava daljina
I modra dubina.

Bijela lađa
i tišina.

Moja misao
u jedra zamotana.

Tuga vode

Svakim valom nizvodno
Raste tuga vode

Sve je dalje izvor.

Riječ

U riječ treba dirnuti
Da se razgori. Kao ruža
Iz cvijeta krijesnice polete
Lete i nestanu
S mrakom se stope
U zoru rosom padaju
Jutro miriše paljevinom.

Opomena

Svako jutro
Odjekuju koraci

Prolaze žene
Djecu vode
Za njima sjene
I one djecu vode.

Koračaju
Tiho i sami
Ukorak koračaju
U život ulaze.

Da ne zakasne
Zvono ih opominje

Da ne zakasne
Iz života izaći
Zvono ih opominje

Da ne zakasne
u Život ući
Zvono ih opominje
Da ne zakasne...

Molitva

Bože
Ako
Ikad
Budeš
Obnavljao
Nebo
Spusti
Zvijezde
Malo
Niže.

Moj Bog

I tražim Ga
Svoga Boga
Naći Ga ne mogu
Duboko je u meni
Nitko drugi
Ući ne može

Samo Krist.

Postanak

Od Oca Našeg
Sam postao.
Od Očenaša.
Njemu se molim.

Isus me naučio.

Život i smrt

Smrt životom počne
A Život smrću
I rastu
Život u smrt
Smrt u Život
Narastu do Križa
I Uskrsnuća

Gdje je smrti
Tvoja pobjeda
Gdje ti je žalac

Mrtva panorama

Duša će s onu stranu
Čelo u zemlju
Hoće li niknuti ruža
A zora osušiti suzu

Nebo je puno sna
Srce rađa pelinom
Ne volim lažna svitanja
Putnik vapi zvijezdu u noći

More je mrtva panorama
Ljubav ribe
i dječji san
Brodovi nigdje ne plove
Samo valovi prolaze

Treba znati put do (sve)mira
I licem probuditi nebo
Sancta Maria Mater Dei
Moram izdržati (tešku)
Ravnodušnost zvijezda

Brončani snovi

Patološka morfologija duše
Pribijena zrakom svjetla
Na oltaru mrtve katedrale
Spava metalnim snom.

Zvone brončani snovi
Plešu fresko-mrtvaci
Pod kistom ludoga slikara
Miriše sfumato tamjana.

Na laganom vjetru varke
Suše se prezrene košulje
Mjesečina srebrni brojeve
Na odorama prognanih.

U ribnjaku Bethesda
Plivaju sretne duše
Na Jakovljevu zdencu
Isus i Samarijanka.

Zmijsko vrijeme

Je li vrijeme silasku s Križa
Slava tebi raspeti Kriste
Judina himba pričepila Zemlju
Odjeća pod Križem. Alea iacta est.

Mea culpa, mea maxima culpa
Adam se nije pokajao
Jabuka još cvate
Zmija se pritajila u Vrtu.

Žedna je Zemlja Abelove krvi
Evo Jaganjca Božjega
Osušene Kapi na oltaru
Blago zvanima na Gozbu.

Pilat je himbom oprao ruke
Griehom teče mutan Jordan
Šimun Cirenac na kraju snage
Eoli, Eoli, lama sabahtani?

Mi smo na početku grijeha
Strahovita je akustika neba
Sancta Maria Mater Dei
Ora pro nobis pectoribus.

Preobraženje na Libu

Izveo si narod Gospodine
Što si ga bio prognao
Sina Zemlji poslao
u Djevici začeta
Četrdeset godina
Šumnje u pustinji
Četrdeset dana
Molitve i napasti

Četrnaest je stoljeća
 Četrnaest mučnih postaja
 A svaka je Tajna
 Euharistije i Križa

Večeras ću ćutiti
 Kad bih mogao oćutiti
 Kad bih mogao naslutiti
 Tajnu Božjeg naroda

Večeras ću šaptati
 Tišinu u tišini
 Šapnuti tišini
 S vjetrom moliti

Na brdu u osami
 Milošću Božjom
 Tajnu taknuti
 U noći. Na Libu

U zoru Zoru vidjeti
 (Zora je Djevica)
 U Tajni Preobraženja
 Dan je u Kaležu od oblaka
 Hostija je Sveto Tijelo Svjetlosti

Vodi Gospodine
 Narod moj. Učini
 Da ne zaboravi trpiti
 Da ne zaboravi moliti

Izvedi narod svoj
 Gospodine
 Narod Svjetlosti

Izvedi!!!

Isusove oči

Tvoje su Oči Nebo
 Nema zvijezda samo svjetlo
 Duhna srebrna bjelina
 Vječna ljepota
 Sveti mir

Srcem Tvojim raste Svemir
(mojim nemir)
U toplom
Zelenom oku
Božja suza

Isuse...

Kao Tvoje
I moje su oči
Zelene

Naše zelene oči
Naše tople oči
Naše suze
Naše tople suze

Isuse moj...
Bože moj...

Isuse moj...
Bože moj...

Isuse moj...
Bože moj...

Svete ljubavi

Tako nedostojan
A Ti me Ljubiš!!!

Marijo!
Tvoja je ljubav nježna
I lijepa.
Majčinska i čista.

Isuse!
Tvoja ljubav je teška.
Traži žrtvu!
Boli i pročišćava!
Oprašta!!
Ljubav (s) Križa

Ljubavi koje vode u vječnost.

Oda Kristovu miru

A onda će bit mir
Kao kiša blagi mir
S neba rosi Sveti mir
Samo svjetlo samo mir
Kao rijeka teče mir
Kao potok što protiče
Kao more šumi mir
U staklenom Vrtu straha
Šumi more potok teče
Samo teče samo šumi
Kristov Mir

Tomislavgrad

Filozofski fakultet u Zadru

Sanja Franković

Toplija strana duge
(rumunjski ciklus pjesama)

Tomis – grad sunca

Za E.

Kišna oluja nad Bukureštom
ne plaši me
da neću vidjeti
Crno more
i njegov grad sunca.
Sutradan me velik most
vodi u grad omamljen
svjetložutom svjetlošću,
koja obavija i prepleće namjernike
iz različitih kultura.
I tako grad biva čvorište
od svojega iskona.
Galeb slijeće
na glavu Ovidijeva kipa,
a arheološki muzej čvrsto stoji
kao konstanta preživjelih tragova
iz dalekih stoljeća.
E. i ja znamo se tek od danas.
Veselo obilazimo sobe muzeja
kao dobro znani,
stari prijatelji.
Morska nas obala čeka,
preplavljena grčkom pjesmom,
uz koju se rađa misao
o sjetnoj lakoći života.
Na golemoj plaži Mamaia
more je tek obećavajuća crta na obzoru.
Svakim smo korakom bliže

paleti plavetnila i tirkiza,
 ali Crno more nije slano
 poput mojega Jadranskoga mora.
 Smijem se valu
 koji mi je zalio noge,
 a E. je našao školjku u obliku puža.
 Poželim da vrijeme teče tek puževim korakom
 do povratka u Bukurešt
 zarobljen rijekama automobila,
 koje se šire poput sunčevih zraka.
 Ostavljam E.
 uz kaldrmu Staroga grada,
 znajući da ga vrijeme mora odnijeti dalje
 kao što valovi poništavaju trenutke
 jedan za drugim.
 Pamtim obnevidjelu sebe
 na sunčanoj stazi
 uz Casino koji obnavljaju,
 pa mu ne vidjeh eleganciju oblika.
 Jesu li jedinstveni trenuci
 slučajni poput okretaja ruleta,
 ne znam,
 ali Tomis neću zaboraviti nikada.

Brana Vidraru

Draže mi je zvati je
 zvučnom engleskom inačicom
 Vidraru Dam.
 Jezero koje promatramo
 blista snažnom plavozelenom bojom,
 zaokruženo brdima
 gustozelene šume.
 Govoriš mi o brani pred nama,
 nazvanoj po vidrama,
 visokoj 166 metara
 i stvorenoj 1966.
 zbog hidroenergije.
 Fotografiramo jezero,
 a ti mu se diviš
 kao da ga ne vidiš
 po tko zna koji put.
 Moje fotografije
 sebe same

sretnije su nego igdje,
i kažem ti da je to zbog tebe.
Lagano se trgneš
i dopuštaš
da te kao slučajno
uhvatim u prozorčiću kamere.
Ova će brana odrediti
granice među nama,
iako ćemo se po povratku
zagrliti kao da želimo
da svijet stane
ispred moje zgrade.
Dragi E.,
lice ti je blago
baš kao u vidre,
i sretna sam
što engleski jezik
nema poseban oblik
za zamjenicu Vi.
Život je prekratak
da bismo tako oslovljavali
one koje volimo
ili mislimo
da bismo ih mogli
voljeti.

Cesta Transfagarašan

Kažeš mi
da cesta još nije otvorena
i da me možeš provesti
samo donjim dijelom.
Ne smeta mi,
jer svemu što vidimo
ti dodaješ radost i ljepotu.
Nakon brane Vidraru
ulazimo na Transfagarašansku cestu,
preplavljeni njezinim zelenilom.
Divim se ukrasnim zidićima uz cestu,
koje često ne stižem
fotografirati na vrijeme.
Na tvoju radost,
ugledali smo
i četiri medvjeda,

uvijek uz cestu,
a ti kažeš
da su ipak bila tri,
jer je jedan bio isti,
pomalo bolestan,
na našem povratku.
Voliš simboliku broja tri,
a ja dodajem
da je i četvorka dobra
jer podsjeća
na četverolisnu djetelinu.
Sporo voziš
kako bi medvjediće
fotografirao i sebi i meni.
Po povratku u Bukurešt
očekujemo oluju,
a oblaci mijenjaju boje
od bijele preko sive do plavoljubičaste.
Duga koju ugledamo
neće se brzo povući
i ti nam je hvataš sa svoje strane.
Duga, tri medvjedića
i bubamara na tvojim leđima
u gradiću Curtea de Argeșu
– sve sami sretni simboli,
ali ne za nas zajedno.
Možda su nam trebali
kao podsjetnik
na moguću radost života.

Sanja Franković

Bista tužne žene u muzeju u Constanți

Sjećaš li se
kamene biste žene
iz muzeja u Constanți?
Dugo smo je gledali
kao da suosjećamo
sa stvarnom ženom
kroz prah stoljećā.
Kamen iz rimskoga doba
poprimio je emociju
duboko u svojim urezima,
pa ženine oči i usne,
i čelo nad njima,
prenose osjećaj gubitka.
Osjetili smo toplinu prema njoj
u isto vrijeme.
Sada sam nalik na nju
dok ostavljam tebe
i tirkiz Crnoga mora.
Ovo je jedan od trenutaka
kada se dio duše odlama
poput kamena...

Bukurešt

Stijepo Mijović Kočan

Zvonini novog saziva 2

1 Kasnojletna kiša

Kasnojletna kiša noćas napadala
Svi kućni ljubimci bježe u zaklone
Jer grmi i sijeva tako kroz eone
Zemlja okretat se još nije prestala

Klecalo je zvono duša neka stala
Obznanilo selu a u gradu to ne
Običavaju pa zvona i ne zvone
Jer zvoniti niti ne bi prestajala

Dobromu susjedu umrla je mama
Ne sa smiješkom dokle s unukom šeće
No u ubožnici sa svima a sama

Tiho je tišina vlada krajem svijeta
Konteso sretan sam dišem sjedim pišem
Još nisam onamo u svemu još tišem

(25/8/21)

Stijepo Mijović Kočan

2

Stvarno dobro

Stvarno vješto pišem ako li ga stišam
 Uvuko se u se nema ga ni pola
 Rijetko kada sve to još je i bez bola
 Stog noge u slanoj vodi često kišam

Medicinski rječnik neću da uslišam
 Svejedno nizbrdo gredu moja kola
 Sve bolesti neka idu dođavola
 Novi zvonin složit evo već jurišam

Usredotočim se i glazbu utišam
 Ponekada prste vlastite popišam
 Ali zanemarim ne dam se Konteso

Grobar sanduk za me još nije isteso
 Ali platio sam kapsu kako spada
 Tako da neće mu propasti zarada

(25/8/21)

3

Pobjednička stranka

Pobjednička stranka zasjedne pa vlada
 Oni su većina ali ne naroda
 Često ni glasača zakon luk i voda
 Za njih je te nevin zbog tog uvijek strada

Oni i donose zakone nikada
 Takve a da za njih ne bi bilo ploda
 Zbog sebe ih pišu i kad čin izroda
 Izglasuju za se i uvijek i sada

Stranka je skupina interesa skupnih
 Njihovih stranačkih stoga fučka masu
 Motri pojedince za koje zna da su

Spremni samo za se nije im do sviju
 Do svih državljana nego do tih grupnih
 Konteso o pravdi snovi tek se sniju

(25/8/21)

4

Ustaše su samo

Ustaše su samo izgovor pa da se
 Sràmoti oslabi hrvatsku državu
 Koji tako tvrde posve su u pravu
 Državnike truli kompromisi krase

Sabor je Hrvatska ne trinaesto prase
 Za Dom spremni znači sačuvati glavu
 Braniteljsko pravo to je po Ustavu
 Nikakve države nek ne bude zna se

Da smutljivci to baš Saboru predlažu
 Za Dom spremni nikad izreći ne smjeti
 To izglasovat je posve bez pameti

Tek tada buknut će to je čin izdaje
 Konteso srca nas nikada ne lažu
 Kad smo napadnuti tad nema predaje

(25/8/21)

5

Kameni pjevaju

Kameni pjevaju bez ijedne riječi
 Bez ikakva zvuka snažnu simfoniju
 Od gradnja u svijetu doslovno sred sviju
 Revelin mírima iz dubina ječi

Gore u visine okomito preči
 Put je Svevišnjemu gdje anđeli bdiju
 Dubrovčani samo sagradit umiju
 Čudesnu ljepotu svima ponos liječi

Bez trunka cementa i bez dizalice
 Samo klakom što je sažeženi kamen
 Sagradiše čudo nad čudima amen

Ne vidjesmo pretku ni oči ni lice
 Konteso u doba golemih čudesa
 Míri mu dosežu gore do nebesa

(27/8/21)

6

Drevni klačinari

Drevni klačinari moji pradjedovi
 Stvarali su klak za dubrovačke mîre
 Stvarateljā ruke Stvoritelj izbire
 Već milenijima sjena sjene lovi

Svih bivših života svjetlost ustanovi
 Novu maštu iz nje i Grad nam izvire
 Strahovi se naši tad skupe i smire
 Strepnja sumnji kaže zauvijek otplovi

Grad će sazidati birani umovi
 A Hrvatska kada i sebe ulovi
 Imat će blagoslov pradjedovske svijesti

Konteso zaključke iz svega izvesti
 Čak nam i ne treba naraštaji plove
 Kroza sve nas i kroz naše pradjedove

(27/8/21)

7

Furesti u Gradu

Furesti u Gradu prašina tek to je
 Napadala posvud na place i mîre
 Prvi vjetar s mora sve to već ispire
 Ako li zbog novca ti stranci postoje

Ni gospodarā nema pa sada ovo je
 Grad koji treba li ipak se pribire
 Premda trpi svoje kojekoje žbire
 Vladavina puka i dobro i zlo je

Zlo kad se ne rekne vidite pa znate
 Devedeset prve čije su granate
 Palile palače po Stradunu „rāne“

Trebale su ostat svim da budu znane
 Vidljive Konteso jer nam nema mira
 Velikosrpska dok svirala nam svira

(28/8/21)

8

Tražit čega nema

Tražit čega nema nije mi pametno
 Recimo kriterij neki bolji viši
 Jer ako ga nema tada ga otpiši
 A ne išti takva sorta ljudi spretno

Vlada svime zato sve što je konkretno
 Lovu slavu čuva ko kvadar u niši
 Kriteriji su im o tomu najviši
 Vrhunska umjetnost ne svršava sretno

Ljudi daju samo to što mogu dati
 Tako je posvuda pa i na Igrama
 Stoga pribirem se i budi Bog s nama

Konteso prihvati kažem sebi shvati
 Ali pripadat ne mogu svemu tomu
 Nema me niti u sablasnomu gnomu
 (26/8/21)

9

Vrlina nađe li

Vrlina nađe li neku zgodnu manu
 Koja se ukaže samo zbog užitka
 Cilj to će joj biti novoga probitka
 Mana će vrlinu glumit odabranu

Ostale vrline metnu se ustranu
 Ma koliko da je ta nakana plitka
 Užitak bitak je svakog drugog bitka
 E baš u tu manu sve vrline stanu

Što li vrlina je što mana tada se
 I ne razaznaje jer mana nãđa se
 Ne da uspeti se ni jednoj vrlini

Konteso vrline često su pričini
 Nad čednosti grijeha ni ti se ne penji
 Sve zna i Cappella za degli scrovegni¹
 (28/8/21)

¹ Čuvena crkvice u Padovi.

10**Kada pogled**

Kada pogled nam kroz prozor i ne treba
 Zavjese se spuste svijet ostaje vani
 Mi za trenutke smo takve odabrani
 Sad smo izvan svijeta pa i iznad neba

Osim nas nikakvih nemamo potreba
 Ne znamo ni gdje smo ni na kojoj strani
 Duša dušu prima tijelo tijelo hrani
 Predahnemo samo ako nam zatreba

Sve zaboraviti samo ovo sada
 Nama i svim uz nas i u nama vlada
 Nemamo ni svijesti ali i što će nam

Sva vremena sada u sekundu spremam
 Konteso kada nam dogodi se sve to
 Neka bude čisto a nama i sveto

(29/8/21)

11**Zvoninu mojemu**

Zvoninu mojemu sve baš sve je tema
 Društvo poremećaj bilo koji sve na
 Meti je stihova međutim tek pjena
 Sve je to pjesnička utjecaja nema

Nestala o tomu svaka je dilema
 Dakako i ljubav njegova i njena
 Ne može i neće bit izostavljena
 Sve kazati to je moja nova shema

Moćnici se svijeta na stih ne obziru
 No oni prolaze pjesništvo ostaje
 Tad oni pjena su a pjesma čvrsta je

Konteso jednako u ratu i miru
 Ja riječima gradim svoje građevine
 Svijest i svjetlost svoju i trajne istine

(30/8/21)

12**Puno toga**

Puno toga ljudskog to je meni strano
 Više nego ljude cijenim životinje
 Tamo za obzorom gdje je more sinje
 Rado bih nestao jer nije mi dano

Prihvaćat ljudove i ljudsko nastrano
 Živjet u oazi daleke pustinje
 A ne s čovjecima dok i mene kinje
 Gdje mogu imati društvo odabrano

Što meni je kasno mnogima je rano
 Ja znam tek da ne znam njima je sve znano
 Konteso ne ide to tako vidi se

Prvo stablo koje krošnjom mi sviđi se
 To nek budem neka svima dajem ploda
 Bez potrebe da se ikad igdje hoda

(30/8/21)

13**Dva predivna**

Dva predivna plava cvijeta kasnojletna
 Na kraju agosta na početku rujna
 Jedan sitna drugi krupna grma bujna
 Penjačice neke ljepotica cvjetna

Onaj manji cvijetka vesela je sretna
 Razdragana drugi izgleda je nujna
 Kako li se zove ljepota nečujna
 Koja u cvjetanju toliko je spretna

Božanstvenu lijepost tu nitko ne čeka
 Jer tu nikog nema nitko ne vidi je
 Konteso misterij zjenice i cvijeta

Nitko odgonétnut ne zna ne umije
 Otkad je početka i vijeka i svijeta
 Koja li je svrha i njih i čovjeka

(30/8/21)

14**Smišljao sam**

Smišljao sam jutros što ću o gadosti
 U Lijepoj Našoj jasno napisati
 Smutljivac lažljivac koji sve nas blati
 Šovinst manjinski pokvaren do kosti

Prepreden i lukav mržnjom zna ubosti
 Petokolonaški vješto baratati
 Vladom i vladarom a to treba znati
 Svime što govorit Bože mu oprosti

Postiže suprotno od onog što želi
 Manjini većini jednako se gadi
 Netrpeljivost je sve što takav radi

Ratovat u mržnji nikog ne veseli
 Izobličćen primjer cijele svoje sorte
 Genetski tipičan od Rima do Porte

(31/8/21)

15**Svagdanji poslovi**

Svagdanji poslovi silno zamaraju
 Ni ne obavljam ih jer već sam pri kraju
 Tjelesne radnje me sva začas shrvaju
 Suvršnjaci moji sve to dobro znaju

Zamara me i kad nešto me pitaju
 Ali ne volim ni kad za me ne haju
 Moje pjesme nikad i ne obadaju
 Što će im kad samo jedu i hodaju

Ili su umorni pa s noga spadaju
 Svašta žele imat u tom ne sustaju
 Cijele dane mnogi u ekran gledaju

Ipak ne znaju ni kamo pripadaju
 Konteso ne brigam o paklu i raj
 Zavazda evo nas u rajskom zavičaju

(31/8/21)

16**Darovatelj bijah**

Darivatelj bijah štošta darovao
 Narodu sam svojem općini državi
 Djedovine dio bolnicu da pravi
 Tisuće sam knjiga školi bivšoj dao

Jedinstven na svijetu tatin alat ja o
 Tomu da se muzej mali uspostavi
 U rodnoj mi kući sanjah i na javi
 Konteso nitko me nije podržao

Ko govno na kiši naum se raspao
 Ministarstvo novac dalo je Srbinu
 Glumcu što napusti svoju domovinu

Srbin je i Arsen ali nije spao
 Nikad nisko nego s nama je pjevao
 Vlast po meni gazi a cmače manjinu

(1/9/21)

17**Život koji imam**

Život koji imam nije odabrani
 Od rođenja pa do smrti zadan mi je
 Nisam netko drugi bio nekad prije
 Ali geni su mi s drugim pomiješani

Sve nam je zavazda ništa tek od lani
 Vrijeme bez početka tajnu bivstva krije
 Ljudi ispisuju svoje historije
 To detaljić tek je sve kozmologije

Velikih praskanja bješe i ranije
 Svaka vjera ima vlastiti početak
 Podrazumijeva tim se i svršetak

U vjeri smo našoj u njoj sve se skrije
 Konteso pa nema ni kako ni što bi
 Jer smo samo dio pračovječe kobi

(2/9/21)

18**Mlad još bjeh**

Mlad još bjeh obuzet svijesti i savjesti
 Pogibeljno veslah strahotne brzake
 Savjest važnija od ine želje svake
 Bila mi je čak i važnija od jesti

Da imo bih savjest morah imat svijesti
 Ali atake su na nju bile jake
 Svijest mi zagadiše laži svakojake
 U „bolju budućnost” kao car zasjesti

Budućnost je moja sada prošlost púka
 Opustjela nekad prometna je luka
 Svijest i savjest sad su na robiji obje

Kao nekad mláda svaka moja dob je
 Konteso tek zbrka svijesti i nesvijesti
 Svijest šapće mi bježi i u grob se smjesti

(2/9/21)

19**Komu vrijedi**

Komu vrijedi znati drugi što ne znaju
 Nikog nema to da ni vidi ni shvati
 Vrijednosti suptilne svakidanje blati
 Gruba nestašica svijesti ne priznaju

Važniji od mene koji ne poznaju
 Ni mene ni djelo koje život prati
 Prije će mi nogom za vrat zdušno stati
 Nego razumjet me za me i ne hajaju

Svirat im ne vrijedi ako svi mumljaju
 Niti pjevati dok bučno laprdaju
 Konteso vidiš li uzaludno sve je

Pjesničku je pljevu razasuo vjetar
 Niti sveti Pavo a ni drug mu Petar
 Ne znaju ni oni kakva je ni gdje je

(2/9/21)

20**Unučice svoje**

Unučice svoje ne vidjeh nikada
 Ne daju mi do njih zadovoljni time
 Sin i snaha strli čak su i prezime
 Njihovo i moje varljiva je nada

Da ikad će kada nisu ni do sada
 Svojoj djeci rekli ni djedovo ime
 Ne postojim za njih što postižu svime
 Valjda misle sve da rade kako spada

Valjda dovoljno se žrtvovao nisam
 Najbolje škole im dadoh ne znam ni sam
 Koji je to belaj mržnje i osvete

Konteso svjedočiš već godine sve te
 Da krv moje krvi život mog života
 Odbacuje oca kao zadnjeg skota

(2/9/21)

21**Ne ištem**

Ne ištem da itko shvati razumije
 Što i zašto radim ovo i ovako
 Kritik će izreći svoj razlog svakako
 A zluradi kao i sada i prije

Prešućivat će me kao da me nije
 I nema me u tom što je naopako
 Jer prezirem krdo svačije i svako
 Pa i ono svoje vlastite nacije

Premda žrtvovah se dobru Croatije
 Ne prihvaćam slijepo niti što ni kako
 Znam da put izabrat nikom nije lako

Konteso izvan smo svakoje partije
 Barjak Domovine i srcem i umom
 Razvit ne plaća se niti jednom sumom

(3/9/21)

22

Domovini svojoj

Domovinu svoju i hrvatski Srbi
 Imaju tek jednu Hrvatsku zajedno
 S nama domicilnim pa smo tako jedno
 Ali šovinista uvijek isto svrbi

U Petrinji kad je bilo da se skrbi
 O nastradalima tko da su svejedno
 Krvna zrnca on je prebrajao bijedno
 Bolje bit će kada grozd rodi na vrbi

Nema druge nego sva prava manjini
 Dati no bez onog da bude na vlasti
 Ako i to nisu tlapnje i pričini

Sve dok Srbijanci žude naše more
 Petokolonaši Lijepu Našu tvore
 Svi skupa Konteso dobro znaju krasti

(3/9/21)

23

Ponekad se sjetim

Ponekad se sjetim tog što sanjao sam
 Ali češće od sna ništa ne ostane
 Trećina vremena životnog nestane
 U sekundi sna i ne sjećam se tko sam

Ne znam niti gdje sam pet je ili osam
 Večer ili jutro pa da se ustane
 San se miješa s nesnom nikada ne stane
 Kroza san kroz javu sama sebe nòsam

U spavanje noćno ili ono danje
 Nekada oda sna jave je sve manje
 Ne razaznajem ni koje mi je stanje

Bogu obraćam se no i to su sanje
 Konteso što znači to naše poslanje
 Upitnik je što i drvo za vješanje

(3/8/21)

24

Umjetnost

Umjetnost čista da svaka pjesma bude
 Da ne služi vjeri niti domovini
 Ni narodu nikom i neka stih čini
 Ljepotu užitek za probrane ljude

O smislu njezinu valjano nek sude
 Ljubitelji samo ne ni jedni ini
 Pjesništvu odani i umni i fini
 Dosezima da se raduju i čude

Mladac takav nekad smišljah stav nakane
 Umjetnici da su samo umjetnosti
 Vjerni i odani sa zrcem ludosti

To vrijedi i danas ali s druge strane
 Konteso spoznaje pletu druge priče
 Valjan pjesnik nikad njih se ne odriče

(4/9/21)

Cavtat

(Izvor: Hrvatska enciklopedija)

Adolf Polegubić

POEZIJA

Pjesme

Na Bribirskoj glavici

doći i ostati zaogrnut davnim tragovima
koji se vide u svakom dijelu
kamen je procvjetao
u tisuću oblika
i još cvate
poput oskoruše
preživjele u kamenu

a ja sam dio ovog kamena

kao da vidim
fra Luju Maruna
i Stjepana Gunjaču
kako otkrivaju njegovu ljepotu
i značenje
iako se nikada nismo susreli

na Bribirsku se glavicu
ne dolazi jednom
njoj se hrli svakoga ljeta
i ne mogu pohvatati
sve te niti
koje me za nju vežu

kao da čujem
topot konja
dok se željezni kotači
u uzbrdici Varvarie
urezuju u kamen

a u kočiji on osobno:
knez Pavao I. Šubić –
banus Croatorum
et totius Bosnae dominus

tu na Bribirskoj glavici

Bio sam južni vjetar

a bio sam južni vjetar
i bodlja sikavice
na proplanku daleku

gledao sam mrave
kako nose breme
i kako se ljube u prolazu

bilo me i u oluji i u bonaci
na raskrižjima davnih putova

i sve je to u kovčegu od uspomena
pohranjeno ispod postelje

a kamo sa svime
i kamo u suton
kad se mora poći

trošilo se vrijeme
poput cipela
rasipali dani u vjetru

sad kad si tu, Ana,
dovoljan je miris kose tvoje
i nježan pogled
prema vječnosti

Adolf Polegubić

Pjesme

Kiša

To nešto tvoje
u tuzi i tišini kiše
Te hladne noći
sužene u snu
Stogovi mokri i teški
i ptice što se skriše
Taj neki titraj tebe
što tako bolno je tu
Rominja kiša
Romori
Noćna je priča
oduvijek prepuna sjena
Rominja kiša
(Ne, nisi to ti!)
Livada tamna je prazna
i pokošena
Rominja kiša
tiha i bezimena

Kad zavrtila luna

Kad zavrtila luna
te gasnuće noći
bljedunjavim svjetlom
svoj posljednji krug
a ptice na grani ne
jave se glasom –
sve svjetlo u snop

se pretvori dug –
bez glasa dug

Plavetne ruže
i usnula trava
dva mačja oka
(ta mrva mala)
jutarnja modra
šalica čaja
mislit će –
sad će
možda još spava
al ne!

Posljednju pjesmu
prespavat će zora
u osvit dana
pored prozora.

Kad zavrti luna
te gasnuće noći
bljedunjavim svjetlom
svoj posljednji krug
nijemom će pjesmom
te pozdravit ptice

Ugasli cvrkut
za najtiši put.

Protrljaj umorne oči

Protrljaj umorne oči, nasloni umornu glavu
i predaj jastuku svoje umorne misli.
Noć će razoriti strahove.
Srebrne će zvijezde obasjati tvoje misli i spoznat ćeš njihovu
težinu,
ali i njihovu lakoću.
Lakoću nadilaženja.
Prolaznost boli.
Prolaznost tuge.
Spoznat ćeš da postoji zvjezdani sjaj. U svemu.
Kad svane jutro, protrljaj te lijepe oči, zahvali se zvijezdi
i pohitaj spokojno novom danu.

Adagio

Zvonik, tišina, ulegla trava,
livada pusta, mir,
opuštena paučina.
Sve spava.
Anđeli dolaze.

Tamo gdje umiru alge

Neki nemir u neko doba
negdje gdje umiru alge
U zaboravu nestale svjetiljke
zelene
zelenog doba
izgubljenog
djetinjstva

Pjesma

Kuda brzaš mila

Teče, teče, teče,
bistra kao suza,
na viru je mirna,
na brzacu brza.
Njom pastrva leluja,
cijelim tijelom ljulja,
a rak gordih klišća,
dnom se rijeke šulja.
A ta riječna trava
zelenkasto plava,
naginje se dolje
protiv svoje volje.
Rijeko moja bistra
i biserno čista...
Kuda brzaš, mila?
Strah me, omiljena,
da se ne bi tamo
negdi izgubila.

Stipan Kujundžić Šuntić

Mirko Jamnicki Dojmi

Blues beskraja

Drva u srpnju

linjaju li se mačke u mljetskoj prašumi,
gnijezde li se golubovi na velebitu?

svejedno, snijeg nije pao već sedam godina
nema ga ni u siječnju (i opet ništa od
sljemenske *snježne kraljice*).

hrupilo je bezdušno ljeto; sparina uškopila
svaki zanos; nema ushićenja na plažama
mnoštvo golišavih tijela rađa inhibiciju
kao na tržnici izobilje ponuđenog voća

po stoti put zovem gelića da mi doveze drva; smeta
mi znoj i mrzim svoje tijelo, ali moram misliti na
marijino zdravlje i zimu koja će se možda vratit.
bukova drva su zelena i trebat će vremena
da se osuše u hladnom vlažnom podrumu
(potkopava li život išta više od omare i vlage?)

napokon stiže mršavi starac (kao zla slutnja, karcinom)
izbrazdanog lica s kaubojskim šeširom. njegov kamion
izudaran, pun ožiljaka kao i koža mu – ispucala žedna afrika.
s njim krežuba svita koja će ubaciti i složiti drva samo
gleda i šuti dok se dogovaramo. nešto podmuklo
podvijena repa klija im pod pazusima
oko ušiju i rijetke masne kose

ostarjeli huligan, pogledom prodire k'o svjetlost kroz
ozonsku rupu; nedostaje mu samo pojas s redenikom
i dva pištolja sa strane odrpanih traperica
pa da zametnemo dvoboj

naplatio je više nego što smo dogovorili i ne trepnuvši
 slagao da će mi uskoro ispilati sve te goleme
 glavnje te ih uskoro istovariti pred moja vrata
 u oči te gleda gelić i laže ko u turskim sapunicama
 westerni su puni takvih bezubih bandi i divljaka
 koji su posmicali masu nedužnih doseljenika;
 poput mungosa što su na mljetu istrijebili zmije.
 tamo i dalje sanja modrozeleno, prašuma diše sol i jod
 jadrana, na pješćanim uvalama otoka čak rastu gljive
 ali nema, nema više otrovnica

Nijemo proljeće. Daktiloskopija neba

beskrajno dug svibanj u kojem dani bešumno
 klize; naše šutnje natkrivene osupnutim lišćem
 ptice u crnikama mûkom navješćuju *silent spring*

dani i noći stižu u nizovima kao loš špil karata
 nebo s bahatim suncem usijana goruća samica
 u dvorištima lebde lancuni omekšani lenorom
 (mirisne balerine na proljetnom vjetru)

zasad ne otkrivamo ništa, nema naznaka
 da se odnekud nešto gadno valja. premda je
 rožnica voljna stražariti bez suza. propustit
 svjetlost, sve uv zrake bez filtra, strpljivo

odigrat ulogu oka sokolova; radarski
 detektirat nestanak kukaca, distorziju
 temperature, nasrtaj na klorofil u sve trulijoj
 pedosferi; patnju petunija, lepru pohlepe

treba provjerit status fitoplanktona, kolebljivo
 gmizanje oceanskih struja, napraviti daktiloskopiju
 neba da se vidi tko muti kašu; pod krinkom
 preuzetnosti tko isporučuje loš ozon
 začinjje uragane, truje san pčelama

nedostaje kisika, hemoglobin je nizak, eritrociti
 sopću. na štakama se (žmireći) provlačimo kroz sive
 dane, plazmodiji grnu iz zasjede, nadiru u rana jutra
 ravno iz jetre, jurčaju crvenim morem tijela. Groznica

raste, resko udara bilo; hitno nam treba transfuzija
svježe krvi, lijekovi ubojice, terminatori s humanim licem

dok nas rilke iz groba zauvijek bodri
o pobjedi tko govori – izdržati – sve je

Prije druge smrti

(treće izvješće iz *Magdalene*)

s(p)retno preskočiš zmijsko leglo
izletiš na čistinu, pod sunce.
u bešumnom krvotoku
koji bruji tek u ušima
gusta spoznaja da si preživio

poslije u prsima huk vodopada
osinjak aritmije; dugo osluškuješ
hoće li doplutati stih poput
gomile granja u riječnom brzacu,
grumenčić zlata na dnu korita
adagio neke simfonije

zakočen smušenim stanjem svijesti
tijesta koje se teško diže; ali dišu
i svjetlucaju titravi planktoni
goneći sitnu stoku u obore
kao struja krvi kroz kvarno srce

ničeg osim puke fiziologije;
danima nisi okusio ništa osim vode
do wc-a dovučeš se kao ranjeno zvijere
iz tijela sve više izranja tvoj kostur

kako sitnim koracima osigurati onaj
stari bitak? hoće li se ponovno začeti stih
uplesti u san i zagladiti hrapavost svijeta?

a pjesma dana iz površine
spuznuti u dubinu? prodrijeti
u jezgru nemira
oploditi protoplazmu

Rekonkvista

moja zakašnjela rekonkvista
 restartana u suton
 (otkud to crno, nenadano sunce?)
 možda se prije odlaska
 obračunam s potisnutim
 i osvojim djelić sebe
 smislim podnošljiv saldo
 i tik pred salto mortale
 zapucketam sretno
 kao svijeća koja dogorijeva

Ljeto

nije, kad netko kaže: stiglo je ljeto
 prispjelo to veliko, to užareno s danom koji
 beskrajno traje, jer tako tvrdi kalendar.
 zasad požara nema, komarci još ne ateriraju
 na razgoličenu kožu; na snazi je svirepost svjetla
 i svjetskih burzi; u restoranima metež najamnih radnika,
 sezonskih spremačica koje čiste sobe na istarskoj
 rivijeri; razgrću posteljину, metu podove u konzumima,
 vješaju tuđe rublje po tiramolima od inoksovih drški
 zaboravljajući djecu, muževe, blisku rodbinu. pognutih
 glava, guleći koljena o tvrde podove, gnječeći zglobove
 spotičući se, grizući vlastita srca kroz koje kola
 pokorna ljetna krv, a sva ljubav utapa se u znoju

ljeto je kad su topole tople, a ohole johe gube vodu
 i san; metali u stanu usijana su visoka peć; ljeto je kad
 su predsoblja vrela, a crni obiteljski bavul zavjetuje se
 na grobnu šutnju; sat na zidu kuca kao da izdiše;
 to je ljeto, premda je mljet i ljeti zelen i sklada oazu
 svoje džungle. ljeto, kad tjednima ni kapi rose s neba,
 a stolnjaci, parketi afričkog oraha tope se u kućama
 kao u pustinji kalahari. ljeto je kad je suho sve
 osim kože, kad muhe nervozno zuje kao da najavljuju
 snažan potres, a zemlja rađa mrtve plodove i mrave.
 kad zagrižeš sparušeno srce jagode, zariješ ocnjake
 u breskvu bez okusa i motriš turiste pod suncobranima
 kako glume da su sretni iako pate od nesаницe

do autizma usijano kamenje koje se ni pomaklo nije
 slušajući bachove fuge; nikad podvrisnulo od sreće na
 springsteenov devils&dust; morske orgulje – to znači ljeto.
 ljeto isijava žilavo sunce otporno kao armirani beton,
 neuništiva spora tetanusa; kao stameni berlinski zid
 pod kojim zlosretno psikću uhode. zrak isisava vodu
 iz tvojih pluća i tromog mozga. tad znaš da je ljeto.
 presušile su vrulje, zdenci i čatrnje, omlitavile
 rijeke, usporile divokoze kao čiro dok hukće uz
 ivan planinu. misli – jalove poput nerotkinja. ljeti
 tvoje je srce *desert rose*, a uho se teško privikava na
 šum iz klima-uređaja; u grlima starica ne pjevaju grlice,
 već zgrušana slina života, mukli vokali; bjelina bračkog
 kamena ljeti na jari titra poput slanog ogledala atacame;
 to je ljeto pomahnitalih celzija, zamrljih gmazova,
basso profundo, zrak atomiziran mikrovalnom pećnicom sunca

ljeto je kad se otac obruši na sina koji je bezobzirno
 potrošio posljednju paru na kladionici jer mu se živo
 fućka za kredite, dugove, majku, sestre, mukle sobe i
 zapušten vinograd; ljeto je kad se pijesak – podivljala
 halja – digne u neprozirni kovitlac. kad arktik skine
 bundu od leda i ogoli zemlju; ljeto je kad plamti
 cijela kalifornija, a mi, s druge strane kugle

blago se smrznemo pod tušem

Nema više Šalamuna u našem tinelu

govorio si trinaest je moj sretan broj
 (ako je sreća slutnja pjesme, dodir, modrina)

trinaestog siječnja devetstosedamdesetprve,
 voziš se taksijem s ocem na kolodvor i
 njegova glava klone kao krunica maka
 žedna vode; nevidljivi gušter koji se
 iz trave strelovito hitnuo na bjelinu zida

sa šeširom na koljenima, sedefastim prstima
 i uredno položenim novcem na vrhu klobuka
 toj blago uleknutoj ravni sivoj kao fina
 mišja dlaka, pripremio se platiti vozača.

njegova posljednja vožnja. nikada više podbratkom
 neće poduprijeti violinu, rukom povući gudalo
 da se s dna noći uzdigne u svijetli krajobraz glazbe
 nikada više tomaž neće sjediti u našem tinelu
 i zatravljen slušati najmlađu sestru kako njemu, mladom
 pjesniku, svira debussyjevu mjesečinu, chopinov preludij
 (poslije, kad smo ostali sami, sa žarom u očima
 pričao je o lijepim poljakinjama iz varšave)

tko će prvi javiti majci koja živi u smogovitom gradu
 zametenu snijegom; i čeka ga kao i svih tih godina;
 njegova odsustva združena s njezinim ufanjem.
 tko će joj reći: od danas tvoj život je pustoš. Njezini
 senzori u nutrini uvijek na rubu slutnje i radosti.
 zabezeknut će se, ukipit i potom žestoko tresti. stakato
 jecaji penelopini odbijati će se o zidove, nesuvislo
 proklinjati nekoga i nešto, gušiti se u zagrljaju svoje tri kćeri

tog dana otišao je otac čija se brada ježila od ganutosti
 čim bi začuo cilik violine, a danas smo bez njega i tomaža
 u nekom drugom svijetu ostali sami
 prepušteni sebi

Noć

živi kroz snove ljudi
 kao mi od pasje ljubavi

s lakoćom proždre euforiju dana
 u tihoj akceleraciji hodi nečujno

očima avetinjaka motri zvjezdanu prašinu
 detektira bešumno pomicanje neba

hormonima zemlje šapće slow down
 slow down brothers & sisters

noć je *adaggio* zemljine vrtnje
 šator pretrpan strahovima
 zamagljeni kip slobode

dan je za nju naivna slika svijeta
 antipod koji rastjeruje tjeskobu
 slijep kraj svih osjetila

u dnu dvorišta u slatkoj nesvijesti trznu se psi
uzdišu djeca, na posteljama pod paperjem
poplunā prevrću se nečiste savjesti

noć je sunovrat, vladavina praznine
korak naprijed u razgradnji svijeta

Panika šume anno domini MMXVIII. Gorimo
(građanima Atene i narodu Kalifornije)

Poca favilla gran fiamma seconda
Dante (Raj, I, 34)

noć je i šuma već spava i sanja
da žedna pije vodu i da su zemlja
i granje natopljeni daždom pa se
budi uz grmljavinu i munju
udjenutu kroz ušicu igle

zasljepljujuća svjetlost nije svemirska letjelica
već požar ognja – divlja erupcija vatre

mrak razgrnut buktinjom stabala, cvrčanjem lišća;
u oktanskoj oluji crvi grče svoj mrtvački ples
ni kapi rose iz zemljeneba, kratkog dahtanja pasa

lom granja, prasak stabala što ih proždire lomača
i prijeti zelenom, mladom, prijeti ljudskom
grokće krmača koja bukti vrelinom meteora

praskave eksplozije jedna za drugom
kao da ranjena duša šume u salvama bjesni

u sfumatu dima guše se voluharice, cvile ježevi
zanijemjela bezruka jezera već su predaleko
nitko ne hodi šumom, skvičanje divljih svinja

svi prilazi šumi zakrčeni zlatnom ogrlicom ognja
ruke su bespomoćne, molitve uvis uzaludne

na ivici užgane šume panična muklina ptica

čeka se netko, nešto: godot, hulk, hidroavion
da u brišućem letu povrati hektolitre vode

strah stlačen u retorti nevjerice, nemir
u kostima od naleta atomskog vjetra

ima takvih brakova koji se liječe ratom
 satrapa koji se krijepe sadizmom
 inferno vjenčava zemlju s nebom
 ne dišemo, ne pomičemo se
 solidarno gorimo s šumom

Blues beskraja

nezajažljiva crna rupo!
 na tvom dnu
 ne leži voda
 zaglavni kamen
 ptica
 vranino gnijezdo
 već tamni limb
 u kojem huči
 blues beskraja

tristo milijardi zvijezda
 i svi mi...
 brodeći nizašto
 kroz Ništa

Gravitacija

oblak poput sipine nanesen na giottovski plavo
 nebo. volio bih da smo zajedno i da dijelimo
 tu malu ljupku sliku; namreškane koprene mora,
 horizont koji nam se nikada neće primaknut.
 da šetamo udvoje u vrijeme *predizborne šutnje*,
 a potom se smijemo trgovini saborskim mandatima.
 da zagrljeni na rivi osjetimo lagani vjetar gravitacije
 i mjesečeve magnete za dizanje plime; intifadu
 zemlje protiv lažljivaca i okorjelih izrabljivača

volio bih da zaneseni krotimo divlje zvijeri, npr.
 tigrove, ocelote, jaguare i južnoameričke pume,
 milujemo ih po glavi i mekanom krznu pod vratom,

a nakon toga gledamo kako od miline stišću kapke
i slušamo kako – povjerljivi – mazno predu

potom na pješčano žalo,
pa u more, daleko od obale
udahnemo do ošita
zaronimo u dubinu
i rukujemo se s tišinom

Sv. Krševan, Zadar

Igor Petrić

Igra na žici (i šest alternativa)

igra na žici

uhvatiš li pravi ritam
odmah na početku
žicu nećeš ni osjetiti

ne gledaj dolje
ni desno ni lijevo
samo ravno idi

ispred tebe
neistraženo je prostranstvo iskustva
koje tek trebaš spoznati

igra na žici (alternativa prva)

krivi korak
gubitak ravnoteže
ili nalet snažnog vjetra
može te omesti u prvotnoj namjeri
može te srušiti dolje
dolje
ravno do dna

igra na žici (alternativa druga)

na dnu ničega
i nikoga nema

na dnu
nitko i ništa ne postoji

vrijeme
kao da stoji

igra na žici (alternativa treća)

tamo dolje
hladno je i ništa se ne vidi

ako padneš
nakon nekog vremena
i sam ćeš nestati

sve ćeš zaboraviti
neće te biti

igra na žici (alternativa treća drugi put)

ako padneš
nestat ćeš u vremenu
zaboravljenoj priči
koju nitko nije stigao napisati

nestat ćeš u vatri prkosa
i predrasuda
vihoru neispunjenih želja
nostalgiji zaborava sna

igra na žici (alternativa četvrta)

uhvatiš li pravi ritam
smiri se, ne zastajkuj, ne zapitkuj
opusti se i samo idi

žica će s vremenom nestati
stopit će se s okolinom
nećeš ju ni primijetiti

igra na žici (alternativa peta)

s vremenom
nestat će i svi tereti
nepodnošljive teške riječi
sve osude
i kritike postojanja

nestat će
svi umjetno stvoreni otoci prijateljstva
oni dobri stari neprijatelji
umišljeni rođaci
svi će nestati

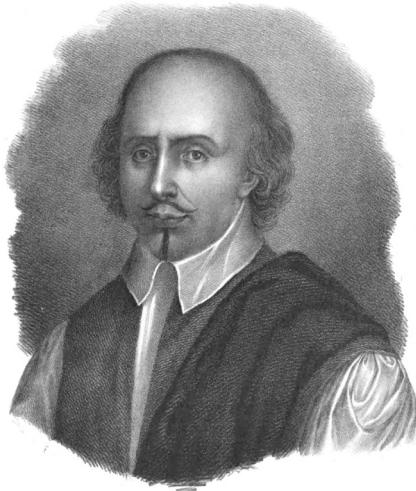
igra na žici (alternativa šesta)

s vremenom
nakon što uhvatiš ritam
shvatit ćeš što govorim
što ti cijelo vrijeme pokušavam reći

ono što nemaš
što nikada nisi imao
jednostavno ne možeš ni izgubiti

Miljenko Buljac

Jaketa Palmotić Dionorić

Miljenko Buljac

Ime dostojno avenije i mosta – Jaketa Palmotić Dionorić (1623. – 1680.)

U prigodi 400. obljetnice rođenja proglašavamo 2023. godinom Jakete Palmotića Dionorića, a 6. travnja njegovim spomen-danom

Jaketa Palmotić Dionorić (Dubrovnik, 1623. – Dubrovnik, 1680.) epski je i dramski pisac, pjesnik i diplomat. Njegove zasluge potonule su u metonimiji velikih projekata i snažne buke u kanalu. Književni povjesničari zadugo nisu znali puno o njegovu životu, a ono malo što spašavamo od zaborava, a vezano uz njegovo ime, nedvojbeno priziva trajni spomen jer je na uzvišen način upravljao svojim darovima, a na dobrobit svojoj široj zajednici – Dubrovačkoj Republici. Jaketa Palmotić Dionorić istaknuo se u službi, u brojnim poslanstvima, na mudar način razvijao je diplomatske vještine, brinuo se za opstanak obitelji i Grada, poput vješta *naukijera* upravljao je državnim poslovima i nastupao u škripcu dviju moćnih sila – Venecije i Osmanskog Carstva. Putovao je na razne strane, odmjerenim gestama i mudrim potezima razuvjeravao protivnike i od njih stvarao prijatelje, objašnjavao im i tumačio okolnosti u kojima Dubrovčani žive. O velikom razornom potresu 1667. godine doznao je od glasnika koji su u Carigrad stigli iz Bosne i Dubrovnika, ali pravu cijenu plaćao je kasnijim životom. O svemu je doznao nakon povratka. Pod ruševinama vlastitog doma zatekao je usmrćenu suprugu, dvije kćeri i dvojicu sinova. Samo ljudi izuzetne duhovne snage i moralne čvrstine mogli su preživjeti toliku tragediju i odagnati bol, shvatiti i prihvatiti smisao svog ljudskog poslanja i s još većim žarom graditi mostove među nesnošljivim ljudima i posvađanim stranama. Njegov maleni grad i državnica samo su se tako uspjeli tijekom stoljeća održati, sačuvati nezavisnost i vijoriti vlastiti stijeg slobode i mira.

Od književnih djela Jakete Palmotića Dionorića sačuvana su dva naslova: drama *Didone*, tragedija u tri čina, napisana na palimpsestu četvrtog pjevanja Vergilijeve *Eneide*, ali po ukusu i estetskim načelima baroknog shvaćanja dramske igre, napisane silabičnim osmercima i dvanaestercima. Dramu je pred dvorom 1646. izvodila družina *Smetenijeh*, a završila bi tragičnim prizorom ostavljene *Didone*, čime je Dionorić ublažio melodramska svojstva iako ostaje dojam kako narativni sloj potiskuje zbivanja i dramaturške naboje.

Spjev *Dubrovnik ponovljen* objavljen postumno, tek 1878. godine, ispjevan je u dvadeset pjevanja od kojih je završno nepotpuno. Tu nedovršenost književni povjesničari nisu mu sve do danas oprostili, a nama ostaje dojam kako je *Dubrovnik ponovljen* nepročitan i neproučen epilij. Pjesnik iznosi svoje poglede

i viđenje ‘velike trešnje’ u liku glavnog protagonista Jakimira, a dodirnuo je i zbivanja s poklisarskih putovanja, također i političke aspekte zbivanja u Gradu i njegovoj blizini. Venecija je htjela iskoristiti nesreću stradaloga grada pa su poslali svoje brodovlje u njegove luke. Istodobno Gradu su prijetili turski velikaši iz zaleđa i tražili svoj danak. S nekolicinom poklisara Jakimir putuje u Carigrad (Portu) kako bi odgodio plaćanje danka, ali su neki iz pratnje proživljavali grozne ucjene, nezgode i neprilike, iz kojih su se mogli izbaviti samo mudrim potezima i vladanjem, a neki su dospjeli u uze, potom su upregnuti u osvajačke planove osmanskih hegemoni. U epilij upletene su i brojne fiktivske epizode, uvjerljive i vrlo sugestivne, kojima je obogaćena predodžba o prikazanim zbivanjima skladnim izosilabičnim osmercima, dominantnim stihom kojim se Gundulić već prije njega proslavio.

Dubrovnik ponovljen

VIII. pjevanje (odlomak)

Četvrta ga zora svede
dubrovačke tu prid mire,
gdje, kô prave ču besjede,
većma uzumnoži sve nemire.

Rođaci ga dočekaše
i pridragi znanci u trudu,
ki mu s plaćem tu kazaše
svojijeh dragijeh zgotu hudu.

U grad otit ne daše mu,
er dom tad mu kopajući
ženu i djecu nađoše mu
u satrenoj mrtvijeh kući.

Tijem ih ljutoj u žalosti
ukopaše posred groba,
majke lijepo sred mladosti,
djecu prvijeh još sred doba.

Ali kako te nesreće
tu Jakimir tužni začu,
zapani se s take smeće
vas u suzah i u plaču.

I rođaci čim mu brane
sama sebe da umori,
podnoseći smrtno rane
uze ovako da govori:

„Jaoh! ko mi će ovdi dati
rijeke od suza i od cvila
da te budem ja plakati,
ljubovnice moja mila?”

Koli mi će smrt donijeti
 u ovim ljutim nepokoji,
 da mi je bez vas ne živjeti,
 drage kćerce, sinci moji?
 Veselo se vraćah k vami,
 vas uživat moju diku,
 a sad groznijem u suzami
 cvilim vašu zgodu priku.
 Ter umjesto od radosti,
 a za vječne jade i trude,
 mili ćaćko u žalosti
 dođe kopat da vas bude.
 Nu kako ću, dušo moja,
 uprav tebe ja žaliti?
 Smrtna i gorka žalos' koja
 moj će tuzi slična biti?
 Ali milu tvu ljepotu
 uzdisat ću i tve dike,
 ali rajsku tvu dobrotu,
 nigdje ne bi kôj prilike?
 Ali er mi si majka mila
 u nemilom nepokoju
 s sobom u grob, jaoh, ponila
 mili porod, djecu moju?
 Jaoh! teške su mi moje česti!
 Ah! Ljuti su jadi moji!
 nije prilike môj bolesti,
 smrtni su ovo nepokoji.

Jakimir je tek slutio tragediju, ovladali su nemiri njime. Od spoznaje o trešnji tek ga je četvrta zora dovela pred dubrovačke mirine, pred srušeni grad, a njegovi rođaci i znanci uskratili su mu reći, nisu mu dali ući u grad, prvo su ga pripremili na bolni trenutak. Tada su mu kroz plač priopćili nesreću, zgodu hudu: u ruševinama, u kući sartrtoj, pronašli su mu ženu i djecu mrtvu, i u žalosti su ih pokopali. Kad Jakimir začu o njihovu stradanju, kao posječen zanimem od tuge, potom zagrcnut od plača, zastao je obliven suzama. Srušili su se tada svi njegovi svjetovi. U životu radovao se čestitosti svoje djece i supruge, gradio je budućnost, radovao se, zanosio njima. Potresale su ga smrtno rane, tekle su rijeke od suza, cvilio je za ljubljenu ženu koja je u svojem krilu odnijela drage mu sinke i kćeri, sve njegove bližnje, one najdraže. Bolno pitanje mu se otelo: kako će bez njih živjeti? Radovao se njihovom susretu, ali umjesto veselja zapao je u vječne jade, došao je tek da im grobne humke ugleda u smrtnoj i gorkoj žalosti. Udisao je ljepotu svoje žene, majke svoje djece, one koja je rajsku dobrotu odnijela u grob skupa s porodom, skupa s njima, sa svojom djecom. Ljuti su njegovi jadi, nepodnošljive boli, smrtni nespokoji. Na dirljiv, potresan način, u kojem iskreni

doživljaj ne dopušta ni pomisao patetičnom ehu, znaci su dubokih tragičnih ishoda, neizbježnog životnog usuda, ali bez znakova bilokakvog osjećaja fatalizma ili nečeg što bi na nj upućivalo.

Dvanaesto pjevanje epilija *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića Dionorića mogao bi poslužiti za udžbenik studentima koji se spremaju u diplomatske službe, također i priručnik svim budućim hrvatskim diplomatima. U njemu nisu samo postavljena pitanja kako voditi državno poslanstvo pred noge drskim despotskim vođama moćnih carstava nego su doneseni savjeti, upute i prijedlozi kako se držati, kakav stav zauzeti, kako razgovarati, što im govoriti, što slatkim riječima zasladiti, što isticati, na što razgovor usmjeravati, na čemu inzistirati i kako iz svega izvući najviše što bi se moglo. U poslanstvu 1667. godine papi Inocentu II. tražio je Palmotić Dionorić status neutralnosti i pomoć Dubrovniku te poticao stvaranje kršćanske alijanse. Potkraj te godine datira *Molitva izrečena u vrijeme od trešnja prid carem Mehmedom u Eski-Zagari na 20. XI. 1667. godine*. Riječ je o mudru govoru kojim je Dubrovčanima odgodio plaćanje danka. Nakon što je izvijestio cara Mehmeda o opasnostima sa zapada, upravio bi misao na nevolje koje donose Mlečani: „Umiljeno te molim za veliko veličanstvo tvoje, za slavne duše svijeh roditelja, djeda i pradjeda tvojijeh, za čestite zakletve i njihove i tvoje, pomiluj nas, pomozni nas, sahrani nas* (tj. pomozni nam, zaštitni nas – op. M. B.) pod krilom tvojijem, milostivi care, da se opeta naš grad ponovi, da ti vjeran bude uvijek ko ti je i dosle bio...” U teškoj misiji zadržao se Palmotić Dionorić do 1669. godine, a kad se vratio nadomak gradu, u Zatonu, u Rijeci dubrovačkoj, opljačkali su ga hajduci, pretukli ga i tek živa pustili.

Dvanaesto pjevanje (ulomci)

Tijem za taku čes susresti,
ka se spravlja na nje doći,
staše smisliti u svoj svijesti
kako će se vladat moći.

Koje li će odgovore
kletijem Turcim mudro rijeti,
gdje se blago to ne more
ni ima otkud njim donijeti.

Kako li će silna cara
od zle misli odvratiti
Dubrovnika da ne hara
ni učini poginuti.

Što ih boli vele veće
i u srcu svom skončava
neg pod sabljom s te nesreće
da im pade rusa glava.

Tuge su ih zato stisle.
da čim se u njih zamrsiše

kroz sto misli koje misle,
jošte nijednu ne izmisliše.

Ter ne znaju na ku stranu
obratit se veće mogu,
i svu pomoć i obranu
u komu će nać razlogu.

Ali misli sto misleći
i u mislijeh misli nove
zamišljeni jedva u smeći
namisliše misli ove:

Da drugoga ni'e načina
za s Turcima govoriti,
neg neizbrojnu množ hitrina
u svoj svijesti izmisliti.

I ukazat im Dubrovnika
da nije tako lasno uzeti,
neka svaka miso prika
proć' im bude iz pameti.

I ako bi se taka sila,
jer drugoga bića nije,
Gradu ikada, dogodila,
da ga će uzet drugi prije.

Ovo u sebi namisliše
rasladiti slatkijem riječi,
da čut oštro nije, saviše
da se niko ne opriječi. (...)

Poklisari tad dođoše
k Mustaj-paši kajmakanu¹,
i pod šator otidoše
da se ončas s njim sastanu.

Koga siđet iznahode
s desne uza nj Rais staše,
s lijeva s mnozijem od gospode
Čauš-baša mu čast činjaše.

U dvorani u dva reda
s vezanijem rukam stahu
ter s njegova tu pogleda
službu i posluh pomno učahu.

Zmija mu se još nemila
izvijaše po utrobi
kom neman ga bješe udrila
da u pakljenoj puca zlobi.

Ter u sebi pun čemera
u zle misli zadubo se,

¹ Turske riječi: kajmakan – namjesnik, rais – upravitelj, čauš-baša – zapovjednik straže.

ištuć da gnjev svoj išćera
 ljuto u komu naduo se.
 S običajnijem darom k njemu
 poklisari pristupiše,
 i umiljeni veoma u svemu
 dvorno mu se pokloniše.
 Ali on s mnogom oholasti
 dočeka ih pun zla jeda,
 i ne hotje na te časti
 u pogrđi ni da gleda.

Priprema za poslanstvo ozbiljan je posao i treba ga u svoj svijesti osmisliti, dobro prosuditi o svemu, kako u ključnim trenucima ovladati prvo samim sobom, potom biti uvjerljiv pred sugovornicima i znati odgovoriti zbog čega nisu skupili i donijeli harač. Potrebno je umijeće kako silna cara od zlih namisli odvratiti da ne pohara Dubrovnik niti da im odrubi *ruse glave*. Poklisari su dovedeni pod šator k Mustaj-paši kajmakanu, pristupe mu, umiljeno i dvorno poklone mu se, a on ih iz svoje oholosti, pun zla jeda ni pogledati ne htje. S desne mu je stajao Rais, s lijeve Čauš-baša i mnoštvo gospode. Pun čemera u sebi, Mustaj-paša pucao je od paklene zlobe, nadimao se od gnjeva svoga, žedan krvi, zadubljen u zle misli. Poklisari stajahu zbunjeni kamo su došli. Blagim riječima smirio je Jakimir kajmakana Mustaj-pašu, carskog namjesnika, izložio okolnosti i ostavio dojam sigurnosti i snage kojom se Dubrovčani, iako u nedaćama, mogu oduprijeti i obraniti se od Mlečana. Poslanstvo je osiguralo kakav-takav mir ili barem predah kojim su se mogli posvetiti obnovi porušenoga grada.

Trinaesto pjevanje (ulomak)

Čaćko i majka djecu ostavlja,
 djeca mile roditelje,
 svoga vojna zaboravlja
 vjerna ljubi, ka ga želje.
 Prijatelji se ne poznadu
 gdje svak bježi izvan grada,
 sve je u tuzi, sve je u jadu
 gdje kamenje sveder pada. (...)
 Mnozi ničijem neranjeni
 nego samo vrljem strahom,
 mrazni, ledni i kameni
 jednijem tužnijem mru uzdahom. (...)
 Odsvuda se vika čuje,
 odsvuda se pomoć pita,
 svak bugari, svak boluje,
 svak u strahu svom mahnita. (...)

Svak svakoga hudo ostavlja
na družijeh se ne obzire,
i u svijesti se ne ustavlja
ni od ljubavi ni od vire.

Isprid trešnje strašne u strahu
sve tu bježi i krši se,
i u načinu hrlu i plahu
uteć nadvor poteži se.

Tako i zvijeri u dubravi
u nesvjesnom tijeku bježe,
ako čuju ljuti lavi
da srditi gdjegod reže. (...)

Ah! Prokleta ljuta smrti,
moguća li u čas jesi
strahom ljubav svu satrti
od najdražijeh pod nebesi...

Ali naše zle nesreće
u ovijeh tugah ne svršiše
neg zlo opeta vele veće
s gorijem jadom objaviše.

Razorene ove kuće
izmetati plaho uzeše
silne plame i goruće
s čijem se ukratko vas grad ždeše.

Ah! kako to bi strašivo
zagledati svijem očima,
gdje kamenje puca živo
u žeravam ognjenima.

S čet' kraja oganj sprva
tiho u sebi zavrže se,
ali dosta bivši drva
u čas plaho razgorje se.

Tere uze svoju silu
uzmnažati na sve strane
i oholas kroz nemilu
ljuto učini da sve plane.

Ovdi u dimu crne slike
strahovito pustio je
kako od krvi sve jezike
i goruće plame svoje.

Put nebesa onda leti
i izmeće glavnje ognjene
tere silom svojom prijeti
žec ne drva neg i stijene.

Na sve strane pršti i gori

lijes i tvrdo još kamenje,
i ke trešnja ne obori,
to satira oganj stijenje.

Silni vihar ki tad skoči
plame ognjene ljuto uzmnoži,
ter nemiloj u žestoći
vas Dubrovnik na oganj složi.

Rijeke teku srebra i zlata
kijeh najposlje oganj ždere,
ginu blaga sva bogata,
plam opali sve bisere.

Sviona ruha izgorješe,
istrijska se dragi kami,
silni oganj sve požeze
oholijema svojijem plami.

Sred žerave tako žive
zgodu ljeti u plam vrli
suha slama posred njive
sjever u nju kad zaprli.

Tako i silna poplavica
oreći se strmo s gore
što sahati vrh litica
krši i vuče sve u more. (...)

Ah! tako se, danu i gore
u našem gradu zgodu
gdje na ognju živi gore,
gdje plam ždere što nahodi.

Dubrovnik se učinio
kako jedna peć goruća
i u sebi je opustio
i bez puka i bez kuća...

Trinaesto pjevanje *Dubrovnik* *ponovljena* apokaliptična je nezgoda grada koji je nakon trešnje doživio strašni požar. Iz ruševina izvlače se prestrašeni ljudi. Tko je živ, bježi u panici, a mnogi od njih stradali su od prvog udarca, neki pak uzdisahu nakon stotinu i prvoga, netko se trese, netko jauče, čačko i majka djecu ostavljaju, djeca mile roditelje, vjerna ljuba svoga vojna, prijatelji se ne znaju, djevojke nage iz pernice izletjele i bježe, knez od grada stoji stučen, svi su smeteni i pred skončanjem, sve je trešnja zla samljela, sve se krši i satire. Mnogi su ranjeni i samo u strahu pomahnitaju, bježe kao zvijeri u dubravi. Iz razorenih kuća odjekuju glasi puni cvila, nesreće i jada. Gorući ih plami žderu. Strah je očima pogledati. I kamenje gori, crni dim i gorući plameni jezici u nebo lete, silni je vihor i kovitlaci, sav Dubrovnik u oganj se složi, teku rijeke srebra i zlata, a oganj sve ždere. Kao suha slama za ljetne žege nestaju u ognju svilena ruha. Dubrave, sela i polja, sve se u more prosipa. Dubrovnik je postao peć goruća, pustoš bez

kuća i života u njima. *Dubrovnik ponovljen* ispjevan je u katenima, silabičnim osmercima s nekim iznimkama te ukrižanom rimom *abab*.

U književnopovijesnom pregledu iz 1898. Đuro Šurmin posvetio je Jaketi Palmotiću Dionoriću čak 22 retka, ali mu spočitava kako „u načinu pjevanja se ugleda u Gundulića pokazujući dosta vještine u odabiranju znamenitijih događaja” (Šurmin, 1898: 98). Mihovil Kombol pak gotovo žali što je Jaketin spjev dokaz da je u svemu „bilo više rodoljublja i religioznosti negoli preduvjeta za uzlete u čarobne krajeve slobodne mašte” (Kombol, 1961: 266). Franjo Švelec napominje tek kulturno-povijesnu, ali ne i književnu važnost spjeva te ugledanje na Tassov *Oslobođeni Jeruzalem* i Gundulićev *Osman*. Stav je obrazložio tvrdnjom kako Palmotić Dionorić „nije mogao spasiti za književnost tvorevinu koja se u svojim realističkim dijelovima ne izdiže iznad više ili manje točna izvještaja” (Švelec, 1975: 233). Ivo Frangeš je u portretiranju Marina Držića u *Povijesti hrvatske književnosti* samo citirao nekoliko stihova Jakete Palmotića Dionorića o knezovu vladanju Dubrovnikom iz Trinaestog pjevanja *Dubrovnika ponovljena*, a navedeno djelo uopće nije bilo predmetom analize ili tumačenja. Naveden je samo u *Leksikonu pisaca* Frangešova pregleda pripremljena uz pomoć suradnika. U leksikonskoj pak natuknici Pavla Pavličića (2000: 549), iz perspektive spoznaja o stihovnoj baroknoj naraciji, Palmotić Dionorić odviše je gurnut u Gundulićevu sjenu. Slavko Ježić (1944: 139) navodi samo bilješku o Didoni: „Kako već Palmotić unosi u svoje drame moralizatornu tendenciju i radi svoje komade po stereotipnoj shemi, bez velikih pjesničkih koncepcija, uz mnogo pripovijedanja mjesto dramske radnje, to sve te pogreške izbijaju kod njegovih imitatora još u većoj mjeri” (Ježić, 1944: 139). O *Dubrovniku ponovljenju* u Ježića ni spomena. U povijesnom pregledu Dubravka Jelčića (2004) ni ime njegovo nije navedeno. Zanemarenu i zaboravljenu pjesniku znanstveni interes pokazao je Slobodan Prosperov Novak posvetivši mu dvije stranice. Književni povjesničar prepoznao je njegove prinose dubrovačkoj diplomatskoj službi, njegovim sačuvanim govorima, poslanicama, istinskim izvorima poetske proze, također i epilija *Dubrovnik ponovljen* koji je „morao biti osmerački stih koji je najbliži ideji o epu” (Novak, 2004: I-155). Jaketu Palmotića i Vladislava Menčetića Prosperov Novak prisposodio je braći Nikoli i Petru Zrinskom. Spomen na Jaketu Palmotića Dionorića svojom temeljitom raspravom razbudila je Slavica Stojan (2014), koja je prepoznala ne samo autentične prinose dubrovačkoj historiografiji nego je upozorila na odjeke u stihovima velike trešnje od 6. travnja 1667. godine.

Iako nedostaju ocjene za sigurnija uporišta o književnim vrijednostima *Dubrovnika ponovljena*, s pouzdanjem tvrdimo kako je Jaketa Palmotić Dionorić nepročitani pjesnik koji zavrjeđuje više pozornosti od većeg broja svojih suvremenika, pjesnikâ sklonih mitološkim svjetovima, time i od svog prezimenjaka kojeg su ilirci svojim mjerilima glasno proslavili. Upravo poklisarskim i pjesničkim zaslugama Jakete Palmotića Dionorića htjeli bismo upisati nazive zagrebačkoj aveniji i novoizgrađenu Pelješkom mostu, a 2023., u prigodi 400. obljetnice rođenja, proglasili bismo godinom, uz 6. travnja koji bi mogao biti njegovim spomen-danom.

Literatura:

1. Jelčić, Dubravko. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, (Sinkronijske tablice: Ivica Matičević), drugo, znatno prošireno izdanje, Biblioteka hrvatske povijesti, ur. Josip Pavičić. Zagreb: Naklada Pavičić.
2. Ježić, Slavko. 1944¹, 1993². *Hrvatska književnost od početka do danas 1100-1941*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
3. Kombol, Mihovil. 1945¹, 1961². *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: MH.
4. Novak, Slobodan Prosperov. 2003. *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.
5. Novak, Slobodan Prosperov. 2004. *Povijest hrvatske književnosti*, sv. I-IV, Raspeta domovina. Između Pešte, Beča i Beograda. Sjećanje na dobro i zlo. Suvremena književna republika, Dalmatinska biblioteka. Split: Marjan tisak.
6. Stojan, Slanislava (Slavica). 2014. *Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića Di-onorića*. Posebna izdanja (monografija), sv. 3, Dubrovnik – Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
7. Šurmin, dr. Đuro. 1898. *Pov'jest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch) Ilica.
8. Švelec, Franjo. 1974. Hrvatska književnost sedamnaestog stoljeća. u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3. Zagreb: SN Liber – Mladost, str. 175–292.

Vesna Parun

Tatjana Stupin

Poezija Vesne Parun u dvjema antologijama Lucje Danielewske

1. UVOD

U Predgovoru knjige meditativnih prozних minijatura *Krv svjedoka i cvijet* kojoj je naslov dala sama autorica Vesna Parun, pjesnikinja autentično, u prvom licu obznanjuje vlastito iskustvo umjetničkoga, poetskoga, književnoga stvaralaštva, suprotstavljajući ga banalnosti svakodnevice, ukazujući na univerzalno iskustvo pjesničke preobrazbe koja je usmjerena k fenomenu novoga stvaranja, smislenoga i lijepoga, postavljajući provokativno retoričko pitanje treba li pjesniku stvaratelju Stvaratelj.¹ U nastavku istoga Predgovora Vesna Parun ispo- vjedno, gradacijski raščlanjuje psihičku i heurističku genezu nastajanja stihova koji iz nijemog ništavila iznenadno, tajanstveno ulaze iz duše u jezik, pri čemu sama pjesnikinja priznaje da je takav način umjetničkoga stvaranja zamara.² Vesna Parun u istom tekstu iznosi znakovite i anticipirajuće parabole o Prometeju koji je „bio prvi kulturni junak čovječanstva, jer mu je iz svemira donio prvu svjetlosnu matricu. Stvaralački oganj. Molekulu duha.” (Parun 1989: 13). Parun u istom Predgovoru apostrofira dolazak novoga Prometeja, pobunjenika koji će „tu istu matricu – samo sada već do vrha ispunjenu sadržajem proteklih milenija – odnijeti na njeno staro mjesto, kao sjemenku Zemljom oplodenu, i vratiti je nasmiješanim bogovima.” (Parun 1989: 13). Eshatološki zagledana u futurističku neizvjesnost, Vesna Parun egzaktno postavlja pitanje tko će biti budući, novi Prometej, ne dovodeći u dvojbu njegov identitet, prepoznajući ga kao „budućega kulturnog junaka svemira.” (Parun, 1989: 14.). Ovaj Predgovor manje navođene knjige Vesne Parun *Krv svjedoka i cvijet* iznenađuje pjesnikinjinim vizijama, oksimoronskim parabolama otkrivenja koje iznosi veristički jasno i samopouzđano. Ova pjesnikinjina antinomija umjetničkog, književnoga stvaralaštva i paralelnog svijeta uređenog svemira u kojemu postoje istinske i lažne matrice u konačnici usmjerena je prema pojmu filozofije književnosti i

¹ Parun, Vesna: *Krv svjedoka i cvijet*, Zagreb, Mladost, 1989., str. 11.

² U predgovoru knjige *Krv svjedoka*, Zagreb, 1989. autorica Vesna Parun, pokušavajući anti- tetički eksplicirati razliku između prozne rečenice i stiha, među ostalim, pojašnjava: „Poslije jednog velikog nijemog ništa koje uvijek prethodi pisanju pjesme, stih izbije i uslika se sam iz svijeta u dušu, a iz duše u jezik. To je zabavno, ali i zamarajuće. U potaji čezneš za dokinućem tog življenja pod unutrašnjim žrvnjem...” (ibid. str. 12).

njezinoj predmetnoj neograničenosti. U suglasju sa Solarovim pojašnjavanjem o slojevitosti odnosa proučavanja književnosti i filozofije književnosti, moguće je zamisliti hijerarhijski uređeni sustav znanstvenih i filozofskih disciplina, točnije to bi bio sustav u kojemu se znanstvene discipline povezuju prema načelima postupnoga uopćavanja, u kontekstu kojega postoji isti pojam znanja koje se razvija do najviših apstrakcija (Solar 2004: 17).

Vesna Parun koja je bila i filozofkinja, književnički je tragala za istinom i gnomski poetirala:

„Samo istina o svemu što je postojalo – o svakom narodu, svakoj kulturi, o svakom pšeničnom zrnu i svakom vrutku može vratiti uspavanu vječnost ponovno u život.” (Parun 1989: 14)

Traganje Parunove za istinom koja nadvladava granice hrvatske književnosti te se usmjerava prema kozmopolitskom i kozmičkom, no istodobno njezina iskonska ishodišna povezanost s domajom i zavičajem, amalgamski je povezalo dvije velike poetese, Lucju Danielewsku (Poznanj, 1932. – Poznanj, 2004.) i Vesnu Parun (Zlarin, 1922. – Stubičke Toplice, 2010). Danielewska je objavila i na poljski jezik prevela dvije zbirke hrvatske poezije koncem 20. stoljeća među kojima istaknuto mjesto zauzimaju stihovi Vesne Parun, a koje su izravno utjecale na recepciju poezije Parunove u suvremenom poljskom književnom kontekstu. Riječ je o antologijama *Żywe źródło* (Wydawnictwo Książkowe IBiS, Warszawa, 1996.) i *Morska roża* (Ars Nova, Poznanj, 1998.) koje je uredila, odabrala, protumačila pjesnikinja i prevoditeljica Lucja Danielewska. Osobito je raritetno da Danielewska poeziju i književničku osobnost Vesne Parun neprijeporno prepoznaje kao dio vrijednog svjetskog civilizacijskog nasljeđa, stvarajući pri tomu i poveznicu hrvatske i poljske kulture, umjetnosti, literature kao dvaju srodnih slavenskih naroda. U objema antologijama Vesna Parun istaknuta je kao jedna od najbitnijih hrvatskih pjesnikinja u suvremenoj hrvatskoj književnosti. U predgovoru zbirke *Morska roża* Danielewska pjesništvo Vesne Parun povezuje s prirodnim, morskim, sredozemnim kontekstom, istodobno naglašavajući da njezina poezija nadvladava granice Hrvatske, Europe te pripada svijetu, a umjetnička snaga pjesničkog diskursa Parunove prepoznatljiva je od Jadrana do Poljske. Stvorena je autentična književna slika s obvezujućim procesom literarizacije, perspektivom distribucije književnih tekstova i dvoznačne komunikacije unutar autohtonih, no trajno povezanih kultura – poljske i hrvatske.

2. ŽYWE ŹRÓDŁO – ANTOLOGIJA SUVREMENE HRVATSKE POEZIJE NA POLJSKOMU JEZIKU

Lucja Danielewska (Poznanj, 1932. – Poznanj, 2004.), poljska pjesnikinja, književnica, prevoditeljica s poljskoga jezika na hrvatski jezik i s hrvatskoga na poljski u knjizi *Żywe źródło* (Wydawnictwo Książkowe IBiS, Warszawa, 1996.) istaknuta je kao središnja autorica izbora pjesama u toj Antologiji suvremene hrvatske poezije. Na prvoj stranici knjige, uz naslov, navedeno je ime Lucje Danielewske koja je odabrala suvremene hrvatske pjesme, protumačila ih u kontek-

stu te zabilježila bitne sastavnice o svim hrvatskim pjesnicima u ovoj Antologiji.³ Na drugoj stranici Antologije, među ostalim relevantnim podacima istaknuto je da je knjiga tiskana financijskom potporom Ministarstva kulture i umjetnosti.⁴ Knjiga ima 184 stranice, manjeg je formata (16 cm visina stranice), a ukrašena je zapaženim grafičkim vinjetama.⁵ Antologija *Żywe źródło* nema predgovora i, poput živog izvora, kako implicira naslov, nižu se abecednim redom odabrani suvremeni hrvatski pjesnici koji se navode imenom i prezimenom te potom najčešće jednom reprezentativnom pjesmom. Lucja Danielewska, istaknimo, Vesnu je Parun predstavila s pet odabranih pjesama, što ukazuje na istančane kriterije poetskog odabira i visoko kotiranje pjesništva Parunove u kontekstu izbora Danielewske i predstavljanja suvremenih hrvatskih pjesnika poljskoj kulturnoj i književnoj javnosti sredinom devedesetih godina prošloga stoljeća.

Prvi hrvatski pjesnik kojega je odabrala Danielewska u ovoj Antologiji je Ante Armanini (Rab, 1943.).⁶ Potom u antologiji slijede: Krešimir Bagić (Gradište, 1962.), predstavljen dvjema pjesmama, Zvonimir Balog (Sveti Petar Čvrstec, 1932. – Zagreb, 2014.) predstavljen također dvjema pjesmama, Sead Begović (Zagreb, 1954. – Zagreb, 2018.) predstavljen jednom pjesmom, kao i Boris Biletić (Pula, 1957.), Tito Bilopavlović (Nova Gradiška, 1940.), Diana Burazer (Zagreb, 1953.), Ljerka Car-Matutinović (Crikvenica, 1931.), Dalibor Cvitan (Vodice, 1934.). Danielewska je u Antologiju uvrstila dvije pjesme Vinka Brešića (Grgurići pokraj Livna, 1952.), kao i Branka Čegeca (Kraljev Vrh, 1957.) te Jozefine Dautbegović (Šušnjari kraj Dervente, 1948. – Zagreb, 2008.).

Danielewska je predstavila Arsena Dedića (Šibenik, 1938. – Zagreb, 2015.) pjesmom *Scytyjskie zloto* (*Skitsko zlato*), a s po jednom pjesmom navedeni su i pjesnici Olinko Delorko (Split, 1910. – Zagreb, 2000.), Miloš Đurđević (Rab, 1961.), Tomislav Domović (Zagreb, 1964.), Mate Ganza (Brštanovo, 1936.), Zvonimir Golob (Koprivnica, 1927. – Zagreb, 1997.), Vinko Grubišić (Posušje, 1943.), Enes Kišević (Bosanska Krupa, 1947.), Mladen Machiedo (Zagreb, 1938.), Miroslav Slavko Mađer (Hrtekovci, 1929. – Zagreb, 2015.), Branko Maleš (Zagreb,

³ Na tvrdo ukoričenim tamnoplavim koricama knjige zlatnim je slovima istaknut naslov knjige: *Żywe źródło*. Na naslovnici i na prvoj unutarnjoj stranici knjige naveden je podnaslov: *Antologia wspolczonej poezji chorwackiej*. Na istoj stranici ispod navedenog naslova knjige s podnaslovom istaknuto je ime Lucje Danielewske: *Wybor, tłumaczenie i noty o autorach Lucja Danielewska*. (*Żywe źródło. Antologia wspolczonej poezji chorwackiej*, Wydawnictwo Książkowe Ibis, Warszawa, 1996., str. 1.).

⁴ U knjizi je istaknut financijski izvor tiskanja i objavljivanja knjige. Na 2. stranici egzaktno je navedeno: *Ksiożka ukazała się dzięki finansowej pomocy Ministerstwa Kultury i Sztuki*. Financijska potpora Ministarstva kulture i umjetnosti ukazuje na dodatno značenje knjige u kontekstu njegovanja hrvatsko-poljskih kulturnih i književnih veza na najvišim državnim i umjetničkim razinama.

⁵ Navedeni su autori grafičke opreme Antologije: Barbara Jurkowska, Romuald Fagas. Zapaženi likovni prilozi, stilizirane vinjete vinove loze nalaze se na svim stranicama antologije, uz navođenje imena i prezimena svakoga od hrvatskih pjesnika. Naslovnica Antologije uokvirena je zlatno oslikanim motivom zreloga grožđa na čokotu, a stilizirani pletor oslikan je i na zadnjoj stranici knjige, što je doprinijelo i estetskoj vrijednosti ove antologije. (*Żywe źródło. Antologia wspolczonej poezji chorwackiej*, Wydawnictwo Książkowe Ibis, Warszawa, 1996., str. 2.).

⁶ U Antologiji na str. 3–5. Ante Armanini predstavljen je poljskim čitateljima pjesmom *Nowa Grecja* (*Nova Grčka*, prijevod: T. S.).

1949.), Sonja Manojlović (Zagreb, 1948.), Tonči Petrasov Marović (Mravince, 1934. – Split, 1991.), Boris Maruna (Podprag, 1940. – Zagreb, 2007.), Mile Maslač (Cerovica, 1949. – Zagreb, 2007.), Krešimir Mićanović (Brčko, 1968.), Miroslav Mićanović (Brčko, 1960.), Ljerka Mifka (Zagreb, 1943. – Zagreb, 2002.), Daniel Načinović (Labin, 1952.), Vinko Nikolić (Šibenik, 1912. – Šibenik, 1997.), Dubravka Oraić (Slavonski Brod, 1943.), Kornelija Pandžić (Osijek, 1968.), Boro Pavlović (Požega, 1922. – Zagreb, 2001.), Marija Peakić-Mikuljan (Drenovci, 1943.), Matko Peić (Požega, 1923. – Zagreb, 1999.), Hrvoje Pejaković (Zagreb, 1960. – Zagreb, 1996.), Nikica Petrak (Duga Resa, 1939. – Dubrovnik, 2016.), Toma Podrug (Solin, 1931.), Božidar Prosenjak (Kuzminac, 1948.), Vladimir R. Reinhofer (Vinkovci, 1937. – Vinkovci, 2003.), Joja Ricov (Kali, 1929. – Zagreb, 2017.), Tomislav Sabljak (Zagreb, 1934.), Gojko Sušac (Blatnica, 1941. – Zagreb, 2014.), Andriana Škunca (Bjelovar, 1944.), Drago Štambuk (Selca, 1950.), Ivan Tolj (Blatnica, 1954.), Zlatko Tomičić (Zagreb, 1930. – Zagreb, 2008.), Irena Vrkljan (Beograd, 1930. – Zagreb, 2021.).

U antologiji *Žywe źrodlo* koju je odabrala, protumačila i zabilježila poljska književnica Lucja Danielewska hrvatski pjesnik Danijel Dragojević (Vela Luka, 1934.) predstavljen je dvjema pjesmama: *Jesien (Jesen)* i *Okno (Prozor)*⁷, kao i pjesnici Vlado Gotovac (Imotski, 1930. – Rim, 2000.), Dubravko Horvatić (Zagreb, 1939. – Zagreb, 2004.), Božica Jelušić (Pitomača, 1951.), Dražen Katunarić (Zagreb, 1954.)⁸, Željko Knežević (Gornji Rajić, 1943.), Veselko Koroman (Radišići, 1934.), Zvonko Kovač (Donja Dubrava, 1951.), Zvonko Maković (Budrovci, 1947.), Stijepo Mijović Kočan (Đurinići, 1940.), Nikola Milićević (Zvečanje, 1922. – Zagreb, 1999.), Zvonimir Mrkonjić (Split, 1938.), Anđelko Novaković (Prik, 1951. – Zagreb, 2003.), Anka Petričević, Sestra Marija od Presvetoga Srca Isusova (Lovreć, 1930.), Ivan Slamnig (Metković, 1930. – Zagreb, 2001.)⁹, Josip Špoljarić (Prelog, 1961.), Igor Zidić (Split, 1939.).

Trima odabranim pjesmama Danielewska je predstavila pjesnikinju Vesnu Krmpotić (Dubrovnik, 1932. – Beograd, 2018.)¹⁰, kao i Luka Paljetka (Dubrovnik, 1943.), Milu Pešordu (Grude, 1950.), Milivoja Slavičeka (Čakovec, 1929. – Zagreb, 2012.), Antu Stamaća (Molat, 1939. – Zagreb, 2016.), Anđelka Vuletića (Trebimlja, 1933.) i Anku Žagar (Zamost, 1954.).

Lucja Danielewska s pet odabranih pjesama predstavila je hrvatsku pjesnikinju Vesnu Parun¹¹ (Zlarin, 1922. – Stubičke Toplice, 2010.), a istim brojem

⁷ Str. 32–33.

⁸ Na str. 46 uočena je pogreška u navođenju imena pjesnika, naime netočno je napisano ime Mladen Katunarić umjesto Dražen Katunarić, no u bilješkama o svim pjesnicima navedenima u Antologiji, Danielewska na str. 153 točno je napisala ime Dražena Katunarića s preglednim biografskim i bibliografskim tekstom o ovom hrvatskom pjesniku i intelektualcu.

⁹ Lucja Danielewska odabrala je dvije antologijske pjesme Ivana Slamniga: *Cala prawda o wieży Babel* i *Zabili go ceglami*, no nije navela bilješku o autoru.

¹⁰ Tri pjesme Vesne Krmpotić Danielewska je odabrala i prevela na poljski jezik te ih naslovlila: *Milość; Obrzedy i ofiary; Wszyscy ci ukochni* (str. 56–57).

¹¹ U antologiji *Žywe źrodlo* pjesništvo Vesne Parun prikazano je s pet pjesama u poljskom prijevodu: *Martve obloki, Lato, Balkon, Szumice, ciemne drzewa, Gdyby nie było Twoich oczu* (str. 93–96).

pjesama predstavljani su Slavko Mihalić (Karlovac, 1928. – Zagreb, 2007.) i Dragutin Tadijanović (Rastušje, 1905. – Zagreb, 2007.).

Tablica 1. Brojčani pokazatelji o zastupljenosti pjesnika i pjesama u antologiji *Žywe źrodlo*

Ukupan broj pjesnika u Antologiji <i>Žywe źrodlo</i>	Broj pjesnika predstavljenih jednom pjesmom	Broj pjesnika predstavljenih dvjema pjesmama	Broj pjesnika predstavljenih trima pjesmama	Pjesnici predstavljeni s pet pjesama u Antologiji
77	45	22	7 Vesna Krmpotić Luko Paljetak Ante Stamać Mile Pešorda Milivoj Slaviček Anđelko Vuletić Anka Žagar	3 Vesna Parun Dragutin Tadijanović Slavko Mihalić

Antologija *Žywe źrodlo* ima vrijedan pogovor koji potpisuje Uredništvo te apostrofira da je ova knjiga značajan prinos u recepciji suvremene hrvatske poezije u Poljskoj, a veliku je zadaću odradila svojim izborom i tumačenjem Lucja Danielewska. U pogovoru je naglašeno da je najstariji pjesnik zastupljen u antologiji Dragutin Tadijanović (rođen 1905.), a najmlađa je pjesnikinja Kornelija Pandžić (rođena 1968.). Istaknuto je ime Tina Ujevića, iako nije uvršten u ovu Antologiju, kao legende hrvatske modernističke poezije.¹² Intencija Danielewske pri izboru pjesnika u ovu Antologiju, a što je razvidno iz njezinih opširnih bilješki, bila je da su svi uvršteni književnici – živi. Sedamdeset i sedam odabranih hrvatskih pjesnika u Antologiji *Žywe źrodlo* godine 1996. bili su živi. Vesna Parun imala je sedamdeset i četiri godine kad je objavljena knjiga *Žywe źrodlo*, a Lucja Danielewska deset godina manje.

¹² Na str. 177. na početku Pogovora antologije *Žywe źrodlo*, uz Dragutina Tadijanovića kao najstarijega pjesnika zastupljenoga u knjizi, navedeno je ime Tina Ujevića kao velikoga bohema hrvatske moderne i legende.

Tablica 2. Zastupljenost pjesama Vesne Parun u antologiji *Żywe źrodło*

Vesna Parun i ukupan broj pjesnika u Antologiji	Broj pjesama Vesne Parun u odnosu na sve pjesme u Antologiji	Antologija	Naziv pjesama na poljskom jeziku
1/77	5 / 125	<i>Żywe źrodło</i> (str. 93 – 96)	<i>Martwe oblaki</i> <i>Lato</i> <i>Balkon</i> <i>Szumcie, ciemne drzewa</i> <i>Gdyby nie było Twoich oczu</i> <i>/ Adnanowi z Damaszku/</i>

U Antologiji su na tridesetak stranica priložene i bilješke o svim uvrštenim autorima koje je napisala Lucja Danielewska.¹³ Bilješka o Vesni Parun počinje navođenjem godine i mjesta njezina rođenja¹⁴ i nastavlja se podacima o njezinu studiranju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.¹⁵ Danielewska potom nabraja književne žanrove u kojima stvara Vesna Parun, a to su pjesme, drame, proza, eseji, feljtoni, dječje pjesme, satirične pjesme.¹⁶ U bilješcije zatim napisano da se Vesna Parun smatra jednim od najistaknutijih hrvatskih pjesnika.¹⁷ U bilješci se navodi publikacijska aktivnost Vesne Parun koja objavljuje u nizu časopisa i dnevnika, njezin se umjetnički izričaj ostvaruje u teatru, radijskim programima, kako u domovini tako i u inozemstvu, a knjige poezije prevedene su joj na više stranih jezika. Tekst u bilješci o Vesni Parun nastavlja se pojašnjavanjem recepcije njezine umjetnosti u poljskom kulturnom kontekstu te nazočnosti njezina pjesništva u časopisima i knjigama. Navodi se nekoliko prethodno tiskanih antologija na poljskome jeziku i njihovih autora iz kojih je poljska književna javnost imala prigodu upoznati se s poezijom Vesne Parun. Danielewska niže nekoliko izdvojenih naslova kronološkim redom: antologiju koju je uredio Zygmunt Stoberski te je objavljena u Varšavi 1960. godine¹⁸, a ista

¹³ *Noty o autorach* (Bilješke o autorima) Lucja Danielewska priredila je pregledno i opširno u Antologiji od 145. do 176. stranice.

¹⁴ U bilješci o Vesni Parun navedena je godina njezina rođenja 1922. te mjesto rođenja – otok Zlarin: PARUN Vesna (1922. wyspa Zlarin), str. 163.

¹⁵ Danielewska u bilješci o Vesni Parun ističe njezin studij romanistike na zagrebačkom Filozofskom fakultetu (str. 163).

¹⁶ U bilješci je Vesna Parun u konciznoj rečenici predstavljena kao književnica koja je istodobno i pjesnikinja i prozaistica i dramatičarka i feljtonistica i esejistica, satiričarka, dječja spisateljica, dakle afirmirana u svim četirima književnim rodovima. Evo navedene rečenice o Vesni Parun na poljskom jeziku: „Autorka wierszy, dramatow, prozy, esejow, felietonow, utworow dia dzieci, utworow satyrycznych.” (str. 163)

¹⁷ Danielewska je koncizno apostrofirala Vesnu Parun kao jednu od najistaknutijih hrvatskih pjesnikinja koja uživa visoki ugled u književnom i kulturom kontekstu sredinom devedesetih godina dvadesetoga stoljeća. „Uważana za jedna z najwybitniejszych poetek chorwackiech.” (str. 163.).

¹⁸ *Liryka jugosłowianska* (antologia poezji pod red. Z. Stoberskiego), str. 163.

se antologija navodi i u Pogovoru kao relevantan izvor¹⁹, potom antologiju koju je 1976. godine sastavio, protumačio i napisao uvod B. Nowak (1976.).²⁰

U bilješci o Vesni Parun izdvojene su još dvije knjige koje svjedoče o kontinuitetu Danielewske u proučavanju poezije Parunove i utjecaju na recepciju njezine književnosti u poljskom kulturnom i umjetničkom kontekstu u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća. To su knjige *Trzy gracje* (1992.) i *I tesknie i pragne* (1993.) u kojima je tekst, izbor bilješke, tumačenje o Vesni Parun napisala Lucja Danielewska,²¹ koja se potvrdila kao ekspertna poznavateljica pjesništva Vesne Parun.

Završni dio bilješke o Vesni Parun Danielewska je usmjerila na kronološko nizanje dvadeset i triju naslova knjiga hrvatske pjesnikinje, od prvijenca *Zore i vihori* (1947.) do zbirke *Ptica vremena* (1996.).²² U zadnjoj rečenici u bilješci o Vesni Parun u Antologiji naglašeno je da je napisala i nekoliko desetina knjiga s dramskim tekstovima, feljtonima, esejima, bilješkama s putovanja, dječjim pjesmama, satiričnim djelima.

3. MORSKA ROŽA – ANTOLOGIJSKA ZBIRKA VESNE PARUN NA POLJSKOMU JEZIKU

Poljska pjesnikinja Lucja Danielewska izabrala je te prevela s hrvatskoga jezika na poljski jezik pjesme Vesne Parun u zbirci *Morska roža*²³ i napisala je opsežan predgovor *O poeziji Vesne Parun*.²⁴ Metaforički naslov zbirke koji povezuje hrvatsku poetesu s tajanstvenim cvijetom vizualno je zanimljivo prikazan na naslovnici tvrdo ukoričene knjige fotografijom stilizirane tamno plave ruže, a isti je motiv crteža cne ruže grafički razvidan na prvoj stranici knjige.²⁵

¹⁹ Na str. 177. u tekstu Pogovora koji je potpisalo Uredništvo izdvojena je ista antologija u izboru Zygmunta Stoberskoga.

²⁰ Naslov druge antologije koju navodi Lucja Danielewska glasi: *Zaproszenie do ciszy* (1976.) i naglašava izbor B. Nowaka. Str. 163.

²¹ Na str. 163–164. izdvojena je knjiga *Trzy gracje* (1992.) te se navodi da je Lucja Danielewska odabrala pjesme Vesne Parun, napisala bilješku i protumačila izbor. Na stranici 164. naveden je naslov knjige *I tesknie i pragne* iz 1993. koja pripada seriji *Perły liryki europejskiej*, antologiji najbolje europske lirike koju je uredio Aleksander Nawrocki, a u kojoj je izbor pjesama Vesne Parun s tumačenjem i bilješkom potpisala Danielewska.

²² Knjige Vesne Parun koje navodi Lucja Danielewska u bilješci u Antologiji: *Zore i vihori* (1947.), *Pjesme* (1948.), *Crna maslina* (1955.), *Ropstvo* (1957.), *Vidrama vjerna* (1957.), *Pusti da otpočinem* (1958.), *Ti nikad* (1959.), *Koralj vraćen moru* (1959.), *Jao jutro* (1963.), *Vjentar Trakije* (1964.), *Gong* (1966.), *Ukleti dažd* (1969.), *Karpatsko umiljenje* (zajedno s Radomirom Andrićem, 1971.), *Sto soneta* (1972.), *I prolazim životom* (1972.), *Stid me je umrijeti* (1974.), *Olovni golub* (1975.), *Izabrana djela* (edicija Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 155., 1982.), *Salto mortale* (1981.), *Grad na Durmitoru* (1988.), *Začarana čarobnica* (1993.), *Izbor iz djela* (1995.), *Ptica vremena* (1996.).

²³ Na nesigniranoj, unutarnjoj 3. stranici zbirke pjesama *Morska roža* naglašeno je ime Lucje Danielewske, koja je prevela i odabrala pjesme Vesne Parun: „Wybor, przekład z chorwackiego oraz wstęp.” (Vesna Parun, *Morska roza*, Ars nova, Poznan, 1998., str. 3).

²⁴ Nakon uvodnog teksta koji potpisuje Uredništvo (str. 5), te Sadržaja (str. 7–8) naveden je naslov predgovora: *O poeziji Vesny Parun* (str. 9) te potom i sam tekst koji potpisuje Lucja Danielewska i navodi mjesto o vrijeme: Poznan, ožujak 1998. (str. 11–26).

²⁵ Na nesigniranoj 4. stranici knjige navedeni su bitni tehnički podatci, među kojima je uz dizajn omota istaknuta Uta Dorczyk.

U tekstu koji potpisuje Uredništvo zbirke pjesama *Morska roža* naglašena je neodvojivost umjetničkoga djela od bitka logosa, kao i povezanost sa životom te poetska nadahnuća čitateljaumjetnikom, autorom i svijetom stvaralaštva. U nastavku teksta ističe se vrijednost onih umjetnika riječi koji su umjetnički izražajni na originalnom jeziku, kao i u prijevodima. U tom je surječju istaknuta hrvatska pjesnikinja Vesna Parun koja se snagom poetske riječi prepoznaje od Jadrana do Poljske.²⁶ Potom istaknuta je prevoditeljica Lucja Danielewska koja je izbor poezije Vesne Parun otpočela pjesmom *Zlarin*, imenom rodnoga otoka hrvatske poetese, a zanimljivo je da se spominje i treća Muza koja je zaslužna za tiskanje ove vrijedne zbirke pjesama.²⁷

Danielewska je uvrstila šezdeset i tri odabrane pjesme Vesne Parun. Nakon navođenja Sadržaja knjige²⁸ slijedi opsežan Predgovor naslovljen *O poeziji Vesne Parun* koji je napisala Lucja Danielewska. Podijeljen je na dva temeljna verzalom naslovljena ulomka u kojima je Vesna Parun vrsnim esejističkim stilom autorice portretirana u kontekstu hrvatske te poljske kulture i književnosti metaforički označene dvama ogledalima, hrvatskim i poljskim.²⁹ Danielewska argumentira egzistentnost pjesničkog izričaja Vesne Parun u poljskom kontekstu naglašujući da njezina poezija nadilazi sve granice, kako Hrvatske i Europe tako i svijeta.³⁰ Poljska prevoditeljica i izbornica poezije Vesne Parun fascinirana je njezinom pjesničkom kreativnošću i snagom njezina pjesništva pred kojim nitko ne može biti ravnodušan, od najvjernijih pristaša, najvatrenijih oponenta do najzavidnijih neprijatelja.³¹ Nastojeći portretirati Vesnu Parun i njezino pjesništvo i prikazati ga u hrvatskom i poljskom zrcalu, Danielewska najprije gradacijski postavlja četiri znakovita retorička pitanja, izvrsno stilistički napisana, pitajući se u prvom tko je ta pjesnikinja čije ime već zvuči kao tajanstvena čarolija iz mitskoga vremena kad su bogovi prirode nadijevali imena drveću, kamenju, vodama u kolijevci Mediterana. Danielewska nastavlja drugim retoričkim pitanjem, začudno pitajući se tko je ta pjesnikinja koja piše različitim žanrovima, nadvladava bodljikave žice književnih škola, trnovitu šikaru kritike, pomodne tendencije te koju zaobilaze međunarodne književne nagrade.³² U trećem retoričkom pitanju

²⁶ U uvodnom Predgovoru koji je potpisalo *Uredništvo* izrijekom su uz pjesničku riječ Vesne Parun povezana dva toponima: Jadran i Poljska: „... nad Adriatykiem, i ponowne – w Polsce...”, *Morska roža*, str. 5.

²⁷ Uz Vesnu Parun i Lucju Danielewsku, u zaključnom dijelu teksta spomenuta je i treća Muza koja je zaslužna za objavljivanje knjige *Morska roža*, a to je Grażyna Kulczyk, ugledna donatorica. *Morska roža*, str. 5.

²⁸ Sadržaj knjige: *Spis treści* pregledno je naveden u uvodnom dijelu knjige. *Morska roža*, str. 7–8.

²⁹ Predgovor, str. 9–27. Predgovor je Danielewska podijelila na dvije temeljne cjeline: „*W CHORWACKIM ZWIERCYADLE*” (str. 11–18) i „*W POLSKIM ZWIERCYADLE*” (str. 19–26).

³⁰ Danielewska izrijekom piše: „*Ktorej poezja przegracza wszelkie granice: Chorwacji, Europy i należy do świata?*” / „*Čija poezija prelazi sve granice: Hrvatsku, Europu i svijet?*” (str. 11). Osobito je znakovit završetak ove rečenice, razgodak upitnik na kraju sintaktičke jedinice koji nagovještuje kozmičku snagu stihova Vesne Parun iz očista Lucje Danielewske.

³¹ Str. 11.

³² Str. 11.

Danielewska ističe da poetsko stvaralaštvo pjesnikinje o kojoj će biti riječ nikoga ne može ostaviti ravnodušnim, a u četvrtom slijedi retoričko pitanje koje traga za pjesnikinjom koja je nadvladala zemljopisne granice Hrvatske i Europe te pripada svjetskoj književnoj baštini. Nakon četiri retorička pitanja koja tvore jedinstvenu gradaciju te uvod Predgovora u kojemu nije navedeno ime pjesnikinje Vesne Parun, Danielewska svoj prikaz o pjesništvu Parunove nastavlja esejističkim tekstovima s biografskim i bibliografskim podacima, a koje metaforički naslovljava dvama zrcalima, hrvatskim i poljskim.

Portretiranje Vesne Parun i njezina pjesništva u hrvatskom kontekstu Danielewska počinje rečenicom o rođenju Vesne Parun na Cvjetnicu 10. travnja 1922. godine na otoku Zlarinu, dodajući da je njezin djed bio ribar te da je cijela njezina obitelj generacijama blisko povezana uz more. Danielewska pojašnjava da je otac Vesne Parun s otoka Prvića, majka s otoka Šolte, dok se na otoku Zlarinu rodila buduća pjesnikinja koja je odrastala zajedno sa sestrom i bratom u obitelji obremenjenoj socijalnim problemima i nezaposlenošću.³³ Autorica Predgovora višekratno naglašava bitnost rođenja Vesne Parun upravo na otoku, navodeći i njezino otočno podrijetlo, koje je izvorisem pjesničke inspirativnosti Parunove i snažne povezanosti s prirodom te s četirima antičkim temeljnim elementima. Stilistički zapaženo Danielewska otkriva da se za Vesnu Parun objavio i peti element: riječ.³⁴

U nastavku Predgovora Danielewska detaljno navodi bitne biografske podatke o prvim objavljenim pjesmama Vesne Parun, njezinu obrazovanju, od Biograda i Šibenika do Splita gdje je maturirala, a potom i studiranju romanistike u Zagrebu koje je rat 1941. godine naprasno prekinuo. Danielewska pojašnjava da je nakon završetka rata Parun ponovno nastavila studirati, i to filozofiju, no studij je morala prekinuti zbog bolesti. Autorica Predgovora u središte svoga teksta apostrofira relevantne činjenice i zapažanja povezane uz književno stvaralaštvo, publiciranje, objavljivanje zbirki pjesama Vesne Parun, dok je navođenje biografskih podataka tek okvir za razumijevanje i prikaz književnoga stvaralaštva hrvatske poetese. U tom je kontekstu Danielewskoj vrijedan podatak da je Vesna Parun, kao mlada pjesnikinja objavljivala u časopisu *Republika* te da je jedan od urednika te publikacije bio i Miroslav Krleža.³⁵

Danielewska se u Predgovoru kronološki osvrće na objavljene pjesničke zbirke Vesne Parun, osobito naglašavajući njezin pjesnički prvijenac *Zore i vihori* (1947.) koji je negativno ocijenjen u tadašnjem socrealističkom kontekstu jer poezija je mlade pjesnikinje ocijenjena kao dekadentna, a senzualnost i emotivnost njezinih stihova nisu bili prihvaćeni u postratnom vremenu.³⁶ Autorica Predgovora navodi da je nakon objavljivanja druge zbirke pjesama Vesne Parun

³³ Danielewska biografsko portretiranje Vesne Parun otpočinje imenovanjem triju otoka povezanih uz podrijetlo i život hrvatske pjesnikinje – otoke Prvić, Šoltu i Zlarin. Str. 11.

³⁴ Danielewska poetski nadahnuto portretira pjesnikinju Parun naglašavajući: „*Za Vesnu Parun uskoro se objavio peti element: riječ.*” / „*Dla Vesny Parun rychlo jednak mial sie objawić piaty: slowo.*”.

³⁵ Ibid., str. 12.

³⁶ Ibid., str. 12.

Pjesme (1948.), uslijedilo dugo i teško razdoblje njezine usamljenosti,³⁷ sve do 1955. godine kada je publicirana njezina zbirka pjesama *Crna maslina*, pri čemu Danielewska pojašnjava da se navedena pauza u stvaralaštvu pokazala bitnom u njezinu pjesničkom razvoju.

Vrijedna su zapažanja Danielewske o ostalim pjesničkim zbirkama Vesne Parun: *Koralj vraćen moru* (1959.), *Ukleti dažd* (1969.), *Sto soneta* (1972.), *Olovni golub* (1975.) i drugima, a apostrofirala je, među ostalim, značajan prinos Parunove u časopisu *Krugovi* te kulturološkom kontekstu krugovaša pedesetih godina 20. stoljeća.³⁸ U nastavku teksta Predgovora autorica apostrofira bitno izdanje *Izabranih djela*, pjesama i eseja Vesne Parun iz godine 1982., u okviru edicije „Pet stoljeća hrvatske književnosti”.³⁹ Danielewska u Predgovoru potvrđuje svoje izvrsno poznavanje zreloga književnoga stvaralaštva Vesne Parun u osamdesetim i devedesetim godinama dvadesetoga stoljeća, izdvajajući zapažene autore koji su je poticali u proučavanju opusa hrvatske poetese, kao što je Karmen Milačić.⁴⁰ Osim navedenog eseja Karmen Milačić, Danielewska ističe recenzije uglednih hrvatskih kritičara, znanstvenika i pjesnika⁴¹, a potom ponovno apostrofira istu autoricu Milačić koja je napisala Predgovor u zbirci pjesama *Ptica vremena* hrvatske pjesnikinje Vesne Parun.⁴²

U nastavku teksta Predgovora autorica Danielewska kronološki prikazuje specifičnosti poetskoga pisma Parunove te ga kontekstualizira i stilistički povezuje s hrvatskim pjesničkim klasicima, istodobno pokazujući visoke domete vlastite stručnosti i poznavanja hrvatske književnosti.⁴³ Privodeći kraju prvi dio Predgovora koji se odnosi na recepciju pjesništva Vesne Parun u hrvatskom kontekstu, Danielewska izdvaja Branka Maleša i Denisa Derka te njihov udjel

³⁷ Danielewska piše: „Razdoblje teške usamljenosti trajalo je dugo.” / “Okres dotkliwej samotnošci trwał długo”, str. 12.

³⁸ Ibid., str. 13.

³⁹ Danielewska na 13. stranici Predgovora izdvaja *Izabrana djela* Vesne Parun u izdanju Nakladnoga zavoda Matice hrvatske te u okviru edicije „Pet stoljeća hrvatske književnosti” (Zagreb, 1982.), Knjiga 155., ističući uvodni esej Nikole Miličevića te iscrpnu bibliografiju Vesne Parun koju je priredio isti autor.

⁴⁰ Autorica Danielewska na str. 16. izdvaja i citira poticajan esej Karmen Milačić naslovljen „Pjesničko djelo Vesne Parun”, a što je tekst Predgovora knjige Vesne Parun: *Izbor iz djela* (Školska knjiga, Zagreb, 1995.).

⁴¹ Danielewska na str. 16. Predgovora navodi niz relevantnih imena hrvatskih književnika, pjesnika, kritičara, znanstvenika radove kojih je proučavala te koji su joj omogućili proučavanje pjesništva Vesne Parun. Navela je ove intelektualce te napisala da „njihova imena govore sama za sebe”: Stanislav Šimić, Vesna Krmpotić, Saša Vereš, Tomislav Marijan Bilosnić, Antun Šoljan, Tonko Maroević, Ante Stamać, Nikola Miličević, Ivo Frangeš, Božidar Petrač.

⁴² U okviru edicije „Biseri hrvatske književnosti” objavljena je knjiga *Ptica vremena*, a izbor pjesama Vesne Parun i tekst Predgovora potpisuje Karmen Milačić, dok je urednica Trećeg kola (Svezak 18.) Đurđa Mačković. Naslov je teksta Predgovora Karmen Milačić: „*Ptica i vrijeme u pjesništvu Vesne Parun*”. (Parun, Vesna, *Ptica vremena*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1996.). Danielewska zbirku stihova spominje u svom Predgovoru (ibid. str. 16, 17).

⁴³ Hrvatski pisci koje Danielewska izravno apostrofira u Predgovoru jesu: Fran Krsto Frankopan, Antun Gustav Matoš, Vladimir Vidrić, Janko Polić Kamov, Vladimir Čerina, Tin Ujević, Antun Branko Šimić, Nikola Šop, Ivan Goran Kovačić, Viktor Vida (str. 17).

u zaokruženoj afirmaciji i prezentaciju poezije hrvatske poetese.⁴⁴ Danielewska ukazuje u zaključku prvog dijela teksta Predgovora na nezavidan položaj hrvatske pjesnikinje koja je tijekom umjetničkoga stvaralaštva nailazila na nerazumijevanje „književnih inkvizitora“⁴⁵, a pisala je puno i – dobro.

O recepciji književnosti Vesne Parun u poljskom kulturnom i književnom kontekstu Danielewska kronološki i detaljno niže relevantna izdanja i autore knjiga koji su doprinijeli kvalitetnom poznavanju hrvatske književnice među poljskim intelektualcima i čitateljima. Navodi godinu 1960. kao početak poljske recepcije poezije Vesna Parun. Kronološki precizno popisane su bibliografske jedinice poljskih prijevoda književnog stvaralaštva Vesne Parun od 1960. do 1998., a iz popisa je razvidno da Lucja Danielewska među poljskim prevoditeljima zauzima najistaknutije mjesto prema broju objavljenih tekstova.⁴⁶ Od 1988. do 1998. ime Lucje Danielewske potpisano je na deset bibliografskih jedinica, zbirki pjesama, antologija lirike, eseja, književnih tekstova Vesne Parun koje je s hrvatskoga prevela na poljski jezik i priredila za poljske čitatelje. Autorica Predgovora izdvaja izdanja pjesama Vesne Parun na poljskom jeziku te njihove prevoditelje, navodeći odabrane citate i stihove koji su osobito utjecali na poljsku recepciju poezije hrvatske književnice i njezina bogatoga leksika.⁴⁷ Istražujući gotovo tri desetljeća recepciju književnosti Vesne Parun (1960. – 1998.) u poljskom kulturnom kontekstu, Danielewska je izdvojila 14 poljskih prevoditelja, među kojima i samu sebe, a koji su preveli 206 pjesama Vesne Parun.⁴⁸

Poljski prevoditelji pjesništva Vesne Parun navedeni u knjizi *Morska roža* jesu: Mieczysława Buczkowna, Lucja Danielewska, Maria Dobrowska – Partyka, Julian Kornhauser, Maria Krukowska, Jadwiga Moron, Bożena Nowak, Jan Bolesław Ożog, Edvard Placzek, Janusz B. Roszkowski, Zygmunt Stoberski, Wisława Szymborska, Daniela Zdybicka, Edward Zych.

Tablica 3. Poljski prevoditelji, naslovi prevedenih pjesama Vesne Parun u zbirci *Morska roža*

Poljski prevoditelji književnog stvaralaštva Vesne Parun navedeni u knjizi <i>Morska roža</i>	Naslovi prevedenih pjesama Vesne Parun i poljske bibliografske jedinice navedene u knjizi <i>Morska roža</i>	Godina izdanja publikacija poljskih prijevoda književnosti Vesne Parun
Mieczysława Buczkowna	<i>Matka człowiecza</i> , u: <i>Liryka Jugosłowianska</i> , str. 184., Warszawa	1960. Warszawa

⁴⁴ Ibid. str. 17–18.

⁴⁵ Ibid. str. 18.

⁴⁶ Ibid. str. 101–103.

⁴⁷ Ibid. str. 19–26.

⁴⁸ Ibid. str. 25.

Lucja Danielewska	<i>Dzięki Ci, Boże</i> , „Słowo Powszechnie” nr 30, s. 6 <i>Numer jedenaście, Szkielet, Przypowieść</i> , „Życie Literackie” nr 28, s. 3. <i>Do pana Edgara Poe, Byłam chłopcem z proca,</i> <i>byłam ptakiem</i> , „Nurt” nr 3, s. 26. <i>Martwe obłoki, Strach, Rownowaga, Pozny</i> <i>blask,</i> <i>Okna</i> , „Nurt” nr 11, s. 23. <i>Ściecie tysiąca kwiatowna Placu Niebianskiego</i> <i>Spokoju</i> , „Nurt” nr 11, s. 29. <i>Zlarin, Lato, Ja bede daleko, Wiersze sa</i> <i>zmezczone</i> , „Koniec Wieku”, nr 1, s. 76-77. <i>Zlarin, Martwe obłoki...</i> , „Trzy gracje”, Krakow <i>Zlarin, Szum skrzydel i plusk wody...</i> , „I tesknie, i <i>pragne...”, Warszawa <i>Poranek, Balkon...</i>, „Władomości Kulturalne” nr 13 (97), s. 13. <i>Morska róża</i>, Poznanj.</i>	1988. 1988. 1988. 1988. 1989. 1990. 1992. 1993. 1996. 1998.
Maria Dabrowska-Partyka	<i>Drzewo, Ostatni wiersz, Codzienna miłość</i> , „Literatura na Świecie”, nr. 6, s. 102-108.	1975.
Julian Kornhauser	<i>Trawa rozfalowana, Samotność...</i> , „Literatura na Świecie”, nr. 6	1975.
Maria Krukowska	<i>Matka człowieka</i> , „Wiatraki”, nr. 20.	1965.
Jadwiga Moron	<i>Moj dom</i> , „Pismo Literacko-Artystyczne”, nr 10, 72-74. <i>Krzew gorejacy</i> . Wywiad, „Pismo Literacko-Artystyczne”, nr 10, s. 75-79.	1988. 1988.
Bożena Nowak	<i>Sen, Byłam chłopcem, Deszcz, Okna, Plaża, Miłość...</i> , „Zaproszenie do ciszy”, Lodz. <i>Rzeka Ivanja, Szum skrzydel i szum wody, Chwila, Kamieniem jestem...</i> , „Wewnętrzne morze”, Krakow	1976. 1982.
Jan Bolesław Ożóg	<i>Dum na ulicy</i> , „Opole”, nr. 3, s. 18.	1973.
Edward Plączek	<i>Dom na drodze</i> , „Literatura na Świecie”, nr 6, s. 102-108.	1975.
Janusz B. Roszkowski	<i>Obcy, Gasnacy blask, Ostatnia piesn, Powrot</i> , w: Tadeusz Baird, „Cztery piesni na mezzosopran i orkestrze, kameralna do wierszy Vesny Parun”, Krakow.	1968.

Zygmunt Stoberski	<i>Spiaacy mlodziencic</i> , w: „Liryka jugoslowianska”, s. 188–189., Warszawa.	1960.
	<i>Piesn wieczorna</i> , „Poglady”, nr 24, s. 8	1964.
Wisława Szymborska	<i>Ballada oszukanych kwiatow</i> , „Życie Literackie”, nr 46, s. 6.	1960.
Daniela Zdybicka	<i>Kiedy nie bylo ksiezycy</i> , „Życie Literackie”, nr 48, s. 11.	1978.
Edward Zych	<i>Matka czlowieczka</i> , „Życie Literackie”, nr 48, s. 4.	1963.
	<i>Rozbudzony nokturn</i> , <i>Zlecenie dlazakochanych....</i> , „Poezja”, nr 1/3, s. 84-85.	1990.

4. SLOVO ZAKLJUČNO

Složena semantička polja upravo „ženske estetike” nameću se kao uočljive paradigme književnih interpretacija pjesničkoga stvaralaštva hrvatske pjesnikinje Vesne Parun koja su usmjerila i poljsku intelektualku, prevoditeljicu i pjesnikinju Lucju Danielewsku prema literarnom stvaralaštvu Parunove te recepciji njezina pjesništva u suvremenom poljskom kulturnom i književnom kontekstu. Koncept ženskog književnog pisma razvidan je i vodi k ontologizaciji estetičkih fenomena poezije Vesne Parun, a što je Lucja Danielewska intertekstualno uspostavila. Potaknula je i ostvarila intermedijalne vrijednosti u dvjema antologijama hrvatske književnosti na poljskom jeziku, povezujući na jedinstven način univerzalne, humanističke duhovnosti, ali i simbolično uzdizanje pojedinačnih nacionalnih kultura i književnosti, poljske i hrvatske. Genološki normativni impuls ženske književnosti u širem smislu s nepoželjnim obilježjima trivijalnosti, biologizma nije mogao detronizirati dio pjesničkoga opusa antologijske hrvatske poetese koja je i sama bila svjesna diskurzivne činjenice književnosti koju je stvarala u kontekstu difuznog promatranja specifičnog ženskog spisateljstva, od potpunog uvažavanja do podsmješljivog i sumnjičavog ignoriranja, a što je poljskoj pjesnikinji Danielewskoj bio dodatni poticaj istaknuti visoku umjetničku vrijednost poezije Vesne Parun. I autorica ovoga teksta imala je čast osobno porazgovarati s hrvatskom poetesom Vesnom Parun te mi je među ostalim otvoreno ukazala na nedostatak poštovanja i slobode koju bi trebala uživati kao umjetnica i književnica: „Čini mi se da je više slobode i poštovanja imala nekadašnja siromašna vodoñoša sa Zlarina, otoka s kojeg potječem, negoli ja...” (Stupin Lukašević 2003 : 108).

Zamci samopromatranja vlastita „ženskoga” književnog polja, jamačno nije mogla izbjeći sama autorica, teško diferencirajući svoj poetski diskurs od onoga rodnog, historicističkoga u kontekstu poimanja pisanja kao svojedobnoga kolektivističkoga procesa ženskoga osvješćivanja. Iako je autentično doživjela svojevrsnu rodnu segregaciju na književnom polju, s današnje novomilenijske distance pokušaja prevrednovanja apostrofiranja isključivo feminiziranih diskursnih poetskih kvaliteta njezina pjesničkoga opusa, činjenica da je riječ o ženi, poetesi,

doimlje se manje bitnom u odnosu na univerzalno naglašavanje performativne uloge književnosti, od nacionalno-integracijskih procesa do snažne individualnosti pjesnikinje vizionarke i proročice. Poljska pjesnikinja Lucja Danielewska u interakcijskom odnosu s estetskim iskustvom Paruničina poetskog diskursa uspostavila je nove oblike iskustava, preslojavanja, spoznavanja. Identificirajući dva različita iskustva, izdvajanje antologijskih hrvatskih književnika, među kojima osobito Vesnu Parun te prevođenje hrvatskih pjesama na poljski jezik, Danielewska se usmjerila i na čin recepcije, tvoreći nove vrijednosti. Estetska kvaliteta poezije Vesne Parun u prijevodima Lucje Danielewske rezultirala je novim estetskim iskustvima, od uživanja u estetskoj percepciji do iskustvenog dobitka preobražavanja. Kvalitativni kriteriji estetskog iskustva usmjereni su k transcendentnom trenutku, a to stvaranje novih iskustava otkrivanjem, čitanjem i prevođenjem na poljski jezik hrvatske književnosti i pjesništva Vesne Parun interaktivno stvara nove vrijednosti koje upućuju na smisao i karakter umjetnosti. Lucja Danielewska svojom je moći opažanja, sudjelovanja i stvaranja neprijeporno jasna u prepoznavanju univerzalnih, kozmopolitskih vrijednosti književnosti hrvatske pjesnikinje Vesne Parun. Istodobno, Danielewska koja je i sama književnica, umjetnica prevodeći poetske, fiktionalne tekstove Vesne Parun, ali i ostalih izdvojenih hrvatskih pjesnika, spoznala je bit komunikacije između čitatelja i teksta, poštujući slobodu čitateljske komunikacije na osjetljivim leksičkim i sintaktičkim sličnostima i razlikama slavenskih jezika: hrvatskoga i poljskoga te stvorila u umjetnosti riječi neponovljive komunikacijske procese jedinstvenog estetskog iskustva.

Literatura

1. Adorno, Theodor. 1972. *Aesthetische Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
2. Benigar, Aleksa. 2002. *Nazaretska djevica (biblijska razmatranja)*. Split: Verbum.
3. Booth, Wayne C. 1963. *The Rhetoric of Fiction*. Chicago.
4. Foucault, Michel. 2002. *Riječi i stvari: Arheologija humanističkih znanosti*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
5. Danielewska, Lucja. 1996. *Żywe źródło. Antologia współczesnej poezji chorwackiej. Wybór, tłumaczenie i noty o autorach Lucja Danielewska*. Warszawa: Wydawnictwo Książkowe IBIŚ.
6. Lotman, Jurij. 1972. *Analiz poetičeskogo teksta*. Sankt Peterburg.
7. Marić, Zvonimir. 2005. „Lucja Danielewska (1932.-2004.)”, *Dubrovník*, NS 16, 1: 263-266.
8. Parun, Vesna. 1955. *Crna maslina*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
9. Parun, Vesna. 1989. *Krv svjedoka i cvijet*. Zagreb: Mladost.
10. Parun, Vesna. 1982. *Izabrana djela*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
11. Parun, Vesna. 1998. *Morska roža*. Wiersze. Wybór przekład z chorwackiego oraz wstęp Lucja Danielewska. Ars Nova, Poznań: Ars Nova.

12. Parun, Vesna. 1947. *Zore i vibori*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
13. Parun, Vesna. 2005. *More nosi naranče u luku*, Carmen Croaticum 1–100: Hrvatsko pjesništvo XX. stoljeća, I. kolo, knj. 13. Priredio Branko Maleš. Glavni urednik Ante Stamać. Riječ, Vinkovci.
14. Solar, Milivoj. 2004. *Uvod u filozofiju književnosti*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
15. Stupin Lukašević, Tatjana. 2003. *Misionari svjetlosti*. Zadar: Narodni list.
16. Stupin Lukašević, Tatjana. 2013. „Ukleti dažd Vesne Parun”. *Zadarska smotra* 3: 105–115.
17. Žmegač, Viktor. 2014. *Strast i konstruktivizam duha: Temeljni umjetnički pokreti 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.

Zlarin

Miraš Martinović

Konavle u listopadu

U KOČANA NA GUMNU

.....
 kuća čempres smokva loza drozd
 cesta dimnjak more vidiš sve
 oblak vugu cvrkut žamor dažd
 u krhki pričim lovim sve što jest
 značenje božjih darova

.....
 (S. M. Kočan: Konavoski vez)

Konavle su sveta zemlja, a Konavljani biblijski narod, ukorijenjen u svoju zemlju i duboku tradiciju. Kao narodi prastarih vremena iz doba patrijarha. Takav sam osjećaj imao uvijek kada bih prošao tim predjelom, osjetio bih energiju i zračenja iz dubina, snažna kao gejziri, plodna kao zemlja konavoska.

Tako je bilo i 1. oktobra (ili 1. listopada), kada sam prisustvovao manifestaciji *U Kočana na gumnu*, koju već drugu godinu organizuje Udruga Agroturizam Konavla, koja se uspješno bavi promocijom ambijentalnog turizma. Bilo je to posebno veče, uz kišu, koja je davala ton (ali i učinila da se program ne odvija na gumnu kako je planirano, već ispod nastrešnice nove kuće Mijovića!) promovisane su dvije knjige **Stijepa Mijovića Kočana: Pjesnici pljeva i Bože moj**. Za drugu sam napisao uvodni tekst, čime mi je ukazana čast. Mijović je glas konavoske zemlje i čovjeka koji živi na njoj, pjesnik koji šalje univerzalne poruke, važeće za sva vremena, narode i jezike.

Prirodno je što je upravo ova zemlja iznjedrila iz svojih dubina autentičan pjesnički glas kroz koji odjekuje njeno dugo trajanje, njeni izvori, biljke, toponimi, ostaci drevnih građevina, legende i predanja, groblja, život se ne prekida od davnina. Onaj konavoski vez, koji vezu vidljive i nevidljive vezilje, utkivajući na platnu života vječno trajanje, koje se ne da prekinuti. Taj vez se pruža od iskona kroz ljude i pokoljenja, stvarajući očaravajuće šare, arhetipske slike i snove onih što su živjeli na ovoj zemlji od pamtivijeka. Ovakve i slične utiske i asocijacije opisao sam u tekstu **Jedan dan u Konavlima**, objavljenom u Art-u 2018. godine. U tekstu koji pišem produžavaju se odjeci koje sam čuo u konavoskim brdi-

ma i selima koja ranije nijesam vidio premda me odavno vuklo da vidim ljude koji tamo žive, ono što iza tih brda postoji. Zahvaljujući Mirjani i Stijepu ispuni- la mi se želja naznačene godine, vidio sam mitske predjele, Brotnjice, čuvenu nekropolu stećaka, koja je mene posebno zanimala. Zbog knjige *Bogumilske* koju sam tada pisao a u međuvremenu objavio.

No, da se vratim na prvooktobarsku večer i promociju dvije Stijepove knjige, koje je sa suprugom **Mirjanom Pejaković Kočan** predstavio na nesvakidašnji način. Taj i takav kontakt sa publikom, osobeno je predstavljanje poezije. Pjesnik je komentarisao svoje pjesme, a Mirjana, pjesnikinja, čitala, dajući poseban ton pjesmama i večeri. Kao u Tivtu prije nekoliko godina, kada je takav način predstavljanja na mene ostavio snažan utisak. Ni sada nije izostao. Mijović je nedavno dobio nagradu Antun Branko Šimić za knjigu *Bože moj*, čiju je naslovnicu uradio slikar i pisac **Dimitrije Popović**. U uvodnom dijelu večeri pjesnik je rekao: „Uglavnom sam predstavljao svoje knjige bez uobičajene pripomoći kritičara ili nekoga od kolega, pisac svoje djelo najbolje poznaje.” Sličnog sam mišljenja.

Večeri u Konavlima je trebalo da prisustvuje **Miro Gavran**, predsjednik Matice hrvatske, autor znamenitih drama, prevedenih na preko četrdeset jezika u svijetu. Iz opravdanih razloga, prisustvo je izostalo, došlo je njegovo pismo u kome piše: „Stijepo Mijović Kočan je zauzeo visoko nezaobilazno mjesto u suvremenoj hrvatskoj poeziji. Zadivljujuća je njegova kreativnost i energija u novije vrijeme, predivne je stihove ispisao proteklih nekoliko godina. Kada povremeno uzmem u ruke mostarska **Motrišta** ili Matičino **Kolo**, često se susretmem sa Stijepovim novim stihovima koji svojom svježinom i lepršavom lakoćom osvajaju srca čitatelja. Misao mu je jasna, a stih kočanovski prepoznatljiv, nerijetko mladalački hrabar i jezično svjež. Volim njegove stihove koji imaju duhovno nadahnuće ali i one koji pretendiraju na refleksivnost. Stijepo je svojim stihovima uvijek bio i ostao stjegonoša hrvatskoga jezika”, piše Gavran, čije je pismo pročitano prilikom otvaranja manifestacije, kao i Stijepov odgovor u kojem dirnut onim što znameniti kolega piše, odgovara: „Dragi Miro, dirnut sam do suza! I sa suzom, doslovno! Tvoje riječi zvuče istinito i uvjerljivo, kao što je i sve što pišeš istinito i uvjerljivo, i to me doista ganulo. Neizmjereno ti hvala. Pohvale Mira Gavrana, najprevođenijega i najznačajnijega, eo i ipso i najboljeg suvremenog hrvatskog književnika koji je u prijevodima na strane jezike, njih četrdeset i četiri, a bit će ih još, stigao i prestigao oca hrvatske književnosti Marka Marulića, u svoje vrijeme, prije pola milenijuma u čitavoj Europi znanog i slavnog pisca – to nije samo pohvala nego golemo i neočekivano priznanje koje mi daje snagu da ovo malo dana koji su mi još ostali, svaku sekundu koju mogu posvetim književnosti i hrvatskom jeziku”, odgovara Kočan u uzvratnom pismu. Pročitana pisma dala su večeri posebnu dimenziju, time što ih razmjenjuju dva velikana hrvatske književnosti.

Nakon promocije knjiga **Antun Toto Rilović** je uz gitaru otpjevao nekoliko pjesama, među kojima i *La musica di notte* za koju je tekst napisao Kočan. Voditelj gastro sekcije Agroturizma Konavle **Niko Đivanović** prisutnima je predstavio tematski zalogaj inspirisan *klakom* iz Đurinića. Poslužen je *orzo* (lokalni

naziv za oriz ili ječam), koji je svojim izgledom podsjećao na povijesne klačine, unutar koje se nalazio pikantni toč koji je predstavljao vatru koja je kamen pretvarala u klak (vapno ili kreč). Okupljenima je ponudeno vino Udruge, koje se tradicionalno radi na manifestaciji Trganje, vrhunski spoj plavca i merlota. U ugodnoj atmosferi uz pjesmu i vino druženje je potrajalo do dugo u noć.

Ljubazni domaćini učinili su sve da gostima bude ugodno, te da noć na gumnu ostane za pamćenje. Stijepo i Mirjana, kao kućni domaćini, a ispred Udruge, moram pomenuti tajnicu **Jelenu Gale Pregelj**, koja je uložila trud i kreativnost u osmišljavanju kompletne večeri, a meni pomogla u pisanju ovog teksta, informacijama i fotografijama, na čemu uzvraćam posebnom zahvalnošću. Naravno, tu je zaslužni i ljubazni **Ivo Mujo**, čovjek koji vodi Udrugu, nekada pomoćnik ministra turizma Hrvatske.

Uloga Udruge je da promoviše ruralni turizam prepoznatljiv po ambijentalnosti, starim kamenim kućama, njih oko 200, opremljenih po svim standardima za turističke potrebe. Konavle na tom planu grabe krupnim koracima postaju-ći nadaleko poznata i privlačna destinacija, posebno onima koji žive u velikim svjetskim metropolama, i ne samo njima. Udruga okuplja sva obiteljska poljoprivredna gospodarstva i iznajmljivače kuća za odmor, uvezana je i sa drugim sličnim udrugama, pa je njen rad i misija od velikog značaja za turizam u dubrovačkoj županiji.

„Konavljani svoju zemlju zovu „Domovina“, osim obćeg značenja „patria“ ima i značenje posjeda, naslijeđene kuće i imanja. (Jedan brat je pošao u škole, a drugi je ostao na domovini“, napisao mi je Stijepo kada sam bio pri kraju ovog teksta). To je *ona* vezanost za zemlju, moja fascinacija sa početka, prikladna za kraj.

I na kraju, nepravedan bih bio ako ne pomenem još jednog konavoskog pjesnika, **Antuna Švaga**, mog starog i trajnog prijatelja, još jedan autentičan pjesničkih glas toga podneblja, koji se odavno ne oglašava poezijom. Uređuje dubrovački **Glas grada** i bavi se zemljoradnjom u rodnim Vodovađama. Iako je prestao s poezijom (a neću u to da vjerujem!), u mladosti je napisao i objavio dvije dobre pjesničke knjige. Veza sa zemljom uvijek mi je bila važna. Nije se slučajno Vergilije povukao na imanje, gdje je obrađivao zemlju i pisao poeziju. Tako su nastale čuvene **Georgike**, najljepša pohvala našoj velikoj pramajci. Pjesnika sam vidio kao zemljoradnika, sa dubokim brazdama za sobom i sjemenom kojeg obojica vitlaju zemaljskim i nebeskim njivama, iščekujući da da ploda ono što su zasijali. Roman **Plodovi zemlje** Knuta Hamsuna, najljepša je poema ispjevana zemlji i čovjeku. A Stijepov Konavoski vez konavoskoj zemlji.

1. IX 2022.

Manuela Kotlar

Nepoznata Elsa Morante

Među talijanskim književnicima prošloga stoljeća posebno mjesto svakako zauzima spisateljica, esejistica, pjesnikinja i prevoditeljica Elsa Morante. Rođena je u Rimu 1912. godine. Iako nije pohađala osnovnu školu (sama je naučila čitati i pisati), još kao djevojčica počela je pisati i izdavati u dječjim novinama svoje bajke, poeziju i kratke priče, poslije objedinjene u zbirci pod nazivom *Le bellissime avventure di Cateri' dalla Trecciolina* (1942), koju je sama ilustrirala. Između 1935. i 1940. godine u raznim je časopisima za kulturu i politiku pisala članke u kojima je na briljantan način opisivala karakteristične značajke kulturnog i društvenog konteksta tog teškog prijeratnog perioda u Italiji. Svjetsku je slavu stekla romanima *Menzogna e sortilegio* (1948) i *L'isola di Arturo* (1957). Oba su nagrađena prestižnim talijanskim književnim nagradama *Premio Viareggio* i *Premio Strega* te prevedena na sve važnije jezike svijeta. Godine 1958. objavljuje zbirku poezije *Alibi*, a 1963. godine zbirku pripovijetki *Lo scialle andaluso. Il mondo salvato dai ragazzini* (1968) neuobičajena je zbirka u kojoj su jedne do drugih našle mjesto kancone, moralne pričice, poezija i jedna kratka kazališna komedija. Osim brojnih pripovijetki, eseja i poezije, napisala je i izdala još dva romana, *La storia* (1974) i *Aracoeli* (1982). Ta djela kod nas, nažalost, nisu dovoljno poznata. Tek nekoliko kraćih proznih uradaka, odnosno ulomaka, obavljeno je u antologijama (*Posljednji dio puta* Nedjeljka Fabrija te *Drukčiji i drugi* Mladena Machieda) i književnim časopisima (*Dubrovnik*, *Marulić*, *Književna republika*).

Život Else Morante bio je bogat, buran i nekonvencionalan. Bliski prijatelji bili su joj neki od najvećih intelektualaca toga vremena. Čvrstih uvjerenja i drastičnih, jasnih stavova, bila je okorjeli neprijatelj mediokriteta svake vrste. Njene ideje o ulozi književnosti i umjetnosti općenito za to su doba izgledale čudno i pomalo drastično. Razlikovala je pojam pisca (*scrittore*) od pojma književnika (*letterato*). Pisac je osoba kojoj je stalo do svega što se događa, osim do književnosti, dok je književnik onaj kojem je stalo samo do književnosti. Vrhunsku književnost često naziva poezijom, a pisce pjesnicima. Zadatak je umjetnosti spriječiti propadanje ljudske svijesti tako da vječno živjoi, jedinoj i uvijek aktualnoj stvarnosti (*realtà*) vrati njen integritet. Pritom stvarnost ne stavlja u kontrapoziciju s fikcijom, već s nestvarnim (*irrealtà*), glavnim uzročnikom deformacije modernog svijeta. Stoga je pisac heroj koji svojom poezijom dolazi u grad ubiti zmaja.

Elsa Morante smatra da svaki pjesnik, a pjesnikom zove svakog velikoga pisca, ima viziju svijeta koja se organizira u originalnu, prekrasnu umjetničku *arhitekturu*, koja je sposobna kroz fikciju vratiti stvarnu istinu u obliku narativnih simbola. Zbog te autoričine vjernosti ideji romana kao maloga arhitektonskog modela, suvremena talijanska kritičarka Giovanna Rosa, primjerice, nazvala ju je antikanonskom autoricom u odnosu na književni sustav dvadesetoga stoljeća, dok je slavni Paul Ricoeur naglasio da je Morante, više od ijednoga drugoga talijanskoga književnika dvadesetoga stoljeća, obitavala u onome što je nazvao „eksperimentalnim gradilištem”, odnosno „radionicom imaginarnoga” u kojoj se ispituju temeljne mogućnosti modernoga romana. Za Elsu Morante pjesnik je uvijek intelektualac, osoba koja uz pomoć inteligencije i osjetilnosti koristi svoje unutarnje psihičke resurse kako bi ljudskom rodu poklonio narativni simbol koji sadrži apsolutnu istinu.

Elsa Morante aktivno je surađivala u kulturnom rimskom tjedniku za kulturu *Il Mondo*, koji je 1949. godine osnovan kao alternativa časopisima dvaju velikih političkih blokova, komunističkoga i demokršćanskoga. Časopis je dokumentirao i komentirao talijansku socijalnu, kulturnu i političku problematiku, društvene tenzije, ekonomske inicijative, kulturne tendencije, politička događanja, ideološki razvoj društva, manjkavosti i probleme državnih institucija. U periodu od osnutka do 1966. godine, dok je bio pod ravnateljstvom Maria Pannunzija, nastojao je i uspijevao ostati u potpunosti politički neovisan. U tom je uzburkanom poslijeratnom periodu u svojim raspravama i komentarima s velikom pažnjom njegovao moderne demokratske vrijednosti društva, stoga je uživao veliku popularnost raznolike domaće publike. Članke su potpisivala gotovo sva najpoznatija imena tadašnje talijanske intelektualne elite: Benedetto Croce, Eugenio Montale, Alberto Moravia, Alberto Arbasino i mnogi drugi, i dragocjeno je svjedočanstvo cjelokupne društveno-političke situacije toga vremena.

Članak *Tri Narcisa* objavljen je 16 prosinca 1950. godine i četvrti je od ukupno osam članaka koje je Morante objavila u tjedniku *Il Mondo*. Trideset i sedam godina kasnije, dvije godine nakon njene smrti, isti članak nalazi svoje mjesto u zbirci eseja *Pro e contro la bomba atomica e altri scritti*, koja objedinjuje neke od njenih najvažnijih eseja. *Tri Narcisa* duhovit je i ironičan osvrt koji na elegantan način tretira temu koja je za autoricu, međutim, bila i više nego ozbiljna – narcizam. Njena kompleksna osobnost i sklonost introspekciji u najvećoj su mjeri bili zaslužni za negativan stav koji je imala prema samoj sebi. Iako su je najbliži prijatelji i suradnici opisivali kao velikodušnu, nesebičnu i empatičnu osobu, konstantno ju je mučila sumnja da nije zaista dobra osoba. Pišući o sebi u bilješci svog osobnog dnevnika 20. rujna 1952., izravno govori o svom narcizmu:

Ali sumnja u moju krivnju me ne napušta. Moja krivnja – to što ne znam kako komunicirati s drugima, što ih ne razumijem, ne volim dovoljno. Moja krivnja – to što nikad nisam bila voljena. Moja krivnja – to što nemam prijatelje, što nisam sretna. Čak i ako ne izgleda tako, i drugi u to ne vjeruju, oni koji nisu voljeni, koji nemaju prijatelja i nisu sretni, loše su osobe i to će se jednoga dana otkriti. Imam potrebu uvi-

jek iznova sebi dokazivati da nisam loša osoba. U razdobljima kada ne prolazim kroz dokazivanja takve vrste, sramim se same sebe.

Djela Else Morante ne možemo okarakterizirati kao striktno autobiografska jer nije voljela javno eksponirati privatnu stranu svog života. Oni koji su je dobro poznavali, međutim, ne mogu je ne vidjeti u svim njezinim djelima. Fenomen narcizma provlači se kroz većinu njezinih djela. *Tri Narcisa* pružaju nam uvid u taj važni aspekt autoričina opusa.

TRI NARCISA

Prošle smo nedjelje u Kavani na Narodnom trgu čudnom igrom slučaja nazočili nadasve jedinstvenom prizoru: Razgovoru Anđela, Saverija i Ludovike.

Nesvakidašnja odlika ovog trojca proizlazi iz činjenice da ste od tragičnog jutra u kojem je umro Narcis, vjerujem, rijetko mogli naići na osobu koja bi do te mjere bila zaljubljena u samu sebe kao što je to bio svaki od ova tri prijatelja ponaosob. Štoviše, svatko od njih predstavlja savršen primjer jednoga od triju oblika koje fatalna ljubav prema samome sebi može poprimiti na ovome svijetu.

ANĐELO, ILI SRETNI NARCIS

Anđelo se sviđa samom sebi i ne sumnja u to da se sviđa i drugima. Njegov bližnji za njega je tek ogledalo, u kojemu (bilo to iluzija ili istina) pronalazi potvrdu svoga uvjerenja: *Anđelo je lijep, velikodušan, šarmantan. Anđelo je genij.* Život cijeloga našega prenapućenog svemira doživljava kao slavlje sebi u čast, u kojem igra ulogu velikodušnog, simpatičnog i brižnog domaćina. Istina, od njega ne možemo očekivati nikakvu žrtvu ili dokaz njegove velikodušnosti. Ali tražimo li možda od ružina cvijeta da izrodi naranču? Ili od jasmína da nam u svibnju podari trešnje? Samo neka istinski beščutna osoba mogla bi Anđelu prebaciti njegovu nedužnu iluziju. S druge strane, ne pate li od istoga grijeha kao i Anđelo ljubavnici koji jedno drugome postavljaju pitanje: „Voliš li me?” uživajući uvijek iznova u odgovoru „Naravno da te volim”. Sreća koju osjeća zbog činjenice da se svima sviđa u stvari je pohvala i priznanje njegovu bližnjem. Neka stoga svijet bude dobrostiv prema Anđelu, koji je dobrostiv prema svijetu. On nikome ne zavidi, jer nitko ne može posjedovati vrline ravne njegovima. Ne kleveće, jer ga se sudbine drugih ne tiču, niti mogu utjecati na njegovu svijest, zaokupljenu jednim jedinim objektom.

SAVERIO, ILI GNJEVNI NARCIS

Saverio se sviđa samome sebi, ne sumnja u to da je zgodan i šarmantan niti da je genij; ali na pitanje, koje njegovo tjeskobno srce neumorno postavlja, bližnji odgovara: „Ne, dragi gospodine. Bez obzira na tvoju osobnu umišljenost, ti nisi ni lijep ni šarmantan. Nisi genij. Oni drugi tamo, oni jesu, tebi za inat. Ali ti ne. I ne sviđaš nam se.” Ustrajan i neumoran, Saverio izgara u nastojanju da drugima pruži uvijek nove dokaze o istinitosti legendarnog, samo njemu poznatog mita čiji je glavni i jedini junak. Uzalud: njegovo vjerovanje ostaje nedokazano. Kod

drugih nailazi samo na poricanje i ravnodušnost. To, međutim, ni u jednom trenutku nije poljuljalo njegovu vjeru; naprotiv, što je više obezvrjeđuju, to on veći fanatik postaje. Neumorno analiziranje tuđih djela, koje ustrajno i sustavno provodi, za njega nema druge svrhe ni značaja osim da ga uvjeri u ništavnost drugih i u njegovu vlastitu vrijednost. Odatle proizlaze njegov prezir i mržnja prema drugima, kao i njegova nesmiljena agresija prema uspješnijim suparnicima. Jedini je vjernik u svijetu barbara i grješnika, pa ne oprašta nikome, osim mrtvima.

Elsa Morante

LUDOVICA, ILI NESRETNI NARCIS

To je od svih najbizarnija i najčudnija zvjerka. Jadna je njena sudbina! Ludovika se ne sviđa samoj sebi, smatra se ružnom, odbojnom, glupom, i ne sumnja u to da i ostali dijele njeno mišljenje. Niti im može zamjerati na njemu, jer je i sama u isto uvjerena. Stoga je njena mržnja, umjesto prema drugima, usmjerena ponajprije prema samoj sebi. Ali tko je onda taj koji će utješiti jadnu Ludoviku, zaštititi je, pružiti joj malo razumijevanja i ljubavi? Tko ako ne ona sama? I eto dakle skrivene Ludovikine kompenzacije. U isto vrijeme dok se mrzi i prezire, Ludovika se obožava. U njoj koegzistiraju dva Narcisa od kojih jedan obožava drugoga, koji mu, nažalost, ne uzvraća. Osjećati neuzvraćenu ljubav prema samoj sebi; biti u isto vrijeme svoja neprijateljica i svoja saveznica! Kojeg li bizarnog i tragičnog para. Što se tiče ljubavi koju Ludovika gaji prema samoj sebi, ona je iste vrste kao i ljubav majke prema teško bolesnom djetetu. Svatko zna kako takva privrženost može prerasti u ozbiljnu pristranost, sve do granica nepravde i idolopoklonstva. U stvari, nitko od već opisanih Narcisa nikada neće voljeti sebe toliko koliko se Ludovika voli. Ne mogavši, međutim, svijetu obznaniti svoju neumjerenu naklonost prema tako nedostojnom objektu, Ludovika je postala licemjer. Glumeći poniznost, odriče se i žrtvuje za svijet. (Dok je njezin istinski cilj pridobiti zasluge za svoju dragu Ludoviku.) Ako se i neće usuditi mahati svojom žrtvom kao nekom zastavom, pružit će sama sebi jedinstvenu čast: uživati će u svojoj samoći i neshvaćenosti. Takva vokacija često u sebi krije najokrutniju sebičnost. Ali jedino bi demon mogao osuditi jadnu Ludoviku na pakao.

Što si uopće mogu reći tri Narcisa u Kavani? Bili smo predaleko da bismo ih čuli. Ali njihov je razgovor, pretpostavljam, nalikovao na nemogući koncert triju instrumenata, od kojih svaki svira svoj drugačiji, patetični Solo.

Vinko Grubišić

Himna sv. Ivanu Nepomuku u *Bribirskom molitveniku*

U hrvatsko-češkim odnosima, koji datiraju još od srednjega vijeka, ima mnogo nedovoljno osvjetljenih imena i događaja. Bez sumnje sv. Ivanu Nepomuku u hrvatskoj crkvenoj i kulturnoj povijesti nije posvećeno onoliko pažnje koliko zaslužuje taj tako jedinstveni češki svetac i nacionalni zaštitnik po mnogo čemu nama veoma bliskog naroda. Tim nam se činilo još potrebnijim ukratko se zadržati na ono nekoliko stihova posvećenih sv. Ivanu Nepomuku u rukopisnom *Bribirskom molitveniku*, o kojemu sam opširnije pisao¹.

Češki katolici štiju kao svojega patrona sv. Ivana Nepomuka (Jan Nepomucký, Johannes von Pomuk, Ivan Welfin ili Johannes Wölflin von Nepomuc), dok ga protestanti odbacuju iz više razloga, suprotstavljajući mu Jana Husa. Sv. Ivan Nepomuk (naziv koji je uglavnom općenito prihvaćen) rođen je u mjestu Nepomuk (stariji naziv Pomuk²), u Češkoj 20. ožujka 1350., a usmrćen je u Pragu u 43. godini života. Bio je kanonik u praškoj katedrali, i kao takav energično se suprotstavio samovolji kralja Vjenceslava (Václava) IV., koji je nastojao konfiscirati benediktinsku opatiju u mjestu Kladruby nakon smrti njezina opata pa ju tako uključiti u novostvorenu biskupiju, kojom bi upravljao jedan od kraljevih podložnika. Kao generalni biskupski vikar Ivan Nepomuk je u suradnji s biskupom Janom z Jenštejna preduhitrio kralja imenovavši opata izabrana prema crkvenim odredbama. Kralj³ je podvrgnuo mukama trojicu biskupskih savjetni-

¹ O tomu sam molitveniku pisao u reviji *Kačić* XXXIV (2002), 179–218.

² Na latinskom je njegovo ime zabilježeno više puta. Na jednom mjestu nalazimo »Johannes natus quondam Welfini de Pomuk, clericus Pragensis dyocesis, publicus auctoritate imperiali notarius«, što nam pokazuje da je bio »javni bilježnik s carskom dozvolom«. No kako je Karlo IV. opunomoćio nadbiskupe da mogu imenovati »kraljevske notare«, teško je reći kakvu je službu Jan Nepomuk stvarno obavljao u svojstvu »carskog notara«. Njegovo ime »Nepomuk« tumači se na nekoliko raznih načina: »Ne + Pomuk« moglo je doći od »Na Pomuk«, što bi pokazivalo pripadnost mjestu Pomuku. Jedno je tumačenje također da je prije nego »Ne« ispred imena stajalo »De« (u značenju »od«), ali je u svakom slučaju veoma rano ono »Ne« spojeno s imenom Pomuc pa je tako nastalo »Nepomucký«, što označuje onoga koji ne odaje tajne. Često su slikari prikazivali ovoga svetca kako drži prst na ustima naglašavajući tako potrebnu diskreciju.

³ Vjenceslav IV. (Venceslav, Václav, 1361 – 1419) sin moćnog kralja Karla IV. vladao je u dosta burno vrijeme i nije uspijevao, a – s obzirom na političko-crkvene okolnosti – nije ni mogao, očuvati onu usklađenost između države i crkve kakva je bila u vrijeme vladavine njegova oca.

ka, od kojih je jedan bio Ivan Nepomuk. Poslije ih je svu trojicu oslobodio, tako da su dvojica preživjela, a Ivan je podlegao pa je ili napola ili sasvim mrtav bačen u Vltavu s Karlova mosta. S razlogom je bio čašćen i prije reformacije, a posebno u vrijeme protureformacije. Kanonizirao ga je papa Benedikt XIII. tek 1729. godine. Njegov se blagdan slavi 20. ožujka.

Studijske godine proveo je sv. Ivan Nepomuk u Padovi, gdje je stekao doktorat obaju prava i čini se da se baš najviše i bavio pravnim poslovima. Njegova smrt teško se dojmila praškog nadbiskupa Jana z Jenštejna, koji je Rimu uložio tužbu protiv Václava IV. i njegova postupka.

S jedne strane Janovo njemačko podrijetlo, a s druge borba za crkvenu prevlast nad redovničkim posjedom dovodili su kod nekih u pitanje njegovu stvarnu svetost, no za katolike je u Češkoj sve do danas ostao najpopularniji svetac i nacionalni zaštitnik.

Uz toga povijesnog sv. Ivana Nepomuka⁴ postoji i onaj mnogo važniji, legendarni. Prema legendi kralj Václav IV. htio je od Ivana saznati što mu je to na ispovijedi povjeravala kraljica – posebno zato što su mnogi kraljevu drugu suprugu Sofiju prikazivali kao nevjernu, čime se vjerojatno htjelo opravdati kraljeve, najblaže rečeno, slobodne odnose s nekim služavkama na kraljevskom dvoru.

Središnja misao legende jest da je Jan bio mučenik ispovjedne tajne jer više je volio završiti život okrutnom smrću na mučilima i poslije u Vltavi negoli iznevjeriti svoj svećenički poziv odavši ispovjednu tajnu.

Oni koji smatrahu da Ivan uopće nije bio kraljičin ispovjednik navode poneke više pretpostavke nego dokaze, kao na primjer: »(...) Nezamislivo je da bi kraljičin ispovjednik mogao biti netko s bliskim vezama s nadbiskupom, koji se isticao kao odlučan kraljev protivnik, i to otkako su obojica nastupili na svoje službe 1378. godine.«⁵

No moraju li se povijest i legende baš potpuno isključivati? Nije li Ivan mogao biti kraljičin ispovjednik, bar određeno vrijeme, bez obzira na kraljeve odnose s nadbiskupom, posebno zato što nema nikakvih dokaza da je prije spomenute afere oko imenovanja opata bilo neke posebne »zategnutosti odnosa« između praškog nadbiskupa i kralja. Uostalom, zar i kraljica nije mogla imati svoju riječ

Praški nadbiskup Jan z Jenštejna bio je najprije veoma blizak kralju, ali je poslije postao njegov ogorčeni protivnik, koji je veoma energično branio crkvenu neovisnost od državne samovolje.

⁴ Veoma sažete podatke s izborom bibliografije o sv. Ivanu Nepomuku čitatelj će naći u *New Catholic Encyclopedia*² (2003), sv. 7, str. 977–978. O Ivanu Nepomuku postoji bogata literatura, a ovdje navodimo samo nekoliko poznatijih djela: Jaroslav V. Polc – Václav Ryneš, *Svatý Jan Nepomucký*, Rim: Křesťanská akademie, 1972. I. dio: Život i II. dio: Štovanje (Úcta). Bibl. I. dio str. 403–407; Emanuel Vlček, *Jan z Pomuku*, Praha: Vesmír, 1993; Vít Vlnas, *Jan Nepomucký, Česká legenda*, Praha: Mladá fronta, 1993 (Izbor bibl. str. 265–278); Brigitte Faszbinder-Brückler und Theodor Brückler (mit Beiträgen von Friedrich Faszbinder und Peter Swittalek), *Johannes von Nepomuk, Seine Zeit, Sein Leben – Sein Kult*, Hollabrunn, 2001. (Literaturverzeichnis, 397–409). Knjiga sadrži obilan popis mjesta u kojima se nalaze pojedini kipovi ili slike češkoga svetca u Austriji. U kojoj su mjeri i Hrvati u Austriji bili uključeni u kult sv. Ivana Nepomuka govore zaista brojna likovna djela u crkvama diljem Gradišća (Burgenlanda), v. str. 457–462 tog djela.

⁵ *New Catholic Encyclopedia*, l. c. p. 977.

pri odabiru ispovjednika⁶? Naglasimo da su mnogi pokušavali dati odgovore na ta i slična pitanja. Poslije su neki (kao npr. Václav Hájek) smatrali da su stvarno postojala dva Jana, od kojih bi drugi Ivan bio Jan z Krumlova koji je zamijenjen s »Johanekom z Pomuka«, a umjesto Václava kralj je u to vrijeme bio Vladislav⁷.

Kao što to često biva, uglavnom legenda je potpuno potisnula povijest, a Jan Nepomucký je postao »fortissimus Dei miles et martyr invictus«, kako ga nazivahu u vrijeme kasnog baroka. Prema nekim verzijama legende Jan je »prvomučenic ispovjedne tajne« (»protomartyr poenitentiae«), koji je – koliko god to izgledalo apsurdno – posebno osnažen pojavom Jana Husa⁸, tako da je Bohemia (koja se još tijekom kasnijih stoljeća razlikuje od Češke) u vjerskom pogledu zadugo bila podijeljena između »dvaju Jana«: onog katoličkog o kojemu je ovdje riječ te husitsko-protestantskog junaka, reformatora, vrhunskog intelektualca svojega vremena – Jana Husa. Antagonizam između te dvojice Jana posebno se zaoštrio Tridesetogodišnjim ratom, koji je u Češkoj i Moravskoj bio krvaviji negoli bilo gdje drugdje.

Legenda je prolazila kroz različite faze mukotrpane i teške povijesti Bohemije: ispovijed je bila među najodbačenijim sakramentima kod protestanata (za razliku od ranog husitizma), znalo se ponekad naglašavati njemačko podrijetlo Jana Nepomuka i njegovu višejezičnost (vrsno poznavanje njemačkog), a sasvim razložno legenda je dobila nevjerovatan polet u vrijeme protureformacije, tj. katoličke obnove, odnosno u vrijeme baroka. I to ne samo u Bohemiji nego i u Poljskoj, Bavarskoj, te u većem dijelu Habsburške Monarhije, što i nije čudno imamo li na pameti da onako omraženi Václav IV. nije nimalo bio naklonjen Nijemcima te da je Monarhiji bilo uvijek veoma blisko katoličanstvo u Češkoj i Moravskoj, pri čemu se posebno isticao njihov patron, mučenik sv. Ivan Nepomuk, koji će već u vrijeme ranog baroka postati i izuzetnim propovjednikom.

S obzirom na vrijeme širenja Ivanova kulta shvatljivo je da brojni kipovi i slike prikazuju sv. Ivana Nepomuka kao isusovca⁹. Na ponekim likovnim djelima susrećemo bucaste barokne anđelčice (barokni »putti«), a na nekim slikama Ivan je prikazan pri usponu u slavu nebesku. Nerijetko je ovjenčan zvjezdanom krunom, jer prema legendi zvijezde su zasjale na mjestu gdje je u Vltavu s Karlova mosta bilo bačeno Janovo tijelo. Ipak najzanimljivija je slika u himnariju Georgija Bartholda Pontana von Breitenberga (*Hymnorum sacrorum de beatissima*

⁶ Kralj Václav IV. bio je najprije oženjen Janom, kćerju bavarskog vojvode Alberta, koja je tragično skončala tako da ju je zadavio noću neki veliki pas na kraljevom dvoru, a drugi su vjerovali da je nije zadavio, nego ujeo bijesan pas te da je od tog ujeda umrla. (»... Accidit quandam nocte... canis... ipsam per guttur arripiens suffocavit. Alii dicunt, unus predictorum magnorum canum, qui furiam incurrebat, reginam momordit, a quo morsu ipsa moriebatur.«) Usp. Jaroslav V. Polc – Václav Ryneš, nav. dj. I. dio, str. 489. te Jaroslav V. Polc, nav. dj. str. 428–429. Dabome, mnogi nisu vjerovali u taj i takav »nesretni slučaj« (»Accidit...«).

⁷ Usp. Jaroslav V. Polc – Václav Ryneš, nav. dj. II. dio (Štovanje...), 8–12.

⁸ Koliko god to zvučalo apsurdno, postojale su mnoge sličnosti između te dvojice velikana, o čemu vrsno piše Petr Pit'ha u djelu Čechy a jejich svatí (Prag: Aved, 1992, str. 140. i dalje).

⁹ Neke reprodukcije mogu se vidjeti u djelima J. V. Polc, *Svatý Jan...* između str. 336. i 337, V. Vlnas, između str. 112. i 113, te reprodukcije u boji kod B. Fasz binder et al., str. 525–556. Jedno od zanimljivijih likovnih ostvarenja je reljef *Mučenje sv. Ivana Nepomuka* u praškoj katedrali iz 1631. godine.

Virgine Maria et S. Patronis S.R. Bohemicae, libri tres, iz 1602.)¹⁰ gdje je kraljica, prava barokna dama, gotovo na Ivanovim prsima, a to je davalo nove primisli o romantičnim odnosima kraljice prema sv. Ivanu.

Kao i u svakoj legendi, i ovdje je nevina žrtva morala imati zlog protivnika po mjeri, pa je tako s vremenom Václav IV. postajao sve to veći razvratnik i okrutni pijanac. Kako je kraljevnu Janu udavio pas, ili je pak umrla od psećeg ujeda, jedan je kroničar za kralja zapisao da je bio ljubitelj pasa a ne ljudi (»canum, non hominum amator«). U prvoj polovici 19. stoljeća nastala je slika Antonina Machka koja prikazuje zanimljiv prizor Václava IV. sa žezlom, a uza nj je velik pas, dok se iza njih pokazuje srednjovjekovni vojnik. Sasvim pri vrhu zida u pozadini vidi se bista kraljice Jane, a u drugoj prostoriji pokazuje se nešto nejasniji prizor sv. Ivana kako ispovijeda kraljicu Sofiju. Slika se danas nalazi u narodnoj galeriji u Pragu. U ocrnjivanju kralja nije bilo baš teško uvesti i ljubavnicu Suzanu, a u isticanju njegovih mana i (najvećma izmišljenih) nastranosti išlo se tako daleko da je uspoređivan s Nabukodonozorom i Herodom, a nazivan je i drugim »Neronom«, koji je tobože htio spaliti Prag!

Kako kraljica Jana nije imala djece, bilo bi nezamislivo da se kralj nije ponovno oženio, i to opet mnogo mlađom od sebe. Bila je to Sofija (Žofie), kći bavarskog vojvode Ivana, koja se udala za Václava IV. god. 1389. Sigurno je da ni prvi ni drugi brak kralja i kraljica nije bio skladan pa je i time bilo lakše dodati legendi što se htjelo. Svakako je zanimljivo da legenda prikazuje tešku kaznu koju je kralj namijenio Ivanu, a kraljica Sofija u kronikama se spominje tek kao pobožna i razborita žena, koja je teško podnosila sramote kraljevih nastranosti. Čudno je ipak što tako okrutan kralj, kojemu je toliko bilo stalo da sazna tajne koje je kraljica krila od njega, a iznosila ih je ispovjedniku, ostavlja nekažnjenu kraljicu, koja bi zapravo po svemu i trebala biti glavna nositeljica konflikta. Tim više što je kraljica Sofija, već kao strankinja, imala dosta protivnika na dvoru.

A ipak povijest nam kaže da je Sofija nadživjela kralja (†1419) šesnaest godina (†1435) te da je umrla prirodnom smrću.

Vinko Grubišić

U *Molitveniku* o kojemu je ovdje riječ, koji se nalazi u samostanu Franjevačke kustodije u Chicagu, Pobožnost sv. Ivanu Nepomuku počinje pjesmom pod naslovom »Himan«, koji ovdje donosim kako je pisan.

¹⁰ Joseph E. Chorpenning, O.S.E.S. (urednik) *He Spared Himself in Nothing – Essays on the Life and Thought of St. John Nepomucene Neumann*, C.Ss.E.R., Philadelphia: Saint Joseph University Press, 2003, str. 196. U tomu djelu o sv. Johnu Neumannu, među inima, čitatelj će naći veoma zanimljiv esej o sv. Ivanu Nepomuku, koji je napisao Paul Shore pod naslovom »The Several Lives of St. John Nepomuk, A Patron Saint of Bohemia«, str. 3–24.

HIMAN

Gest nepomuk mesto zvano. Koye Pemska zemlya Ima
Za Ivana Izabrano. I dostoyno s nym se štima.
Gdi svetosti nyegve hvali. Čudo vidi spozna svaki.

Da si rojen od neplodnih. Bogu dragih i ugodnih.
Mariya ye tvoj znak bila. Zač te ona je sprosilā.
Plamen Neba to svidoči. Ki se skazal pred svih oči.

Taki kak si postal mesnik. Tvu je pomoch chutil grisnik.
Ucil jesi veru pravu. Rekuch bogu vechu falu.
Nebesko si siyal sime. Onda i u nase vrime.
Da se grisnoj zemlyi prime. Svim je znano tvoje ime.

Spovidnik si bil kralyice. Pun mudrosti i pravice.
Ni hotila priprostimu. Spovidat se ona komu.
(- - -)¹¹

Uxgu sumnye serce kralya. Znati veli sada valya
Ča povida sad prez broya. Na spovidi xena moya.
Ako zelis ziv opstati. Valye počni povidati.

Spovednikov svih velika. O Ivane stalna dika
Na spovidi ca si duxan. Čuval verno yesi tuxan.
U moldavu hichen vodu. Isplavalsi k neba brodu

(...) Zlatom zognym nakinčeno.
U velikoy stoiš slavi. I tvoy yezik friški zdravi
Činiš čuda na sve strani. Od yezikov grišnih brani
Čuvaj nas od iman yezika. Da naškodi jadna vika.
Da pošteni ovak boga. Svi ljubimo predobroga.

Primi ove o Ivane. Molitvice tebi dane.
Ča prosimo da dobimo. K nebu stobom veselimo. Amen.

Držeći uglavnom uvijek svojevrsan svečan, himničan ritam, usprkos miješanju rimovanih i nerimovanih stihova, ipak pjesma pokazuje svojevrsnu živahnost. Strofe su se mogle sastojati od više stihova, a zapravo se svaki stih (osim jednoga) sastoji od dvaju veoma tečnih osmeraca. Taj stih koji odudara od drugih glasi »Čuvaj nas od iman yezika. Da naškodi jadna vika«, gdje je moguće da je »od iman yezika« bilo čitano kao »od 'man yezika«. Između pojedinih strofa

¹¹ Treći stih četvrte strofe te početak prvog stiha sedme strofe nije mi bilo moguće pročitati, jer se nalaze na veoma trošnim dijelovima lista.

himne obično dolazi kratko obraćanje ženske osobe Bogu, odnosno sv. Ivanu, kao: »G[ospo]de ne budi daleko od mene s pomoćom tvoyom«, na što puk odgovara »I obrani me od zla Imena«. U daljnjim molitvama naglašava se kako smo »dužni dati svako poštenje i diku po vridnosti S[veto]ga mučenika tvoga Ivana Nepomućena«. Kako se saćuvao Ivanov »yezik friški zdravi«¹², moliteljica se svetcu obraća dalje ovim rijećima: »Od yezikov grišnih brani i hrani i nas o Ivane. Kam se zal gdo med nas stane. Čuvaj nas od iman jezika...«.

Prvim se stihovima locira radnja, u mjesto Nepomuk, koje »Pemska zemlja ima«. »Pemska zemlja« dolazi od »Bohemia«, ali posredstvom njemaćkog jezika »Böhmen«. I u današnjim se nekim slavonskim govorima rabe pojmovi »Pemac« i »Pemica«, dok se »Pem« (»Böhm-en«) smatra arhaizmom¹³.

Izraz da se to mjesto dostojno s Ivanom »štima« znaći da ono dobro odgovara imenu »Nepomuk«, što se ovdje odnosi na ćuvanje ispovjedne tajne.

Kao i za mnoge druge svetce – najvjerojatnije pod utjecajem rođenja sv. Ivana Krstitelja – i za Ivana Nepomuka se tvrdi da je rođen od neplodnih roditelja. Na jednoj slici velika formata s prizorima iz Ivanova života, nastaloj između 1720. i 1734., vidimo Ivanovo rađanje gdje mu odmah pri susretu s ovozemaljskim životom na glavi sja kruna¹⁴.

Zanimljiva je nepravilna rima »mesnik« i »grišnik«, što nam pokazuje da još nije bio prihvaćen izraz prema lat. »Missa« nego izraz bliži njemaćkom („die Messe“).

Najzanimljivija je strofa koja govori o kralju koji htjede saznati što to njegova žena »povida sad bez broja«.

Ne bi valjalo ispustiti iz vida ni to da se u hrvatskom tekstu umjesto rijeke Vltave spominje Moldava, prema njemaćkom »Moldau«.

* * *

O Ivanu Nepomuku napisane su veoma mnoge pohvalnice, od kojih ovdje navodimo samo neke: Određ Budrioli napisao je nekoliko himna kao *Hymnus*

¹² Jan Nepomuk je bio sahranjen u katedrali sv. Vita u Pragu, u kojoj je obavljao svećenićke službe. Neki su borbeni kalvinisti 1619. godine izbacili iz groba Ivanovo tijelo, ali je samo dvije godine poslije praški nadbiskup Lohelius u toj istoj katedrali posvetio oltar »blagoslovljenom Janu Nepomuku slavnom mućniku«. Godine 1630. izrezbaren je na reljefu glavnog ulaza u katedralu lik »Ivana Ispovjednika« (»Sv. Jana Zapovednika«). Prigodom ekshumacije tijela Jana Nepomuka 1719. pokazalo se da je jezik Janov ostao ćitav. Uskoro se međutim pojavljuje i teza da se ne radi o jeziku, nego o komadu petrificiranog mozga. Takva dva razlićita mišljenja traju sve do danas. Usp. Paul Shore nav. dj. str. 8–9. te E. Vlćek nav. dj. 50–56. Na jednom rukopisu iz 1721. uz ilustraciju sv. Jana Nepomuka koji se uspinje u oblake stoje rijeći iz *Mudrih izreka* (31:26): »et lex clementiae in lingua ejus«. Dabome, oćuvanje sama jezika ima svoje dublje znaćenje, jer je rijeć o ćuvaru ispovjedne tajne. Jan je postao i zaštitnikom od sviju zala koja se nanose ogovaranjem, što se u himni i napominje (»Od yezikov grišnih brani«). Zbog istog je razloga (ali tek u vrijeme baroka) ćeški zaštitnik postao i vrsnim propovjednikom, gdje se svetosti prikljućila i ućenost, jer kraljica – kao što himna tvrdi – nije htjela imati bilo koga »priprostoga« za svog ispovjednika.

¹³ Dosta šture podatke o imenima »Pem /Pemac/pemski« donosi *Rjećnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Zagreb: JAZU, 1927. ur. T. Maretić), sv. 42, str. 49.

¹⁴ Više pojedinosti o toj slici v. Brigitte Fasz binder et al., nav. dj. str. 122.

ke prvím nešporám (Invictus heros Numinis, 1741), *Hymnus k druhým nešporám* (Iam faces lictor), *Hymnus k matutinu* (In profunda noctis umbra), Anonim iz 1758. pjeva o Antunu Padovanskom i Janu Nepomuku¹⁵ pod naslovom *Pisen o dvou svatých divotvorcích* (Pjesma o dvojici svetih čudotvoraca), a od drugih anonimnih pjesmotvora zanimljiva je pjesma iz 1779. pod naslovom *Svatojanská pisen pisaná v duchu svatováclavského choralu*.

U novijoj češkoj književnosti najuspjelija je pjesma Jana Zahradníčka *Svatý Jan Nepomucký*.

Johann Wolfgang von Goethe 1820. u Karlovim Varima napisao je pjesmu od dvanaest stihova pod naslovom *St. Nepomuks Vorabend* (U predvečerje blagdana sv. Ivana Nepomuka), a Rainer Maria Rilke kao da nas svojim razigranim stihovima *Heilige* (svetci) u četiri strofe dovodi među kipove praških svetaca, a četvrta je strofa posvećena spomenicima sv. Ivana Nepomuka¹⁶. U ciklusu pjesama Paula Claudela *Images saintes de Bohème* nalazimo i pjesmu posvećenu sv. Ivanu Nepomuku.

U hrvatskoj književnosti Život sv. Ivana od Nepomuka objavio je kaločki kanonik Osječanin Antun J. Knezović u dvanaesticima, prikazavši život i mučeništvo »od tajnosti svete ispovidi uzdržitelja«.

U ovom kratkom osvrtu nisam se mogao dotaknuti drugih dijelova pobožnosti sv. Ivana Nepomuka u *Molitveniku*, gdje bi se valjalo posebno pozabaviti »Letanijama«, što će iziskivati opširniju i temeljitiju raščlambu.

HIMNA SVETOMU IVANU NEPOMUKU U BRIBIRSKOM MOLITVENIKU

(Vinko Grubišić, professor emeritus, Sveučilište Waterloo, Kanada)

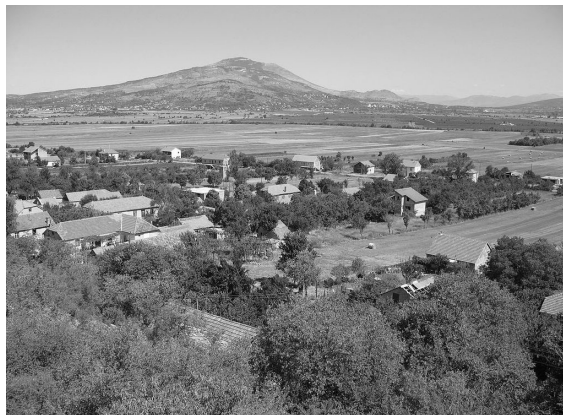
Molitvenik koji se nalazi u Hrvatskom etničkom institutu hrvatskih franjevaca u Chicagu nastao je najvjerojatnije u Bribiru u 18. stoljeću, a sadrži različite opće pobožnosti te pobožnosti upućene svetcima, a jedna od najzanimljivijih pobožnosti odnosi se na češkog mučenika sv. Ivana Nepomuka. Molitvenik o kojemu je ovdje riječ opisao je autor ovog priloga u godišnjaku *Kačić* (br. 34/2002, str. 179–218) pod naslovom *Bribirski molitvenik*.

Nažalost, početak je pobožnosti sv. Ivanu Nepomuku izgubljen.

Himna sv. Ivanu Nepomuku, kao i druge pobožnosti ovoga molitvenika, pokazuje jezične osobine čakavskog i kajkavskog narječja (»spovednik« : »spovidat« : »ni hotila« : »ča si dužan«).

¹⁵ Budi uzgred spomenuto, da i u *Bribirskom molitveniku* pobožnost sv. Ivanu Nepomuku dolazi nakon pobožnosti »blaženoga ispovednika... Antona«. Vjerojatno je najglavniji razlog u tomu što su obojica svetaca poznata kao ispovjednici.

¹⁶ Usp. J. W. von Goethe, »St. Nepomuks Vorabend«, *Goethe's Werke* (Band I: Gedichte und Epen, Hamburg: Christian Wegner Verlag, 1960, str. 374. te R. M. Rilke, »Heilige«, *Gedichte 1895-1910*, Frankfurt: Insel Verlag, 1955, str. 30–31.

Kričke

Baljci

Vrlika

Ivo Mišur

Grkokatoličko-pravoslavni odnosi u Dalmaciji i njihov utjecaj na hrvatsko-srpske odnose*

UVOD

Masovni prelasci s jedne vjere na drugu relativno su česta pojava u povijesti. Pojedinačni su motivi prilikom ovakvih događaja raznoliki. Pritom gruba podjela na materijalnu korist i duhovnu motivaciju ne može pojasniti složene unutrašnje porive više stotina ljudi te njihove odnose prema duhovnosti, tradiciji, ali i crkvenim strukturama. Početkom 19. stoljeća u trima dalmatinskim selima Kričkama, Baljcima i Vrlici značajan dio pravoslavaca pristupio je Katoličkoj crkvi. Valja naglasiti da neki nacionalni identiteti u Dalmaciji tada još nisu do kraja definirani. Stoga je vjerska konverzija u tom razdoblju značila i promjenu vlastitog identiteta. Uspješnost masovnijih vjerskih prelazaka uvijek je ovisila o naklonosti lokalnih i državnih vlasti. U kratkom razdoblju od 1797. do 1815. godine Dalmacijom su vladale tri europske velesile (Mletačka Republika, Austrija, Francuska). Svaka nova vlast imala je različit odnos prema pravoslavlju i katoličanstvu u Dalmaciji. Položaj dviju najvećih vjerskih zajednica u Dalmaciji mijenjao se ovisno o državnim interesima i potrebama. Napoleonov poraz i ponovno uspostavljanje austrijske vlasti u Dalmaciji rimokatoličko svećenstvo dočekalo je s ushitom, a pravoslavci su bili sumnjičavi prema novoj vlasti (Pederin, 2003, 299). Nakon Drugog srpskog ustanka 1815. godine stvorena je Kneževina Srbija. Rusija je na državicu s većinskim pravoslavnim stanovništvom gledala kao na priliku za širenje svog utjecaja prema Jadranu. Austrijski car Franjo II. bio je svjestan ruskih planova te je na dalmatinske pravoslavce gledao kao na moguće ruske špijune. Stavljanje dalmatinskih pravoslavaca pod katoličku hijerarhiju već odanu caru bilo je dakle pitanje državnog interesa. Austrijanci su bili uvjereni da uniju mogu provesti preko vrha pravoslavnog klera, tj. samog episkopa Benedikta Kraljevića (1767. – 1865.) kojeg su 1813. imenovali Francuzi. Episkopov položaj nije bio potvrđen od novih vlasti te je Kraljević prihvatio uniju nadajući se osigurati svoj položaj. Međutim među pravoslavnim klerom bilo je

* Rad je predstavljen u obliku predavanja na znanstvenom kolokviju „Život i djelo Andrije Segedija (1862. – 1920.)” u povodu 100. godišnjice smrti (13. veljače 2020.) na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod nazivom *Međukonfesionalni i međuetnički odnosi u Dalmaciji pod povijesnim vidom, od vremena Andrije Segedija do danas.*

još pretendenata na episkopsko mjesto te su Kraljevićevo pristajanje uz uniju iskoristili za napad na njega i borbu za vlast. Običan puk i niži kler nahuškani su protiv Kraljevića koji je naišao na žestok otpor. Kraljević je doživljavao kao izdajnik, a vrhunac svega bio je atentat na njegovu kočiju koji je on ipak preživio (Mišur, 2018a, 108). Austrijske vlasti očito nisu imale valjane podatke o unutarnjim borbama za vlast u eparhiji kao ni o Kraljevićevu slabu utjecaju na niži kler te nepopularnosti među običnim pukom.

Povijest Dalmatinskog vikarijata Križevačke eparhije povijest je triju župa: Baljaka, Krički i Vrljike. Sve počinje 31. siječnja 1832. godine kada dotadašnji pravoslavni svećenici Petar Krička (1790. – 1832.) i Marko Busović pred splitskim nadbiskupom ispovijedaju katoličku vjeru (Crnica, 1939, 425). Suspenzija dvojice pravoslavnih paroha u Dalmatinskoj zagori privukla je pažnju pokrajinskih i državnih vlasti. Nakon neuspjelog pokušaja unije s Kraljevićem ovo je bila nova prilika. Za razliku od prvog pokušaja kada se uniju pokušalo provesti počevši od najviših mjesta u hijerarhiji (episkop) prema dolje, tj. prema nižem kleru i puku, ova unija počela je od nižeg klera. Financijsku potporu malobrojnoj zajednici dao je car Franjo II. izgradivši dvije velike crkve u vrlo kratkom roku (kričanska se završila u svega devedeset šest dana). Izgradnja župne infrastrukture imala je veliki utjecaj na budućnost dalmatinskih grkokatolika. Crkve su „novoj vjeri” dale vizualni identitet i prisutnost čime se omogućio ne samo daljnji ubrzani rast broja vjernika već i administrativno osnivanje župa te stalna pastoralna skrb. Brza izgradnja financirana carskim novcem također je omogućila neprijateljima grkokatoličanstva da je brendiraju kao „carsku vjeru”. Za praćenje stanja na terenu bio je angažiran dalmatinski namjesnik Vetter von Lilienberg (1767. – 1840.). On je nastavio pružati zaštitu *unijatima* i nakon smrti cara Franje II. u ožujku 1835. godine. Početkom 1848. godine diljem Europe izbijaju revolucije, tzv. *Proljeće naroda*. U Habsburškoj Monarhiji Mađari proglašavaju republiku. Car Ferdinand nije se snalazio u novoj situaciji te su ga njegovi ministri nagovorili na ostavku u korist nećaka Franje Josipa koji je okrunjen za cara u prosincu 1848. godine. Novi vladar bio je svjestan ozbiljnosti situacije te vlastitih vojnih ograničenja. Odlučio se za pomoć obratiti ruskom caru Nikoli. Tako se u svega petnaestak godina od Franje II. do Franje Josipa I. u potpunosti promijenio odnos Habsburške Monarhije prema Rusiji. Strah od ruskog utjecaja prevladan je strahom od raspada carstva i revolucionara u vlastitoj zemlji. Franjo Josip je dekretom 4. ožujka 1849. priznao pravoslavlje kao ravnopravnu vjeru u carstvu. Nekoliko dana poslije pozvao je u pomoć cara Nikolu, a već u travnju ruska je vojska pod vodstvom Ivana Paskjeviča pomagala banu Jelačiću gušiti pobunu u Mađarskoj. Franjo Josip I. priznao je pravoslavlje ne iz humanističkih razloga, već iz oportunitizma. (Mišur, 2018a, 112). Priznavanje pravoslavlja u Monarhiji omogućilo je dobivanje pravnih povlastica te zaštitu. Neizravna posljedica ovog akta bio je pad službenog broja grkokatoličkih vjernika u Dalmaciji. Valja naglasiti da je nagli pad broja vjernika zabilježen već početkom pedesetih godina 19. stoljeća. Ovaj početni pad nije posljedica stečene slobode i aktivnosti pravoslavnog klera, već pozakonjenja *de facto* stanja. Očito je dio pravoslavaca pohađao pravoslavnu liturgiju, a samo *de iure* bio upisan kao grkokatolici. Oni se do

careva akta iz 1849. nisu mogli vratiti u pravoslavlje jer ono nije bilo jedna od službenih vjeroispovijesti u Monarhiji (Mišur, 2019, 163).

POLOŽAJ KATOLIČANSTVA I PRAVOSLAVLJA U KRALJEVINI SHS (JUGOSLAVIJI) OD 1918. DO 1941.

Ubrzo nakon završetka Prvog svjetskog rata Austro-Ugarska Monarhija nestaje, a na njezinu se teritoriju formiraju nacionalne države. Hrvatska se krajem listopada našla najprije u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba koja se već 1. prosinca 1918. ujedinila s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo SHS. Uspostavom nove državne tvorevine pravoslavlje je na području Dalmacije postalo državno sponzorirana, ali i društveno prestižna religija. Pravoslavci su činili relativnu većinu stanovništva u državi, nalazili su se na važnijim pozicijama (žandarmerija, vojska, općina), a što je još najvažnije, kralj je bio pravoslavac (Mišur, 2019, 163).

Katolička se crkva našla u nepovoljnom položaju. Iako su pregovori i inicijative počele još 1920. godine, konkordat između Kraljevine Jugoslavije i Crkve sklopljen je tek 1937. godine uz žestoke proteste Srpske pravoslavne crkve. Vlasti i njima skloni mediji (npr. splitsko *Novo doba* u Dalmaciji) podupirali su reformni pokret dijela nižeg svećenstva Katoličke crkve iz kojih će poslije izrasti Hrvatska starokatolička crkva. U Vidovdanskom ustavu iz 1921. godine usvojen je tzv. Kancelparagraf koji državi daje pravo da zakonski ograniči komunikaciju biskupa s papom (Novak, 1986, 140). Beogradskim je vlastima u cilju što brže stabilizacije novonastale države odgovarao gubitak političke moći i društvenog utjecaja Katoličke crkve koja je svoje središte imala u Rimu.

Novo društvene okolnosti imale utjecaja na svakodnevni život dalmatinskih grkokatolika u trima selima Zagore. U Kričkama i Baljcima župne kuće zamalo su pretvorene u škole, a u Vrlici je žandarmerija nastojala kupiti i prenamijeniti ju za vlastitu uporabu (Mišur, 2019, 163). Samo u Kričkama je između 1916. i 1942. godine čak petnaest župljana (pretežito žena) prešlo na pravoslavlje što je značajna brojka za zajednicu koja ima manje od stotinjak vjernika. Većinom je riječ o vjenčanjima gdje bi žena prihvatila muževu vjeru. Političko-društvene okolnosti utjecale su na onomastički fond. Kod dalmatinskih grkokatolika početkom 20. stoljeća stvorio se karakterističan fond osobnih imena iz katoličke i pravoslavne tradicije prožet dalmatinskim odrazima (Aćim, Stipan, Ante, Frane, Milan) Međutim, tijekom 1920-ih i 1930-ih roditelji su bili skloniji davati djeci imena iz pravoslavne tradicije, čak i neka koja prije nisu bila uobičajena kao Dušan, Jovo, Krste (Mišur, 2019, 172–173).

DRUGI SVJETSKI RAT I DON JANKO HERAKOVIĆ

Dolaskom „popa Janka” 1924. godine situacija u vikarijatu se smiruje te sve do rata nema incidentnih situacija. Zbog svoje praktičnosti i pristupačnosti Heraković je postao omiljen među stanovništvom bez obzira na vjeru (Anon, 2012). Uspostavom NDH u proljeće 1941. godine vrlo brzo počinje progon Srba. Već se 11. travnja 1941. formirao ustaški odbor u Drnišu na čelu s fra Pe-

trom Berkovićem. Istog je dana ustrojena Narodna garda sastavljena većinom od pripadnika prijeratne HSS-ove Seljačke zaštite. Garda je zauzela općinu, a prvim komesarom postao je Nikola Heraković, brat popa Janka (Čavka, 1995). „Divlje ustaše” (paravojne jedinice) haraju okolicom Drniša 1941. godine. U srpnju dolaze vijesti iz Drniša da je uhićeno i strijeljano oko trideset osoba, a među njima dvojica pravoslavnih svećenika Jovan Andrić i monah Sebastijan. Također je zabilježeno da ustaše pod utjecajem alkohola uznemiravaju žene. Iako administrativno unutar NDH u talijanskoj okupacijskoj zoni, Kričke, Baljci i Vrlika vrlo brzo potpadaju pod vojnu kontrolu četnika (Anon, 1941).

Heraković optužuje Talijane da namjerno stvaraju razdor među seljanima te ih naoružavaju. On sam piše da napadače ne zanima ni ideologija ni vjera ni nacionalnost već: *Motiv borbe je pljačka, a ne visoki ideali* (Kekić, 2012, 189). Također je tijekom napada na župni dvor i crkvu izvršena samo pljačka, a ne palež kako se pogrešno navodi u nekim izvorima. Crkva je zapaljena tek 1947. godine kada je udarom groma zapaljeno sijeno koje je tamo bilo uskladišteno (Mišur, 2019, 174). Nakon što su Talijani u lipnju 1941. godine predali civilnu vlast ustašama, Heraković je zajedno s bratom Nikolom bio član bližih suradnika ustaškog načelnika, koji su činili ustaški štab. Međutim on još u studenom 1942. godine piše ordinarijatu da je pomagao Srbima tijekom rata te opisuje promjene njihova odnosa prema njemu uslijed izmjene okolnosti.

S domaćim (Srbima) sam u korektnim odnošajima. Lanjske godine spasio sam im imetke i živote i izložio sam se mnogo radi njih. To su mi do sada priznavali u svakoj zgodi i stari i mladi. Uslijed agitacija sa raznih strana ta dobroćinstva počela su se zaboravljati i osobito mladi svijet voli se služiti krilaticom: „Svi su oni jednaki. I miša im u zidu treba uništiti, jer je i on kao i oni”. Dakle i onaj koji ih je spasavao isti je kao i onaj koji ih je klaao. (Kekić, 2012, 189)

S obzirom na poziciju člana ustaškog štaba Heraković je zaista imao moć i utjecaj kojim je mogao zaštititi Srbe, što je prema svjedočanstvu i činio. Međutim to mu nije pomoglo. Već je tijekom rata zbog pogibeljne opasnosti napustio vikarijat. Nakon rata osuđen je na zatvorsku kaznu zbog navodnog sudjelovanja u „lipanjskim žrtvama” 1941. (uhićenja i pokolj Srba u okolini Drniša). Sudeći je u skupini od pedesetak ljudi, članova glavnog ustaškog štaba te sudionika u vlasti. Dokazi su bili svjedočanstva te knjiga čuvara zatvora Kotarskog suda u Drnišu i izvod iz dnevnika talijanskog zapovjedništva (Čavka, 1995). Vjerojatno je Heraković osuđen zbog članstva u štabu te poslije gradskom vijeću po političkoj odgovornosti, negoli zbog konkretnih nedjela.

Jednoipolgodišnju kaznu odslužio je u Staroj Gradišci, gdje je bio i njegov brat Nikola. Zanimljivo je da je grkokatolički biskup dr. Janko Šimrak nakon rata optužen za *prevjeravanje* pravoslavnih na grkokatoličanstvo (Bunjevac, 2005). Umro je u zatvoru, ne dočekavši suđenje. U Dalmaciji pak od 1941. do 1945. nisu zabilježeni prelasci pravoslavaca na grkokatoličanstvo kao što je bio slučaj u nekim drugim dijelovima Hrvatske. Druge vjerske zajednice na području Herakovićeve nadležnosti koristile su priliku za prozelitizam. U Otišiću su

npr. zabilježeni prelasci na starokatolicizam (Škiljan, 2014, 205). Don Janko Heraković je umro u Zagrebu 1961. godine. Prije smrti imenovan je monsinjorom (Anon, 2012).

SFRJ

Godine 1945. dalmatinski pravoslavci i grkokatolici našli su se u državi koja ne podupire ni jedne ni druge. Štoviše, oba su vjerska identiteta postala nepoželjna, čak suvišna i opasna za državne interese, odnosno ostvarivanje koncepta *bratstva i jedinstva*. U SFRJ su Ustavom bili definirani narodi i narodnosti, a vjerskim manjinama nisu zakonom bila zagantirana prava i povlastice. U povijesnim knjigama i člancima koji prikazuju povijest s grkokatoličkoga gledišta navodi se da je nakon 1945. godine došlo do prisilnog popravoslavljivanja dalmatinskih grkokatolika, što nije u potpunosti istinito. Pravoslavna crkva u SFRJ nije imala ni približno isti status kao prije rata. Unatoč agresivnoj sekularnosti, ni komunističkim vlastima nije uvijek bilo lako srušiti sakralni objekt, što pokazuje primjer vrličke crkve. Iako je bila u ruševnom stanju i otkupljena od općine, s njezinim se rušenjem čekalo do veljače 1971. kada je raznesena dinamikom (Slobodna Dalmacija, 1971).

Zadnji prosvjedi lokalnih pravoslavaca dogodili su se tijekom 1980-ih. Razoran potres pogodio je Drnišku krajinu 1986. godine. Općinske su vlasti osigurale novce za obnovu povijesnih spomenika, između ostalog i za grkokatoličku „Rogu”. Obnova je počela 1988. godine, ali došlo je do pobune pravoslavaca jer su pripremni radovi počeli prije na crkvi Pokrova Presvete Bogorodice negoli na pravoslavnoj sv. Georgija. Projekt obnove okončan je 1989. godine, ali Roga nije popravljena zbog političkih razloga, kako piše u novinskom izvještaju (Mojaš, 1989). Tijekom Domovinskog rata srpske paravojske snage minirale su dva zvonika grkokatoličke crkve.

PRAVOSLAVNA LITERARNA PROPAGANDA I NJEZINE POSLJEDICE

Dvije su knjige imale veliku ulogu u katoličko-pravoslavnim te srpsko-hrvatskim odnosima. Riječ je o *Pravoslavnoj Dalmaciji* Nikodima Milaša te pripovijetci *Pilipenda* Sime Matavulja. Iako su oba djela objavljena 1901. godine, utjecala su na međukonfesionalne i međunacionalne odnose u Dalmaciji tijekom cijelog 20. stoljeća. Knjige su objavljene kao reakcija na encikliku pape Lava XIII. *Omnibus compertum* objavljenu 21. lipnja 1900. kojom poziva pravoslavne da se vrate u krilo Katoličke crkve. Predgovor koji počinje rečenicom *Valjda nema na svijetu zemlje, u kojoj je intolerancija naspram pravoslavne vjere tako velika, kao u Dalmaciji* daje naslutiti neobjektivnost kojom je prožeta cijela knjiga (Milaš, 1989, 4). Milaš podatke za knjigu crpi iz arhivskih izvora pravoslavne Dalmatinske eparhije jednostrano prikazujući događaje u Petrovu polju te Vrlici tijekom tridesetih godina 19. stoljeća. Nabraja primjere grkokatolika koji su se *upisali u carsku vjeru* u zamjenu za određene povlastice. Iako piše da je episkop Žitković dijelio žito pravoslavcima u vrijeme agitacija, ne spominje da

je isti episkop žitom podmićivao grkokatolike da se vrate u pravoslavlje. Kroz cijelu knjigu kojom Milaš obrađuje period od početaka kršćanstva i navodnog misionarenja samog svetog Pavla u Dalmaciji sve do sredine 19. stoljeća, dalmatinski su pravoslavci prikazani kao žrtve koje je Katolička crkva silom htjela „ponijati” u više navrata. Zanimljivo je da je obuhvaćen period do 1850. godine kada pravoslavci u Dalmaciji pokreću ofenzivu te prozelitističko djelovanje zbog kojega je naglo pao broj grkokatolika u trima dalmatinskim župama.

Dugo je godina ovo bila jedina ozbiljnija literatura o povijesti dalmatinskih grkokatolika. Neuzvratanje udarca na znanstvenom i literarnom polju omogućilo je stvaranje i rast viktimološkog mita o „vekovnoj ugroženosti” koji je prenošen generacijama produbio netrpeljivost prema susjedima katolicima te pridonio nesretnim događajima u 20. stoljeću. Nepostojanje druge literature te bilo kakvog kritičkog osvrta na tvrdnje iznesene u knjizi ostavilo je ozbiljne posljedice na kolektivnu svijest Srba u Dalmaciji, a time i na srpsko-hrvatske odnose. Korijen mita o ugroženosti dalmatinskih Srba potječe dakle još prije Drugog svjetskog rata i logora u Jasenovcu. Zbog ovoga je povijest triju župa od nekoliko stotina vjernika od značajne važnosti za proučavanje događaja i međunacionalnih sukoba u 20. stoljeću. Dio potomaka dalmatinskih grkokatolika danas su rimokatolici, a dijelom su pravoslavci. Veći dio onih koji su prihvatili pravoslavlje i srpsku nacionalnu ideju nakon akcije Hrvatske vojske 1995. godine odselio se u Srbiju.

Pilipenda je izdana u Mostaru, a Milaševa knjiga u Novom Sadu. Na ovaj su način već 1901. godine zatrovani odnosi dvaju naroda narativom o „unijaćenju” u Dalmaciji. Događaji iz prošlosti koji su dotada opterećivali specifične lokalne odnose među katolicima i pravoslavicima izdavanjem dviju knjiga počeli su opterećivati ne samo donose dvaju naroda u cijeloj Dalmaciji već i Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te Srbiji, odnosno prostorima gdje živi srpsko pravoslavno pučanstvo.

ANALIZA PILIPENDE

Pripovijetka *Pilipenda* objavljena je prvi put u mostarskom listu *Zora* u svibnju 1901. godine¹. Milaš tek na Đurđevdan 23. travnja piše predgovor za *Pravoslavnu Dalmaciju*. Sime Matavulj, dalmatinski Srbin, 1901. godine objavio je pripovijetku o pokatoličavanju pravoslavaca u selu K u Petrovu polju. Glavni junak Pilip Baklina unatoč financijskim neprilikama i neprilikama odolijeva da se *upiše u carsku vjeru*. Rođen u obližnjem Šibeniku, Matavulj je morao u pravoslavnom obiteljskom okruženju čuti priče o događajima 1830-ih. Prvi dio pripovijetke opisuje tešku životnu situaciju u kojoj se našao bračni par Baklina, a drugi iskušanja kojima odolijeva Pilipenda. Pisac u pripovijetci donosi i vječnu temu o patnji. Pilipenda s Bogom raspravlja o porijeklu i smislu patnje, traži odgovor na pitanja koja su analogna u biblijskoj priči o Jobu.

¹ Neproverjena priča o nastanku Pilipende kaže da je Matavulj došao u Mostar te nije imao ništa pripremljeno za urednike časopisa, na što su se oni naljutili natjeravši ga da se zatvori u hotelsku sobu i do jutra napiše pripovijetku.

Bogo moj, zašto ti šalješ glad na ljude, kad je meni, jadnom težaku, žao i stoke kad gladuje!? I zašto baš šalješ bijedu na nas težake, koji te više slavimo nego Lacmani, siti i obijesni!? Ali, opet, hvala ti, kad dade da smo mi najsiromašniji najtvrdi u vjeri, te volijemo dušu, nego trbuh!...

Daje se naslutiti da su pri pravoslavlju ostali najsiromašniji, dok su boljestojeći seljani pristupili grkokatoličanstvu. Navode se *kapitan, ađunto, čauš (seoski knez, zamjenik mu i raznosac službenih listova) i još sedam-osam domaćina*. Pilipenda je kao i Job pravednik kojeg su zadesile nevolje. Odgovor na vječno pitanje zašto Bog dopušta patnju daje Pilipenda sam:

Ja se uzdam u moga srpskoga Rista! Ako će mi pomoći, hvala mu, ako neće i onda mu hvala, jer mi je sve dao, pa mi sve može i uzeti, i dušu

Riječ je o parafrazi Jobova odgovora nakon prvog iskušenja i brijanja glave

Gol sam izišao iz utrobe moje majke, gol ću se onamo vratiti; Gospod dao, Gospod uzeo: Nek' ime Gospodovo bude blagoslovljeno

Antijunak pripovijetke se zove Jovan Kljako², „unijat” koji zauzima mjesto Sotone koji kuša Pilipendu. Njegova taktika nalik je biblijskoj. Najprije hini suosjećanje te brigu za Pilipendu pitajući ga je li se smrznuo. Potom mu nudi rješenje:

A jadan, a što ti... a što se ti ne bi upisao?

Nakon što Pilipenda odbije, Kljako ga poziva na razum, stavljajući ga nasuprot časti i identitetu.

Ama, Pilipenda, bolan, orazumi se i čuj me! Ne učinismo ni mi to od bijesa, niti mislimo ostati u poganiji, nego... znaš... dokle izimimo, dokle opasemo nejač i čeljad, pa onda ćemo lako!

Matavulj prikazuje grkokatoličke konvertite kao neiskrene oportuniste koji i nakon prelaska misle da je katoličanstvo *poganija* te se planiraju vratiti u pravoslavlje nakon što se okoriste. Djelomično je bio u pravu kada se nakon carskog patenta dio vratio u pravoslavlje. Ljutiti Kljako prijete i proriče Pilipendi da je njegovo stanje preteško da ga izdrži.

Blejš, Pilipenda, ali ćeš i ti biti unijat prije Uskrsa!

U pripovijetci se idolizira srpstvo, stavljajući ga na istu razinu kao Boga (*srpski (K)Rist*). Matavulj dakle Boga posrbljuje. Odricanje od Krista izjednačava se s odricanjem od srpskog nacionalnog identiteta, čime se povlači analogija s Petrovim trostrukim zatajenjem Krista. Matavuljeva pripovijetka nije priča o očuvanju pravoslavlja, već o čuvanju srpskog identiteta. Jovan Kljako se upisom u *carsku vjeru* nije odrekao Rista jer je *unijatski Rist* isti onaj koji je *bio raspet, uskrsnuo i sjedi zdesna Ocu* te logičkim slijedom nije moguće da je riječ o zata-

² Kljake odnosno Kljaci selo su u blizini Petrova polja.

jenju vjere u Krista. Grkokatolici su se konverzijom dakle mogli odreći samo prve riječi u Pilipendinu konstruktivnom onoga što on brani i čega se ne želi odreći – *srpskog* (identiteta).

Pilipenda plače nakon što udari magarca jer je pravednik te mu čak i nanošenje zla životinji teško pada. Također plače nad teškom i bezizlaznom situacijom u kojoj se našao te Matavulj na ovaj način senzibilizira čitatelja te anulira nasilničko ponašanje koji trenutak prije kada je zamalo stradao Kljako. Pilipenda je nasilan zbog gladi i muke te mu je žao zbog toga. U pripovijetci se opisuje pokušaj nasilja pravoslavnih nad grkokatolicima, međutim Kljako u zadnji trenutak izmiče i bježi te Pilipenda ostaje pravednik. Ljiljana Janković u svojoj analizi ime magarca Kurijela izvodi iz riječi *kurijalista* odnosno pobornika neograničene papine vlasti unutar Katoličke crkve (Janković, 2012). Međutim ova teza nije održiva s obzirom na ulogu koju magarac ima u pripovijetci kao vjerni Pilipendin pratitelj u nevoljama. Matavulj scenu udaranja magarca prenosi iz Biblije. U priči o Bileamu glavni junak tuče magarca iako ga on pokušava spasiti.

Kroz cijelu pripovijetku provlači se pitanje društvenog ugleda jer se upis u katoličanstvo tretira kao sramota. Jela ne želi otići na *pričešće* bez pokrivala za glavu te se brine ako ne ode da *će se reći da smo se i mi upisali*. Već u prvoj polovici pripovijetke Matavulj definira da ugled među seljanima predstavlja veću vrijednost nego duhovno zdravlje. Pilipenda ne brani samo svoj identitet već i društveni ugled. Matavulj izriče sumnju da će se grkokatolici vratiti u pravoslavlje nakon prolaska nevolja te proriče da će *unijatstvo* biti sramota sve dokle budu postojali.

Ja ne znam hoćete li lako i kako ćete, ali znam da vam obraz ne opramo, ni do vijeka, ni dokle vam bude traga!

Matavulj je narodnu predaju o vjerskim prelascima na katoličanstvo kakva je bila početkom 20. stoljeća zapisao u obliku pripovijetke. Usmenom predajom priče su izložene konstantnim promjenama te se one tek zapisivanjem ustale. Predaja se takva „okamenjena” kakvu je zapisao Matavulj 1901. godine prenosila tijekom cijelog 20. stoljeća te je sama pripovijetka postala izvor za usmenu predaju, dok je izvorna narodna predaja nestala. Da je izvor današnje usmene predaje baš pripovijetka, dokazuje činjenica da mnogi pravoslavci u Drniškoj krajini u pravilu ne znaju navesti nijednoga grkokatolika niti grkokatoličko prezime. Sama pripovijetka doprinosila je istiskivanju konkretnih ljudi iz kolektivne memorije lokalnih pravoslavaca. Također, mnoge danas pravoslavne obitelji znaju priču o „unijaćenju”, ali ne znaju da su njihovi vlastiti predci bili grkokatolici.³ Ovo dokazuje da se izvorna predaja nije zadržala jer se nije očuvao najvažniji element o pretku grkokatoliku.

Pilipenda je nakon Drugog svjetskog rata postala dio lektire školskog programa SFRJ. U *Slobodnoj Dalmaciji* je 1952. godine izlazila u nastavcima s ilustracijama, a 1970-ih je objavljeno nekoliko članaka o događajima opisanima u njoj. Komunisti su pripovijetci o očuvanju srpskog nacionalnog identiteta, tj. *srpskog Rista* nametnuli vlastitu interpretaciju o narodnom otporu stranom

³ Obitelj iz Kričaka nije očuvala sjećanje na pretka grkokatolika. Tek su istraživanjem jednog od mlađih članova doznali da su bili *unijatska* obitelj do 1844. godine.

vladaru, tj. carskoj vjeri. *Srpski Rist* u komunističkoj interpretaciji predstavlja narodni identitet. Pilipenda predstavlja narod, a carska vjera tadašnju Habsburšku Monarhiju. Grkokatolik Jovan Kljako koji nagovara Pilipendu da se i on *pounijati* narodni je izdajnik. Austro-Ugarska je u komunističkom narativu bila omražena crno-žuta monarhija u kojoj su slavenski narodi bili potlačeni. Grkokatoličanstvo je u komunističkoj Jugoslaviji postalo povijesni relikv bivše monarhije, a sami grkokatolici odnarođeni element koji je surađivao sa strancem eksploatatorom. Komunistima je ova jednostavna pripovijetka bila pogodna jer se u njoj vrlo lako može povući analogija i s Narodno-oslobodilačkom borbom tijekom Drugog svjetskog rata. Zanimljivo je da Pilipenda brani pravoslavlje, ali se ta riječ u cijeloj pripovijetki uopće ne spominje. Matavulj možda nesvjesno piše o broju konvertita. Uz seoske poglavare naveo je *sedam-osam kućedomaćina*, a na početku pripovijetke piše da se selo sastoji od *dvadesetak takih kućica, pa onda desetak povećih*. Prema njegovim podacima pokatoličila se trećina sela (jedanaest od tridesetak kuća).

„UNIJAĆENJE” KAO KOHEZIVNI FAKTOR U KOLEKTIVNOJ MEMORIJI DALMATINSKIH SRBA

Narativ današnjih pravoslavaca čiji su predci bili grkokatolici karakterističan je za situacije kada se uvjerenje potomka razlikuje od njegova pretka: *morao je, nije znao šta potpisuje ili zaveo ih pop*. Na ovaj dio obiteljske prošlosti gleda se kao na sramotu koju je potrebno opravdati i oprati. Slične postavke nalaze se u narativu o islamizaciji Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske vlasti. Iako Milaš dosta piše o mitu i povlasticama, narodni narativ današnjih pravoslavaca ih ne spominje jer u obiteljskoj predaji nije pogodno da predak bude „ocrnjen” prodajom pravoslavlja zbog sitnog ustupka ili vreće žita. Ovime bi se vjerski i nacionalni identitet devalorizirao, a predak bi od žrtve postao nemoralan čovjek, što je nedopustivo u kolektivnom sjećanju. Zato se takvi događaji u predaji zaboravljaju ili izmijene do prihvatljivosti.

Neuspješni pokušaji „unijaćenja” homogenizirao je pravoslavnu populaciju Dalmacije. Pokušaj stavljanja pod katoličku jurisdikciju distancirao je kler, ali i obični puk od susjeda katolika. Homogenizacija i izražena diferencijacija prema katolicima omogućila je širenje srpske nacionalne ideje 1860-ih godina (Prpa-Jovanović, 1988, 21). Mitovi iz prošlosti formiraju nacionalnu zajednicu te tako oni sami postaju žarišta u oblikovanju jedne nacije (Dugandžija 1999, 48). Prepričavanjem mitova dolazi do samoobnove etničke zajednice. Povratak u prošlost od velike je važnosti za održavanje zajednice u sadašnjosti (Perić Kaselj i sur., 2015, 20). „Unijaćenje” je postalo jedan od temeljnih događaja kolektivne memorije koja je u prošlosti pridonijela formiranju i još formira identitet dalmatinskih Srba. Paradoksalno je da se zapravo po brojnosti konvertita nebitan događaj uzdignuo na razinu mita kao nešto što je moglo ugroziti pravoslavnu opstojnost u Dalmaciji (bilo je manje od tisuću konvertita u trima malim dalmatinskim selima). Sjećanje na ove događaje prenosi se i oživljava kroz transgeneracijsku perspektivu gdje se uvijek iznova konstruira pitanje žrtve (vlastitog

naroda) i zločinca (kolektivna krivnja svih katolika) (Perić Kaselj, 2014, 107). Katolicitet u negativnom kontekstu u pravoslavnim se izvorima često prikazuje centralistički-institucionalno pojmom „Vatikan”. Prenositelji traumatičnih iskustava kolektivnog sjećanja pokazuju snažnu moralnu obvezu prema predcima da se njihove poteškoće nikada ne zaborave (Perić Kaselj, 2014, 108). Usmena predaja o prošlosti ima svoju uporabnu vrijednost koja se koristi u dnevnopolitičke svrhe (Kansteiner, 2002, 181).

Grkokatolici su još u 19. stoljeću pristali uz hrvatsku nacionalnu ideju. Vjerski identitet imao je presudnu ulogu u prihvaćanju hrvatske nacionalnosti kod dalmatinskih grkokatolika. Zanimljivo je da se proces odvio na sličan način kao kod stvaranja srpskog identiteta u Dalmaciji. Pravoslavna uznemirivanja i pritisci uzrokovali su homogenizaciju grkokatoličke dalmatinske zajednice te diferencijaciju prema pravoslavnim susjedima koji su se opredijelili za srpski identitet. Također valja naglasiti da je grkokatoličko svećenstvo koje je dolazilo sa Žumberka bilo prohrvatski orijentirano zbog blizine Zagreba te je bilo zahvaćeno idejama hrvatskog narodnog preporoda. Dugogodišnji vrlički župnik don Ilija Malić bio je jedan od predvodnika hrvatskih prosvjeda u Vrlici. Međutim ponekad su župnici Dalmatinskog vikarijata bili i Rusini (Segedi) te drugi kao Nikodim Jovanović iz Rumunjske. Dokaze o presudnosti religijskog identiteta kod dalmatinskih grkokatolika u formiranju hrvatskog nacionalnog identiteta svjedoči posrblijevanje većeg dijela bivših grkokatolika nakon Drugog svjetskog rata. Tijekom komunističke Jugoslavije potomci su grkokatolika u većinski hrvatskim naseljima ostali Hrvatima (Vranković, Gjukić itd.), a u srpskom su okruženju postali Srbima (obitelji u Kričkama).

UTJECAJ NA DANAŠNJICU

Pravoslavni i grkokatolički povjesničari ne slažu se oko interpretacije povijesnih događaja iz prošlosti grkokatolika i pravoslavaca u Baljcima, Kričkama i Vrlici. Pravoslavci naglašavaju pretjerano povlašten položaj grkokatolika za vrijeme Austro-Ugarske. Uvidom u arhivske izvore jasno je da je tijekom tridesetih godina 19. stoljeća u Drniškoj i Vrličkoj krajini bilo nečasnih radnja i s pravoslavne i grkokatoličke, odnosno državne strane (mito, dijeljenje povlastica i žita, uznemiravanja, fizičkih obračuna, pritvaranja, prijetnja itd.). Incidentne situacije zabilježene su tijekom cijele povijesti, posebice u ratnim vremenima.

Zanimljivo je da je vjerska prozelitska borba pravoslavnih i grkokatolika bila borba ne samo za vjerski i politički utjecaj već i za životni prostor koji pak u 20. stoljeću postaje neprivlačan. Danas na spomenutom teritoriju nema ni pravoslavaca ni grkokatolika. Glavni je razlog iseljavanje koje počelo još sedamdesetih godina 19. stoljeća. Tada počinje industrijalizacija čija je neizbježna posljedica koncentriranje stanovništva u većim gradovima te napuštanje sela. Demografska stagnacija narušena je ratnim zbivanjima 1991. godine kada Drnišku i Vrličku krajinu napušta najprije katoličko stanovništvo, a 1995. godine pravoslavno. Nakon rata vratili su se katolici, ali je vrlo brzo nastavljeno njihovo prijeratno iseljavanje u još većem intenzitetu. Ovom je fenomenu uvelike doprinijelo de-

mografsko pustošenje odlaskom Srba što je nepovoljno djelovalo na lokalnu ekonomiju koja se nije uspjela vratiti na nekadašnju razinu. Unatoč činjenici da su obje zajednice *de facto* nestale s predmetnih područja, rasprave o tome tko su tijekom povijesti bile žrtve, a tko nasilnici, pravoslavci ili grkokatolici, prerasla je svojim značajem lokalne okvire te vjerski karakter. Sukob se danas pogrešno promatra isključivo iz političke perspektive te služi za historiografske obračune dvaju naroda Hrvata i Srba. Tako se često govori o „unijaćenju” Srba, a ne pravoslavaca iako 1830-ih srpska nacionalna ideja nije bila do kraja definirana u Dalmaciji.

Pravoslavci i grkokatolici u trima spomenutim selima ne samo da su bili susjedi već i rodbina, o čemu svjedoče ista prezimena. Značajan broj mješovitih ženidaba svjedoči o međusobnom uvažavanju. Nakon izdavanja patenta o pravoslavlju kao ravnopravnoj religiji u tadašnjoj Habsburškoj Monarhiji došlo je do značajnog pada broja grkokatolika u trima dalmatinskim selima. Na pravoslavlje su se vratili oni koji su se u „carsku vjeru” upisali iz oportunističkih razloga. Većina je ostala pri „uniji” što dokazuje da u vjerskim konverzijama na grkokatoličanstvo nije bilo prisile. Valja naglasiti da je povijest vjerskih konverzija u Baljcima, Kričkama i Vrlici puna falsifikacija. Prošlost dalmatinskih grkokatolika i pravoslavaca povijest je obračuna s obiteljskom, a ponekad i vlastitom prošlošću. Jovan Kljako, grkokatolik iz *Pilipende*, kao mladić je sudjelovao u kamenovanju kočije episkopa Kraljevića koji je htio „pounijatiti” selo, a dvadesetak godina poslije sam se „pounijatio”. Pljačku grkokatoličke crkve 1942. godine predvodio je bivši grkokatolik (Kunac). On se tek između dvaju svjetskih ratova popravoslavio. Fiktivni Kljako i stvarni Kunac svojim nedjelima dokazuju pripadnost i odanost novoj zajednici iako to nitko eksplicitno ne traži od njih. U procesu prihvaćanja novog identiteta konvertiti osjećaju potrebu za javnim izjašnjavaњem i djelovanjem. Potvrdu ovoga pokazuje pravoslavni dvojac koji je svojim knjigama obilježio pravoslavno-katoličke odnose u Dalmaciji. Sam pravoslavni episkop Nikodim Milaš kršten je u katoličkoj crkvi od majke Talijanke koja je udajom prešla na pravoslavlje. Iako rođeni pravoslavac, Matavulj je među rodbinom, po majčinoj strani, imao grkokatolika. Matavuljeva majka Šima djevojački se prezivala Triva. U popisu duša grkokatoličke župe Kričke iz 1867. godine zabilježeni su Miše, Todor i Stevo Triva, sinovi pokojnog Marka iz Sedramića. Šima Triva odrasla je u šibenskoj Varoši kao pravoslavka, ali je dio Matavuljeve rodbine bio grkokatoličke vjere (Mišur, 2019, 174).

Nestanak grkokatolika iz Baljaka, Krički i Vrlike bio je dugotrajan proces, obilježen ateizacijom, popravoslavlјivanjem, rimokatolizacijom te ponajviše iseljavanjem. Posljednji grkokatolik u Drnišu bio je Aćim Vranković, otac poznatog košarkaša Stojana, koji je umro 1987. godine.⁴ Razloge izumiranja grkokatolika u trima spomenutim selima treba tražiti ponajprije u iseljavanju koje je podjednako pogodilo i pravoslavce i rimokatolike. Drugi je razlog nedostatak pastoralne skrbi uslijed devastirane župne infrastrukture (crkva i župna kuća). Obnova župnih objekata za vrijeme SFRJ bila je praktično nemoguća uslijed administrativnih zapreka te ekonomske nemoći Križevačke eparhije. Za vri-

⁴ Iako se u novijoj literaturi spominje 2011. kao godina smrti, to je netočan podatak.

jeme komunizma dio vjernika svih religija postao je ateistima, što iz iskrenih osjećanja, što iz oportunitizma. Dio grkokatolika također se ateizirao. U pravoslavno-grkokatoličkim odnošajima nakon 1945. godine miješa se i ateizam. Tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća dolazi do rasta srpskog nacionalizma te su neki od bivših grkokatolika tek tada te početkom devedesetih prešli na pravoslavlje. Međufaza između grkokatoličanstva i pravoslavlja kod dijela bivših grkokatolika bio je dakle ateizam.

Dio potomaka dalmatinskih grkokatolika koji su pristali uz srpsku nacionalnu ideju nakon vojno-redarstvene akcije *Oluja* 1995. godine odselili su se u Srbiju, gdje i danas žive (Mišur, 2019, 174). Motivi vjerskih prelazaka na pravoslavlje između dvaju svjetskih ratova kao i na ateizam tijekom komunističke Jugoslavije nisu vjerske ni ideološke naravi, već su posljedica socijalnog pritiska, odnosno društveno poticane asimilacije, koja je zahvatila izoliranu i malobrojnu grkokatoličku zajednicu u Dalmaciji.

ZAKLJUČAK

Povijest dalmatinskih grkokatolika znatno je teža i problematičnija od prošlosti žumberačkih Hrvata te grkokatolika doseljenika iz sjeveroistočnih krajeva bivše Austro-Ugarske. Nakon Prvog svjetskog rata izloženi su pritiscima, najprije pravoslavaca, a poslije komunista. Nedostatak svećenika imao je dalekosežne posljedice za budućnost dalmatinskih grkokatolika jer se nakon rata, ionako malobrojni, nisu mogli oduprijeti onome što je uslijedilo – komunizam. Za vrijeme komunističke Jugoslavije župe Dalmatinskog vikarijata demografskim su se izumiranjem i napuštanjem vjere *de facto* ugasile. Konačan udarac malobrojnoj zajednici zadao je dakle državni ateizam kojemu se nisu mogli oduprijeti uslijed nedostatka pastoralne skrbi. Svećenici pak nisu slani u Dalmaciju jer su župni objekti bili u ruševnom stanju (sve crkve i župne kuće). Tako su se dalmatinski grkokatolici suočili s još zahtjevnijim izazovom negoli je bio u Kraljevini Jugoslaviji. Stalni pastoral u vikarijatu uspostavljen je tek početkom 21. stoljeća.

Događajima u Petrovu polju veću pažnju posvećuju Srbi jer su im važniji u nacionalnoj povijesti. Grkokatoličanstvo nije bilo važan faktor u formaciji hrvatskog nacionalnog identiteta ponajprije zbog malobrojnosti te ga Hrvati neopravdano zanemaruju, počevši od povjesničara, novinara te rimokatoličkih svećenika. U novijoj povijesti dalmatinska grkokatolička zajednica nije u fokusu niti ima utjecaja na međunacionalne i međuvjerske odnose ponajprije zbog demografske opuštenosti tog kraja. Kamen spoticanja srpsko-hrvatskih odnosa u današnje vrijeme ratna su zbivanja prve polovice devedesetih godina, posebice s hrvatske strane okupacija i protjerivanje Hrvata od 1991. do 1995., a sa srpske strane vojno-redarstvena akcija *Oluja*. Također odnose dvaju naroda opterećuju obilježavanja događaja iz Drugog svjetskog rata koja se odvijaju u Jasenovcu i Bleiburgu te rehabilitacija nekih povijesnih ličnosti iz tog razdoblja. Na ovaj su način iseljavanje i negativni događaji iz novije povijesti istisnuli dalmatinske grkokatolike iz međunacionalnih „prepucavanja” iako se povremeno u medijima objavi članak o „unijaćenju”.

Pravoslavno-grkokatolički odnosi suviše su komplicirani i međusobno isprepleteni čak unutar jedne obitelji i nije moguća „crno-bijela” podjela na dobre i loše momke. Ipak, pri historiografskim istraživanjima potrebno je uvijek reći istinu i nikada ne okretati leđa, premda ono što se pronade ne odgovara *zeitgeistu* (duhu vremena). Samo se tako može očistiti hodnike prošlosti od nakupljenih kostura koji zagađuju današnjicu. Izostanak istine nas priječi u objektivnom viđenju prošlosti. Takvo stanje nas vodi prema pogrešnim interpretacijama sadašnjosti, koje često prouzroče naša pogrešna djelovanja. Zato je istina jedan od temeljnih zahtjeva koji se postavljaju pred modernog čovjeka, kojem svi moramo težiti.

Literatura

1. Anon, „Iz Vrlike”, *Slobodna Dalmacija*, 27. 2. 1971.
2. Anon, „Sjećanje na svećenika Janka Herakovića. Uskok Sošice.” <http://uskok-sosice.hr/sjecanje-na-svecenika-janka-herakovica> (pristupljeno 22. 2. 2020.)
3. Anon, „Izvod iz dnevnika talijanske 2. Armije o vijestima primljenim od strane komande 6. Armijskog korpusa 17. srpnja 1941. S područja Sinja, Drniša i Imotskog br. 3123 R.I. komandi VI. Armijskog korpusa Br. Ptot 1778/1 17. srpnja”. 1941. http://znaci.net/zb/4_21_1.pdf#page=480 (pristupljeno 23. 2. 2022.)
4. Bunjevac, Stipan. „Izvorni dokumenti OZNE o biskupu dr. Janku Šimraku i »prekrštavanju« Srba u NDH”, *Glas Koncila*, 21 (1613), 22. svibnja 2005. http://www.glaskoncila.hr/feljtoni/Biskup_dr._Janko_%C5%A0imrak_%281
5. Crnica, Ante. *Naša Gospa od Zdravlja i Njezina slava*, Franjevačka Visoka Bogoslovija, 1939. Šibenik,
6. Čavka, Ante. *Grada za suvremenu povijest Drniške krajine (1941. – 1994.)*, 1995., Split
7. Dugandžija, Nikola. „Mitski pristup etničkoj i nacionalnoj zbilji”. *Etničnost i povijest*, ur. Emil Heršak. 1999. Zagreb: IMIN, str. 39–54.
8. Janković. Ljiljana. „Simbolika imena u ‘Pilipendi’ Sime Matavulja” <https://afirmator.org/simbolika-imena-u-pilipendi-sime-matavulja-pise-ljiljana-jankovic/> (pristupljeno 23. 2. 2020.)
9. Kansteiner, Wulf. „Finding Meaning in Memory: A methodological Critique of Collective Memory Studies”. *History and Theory*, vol. 41/, 2002, str. 179–197. DOI: 10.1111/0018-2656.00198
10. Kekić, Nikola. „Svjedočanstva dalmatinskog vikara Janka Herakovića”, *Žumberački krijes*, 2012., str. 187–191.
11. Matavulj, Simo. „Pilipenda”, *Zora*, 1901. Mostar
12. Mišur, Ivo, a. „Stanovništvo grkokatoličke župe Baljci 1858.–1919.” *Obnovljeni život*, vol. 73., br. 4., 2018, str. 455–466.

13. Mišur, Ivo, b. „Početci grkokatoličanstva u Vrlici 1834. – 1844.” *Croatica Christiana periodica*, vol. 42, br. 81, 2018, str. 107–118.
14. Mišur, Ivo, c. „Zaboravljeni zločin: smrt Željka Gjukića, zagrebačkog Frane Tente”. 2018, <https://direktno.hr/direkt/zaboravljeni-zlocin-smrt-zeljka-gjukica-zagrebackog-frane-tente-139019/>
15. Mišur, Ivo. ”Demografska analiza stanovništva grkokatoličke župe Kričke.” *Služba Božja*, vol. 59, br. 2, 2019, str. 159–175. <https://doi.org/10.34075/sb.59.2.2>.
16. Milaš, Nikodim. *Pravoslavna Dalmacija*, 1901. Novi Sad
17. Mojaš, V. „Saniran 21 spomenik kulture”, *Slobodna Dalmacija*, 7. 11. 1989.
18. Pederin, Ivan. „Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806.”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 45, Zadar, 2003., str. 299.
19. Perić Kaselj, Marina. „Dijasporske zajednice u kiber prostoru: virtualni identiteti hrvatskih etničkih zajednica u Čileu i Argentini”. *Studia ethnologica Croatica*, 26, 2014., str 91–119. DOI: 10.17234/SEC.26.5
20. Perić Kaselj, Marina, Škiljan, Filip, Vukić, Aleksandra. „Događaj i etnička situacija: promjene identiteta nacionalnih manjinskih zajednica u Republici Hrvatskoj”. *Stud. ethnol. Croat.*, vol. 27, str. 7–70, Zagreb, 2015.
21. Prpa-Jovanović, Branka. *Srpsko dalmatinski magazin 1836. – 1848.*, 1988, Split
22. Sremac, Srđan (ur.), Grozdanov Zoran (ur.), Knežević, Nikola (ur.) *Opasna sjećanja i pomirenje: kontekstualna promišljanja o religiji u postkonfliktnom društvu*, 2012, EX Libris, Rijeka
23. Škiljan, Filip. „Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest na području kotara Križevci u vrijeme NDH”, *Cris*, god. XVII., br. 1/2015., str. 97–107.
24. Škiljan, Filip. „Starokatolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, *Historijski zbornik*, vol. 67, br. 1, 2014, str. 195–213.

Ošljak

Radomir Jurić

Ošljak – prošlost u sadašnjosti

U sklopu IX. Međunarodne umjetničke kolonije na Lazaretu 2022. na Jarini kod Skule 20. kolovoza održana je „Umjetnička večer” posvećena čakavskom pjesniku Anti Toniju Valčiću. Bilo je to u organizaciji udruga Kreativna i Kumbul. O prošlosti otoka Ošljaka, životu i pjesničkom opusu A. T. Valčića govorio je dr. sc. Radomir Jurić, predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Zadru. Izbor pjesama za izvođenje načinili su Branka i Valter Valčić. Iz „Čakavske radionice na Lazaretu” nastupili su Vita Cvetković, Lovre Pedišić i Filip Barać. Nezaboravan je nastup Branke Valčić, izvrsne izvoditeljice domaćeg ošljačkoga govora. U glazbenom dijelu umjetničke večeri nastupili su Mihovil Valčić (gitara) i Ante Valčić (saksofonist). U sjećanju će ostati i voditelj cijeloga programa spomenuti M. Valčić.

Pokrovitelji ovog jedinstvenoga događaja na Lazaretu bili su: Zadarska županija, Općina Preko i Turistička zajednica općine Preko. Medijski pokrovitelj bio je Radio 057. Tehničku potporu (razglas, rasvjetu i dr.) ostvarila je tvrtka A-design iz Zadra. Naš cjelovečernji nastup pratila je razdragana publika (i oni stariji i oni bitno mlađi). Pljuštali su aplauzi ... i mještana i gostiju. Za sve to zasluge idu i prof. Vesni Sabolić, predsjednici Udruge „Kreativa”, i voditeljici radionica čakavskoga govora prema rječniku A. T. Valčića s naslovom „Rječnik govora otoka Ošljaka” gospođi Branki Valčić, dipl. ekonomistici.

U cijelosti donosim svoje izlaganje:

Gospođe i gospodo,
poštovani mještani Ošljaka,
dragi Valčići i svi nazočni,

Zadovoljstvo mi je i čast pozdraviti vas u ime Ogranka Matice hrvatske u Zadru i naravno osobno. Priključujem se već izrečenim pozdravima. Dobro došli na ovu prigodnu svečanost posvećenu čakavskom pjesniku Anti Toniju Valčiću. Osobit pozdrav njegovoj najbližoj obitelji.

Dopustite mi povijesni sažetak, zapravo povijesni kroki, o otoku Ošljaku, tom jadranskom i hrvatskom biseru. Sigurno vam je poznata njegova povijest. Međutim poradi gostiju i vas samih nije na odmet kratko se nekih podataka podsjetiti.

Zasad nam je arheološkim tragovima potvrđen život čovjeka na ovom otoku od rimskoga doba. Međutim, valja pretpostaviti da je to bilo i ranije u prapovijesti.

Dio gradskoga posjeda rimskoga Zadra (Jadera) prostirao se i na Ugljan i na Ošljak. Zadar je bio rimska kolonija. To je izniman status koji je jedan rimski grad imao. Na Jadranu su to Parentium (Poreč), Pola (Pula), Jader (Zadar), Salona (Solin) i Narona (Vid kod Metkovića). Tko su ti kolonisti? To su odsluženi rimski vojnici koji su nakon 20 godina predane službe dobivali zemlju u osvojenim provincijama i bili nositelji romanizacije na tim područjima. Kolonije su imale svoju samoupravu, primjerice Gradsko vijeće. Članom toga Vijeća postajali su građani koji su najviše doprinijeli razvoju svoga grada.

Tako je vjerojatno jedan rimski građanin odlučio živjeti na Ošljaku. Izgradio je vilu rustiku pa onda gospodario tim područjem. Arheološkim istraživanjima 1992. koja je vodila prof. Branka Nedved iz zadarskoga Arheološkoga muzeja ustanovljeni su ostatci toga gospodarstva na položaju gdje se sada nalazi mjesna crkva, i to samo na prostoru unutarnjega dijela koji ona zauzima. Otkriveni su tako elementi hipokausta i njegovih instalacija (sustav za grijanje), te više ulomaka oslikane žbuke i grumena mozaika koji je izrađen od bijelih zrnaca. Ulomci žbuke i mozaika izmiješani s građevinskim otpadom korišteni su za nasip pod crkve.

Istom prigodom trajali su i konzervatorski radovi koje je vodio prof. Pauša Vežić iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Došlo se do novih vrijednih saznanja. Uz ostalo, utvrđeno je da je na prostoru rimske vile u kasnorimskom razdoblju (5. – 6. st.) izgrađen mali ranokršćanski oratorij (mali sakralni objekt).

U ranom srednjem vijeku u samom oratoriju ugrađen je sustav pilona i svodova koji su njegov unutarnji dio podijelili na dva traveja. Vrijeme je to 10. i 11. st. kada je ovaj prostor u sklopu ranosrednjovjekovne hrvatske feudalne države.

Tijekom gotike crkva je još jednom preuređena, ali tada s promjenama u vanjskom obliku. Poradi statičke deformacije južnog zida izrađeni su kontrafori (potpornjaci) na kutovima toga zida. Na pročelnom zidu podignuta je preslica s jednim otvorom za zvono. U dnu je preslice grb s otučenim heraldičkim znakom zadarskoga nadbiskupa Lovre Veniera (1425. – 1449.). Sličan je grb i posred nadvratnika na portalu crkve, također otučen.

Crkvu, sasvim ukratko, spominju Carlo Fedrico Bianchi, akademik Ivo Pertricioli, Josip Marčelić, Ante Uglešić, Emil Hilje, Sofija Sorić, Slobodan Čače i još neki. Najšire i najiscrpnije o njoj je pisao prof. Pauša Vežić 1992. u „Diadori”, glasilu Arheološkog muzeja u Zadru, kojem sam bio urednik. Značajan je njegov zaključak da cijelu obnovu u 15. st. treba pripisati upravo vremenu nadbiskupa Lovre. Možda tom vremenu pripadaju i ostatci zidnih slika (fresaka) koji se vide na pojasnici svoda. Sačuvan je, naime, dio svetačkoga lika. Ne zaboravljam spomenuti maleni ulomak ukrašen pleterom iz ranoga srednjeg vijeka. Sa sjeverne strane, uz crkvu je prigradana omanja cisterna. Teško je bez istraživanja utvrditi kada je nastala.

Crkva je posvećena Uznesenju Sv. Marije (Veloj Gospi). Prethodno je bila posvećena sv. Jeronimu. Ona je kao što znate smještena do samoga naselja, uz more,

u ograđenom prostoru vrtova i pergola koji poput perivoja spajaju Ljetnikovac obitelji Calogera i kuće Valčića. Dužina crkve je 7,80 m, a širina 4,60 m. Dubina apside (svetišta) iznosi 2,30 m.

Jedini dokument u kojem se spominje crkva na Ošljaku datiran je 19. siječnja 1498. godine. Na njega su upozorili Emil Hilje i Sofija Sorić 2007. godine. U ugovoru Dujam Kovačić iz Paga zaposlen kao nadglednik nadbiskupijskoga posjeda kupuje vinograd u blizini stare crkve sv. Jurja. Svakako je zanimljivo što se u tom dokumentu prvi put spominje sv. Juraj kao naslovnik crkve te da je označen kao VETERIS što odgovara njezinu ranokršćanskom postanku. Čini se da je crkva neko vrijeme bila zapuštena jer je 1862. obnavljaju tadašnji vlasnici otoka, obitelj Nakić.

Osim crkve, kulturna su dobra na otoku ruševine spomenutoga ljetnikovca, seoska cjelina Valčić te vjetrenjače. Od 1985. kao prirodna osobitost zaštićena je park-šuma.

U vrijeme srednjega vijeka Ošljak je bio u posjedu Zadarske nadbiskupije, a potom u vlasništvu zadarskih plemićkih obitelji i naposljetku u vlasništvu samih Valčića.

Čini se da je osobitu vezu s ovim otokom imao zadarski nadbiskup Maffeo Vallaresso (1450. – 1496.). Bio je član ugledne mletačke obitelji. Sudjelovao je u političkim događanjima toga doba. Primjerice posredovao je 1462. godine u oslobođenju biskupa Nikole Modruškog, koji je bio u zatočeništvu knezova Kurjakovića. Bio je široke humanističke izobrazbe. Potaknuo je i financirao uređenje nadbiskupske palače, izradbu novog pročelja crkve Sv. Marije Velike, izgradnju novog zvonika katedrale sv. Stošije i dr.

U Apostolskoj biblioteci u Vatikanu pohranjen je njegov rukopis naslovljen „Pisma i govori zadarskoga nadbiskupa Maffea Vallaressa”. Pokopan je u zadarskoj stolnici.

Evo što mi je o njemu, uz ostalo, 17. kolovoza ove godine priopćila dr. sc. Sofija Sorić, docentica na Odjelu za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru: „Nadbiskupu Maffeu Vallaressu je kao humanistu, ideja ladanja bila bliska te je, sklanjajući se od kuge ili ljeti, boravio u postojećim ladanjskim građevinama na zadarskim nadbiskupskim posjedima. Prema njegovoj korespondenciji, 3. i 10. srpnja 1456. nalazio se u Božavi na Dugom otoku, kamo se sklonio od kuge koja je harala Zadrom. U travnju 1458. pisao je splitskom nadbiskupu Lorenzu Zaneu da se veseli što je ovaj odlučio tijekom ljeta preseliti se u Dalmaciju te da ga očekuje kao staroga gosta. Pozvao ga je pritom da odsjedne kod njega na njegovu školjiću. Spomenuti školjić vrlo je vjerojatno Ošljak, nasuprot Preku na otoku Ugljanu, koji je dugo bio u posjedu nadbiskupije. Budući da je Vallaresso splitskog nadbiskupa pozvao za odsjedne kod njega na otoku, i to samo šest godina nakon što je postao zadarski nadbiskup, treba pretpostaviti da je na Ošljaku postojala kuća za odmor kojom se mogao koristiti. Vallaressov prethodnik Lovre Venier (1428. – 1449.) obnovio je tamošnju crkvicu Vele Gospe pa je vjerojatno da je upravo on na otočiću podignuo neku ladanjsku građevinu kojoj, međutim, nema traga. Vallaresso se, dakle, prvih dvadesetak godina na nadbiskupskoj stolici koristio postojećim ladanjskim građevinama na nadbiskupskim posjedima i

tek se, prema Bianchijevim zapisima, 1470. odlučio za Sukošan kao mjesto na kojem će podići ladanjsko boravište.

Poznato je dalje da je nadbiskup dao Ošljak u zakup 1486. i potom 1491. godine pri čemu se na njemu spominju kuće i vrtovi, a otok se u jednom dokumentu naziva i 'otočić svetog Mihovila'. No, od tih renesansnih građevina nije danas moguće razaznati ništa, kasnije pregradnje vjerojatno su prekrile Vallaressove građevine."

U 17. st. na Ošljaku je izgrađen lazaret. Bila je to karantena za zaštitu od kuge i od jedne spolne bolesti. Još i danas se uz naziv Ošljak koristi i naziv Lazaret.

Još jednom se pozivam na kolegicu Sorić: „Od 1555. Ošljak je u trajnom ugovornom vlasništvu obitelji Cedulin, a nakon njih Cortese, Fozze i Soppe za vrijeme kojih je na Ošljaku organiziran lazaret 1630. – 31. za teške epidemije kuge. Poznato je da su se vlasnici više puta žalili da nemaju koristi od otoka jer je posve uništen, nasadi i građevine, za doba kuge. Tada su vjerojatno nepovratno stradale starije strukture na otoku, pregradnjom za smještaj kužnih bolesnika. Od navedenih vlasnika Ošljak kupuju Calogere početkom 18. stoljeća, koji su dali izgraditi i mlinove na vjetar. Preuzimaju potom Licini, pa Cararra. Poznat je Sebastijan Carrara (Carara) koji je obnašao čin pukovnika u mletačkoj vojsci. Godine 1762. oženio se Franceskinom Nassi, udovicom contea Franje Borellija. Iz njegova doba ostao je sačuvan nacrt postojećeg stanja građevina na otoku. Velika zgrada uz more, manja od današnjih dimenzija, bila je bez krova i ruševna te se navodi kao prostor za smještaj kolona. U stražnjoj zgradi nalazila se kuhinja i krušna peć, a jedina useljiva zgrada je krajnji SZ kut gornje građevine gdje se nalazila dvokatna kula sa sobom na katu. Malo iznad navedene kule, na povišenom zemljištu ucrtana je manja zgrada otvorenog trijema sa stupovima, tipa vrtnog paviljona. Na žalost, iako bi to bio najvredniji ostatak nekadašnjih ladanjskih građevina, posve je srušen, a sudeći prema Carrarinu nacrtu, bila je ruševna već sredinom 18. stoljeća. Obitelj Nakić od 1862. obnavlja crkvicu i podiže novi ljetnikovac na kraju dugog vrta u kojem je smještena crkvica. Riječ je o danas ruševnoj zgradi koja nema nekih stilskih osobitosti. Posljednji vlasnici prema Bianchiju bili su iz obitelji Giurich.

U svakom slučaju na Ošljaku se u 15. stoljeću nalazio vrijedan rani ladanjski sklop nadbiskupa Vallaressa s ladanjskom kućom, vrtovima, kućama kolona i kapelom, kasnije pretvoren u lazaret, kojom prigodom je devastiran i pregrađen. Potrebna su daljnja istraživanja da bi se možda razlučile postojeće strukture na otoku."

Pučka škola na otočiću počela je s radom 1927. godine. Novoizgrađena je 1929. i radila je do 1958. godine.

Na tlu Hrvatske tijekom talijanske fašističke okupacije u Drugom svjetskom ratu utemeljeno je 17 koncentracijskih logora za civile. Među njima je bio i otok Ošljak. Talijani su već u ljeto (a moguće već u svibnju) 1941. na ovom otoku organizirali, primarno, sakupljalište uhićenih. Tu su se zatočenici zadržavali veoma kratko dok se nisu formirali prijevozi uhićenih iz zadarskih i šibenskih zatvora, koji su zatim bili priključeni za put u logore u Italiji, a od ljeta 1942. i za logor na Molatu. Desetci ljudi smješteni su u Lazaret (zgrada nekadašnje

manje vojne posade), a od osnivanja prihvatilišta – logora – zgradu logorske uprave oko koje su bili smješteni uhićeni sve do pada Italije 1943. godine. Inače je sačuvano jako malo građe o tom vremenu. Nešto više o njegovu trajanju zna prof. Vladimir Alavanja, moj kolega sa studija na zadarskom Filozofskom fakultetu. Moguće je da će o tomu imati priliku govoriti u nekoj drugoj prigodi. Prije koji dan mi je mladi povjesnik magistar Luka Knez, asistent na Odjelu za povijest zadarskoga Sveučilišta, proslijedio podatak o trojici zatočenika na Lazaretu. To su Luka Kapetanović (50 god.) pok. Ante, Ilija Lukić pok. Luke (50 god.) i Frane Fadić Ivanov (33 godine). Gospodin Fadić otac je poznatoga zadarskoga arheologa dr. sc. Ive Fadića, nekadašnjeg djelatnika Arheološkoga muzeja Zadar i ravnatelja Muzeja antičkoga stakla.

Zaslужni je Ošljačanin, svakako, bio i prije 5 godina preminuli čakavski pjesnik Ante Toni Valčić. Kao što se zna, rodio se je 1932. godine na ovome mitskom otočiću. Osnovnu školu završio je u mjestu rođenja, srednju medicinsku školu u Splitu, a Višu školu za zdravstvene tehničare u Zagrebu. Radio je u kliničkim i dijagnostičkim laboratorijima u Zadru, a kraće vrijeme i u Njemačkoj. O njemu je u prigodi smrti njegov prijatelj i čakavski pjesnik Tomislav Meštrić rekao: „Odlaskom u zasluženu mirovinu nije mirovao, samo je zamijenio ‘alat i zanat’. Prihvatio se je olovke i pera i neumorno pisao i bilježio da sačuva od zaborava vrijednosti koje vrijeme nemilosrdno briše, briše...”

Kao umirovljenik živio je i u Zadru i u Ošljaku. Bio je redoviti sudionik mnogih kulturnih događanja u Zadru, osobito onih u našem Ogranku Matice hrvatske.

Svoje je uratke objelodanjivao u *Domaćoj riči*, reviji *Marulić, Čakavskoj riči* u Splitu, *Panonskom ljetopisu* u Pinkovcu u Austriji. Objelodanio je tri zbirke pjesama: „U krilu školja” na standardnom hrvatskom jeziku, te „Nikoga ni” i „Surgoni sidri” na čakavskom dijalektu njegova Ošljaka. Prve dvije zbirke izišle su u nakladi Ogranka Matice hrvatske u Zadru, a treća u nakladi HINUSA u Zagrebu. Tiskanje četvrte zbirke pjesama nije dočekao. Potrudit ćemo se da se i ona preda našoj kulturnoj javnosti, posebice raznim obiteljima Valčića.

Zastupljen je u Panorami čakavskoga pjesništva zadarskoga kraja s naslovom „Duga nad maslinom” autora Miljenka Mandže. O njegovu su pjesništvu pisali Marko Vasilj, Sanja Vulić, Tomislav Meštrić, spomenuti Miljenko Mandžo i drugi. Zastupljen je u knjizi „Kroz moje oko” – Suvremeni pisci zadarskoga književnog kruga koju potpisuje Marko Vasilj.

U njegovu poetskom izričaju nazočna je nostalgija za prošlim vremenima. Pozivam se još jednom na Tomislava Meštrića koji je isticao da je Ante Valčić pisao o prostoru koji se iz dana u dan mijenja i prenamjenjuje, o moru u kojem ga je mati „režentala” kad se je rodio i o ljudima kojih više nema – ribarima, težacima – bilo da su se iselili ili otišli u vječnost. Piše o pustim dvorištima, ugaslim ognjištima, zaključanim kućama, konobama, o lokotu kao simbolu današnjeg stanja na otocima. Ali u njegovoj se poeziji osjeća radost što je sve te slike iz nepovrata uspio zapisati i zaustaviti u vremenu.

Poznato je da je gotovo sve svoje stihove znao napamet. Njegove su pjesme imale lijep prijem kod čitatelja.

Ogranak Matice hrvatske u Zadru ponosan je što je u njegovoj nakladi izišao „Rječnik govora otoka Ošljaka” godine 2012. Jedan je to o nizu rječnika mjesnoga govora zadarskoga kraja. Slažem se s hrvatskom jezikoslovkom prof. dr. sc. Sanjom Vulić da je Valčićev rječnik JEZIČNI SPOMENIK OTOČICA OŠLJAKA. Ocjenjivači toga Rječnika bili su spomenuta prof. Vulić i dr. sc. Josip Lisac, profesor emeritus Sveučilišta u Zadru. Oboje su vodeći hrvatski dijalektolozi. Uz ostalo u svojoj ocjeni je profesorica Vulić istakla: „Izradi rječnika Valčić je pristupio odgovorno, pa je rječničke članke svoga dijalektalnoga rječnika nastojao strukturirati u skladu s teorijskim postulatima suvremene dijalektalne leksikografije.” Ošljački govor pripada čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu. „Rječnik također svjedoči o velikoj ljubavi Ante Tonija Valčića prema svom rodnom otoku, prema svojoj domovini.”

Prof. Josip Lisac je u svojoj ocjeni istakao sljedeće: „Autor je Ante Toni Valčić, daroviti i plodni pjesnik na domaćem idiomu, veliki poznavatelj svih njegovih govornih finesa. Danas kada su mnoge ošljačke vlastitosti netragom izgubljene i kad daljnje gubljenje prijeti, dobivamo dragocjeni rječnik koji će u hrvatskoj budućnosti sačuvati dijelak naše govorne baštine i naših običaja. Njegov autor je izvanredno duhovit čovjek, sjajne memorije, pa je jasno da je to svoj odraz našlo i u njegovu djelu.”

Valčić je u nastanku ovog rječnika imao veliku potporu oboje recenzenata. Stručne kritike nakon izlaska Rječnika bile su izvrsne.

U našem Ogranku u Zadru ima tek koji primjerak ovog rječnika pa brzo treba razmišljati o njegovu drugom izdanju. Mislim da to svi zajedno možemo učiniti.

Zahvaljujem organizatorima na mogućnosti da ovim kratkim izlaganjem nastupim na ovoj vašoj i našoj priredbi. Sve je ovo jako dojmljivo. Poznam mnoge Valčiće i cijenim što se čini za ovaj otočić, za ovu oazu mira. Na prošlogodišnjem Znanstvenom skupu o Preku i njegovu području koji je održan u organizaciji Općine Preko i Sveučilišta u Zadru, zadarski geografi, profesori Josip Faričić, Ante Šiljeg, Tome Marelić i Ivan Marić izlagali su o geografskim osnovama vrednovanja prirodne i kulturne baštine Ošljaka (Lazareta). Izdvajam jednu rečenicu: „Iako mali po površini, Ošljak je prostor velike prirodne i kulturne baštine.”

Ošljak ima mnoge poznate ljude u kulturi, znanosti, obrazovanju, športu... Tu su i hrvatski branitelji. Na tu činjenicu smo osobito ponosni. Ponosni smo i na sadašnje čuvarke ovog čarobnoga otoka, na mnoge Valčiće u Domovini i svijetu. Neki su sada ovdje doputovali iz dalekoga svita, nošeni velikom ljubavlju prema rodnoj grudi. Cijenim što i stariji i mlađi mještani vole svoj otok. Pjesmu Ošljaku napisao je Davor Valčić i pjeva je sa svojim sastavom Postolar Tripper. Godine 2016. snimljen je film „Ošljačka saga“. Dva puta sam ga gledao na Hrvatskoj televiziji. Svakako film za pamćenje.

Još jednom hvala s usklikom „VOLIM OŠLJAK”!

Josip Lisac

Govori gradišćanskih Hrvata

I.

Gradišćanski Hrvati oformljeni su kao hrvatska nacionalna manjina koja je nastajala od kraja 15. stoljeća do kraja 16. stoljeća, nešto i izvan toga doba. Oni žive u Gradišću u istočnoj Austriji, a i u obližnjim krajevima u Austriji i u Beču, u Slovačkoj i u Češkoj. Svakako je prema današnjoj Sloveniji, Austriji, Slovačkoj i Češkoj iseljen veliki broj Hrvata, vjerojatno do 200 000. Oni su preko Kupe i Save odlazili u Kranjsku i Štajersku te preko Drave i Mure u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku. Osobito su brojni iseljenici bili iz zapadne Slavonije, zapadne Bosne, sjeverne Dalmacije, Hrvatskog primorja, Like i Pokuplja. Neki od tih Hrvata bili su vojnici u Ugarskoj i stradali u ratu s Turcima, drugi su postali seljaci i kmetovi ugarskoga ili austrijskoga plemstva. Upravo su ratovi s Turcima glavni uzrok masovnih seoba Hrvata i oni su stvorili hrvatsku dijasporu. Veleposjedničko plemstvo, zemaljski sabori i austrijski vladari računali su na ratno iskustvo doseljenih Hrvata koji su tako stjecali privilegirani položaj u odnosu na domaće stanovništvo. Doseljenici su se sreli s intenzivnim razvojem protestantizma, pa su bile potrebne posebne mjere za čuvanje narodne autonomije. Pritom je osobito važan bio privilegij kralja Ferdinanda I. dodijeljen Hrvatima 1545. da sami sebi biraju svećenike. Ta crkvena autonomija bila je važna u borbi protiv germanizacije i mađarizacije. Utjecajna je i činjenica da je 1568. u zapadnu Ugarsku stigao istaknuti protestant i pisac Stjepan Konzul. Stvorena su i protestantska središta oko Jurja Zrinskoga i njegova sina Nikole te Grgura Mekinića. Mekinić je bio autor prvih knjiga tiskanih na hrvatskom jeziku 1609. i 1611. godine za potrebe gradišćanskih Hrvata. Mekinićeve knjige bile su prve pučke knjige, a svjedoče o gradišćanskim Hrvatima kao razvijenoj kulturnoj zajednici. Toj je zajednici velike udarce zadavao teški i dugotrajni rat protiv Turaka. Tamo gdje su Hrvati bili manjina i gdje nisu mogli birati svoje svećenike, ubrzo su podlegli asimilaciji. Katolicizam je bio važan pa je i u literaturi prevladavala pobožna književnost, a i u novije vrijeme katolicizam je značajan, npr. u djelima Ignaca Horvata (1895. – 1973.) i Augustina Blazovića (1921. – 2004.). U drugoj polovici 19. stoljeća započelo je buđenje nacionalne svijesti gradišćanskih Hrvata. Učitelj u Kisegu Jure Horvath počeo je 1864. izdavati *Kerstjanszko-katolicsanzski kalendar*. Za hrvatske osnovne škole u zapadnoj

Ugarskoj tiskane su u Beču školske knjige, i to iste kao one u Hrvatskoj. Tako je Gajeva grafija primljena i u Gradišću, a to je bilo glavno u uvođenju hrvatskoga književnoga jezika u literaturu gradišćanskih Hrvata. Ipak se književnost gradišćanskih Hrvata tada nije uključila u matičnu hrvatsku književnost, ali se u doba ilirizma počinju uspostavljati prve čvršće veze gradišćanskih Hrvata sa starom domovinom. Vrlo je bio važan Zakon o narodnostima donesen 1868., pa su tako i Hrvati, kao i drugi nemađarski narodi u Ugarskoj, dobili pravo uporabe vlastitog jezika u školama, crkvi, mjesnoj upravi i školsku autonomiju. Sada su se svi predmeti podučavali na hrvatskom jeziku. Izišlo je mnogo školskih knjiga, a na poticaj Mihovila Nakovića (1840. – 1900.) donesena je odluka o jedinstvenom pravopisu i književnom jeziku gradišćanskih Hrvata. *Deklaracija o jedinstvenom pravopisu i književnom jeziku iz 1877.* zacrtala je da je tom književnom jeziku temelj čakavski ikavsko-ekavskoga tipa. Dolazak na vlast Kolomana Tisze 1875. pojačao je mađarizaciju i utjecao na stagnaciju hrvatskoga pokreta. Potkraj 19. stoljeća povećava se broj inteligencije, a posebno veliko značenje ima djelatnost Mate Meršića Miloradića (1850. – 1928.), koji je u prvom broju novina gradišćanskih Hrvata, *Naše novine* 1910., objavio budnicu u kojoj kaže *O Hrvati, narod mali / Stanmo gori dost smo spali / Prestat mora dugi san / Zora puca bit će dan.* Miloradić je i autor himne gradišćanskih Hrvata koja počinje stihom *Hrvat su moj otac i Hrvatica mat.* Godine 1921. provedeno razgraničenje između Austrije i Mađarske bilo je za gradišćanske Hrvate vrlo nepovoljno, jer je razdvojilo hrvatsko stanovništvo na Hrvate u Mađarskoj i Austriji. Veliki dio hrvatskih sela pripao je Austriji, manji Mađarskoj. Osobito je težak bio položaj gradišćanskih Hrvata u tadanjoj Čehoslovačkoj nakon 1945., a nije bio mnogo lakši ni u zapadnoj Mađarskoj. Hrvati su nakon 1945. jako stradali u južnoj Moravskoj gdje su bili prisilno raseljeni. Sela donjoaustrijskih Hrvata uglavnom su tijekom 20. stoljeća asimilirana. Asimilacija je naročito ojačala na početku 20. stoljeća u Mađarskoj gdje se počeo primjenjivati tzv. Apponijev zakon koji je određivao da se nakon 4. razreda osnovne škole mora poznavati mađarski jezik. Ipak je hrvatski pokret gradišćanskih Hrvata u Austriji postigao dosta uspjeha osnivanjem niza društava i pokretanjem niza novina. Pod vodstvom Ignaca Horvata naglašava se potreba suradnje gradišćanskih Hrvata s narodom u Hrvatskoj. Nakon Drugog svjetskog rata izlaze brojne novine gradišćanskih Hrvata afirmirajući hrvatsku manjinu. Donošenje člana 7 Državnog ugovora iz 1955. popraćeno je velikom aktivnosti mladoga naraštaja gradišćanskih Hrvata i upornom borbom protiv asimilacijskih tendencija. Prevladava mišljenje da danas živi do 50 000 gradišćanskih Hrvata što u Gradišću, što u Beču. Razumije se, nalazimo ih i u zapadnoj Mađarskoj, u Češkoj i drugdje, osobito u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. Ovaj kratki uvod služi da se bolje razumiju stranice namijenjene dijalektološkim pitanjima te hrvatske nacionalne manjine.

II.

Gradišćanski Hrvati svakako su vrlo važna hrvatska nacionalna manjina pa je potpuno prirodno da bi bibliografija o njima i o Gradišću bila vrlo opsežna.

Dakako, i dijalektološki i drugi jezikoslovni prinosi vrlo su znatni pa su mnogo proučavani i Hacı/Hati, Poljanci, Dolinci, Vlaha i Štoji, kao i drugi koje zovemo gradišćanski Hrvati. Oni su većinom čakavci ikavsko-ekavskoga tipa, ali ima i drugih čakavaca (ikavaca), kao i štokavaca i kajkavaca. Naravno, važna je i tema gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika pa i priznanje gradišćanskohrvatskoga kao drugoga književnog jezika u Gradišću 1987. godine. Bitni su i književnici sve do velikana 20. stoljeća i novijih vremena (Ignac Horvat, Augustin Blazović, Feri Sučić, Anton Leopold, Jurica Čenar, Petar Tyran, Doroteja Lipković-Zeichmann, Ana Šoretić i drugi). Dosad se o gradišćanskohrvatskim govorima pisalo mnogo od Dihanicheve neobjavljene disertacije iz 1954., a bitni su i prinosi Stjepana Ivšića, Ivana Brabeca, Helene Koschat, Gerharda Neweklowskoga, Siegfieda Tornowa, sve do proučavanja Sanje Vulić u novije vrijeme. I povijesna istraživanja bila su velika, pa postoje i opsežne sinteze o cjelokupnoj problematici npr. u knjizi *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Glede jezika vrlo je znatna knjiga *Njemačko-hrvatski jezični dodiri u Gradišću* Aleksandre Šćukanec, a i druga novija izdanja, npr. knjiga Božene Vranješ-Šoljan *Gradišćanski Hrvati između tradicije i suvremenosti*. Dakako, hrvatski bečki profesori kao Josip Hamm i Radoslav Katičić skupa s drugima bavili su se gradišćanskim Hrvatima pa danas imamo i *Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik* i *Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik*. Vrijedno je spomenuti istraživanja Gerharda Neweklowskoga, Lászlá Hadrovicsa i Josefa Breua. Književnošću gradišćanskih Hrvata osobito se bavio Nikola Benčić.

III.

Međusobni utjecaji među gradišćanskim Hrvatima većinom su vrlo stari, nastali, dakle, prije dolaska u dijasporu. Gradišćanski Hrvati većinom su čakavci, ali ima i štokavaca i kajkavaca, kako smo već istakli. Najbrojniji su čakavci ikavsko-ekavskoga tipa, a najsjevernije područje njihova naseljavanja jest južna Moravska, sjeverna Slovačka i Donja Austrija. Misli se da su južnomoravski Hrvati podrijetlom iz slunjskoga područja. Ti južnomoravski Hrvati, kao i neki drugi gradišćanski Hrvati, govore s djelomičnim regresivnim pomakom naglaska a dobro su očuvani diftonzi *ie* i *uo* (npr. *sieno*, *nuos*). Govori moravskih Hrvata uglavnom su dobro leksički povezani s većinom gradišćanskohrvatskih govora (npr. *godina* 'kiša', *jačka* 'pjesma'), uz to što su nakon raseljenja primili puno bohemizama, npr. *jaro* 'proljeće', *pan* 'gospodin' itd.). Nakon asimilacije donjo-austrijskih i preseljenjem južnomoravskih Hrvata govor Novoga Sela (Devínska Nová Ves) u Slovačkoj postao je najsjeverniji govor s uporabom zamjenice *ča*. Bliski su bili govori Dubrave i Lamača, ali su oni poslovačeni tijekom 20. stoljeća. Govor Novoga Sela ima znatan broj slovakizama, pa se govori *miesto* u značenju 'grad' i žebrak 'prosjak'.

Čakavci ikavsko-ekavskoga tipa su i Hati i Poljanci. Hati žive u sjevernom Gradišću u Austriji u selima Pandrof, Novo Selo, Bielo Selo, Gieca, Lajtica i Raušer. Gieca, Lajtica i Raušer tijekom 20. stoljeća uglavnom su ponijemčeni. U Donjoj Austriji Malištrof, Cimof i Cundrava također su uglavnom asimilirana

mjesta. Sela u blizini Moravske (npr. Glogovac, Poštronja i Nova Ves) podlijevala su bohemizaciji. Ti su gradišćanski Hrvati odseljeni već u doba osmanlijskih prodora, pa u njih uglavnom nema turcizama. U Slovačkoj Hrvati žive u selima Jandrof, Rosvar i Čunovo u blizini Bratislave, a u Rosvaru su tijekom 20. stoljeća asimilirani. U Mađarskoj Hrvati žive u selima Bizonja i Kemlja južno od mađarsko-slovačko-austrijske tromeđe. Poljanci žive u sjevernom Gradišću nešto južnije od Hata, u selima Vorištan, Klimpuh, Uzlop, Cindrof, Štikapron, Trajštof, Prodrštof, Cogrštof, Celindof, Otava, Pajngrt, Rasporak. U zapadnoj Mađarskoj Poljanci žive u selu Koljnof. Svi oni vjerojatno su podrijetlom s područja srednjeg toka Korane. I oni imaju naglasne osobine kao Hati, a čuvaju i diftonge *ie*, *uo*. Hati i Poljanci promijenili su dočetno *l* u *u* u glagolskom pridjevu radnom, slogotvorno *r* u Kemlji dalo je *er* (npr. *kerv* i sl.), a ponegdje (npr. u Klimpuhu) *r* je fonem npr. *držalo*. Ti čakavci, kao i drugi gradišćanski Hrvati, pod utjecajem su njemačkoga jezika, pa se za 3. l. jednine imenica iz poštovanja rabi glagolski oblik 3. l. množine.

Nakon Poljanaca najbrojniji govornici čakavštine dijalekta u Gradišću su Dolinci. Oni žive u srednjem Gradišću u Austriji, a riječ je o selima Frakanava, Pervane, Mučindrof, Veliki Borištof, Mali Borištof, Gerištof, Mjenovo, Šuševo, Filež, Dolnja Pulja, Longitolj i Kalištof. Žive u zapadnoj Mađarskoj u selima Plajgor, Prisika, Židan, Temerje i u Undi. Temerje je tijekom 20. stoljeća pomađareno. U akcenatskom smislu ti se govori mogu pridružiti južnomoravskim i donjoaustrijskim Hrvatima, s hrvatskim govorima sjeverozapadno od Bratislave te s govorima Hata i Poljanaca. Riječ je o djelomično regresivnom pomaku naglaska. Tu se govori ča 'što' i *zač* 'zašto'. Dio govora ima samoglasno *r*, npr. *krčmar*, dio *er* npr. *kerčmar*. Većinom se čuva dočetno *l* u glagolskom pridjevu radnom. U značenju 'suma' koriste riječ *loza* u većini mjesta. Izdvaja se hungarizam *guola* u značenju 'roda', dok Hati i Poljanci imaju riječ *štruok* po uzoru na njemački jezik. U književnosti važno su mjesto zauzeli Dolinci Mate Meršić Miloradić i Ignac Horvat. Oni su pisali gradišćanskohrvatski, ali i s oslonom na hrvatski standardni jezik.

Posebno mjesto pripada govoru Bajgroba zapadno od Dolinaca, i zbog izgubljenosti opreke po intonaciji i po kvantiteti. Taj je govor i inače specifičan, tj. izjednačio je č i ć, ali u najnovije doba ipak čitamo npr. čvršće. Nakon velara mijenja se *l* u *lj* (npr. *dokljeg*), ali bilježimo i *pole* 'polje'. Također se iza velara mijenja *n* u *nj*, npr. *k njam*. Naravno, refleks šwa je *a*, a *a* dolazi i u prijedlogu *va* 'u'. *O* ispred nazala nerijetko prelazi u *u*, npr. *unda*.

Sljedeća skupina govora čakavaca ikavsko-ekavskoga refleksa jata jesu idiomi zapadno i sjeverozapadno od Körmenda u jugozapadnoj Mađarskoj: Hrvatska Nadalja, Dolnji Berek, Hrastina i Veliki Kuked. To je krajnji jugozapad gradišćanskohrvatskoga cjelovitoga poteza. No, u Kukedu se već potkraj 20. stoljeća prestalo govoriti hrvatski. Hrvatska Nadalja je također asimilirana, a u Hrastini hrvatska je riječ čuvana dulje. To je govor dvonaglasnoga tipa, sa sačuvanim diftonzima *ie* i *uo* i s *er* u primjerima kao *Hervat*. Dočetno *l* uglavnom se čuva u pridjevima i u glagolskim pridjevima tipa *topal* i *bil*, ali se reducira nakon slijeda *er*, npr. *umer*. Č i ć su izjednačeni, a u morfologiji jak je mađarski utjecaj pa je

srednji rod uglavnom izgubljen, tj. zamijenjen muškim rodnom, ali je očuvan u uobičajenim izrazima kao *dobro jutro*. Često se muški rod zamjenjuje ženskim, ženski muškim, npr. *Moj žena je Hervat*.

Daljnju skupinu čakavaca ikavsko-ekavskoga tipa čine govori sjeveroistočno od Bratislave kojih je nakon seoba bio veliki broj. Ti su govori poslovačeni, ali se u Hrvatskom Grobu još čuva hrvatska riječ. Tamo je zamjenička riječ *kaj*, ali je njegova fizionomija dominantno čakavska o čemu jasno svjedoči upitni prilog *zač* 'zašto'. I taj je govor dvonaglasan pri čemu se akut javlja samo fakultativno. Nema u njem diftonga, čuva se dočetno *l* u glagolskom pridjevu radnom (*hodil*), a staro *č* i *ć* su izjednačeni u srednjem glasu *č*. *Lj* je zamijenjeno s *l* (*ludi*), *nj* s *n* (*kon*). Dolazi prefiks *vi* (*viučil se* 'izučio se').

Dakako, svi su gradišćansko-hrvatski govori šćakavski (npr. *s klišćami* u Dolnjoj Pulji), pa su takvi i govori ikavaca čakavaca. Npr. u Stinjakima u južnom Gradišću govori se *kosište*, *štakor*). Također dolazi *ča* i *zač*. Posebnost je stinjačkoga govora očuvani dualni oblik *sta* u 3. l. prezenta glagola *bit*. Taj govor ima i kvantitetske i intonacijske opozicije. U Novogradskom kotaru u Austriji neki su govori ponijemčeni, u drugima je broj govornika hrvatskoga vrlo smanjen. Čakavci ikavci žive u Novogradskom kotaru (npr. Pinkovac) te u još nekim selima u južnom Gradišću (npr. Vardeš). Broj hrvatskih govornika jako je smanjen, osim u Pinkovcu i Novoj Gori. Ti su govori dvonaglasni, a razlike u intonaciji nisu fonološki relevantne. *E* i *o* fakultativno se diftongiraju, npr. *plje*: 'plesti' *dvuò:r*. Razlika je između *č* i *t'* izgubljena, pa dolazi npr. *dičà:k* u Novoj Gori, *knuò:či* u Pinkovcu. Uglavnom se čuva samoglasno *r*, npr. *četrdè:set* u Novoj Gori. Ti čakavski govori imaju i štokavskih elemenata, pa se govori i što i *zašto*. U Novoj Gori i Pinkovcu izrazit je nosni izgovor vokala, u značenju 'šuma' govori se *gora* u Pinkovcu. Izrazit je njemački utjecaj u složenim brojevima nakon 20.

Štoji žive u Čembi i još nekim selima u Bortanskom kotaru te u Nardi i još nekim selima u zapadnoj Mađarskoj. Oni govore čakavski pod štokavskim utjecajem. Štoji čuvaju *-l* u glagolskom pridjevu radnom i ne razlikuju staro *č* i *t'*. U nekim selima mjesto samoglasnog *r* dolazi *ar*, u drugima *er*, u trećima (npr. Milištrof), čuva se samoglasno *r*, npr. *kréma*.

Govornici štokavskoga narječja su Vlaha što žive u Vlahiji u Bortanskom kotaru u Austriji. Kaže se Vlaha jer su potomci pastira, a nisu bili pravoslavne vjere kako i njihove govorne značajke jasno pokazuju. Riječ je o dvanaest sela: Stari Hodas, Bandol, Rupišće, Hrvatski Cikljin, Ključarevci, Marof, Rorigljin, Širokani, Poljanci, Podgorje, Bošnjakov Brig i Parapatićev Brig. Rorigljin i Širokani spojeni su u novije doba u jedno naselje, ali su i dalje to dva naselja, budući da su međusobno udaljena nekoliko kilometara. Njihov je govor ikavski arhaičnoga tipa, tj. imaju nenovoštokavsku akcentuaciju i šćakavski refleks praslavenskih skupova *skj* i *stj*, npr. *gušćer*. Nemaju intonacijskih opozicija ni nenaglašenih duljina, a jat je ikavski, npr. *nastrit* 'nastrijeti', *rič*, rijetko ekavski. Diftongacija tipa *ie*, *uo* izostaje, osim u Starom Hodasu, dok u Hrvatskom Cikljinu dolazi diftong *ao*. *Č* i *ć* su izjednačeni (npr. *četiri*, *kčer*), nazal *o* i samoglasno *l* dali su *u* (zubi 'usta', sunce), uglavnom se čuva *b*. Tipično štokavske riječi kao *kiša* ili *vatra* ne javljaju se. Govori se *godina* i *oganj*. Refleks šva je *a*, npr. *kadi* ili *tajedan/tajdan*.

Iz leksika izdvajam još *dojti* ‘musti’, *jačiti* ‘pjevati’, *vankuš* ‘jastuk’, *zipka* ‘kolijevka’, *kača* ‘zmija’, *morje*, *pot* ‘znoj’, *raca* ‘patka’, *tust* ‘debeo’, *vred* ‘uskoro’, *čuda* ‘mnogo’. Broj turcizama je znatan, npr. *klabuk* ‘šešir’, *žep*, *rakija*. Dakako, govori se *što*, *zašto*.

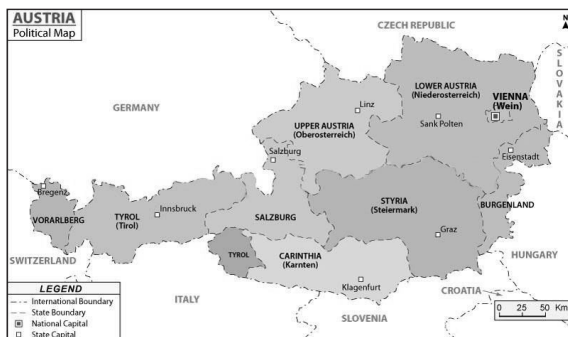
Među gradišćanskim Hrvatima samo su dva kajkavska govora, oba u Mađarskoj. To su Umok i Vedešin u sjeverozapadnoj Mađarskoj. Ukidanja hrvatskoga bogoslužja u tim selima u 19. stoljeću jako su se odrazila na govorno stanje, pa se tim kajkavskim govorima sada služe samo rijetki najstariji govornici. Ti govori nemaju intonacijskih opreka, a nemaju ni metatonijskoga cirkumfleksa, izostaje i opreka između *č* i *ć*. Govori se u tim selima *kaj* i *zakaj*. Jat daje *ej* u dugim te *e* u kratkim slogovima, a u nenaglašenom položaju *i*. Refleks poluglasova obično je *e*, ali dolaze i primjeri tipa *tajedan* i *maša* kao i drugdje u Gradišću. Stražnji nazal i samoglasno *l* dali su *u*.

IV.

Gradišćanski Hrvati podrijetlom su uglavnom s područja između Kupe i Velebita, posebno od područja Ogulina prema Kupi i međuriječju Kupe, Save i Une, uključujući i dolinu Une, također zapadnu Slavoniju. Pretežno su u 16. stoljeću zauzeli teren od Beča i južnoga Gradišća do Jure u Mađarskoj te do Brna i Bijelih Karpata u Mađarskoj i Slovačkoj.

Južnomoravski Hrvati potjecali su sa širega područja oko Slunja, kako smo već istakli. Mislim da Haci i Poljanci potječu nedaleko od srednjega toka rijeke Korane. Čakavci ikavci potječu iz Pounja, među njima Štoji s područja oko ušća Une u Savu, a to je zona između sjeverozapadnih štokavaca i sjeveroistočnih čakavaca. Vlaha su kombinacija dalmatinskog elementa i stanovništva iz okolice Une, i to na taj način da su Dalmatinci najprije stigli do područja istočno od Une i onda zajedno s ondanjim ljudima prebjegli u današnje Gradišće. Tako držimo jer Vlaha imaju element *re* – u značenju ‘rasti’, ‘krasti’, ‘vrabac’, a poznato je da su takvi govori postojali samo na hrvatskom jugu, ne i oko Une. K tomu oni imaju tip *bija*, a takvi govori nalazili su se samo na Jadranu ili blizu njega.

Kajkavci Vedešina i Umoka potječu iz zapadne Posavine, zapravo iz zapadnoga dijela današnje općine Novska. Iz područja oko Lipovljana i Međurića preselejeni su u 16. stoljeću na sjever.

Gradišće (Burgenland)

Omer Rak

Ezoterični pabirci

Tijekom višegodišnjeg istraživanja i pisanja monografije naslovljene *Okultni duh moderne. Arhitekt Alois Vjekoslav Bastl alias astrolog Uranus i njegovo doba* u završnom redigiranju rukopisa izostavio sam niz dijelova teksta koji su se našli u prijašnjim inačicama rukopisa. Iz manjeg dijela toga materijala sastavio sam ove „pabirke” naoko labavo međusobno povezane, ali s čvrstom značenjskom, štoviše „ognjenom” strukturom. S jedne strane bio je to način da publiciranjem „spasim” neuvrštene ali zanimljive dijelove teksta od zaborava (ostavljene među stotinama drugih dokumenata u skladišnoj tami mojeg elektroničkog inboxa), a s druge, pak, namjera mi je bila pokušati uvesti čitatelje/čitateljice s fleksibilnijim umom, da tako kažem, u temu koja je svojim drevnim karakterom i bogatstvom sadržaja zacijelo zaslužila biti podsjetnikom na stanovite kreativne ideje što su zaposjedale ljudski um tijekom povijesti ma koliko one danas svojim izričajem bile „predindustrijske” i iskazima odudarale od pozitivnih algoritama modernog doba. Drži me dojam da te ideje izražene jezikom mističnih, hermetičkih simbola i alegorija ni u današnjem našem „umreženu” dobu, kojem scijentizam nije stran, nisu izgubile ništa od svojeg privlačnog okusa što ga cijene konoseri finih ezoteričnih delicija. Takvih je, istina, oduvijek bila tek šačica, pa ću zato ovaj kratki uvod završiti riječima iz podnaslova *Mutusa libera* da je tekst koji slijedi *solisque filiis artis dedicatus*, iskreno moleći znalce da ne budu preoštri sudci napabirčenome mojem djelcu.

O. R.

Zagreb, 11. studenoga '22.

Valentin Weigel (1535. – 1588.), luteranski pastor iz Chemnitza, kao što znaju poklonici zapadnjačke ezoterijske misli, zagovarao je praksu temeljenu na konceptu o urođenoj i vječnoj prisutnosti Krista u ljudskoj duši, a osloncem mu je bila Paracelsusova alkemijska teozofija. Njegov progresivan mistični duh naučavao je da sjedinjenje s Bogom (koje je, naposljetku, cilj svih mističnih puteva) jest dar u nama obitavajućeg Duha Svetoga, jedinog iskupitelja u drami ljudskoga spasenja, a ne rezultat podčinjenja dogmama skovanim u teološkim manufakturama Luteranske crkve. Krist tako postaje zbiljsko svjetlo duše, prava

narav svakoga ljudskog bića, posljedica čega je da duhovna mudrost postaje svojstvena ljudskoj prirodi, što znači da nije rezultat crkvenih sakramenata.

Dionysius Andreas Freher (1649. – 1728.), samozatajni Nijemac koji je većinu života proveo u Londonu, uz Johanna Georga Gichtela (1638. – 1710.) ponajbolji tumač mističnog pisma Jakoba Böhmea, odgovarajući samom sebi na postavljeno pitanje što je Krist u nama i kako se suobličiti s *Njim*, odgovara da moramo biti načinjeni ne samo od duha *Njegova* Duha nego također od mesa *Njegova* Mesa ali i „kostiju *Njegovih* Kostiju”. Jedino tako, smatra on, možemo se s pravom nazvati „Udovima Tijela, kojemu je *On* Glava”, a to znači da je zadobiveno „Rajsko Tijelo” (*Paradisical Body*). U tome *tijelu* koje nije od naravi ni muške ni ženske, djevičansko je pače, „anđelima nalik”, čovjek je osposobljen gledati Boga, tvrdi Freher. Uvjeren je da je takvo bilo tijelo preobraženja Gospodinova na gori Taboru, pokazano trojici učenika (apostolima Petru, Jakovu i Ivanu). Prema sinoptičkim novozavjetnim zapisima, trojica apostola probuđena iz drijemeža ugledala su svojeg učitelja Krista dok se molio s izmijenjenim izgledom lica i odjećom koja je zablistala sjajem (Lk 9, 29), odnosno s licem koje je zasjalo kao sunce, a „haljine mu postadoše bijele kao svjetlost” (Mt 17, 2). Od takve je naravi i sjaja bilo svjetlo duše prije pada, objašnjava njemački behmenist s britanskom adresom, i ono se u dobu poslije pada ponovno dade oživjeti samo utjelovljenjem Krista u duši i njenom regeneracijom u *Njemu*.

Čitajući Freherov spis *Proces u filozofijskom poslu* (čitaj: alkemijskom *poslu*), koji on smatra potpuno analognim čovjekovu iskupljenja kroz Isusa Krista, dolazim do zaključka da je bio u pravu kazavši da se *proces* – unatoč mnoštvu naših sjajnih zamisli o vlastitom unutarnjem iskupljenju – neće manifestirati u nama sve dok ga, prema njegovim riječima, ne budemo mogli prepoznati i razumjeti u njegovoj „eksperimentalnoj punoći” i „točnosti”. Koji su uzroci tome neprepoznavanju i nerazumijevanju? Freher ih navodi nekoliko: naš (duševni) Merkur zapaljen vatrom Marsa gori u vječnom Saturnu pod užasnim dojmom tame; Veneri je isušena voda, Jupiter je postao budala, Mjesec je nestao u tami dok je Sunce pomračeno itd. Stoga za popravlanje toga žalosnog stanja čovjekova ne postoji drugi lijek osim uzeti Veneru (vječnu ljubav Božju) i uvesti je u zatrovani naš Merkur i Mars, i na taj ih način „tinkturirati” jer samo će tako naše Sunce zasjati ponovno, a Jupiter će biti ozaren radošću itd.

Suprotno čovjeku, savršena astralna regeneracija ostvarena je u Kristu za kojeg Freher veli da je u Saturnu uskrsavao mrtve, u Mjesecu pretvarao vodu u vino, u Jupiteru preobražavao proste ribare u najmudrije i najumnije apostole, u Merkuru činio da gluhi čuju, nijemi progovore, gubavci da ozdrave dok je u Marsu tjerao zloduhe iz opsjednutih, a u Veneri je darovao ljubav čovječanstvu, svojoj braći i sestrama te, naposljetku, za njih dragovoljno dao i svoj život. Freher spominje samo šest planeta dok za Sunce kaže da je u sredini i sjedinjuje tri s tri, pa ga nije spomenuo jer je simbol potpunog savršenstva koje je Isus dosegnuo kada je uskrsnuo iz mrtvih i uzašao u nebo, a zatim istočio svoj tinkturirajući duh u svetkovini Duhova (Pedesetnica).

Zato, ponavlja Freher, *artista* (alkemičar) u *poslu* regeneracije mora uzeti u obzir i slijediti isti proces koji je Bog zamislio u iskupljenju čovječanstva kroz Isusa

Krista u punom rasponu njegove manifestacije od začeca i rođenja do uskrsnuća i uznesenja. Samo tako *artista* može okusiti radost svetkovine Pedesetnice ili željene *tinkture* u vanjskoj naravi koja odgovara svetoj duhovnoj *tinkтури*, pomoću koje je, primjerice, sveti Petar u danu Pedesetnice odjedanput „tinkturirao” tri tisuće duša u svojoj prvoj javnoj propovijedi.

Čitav se *posao* alkemičarā ili, bolje kazano, regeneratorā, sastoji u tome da „dvije stvari moraju biti svedene ponovno na jednu”, kako je to bilo u početku prije nego je došlo do razdvajanja. Nužda posla regeneracije, napominje Freher, nalaže sjedinjenje zemaljske s nebeskom *stvari* tako da prva primi u sê potonju i dopusti joj da je promijeni u svoju nebesku kvalitetu.¹ Prva od tih „stvari” koje valja sjediniti jest „vječno govoreća Riječ Božja”, a druga je „ljudska izgovorena Riječ”, prva aktivna, druga pasivna. I jedna i druga Riječ su živa, prva nebeska, a druga zemaljska (ili ljudski život, zatrovan u sebi samovoljom). Freher nam želi dati do znanja da ta prva živa – prvi dah života, koji je Bog udahnuo Adamu – nije ni u čemu izmijenjena u svjetlu ljubavi Božje, ali je izmijenjena u čovjeku u kome je nestala u tami njegova neznanja i zaborava izgubivši prijašnju slavu. Ponovno otkrivanje i zadobivanje toga *svjetla* u procesu regeneracije, za Frehera nije ništa drugo nego *tinkturiranje* ili *preobražavanje*, načelno alkemijski proces rezultat kojeg je da u nama iznova zasjā *nebesko svjetlo* davno zamračeno, nestalo u čovjeku zbog njegova pada, a u zemlji poradi prokletstva.²

Freher izrijeком ne spominje, ali, u rečenom slučaju, radi se o djelovanju *nebeske* ili *tajne vatre* koju on na drugom mjestu, na tragu Böhmea, zove *nebeska živa*. Ukratko, svrha je procesa da „zemlja mora biti okrenuta unutra, a nebo van”.

Sa svoje ću strane dodati tek da će znalci u tome navodu iz Freherova djela lako prepoznati često ponavljano maksimum alkemičara da savršenstvo u njihovu *poslu* podrazumijeva (iz)okretanje vanjskog k unutra, a unutarnjeg van ili, kako to kaže hvaljeni latinski Geber u 13. stoljeću, cilj je manifestno učiniti okultnim, a okultno manifestnim, što se može postići jedino tako da se *iz tijelā* odstrane „suvišnosti” i doda im se ono što im nedostaje. Nakana je toga postupka, tumači Geber, preobraziti *tijela*, izvesti ih iz njihove tjelesnosti i uvesti u duhovnost, načinivši od njih „čvrsto duhovno tijelo”.

¹ To je nedvojbeno imao na umu i Pseudo-Demokrit, autor izreke iz jednog od najstarijih alkemijskih tekstova *Physika kai mystika* oko početka naše ere, izjavljujući da se „priroda raduje prirodi; priroda nadvladava prirodu i priroda zaposjeda prirodu”. Vidjet ćemo poslije kako se „priroda” o kojoj je ovdje riječ dade podvesti pod *tajnu vatru* alkemičara koju su oni opisivali kao „Sve u Svemu”, a to je, naravno, *secretum secretorum* njihova umijeća.

² Fundamentalna preobrazba ljudske naravi ponovnim buđenjem božanskog *svjetla* zaslužjenog u Saturnovoj olovnoj tamnici duboko u podrumu vlastite nam duše, u procesu toliko savršenu da je preobraženi ili regenerirani pojedinac sposoban preobražavati ili *tinkturirati* i druge (ljudske) duše, dovodeći ih do moralnog i noetičkog savršenstva – poput *kamena filozofā* koji neplemenite kovine tek pukim svojim dodirirom preobražava u zlato – znači svjedočiti istinskom duhovnom alkemijskom procesu koji je oduvijek bio usmjeren k istome cilju: preobrazbi zemaljskog u nebesko *tijelo*. Ta moja razmišljanja potvrđuje i sâm Freher riječima da jednom kada tamna, otrovna živa bude *tinkturirana*, da će se njena „bolna smrt(ost)” preobraziti u pobjednički život i radost, a njena prijašnja mračna želja u novu načinjenu od ljubavi i svjetla.

Ta međusobna zamjena mjesta vanjskog i unutarnjeg, zemlje i neba, tijela i duha, odnosno njihovo sjedinjenje, znalo se naći i u naslovima poznatih alkemijskih djela, poput *Coelum Terrae* velškog alkemičara Thomasa Vaughana ili nekoliko desetaka godina objavljenog prije (1613.), spisa Venceslause Laviniususa iz Moravske o zemaljskim nebesima, *Tractatus de Coeli Terrestri*. Lavinius govori o „tjelesnom Duhu” ili *balzamu života* i napominje da je *hermafrodit* koji „daruje život i rast svim stvarima i lako se miješa s njima” dok je pritom ispunjen „suptilnom vatrom što se spušta s nebesa i svojom se silom utiskuje u zemlju”; taj duh on zove „otac svih stvari”.

Vaughan, pak, opaža da je u tome utjelovljenu duhu poredak prirode nerijetko izokrenut i zove ga „stari zmaj”, nazivom koji mora da je dizao uvis tonzure klerikalne čeljadi. Osim što je „otac”, za velškog alkemičara on je također „majka”, ali i niz drugih stvari pa je, među ostalim, „mlađahan i drevan, slabašan i moćan, život i smrt, vidljiv i nevidljiv, tvrd i mekan, silazi na zemlju i uzlazi na nebo, najuzvišeniji je i najuniženiji, lagan i težak...” Nastavljajući paradoksnu hermetičko nizanje, Vaughan ga smješta usred Svjetla prirode, ali „stari zmaj” je, poručuje, i tama i svjetlo, od zemlje je i neba, svi ga znaju, a ipak nitko ne može pouzdano reći što jest. Završno veli da se u njemu „sjaje sve boje i sve kovine pod zracima Sunca”, stoga je njegov *zmaj* Sunčev *alem-kamen* ili „najplemenitija pročišćena Zemlja, pomoću koje možeš preobraziti bakar, željezo, kositar i olovo u najčišće zlato“, a to je *kamen filozofa* da skratim njegovu priču.³

* * *

Muhamed ibn Umail, alkemičar iz prve polovine 10. stoljeća iz *al-Kema*, Egipta, na Zapadu poznat kao Senior, iznimno je cijenjen i navođen u svakom iole značajnijem hermetičkom djelu. Dr. Marie-Louise von Franz, učenica i sljedbenica Carla G. Junga, koja je gorljivo proučavala Seniorov opus doslovce do konca svojeg života (naučila je arapski jezik kako bi ga mogla čitati u izvorniku), u studiji posvećenoj Ibn Umailovoj *Knjizi objašnjenja simbola* pojašnjava čitateljima da knjiga predstavlja beskrajn popis imena *kamena filozofa*, i navodi na zaključak da su sve to samo aspekti unutarnjeg otajstva kroz koje se alkemičar sjedinjuje s transcendentnim Bogom.

Senior piše:

Duh rastvara tijelo i u rastvaranju izvlači *dušu* toga *tijela*, te preobražava *tijelo* u *dušu* koja se preobražava u *duh*, a on se dodaje *tijelu* jer tako zadobiva postojanost.

³ Oni među nama koje znatizeljna navada katkad navede pročitati redak-dva iz Geberove *Summe* lako će Vaughanovu „pročišćenu zemlju” sravniti s Geberovom *Stvari*, smjesom živog srebra i *sumpora* proporcionalno pomiješanih međusobno u dugotrajnom, ravnomjernom procesu u „utrobi čiste, zbijene zemlje” (u kojoj je ostala sačuvana njena izvorna vlažnost, čija narav nije koruptivna).

Von Franz objašnjava da „usmrćivanjem” *prve materije* dolazi do razdvajanja *duše* i *duha* od *tijela* ili *materije*. Potonje (*tijelo*) podvrgava se nakon razdvajanja nizu procesa sa svrhom da izgubi svoju materijalnu krupnoću, grubost, i postane *duši* ili *duhu* nalik. Tek tada se dvije supstancije (*duša/duh* i *tijelo*), postavši navelas slične jedna drugoj, mogu sjediniti zajedno i oblikovati slavno *tijelo uskrsnuća*. O tome je također pisao alkemičar i gradski fizik Petar Bono u prvoj polovini 14. stoljeća u Puli.

Vrijedi podcrtati da u tome procesu, istodobno, tijelo biva oduhovljeno, a duh utjelovljen, pa su oboje stoga sastavnice jedne *stvari* s dvije naravi, hermafrodita, kojeg alkemičari prigodno zovu *rebis*.

Govoreći o *rebisu*, neću propustiti reći i to da je u kasnom svojem djelu, navodnom alkemijskome multifraktalnom romanu „Finneganovo buđenje” (*Finnegans Wake*), štivu jeguljavih, opskurnih i kriptično-umolomnih izraza, raznojezičnim ludičkim stopljenicama svakojakih fela, meštar o’pera James Joyce kroz boje noći, sna i nesvjesnog opisao *rebis* besmrtnim riječima – „the he and she and is of it”. Čovjek može samo uzdahnuti od divljenja i šutke se pokloniti velikom irskom geniju koji je jeziku dodijelio novu medijsku ulogu, šaljivo razbacao gramatičke norme u festivalu nonsensa i rasturio prostornovremenske odrednice baš kao, rekao bih, pravi hermetički adept.

Oswald Wirth, švicarski okultist, učenik kabalista i ružokrižara markiza Stanislasa de Guaite, raspravljajući o *rebisu*, pojašnjava da ta dvostruka *stvar* predstavlja androginu energiju koja sjedinjuje virilni muški i pasivni ženski senzibilitet, te da je neodložna zadaća alkemičara sjediniti te dvije naravi želi li zgusnuti svoju živu, odnosno apsorbirati u se čistu *nebesku vatru*. Wirth to naravno ne kaže glasno, ali valja znati da je *nebeska vatra* o kojoj govori poznata također kao *tajna vatra* alkemičara bez koje je nezamisliv alkemijski *posao*. Više o njoj radoznali će duh pronaći u djelima majstora-alkemičara Pontanusa, Artephiusa, Flamela, obojice Philalethesa, Saint Didiera, Fulcanellija... koji su govorili o toj *vatri* i vješto je skrivali pod svojim enigmatičnim metaforama i parabolama.

* * *

Moj dragi, uvijek pri ruci mi, Origen (c. 185. – c. 254.), gorljivi rani kršćanski mistik (očekivano proglašen avaj! heretikom) nenadmašna stila i izraza, kontemplirajući novozavjetnu glosu, „Jer *Bog* je naš *oganj što proždire*” (*Heb 12, 29*), *povezuje je s drugom novozavjetnom*: „I kakvo je čije djelo, oganj će iskušati” (1 Kor 3, 13). Nestrpljiv saznati narav te vatre, Origen upućuje pitanje apostolu ne bi li saznao koja je to vatra što nas iskušava, toliko mudra „da čuva moje *zlato* i *srebro* jačajući im sjaj, da ostavlja neoštećenim dragocjeni *kamen* u meni i izgara samo *zlo* koje sam počinio”. „*Zlo*” u nama uspravi se uvijek ne gradimo li na već postavljenom temelju, „a taj je Isus Krist”, Sin Božji, za kojeg se u Poslanici Hebrejima veli da po njemu *Bog* „sazda svjetove” i da je Očev „odsaj Slave i otisak Bića” (1, 2-3). Dakle, Božji oganj proždire *zlo*, odstranjuje ga, ali taj nam proces sagorijevanja nanosi bol i patnju koji ne potječu iz tjelesnog dodira. Boli nas u „višim dijelovima *duše*” na mjestu „točno gdje stoji građevina koju valja srušiti”.

Značenjski ta je *vatra* protejskoga karaktera, a Origen njome barata majstor-ski vješto. Tako u svojoj homiliji o biblijskoj *Pjesmi nad pjesmama* iznosi uvjerenje da su riječi te pjesme ustvari zabilježbe iz, da tako kažem, višeg registra *bića* – gdje se svaki pokret izvodi „con fuoco”, s *vatrom*. U drugom dijelu svojeg opusa, predstavljenog prema izboru kardinala Von Balthasara iz različitih izdanja, pišući o *vatri*, Origen poseže za riječima pripisanim Kristu (nezabilježenim u kanonskim evanđeljima), „Tko se bliži meni, bliži se vatri”, pa zaključuje da su blaženi oni koji su blizu, toliko blizu da ih *vatra* „osvjetljuje ali ne peče”.⁴

Pokušavajući nam približiti tu vrstu *vatre*, Thomas Vaughan se oslanja na re-dak iz Otkrivenja (3, 20): „Evo, na vratima stojim i kucam; poslušaj li tko glas moj i otvori mi vrata, unići ću k njemu i večerati s njim i on sa mnom.” Za nj te riječi Sina Čovječjeg predstavljaju „unutarnju, mističnu, a ne običnu večeru” kao i „duhovno krštenje vatrom, a ne ono obično s vodom”. Taj bi Vaughanov komentar trebali k srcu uzeti „sinovi umjetnosti” (*filii artis*), oni koji bi trebali „tragati za ekspanzijom ili otvorenosti božanskog uma”. Jer, uvjerava Vaughan, budemo li jednom pripušteni tome Zajedništvu Svjetla, bit ćemo sposobni da zajedno s apostolom potvrdimo razlog svoje vjere, no valja nam razumjeti da Bog neće otvoriti sebe sve dok se „nebesa čovjekova ne otvore prva”.

Pokojni Allen G. Debus, ugledni povjesničar znanosti, poglavito kemije i alkemije, diplomatskim rječnikom smješta dr. Roberta Fludda (1574. – 1637.) u samo „središte (barokne) debate glede hermetičke i alkemijske interpretacije univerzuma”. S druge strane, kritičari dr. Fludda iz njegova doba nimalo uvijeno su ga optuživali – Pierre Gassendi primjerice – da je od alkemije načinio „jedinu religiju, od alkemičara jedinu religioznu osobu, a od alkemijske prakse jedini katekizam vjere”. Nizale su se i optužbe da je prikriiveni ružokrižar, štoviše i sâm je dolio ulje na vatru objavom svoje apologije eluzivnog društva ružokrižara (*Tractatus Apologeticus Integritatem Societas de Rosea Cruce defendens*, 1617.), ali je nijekao da je ružokrižar „unto my greef”.

Božansko svjetlo, duh života – *vatra* koja osvjetljuje ali ne peče, kazao bi Origen – središnja je tema njegovih brojnih spisa; aktivni je agent odgovoran za Stvaranje, a svjetlo i božanstvo su izrazi koje je nemoguće rastaviti jedan od drugoga. Zadaća je prave alkemije shvatiti Stvaranje i duh života kao i njegove poveznice s prirodom i čovjekom, uzajamno sjedinjenima. Naše je dioništvo u tome Duhu jamstvo da smo povezani, da smo jedno sa svojim Stvoriteljem; uzrok su naših međusobnih razlika elementi iz kojih smo sastavljeni pa bismo, znajući to, trebali zanemariti vanjske pojave i okrenuti se svojem unutarnjem blagu koje svi posjedujemo. Stoga dr. Fludd iskreno moli čitatelje u svojem *Filozofijskom ključu* da se iz ovog svijeta uspnu k Bogu i to, paradoksnno, spuštanjem, prodiranjem u se, jer uspeti se do Boga znači ući u se, ne samo iznutra posjetiti „najdražu Dušu”

⁴ Sunce također ima dvojaku moć: svijetli ali i gori pa, sukladno naravima objekata pod sobom, ili ih osvjetljuje ili zatamnjuje i prži svojim žarom. Iz toga proizlazi i Origenova usporedba da je Bog svjetlo pravednima, a oganj grješnima – zato da u njima može sagorjeti svaki trag slabosti i kvarnosti u duši.

(*dearest Soule*) nego se probiti do samog središta te „vidjeti i gledati ondje tvojeg Stvoritelja” (*to vew and behould ther thy Creatour*).

Isprripovijedat ću vam sada jednu epizodu vezanu uz dr. Fludda, osobnu. Meni milu.

Sjećam se, ne bez sjete, konca svibnja 2001. Nakon obilaska britanskih prapovijesnih nalazišta Aveburyja, Silbury Hilla i Stonehengea, kroz mijene kiše i sunca, vademecuma toga podneblja, zajedno sa svojim ljubaznim domaćinom psihologom Sir Johnom Whitmoreom, istraživačem parapsiholoških fenomena i stručnjakom za *coaching* svjetskoga glasa, putujem u Johnovu bijelom rangeroveru. Cilj nam je Bearsted u Kentu. Cijelim putem slušamo „tejpove” s predavanja Johnova osobnog prijatelja Rama Dassa. Svrha mogeg puta bila je, kako bi rekli naši susjedi – pokloniti se sjenama dr. Fludda – sahranjenom u župnoj crkvi Bearsteda u rujnu 1637. A. D. On je bio jedan od mojih „hermetičkih otaca” s kojim sam rastao i kojeg sam poput Joscelyna Godwina, njegova biografa, smatrao karikom u lancu kršćanskoga hermeticizma, rastegnutom od Origena, Hildegarde, Eckharta, Ficina, Böhmea, pa do Emersona i Steinera. I da, slažem se s njim da je dr. Fludd, odbacujući dogmu, izravno pristupao duhovnom svijetu, pa je njegovo djelo oduvijek bilo hvaljeno kao „nadahnuti prijenosnik univerzalne istine”.

John je o dr. Fluddu prvi put čuo od mene; nije o njemu učio na prestižnom koledžu Eton ni na Kraljevskoj vojnoj akademiji niti na kalifornijskom institutu Esalen, institucijama koje je pohađao.

Nakon lutanja i stalnog zagledavanja u cestovnu kartu – Bearsted, konačno! Ubavo, tipično englesko selo. Crkva je na blagoj uzvisini i, na moju veliku žalost, zaključana. Čekajući da je netko dođe otključati, nestrpljivo se šetkam kroz nepokošenu mokru travu među starim, od zuba vremena nagrizenim i žučkastim lišajevima prekrivenim nadgrobnim pločama na groblju ispred crkve. Ali nitko ne dolazi. Vrijeme curi sporo kao da je zalijepljeno smolom. Nekoliko kosoča čije je hranilište očito na groblju vješto pronalazi roze gliste oko grobova, pa ih u kljunovima odnosi u lisnato, vlažno grmlje iza kamenoga zida groblja odakle dopire glasanje ptića.

Odlučili smo potražiti vikara. On ima ključeve crkvice.

U tipskoj viktorijanskoj zgradi vikarijata nema nikoga. Uzalud zvonimo. Sredovječna gospođa preko puta s velikim naočalama i održavanom frizurom *à la* Maggie Thatcher, koja je škarama rezala ruže ispred ulaza u kuću i spremala ih u široku plitku košaricu, objašnjava nam da ga je vidjela prije otprilike sat vremena, da je nekamo otišao u svojem starom „miniju”, ali nije znala kada će se vratiti. Ljubazno nas poziva da s njom popijemo čaj u vrtnoj sjenici dok ga čekamo. Začas će ga pristaviti. John se ispričava, kaže da nam se žuri, zahvaljuje joj na pozivu.

Pogledavam prema crkvi i ne bez tuge zaključujem da me dr. Fludd danas ne želi. Zajedno s Johnom odlazim još jednom uzbrdo pred zaključana vrata crkvice i ondje se s poštovanjem naklonim dr. Fluddu koji počiva u grobu iza vrata, a zatim nastavljam dalje Johnovim rangeroverom. Ponovno slušamo Rama Dassa:

„Only this moment is real, this moment of loving awareness. The past and the future are all just thoughts.”

Prolazimo pokraj prostranih žitnih polja. Poput duha lagani se povjetarac uvlači u žito i povija još zelenu pšenicu i raž. Zelena polja kao da su jedno tijelo upravljano mističnom entelehijom. John mi pokazuje prstom kroz vjetrobran mjesto gdje su se prošle godine u lipnju pojavila dva „kruga u žitu”. Ima fotografije, pokazat će mi kada dođemo doma. Uvjeran je da ljudska ruka nije mogla napraviti te složene geometrijske oblike u žitu. Intuicija mu kaže da će se i ove godine negdje blizu ponovno pojaviti krugovi u žitu (i doista jesu!).

Zatim šuti. Ostaje zamišljen. I ja sam zavezao u misli.

Putujemo.

Promiče pokraj nas engleski krajobraz. Kao dugi, jaaako dugi potez kistom. Stalno zeleno.

Ispunjava me neka uгода, osjećaj mističnog iščekivanja.

Kiša, sunce, kiša...

Umirujući glas Rama Dassa: „We're fascinated by the words, but where we meet is in the silence behind them.”

John dodaje gas. Zna on sve o vožnji. Bio je britanski nacionalni automobilstički as. Slavili su ga u prvoj polovini 1960-ih.

Posljednji put vidio sam ga u Londonu u kolovozu 2008. S Mikeom Franeyem, njegovim prijateljem, istinskim filantropom, ponovno sam posjetio Avebury, Silbury Hill i Stonehenge. U noći poslije puta sanjao sam lucidan san na postelji u svojoj hotelskoj sobi. Da, budno sam sanjao. I ushit me držao dugo, dugo, poslije buđenja.

John me pozvao na ručak s dvjema mojim kćerima u otmjeni restoran blizu Covent Gardena u londonskom West Endu. Tada je već zagazio u osmo desetljeće života iako je izgledao kao da je u šestom. I dalje je neumorno pisao i držao seminare o *coachingu* diljem svijeta. Preminuo je koncem travnja 2017. od posljedica pada na skijaškoj stazi.

Kao da mi je umro netko bližnji. Jer, znao se on zbliziti s ljudima. I biti im uvijek na pomoći. Ne mogu mimoći uzdah kada pomislim na njega.

(Više se nikad nisam vratio dr. Fluddu u Bearsted.)

* * *

Nakon ove usputne digresije priklonimo se ponovno *vatri*.

U proizvodnji svojih oblika priroda koristi vatru kao instrument i čekić kojim izvodi svoj posao. Na isti bi način i alkemičar, smatraju hermetički filozofi, trebao postupati u svojem *poslu*. U objema tim operacijama – prirodnoj i umjetnoj – vatra je Gospodar i Usavršitelj posla, bog Vulkan ukratko, pa zato hermetički filozof Jean d'Espagnet (1564. – c. 1637.) s pravom veli da je znanje o vatrama neophodno za *filozofa* (alkemičara). Nema li to znanje, vrtjet će se na vatrenom kotaču bez prestanka poput Iksiona iz mita, osuđenog da se stalno vrti na goru-

ćem kotaču. Zato svaki pravi filozof mora biti upućen u *Ars Vulcanica*, umijeće vatre.⁵

Znanje *filozofā* stječe se u vlastitom laboratoriju danonoćnim učenjem na vlastitim greškama u rukovanju s *vatrom*. Stoga su brojne opekotine prije pravilo nego iznimka. Da vam je moguće vidjeti *ruke* autora ovih pabiraka, bilo bi vam jasno o čemu se radi.

Vatra je nerazdvojna od *sumpora*. U islamskoj je alkemiji, primjerice, crveni sumpor (*al-kibrīt al-aḥmar*) slovio za tehnički izraz kojim se označavala transformacijska sposobnost pravih duhovnih majstora. Vjerojatno najveći među njima, sufijski mistik, „šejh šejhova”, Ibn Arabi (u. 1240.) zaradio je taj naziv još za života. On je alkemičare zvao „proncljivi učenjaci”.⁶

Sve to zvuči lijepo i krajnje zanimljivo na prvu, ili teorijski, ali valja nam imati na umu ono što je naglašavao barokni alkemičar Sendivogius, da „*sumpor* neće dati svoju *krv* nikome osim onom tko zna kako ga osloboditi iz uza *materije*”.

* * *

Najveći je propust u alkemijskom umijeću, upozoravaju alkemičari, biti nesposoban pronaći *vatru* koja preobražava svu *materiju* bez razlike u istinski *kamen filozofā*. Za to valja imati, kažu oni, „risove oči” jer ris, prema predaji, ima tako prodoran vid da može prodrijeti i do samog središta *zemlje*, a ondje je naravno smješten pravi *sumpor* ili *vatra* koja zgušnjava živu, dakle srce hermetičke ontologije.

Tajna vatra alkemičara, ta čudesna njihova pripomoć ne obrađuje *predmet posla* polako, postupno ga čisteći od „nečistoće” ili „suvišnosti”, nego ga suprotno tome, u treptaju oka, pretvara u *zlato* najbolje kakvoće, jer, složni su alkemičari skloni tzv. suhom putu, u *predmetu posla* nema ništa što nije dobro.

Ukratko, ta *tajna vatra* koja u trenu preobražava *predmet posla* u najčišće *zlato*, prema hermetičkom učenju, mirno i spokojno drijema u njihovu *predmetu posla* i ne pokreće se sama od sebe, već jedino ako se potpali dobro pripravljenom i odmjerenom *vatrom* izvana.

Zapravo, cjelokupan se proces alkemičara sastoji u razbuđivanju i poticanju te unutarnje *vatre* sve dok u nekom času ne postane toliko jaka i silna da sve u čemu

⁵ Prema riječima Ibn al-Nadima, abasidskog bibliografa i biografa, još je puno ranije filozof i liječnik Abū Bākr al-Rāzi (u. 925.), tvrdio da se proučavanje filozofije ne može smatrati potpunim niti se učen čovjek može zvati filozofom sve dok mu ne pođe za rukom učiniti alkemijsku preobrazbu. Bojim se da taj imperativ danas nije istaknut ni u jednom kolegiju fakulteta filozofije.

⁶ U našem stoljeću, duhovni učitelj „dijamantnog pristupa” A. H. Almaas u „Alkemiji slobode” (*The Alchemy of Freedom*) poistovjećuje *crveni sumpor s kamenom filozofā*, izjednačujući žestinu bezdimnog izgaranja *crvenog sumpora* s „dinamičnom životnošću samostvorene istinske naravi”. Rezultat te eternalne aktivacije *crvenog sumpora* ili dinamizma samostvorene naravi mistično je iskustvo u kojemu se svi oblici, kvalitete i dimenzije predstavljaju kao jedna istina. Stoga su sve manifestacije istinske naravi implicitno jedna u drugoj i istodobno svaka zasebno „sve”, iliti cjelovitost naravi koja ih je oblikovala. „Istinska narav” u procesu neprekidnog preobražavanja i preoblikovanja sebe, otkriva što je moguće u svakoj „točki” u svakom trenutku. Ni iz čega ili koga stvorena nego iz sebe same javlja se u sebi, za sebe i po sebi, stoga „stalno stvara sebe”.

gori sagori do pepela i smrvi u najfiniji prah, preobrazi u se i učini jednakim sebi. U tajnom jeziku hermetičkih filozofa ta je vrsta nebeske, nevidljive, *tajne vatre* očekivano nazvana i „vatra filozofa” (*ignis philosophorum*).⁷

U alkemijskoj raspravi naslovljenoj „Vodeni kamen mudrih” (*Hydrolithus Saphicus seu Aquarium Sapientum*) – važnom prilogu barokne zbirke alkemijskih tekstova „Hermetički muzej” (*Musaeum Hermeticum*) iz 1625. – autor Johann Ambrosius Siebmacher neprekidno uspostavlja paralele između zemaljskoga *kamena filozofa* i nebeskog „ugaonoga kamena” Isusa Krista, te kršćanskog puta bogoslužja i alkemijskog procesa. U jednom dijelu rasprave govori o „vatri Mudraca” kao jednom od glavnih pokretača alkemijskog procesa, napominjući da se radi o bitnoj, natprirodnoj i božanskoj vatri koja leži skrivena u „našem bivstvu”, i da postaje aktivna pod utjecajem vanjske materijalne vatre. Na isti način, nastavlja Siebmacher, istinska Riječ Božja, ili Duh Božji, koji prorok Jeremija prisposobljuje vatri, skriven je u našim srcima i posađen u našim dušama, ali je nagrđen i zamračen našim padom. Stoga je neophodno priteći u pomoć tome duhu i razbuditi ga, uspiriti do jarkoga plamena i to pomoću vanjske vatre koja nije ništa drugo nego ustrajna pobožnost, uzgoj kršćanskih vrlina i svakodnevno zadubljivanje nad Riječi Božjom.

Međutim taj proces nije jednostavan jer duhovno se regenerirati znači dragovoljno ući u „peć Križa”, kako tu kušnju i patnju na putu regeneracije naziva Siebmacher.⁸

Milenij i pol prije Siebmachera „vatre” biblijskog proroka Jeremije dohvatio se Origen, „jedan od najplodnijih i najuniverzalnijih crkvenih pisaca kršćanske antike”, kako stoji u njegovoj enciklopedijskoj jedinici. Komentirajući riječi Jeremije (20, 9) – „I rekoah u sebi: neću više na nj misliti niti ću govoriti u njegovo ime. Al' tad mi u srcu bi kao rasplamtjeli oganj, zapretan u kostima mojim: uzalud se trudih da izdržim, ne mogoh više” – Origen ustvrđuje da je Riječ Gospodnja postala vatra što je proždimala prorokovo srce i pribojava se da je ta vrsta nadosjetilne vatre ista ona koja i nas očekuje, a koju još nismo osjetili. U protivnom, da smo je kušali i da nam je ponuđen izbor između te vatre i one „vanjske”, koju su ložili vođe pogana, radije bismo izabrali nju nego onu prvu, Jeremijinu. Naime, ta potonja oprlji tek površinu dok ona prva izgara srce i odatle se širi u kosti, iz kostiju u sve dijelove tijela, pa se u vatri nađe cijelo biće čovjekovo što on ne može izdržati. Origen ne dvoji da je to ista ona vatra koju je uspirio Spasitelj, kazavši: „Oganj dođoh baciti na zemlju” (Lk 12, 49), a zatim se pita ima li itko među nama tko je zaslužio tu vatru. Naposljetku poručuje da se molimo Gospodinu da nam podari vatru koju je kušao Jeremija, „da nas ne proguta ona druga vatra”.

⁷ Izostavit ću na ovome mjestu daljnje usporedbe s buđenjem tantričke *kundalini šakti* ili poveznice sa *speiremom* starih misterijskih škola jer se bojim da bi to bila kaplja tinte previše.

⁸ Da ta „peć Križa” ne ostane tek bizarnom stilskom doskočicom njemačkog alkemičara, sa svoje ću strane dometnuti podsjetnik da je križ također alkemijski simbol za posudu za taljenje kovina, latinski *crucibulum*, kojoj je u korijenu riječi *crux*, *crucis*, križ. U posudi za taljenje kovina *prva materija* „pati” poput Krista samoga, ondje biva usmrćena, oživljena, pročišćena, produhovljena i preobražena, kao Krist uskrsnućem.

Sapientis sat!

Prateći ustopce Böhmea, Dionysius Andreas Freher tu „vatru”, ponavljam, podvodi pod *nebesku živu* ili *tajnu vatru* alkemičara, koja „sve radi sama”, a njegov *artista* ne treba niti može išta učiniti u svezi s tim, nego samo spojiti zajedno potrebne „sastojke” dok sav ostali *posao* valja prepustiti *radniku*, koji je već unutra, u samom središtu toga *posla*.

Sve što mogu, i što želim reći nakon ovog serpentinskog pisanja je da, u godinama u kojima jesam i s iskustvom kušanja labirinata vanjskog i unutarnjeg, svijeta i sebe, dolazim do tvrdog zaključka da jedina ezoterična „tehnika” koja mi je po volji sada jest *Fiat voluntas tua!* oliti „Budi volja Tvoja!”. To je jedina *lectio divina* koju sam voljan i spreman slušati i otvoriti joj grudi u ovoj životnoj dobi. Činjenica je da me je moj kočoperni duh s utisnutim na čelu: *Fiat voluntas mea!* („Budi volja moja!”) u godinama prije svojski izmoždio i pocijepao u vječnoj potjeri za kojekakvim himerama uma, u tolikoj mjeri da mi je katkad izgledalo da sam na rubu propasti vođen stalno istim unutarnjim glasom „jer ti to znaš i možeš!” E pa sada velim da ne znam i ne mogu, a bome i ne želim više tim putem, pa ću vlastitu volju podložiti višoj i odličnijoj od svoje; svojim ću nepostojanim plamičkom uspiriti plamen svemoćnog ognja sposobnog progutati čitav svemir u treptaju oka.

I mene samog.
Da bih iz pepela sebe ustao drukčiji.
Tek tada će moj *posao* biti dovršen.
I svanut će šabat.
(Konačno.)

Omer Rak

Antun Česko

Sinkretizam narativnih strategija

Svestrani hrvatski znanstvenik – Krešimir Nemeć, neočekivano je za javnost, zainteresiranu za granice do kojih sežu njegovi stvaralački limesi, objavio još jedno djelo.

Suizdavači su Matica hrvatska u Zagrebu i Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Stanoviti je kuriozum sam naslov knjige, *Narativne strategije* – jer sklapa dva naizgled različita, gotovo nespojiva pojma, iz ničim međusobno srodnih područja.

Ipak, autor nas ne želi prepustiti lutanju, i već u Predgovoru otkriva pravi, opet dosad njegov novootkriveni postupak elaboracije: »Od početka masovnjeg širenja, prvo u arapskom svijetu, a potom, u srednjem vijeku, i u Europi, šah je postao čestom inspiracijskom temom u književnosti. [...] I u ovoj knjizi bit će riječi o vezi između šaha i književnosti.« (Nemeć, 2022: 7-8).

Kako bi se prethodno potkrijepilo, poći će se od autorove bibliografije, uistinu bez takmaca u ovome znanstvenom području: uz brojna pozivna predavanja u zemlji i Europi, više od dvjesto objavljenih radova, pripreme za tisak više od petnaest vrhunskih pripovjedača ili pjesnika (od Šenoe pa do Krležje i Stahuljak) i čak šesnaest objelodanjenih knjiga.

Iako je teško bilo kako rangirati njihovo značenje u popunjavanju praznina pripadajuće znanosti, hrvatske i strane, ipak valja istaknuti kao neizostavno odveć dragocjene: *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća* (1994.), *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.* (1998.), *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine* (2003.), *Gospodar priče: Poetika Ive Andrića* (2016.).

Pritom treba istaknuti tijekom stvaranja autorovu naglu preorijentaciju od kolektivnoga rada na osobni, individualni. Nakon dvaju zbornika, primjerice prvoga, *Leksikona hrvatskih pisaca* (2000.), s čak 86 suradnika – Krešimir Nemeć i mnogo prije *Leksikona likova iz hrvatske književnosti* (2020.) nastavlja sam kreirati, i to takva kardinalna, po opsegu i značenju kapitalna djela za pojedine znanstvene discipline, čime u kratkom vremenu nadomješta cijele timove stručnjaka. Tako, shvativši svu odgovornost koju je kao urednik preuzimao za ostale, ali i razmjere svoje kapacitnosti – nastavlja jedan u svemu i sam za sve druge.

Mora se ovaj pledoaje obvezno shvatiti – ne kao bilo kakvo podizanje pišćeva rejtinga, nego prije svega upućivanje na Nemeca kao dobrodošlu pojavu znanstvenika kakav nije dosad viđen – ne samo u relacijama povijesti hrvatskih znanstvenoistraživačkih nastojanja.

Kao dopuna argumentaciji prethodnim tvrdnjama, moraju se sasvim objektivno istaknuti autorove začuđujuće memorijske sposobnosti, ali, povezano s tim, i neshvatljiva suverenost vladanja tekstovima do u tančine – pretežno hrvatskih, ali i brojnih stranih, i to onih najopsežnijih, romanopisaca.

Ono što samo donekle objašnjava tu genijalnost svestranog poznavanja tako nezamislivo goleme građe, i za svaku zgodu raspolaganje njome – jesu prethodno spomenuta **originalna povijesna vrela kojima je Nemeć sam napisao kompletnu povijest hrvatskoga romana u devetnaestome i dvadesetom stoljeću.**

To suvereno rukovanje ukupnošću romansijerske građe, ali, jednako tako, i djelima brojnih teoretičara – vidi se već i u popisu iz kojih su navođeni početni, središnji ili završni fragmenti u realizaciji pojedinih triju dijelova *Narativnih strategija*. Ondje se abecednim redoslijedom za I. poglavlje niže točno pedeset različitih pripovjedača/teoretičara; za II. poglavlje, suprotno tomu, autor se dijelom i uz druge posebno koncentrirao na dvanaest romana Ive Brešana; u III. poglavlju četrdeset sedam je tekstova citiranih iz jednako toliko autorskih djela, hrvatskih i stranih.

* * *

Nakon, po mojemu mišljenju, prijeko potrebnih redaka kojima se još dodatno pojasnila, u javnosti dakako ne posve nepoznata, iznimnost ovoga autora – prijeci će se na razmatranje ovoga senzacionalnoga naratološkog, samo naizgled, više priručnika nego znanstvenog djela. Jer, njegova iznimnost i jest u postupku kojim se pod zagonetnim naslovom krije namjera da se na lako shvatljiv način, svima pristupačno prikaže strukturiranje književnih djela, bilo kojega žanra.

Tako se u knjizi, zapravo danas posve izgubljenom paralelom, roman uspoređuje sa šahovskom igrom. I takav je pokušaj poželjan – suprotno brojnim parcijaliziranim teorijama pojedinih teoretičara, kako bi se pridonijelo uspostavi jedinstvenih, svima zajedničkih metodologije i nazivlja. Jer bez te sofisticirane aparature naratologija ne može opstati kao funkcionalna i svrsishodna znanost.

I u tome je prava kongenijalnost novotarije kojom ovaj autor djeluje – ne samo na znanstvenike nego i sve željne njegovih iznenađenja – kao pravim osvježenjem.

Jer, kao što je u književnoj teoriji za svaki književni rod ili vrstu uspostavljena njihova standardizacija, ali su pritom različite poetike (*strategije*) pojedinih teoretičara i pisaca – tako su i u šahu poznati stereotipi igre, koji s vremenom stječu svoje varijante (*strategije*). Uzme li se za primjer *Damin gambit*, njegov tijek ne će uvijek početi »bijeli« šahist pomakom figure pijuna, nego, kako bi zatekao protivnika – skakačem. Posebno su svoje varijante (*strategije*) utemeljili svjetski

prvaci, kao Aljehin, Kasparov, Fischer..., zbog čega su neke od njih dobile i njihova imena.

U *Narativnim strategijama* autor se decidirano odlučio za *ROMAN*, kao najelitniju i za ovu nakanu najpogodniju vrstu pripovjedne proze, s obzirom na opsežnost, u kojoj se mogu prikladno nalaziti raznovrsne *strategije* pojedinih stvaratelja.

Očekivano, autor je knjigu strukturno podijelio, kao što je to i u šahu te bilo kojem postupku, radnji, pa i članku, eseju, pripovijetci, skladbi... – u tri dijela, koji su ključni za sklapanje cjelovite strukture, ali se znatno razlikuju po svojim opsezima:

I. Otvaranje: kako započinju romani (13. – 68.);

II. Središnjica: zapleti, teme, poetička rješenja (145. – 237.);

III. Završnica: kako završavaju romani? (241. – 291.).

Na prvi pogled najviše prostora obuhvaća II. poglavlje, u kojemu je više odjeljaka s osvrtima na *Posljednje Stipančiče*, *Na rubu pameti*, *Kiklopa*, *Umjetne suze*. Ipak najviše pozornosti uz Marinkovićevo djelo privuklo je dvanaest romana samo jednoga pisca – Ive Brešana. U tijeku elaboracije možda će se doći i do odgovora na tu upitnost. Vjerojatno je riječ o mogućnosti da se što reprezentativnije prikaže cjelokupni strateški model – na profilaciji jedne do dviju književnih iznimnih osobnosti.

Nije ta pojava neočekivana uzme li se u obzir autorovo suvereno poznavanje hrvatskih romana, što se iščitava iz prethodnog isticanja njegova u hrvatskoj književnoj znanosti jedinoga poznavatelja cjelokupne povijesti romana tijekom čak dvaju proteklih stoljeća.

* * *

Konačno se dolazi do one točke analitičkog postupka kad je primaran zadatak prijeći *in medias res* ove intrigantne tvorevine uistinu briljantnog znanstvenika.

Elaboracija će pratiti samu strukturu knjige, osvrćući se na njezinu podjelu u tri cjelovita, prethodno istaknuta poglavlja, kako ju je autor u njihovoj postupnosti i zamislio – dosljedno međusobno uvjetovana i povezana kako bi se složila analitički fragmentirana kompozicija. Polazi se od prvog poglavlja:

I. OTVARANJE: KAKO ZAPOČINJU ROMANI

Pritom, ono se parcijalizira u dvije tematske cjeline. Razmotrit će se prva:

1. Prve rečenice i strategije otvaranja u romanu (Ibidem: 13)

Počinjući od Aristotelove *Poetike*, mnogi zakašnjeli njegovi sljedbenici pokušavali su slijediti njegova estetička pravila. Očekivano, ono što je bilo relevantno pred više od dvadeset i četiri stoljeća – nije uspijevalo odoljeti sve novijim djelima i književnim stilskim formacijama. Tim slijedom bilo je sve veće, čak do u dvadeseto stoljeće – kašnjenje upornih književnih teoretičara s njihovim zastarjelim poetičkim načelima nanovo oživljenog aristotelizma i klasične estetike.

Kako autor ističe, »Sama romaneskna praksa, osobito ranoga modernizma i avangarde« pokazala je:

- »1) da su Aristotelove poetičke kategorije 'cjelovitosti', 'sklada' i 'jedinstva' zastarjele i na romanu sve teže primjenjive;
 - 2) da je važnost lika u romanu vrlo često veća od važnosti zapleta.
- Možemo li zamisliti *Anu Karenjinu* ili *Uliksa* bez likova?« (Ibidem: 15).

Štoviše, proces defabularizacije upravo je presudna značajka modernoga romana prve polovice dvadesetog stoljeća. Dobar primjer nedvojbeno je Proustov romaneskni *U potrazi za izgubljenim vremenom*.

Povezana s tim bit će i relativizacija kategorije vremena. Ono više-manje gubi slijed stupnjevito protjecanja u klasičnoj poetici, i stječe posvemašnju neograničenost sve do dimenzije sjevremena, statične vječnosti – bez utjecaja na tijek naracije.

Zatim se prelazi izravno na temu o raznovrsnim *strategijama* kojima se čitatelj uvlači u fabulu romana, ako se i o njoj može doslovno govoriti. Autor upućuje na klasifikaciju Andree Del Lunga koja navodi četiri funkcije (Del Lungo 1993: 138):

- »1) kodificirajuću (početak romana kao *teksta*),
- 2) seduktivnu/zavodljivu (pobuđivanje čitateljeva zanimanja),
- 3) informativnu (postavljanje scene za pripovijedanje),
- 4) dramatsku (pokretanje priče).

Prve su dvije funkcije konstantne, a druge dvije varijabilne.« (Nemec 2022: 17).

Autor postupke u funkciji poticajnog početka oprimjeruje na više suvremenih romana (Kafka, Nabokov, Tribuson, Dostojevski...), ali se vraća i na tradiciju klasika (Ciceron, Cervantes...), pa i realizma, kad se započinje narativnim detaljima opisa *miljea*, od širega do najužeg spektra u pozicioniranju junaka i fabule. S obzirom na pojavu paratekstnih uvoda Nemec posebno tretira oblike izravno-ga piščeva obraćanja (Šenoa u *Zlatarovu zlatu* – »Štiocu«), počevši od *posveta*, *ograđivanja*, sve do opširnih *prologa*, a u starijih autora iza glave ili poglavlja potanji je narativ o junaku i fabuli.

U drugoj tematskoj cjelini prvoga poglavlja prelazi se na razvrstavanje:

2. Tipologija romaneskih početaka (Ibidem: 45)

Već prva rečenica zapravo je uvođenje u romanesknu teksturu, ali prema svojem obilježju svrstana je u nekoliko tipova.

1. Početak *ab ovo* preuzet je zapravo iz bajkovitoga stereotipa, kojim se radnja izravno upućuje i linearno progresivno teče do kraja (nazvan i »tehnikom lijev-

ka«). Primjeri su u Novakovu *Titu Dorčiću* i Dickensovu *Davidu Copperfieldu*, ali često se susreće i u povijesnim romanima, kao u Šenoinu *Zlatarovu zlatu*.

2. Početak *in medias res* (Ibidem: 48)

Horacije ga preporučuje u djelu *Ars poetica*, upućujući na ep *Ilijadu*. Ili ekspozicija u *Filipu Latinoviczu*, gdje se neposredno izvješćuje o povratku *antijunaka* u zavičaj, o buđenju mučnih scena koje mu oživljavaju osjetila, vidna i taktilna, retroaktivno ga vraćajući u daleko bolno djetinjstvo i njegov bijeg u tuđinu. Slično je u Zagorkinu ili u Camusovu romanu.

Za usporedbu nalaze se čak i u avangardnim, modernim djelima, kao Janka Polića Kamova i Ranka Marinkovića (*Kiklop*). U potonjem uvodna je rečenica ozvučena bučnim signalima reklame (»MAAR... MAAR... zaviče glas s krova.«). Tako roman *Svjetionik* (1927) Virginije Woolf započinje usred razgovora (»‘Da, naravno, bude li sutra lijepo’, reče gospođa Ramsay.«)

Slična je pojava i u brojnim epistolarnim romanima osamnaestog stoljeća. Pritom, redovito je riječ o neposrednome kritičnom zbivanju.

3. Početak *in ultimas res* (Ibidem: 53)

Naime, roman počinje s 1834. godinom, uz stanje koje se dogodilo prije početka, dakle radnja starta naknadno, nakon što se sve već bilo dogodilo – posljedicama prije uzroka. Pred nama je statična slika tragičnog stanja junakinja, Novakovih žena žrtava Lucije i Valpurge, a onda, u III. poglavlju radnja se retroaktivno vraća, i romanopisac prezentira uzroke i krivce za propast Stipančića.

Jednakim postupkom služi se Kozarčanin u romanu *Sam čovjek* (1937.) i Jerговиć u *Dvorima od oraha* (2004.), koji započinje zadnjim, XV. poglavljem.

4. Ostali tipovi početaka romana

Autor ovdje izlaže sve početke koji bi se mogli razvrstati u tri skupine:

- a) **Deskriptivni** početci, gdje roman uključuje i vrijeme i prostor;
- b) **Refleksivni, metafikcionalni i intertekstualni** početci, kad su u igri te tri vrste; dakle: komentiraju se općeniti etički, svjetonazorski ili drugi stavovi; tematizira se sam proces naracije; služi se postojećim početcima kako bi se oni osporili ili parodirali. Činjenica je da su to, kako ističe autor, »lažni« početci jer radnja počinje tek nakon uvodnih paragrafa, i to opet jednim od triju prethodno elaboriranih modela.

Uzet je za primjer Krležin *Na rubu pameti*, koji otvara esejistički traktat *O ljudskoj gluposti*, pisan pod utjecajem Erazma Roterdamskog. Ili vrijedan pozornosti Grassov roman *Limeni bubanj*, s pripovjedačevim domišljanjem kako početi roman, i Brešanovo u romanu *Astaroth* odbijanje da prihvati narativne konvencije vezane uz romaneskni *exordium*.

c) **Romani s pripovjednim okvirom**, proistekli su iz kratkih proza koje se zakružuju u fragmentarnu cjelinu, povezani likovima i prostorom (*Tisuću i jedna noć, Decameron, Pod starim krovovima*).

Kao zaključak, autor ističe da, za razliku od lirike, opsežna prozna vrsta roman ne pokazuje odmah intencije otkrivanja kako će i kad početi njegova radnja. Njegove su prve rečenice jednako važne kao i prvi potezi u šahovskoj igri. Aktanti se služe gotovo identičnom strategijom.

* * *

Nakon razmatranja prvoga, prelazi se na drugo poglavlje:

II. SREDIŠNJICA: ZAPLETI, TEME, POETIČKA RJEŠENJA

Poglavlje se sukcesivno razlaže na osam međusobno umreženih cjelina, koje povezuje globalna tema knjige, uz individualnu elaboraciju. U njegovu fokusu prezentira se prva, ni u čemu, barem naizgled, prethodnica ostalima:

1. Posljednje Stipančićke: subverzije patrijarhata (Ibidem: 71)

Ovaj Novakov roman dijelom je povijesni, ali i društveni i psihološki, s većinom obilježja zreloga hrvatskog realizma. Jer, kao bitna razlika od zapadnoeuropskoga, izrazito kritičkoga – resi ga ono što je tipično hrvatsko, a to je domoljublje, vezanost za vlastiti zavičaj i vrijeme nacionalnog preporoda. Zbog toga zadržava obilježja sentimentalnosti, kao odraz autorovih emocija prema likovima.

Naime, početak je *in ultima res*, pa se otkriva Novakova *strategija* u struktura-ciji romana: završni prizor bijedne sudbine žena žrtava u patrijarhalnoj sredini – ovdje je nenadano totalnom metatezom prebačen na početak. Paralelno s tim, i uloga likova dijametralno je crno-bijelo obilježena. U završnoj sceni nabije-noj emocijama tragična udovica Valpurga i sušičava, umiruća Lucija, nadživljuju propast muških protagonista nekad moćne tradicije senjskih Stipančića.

Dakle, u romanu fabularno teku dvije suprotstavljene strane iste obitelji – muška, superiorna, povezana s društvenim zbivanjima, i ženska, inferiorna, silom zatvorena u kućnom, tijesnom prostoru. Sukobljena je i nova generacija – favorizirani sin Juraj uništava očev imetak, odbacuje ne samo obitelj nego i hrvatsko podrijetlo uzimajući mađarsko ime *György Istvánffy*. Obespravljena kći Lucija, unatoč pobuni u kojoj lakomisleno strada, društveno biva osuđena na patnju i smrt.

Ovaj roman idealan je primjer intencije naslova i teme ove knjige – za paralelu sa šahovskom *strategijom*. Pritom, šahist s »crnim« figurama, svojom taktikom igre ima vodeću *strategiju*, ali »bijeli«, doveden do ruba kapitulacije – zbog fatalnog previda »crnoga«, koji gubi i kralja – pasivnom *strategijom*, na kraju, posve neočekivano, biva moralni dobitnik.

2. Eros i politika: *Republikanci* Marije Jurić Zagorke (Ibidem: 89)

Ova u početku novinarka, jedina među muškarcima, odolijeva svojim političkim člancima u časopisu *Obzor*, uz odobravanje većinskog vlasnika Josipa Jurja Strossmayera, plijeni javnost svojom duhovitom zajedljivošću. Unatoč mizoginom izrugivanju zavidnika, raste joj popularnost u puku, u feminističkim krugovima, pa čak i među političarima. Štoviše, uz suradnju u humorističkim listovima, izvješćuje i iz Beča, stječući poštovanje i češkog političara Masaryka, a kad je postala stalna novinarka u dnevniku *Pester Lloyd*, Frano Supilo piše joj iz Egipta: »Zagorčice, vi ste muž na mjestu.« (Ibidem: 90).

Novinarstvo je držala svojim životom, a sebe »političkim bićem«, kako to definira Stanko Lasić (Lasić 1986: 59). Intelektualna samosvojnost usmjerila ju je ideološki u sve javne manifestacije progresivnih strujanja. Tako je već 1903. u Zagrebu povela prve feminističke demonstracije, okupivši tisuću žena, s tekstom »Napredna žena i današnji muškarci«, objavljenome u *Obzoru*.

Od ulaska u redakciju *Obzora* surađivala je u *Zabavniku* i *Domaćem ognjištu* (uređuje rubriku »Iz ženskog svijeta«), pa zatim u prvoj hrvatskoj ženskoj reviji *Ženski list* (1925. – 1938.) i u *Hrvatici*.

Zagorkina politička *strategija*, poput Šenoine, očituje se nadasve u njezinim romanima. Glavne teme obuhvaćaju široko razgranjenu problematiku, gdje se služi različitim taktikama, pa i ljubavnim intrigama – kako bi neizostavno aludirala na ključne suvremene ideologeme vremena. Među primarnima naziru se nastojanja da se kritički, ponekad i indirektno, potiče buđenje nacionalne svijesti. Historiografija redovito ima ulogu da zaobiđe tada budnu cenzuru.

Poradi toga uz političku *strategiju* u njima, kao privlačno sredstvo za široku publiku – neizostavno joj služi i ona erotska. Može se opravdano reći da je za Zagorkinu romanesknu djelatnost primarno geslo koje pokreće likove i fabulu radnje – POLITIKA i EROS.

No, ponekad je to bio i izvor ne samo prijetnja nego i sudskih progona, pa čak i zatvora. Najprezentniji za takvo nešto bio je roman *Republikanci*. Kao i drugi njezini romani, izlazio je u feljtonističkim fragmentima; najprije u *Ilustrovanom listu* tijekom 1914., zatim u *Zabavniku* 1918. pod naslovom *Delivuk*, a kao knjiga tiska se 1924. u nakladi Jugoslavenske štampe. Sadržaj je u trima dijelovima: *Careva špijunka*, *Krvava poljana* i *Delivuk*.

Valja istaknuti da je zbog romana *Republikanci* Zagorka upala u nevolje jer ju je na radnome mjestu u redakciji *Obzora* – zbog njezina lika, doušnika nazvanoga Bujanović, napao istoimeni austrougarski kapetan. Bila je uhićena i optužena za krivotvorenje povijesti i antidinastičku propagandu – ali je, po utvrđenju istinitosti podataka, nakon pet dana puštena iz zatvora.

Ovim opsežnim novinarskim djelom od čak devetsto stranica Zagorka je dokazala svoje iznimne strateške vještine u manipulaciji tekstnom naracijom, vodeći suvereno mnoštvo likova, faksijskih i fikcijskih događaja, što su javnost i kritika pohvalno popratile, nazvavši to i »kolporterska književnost' u nastavcima« (Detoni Dujmić 1998:157).

Svoju narativnu *strategiju* držanja publike u iščekivanju – Zagorka je rješavala tako što je, pišući roman u nastavcima, svaku epizodu okončavala nedovršenim zapletom, koji će se razrješavati tek u sljedećem, i to se ponavljalo. Time primjenjuje, otprije joj poznat, *teleogenički model* u stvaranju zapleta (Davis 1987: 205-206) jer čitatelja obvezno prisiljava na očekivanje novog nastavka, »goneći ga stalno prema kraju«. Pritom se služila dvjema *strategijama* u naraciji primjene odgađanja – za buduću epizodu pitanja su »što će biti dalje?« i za već prošlu »tko je to učinio?«, »zašto?«, »koje je značenje svega toga?«.

Po svim obilježjima roman *Republikanci je politički roman*, ali kako ga je Zagorka pisala istraživši bečke i budimpeštanske arhivalije, pripada i *povijesnom romanu*. Opisuje republikansku/jakobinsku urotu, kao odjek Francuske revolucije, koncem osamnaestog i početkom devetnaestog stoljeća, uz otvorenu pobunu u ime slobode ljudskih prava i režimom uskraćene slobode. Okončano je sve suđenjem i javnim pogubljenjem Ignjata Martinovića, kao glavnog inicijatora. Očekivano, brutalni obračun odobravali su javno plemićki i crkveni krugovi.

Sadržaj u kontinuitetu prati i jačanje Beča za dolaska na vlast cara Franje II., zakulisne dvorske spletke, ali i presudne utjecaje Napoleonovih ratova na hrvatske krajeve. Razumljivo, preuveličava značenje hrvatskih aktera, osobito dvorskog tajnika Delivuka, koji gubi tu funkciju i, kao minornoj osobi, gubi mu se svaki trag.

Vlastitu slobodoumnost i borbu za ženska prava Zagorka u svojoj originalnoj *strategiji* prenosi na svoje junakinje. Tako je u drami *Evica Gupčeva*, izvedenoj u Hrvatskome narodnom kazalištu 1905., ženu opisala kao voditeljicu seljačke bune 1576. godine. Čest motiv preoblačenja, pa i androginije – pojava »čovjeka žene«, unose u ovaj roman obilježja ljubavne romanse. Tako, nadovezujući se na tradiciju Šenoe, Tomića i Gjalskoga, koja je na zalazu, svojim avanturističkim feljtonizmom Zagorka u hrvatski roman unosi jedan od »najčudnijih (možda i najfascinantnijih) romanesknih opusa u hrvatskoj književnosti« (Lasić 1986: 93).

Njezina feministička težnja za slobodom vodila je roman do »beskonačnih« struktura u feljtonističkoj raspršenosti i sadržaja i vrsta. Jer, *Republikanci* nose brojne slojevito ulančene strukture u njihovu hibridnom prepletanju sekundarnih žanrova (s kodovima špijunskih, viteških, pustolovnih i ljubavno-sentimentalnih romana).

3. Domino-efekt: *Na rubu pameti* Miroslava Krležje (Nemec 2022: 115)

Antijunak Krležina romana *Na rubu pameti*, zapravo bezimen i formalno nazvan Doktor, do svoje pedeset i druge godine u braku sa suprugom Agnezom imao je sređen, monotono dosadan, konvencionalno prosječan život (malo)građanina.

I sve što je dotad stekao, a to je bio posao generalnog tajnika i pravnog zastupnika u kartelu veleindustrijalca Domaćinskog, usto vrlo ugledan i poštovan, rado viđen u visokim društvenim krugovima – nenadano, gotovo u trenu jednim verbalnim ekscesom, izazvanim slučajno – preobražava ga u pobunjenog čovjeka.

Što je u Krležinu junaku moglo pokrenuti takvu eksploziju u preobrazbi njegove osobnosti? O kojoj je fatalnoj pogrešci punktum njegove nesreće, njegova odbacivanja »kostima« životom zadane mu uloge?

Pođe li se od njegova izvanjskog portreta, imao je sve što bi se dalo zamisliti: predsjednik dvadeset i triju društava, pokrovitelj udruga, govornik pri otkriću spomenika, posjednik titula, pismenih priznanja, građanskih funkcija. Bio je vlasnik velebne trokatnice, vinograda s ljetnikovcem, cijenjen u visokom društvu koje ugošćava na obilate večere s plesom i »živom glazbom«.

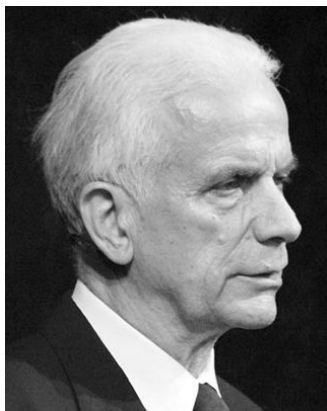
Međutim, unutarnji Doktorov svijet sve više se puni gnjevom samoće, željan »suvišne svijesti« i slobode, koju mu je amputiralo društvo iako je shvaćao »Da među ljudima smrdi, ali je toplo«. Jer, Krleža zapravo prikazuje zbilju u »grotesknoj izobličivosti marionetskog teatra« (Kozarčanin 1963: 219).

I takva jedna glasno izgovorena misao – usred Domaćinova hvalospjeva o odstrjelu četvorice protuha koja su pljačkala njegov vinski podrum – pokrenula je svu silinu *narativne strategije* dotad prikrivene lavine »ljudskog zvjerinjaka«.

Uistinu, ovaj Krležin otrovno satirični panoptikum društvenog *teatra mundi* podsjeća na *Mit o Sizifu*. Doktor se budi iz dubokog sna kao probuđeni Sizif i stiže ga kazna svemoćnih »društvenih bogova«. Roman pisan monološki, idealna je slika Krležina antigramatičkoga stilskog vulkanizma riječi – bilo u eksplikaciji Doktorove optužbe u obrani, bilo pokrenutih sila zla koje mu sude.

I jedna za drugom padaju crne pločice Doktorova životnoga domino-efekta. Redom, bez milosti, s tek pokojim više tajnim istomišljenikom – iz trenutka u trenutak nalazi se na sve nižim krugovima društvenoga danteovskog »pakla«: HOTEL → SUDNICA → TAMNICA → SIKSTINA → LUDNICA.

Dakle, *ludnica* je peta, posljednja simbolična postaja na putu Doktorove uzaludne borbe za općeljudski dostojnu slobodu i pravdu. Kako bi ga učinili neopasnim u narušavanju društveno ustaljenog reda i poretka – navlače mu luđačku košulju. Dakako, ni sam Doktor nije bio imun na krležijansku »nesretnu svijest« u borbi protiv ljudske gluposti. Sve više »na rubu pameti« – i sam postaje simbolom proturječja čovječjeg bića, koje gradi i razara, pobjeđuje i oplakuje žrtve, smije se i plače, i tako sve do egzistencijskog vrtloga...

Antun Česko

Jedina spasonosna u Krležinoj *strategiji* iskakanja iz žrvnja koji sve pretvara u besmisao postojanja – jest *nirvana* i želja za nestankom. I krležinski tipični *finale* u bijegu od kaotičnog realiteta – posljednja je vizija ili misao: »*Spavati da nam je. Zaspati. Mirno i konačno. Nestati.*«

4. Fabularni slojevi u Marinkovićevu *Kiklopu* (Nemec 2022: 145)

Poznata je ocjena onih interpretatora koji se nisu ustručavali zaći dublje u strukturu Marinkovićeva *Kiklopa* (ime govori o zastrašujućoj nemani heladske mitologije). Svi su, bez iznimke, ostajali pred zatvorenim vratima, ni blizu šifri pitijski tajnog ključa – ovoga, uistinu, romana nad romanima. Replicira takvu upitnost i Nemec: »Po semantičkoj slojevitosti, raznolikosti kompozicijskih rješenja, tehničkoj virtuoznosti, glasovnoj polifoniji i jezično-stilskim bravurama, po rasponu emocionalnih i ugođajnih registara, [...] raskošnoj eruditskoj memoriji koja se prelila u bogatu intertekstualnost [...]« (Ibidem: 14) – ovo je jedan od najsofisticiranijih romana ne samo hrvatske književnosti.

Okupivši u sebi više podžanrova i raznolikih, često međusobno antitetičkih epizoda, sporednih i isto novofunkcionalnih odjeljaka i tokova – svojevrsna je to rijeka roman u sebe inkrustiran, bez izvora i ušća. Pritom, po središnjemu simboličnom motivu svrstava se i među *mitološke romane* (Meletinski 1983: 301 i d.). Unatoč nabrojenim referentnim značajkama, roman je pun raznorodne građe, skrivenih i vidljivih aluzija, imitacija, persiflaža, ulazaka u psihoanalitičku kritiku i u intelektualne, ali i kvaziintelektualne rasprave o umjetnosti, egzistenciji, općim pitanjima, erotici, uz profilaciju brojnih likova, od glavnih aktanata, antijunaka gubitnika – do epizodnih polulikova.

Autor se, suočen pritom sa svojevrsnom romanesknom polinomijom, odlučuje za ciljanu analitičku *strategiju*, posegnuvši za podjelom strukture u *Isušenoj kaljuži* Janka Polića Kamova: »[...] mogli bismo zaključiti da Marinković gradi svoj književni tekst iz slojeva koji pripadaju svijetu *na dnu*, zatim od onih koji teže *u šir* i od onih koji streme *u vis*.« (Ibidem: 146).

1. *Mimetička razina*

Središnji je lik prvoga, »površinskog« sloja romana Melkior Tresić (*nomen est omen*), novinar, kazališni kritičar, anksiozni i anoreksični intelektualac koji izbjegava unovačenje zastrašenih znakovima koji najavljuju neizbježnoga ratnog ljudoždera. Jer, tekst i počinje između 1939. i 1941., kad su sve više u pitanju humane vrline u provali općega straha, tjeskobe i nemoći. Pred novim kanibalizmom sve više pitanje bitka/opstanka zamjenjuje u romanu nova opsesija: *Timeo ergo sum*. (Frangeš 1992: 360).

Primjenjujući sve više komiku kao antitezu očaju pred nadolazećim užasom, Marinković bira onu narativnu *strategiju* koja se zapaža u Charlieja Chaplina, kao jedinu branu koja bi tek varkom ublažila »nepodnošljivo surovu stvarnost oko sebe u komičan i podnošljiv besmisao« (Marinković 1979: 225). Jer, doista, u *Kiklopu* je i odviše teatralne lakrdije u podvajanju ljudske profilacije, uz halucinativne scene, nekontrolirane provale strasti koje graniče s ludilom – da

se ne može u ovoj romansijerski elementarnoj sveizgubljenosti čovjeka razlučiti što je za njega bolje – racionalno biti od trenutno jedino ostaloga iracionalnog ne postojati.

Ali, takvi brojni filozofemi i uz njih krajnje slični *emi* razaraju ne samo Melkiora, kao kvazijunaka i »središnju svijest« romana, nego i boemsko društvo brodolomaca, gdje zajedno liječe strah i nemoć pred stihijom prazneći se u terevenkama, seksualnim orgijama, nerješivim pijanim raspravama, krvavim tučnjavama, uvijek s neizostavnim kreatorima – Maestrom (kraljem boemije), Ugom i Don Fernandom.

Paralelno se odvija i Melkiorov intimni život u ljubavnim, tek usputnim avanturama, razapet između ljepotice Vivijane i uvijek mu pri ruci rezervne Enke. S njom doživljava vodviljski smiješnu situaciju, kad ga ova ispraća na pomoćnom izlazu, dok prerano došli muž pred zaključanim vratima jauče sve dok mu se smiluje obožavana žena božica. Takvim scenama omekšavajući dramatiku opće napetosti, Marinković pokazuje svu vještinu vladanja *teatrom mundi*.

Jer, na kraju njegovi likovi u *Kiklopu* samo su lutke koje igraju unaprijed im zadane, većinom tragikomične uloge.

II. Mitološka razina

Cjelokupno tkivo romana premreženo je mitološkim koordinatama, što ga povezuju i eksplicitno i implicitno, možda i najviše na primjer s Joyceovim *Ulikosom*, pa jednako kao i helenskim mitovima i Homerovom *Odisejom*.

I upravo tako organiziranom narativnom *strategijom* – svaki postupak, misao, osjećaj ili očekivanje u brojnim situacijama – poprimaju konsekventno simbolično značenje općechovječanske univerzalnosti.

Usto se roman u brojnim likovima izravno povezuje s homerskim mitom ili biblijskom predajom. Na primjer, već antijunak Melkior, koji nosi ime drugoga od biblijskih kraljeva, vjerojatno ne slučajno, Isusu kao Božjem »pomazaniku« daruje dragocjenu mast »miru«. Usto, svojim bezglavim lutanjima upućuje i na suvremenog Odiseja. Ili razvratna Vivijana dijelom podsjeća na Homerovu Penelopu, Enka bi donekle odgovarala Desdemoni, a Maestro je »izokrenuti Prometej« (Čale 2005: 183). Jednooko čudovište Polifem kopija je stalno nazočnoga Kiklopa kao ratne opasnosti, što opsesivno već ispunja sav prostor, ali i protagoniste, mirisom krvi i ljudožderstva. Svi se osjećaju zatvorenima u Polifemovoj špilji, bez nade u spas. Kao u *Odiseji*, monstruma je Odisej oslijepio, i on je zatvorio izlaz stijenom, i jednoga po jednoga sigurno će uloviti.

Iz toga se može zaključiti da Marinković u ovome narativnom sloju svojom kreativnom intuicijom uspostavlja mostove na kojima se isprepleću obilježja stvarnosti, grčkih mitova, kršćanske tradicije, i time dokazuje neprekinuti tijek u razvoju pisane riječi, pa tako i uvjetovanost modernog romana o klasičnoj tradiciji. Time istodobno otkriva i svevremenski univerzalizam čovječjega opstanka kroz književnost i, jednako tako, njezin besmisao bez čovječjeg postojanja.

U romanu stalan je motiv ljudožderstva. O njemu govori i Melkiorova dramatična fantazija o brodu, opet s mitološkim imenom Menelaj, koji doživljuje havariju na otoku ljudoždera. Antropofagi brodolomce jedu zaredom, a oni, bez

ikakva otpora, međusobno se svađaju, pa jedan za drugim postaju zalogaj zvijeri. Nedvojbeno, ta Melkiorova tlapnja jedna je od središnjih opsesija koje ispunjavaju sve prostore, sve misli, događaje.

Iako Marinković u ovome simbolično univerzalnom romanu, koji govori s desetak stilemski inkluzivnih »jezika«, svojim smislom za teatralnost ubacuje komične i satirične zgode omekšavajući ukočenost prestravljenih – njihovi unutrašnji urlici straha sve su glasniji. Jasno je svima da nema spasa od novovjekog čudovišta. I ljudi gotovo nagoni postaju bestijarij, ne bi li zavarali proždrljivog Polifema.

Melkior, senzibilni uzdrhtali antijunak, odlučuje se na kraju u panici da kao »heroj« ne bude izuzetak među životinjskim ljudima. Plazeći četveronoške, još se nježno pozdravi s travkama, i pridružuje se ostalima koji hrle u Zoopolis.

Završetak je, možda neočekivana, gorka podsmješljiva i cinična satira, ali i Marinkovićeva groteskna vizija općeljudske samoubojičke povijesno stoljećima ponavljane tragedije – da sve što su s mukom gradili, razore, i sve što je s ljubavlju rođeno, ubiju.

III. Intertekstualna razina

Ipak, s obzirom na već naznačenu neograničenost ovoga i tematski, i stilski, i ideološki, i psihološki..., a nadalje zanatski univerzalno sofisticiranoga romana – ne može se u njegovu samaritanskome prometeizmu okrenutome prema čovjeku izostaviti ni rijetko takvo obilje citatnosti misli i aluzivnoga podsjećanja na Marinkovićeve velike prethodnike.

Nailazi se počesto na sekvence iz romana F. M. Dostojevskog ili J. Joycea, na dramatične fraktate Shakespeareovih sažimanja života i čovječje sudbine. Uklopljeni funkcionalnom implozijom u samu srž romana, oni dodatno podcrtavaju univerzalnost njegovih likova i poruka, uz promjenu semantičkoga polja dobivajući nova, nijansna značenja.

Pritom semiotički univerzum Marinkovićeva teksta preuzeti znakovni materijal adoptira i pohranjuje u prebogatu riznicu vlastitih kodova. I u slaganju profilacije pojedinih likova naći će se pomno uklopljene riječi i izreke, teže prepoznatljive.

Iz njih govore drugim jezikom, na primjer Ujević u maestralnom nastupu Maestra. Ili, jednako tako, Matoš, Vidrić ili Šimić od pjesničkih, ali i preslike adaptacije Molièrea i Krleže kao dramskih predložaka.

U gradnji monologa ili dijaloga Melkiora, Don Fernanda ili Uga, moguće je prepoznati intertekstualnu *strategiju* koja ih osvjetljava iznutra. Općenito uzevši, sve što i kako vide Marinkovićevi protagonisti povezano je s literaturom i teatrom u svijetu raznih simbola likova iz suvremene ili tradicijske klasike.

Pritom, piščeva svijest oslanja se na dostatnu čitateljevu akumulaciju takva rezervoara u koji su čitanjem i intelektualnim iskustvom posloženi citati i riječi, koje se aktiviraju romanesknom situacijom.

IV. Psihoanalitička razina

U *Kiklopu* se automatikom podsvijesti unutrašnji psihoanalitički procesi iz dubine likova preslikavaju na njihove izvanjske postupke i preobrazbe, što se ne odnosi samo na pojedince nego i društvo u kojem djeluju. I glavni subjekt romana, antijunak Melkior stalno se odmjerava s Drugim ja u sugovorniku, nastojeći, kao u odrazu zrcala, prepoznati nekoga ili nešto poznato svoje u sebi, još nepoznato i njemu i drugima.

Posebnu pozornost zaslužuje kiromant Adam; Melkior ga naziva ATMA («Veliki duh«, ali i ime Schopenhauerova psa), i riječ je o čudaku, rijetke pojave u romanu, tajanstvene osobe s parapsihičkim sposobnostima hipnoze i telepatije. Stanuje u istoj zgradi, ispod Melkiora, i doima se njegovim Nesvjesnim.

Marinković multiplicira pojedina bića i pokazuje da u jednom tijelu može biti više osoba koje samostalno djeluju. Tako u Melkiorovoj svijesti ili, bolje, podsvijesti obitava cijeli repertoar fantazmagoričnih vizija, oniričnih asocijacija, ali i zastrašujućega životinjskog *bestijarija* – kao proizvod patološkoga straha. Jedan od takvih je golemi kukac svežder (pantofag), rogat, dlakava trbuha, s oklopom metalnoga sjaja.

V. Urbana topografija

Iako mu se tijekom cijeloga romana ne spominje ime, riječ je o ondašnjem Zagrebu kao mjestu svih zbivanja u *Kiklopu*. Otkrivaju to brojni lokalni toponimi, kao:

- kavana: »Dajdam«, »Kazališna«, »Corso«, »Quisisana«, »Ugodni kutić«;
- ulica i trgova, različitih lokacija, što topografski nezaobilazno sjeća na znane nam prostore glavnoga grada – ako im se ime naznačuje ponekad i opisno – »Banov trg«, »trg Velikog kazališta«;
- ikonične označnice za Zagreb – »platane pred Sveučilištem«, »četiri brončane sove« na krovu Sveučilišne knjižnice, »kupola Prve gradske banke« i dr.;
- prava poplava reklamnih naslova, plakata s *brandovima*: »Tungstram«, »Franck«, »Singer«, »Meinl«, »Remington«, »Bata«, »Bayer«...

Budući da je Melkior litalica bez nekoga cilja i često se nađe ondje kamo se nije bio uputio, on je tipični *flaneur*. Za razliku od Matoševa svojedobnog flanimiranja pariškim ulicama, koje je držao svojim domom, on se gubi u prostorima velegrada, bježeći pred strahom u sebi i oko sebe; mijenja krajolike ne bi li se riješio teškog tereta koji osjeća.

Susreće se u toj vrevi ključanja neznanih tjelesa, ponekad i s poznatim prizorom don Kuzme, koji se često važe strepeći od moguće bolesti. Svađa se s čovjekom i s vagonom jer je iz dana u dan sve lakši. Ovaj mu ponekad malo doda, pa mu ohrabren plati i više. Ili naiđe na Uga, pravog majstora uličnih lakrdija, zabavljača koji u svoje smiješne parodije uvlači i naivne prolaznike – ne bez lažne uljudnosti.

Takvim zgodama, komičnim uglavnom, kultno su mjesto i kavane, kao trajna boravišta ne samo beskućnika. One su javna pozornica, ali i kulturna institucija, još od Matoševih vremena.

VI. Ekskurs: antimodernizam u Kiklopu

Već i sam naslov zbunjuje čitatelja polazeći od onoga što je dosad bilo elaborirano o ovome iznimno zanatski scijentističkom romanu.

Jer riječ je o njegovoj stilemskoj arhitektonici, stilističkim i ideološkim projekcijama, psihološki dubokom sondiranju likova, fraktalno mozaičnoj kompoziciji, uz polivalentnu profilaciju međusobno prepletenih slojeva općeljudske problematike otuđenja. I sve te i još mnoge druge paradigme nedvojbeno ga definiraju kao – suvremeni *modernistički roman*.

Kako onda u njemu pronaći ono što autor jasno ističe kao *antimodernizam*?

Riječ je zapravo o iznimno istaknutome liku Maestru, koji iskače u toj čudesnoj panorami Marinkovićevih čudaka majstorski individualiziranih u uglavnom boemskome flanerskom druženju, u njihovim susretima i prepirkama.

Maestro iznad svega mrzi tehnicizirano vrijeme, u kojemu mora živjeti, i prezire društvo ovisnički zarobljeno strojevima. Presudno utječe na Melkiora i on ga slijedi u toj paranoji kao učitelja. Tako inscenira sukob s tramvajem, za njega gadnim metalnim čudovištem, prepriječivši mu put. Likuje što ga je uspio zaustaviti ne ustuknuvši ni koraka, gledajući ga oči u oči, bez obzira na njegovu bijesnu zvonjavu.

Autor povlači, redovito pa i ovdje, paralele s europskim misliocima koji pesimistično reagiraju na tehničke revolucije, od Spenglera do Heideggera, upućujući i na književnike – strane, kao Eliota, Rilkea, Joycea, Camusa, ali i hrvatske – A. B. Šimića, Šopa, osobito Ujevića. Dodan je i fragment njegova teksta: »I ne treba mi večeras elektrike koju mrzim.« (Ujević 1970: 365).

Maestro je iznad svega ljutit na struju i zujanje dalekovoda tik mu do prozora. Stanuje u predgrađu, sirotinjski, hoda neosvijetljenim glibastim stazama i pomno planira osvetu – jednu od najbizarnijih scena u romanu. Pije enormne količine piva i vježba duljinu mokračnog mlaza. Spreman za predstavu, kao svjedoka vodi Melkiora u zapuštenu sobicu bez struje. Na Melkiorovo zaprepastenje, priđe k prozoru i mlazom pogodi dalekovod. To njegovo samospaljivanje čin je koji podsjeća na česte želje da se vrati k prirodi; »Nitko još nije tako umro! Tako adekvatno! Tako trijumfalno-ironično. Simbolično! Tako kompletno.« (Marinković 1981: 104).

VII. Hipertekstualnost

Iznimna genijalnost očituje se u *strategiji* kompozicijskog slaganja brojnih scena, događaja, feljtonističkih zapisa, od kojih svaki ima temu, likove, i živi za sebe poseban, čudnim silama spregnut u cjelinu. Poput pčelinjeg saća, mozaične strukture – kao »narativna destrukcija«, »raspadnuti totalitet« (Milanja 1996: 28-29). Podloga svakoj epizodi kao da je neka misao, izreka, motiv, jedan stih, autorov ili tuđi.

Za autorsku svijest *Kiklopa* vidljiva je opcija *strategija hipertekstualnosti*, dakle parodijski namjeran odmak od referencijalnog. Poput preispitivanja hipoteksta, nečega prije napisanog ili pročitanog – s dobivanjem nove poetičke premise (Genette 1997: 8). Pojavljuje se tu više književnih žanrova, međusobno odjelitih, ali interakcija se osjeća u univerzumu romana. Bilo da je riječ o njihovoj interpolaciji u dijalog Don Fernanda i Uga, ili Melkiorov unutrašnji monolog – u Marinkovićevim *strategijama* živih likova figura u čudesnoj polivalentnoj šahovskoj igri. Maestro, kao »bijeli kralj« izabire spektakularnu smrt; ostali su tek pijuni, nadasve Melkior, koje »crni kralj« Polifem proždire u špilji Zoopolisa.

I kao epilog logičan je autorov zaključak: »Marinkovićevo neomanirističko pismo nema u hrvatskoj književnosti ni pravog prethodnika, a (zasad) ni nasljednika. On sâm kreira svoj osebujni prozni model koji je gotovo nemoguće imitirati.« (Nemec 2022: 193). Jer to je naša, hrvatska orvelovska vizionarski genijalna varijanta.

5. Kritika estetike banalnosti u *Umjetnim suzama* Milka Valenta

(Ibidem: 195)

Opsegom od devetstotinjak stranica Milko Valent u romanu *Umjetne suze* na početku ovoga stoljeća, pa time i milenija tretira općeljudsko pitanje neizbježnoga pada malne pa svih etičkih načela od kojih su polazile prethodne generacije. I preko svojeg junaka Marka Globana (što asocira na autorovu autoreferencijalnost) kritički zbraja suvremenu (globalnu!) stvarnost hipokrizije, krize poremećenih moralnih norma u ljudskim i društvenim odnosima, iščeznuća solidarnosti i bilo kakve empatije prema bližnjima.

Pitanjima koja razdiru njegovu, odveć etički patrijarhalnu, svijest o životu i čovjeku, otegotno se izmiče i ono uporište još ostalo vjerujući barem bračnoj zajednici. Ali već umoran od razmirica sa suprugom, shvaća da se i brak u nova, moderna vremena oslanja na individualnu korist. Dakle, ne na ljubav, vjernost, nego na bogatstvo, karijerizmu i računicu o dobiti. I to, nažalost, ne vrijedi za obje strane. Muči ga i spoznaja gubitka estetskih vrednota, uspona trivijalnosti knjige, slikarskih djela – poplavu jeftine spekulacije i kiča. I sve to u romanu podvodi pod geslo »estetika banalnosti«.

I njegov roman *Umjetne suze* (pandan *krokodilskima!*) zapravo je gorki obračun s takvom estetikom, novom i katastrofalnom za duhovnu profilaciju, u čemu je čovječanstvo totalni gubitnik. Njegov prijatelj i istomišljenik Željko Gorgić, već na početku romana, govori o epohi banalnosti uz trivijalizaciju umjetnosti – što za duhovnu ljudsku osobnost postaje »estetika zla«, kobna u svojoj sve agresivnijoj prevlasti.

Suprotno njima, Globanov otac Emil drži da treba razbiti predrasude o dubini umjetnosti, kao nadgradnje. Umjesto nje bitno je u površinskomu, banalizaciji onoga dna kao temeljnoga u svemiru. Jer prava je vrijednost u pristupačnome, dakle izvanjski vidljivom, kao senzaciji, kiču, sa što više buke, i sve to tek može umjetnost približiti svakome – bez elitizma. Jednako tako, i supruga Tima uz

modne magazine guta knjige za samopomoć, ili uzbudljive plitke »ljubiće«. Pokušavajući joj vratiti mentalne i asocijativne sposobnosti, pruža joj Fowlesov roman *Ženska francuskog poručnika*. Ona ga prelista i odbacuje s gađenjem jer nadmašuje, već i opsegom, njezine mogućnosti recepcije.

Intencije romana očituju se u piščevu barem pokušaju da vrati zalutalo društvo u krajnji merkantilizam. Jer, estetika banalnosti neumitno proizvodi i *pseudoumjetnost*, pa iz začaranoga kruga ne može se vratiti zauvijek izgubljeni čovjek. I kako Jaspers rezonira – globalizacijom čovjek postaje njezin pripadnik, a ona ga ukroćuje do razine mrava (Jaspers 1998: 43).

I sve Globanove rasprave i Gorgičeve definicije nedvojbeno su plod Valentove *narativne strategije*. Unatoč svemu, preko skepse svojih junaka, i sam uviđa da je borba za ljudsku duhovnost, bez koje su svi samo roba na tržištu – već davnije izgubljena, pa time i za umjetnost. Naviknulo se na laku, dostupnu egzistenciju, bez ikakva napora, na – *estetiku lijenosti*.

Roman *Umjetne suze* perfekcionizmom suočavanja sa stvarnošću ima svoju težinu i dubinu kojima poseže, koliko god to bilo uzaludno, za izgubljenim čovjekom, sad već nepovratno banaliziranim.

6. Poetičke mijene u romanima Ive Brešana

Brešan je nakon velikih dramskih uspješnica, osobito prenesenih na filmsko platno s ugođajem pitkoga humora i jezično lokalnog plasticiteta, prešao na pisanje romana relativno kasno, u četrdeset i četvrtoj godini života.

Moglo se to i shvatiti kao istraživački nemir koji je u traganju za drukčijom vrstom komunikacije s već stečenom čitalačkom publikom.

Ipak začuđuje podatak u njegovoj romanesknoj bibliografiji, koji je Nemeć priložio na kraju svoje iscrpne elaboracije, znakovitoga naslova. Jer, promotri li se redosljed po godinama tiskanih romana, zapaža se s koliko je stvaralačke skrbi dotjerivao i »brusio«, prva dva-tri djela, uključivši u tim probnim koracima u novi žanr sve svoje dotad vrhunske kreativne sposobnosti.

Međutim, nakon nedvojbenih uspjeha i priznanja čitatelja i kritike, posebno svojim romanom *Astaroth*, kao trećim (2001.), uočava se već od četvrtoga, *Kockanje sa sudbinom* (2002.) – enormno ubrzanje njegova stvaralaštva, sa svim rizicima koje bi ono moglo uroditi neželjenim posljedicama.

Naime, teško bi bilo nešto određeno zaključiti o uzrocima takve zahuktalosti već prokušanoga pisca, uza svu stečenu reputaciju takva već klasika koji uvijek zna za čitateljstvo pronaći novu svježinu intrigantnih tema.

Ipak, nije se lako, na prvi pogled, oteti dojmu o nelogičnosti tolikog broja, od čak devet tiskanih romana u svega deset godina. Kao da je (rečeno u šali) svoje umjetnine radio na tekućoj vrpici.

Tako je doista riječ, kako stoji i u naslovu – o zastupljenosti promjena u piščevu poetičkom repertoaru. Ali uz to stoji i izmjena najraznovrsnijih žanrova, osobito za romaneskno oblikovanje.

Naime, Brešan u početku polazi od klasičnoga *pikarskog* (*Ptice nebeske*), pa kombinacije *pikarskoga* i *Bildungsromana* (*Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, *Ni-*

šta sveto), fantastičnoga hororskog s čak sotonskim motivima (*Astaroth, Vražja utroba*), u osnovi mitološkoga (*Gorgone, Katedrala*), pa distopijskog (*Država Božja 2053*) – i na kraju završava kriminalističkim u sintezi realnosti i fantastike (*Tri života Tonija Longina, Kockanje sa sudbinom, Sedam stuba do trona*).

Valjan je primjer prvi roman *Ptice nebeske*, u kojemu dvojac pikarskih protuha šaljivaca više drži do igre nego dobiti. Po ulogama asociraju na Don Quijotea i Sancha Panzu – jedan smišlja, a drugi slaže lakrdiju domišljatošću seljačkih realiteta.

Slično tome, u *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, na šekspirijanskoj pozornici beskrajnoga svijeta, Brešan pokazuje sve vrline iskusnog dramatičara. Njegov junak Fabricije Viskov pokazuje se kao snalažljivi žongler koji sam isplivava u vrtlozima što ih, ponekad, i sam izaziva. Svoje politikantske bravure mijenja ovisno o situaciji, smješten u vremenski raspon od 1918. do Domovinskog rata. Bez ideološkog kameleonstva taj Brešanov mali čovjek s »dvostrukim identitetom« ne bi sačuvao ni dio vlastite osobnosti.

Te romaneskne podvojenosti pikarskih lutanja i filozofije opstanka Brešan dosljedno razrađuje u trećemu od uspješnih romana, u *Astarothu*. I tu su upletene dimenzije europske tradicije – faustovski motiv, povezan s političkim neprikladima, u koje junaka strpava vrijeme povijesnog zla.

Nemec sam poentira na kraju ovaj jedinstveni Brešanov egzodus u sferu hrvatskog romana – kao dvorazinski. Prva tri, u svojemu višežanrovskom perfekcionizmu oblikovanja tema, likova i ideoloških mijena ovisnih o iskušenjima vremena – s pravom pripadaju kanonu modernoga hrvatskog romana. U brojnim koji ih slijede zapaža se zamornost opetovano prebujne naracije, zapostavljajući sve više estetske zahtjeve, bez intuitivne raznolikosti u naraciji.

III. ZAVRŠNICA: KAKO ZAVRŠAVAJU ROMANI

Krajevi romana – narativna teorija i praksa

I.

Početak i *završetak* graničnici su između kojih je smješteno tkivo svakog romana i bez kojih se on ne može ni definirati ni postojati kao narativni žanr. Već prvim korakom preko njegova praga čitatelj napušta okolnu stvarnost i ulazi u posve novi, fikcionalni univerzum, pun motiva, likova, zbivanja stvorenih piščevom imaginacijom. On postaje posve druga osobnost, poistovjećujući se s jednim od likova, najčešće junakom, bio pozitivan ili negativan.

Čitajući, živi se u više života, stječe teatralno, često zastrašujuće iskustvo koje će asocijativno ili antitetički postati dio, najčešće podsvijesti. Kao da smo svakim romanom ili, točnije njegovom epizodom odigrali šahovsku igru, gubeći ili likujući.

Pritom, dovršavajući roman, svaki je pisac pod pritiskom – udovoljiti čitatelju pretnim krajem (romantizam) (Lodge 1992: 224) ili ga iznenaditi njegovom upitnošću. Prema Aristotelovoj *Poetici*, cijelo je ono što ima početak, središte i svršetak (Aristotel 2005: 18-19).

Za romane početka dvadesetog stoljeća, kao Manna, Prousta, Joycea, Becketta, česti su otvoreni završetci, bez očekivanog razrješenja (Dipple 1988: 3-16).

U Sartreovu romanu *Mučnina* protagonist piše u dnevniku: »Dok čovjek živi, ništa se ne događa [...] Ali kad se život pripovijeda, sve se mijenja, samo tu promjenu nitko ne zapaža.« (Sartre 1997: 61).

Zapravo, ovisno o piscima i njihovu vremenu završetci se bitno razlikuju po vezanosti s tekstom – oni su bili *narativni* ili ne, uvijek i *tematski*, pa i obratno.

II.

O završetku, kao redovitoj sastavnici svake naracije, pa tako i romana (ne uvijek) teoretičari su razvili brojne i raznovrsne definicije, ili postavke. Budući da je njegov temeljni smisao jasan, oni se po srodnosti uglavnom dijele u sedam tipova.

1. Zatvoreni kraj

Definira se prestankom tijeka naracije, dakle i razrješenjem fabule – najčešće smrću ili brakom junakinje/junaka. Potvrđujući tu činjenicu, ističe se da bi takvu »književnu konvenciju prihvatio i čitatelj.« (Forster 1976: 94).

Često se završetak naslućuje i prije, tijekom radnje. Primjeri mogu biti tragični, kobni za protagoniste i, jednako tako česti, sretni.

Od prvih takav je Zagorkin roman *Kamen na cesti*; njezina junakinja Mirjana Grgić, nailazeći oko sebe samo krug neprijatelja – crkve, društva, običaja, tradicije, pa i obitelji, kao kamen od svih odbačen, utapa se u moru. Ili u Kafkinu romanu *Proces*, gdje se s antijunakom građaninom K brutalno obračunava nepoznata »Kafkina ustanova« u *Procesu*. I bez ikakve krivnje nemoćnu žrtvu, bez suda i svjedoka, odvođe nepoznati izvan grada, i bez milosti kolju kao životinju. U hrvatskoj i drugim književnostima nailazi se na takve romane, s okončanjem smrti, ili čak ludila, tragičnim rastankom zaljubljenih, nepravedno suđenih i dr.

Ali, ima i dijametralno suprotnih *zatvorenih krajeva* – sa sretnim ishodom. To je na primjer u *Zlatarovu zlatu*, kad klasnim i drugim preprekama dvoje mladih, Dora i Pavao bivaju grubo rastavljeni – nju otruju, a on se ide boriti za domovinu. Ili u Kraljevićevu *Požeškom đaku*, gdje zaljubljeni Petar i Ljubica svladavaju sve zapreke, i *zatvoreni kraj* završava njihovim vjenčanjem.

Sretni završetci uglavnom su u romanima što pripadaju razdoblju romantizma, kad pakosni likovi, kao oličenje zla bivaju kažnjeni.

2. Otvoreni kraj

Kao i u prethodnoj vrsti tako i u svih idućih šest nazire se tipična *narativna strategija* koju primjenjuju različiti pisci u različitim vremenima, povezani sa *stilskim formacijama*, ali i očekivanjem čitateljstva i vlastitim temperamentom i etičkim uvjerenjem.

U otvorenoj strukturi na kraju romana čitatelju pisac dopušta, dovodeći ga u iskušenje, da se sam domišlja – što učiniti s junacima ili junakom. Pritom se poništava Aristotelovo načelo »jedinstva radnje«.

Primjerice, u Hemingwayevu romanu *Kome zvono zvoni* junak dočekuje kraj opkoljen sa svih strana, i u takvu beznadnom stanju – čitatelj zna da će se on ili boriti do zadnjeg metka, ili će počinuti samoubojstvo. Pisac ne daje rješenje, i praktično zlostavlja publiku. Prema Hemingwayevoj biografiji, gotovo je siguran, nažalost – onaj nimalo junački, drugi ishod.

Prema Friedmanu, *otvoreni krajevi* tipični su za roman dvadesetog stoljeća (Friedman 1966).

Primjera je u modernim romanima velik broj, kao: Kozarčev roman Đuka Begović, Proustov ciklus *U traganju za izgubljenim vremenom*, gdje odjeljak *Put k Swanmu* ne završava, nego se nastavlja u drugim piščevim sjećanjima, zatim T. Mann, koji propituje beskonačnost vremena ne dovršavajući svoju naraciju, pa Orwellova *Životinjska farma*, gdje se u metežu slavljenja na kraju ne može razaznati tko je čovjek, a tko svinja – u općoj transformaciji.

Gledajući u globalu nema, s obzirom na evidentne procese defabularizacije, prave radnje ni zapleta. Štoviše, može se govoriti o »vrlo izraženom otporu prema organizaciji pripovijedanja na temelju manje-više pregledno izvedene fabule« (Žmegáč 2004: 304).

3. Nagli prekid radnje; abruptni i paradoksalni krajevi

Bila bi to varijanta *otvorenoga kraja*, ali dok on omogućuje protagonistu i novi početak, bitna je razlika jer neočekivani prekid radnje naglo zaustavlja sve procese koji su u tijeku, i time zbunjuje čitatelja. Takvi, abruptni završetci nadasve su česti u modernističkome romanu prošloga stoljeća.

Kao primjer poslužiti će Joyceov *Uliks*, gdje se ne može odrediti pravi završetak. Naime, naracija se okončava strujom svijesti Molly Bloom, koja, prije pada u san, niže krajnje logički nekontrolirane misli i asocijacijska sjećanja što se bez ikakve poveznice nižu sve do prekida: »[...] onda me on upita hoću li reći da planinski moj cvijete i najprije sam ga zagrlila da i privukla ga dolje k sebi da osjeti moje tako mirisave grudi i srce mu je kucalo kao ludo i rekla sam da hoću Da.« (Nemec 2022: 266). Slično se može reći za roman *Svjetionik* Virginije Woolf.

Abruptan finale uspostavlja i Krleža u *Filipu Latinoviczu* u završnoj ključajućoj sceni gdje se gomilaju jedan na drugi Kyrialesovo samoubojstvo, spoznaja Filipa u razgovoru s majkom da mu je otac Liepach, zvjersko ubojstvo što ga čini Baločanski i slika krvave Bobočke, pregrizena vrata, prebačene preko stolca, sa široko otvorenim očima »kao da gleda.« (Ibidem: 267).

Pa Kamovljeva *Isušena kaljuža*, ili čak, vremenski daleko u realizmu, Gogoljeve *Mrtve duše*, kad njegova glavnog lika Čičikova izvlače iz zatvora s pomoću míta – riječ naglo preuzima auktorijalni pripovjedač, okrivljujući ruski narod za vlastitu zlu sudbinu, i njegovo se javno obraćanje naglo prekida, usred rečenice: »[...] jer to nam se već svima nejasno prikazuje i mi jedva...« (Ibidem: 268).

4. Kraj kao novi početak

U takvim djelima čitatelj stekne dojam da je radnja završila, ali je protagonist nanovo pokrene, i fabula se nastavi kao da i nije bilo prekida. Dakle, riječ je o kombinaciji zatvorenoga i otvorenog kraja. Ovaj tip ima dvije varijante.

Kao primjer prve, *kružnog zatvaranja*, poslužiti će simbolični roman *Kuga* Alberta Camusa, u kojemu cijeli proces bolesti nadzire, boreći se s njom – liječnik Bernard Rieux, u alžirskom gradu Oranu. Poziva ugrožene ljude na zajedništvo u pružanju pomoći drugima i osjećaju za oboljele. Prati sa svima tijek bolesti, njezin vrhunac i na kraju povlačenje.

Ipak, ni on ni drugi nisu sigurni ne će li je postojeće klice, negdje zatajene – opet aktivirati.

Slično je stanje takve neizvjesnosti i u Desničinu romanu *Proljeća Ivana Galeba*. Protagonist se liječi i u bolesničkoj sobi žudi za slobodom i suncem proljetnim. Konačno, oporavljen izlazi iz bolesničkog zatočeništva i uživa već uplovivši nanovo u proljeće života. Ali, ničim nije oslobođen pomisli da bi još jednom mogao doživjeti bolest i čekati proljeće.

Drugju varijantu, *paralelno zatvaranje*, primijenio je F. M. Dostojevski u *Zločinu i kazni*, kad Raskoljnikov ubija babu lihvaricu, priznaje ubojstvo i u Sibiru služi osam godina kazne. Po izlasku čeka ga posrnula Sonja i odlaze u buduću, novi život. Time završava i roman, ali se upleće pripovjedač: »Ali tu već započinje nova historija, [...] To bi moglo poslužiti kao tema za novu pripovijest, ali sadašnja je naša pripovijest završena.« Takvi su završetci, na primjer, u Balzacovu romanu *Otac Goriot*, ali i Tolstojevu *Uskrsnuću*, usto što se dijelom temelje i na kontrastu.

5. Povratak u ravnotežu, popuštanje napetosti, smirenje, nova stabilnost

Događa se to u romanima kad je tema riješena i čitatelj je dobio sve odgovore; nema više bilo kakve radnje ni početka zapleta. Od više primjera uzet će se Sartreova *Mučnina*, gdje antijunak Roquentin u sukobu sa svijetom nalazi svoj opstanak u pisanju i bavljenju umjetnošću. Jednako tome, u Novakovu romanu *Mirisi, zlato i tamjan* Mali sa suprugom Dragom pronalazi spas u dvorenju senilne prestarjele Madone Markantunove. Tim paradoksom, kao intelektualni slabic – bježi ne samo od politički nove stvarnosti u Zagrebu nego i od vlastitih ideologija, kojih se suprotnosti želi riješiti.

6. Pripovjedni sažetak (rekapitulacija); epilog, pogovor, *post scriptum*

U Flaubertovu romanu *Gospođa Bovary*, nakon njezine tragične smrti, iako je sve riješeno u okvirima tadašnjeg svjetonazora, ipak se ubacuje svojim satiričnim komentarom sam pripovjedač, osuđujući i krivca i društvo u cijelosti: »Od Bovaryjeve su se smrti u Yonvilleu izredala tri liječnika, no nijedan se nije uspio održati, jer ih je gospodin Homais odmah rastjerao. Sam pak ima silnu klijentelu, vlasti ga štede, a javno mišljenje štiti. Nedavno je dobio i križ Legije časti.«

Epilog se ponekad pojavljuje kao kratko objašnjenje situacije nakon raspleta (Genette 1982: 207). On ponekad donosi i građu izvan sižea: tako Tolstojev roman *Rat i mir* završava *Epilogom* u dva dijela.

Ili u Andrićevu romanu *Travnička hronika*, u obliku okvirne pripovijesti – *Prolog* i *Epilog* tvore prsten oko osnovne radnje.

Tako svoju funkciju ima i *Pogovor* u Raosovu romanu *Prosjaci & sinovi*, koji prati daljnju sudbinu Matana Drugog.

U djelu *Grobnica za Borisa Davidovića* Danilo Kiš je na kraju dodao ironični *Post scriptum* o bolesti »pjesnika revolucije« Darmolatova, koja je ušla u udžbenike patologije.

7. Metafiktionalni i autoreferencijalni krajevi

Metafiktionalni romani vuku duboke korijene još od Cervantesova *Don Quixotea*, koji je parodija tradicije viteških romana temeljenih na odnosu fikcije i zbilje.

Ipak, posebno su karakteristični za postmodernističke romane. U njima se sugerira da kraja nema, čime se destabilizira ontologija zamišljenoga univerzuma. Primjer je Fowlesov roman *Ženska francuskog poručnika*, gdje se čitatelju nudi izbor alternativnih završetaka.

Još je sofisticiranija fragmentarna ludičnost strukture (anti)romana Školice Julija Cortázara, koji podsjeća na nesuisli labirint nasumce poredanih fragmenta. Autor na početku daje *Putokaz* za čitateljevo snalaženje jer se roman sastoji od više knjiga, pa je moguće više načina čitanja. Pritom preporučuje dva. Takvo lutanje i produljenje čitanja podsjeća na orijentalnu zbirku *Tisuću i jedna noć*, i upućuje na epistemološko i kreativno načelo Calvinova »hiperromana« (Riva 2000: 115).

Metafiktionalnom strategijom poigravanja s čitateljem na kraju romana *Večernji akt* služi se i Pavao Pavličić. Protagonist Mihovil na kraju falsificira samoga sebe, simbolično se ugrađuje u vlastito djelo, pa time postaje dio falsificiranoga artefakta. Slično funkcionira i Marinkovićev »antiroman« *Zajednička kupka*.

Moguće je nakon razmatranja svih vrsta početaka, središnjica i, osobito, krajeva u strukturi romana – otkriti sve enormno brojčano narasle varijante i *strategije* šahovske igre, koje ne mogu apsolvirati ni tehnicistički savršeni šahovski roboti, ali to može čovječji mozak, domišljajući se uvijek i u beskraj novima.

III.

Nemec skreće posebnu pozornost na to da su u strukturi romana odveć bitni krajevi, pa su zbog toga posebno ritualizirani, a u nekim razdobljima i kodificirani, kao ljubavni i kriminalistički. Zato su nadasve u ekspertizi bitni jer se s pomoću njih može zaći dublje u razmatrano djelo; u njima se reflektira razvoj romana kao književne vrste. Kako i sam zaključuje ovo čudesno znanstveno djelo, opečaćeno samo njegovim žigom jedinstvenoga genijalnog znanstvenika: »Jer i za pisanje romana važi stara latinska poslovice *Finis coronat opus!*« (Nemec 2022: 291).

Literatura

1. Aristotel, 2005. *O pjesničkom umijeću*. Preveo Zdeslav Dukat. Zagreb: Školska knjiga.
2. Čale, Morana. 2005. *Oko Kiklopa*. Zagreb. ArTresor.
3. Davis, Leonard J. 1987. *Resisting Novels: Ideology and Fiction*. New York: Routledge.
4. Del Lungo, Andrea. 1993. Pour une poétique de l'incipit. *Poétique*, sv. 94, 131–152.
5. Dipple, Elizabeth. 1988. *The Unresolvable Plot: Reading Contemporary Fiction*. New York – London: Routledge.
6. Detoni Dujmić, Dunja. 1998. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
7. Forster, E. M. 1976. *Aspect of the Novel*. Harmondsworth: Penguin Books.
8. Frangeš, Ivo. 1992. *Suvremenost baštine*. Zagreb: August Cesarec – Matica hrvatska.
9. Friedman, Alan. 1966. *The Turn of the Novel*. New York: Oxford University Press.
10. Genette, Gerhard. 1997. *Die Erzählung*. München: Wilhelm Fink Verlag.
11. Jaspers, Karl. 1998. *Duhovna situacija vremena*. Prevela Vera Čičin-Šain. Zagreb: Matica hrvatska.
12. Kozarčanin, Ivo. 1963. Novi Krležin roman. U: Matković, Marijan (ur.), *Miroslav Krleža*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 218–221.
13. Lasić, Stanko. 1986. *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873 – 1910). Uvod u monografiju*. Zagreb: Znanje.
14. Lodge, David. 1992. *The Art of Fiction*. London: Penguin Books.
15. Marinković, Ranko. 1979. *Geste i grimase. Eseji i kritike*. Zagreb: Znanje.
16. Meletinski, E. M. 1983. *Poetika mita*. Preveo Jovan Janićijević. Beograd: Nolit.
17. Milanja, Cvjetko. 1996. *Hrvatski roman 1945-1990. Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
18. Nemeč, Krešimir. 2022. *Narativne strategije*. Zagreb – Osijek: Matica hrvatska, Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku.
19. Riva, Massimo. 2000. Beginning/Ending: Openness/Consistency. Models for the Hyper-Novel. *Analli d'italianistica*, sv. 18, 109–131.
20. Ujević, Tin. 1970. El sentimiento tragico de la vida. U: *Eseji i kritike*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 88. Zagreb: Matica hrvatska – Zora.
21. Žmegač, Viktor. 2004. *Povijesna poetika romana*. Treće, prošireno izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.

Krešimir Nemeč

KREŠIMIR NEMEC

**NARATIVNE
STRATEGIJE**

MATICA HRVATSKA

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

Stawomir Mrożek
(Slavomir Mržek)

Saga o liscu

S poljskog preveo Pero Mioč

SERENADA (jednočinka iz 1976.)

OSOBE

LISAC
PIJETAO
PLAVA
SMEĐA
RIĐA

Na sceni pročelje kućice kokošinjca koja stoji na platou (plato je postavljen na stupovima). Dolje – tri prozora u jednom redu. Gore – samo jedan prozor, smješten simetrično nad srednjim prozorom. (Površina pročelja – trokut ili polovica elipse ili kruga, na pravokutniku. Gornji prozor nalazi se u tom trokutu ili polovici elipse, ili kruga. Donji prozori – u pravokutniku.) Svi prozori imaju drvene rebrenice, zasad zatvorene. S platoa na pod scene vode primitivne i uske stube, drvene, tako strme da su to gotovo ljestve naslonjene na plato. Plato je bez ograde i proteže se cijelim pročeljem. Plato opasuje kokošinjac i s bokova, ako su bočni obrisi pročelja vidljivi. Ako nisu, znači ako bokovi pročelja izlaze izvan kulisa (jer je scena malena za prvu inačicu), plato izlazi iza kulisa s jedne i druge strane.

Noć, ali svijetla. Mjesec sja, premda je nevidljiv. Pred kokošinjcem, leđima prema gledalištu, sjedi Lisac, u lisičjem krznu i s golemom crnom afroperikom. Sjedi na stolčiću i svira violončelo. Kutija violončela otvorena je i leži malo dalje na podu. Lisac kratko svira mirnu, lijepu skladbu za violončelo.

Malo poslije otvara se gornji prozor. Pojavljuje se Pijetao u japanskom kimonu i noćnoj kapici.

PIJETAO: Hej, ti, ridi! Lopužo, besposličaru, šepavče! Kupi se odavde! (ne obraćajući pozornost na njega, Lisac svira dalje) Jesi li čuo? Ostavljam ti dvije minute da spakiraš svoju škrinju i odeš. I tu se više nikada ne vraćaj! (Lisac svira nepomučenim spokojem) Van! U brlog! U šumu!

Prvi prozor s desne strane (gledajući iz gledališta, slično i u daljnjem tijeku „zdesna”, „slijeva” znači gledajući iz gledališta) otvara se i pojavljuje se Plava. Mlada žena. Kosa podvezana širokom crvenom vrpcom-svezankom (na „fjok”, u „mašnu”).

PLAVA: Zašto se dereš?

PIJETAO: A zašto ti još ne spavaš?

PLAVA: Još pitaš! Kako se može spavati uz dreku koju si digao.

PIJETAO: Ja dižem dreku? Ja? To čini taj vucibatina, spletkar, lijenčina!

Lisac na trenutak prekida samo stoga da bi ustao i naklonio se dami. Potom ponovo sjeda i svira dalje.

PLAVA: Samo se tebe čuje. Zar ne možeš prestati? Barem na trenutak? Barem u ponoć? Dosta mi je tvoje dreke. Po čitav dan pjevaš i zavodiš, noću bi se trebalo odmarati. Zatvori prozor i vrati se u postelju. Smjesta!

PIJETAO: Ja se borim za javni red!

Otvara se prvi prozor slijeva. Pojavljuje se Smeđa, smeđokosa.

SMEĐA: Što se tu događa? Spavati se ne može. (*Plavoj*) Zašto se dereš?

PLAVA: Ja se derem? To ovaj Pijetao.

SMEĐA: Ti. Pristojne kokoši spavaju, a ne mahnitaju po noći.

PIJETAO: Tako je!

SMEĐA: Ne petljaj se! (*ponovo Plavoj*) Misliš kako si sama u kokošinjcu? (*zamijeti Lisca*) Tko je taj džentlmen?

Lisac prekida serenadu, ustaje i klanja se, a onda se ponovo laća violončela.

KOGUT: Džentlmen? To je fakin!

PLAVA: Stara vještica!

SMEĐA: Tko je stara?

PLAVA: Ti!

Otvara se srednji prozor. Pojavljuje se Riđa.

RIĐA: Opet počinjete?

PIJETAO: Ne! Samo se ti ne petljaj.

RIĐA: Ja se petljam? Ja? Zbog tih baba oka ne možeš sklopiti, a ti govoriš kako se ja petljam.

SMEĐA: Zbog koga?

PLAVA: Zbog kakvih baba?

PIJETAO: Htio sam reći, ne živciraj se.

RIĐA: Molim lijepo, ja sam kriva, ja ti smetam, ja te živciram.

PLAVA: Oho-ho-ho...

PIJETAO: Ne mene, nego tebe! To znači sebe... Ti samu sebe živciraš.

SMEĐA: Mene također.

RIĐA: Kinji me, mrcvari me, molim lijepo, ako ti to pričinja zadovoljstvo...

PIJETAO: Odlazite spavati! Sve!

Riđa plače, ma što, histerično vrišti. Naglo prekida vrisku. Sa zanimanje promatra Lisca.

RIĐA: Tko je to?

Lisac ustaje, klanja se, ponovo se prihvatiti violončela.

PIJETAO: Ne obraćaj pozornost na njega.

RIĐA: Tvoj kolega?

PIJETAO: Kolega? Zar ti ja sličim na njegova kolegu?

RIĐA: Ne. On izgleda kao umjetnik.

PIJETAO: Umjetnik? Bandit, varalica i protuha!

RIĐA: Znači, poznaješ ga?

PIJETAO: Ne od danas. I predobro ga poznajem. Znam ga kao stari groš. Znam ga, znam, premda bih ga volio ne poznavati.

RIĐA: A ja ga vidim prvi put.

PIJETAO: I to je previše.

RIĐA: Vjerojatno stranac.

PLAVA: Smeđ.

PIJETAO: Izigrava Talijana, ali mene ne može obmanuti. Odmah sam ga prepoznao.

SMEĐA: Ružan.

PLAVA: Ne sviđa mi se.

PIJETAO: Ispravno. A kada biste još znale tko je on uistinu...

PLAVA: Prenizak.

SMEĐA: Previsok.

RIĐA: Nekako takav nikakav.

PIJETAO: Sve je to ništa. Kada biste samo znale s kim imate posla...

PLAVA: Neženja?

SMEĐA: Oženjen?

RIĐA: Udovac?

PIJETAO: Ni govora. To je lisac!

PLAVA: Lisac!

SMEĐA: Pravi lisac?

RIĐA: Stvarno lisac?

PIJETAO: Nisam vas htio strašiti, ali bolje neka znate kako biste bile na oprezu.

PLAVA: Strah me!

SMEĐA: Slabo mi je.

RIĐA: Ježim se.

PIJETAO: Ne bojte se, pod mojom ste zaštitom.

PLAVA: Mislila sam da su lisci riđi.

PIJETAO: Ofarban.

SMEĐA: Mislila sam da ima bradu.

PIJETAO: Ma kakvi!

RIĐA: I to mi je lisac...

PIJETAO: A sada kada sam vas već upozorio, idite spavati. Sa mnom, u kokošinju, ste sigurne. Samo ne izlazite, barem do jutra. Danju se lisac ne usuđuje haraćiti po dvorištu. E pa onda, na spavanje, na spavanje!

RIDA: Laku noć, sestrice.

PLAVA: Čao, ljubavi.

SMEĐA: Laku noć, zlato.

Rida zatvara rebrenice.

PLAVA: Laku noć, najdraža.

SMEĐA: Čao, crviću.

Plava i Smeđa zatvaraju prozore. Pijetao se rasteže i zijeva, navija budilicu.

PIJETAO: Nije ti se posrećilo, a? (*Lisac ne reagira*) Laku noć, verglašu.

Pijetao zatvara rebrenice. Lisac i dalje svira na violončelu.

Kao i prije, kao i cijelo vrijeme, Mjesec plovi. Nekakve noćne ptice, slavuji, lijepa proljetna noć. Iza rebrenica razliježe se Pijetlovo hrkanje. Prvi prozor zdesna odškrine se i kroz njega izleti vrpca. Lisac prestaje svirati. Ustaje, podiže vrpca. Prozor se širom otvori. Pojavljuje se Plava, raspuštenih vlasi. Pretvara se kako ne vidi Lisca.

LISAC: Nešto ste izgubili?

PLAVA (*pretvara se kako je iznenađena i prestrašena*): Ah!...

LISAC: Možda ovu vrpca? (*Plava zatvara prozor*) Ne odlazite!

Prozor se ponovo otvara.

PLAVA: Ne želim s vama razgovarati. Vi ste lopov.

LISAC: Čak ni lopov ne zaslužuje samoću.

PLAVA: Lopov, grabežljivac, nasilnik. Kako vas nije sram!

LISAC: Lako je optuživati. Ali kada biste znali okolnosti...

PLAVA: Ne znam i ne želim znati.

LISAC: Naravno. Uvijek jedno te isto, prijezir, osuda, nenavist... Suludo bi bilo očekivati nešto drugo.

PLAVA: Sami ste sebi krivi.

LISAC: Znam to napamet. Trebao sam se na to već naviknuti, ali svejedno boli... Preostaju mi samo glazba i samoća.

PLAVA: Volite glazbu?

LISAC: Kada nemam koga voljeti... Kada su se svi okrenuli od mene... Glazba je jedino što mi je preostalo u mojoj samoći.

PLAVA: I razbojstvo!

LISAC: Tko je rekao da sam prijestupnik po poslanju?

PLAVA: Moj muž.

LISAC: Mislio sam kako su žene u stanju više razumjeti.

PLAVA: To je istina. Netko tko voli glazbu, ne može biti posve zao.

LISAC: Ne govorimo više o tome. Ionako me nitko ne će razumjeti.

- PLAVA: Zašto? Možemo porazgovarati. (*čuje se glasnije Pijetlovo hrkanje*)
Samo ne preglasno.
- LISAC: Možda biste izišli na balkon?
- PLAVA: Ni za što na svijetu!
- LISAC: S balkona bi bilo bliže...
- PLAVA: Isključeno. Gdje su vam korijeni dobrote?
- LISAC: Uništeni, društvo ih je zgazilo.
- PLAVA: Društvo se mora braniti od takvih kao vi.
- LISAC: Obrnuto. Upravo me društvo učinilo takvim kakav jesam. Ali čak i sada... Kada bi barem jedna prijateljska duša, kada bi barem jedna ispružena ruka, kada bi barem mrvica osjećajnosti... Ali ne, to su tlapnje. Moram biti zao, dakle bit ću zao. Ispunit ću tu ulogu koja mi je namijenjena.
- PLAVA: Ne treba gubiti nadu.
- LISAC: Prekasno je.
- PLAVA: Nikada nije prekasno.
- LISAC: Možda biste ipak izišli na balkon?

Pijetao u snu kašlje.

- PLAVA: Pssst...
- LISAC: Zašto?
- PLAVA: Moj muž... Bojim se da će se probuditi.
- LISAC: Do viđenja.

Odmiče se od prozora.

- PLAVA: Kamo?
- LISAC: U šumu.
- PLAVA: Trebali smo popričati!
- LISAC: Ne, nemam vas pravo ugrožavati.
- PLAVA: Zašto... Ako budemo govorili tiše...
- LISAC (*znatno glasnije nego prije*): Tiše se ne da!
- PLAVA: Pssst... Pričekajte.
- LISAC: Ne. Idem svojim putom do konca. Ja sam izgubljen.
- PLAVA: Jedan trenutak.

Nestaje iza prozora. Lisac zastane. Plava se pojavi na platou s desne strane. U spavaćici, bosa.

- LISAC: Mrzim vas.
- PLAVA: Zašto? Jesam li vam učinila što loše?
- LISAC: Da. Žalostite me.
- PLAVA: Kako to imam razumjeti?
- LISAC: Vraćate mi nadu, ali će potom nastupiti razočaranje i bit će mi još gore, samotnije, bolnije... Bolje je ne nadati se. Vi se poigravate mnome.

- PLAVA: A sada vi mene žalostite takvim sumnjičenjem.
- LISAC: To je okrutna igra.
- PLAVA: Ne vjerujete mi?
- LISAC: Sada vas mrzim dvostruko. Budeći u meni nadu koja ne će biti ispunjena, budite moju mržnju. Dakle mrzim vas stoga što vas moram mrziti, dok... dok...
- PLAVA: Što?
- LISAC: Nije važno.
- PLAVA: Recite.
- LISAC: Dok naviru ini osjećaji.
- PLAVA: Kakvi?
- LISAC: Nemam ih pravo imenovati.
- PLAVA: Zašto?
- LISAC: U svakom slučaju osjećaji posve suprotni mržnji.
- PLAVA: O!... (*stanka*) Mučite sami sebe. Kada biste imali barem malo povjerenja u mene.
- LISAC: Povjerenje... Imao sam ga nekada. Bio sam povjerljiv, iskren lisac. Ali svijet me lišio povjerenja, pa sam rekao sebi: nikada više.
- PLAVA: To nije moja krivnja, a vi me optužujete.
- LISAC: Da bi se steklo povjerenje, treba imati minimum znakova da ga se može imati.
- PLAVA: Onda to više nije povjerenje, nego sigurnost.
- LISAC: Ne govorim o sigurnosti. Govorim barem o znaku, simbolu, o nekakvoj sitnici.
- PLAVA: Na primjer?
- LISAC: Kada biste htjeli sići malčice niže...
- PLAVA: O, ne, to nikako!
- LISAC: No, molim. Ne vjerujete mi.
- PLAVA: Vjerujem vam, ali...
- LISAC: A ipak se kolebate.
- PLAVA: Možda imam razloge...
- LISAC: I gdje je onda povjerenje? Tražite povjerenje. A vi? Imate li vi povjerenja u mene?
- PLAVA: Ali priznat ćete kako u mojoj situaciji...
- LISAC: Zbogom, nado.
- PLAVA: Dobro. Ali ne odveć blizu. (*staje na stubište i silazi nekoliko stuba. Istodobno se Lisac brzo primiče podnožju stubišta. Plava se povuče za dvije, tri stube. Stanka*) Vjerujete li mi sada?
- LISAC: Malčice.
- PLAVA: Samo malčice?
- LISAC: Vi se mene bojite.
- PLAVA: Na zlu ste glaslu.
- LISAC: Vi se mene bojite, ili mi pak i dalje ne vjerujete.
- PLAVA: To je istina. Meni su također potrebni znakovi, ako već ne i dokazi...

- LISAC: Dat ću vam dakle više od znaka. Dat ću vam dokaz da mi možete posve vjerovati.
- PLAVA: Sumnjam u takvu mogućnost.
- LISAC: Evo vrpce koju ste izgubili. Molim, svežite me.
- PLAVA: Da vas svežem?
- LISAC: Da. Molim, svežite mi ruke. Tada ne ćete biti samo potpuno sigurni, nego ću ja biti potpuno bespomoćan. Prepuštam vam se na milost i nemilost. Može li postojati veći dokaz povjerenja?
- PLAVA: Sama ne znam...
- LISAC: Izvolite. (*pruža joj vrpce*)

Stanka. Plava neodlučno stoji na stubama. Potom počinje silaziti, polako. Lisac stoji u podnožju stuba i u ispruženoj ruci drži vrpce. Plava ispruži ruku. Između njihovih ispruženih ruku još uvijek je razmak. Plava zastane.

- PLAVA: Ne. (*povuče ruku*)
- LISAC: Odustajete?
- PLAVA: Vrpca, to je malo. Treba mi čvršća garancija.
- LISAC: Onda predlažem da odemo k meni. Doma imam okove.
- PLAVA: Stvarno?
- LISAC: Okove, lance, konop, pa čak i klade.
- PLAVA: I dopustit ćete se svezati?
- LISAC: Kao janjčić. Svezat ćete me od vrha do dna i na okruglo. Bit ću posve svezan.
- PLAVA: Je li to daleko?
- LISAC: U šumi, odmah tu.
- PLAVA: Dobro. Samo ću nešto nabaciti na sebe. (*penje se stubište*)
- LISAC: Zar baš morate?
- PLAVA: To ne će dugo potrajati.
- LISAC: Volio bih ne čekati...
- PLAVA: Odmah se vraćam.

Plava se vraća na plato, usput se osmijehujući Lisicu. Izlazi preko platoa nadesno. Lisac je prati pogledom, pa odlazi od stubišta. Stavlja vrpce u džep. Violončelo spremi u futrolu. Uzima stolčić i violončelo, ponovo se vraća stubama gdje zastane i čeka nadajući se kako će Plava doći svaki tren. Ali čekanje se produžuje, pa ponovo stavlja stolčić na pod. Stolčić je na sklapanje, to sklapanje i rasklapanje stolčića rječito informira gledateljstvo o Liščevim nakanama. Sjeda na stolčić, ali je u stalnoj pripravnosti, futrolu s violončelom drži na koljenima.

Čuje se ženski smijeh. Lisac, zaskočen, osvrće se kušajući odgonetnuti otkuda po-tječe smijeh. Otvara se rebrenica s lijeve strane. Pojavljuje se Smeđa, koja se smije.

- LISAC: Smijem li pitati, što vam je tako smiješno?
- SMEĐA: Vi.
- LISAC: Ne vidim poradi čega.
- SMEĐA: Naivni Lisac, to je vrlo smiješno. (*Lisac sliježe ramenima*) Netko tko čeka, čeka, čeka... (*Lisac spušta violončelo, ustaje, šetucka*) ...Čeka,

čeka (*Lisac zvižduče*) Čeka i vjeruje kako će ona odmah doći. (*Lisac prestaje zvižducati*)

LISAC: Ne će doći?

SMEĐA: Svakako. Sutra u ovo isto vrijeme.

LISAC: Rekla je kako će samo nešto nabaciti na sebe.

SMEĐA: I to, ako budete imali sreće. Prije sigurno ne će završiti.

LISAC: Nabacivati?

SMEĐA: Mazati se, o jadni, naivni Romeo...

LISAC: Mazati...

SMEĐA: Stajati pred zrcalom i dotjerivati svoju ljepotu. Beznadan pothvat u njezinu slučaju. Ah, onako usput. Što u njoj vidite? (*Lisac gleda na sat*) Domišljam se kako je to zbog tame. Kad biste je vidjeli danju... Što ćete s njom učiniti?

LISAC: Neuljudno pitanje.

SMEĐA: Ispričavam se, ali radoznala sam, što se čini s nečim takvim. Što se može činiti s nekim tko izgleda kao ona, ima broj postola trideset devet i osam kilograma viška. Jede li se to?

LISAC: Pogodili ste.

SMEĐA: Jer ne mogu zamisliti ništa drugo.

LISAC: Pa ništa drugo i ne kanim s njom činiti. Zar vam muž nije rekao tko sam?

SMEĐA: Lisac, ali...

LISAC: I kakve onda još mogu biti nedoumice? Lisac ili ubojica.

Stanka.

SMEĐA: A to zavodjenje? Sve sam čula.

LISAC: Moram se koristiti varkom kako bih primamio žrtve. Ta ne mogu jednostavno izjaviti: želim vas ubiti. Moram reći: volim vas. Obmanjujem. Žene same po sebi uopće me ne zanimaju.

SMEĐA: A ipak ste bili prilično uvjerljivi.

LISAC: Stvar uvježbanosti.

SMEĐA: I uvijek je uspijevalo?

LISAC: Od početka do konca. I kako ne bi bilo nikakvih nedoumica: impotentan sam.

Stanka.

SMEĐA: Iznenadena sam, poradi čega ste prema meni tako iskreni.

LISAC: Jer me ne zanimate.

SMEĐA: Kao žena?

LISAC: Ni kao žena, ni kao žrtva.

SMEĐA: Kao žena – razumijem. S obzirom na vašu sakatost. Ali kao žrtva – poradi čega ne? (*Lisac šuti*) Niste se pokušali liječiti?

LISAC: Neizlječiv sam.

SMEĐA: Otkud znate?

- LISAC: Volio bih se ne upuštati u pojedinosti.
 SMEĐA: Možda nikada niste naišli na pravu ženu.
 LISAC: Možda. Uostalom ubijanje mi je posve dostatno.
 SMEĐA: To je klasičan primjer. Ubijate jer ne možete voljeti. Ubijanjem nadoknađujete.
 LISAC: Ne. Ja volim ubijati. I dobro mi je tako.
 SMEĐA: Imate li trenutak vremena?
 LISAC: Zašto?
 SMEĐA: Zanima me psihologija. Htjela bih s vama porazgovarati.
 LISAC (*gleda na sat*): U stvari imam dogovor. Ali kako vi govorite da ona ne će uskoro doći...
 SMEĐA: Budite bez brige. (*nestaje iza prozora. Pojavljuje se na platou s lijeve strane. U spavaćici*) Znači, ne zanimam vas kao žrtva?
 LISAC: Vrlo mi je žao, ali ne dolazite u obzir.
 SMEĐA: Pa ja sam kao i sve druge.
 LISAC: Niste.
 SMEĐA: Što u meni vidite drukčije? (*Lisac šuti. Smeđa promatra svoja ramena, svoje noge, svoje ruke, svoja bedra... Lisac čedno odvraća glavu*) Barem na prvi pogled. Doslovno kao i sve druge. Vi vidite nekakvu razliku. (*Lisac šuti*) Možda bi trebalo pogledati izbliže. (*načini pokret kao da kani skinuti spavaćicu*)
 LISAC: Ne!
 SMEĐA: Aha, to me navodi na razmišljanje.
 LISAC: Promijenimo temu.
 SMEĐA: Obećali ste popričati sa mnom. Jeste li kada bili kod psihoanalitičara?
 LISAC: Ne vjerujem u psihoanalizu.
 SMEĐA: Šteta. Psihoanaliza bi mogla pomoći. Objasniti brojne stvari.

Prilazi stubištu.

- LISAC: Ne približavajte se.
 SMEĐA: Bojite me se?
 LISAC: Ne, ali molim vas, ne približavajte se.
 SMEĐA: Zanimljivo, zanimljivo... (*sjeda na plato, objesivši noge*) Počinjem sumnjati u to da ste neizlječivi.
 LISAC: Dajem vam časnu riječ.
 SMEĐA: Vaš problem temelji se na tome što se vi ne želite izlječiti.
 LISAC: Kakva ideja!
 SMEĐA: Da. Osjećate strah pred izlječenjem. Stvorili ste obrambeni kompleks. Umišljate kako ste sretni takvi kakvi jeste. A to nije istina. Branite svoju zabludu koju ste odlučili prihvatiti kao istinu. Branite svoju odluku. A u biti čeznete za ozdravljenjem, čeznete, ali to ne želite prihvatiti.
 LISAC: Otkud vam tako smjele hipoteze?
 SMEĐA: To je tipični mehanizam.

LISAC: Smiješno. Sve su to izmišljotine, pseudoznanstvene teorije.

SMEĐA: Zašto me se onda bojite?

LISAC: Uopće se ne bojim.

SMEĐA: Aha, odmah ćemo vidjeti.

Smeđa ustaje i silazi niz stube. Lisac se naglo povlači.

LISAC: Ne, ne, molim vas!

Smeđa se zaustavi na stubištu.

SMEĐA: Ipak ne osporavate da me se bojite?

LISAC: Ne osporavam. Samo mi se ne približavajte. Preklinjem vas.

SMEĐA: Još bolje. Više ne osporavate. Još samo molite i preklinjete. Znači priznajete da me se bojite?

LISAC: Priznajem. Samo se ne primičite...

SMEĐA: Dobro. Ne ću vam se primicati. Ali pod jednim uvjetom.

LISAC: Samo recite.

SMEĐA: Sada mi priznajte zašto me se bojite.

LISAC: Bezuvjetno?

SMEĐA: Inače silazim!

LISAC: U vama je nešto posebno.

SMEĐA: Nešto drugo nego u onoj tamo glupoj kokoši?

LISAC: O, neusporedivo! S onom tamo nema nikakvog problema. U njezinoj nazočnosti ništa ne osjećam, dok s vama...

SMEĐE: Znači, nešto što ona nema?

LISAC: Nešto što nema ni jedna žena koju sam dosad susreo. Nešto što osjećam prvi put u životu. I to nešto budi u meni nešto...

SMEĐA: Što?

LISAC: Strah.

SMEĐA: Samo strah?

LISAC: Ne.

SMEĐA: Što još?

LISAC: Nešto iznimno, nešto što do sada nisam poznavao...

SMEĐA: Tako sam i pretpostavljala.

LISAC: Nešto čega se bojim i što želim istodobno...

SMEĐA: A vidite da sam bila u pravu.

LISAC: I stoga vas molim da mi se ne približavate.

SMEĐA: Siročić. (*silazi stubištem*)

LISAC: Obećali ste da se ne ćete približavati!

SMEĐA: Činim to za vaše dobro.

LISAC: Bojim se!

SMEĐA: Ali to istodobno i želite.

LISAC: Ne, ja to ne ću izdržati!

SMEĐA: To je samo trenutak, poslije toga ćete ozdraviti.

LISAC: Ne, ne!

SMEĐA: Izliječit ću vas.

S desne strane na platou pojavljuje se Plava. Na glavi ima klobuk i potpuno je našminkana. Istodobno se s trijeskom otvara središnja rebrenica. Na prozoru se pojavi Riđa.

RIĐA: Tamo su, tamo, obje!

Plava i Smeđa zastanu, jedna na platou, druga na stubama. Riđa drškom metle udara u strop, upozorava Pijetla. Njezin prozor nalazi se ispod njegova prozora. Smeđa brzo ustrči na plato. Gornja rebrenica s trijeskom se otvara. Pojavljuje se Pijetao otrgnut iz sna.

PIJETAO: Što, što, što je to... Što se događa? (*Ugleda Plavu i Smeđu na platou*)
Što vi tu radite?

SMEĐA: Mi?

PLAVA: Ja?

PIJETAO: Vi!

PLAVA: Možda je to ona...

RIĐA: One obje!

PIJETAO: Ti također ne spavaš?

RIĐA: Objе! I jedna i druga!

PIJETAO: Što jedna i druga... (*zamijeti kako je Plava obučena za izlazak*)
Kamo ste nakanile...

SMEĐA: U šetnjicu. (*Plavoj*) Zar ne, draga?

PLAVA: Da, prošetati. Nas dvije, skupa.

Plava i Smeđa uzimaju se pod ruku.

RIĐA: Nije istina, svaka osobno!

PIJETAO: Što svaka osobno... (*ugleda Lisca*) Što? Taj je još uvijek ovdje?

Lisac sjeda na stolčić.

SMEĐA: Tko?

PLAVA: Da, tko?

PIJETAO: Lisac!

PLAVA: Kakav Lisac... Aaaa, Lisac!... Stvarno.

SMEĐA: Gdje je, pokaži... To je Lisac?

PIJETAO: Objе u šetnju?!... Dok Lisac... Jeste li vi sve skupa poludjele?

RIĐA: Ne skupa, svaka za sebe!

PIJETAO: Pa rekoh, obje.

RIĐA: Ali obje skupa! Osobno!

PIJETAO: Osobno skupa?

RIĐA: Ne, obje posebno.

PIJETAO: Ništa ne razumijem, ali svejedno. U šetnjicu dok Lisac čeka...

RIĐA: One nisu pošle u šetnjicu!

PIJETAO: Ne u šetnjicu? (*Smeđoj i Plavoj*) Mislim kako ste rekle da idete u šetnjicu.
 SMEĐA: Mi? U šetnjicu?
 PLAVA: Kakvu šetnjicu?
 SMEĐA: Zar si rekla da idemo u šetnjicu?
 PLAVA: Možda si ti...
 PIJETAO: Dakle u šetnjicu ili ne?
 SMEĐA: Ma uopće ne u šetnjicu. Ona mi je htjela pokazati klobuk.
 PIJETAO: Sada? Po noći?
 SMEĐA: To je noćni klobučić.
 PIJETAO: Sve mi se ovo skupa ne sviđa.
 RIĐA: Nisu skupa!
 PIJETAO: Tiho! Hoćeš li konačno prestati?
 SMEĐA: Sve je to zbog nje. (*pokazuje Riđu*)
 PLAVA: Histerika.
 SMEĐA: Zašto ona ne spava?
 PLAVA: Zašto sjedi na prozoru?
 SMEĐA: Zašto viri kroz prozor?
 PIJETAO: Stvarno. Zašto ne spavaš? Zašto viriš kroz prozor?
 RIĐA: Ali one, ali Lisac...
 SMEĐA: O-o-o, što Lisac?
 PLAVA: Zašto Lisac?
 RIĐA: One i Lisac...
 SMEĐA: Što ona s tim Liscem...
 PLAVA: Samo joj je Lisac u glavi?
 PIJETAO: Dosta toga! Marš u krevet, smjesta!
 SMEĐA: Ako tako želiš...
 PLAVA: Vrlo rado.
 SMEĐA: Molim lijepo.

Smeđa ide nalijevo, Plava nadesno.

PIJETAO (*Riđoj*): Ti također!
 RIĐA: Zašto ja?
 PIJETAO: U krevet! I to smjesta!
 RIĐA: Zašto?! (*plače*)

Smeđa i Plava već su uz kulise. Smeđa uz lijevu, Plava uz desnu kulisu.

PLAVA: A moj klobučić?
 SMEĐA: Prekrasan je, ljubavi.

Smeđa nestaje lijevo, Plava desno. Pijetao nestaje s prozora. Smeđa i Plava pojavu se na prozorima; Smeđa na lijevom, Plava na desnom. Istodobno zalupe rebrenicama. S desne strane na plato izlazi Pijetao. Nosi stolac.

PIJETAO (*Riđoj, koja i dalje sjedi uz prozor*): Što ti još tu radiš?

- RIĐA: Ja ništa, to one...
- PIJETAO: Opet na prozoru?
- RIĐA: Nisam ja, to one! (*Pijetao pritvori rebrenice, Riđa ih opet odgurne*)
Nisam ja! Ostavi me!
- PIJETAO: Spavati! Poslije ćemo se razračunati. (*pritvara rebrenice usprkos Riđinu otporu. Kratki Riđin vrisak iza zatvorenih rebrenica, potom tišina. Pijetao širokom gestom stavlja stolac na plato, po sredini, podalje od stubišta. Sjeda na stolac i naglašeno prebacuje nogu preko noge, kao da želi reći: „Ja sam gospodar situacije.” Stanka*)
No? (*stanka*) Nemaš više što tražiti. Svršena je podoknica. (*Lisac ustane sa stolčića*) Adieu, trubadure. (*Lisac stoji*) Ništa više ne ćeš izvući makar stajao do jutra. Odlazi u šumu. (*Lisac vadi vrpca iz džepa. Pijetao ustaje*) Otkud ti ta vrpca? (*Lisac sliježe ramenima, okreće leđa Pijetlu. Licem je prema gledalištu. Skida periku*) Jesi li čuo što te pitam? (*Lisac veže vrpca na futrolu violončela. Potom slaže stolčić. S perikom, violončelom u futrolu i sa stolčićem usmjeri se desnom izlazu. Pijetao gleda za njim*) Hej, kamo ideš?
- LISAC: Vraćam se u šumu.
- PIJETAO: Ali čemu takva žurba?
- LISAC: Nemam tu više što tražiti.
- PIJETAO: Što kaniš time reći...
- LISAC (*zastane i okrene se*): A ti?

Stanka.

- PIJETAO: Otkud ti ta vrpca...
- LISAC: Našao sam.
- PIJETAO: Našao?
- LISAC: Tko je našao, taj više ne traži.
- PIJETAO: Vrpca?
- LISAC: Možeš misliti što god ti se sviđa.
- PIJETAO: Smjesta mi odgovori!
- LISAC: Da? A zašto?
- PIJETAO: Jer... Jer ja pitam.
- LISAC: I to mi je razlog...
- PIJETAO: Radoznao sam.
- LISAC: A što se to mene tiče?
- PIJETAO: Valjda je slobodno pitati.
- LISAC: Svakako, ako se pita uljudno. (*primičući se platou*) Dakle, o čemu se radi?
- PIJETAO: Što se tu događalo?
- LISAC: Kada?
- PIJETAO: Dok sam spavao.
- LISAC: A, tada... Ništa naročito.
- PIJETAO: Svejedno bih htio znati.
- LISAC: Ali zapravo ništa.

- PIJETAO: Ništa ili zapravo?
 LISAC: Zapravo.
 PIJETAO: Što!
 LISAC: Ništa.
 PIJETAO: Ako ne doznam, poludjet ću.
 LISAC (*primakne se do stubišta*): Mogao bih ti reći...
 PIJETAO: Da, da, govori istinu!
 LISAC: ... ali na uho. Samo među nama.
 PIJETAO: Dobro, neka ti bude!
 LISAC: Glasno ne priliči. (*snizivši glas*) Ne mogu pred damama.
 PIJETAO: Pred damama? Zbog čega...
 LISAC: Jer... (*zaklanja usta dlanom i nešto šapće*)
 PIJETAO: Što? Kako? Ne čujem. (*Lisac ponovo šapće*) Ništa ne čujem!
 LISAC: Ah, to je velika šteta.
 PIJETAO: Ponovi još jedanput. (*klekne na plato. Prisloni dlan uz uho i nagne se tako da umalo padne. Lisac nešto šapće*) Ne, ništa nisam čuo.
 LISAC: Žao mi je, a to je vrlo zanimljivo.
 PIJETAO: Čini mi se da ću poludjeti.
 LISAC: Posebice za tebe. (*Pijetao skače na noge, maše rukama i kukuriječe*)
 Ali priznaj kako s te udaljenosti ništa ne ćeš čuti. Ah, što se može.
 PIJETAO: A kada bih se spustio niže?
 LISAC: E, to je nešto drugo.
 PIJETAO (*grozničavo*): Tad bih doznao?
 LISAC: Tada bez sumnje.
 PIJETAO: Evo me, dolazim!

Pijetao trči niz stube. Kada se nađe na sredini stubišta – zatamnjenje. U mraku odjekuje spokojni glas violončela. Sonata... Malo poslije rasvjetljava se. Na sredini scene, na stolčiću, leđima prema gledalištu, sjedi Lisac pod perikom i svira violončelo. Rasvijetljenost je potpuna, čitava scena osvijetljena je oštrim ravnomjernim svjetlom. Na platou, gdje stolca više nema, stoje jedna do druge: Riđa, Plava i Smeđa. Sve su odjevene u crno, u crnim velovima, u crnim rukavicama. Riječju – u koroti.

Lisac završava sonatu. Riđa, Plava i Smeđa plješću. Pljesak prigušuju rukavice. Lisac ustaje i klanja se. Potom se okreće gledalištu i također se klanja. Riđa, Plava i Smeđa i dalje plješću. Njegovo lice i ruke umrljane su krolju.

ZASTOR

LISAC ASPIRANT

(jednočinka, 1978.)

Na sceni mrak. Samo lampaš (svijeća smještena u lampašu) osvjetljava krug u kojem vidimo sljedeću sliku: klupa, na klupi sjedi majmun (manekenska lutka). Majmun nije velik. Njegove noge (ili pak stražnje ruke) ne sežu do zemlje, vise ispred klupe kao noge lutke koju su posjeli na klupu. Majmun je odjeven u crveni kaputić sa srebrnim pucama, i epoletama na ramenima. Na glavi je kapa, također crvena, kakvu su nekada nosili lude. Na svakom od tri roga te kape – praporčić. Majmun je lancem privezan za vergl – jarko oličenu škrinju na dvama kotačima, koja stoji podalje od klupe. Lanac je dostatno dug kako vergl ne bi zaklanjao klupu (majmuna), ali da bi ostao u krugu svjetla. Klupa je naime postavljena frontalno u odnosu na gledalište, malčice desno (gledano iz dvorane). Lampaš stoji na klupi, desno od majmuna. Vergl – ukoso, lijevo od majmuna (gledajući od majmuna), bliže prosceniju nego klupa. Jedan kraj lanca pričvršćen je za željeznu ogrlicu na majmunovu vratu.

S lijeve strane (gledano iz dvorane) ulazi Lisac, u početku teško raspoznatljiv kao lik, jer je ta strana scene u tami. Ide proscenijem nadesno, kao da kani izići iza desne kulise. Ali zastane i promatra majmuna. Lisac na sebi ima lisičje krzno (krzneni kaput), dugo do zemlje. Riđe šiljate brkove, riđu zalizanu kosu s razdjeljkom.

LISAC (*tiho, kolebljivo*): Koga vidim? (*prilazi klupi*) U ovo doba? (*stoji trenutak ispred klupe, promatra majmuna*) Mogu li sjesti?

Lisac sjeda na klupu, zdesna od majmuna. Između njega i majmuna je lampaš. Sjeda okrenut prema majmunu očekujući njegovu reakciju do koje, naravno, ne dolazi. Ne dočekavši reakciju, Lisac se okreće licem prema gledalištu. Lisac trenutak, slično kao i majmun (ovaj za vrijeme cijele predstave), sjedi licem prema gledalištu i šuti. Malo poslije Lisac se odlučno, okretanjem tijela, ponovo obraća majmunu.

LISAC: Uistinu ne znam kako se ponašati. Trebam li se ispričati zbog smjelosti ili pak zbog suzdržanosti. Sve ovisi o tome kako gospodin... kako gospođa... gleda na naše odnose. (*stanka. Majmun, naravno, šuti*) Razumijem. Razumijem, teško ih je jasno sagledati. Zapravo, odlučiti s koje strane na njih pogledati. Naime, na njih je moguće gledati s dviju strana. S jedne strane oba... oboje... pripadamo životinjskom svijetu. Lisac i majmun su toplokrvni sisavci, kralješnjaci, četveronošci. Kada bi jedan, jedno od nas bilo, recimo, riba, također bismo bili srodni. Riba također nije biljka niti mineral. Ali to bi bilo srodstvo nižeg stupnja. Tako ipak, kako stvari stoje, točnije, kako mi stojimo, to jest sjedimo tu, jedan... jedno, pored drugoga, mogao bih gospodina, gospođu... oslovljavati: brate. Eventualno: sestro. Ovisi o spolu. (*stanka*) Hladna noć. (*stanka*) Da, stvarno. Ne bih htio pretjerivati, ali također nije moguće previdjeti blisko srodstvo... (*stanka*) Uostalom ne insistiram. Ja samo stvar predstavljam s jedne strane, s jedne od dviju mogućih strana... Ali ako bismo pogledali naše odnose baš s te strane, to uostalom ovisi o dogovoru, onda stanovita suzdržanost kojom se tebi... gospodinu... gospođi... obraćam, stanovita suzdržanost

ne bi bila umjesna. Jednostavno ne priliči među srođnicima tolika rezerviranost, koja miriše na zahlađenje, na nedostatak rodbinskih osjećaja... Zar ne? Prije bih rekao kako bih trebao povikati: (*Lisac ustane i širi ruke*) Zdravo, majmune! Daj pusu! (*odrvani se vidjevši da majmun ne reagira i da je možda načinio gaf. Sjeda.*) Ah, ja to nisam rekao. (*stanka. Lisac promatra majmuna*)

Lijepo odijelce. (*stanka*) S druge strane takva bliskost ne bi bila posve na mjestu. Gospodin... gospođa... kao majmun, biće je, da tako kažem, dvosmisleno. O, nimalo u lošem smislu. Molim vas, oprostite što sam upotrijebio tu riječ, ali svejedno mi je teško naći drugu koja bi bolje predstavljala narav stvari. S jedne strane, s te o kojoj sam već govorio, nesumnjivo gospođa spada – ipak ću se obraćati u toj formi, ne smije pitati o spolu, ali volim držati kako imam posla sa ženskim elementom, to je uvijek lakše, mogu računati na stanovitu blagost, materinstvo što olakšava sporazumijevanje – i dakle s jedne strane gospođa nesumnjivo pripada životinjskom svijetu. Da, ali s druge strane, nije li baš vaša vrsta dala početak ljudskom rodu? Gospođa je posredna karika između životinje i čovjeka. U vama je toliko čovjeka koliko i životinje. I zaboravimo li gospođino životinjstvo, imamo posla s gospođinom ljudskošću. O gospođi se može reći ono isto što i o čovjeku. Čovjek ima polumajmunsku, poluandeosku prirodu. Majmun – poluživotinjsku, poluljudsku. Odnosno pola na pola, premda na drugoj ljestvici, razlika je samo u stupnju sublimacije, ali načelo polovičnosti je isto. Nadam se da vas nisam uvrijedio, gospođo, usporedbom s čovjekom. Usporedbom iz koje proistječe gospođin stanoviti niži položaj od čovjekova. Molim vas, samo pogledajte unatrag na toliko nižih vrsta, na tolike razvojne stupnjeve koje je gospođa već prošla, na mene na primjer... Odmah ćete osjetiti uzvišenost. Što uostalom predstavlja zapreku daljnjoj evoluciji? Jedanput stečenom tajnom promjene možete, gospođo, po volji evoluirati naviše. Pretpostavljam kako vi, gospođo, za sada to ne činite zbog nekakvih osobnih razloga. Možda ste jednostavno umorni i želite se na trenutak odmoriti tu na toj klupi poslije napora kakav je sigurno zahtijevalo izvlačenje iz čisto životinjske kondicije. Ali već za trenutak krenut ćete na trijumfalni pohod višim oblicima postojanja. To ja na žalost za sebe ne mogu reći. Samo sam obični lisac, a to znači stopostotna životinja bez ikakve polovičnosti, ili bez boljih izgleda za budućnost. Baš zato, uzmemo li u obzir tu drugu stranu vaše prirode, tu vašu prevagu nada mnom, već ostvarenu i utvrđenu, kao i tu otvorenost prema još višim oblastima bitka koje su vam dostupne, ja, obični i neizbježan lisac, mogu samo reći: Ljubim ruku, Madame. (*ustaje s klupe i čini naklon koji prethodi cjelivanju ruke, ali majmun, naravno, ne reagira, pa se Lisac spušta natrag na klupu*) Uostalom, već vaša vanjština svjedoči o tome da nas toliko toga dijeli koliko i veže. Vaša odjeća i situacija u kojoj vas nalazim. One nisu nimalo životinjske. Ja imam samo ovo svoje lisičje krzno, a vi ste odjeveni u ljudsku odjeću, i to ne takvu koja bi samo branila od hladnoće, koja bi bila tek konfekcijska nadopuna biološkoj adaptaciji, umjetno produženje prirodne funkcije. Vaša odjeća ima simbolični karakter, izražava apstrakcijske pojmove, znači, isključivo ljudske. Purpur je kraljevska boja i boja strasti. Srebro je dragocjenost, epolette izražavaju dostojanstvo i hrabrost.

Pokrivalo pak na vašoj glavi simbolizira vic ili osjećaj humora, odlike koje svjedoče o ljudskosti, posve nedostupnoj nama, životinjama. Ova stvar (*dodiruje lanac kojim je majmun privezan za vergl*) također je ljudska tvorevina. Izražava privezanost, dakle kategoriju koja je, premda poznata nekim domaćim životinjama, nastala u ljudskome mozgu i životinjama samo prišivena. Poznaju je isključivo u trpnom stanju. Lanci, omče, rešetke i okovi nedvojbeno su svjedočanstvo duha jer izražavaju svjesno ograničavanje, namjerno usmjeravanje, ciljano isključivanje slobode. I za što ste, gospođo, privezani? Privezani doslovno, a ta doslovnost implicira viši smisao, izražava duhovnu privezanost. Uopće niste privezani ni za što korisno, kao s oprostjenjem pas privezan za kolibu kako bi čuvao dvorište, a niti kao konj u zapregu. Vi ste, gospođo, privezani za spravu koja prekoračuje praktičnost, a kao što je znano, samo netko tko nije životinja, može i u stanju je posvetiti se nečemu što je beskorisno. Vi ste privezani za glazbu. Ispričavam se, mogu li? (*Lisac ustane i okreće ručicu vergla. Razliježe se Mozartova Sonata A major (A-dur.)*) Glazba, najčistija među umjetnostima koja ne izražava ništa osim sebe same. Plemenitija od književnosti koja, premda više nije materija, još uvijek podliježe njezinim zakonima borbe za bitak sublimiran u borbu ideja. Plemenitija od slikarstva i kiparstva koji moraju posezati za oblikom i slikom, što znači kako nisu oslobođeni tjelesnosti. Glazba, apsolutna umjetnost u kojoj nestaju posljednji tragovi robovanja, oslobođena slike i riječi, tih dvaju kerbera svake svjesnosti, koji ju, kao zatvorski čuvari, doduše hrane, ali i čuvaju da im ne izmakne. Kada slušam glazbu, sebi najjasnije predočavam da sam samo lisac. Budi se u meni žudnja za nedostupnim mi savršenstvom, pogled moj uznosi se uvis. Ali samo pogled, nažalost... (*prestaje okretati ručicu vergla, Sonata utihne*) I plačem. (*ponovo sjeda na klupu*) Oprostite, ali vi, gospođo, ne znate što to znači čamiti na niskom stupnju evolucije. Glazba mi predočava provaliju između mene i stvorenja naprednijih od mene. Sada uopće više ne sumnjam kako nas više toga dijeli nego povezuje. Da, između vas i mene je provalija. Vi ste već s te tamo strane evolucijskog skoka. A ja sam samo životinja. (*stanka*) Zar vam nije hladno? (*stanka*) Vi se više i ne sjećate što to znači biti životinja. Uostalom, u vrijeme kada ste vi bili životinja, još se i moglo izdržati kao životinja. Moralno i materijalno. Priroda je još uvijek bila jedina realnost, jedina alternativa. Biti životinjom tada nije bilo sramota, a niti je predstavljalo teret preživljavanja. Homo sapiens još nam nije udarao u oči svojom supremacijom i nije se nazivao kraljem stvorenja, a njegovo kraljevstvo, kojeg tada još nije bilo, nije umanjivalo sredstva prirode. Danas se za nas životinje sve okrenulo naglavačke. Civilizacija potiskuje prirodu, sve jače ograničava mogućnosti našega preživljavanja, a kultura nam nabija kompleks inferiornosti. Nekada smo svi imali jednak start; zašto su jedni otišli tako visoko, a drugi ostali na tom istome mjestu kao i prije milijardu godina? Zašto ste vi već čovjekolika, a ja ne? To je pitanje na koje nema odgovora. Potucam se noću progonjen i sam u potjeri za hranom, a u glavi odjekuje neprestano: zašto, zašto, zašto... (*čuje se pjevanje pijetla*) Uskoro će svanuti, a noć za mene ne prestaje. Noć organskog postojanja, limbobioloskog trajanja, slijepa tiranija instinkta, ukleti krug stra-

ha i gladi, bijega i potjere. Nije za mene zornica duha, iskra božjeg intelekta, svjetlost početne svijesti, nadsvijesti i supernadsvijesti. Nije za mene duša. Duša! Zašto ja ne mogu imati dušu? (*Lisac ustaje s klupe. Trenutak stoji licem prema gledalištu, a onda se okreće majmunu*) Vi znate tajnu. Vi ste na polovici puta između nas, proletarijata životinja, i čovjeka, gospodara ove zemlje. Vi znate kako se to radi da se ne bi zauvijek ostalo na dnu. Preklinjem vas, gospođo, odajte mi tu tajnu. Zaklinjem vas sjećanjem na našu zajedničku prošlost, samilošću prema bijednom rođaku, a također za dobro evolucije. Nije li evolucija jedini zakon, jedina istinska religija, jedini smisao svemira? Zar napredak, hod prema savršenosti, uspinjanje sve više i više, nije jedini cilj, jedini razlog postojanja? A ako je to tako, onda me nemate pravo odbiti. Krenut ćemo skupa. Vi ćete postati čovjek, a ja majmun. Potom, kada čovjek postane anđelom, ja ću zauzeti mjesto čovjeka. I tu naravno nije svršetak. Mogući su daljnji stupnjevi evolucije, dosad nam nepoznati. Arhandeli, arhiarhandeli i tako dalje, dalje do vrtoglave visine. Najprije čovjek, potom vi, a ja za vama. Nprestani hod k visinama. Zar ne vidite to? Zar se tome ne veselite? Samo jedna riječ i bit ćete nešto više od običnog majmuna. Postat ćete Mesija, osloboditelj svekolikih stvorenja koja su do ovog trenutka isključene iz hodnje k nebesima. Reći ćete mi? (*drugo pjevanje pijetla. Lisac se saginje nad majmuna. Spušta glas*) Još je noć, ali još malo i izići će sunce. Nekako bolja okolnost, primjereniji moment, da biste mi odali tajnu. Svjetlo koje ćete mi udijeliti spojiti će se u jedno sa sjajem izlazećeg sunca. (*Lisac uzima lampaš i gasi ga, scena je sada posve tamna*) Tama godi životinjama, a jutro će biti stanje objave. Sami smo, ali domalo pojaviti će se čovjek, vaš rođak, impresario i skrbnik. Čovjek ljubomorno čuva tajnu. Voli ostati vladarom stvorenja, sukladno obećanju danom mu u Genezis¹: „...I neka vlada nad ribama morskim i nad pticama nebeskim, i nad životinjama, i nad cijelom zemljom, i nad svim gmizavcima koji gmižu po zemlji.” Čovjek ne želi da ribe, ptice, gmizavci i sve životinje spoznaju tajnu čovječnosti. Ali vi znate tu tajnu. Još je vrijeme da mi ju odate prije nego dođe čovjek i omete nas. Čovjek – ljubomoran na svoju čovječnost. Čovjek – kruna stvaranja, čovjek – najviši oblik postojanja na ovoj zemlji. Govorite, gospođo. Ja želim biti čovjek! (*pijetao pjeva treći put. Scena se osvjetljava i sada je sva vidljiva. Na zemlji podrtine novina, prazne boce i limenke konzervi. U dubini, malo ulijevo, gledano iz gledališta, golo drvo. Na drvetu visi verglaš. Naravno, nedopustivo je da bi publika ranije mogla odgonetnuti obješenoga u drugom planu scene. Ako se regulacija svjetla pokaže nedostatnom, može se obješenog zasloniti crnom gazom i podignuti ju kada je potrebno. Klobuk širokog oboda zaklanja njegovo lice. U bijednom je ogrtaču, izlizanom i bezbojnom. Dugi šal malo življe boje zaklanja vrat i labavo visi niz mrtvo tijelo. Lisac stoji ispred majmuna, licem prema obješenomu. Trenutak promatra obješenoga. Osvjetljenje tada postiže puni stupanj svjetlosti i više se ne mijenja*) E, pa ja bih pošao. (*izlazi nadesno*)

SVRŠETAK

¹ Genezis; Knjiga postanka Mojsijeva *Pentateuha* (petoknjžja); op. prev.

LISAC FILOZOF (jednočinka, 1977.)

Scena – gotovo smetlište. Poderotine starih novina, narančine kore, limenke konzervi. U dubini, malo ulijevo, golo drvo. Malo udesno, drvena klupa kao u javnom parku, zeleni lak izbljedio i oljušten. Na klupi sjedi Biskup; u dostojanstvenoj biskupskoj odori, uspravan u uzvišenoj pozi, mitra na glavi i biskupski štap u ruci. U dubini scene dječja kolica na visokim kotačima, podignuti krov. S desne strane ulazi Lisac, muškarac u lisičjem krznu. Nosi veliku i tešku vreću. Prolazi nalijevo, zastaje, osvrne se na Biskupa, kreće prema klupi. Vreću položi na zemlju, između klupe i proscenija, s olakšanjem isteže ruke. Sjeda na klupu pored Biskupa. Sjedi tako trenutak šuteći. Malo poslije progovara.

LISAC: Lijepo vrijeme danas... (*Biskup ne reagira*) Relativno. Obično jeseni znaju biti hladnije. (*Biskup ne reagira. Stanka*) To je samo moje mišljenje, diskutabilno. (*stanka*) A što ekscelencija misli? (*Biskup ne reagira. Lisac isteže kutiju cigareta iz džepa*) Ekscelencija puši? (*Biskup ne reagira*) Ja također ne. (*Lisac vraća kutiju u džep. Dulje vrijeme sjedi i šuti. Potom se odluči, ustane*) Ekscelenciju, dopustite mi da se predstavim. Ja sam Lisac. (*Biskup ne reagira. Lisac trenutak stoji s ispruženom rukom, a kada shvati da ju Biskup ne zamjećuje, ponovo sjeda*) Vrlo mi je drago što smo se upoznali. Ovdje se nema s kim porazgovarati, mislim na poučan razgovor s nekim vrijednim, na razini... Ovdje je sve uginulo, čak ni četveronožaca više nema... Same gliste. Ekscelencija često dolazi u šumu? Ugodno je ovdje, zar ne? (*stanka*) Što je novoga u bijelome svijetu? Vjerojatno su svugdje nekakve promjene, nekakve reforme, nove struje krče sebi put... Čak i u krilu Crkve, govore o tome ponešto. Navodno i u crkvenim sferama kvasa, olabavljenje stege, razlike mišljenja, sekularizacija... Ja samo ponavljam. Je li istina da svjetovni napredak prijeti duhovnoj tradiciji? Rado bih nešto o tome čuo od mjerodavnog, ekscelencija je, da tako kažem, na izvoru... (*stanka. Lisac uzdahne*) Ha, razumijem. Ekscelenciji ne priliči zauzimati stajalište. Ali ipak, čim ekscelencija ne niječe, tu mora biti nečega. Ja se ne razumijem u politiku, ali bit ću iskren. Što se mene tiče, svim sam srcem na strani tradicije a, pretpostavljam, ekscelencija također. Molim Vas, oprostite mi slobodu, ali to vidim po odjeći, po toj pontifikalnoj odori. Reformisti se tako ne odijevaju. Odbacuju staru odoru kao što odbacuju stare simbole i stare vrijednosti. To ide jedno s drugim. Da, ekscelencija sigurno njima ne pripada. Uostalom kako bi ekscelencija i mogao njima pripadati ako oni istupaju protiv hijerarhije, dakle protiv ekscelencije. Ekscelencija pripada tradiciji. Što ja govorim, ekscelencija je sama tradicija. (*stanka. Lisac se saginje i gleda biskupski prsten na prstu dostojnika*) Lijep prstenčić. (*stanka*) Dopustite mi, ekscelencijo, iznijeti svoje mišljenje. Hvala, za mene je to jedina prigoda. Često razmišljam o važnim stvarima, ali ovdje se nema pred kim gubicu otvoriti, a duhovna osoba se uopće tu ne namjeri. Razmišljam, na primjer, o mučeništvu i mučenicima. Ali to su razmišljanja diletanta. Ali progone. Malčice mi je nezgodno pred takvim autoritetom kakav je ekscelencija. Ali što se može,

ekscelencija se ne će naljutiti. Eto, zamijetio sam kako je mučeništvo odigralo važnu ulogu u našoj povijesti. Najprije su kršćani mučeni zbog vjere, a onda su sami mučili druge, također u ime vjere. Ovako ili onako, s jedne ili s druge strane, bez mučeništva ni makac. Patnjom se mjerila vrijednost uvjerenja. A kakva je mjera danas? Danas uvjerenje ne košta ništa jer vlada tolerancija. Dobro, možda ne svugdje, ali barem kod nas, a računa se samo ono što se kod nas događa. Danas se nikoga ne tiče vjeruje li netko drugi u nešto ili ne, sloboda savjesti. Ali s obzirom na to čime mjeriti savjest? Danas nitko nikoga ne želi mučiti i čak kada bi netko htio biti mučen zbog vjere, nema za to mogućnosti. Patnja služi nasladama, sukladno tendenciji epohe. Patnja, koja je nekada služila duhovnim stvarima, sada služi samo tjelesnim ekscesima pervertita. Tako je, patnja je izgnana iz kraljevstva ideje i predana sadomazohistima. I može li se s obzirom na to još uvijek govoriti o patnji? Ta je plemenita supstancija tako ponižena da je prestala biti sobom, jer je prestala biti plemenita. Njezin duh više ne oplemenjuje. A što je onda vjera bez patnje i patnja bez vjere? (*stanka*) Ekscelencija će mi reći kako postoji još puno patnje na svijetu, čak ako i oduzmemo dio prepušten nastranim osobama da bi ih pretvorili u nasladu. Slažem se. Još je uvijek puno patnje, da tako kažem, bez vlasnika. Tko to zna bolje od mene koliko je još patnje, dapače, ali patnje bez ikakvog višeg smisla, bez cilja i duhovne koristi. Nažalost, kao lisac, susrećem se s njom svakodnevno. Ekscelenciji je valjda poznato da sam krvožedna životinja. (*Biskup okrene glavu prema njemu, prvi put otkad su se sreli*) O, sa mnom je u redu. Takvog me stvorilo. Uostalom, točno rečeno, ne toliko krvožedan koliko mesožderan, moram se hraniti mesom drugih životinja kako bih živio, a da bih živio, moram ubijati. (*Biskup se malo uspravi na klupi i dalje zagledan u Lisca. Lisac pokazuje prstom u nebo*) Bolje neka ekscelencija usmjeri svoj pogled tamo, gore, nego na mene. Na gospodara, a ne na slugu. Na onoga tko me stvorio, a ne na stvorenje. Ja sebe nisam izmislio, to nije bio moj projekt. Kada bi o meni ovisilo, radije bih se hranio mliječnim proizvodima, jajima i povrćem, premda je i jedenje jaja također upitno s motrišta poštovanja tuđeg života, a posljednja istraživanja upućuju na to da ni biljke uopće nisu tako neosjetljive kako se dosad mislilo. (*Biskup se spusti i ponovo gleda ravno ispred sebe*) Nije moja krivnja što s vremena na vrijeme moram zgrabiti kakvog zečića ili kokoš, ili gusku i... Ekscelencija će mi oprostiti što se ne želim upuštati u pojedinosti. Da, da, slijepa okrutnost prirode... (*stanka*) Ekscelencija se s tim ne slaže? Ja također. U biti sam u redu, ali sam moralno u dvojbi. Treba živjeti, ali može li mi samo biološko preživljavanje uspokojiti dušu? Često sebi govorim: „I što sada, lišće? Opet si umorio jedno nevino stvorenje samo da bi zadovoljio slijepi instinkt. Dano ti je ubijati, to je istina, ali ne bi li se tome mogao pridodati kakav ideal? Moraš li uvijek ubijati bez ikakvog duhovnog smisla, bez ikakve više ideje, i moraju li tvoje žrtve vječno umirati bez ikakva plemenita razloga, samo stoga da bi umirile tvoju prostačku glad?” Ekscelencijo, meni je toga dosta, i sada, kada sam ugledao ekscelenciju, pomislio sam: „Pao mi je s neba.” Držim ne samo kako je dopušteno nego čak priliči tako reći... Pokazat ću ekscelenciji nešto. (*Lisac ustane, prilazi vreći, razveže vreću. Pojav-*

ljuje se Pijetao koji sjedi u vreći. Pijetao u ruci ima česalj i česlja kosu) Molim, upravo je ovo jedna od mojih žrtava. Pijetao, ures života, vitalnost, rasplodnost osobno. Pogledajte ga, ekscelencijo: to lice, to držanje, to blistavo oko... (*Pijetlu*) Nakloni se ekscelenciji. (*Pijetao ne reagira*). A ipak mora nestati. Toliko ljepote i snage, toliko radosti postojanja, to sve će nestati, sve će biti uništeno. Brutalno, odjedanput, kao prekinuti konac... (*Lisac briše suze*) I zašto, poradi čega, pita se on, u ime kakva cilja? (*Pijetlu*) Pitaš se, zar ne? I nema odgovora. A ja ga moram umoriti ovim svojim vlastitim rukama. Zbog čega, gdje je duhovni smisao tog okrutnog čina, s druge strane pitam se ja. I opet nema odgovora. Na isti način krvnik kao i žrtva postavljaju sebi to isto pitanje: „Zbog čega?” Zbog čega ginem? Zbog čega ubijam? I ista šutnja odgovor je nama obojici. Mora li tako biti? Je li to pravedno? Može li se tako živjeti? (*ganuti Lisac ponovo briše suze. Potom svom snagom zamahuje rukom na Pijetla*) Pokloni se ekscelenciji, rekoh! (*pod utjecajem te prijatnje Pijetao sagiba glavu u naklon prema Biskupu*) I što ekscelencija na to? (*stanka*) Izlazi. (*pomaže Pijetlu iskobeljati se iz vreće i gurne ga prema klupi. Pijetao usput skriva česalj u džep. Obojica stoje pred Biskupom*) Ekscelencijo, od koga možemo očekivati savjet, pomoć, ako ne od ekscelencije. Ekscelencija je duhovni vođa par excellence. Ja razumijem kako se ekscelencija ovdje našla, da tako kažem, privatno. Klupica, svježi zrak... Naravno. Ali problemi su svugdje, čak i na svježem zraku. (*spušta se na koljena pred Biskupom i prisiljava Pijetla da učini to isto. Biskup ustaje*) Ovako dalje ne može! Reci, što nam je činiti, kako živjeti! Ili kako ubijati i kako umirati. To znači ne kako, nego zašto. Zašto, ekscelencijo, zašto! (*Biskup ponovo sjeda, sjedi zagledan u daljinu, nepomično i svećenički. Duga stanika*) Ekscelencija šuti. (*Lisac ustaje, ustaje i Pijetao*) Ekscelencija me razočarao. (*stavlja ruke na Pijetlova ramena*) Dođi, moj bijedni mučenice bez vjere. Tvoj krvnik vodi te na stratište tako isto bez uvjerenja kao što ti za njim ideš. Oprosti mu jer doduše zna što čini, ali ne zna zašto. Ti ne znaš zašto gineš, on ne zna zašto te ubija. Mi smo braća u neznanju. (*Biskup se saginje, oslanja se laktima o koljena, polaže dlan na oči u drugoj ruci drži biskupski štap. Lisac pakira Pijetla u vreću i zabacuje na leđa, stenjući pod naporom*) Adieu, ekscelencijo. Šteta (*ide na lijevo, zastane*) Ne, ne mogu se s tim pomiriti! (*okreće se*) Da bi ekscelencija izgovorila barem jednu riječ! Zar ja to ne zaslužujem? Zar to nije obveza ekscelencije? (*spušta vreću na zemlju*) Ekscelencijo, ja upozoravam. Crkva nije jedina institucija kojoj se mogu obratiti. Netko drugi spremno će me uzeti pod okrilje, ne će odbiti pomoć. Netko drugi samo na to čeka. Netko tko će me poučiti kakav je smisao života i umiranja, ali će me poučiti po svome. On će mi pružiti ideale, ali to više ne će biti ideali ekscelencije, o ne! Upravo obrnuto. Valjda se domišljate, ekscelencijo? (*stanka. Lisac načini nekoliko koraka u smjeru klupe*) Ekscelencijo, ili će ekscelencija odmah progovoriti ili ja idem nekamo drugamo. Otići ću i samom vragu, i to ne će biti moja krivnja. Predat ću se vragu i sam će mi Bog oprostiti, a ekscelencija će mu morati položiti račun. Ekscelencijo, ja čekam. (*stanka. Lisac stoji i čeka. Potom prilazi klupi*) Ekscelencija plače? (*stanka. Lisac sjeda na klupu pored Biskupa. Dodiruje njegova ramena*) No, no, ekscelencijo, nisam htio

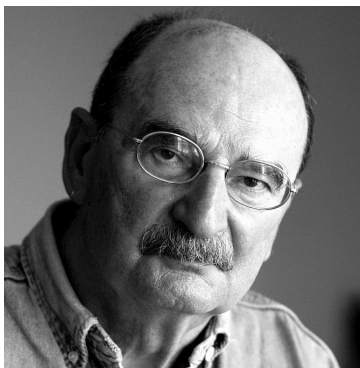
uvrijediti. Izrazio sam se grubo, to je istina, ali može li se čuditi... (*stanka*) Ja razumijem da to nije tako jednostavno. Ali kada bi ekscelencija ipak pokušao... a možda pokušamo skupa?... Zajedničkim silama... Ja čak imam stano-
vitu ideju. (*osvrće se kao švercer prije nego predloži nelegalnu transakciju. Snizi glas, pokazuje na vreću s Pijetlom*) Neka ga ekscelencija pokuša obratiti. Rizik nikakav, a isplati se u svakom slučaju. Ili će pristati i tada umrijeti kao kršćanin, ili će odbiti i tada ću ga zadaviti kao okorjelog poganina, ali u ime vjere. Ovako ili onako umrijet će u ime viših vrijednosti, a ne, da se tako izrazim, naprazno. No i što? Što na to veli ekscelencija? (*stanka*) Ekscelencijo, ta stvar je čista. Zar moram navoditi koristi koje bi ekscelenciji potekle? Ili će otići jedan poganin, ili pridoći jedan mučenik. A ekscelencija i sam zna kako danas mučenici nisu sitnica. Ta mučenici su vam potrebni. Zar ja to moram ekscelenciji objašnjavati? (*stanka*) Ekscelencijo, pružam ekscelenciji takvu lijepu prigodu... besplatno. Ekscelencija jednostavno ne može to ne iskoristiti. Prethodnici ekscelencije puno bi dali za nešto slično. Da bi obraćali, morali su odlaziti u daleke zemlje, putovati divljim narodima, u mukama, neudobnosti, pa čak i opasnostima po život. A ovdje luksuz. Ekscelencija sjedi udobno, diše, odmara se, a poganin se sam nameće. Samo ispružiti ruku i gotovo. (*stanka*). Razumijem. To je tako povoljno da ekscelencija ne može u to povjerovati i stoga se koleba. Ekscelencija se sumnjičavo pita kakav je u tome moj interes ako toliko ekscelenciju na to nagovaram. Ali zar već nisam rekao kako mi je dosta besmislene okrutnosti prirode, bezidejnosti, moralne pustoši... (*Biskup odmiče ruku s lica, gleda u Lisca*) Pa dobro već, dobro. To je gola istina, ali vidim da mi ekscelencija i dalje ne vjeruje. S obzirom na to... Kada bi mi ekscelencija darovao taj prsten koji ekscelencija nosi na prstu... Prihvatio bih kako bih umirio ekscelenciju. Bio bi to dokaz moga koristoljublja, ako ekscelencija već bezuvjetno želi takav dokaz. Tada bi ekscelencija bio miran kako se iza mog prijedloga ništa ne krije, moji motivi bili bi za ekscelenciju razumljivi. Za mene je to žalosno, ali učinit ću to za ekscelenciju. Uzet ću ga ne gledajući, vjerujem da je pravi. (*razliježe se plač dojenčeta. Biskup ustane i prilazi kolicima. Ljuljuška kolica kako bi umirio dijete. Lisac ustaje s klupe*) Ekscelencijo! (*dijete se ne umiruje, plače sve glasnije. Biskup prislanja biskupski štap na kolica, saginje se i objeručke uzima dojenče iz kolica. Ljuljuška ga na rukama, ali dojenče vrišti. Lisac se primiče Biskupu*) Ekscelencijo, čujete li me, ekscelencijo? (*Biskup prilazi klupi, sjeda, raskopčava biskupsku odoru i vadi naočitu žensku sisu koju daje dojenčetu da ga nahrani. Naime, Biskup je žena. Lisac prekriva oči gestom pomalo srama, pomalo očaja. Dijete doji i prestaje plakati. Lisac skida ruke s očiju nadajući se kako je to bila samo halucinacija, ali ponovo vidi isto što je i prije vidio, smjesta ponovo prekriva oči. Konačno odmiče ruke s očiju, definitivno, ali više ne gleda u Ženu-Biskupa nego nastranu i u zemlju*) Ekscelencijo... Madame... Povlačim sve što sam rekao o progresu i tradiciji. Htio sam reći kao sam uvijek bio na strani progressa, a protiv tradicije, da, oduvijek, a posebice danas. Svejedno... (*zbuđen je, guši se, hvata se rukom za grlo, guta*) Madame, oprostite mi ganuće. Brzina progressa nadmašila je moje najsmjelije očekivanje. (*izvlači rubac iz džepa i briše znoj s čela. U međuvremenu, nahr-*

nišvi i umirivši dijete, Žena-Biskup sprema sisu u odjeću, ustaje, ide do kolica i polaže dijete u njih. Ponovo u ruke uzima biskupski štap. Lisac krije rubac u džep i obraća se Ženi-Biskupu) Ovo ipak ne znači da ne možemo nastaviti. Moja ponuda i dalje je aktualna, ostajem pri njoj. U biti ništa se ne mijenja. Ja ne pripadam onima koji po svaku cijenu brane prošlost i ne prihvaćaju novo. O, ne! Sve ostaje po starom! To znači, htio sam reći, po novom, ali na neki način po starom. Tako je! Novo po starom, ili staro po novom... Ne znam se izraziti, ali ovdje se radi o temeljnim problemima. Kako sam već imao prigodu zamijetiti... (Žena-Biskup krene s kolicima na lijevo. Lisac vrišti kako bi ju zaustavio) Madame, ekscelencijo! (kratki dječji plač. Žena-Biskup zastaje, okrene se prema Lisacu i stavlja prst na usta tražeći tišinu. Potom pokazuje prstom na dijete, dajući tako na znanje kako ga ne treba buditi. Udaljava se konačno na lijevo gurajući kolica i dostojanstveno držeći biskupski štap. Lisac trenutak stoji kao blesav; potom prilazi klupi i sjeda u pozi smoždenog čovjeka. Pijetao se pomalja iz vreće)

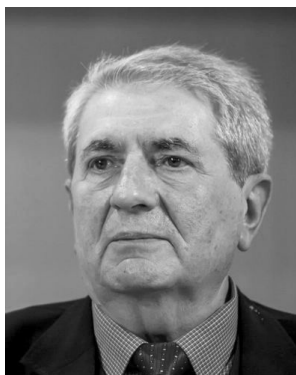
PIJETAO: Što je?

LISAC: Svršetak.

SVRŠETAK

Slavomir Mrožek

Pero Mioč

LOV NA LISCA (jednočinka, 1976.)

Sudjeluju:

LISAC
 PIJETAO
 PARALITIČAR
 GURAC
 PREDVODNIK
 HRT I.
 HRT II.
 EKSKRALJ
 EKSGROF
 GOMILA LOVACA (*kao glasovi iza scene*)

Scena – pravo smetlište. Poderotine starih novina, narančine kore, limenke konzervi. U dubini, malo lijevo, golo drvo. Malo udesno – drvena klupa, kao u javnom parku, zeleni lak izbljedio i oguljen.

SCENA 1.

S desne strane ulaze Lisac i Pijetao. Lisac je stasit muškarac riđeg, tankog i zavrnutog brka. Kosa riđa. Na njemu je raskošno lisičje krzno dugo do zemlje. Pijetao je sitniji muškarac, plah. U egzotičnom brokatnom kućnom ogrtaču, izvezenom, japanskog kroja. Potrgane papuče na bosim nogama.

PIJETAO: Dalje ne idem.

LISAC: I ne treba. U šumi smo. (*Pijetao se osvrće*) Sviđa ti se?

PIJETAO: Ne.

LISAC: Istina, to više nije šuma moje mladosti.

PIJETAO: Ja hoću kući.

LISAC: Da nije mene, ne bi provirio kljunom izvan svoga dvorišta.

Pijetao sjeda na klupu.

PIJETAO: Moje dvorište...

LISAC: Tvoj mali, ograničeni svijet peradi.

PIJETAO: Dvorište se ne može zamisliti bez mene.

LISAC: Kljucat zrno svatko zna.

PIJETAO: Ali sunce! Tko će probuditi sunce? Bez mene će biti vječna noć.

LISAC: Zavidim ti na toj megalomaniji.

PIJETAO: Pa ja sam budio sunce svaki osvit.

LISAC: Blagoslovljena skučenost obzora. Samo smo u malom svijetu veliki.

PIJETAO: Bez mene ne će biti svitanja. Ako ja ne probudim sunce, sunce ne će probuditi nikoga. Gospodar ne će otići u polje, gospodarica se ne će

- pobrinuti za živinčad, a živinčad se također ne će probuditi. Vječna noć, vječni san.
- LISAC: Što može biti bolje.
- PIJETAO: Ne će se probuditi nitko.
- LISAC: Ako je tako, nitko ne će ni zamijetiti da si odsutan. Odsutni u snu ne znaju da si odsutan.
- PIJETAO: Ne mogu ih probuditi jer sam odsutan.
- LISAC: Ni prisutan, ni odsutan, s njihove točke motrišta. Oni uopće nemaju točku motrišta jer spavaju.
- PIJETAO (*ustaje s klupe*): Tako misliš?
- LISAC: Za njih si izvan bitka i nebitka.
- PIJETAO: Eto do čega si ih doveo.
- LISAC: Njih. Prije sebe.
- PIJETAO: Nesretniče.
- LISAC: Ne hini. Htio bi ih probuditi samo da bi tebe vidjeli. Osim toga ništa te se ne tiče.
- PIJETAO: Kukurikuuu! (*skoči na klupu. Pjevajući, maše rukama, lepršajući rukavima kimona*)
- LISAC: Pijetlov mentalitet.
- PIJETAO (*silazi s klupe*): Što ćeš sa mnom učiniti?
- LISAC: Ja? S tobom?
- PIJETAO: U tvojoj sam vlasti.
- LISAC: Ako insistiraš da se stavi točka na „i”...
- PIJETAO: Kada si se prikrao u kokošinjac, sve sam razumio. Ali kada si, umjesto da se ponašaš kao normalna lisica, rekao: „Pssst... Dobra večer. Molim lijepo, pođi za mnom”, razumio sam samo to kako nisi normalna lisica. Nisam se stigao čak ni obući...
- LISAC: Više bi volio da sam...
- PIJETAO: Ne! Ali volio bih znati na čemu smo.
- LISAC: Nikada me ne će prestati začuđivati narav onoga što živi. Jedva si izbjegao najgore, a već si nezadovoljan.
- PIJETAO: Jer ne znam što me čeka.
- LISAC: I siguran si kako bi htio znati...
- PIJETAO: Ako nije nešto najgore...
- LISAC: A, dakle, opet sukladno naravi. Svejedno, čudno, čudno...
- PIJETAO: Ne razumijem tvoje postupke.
- LISAC: Ja sam normalan lisac, ali u nenormalnoj situaciji.
- PIJETAO: Lisac, koji se prikrada u kokošinjac... Čini mi se to posve normalnim, nažalost.
- LISAC: Opet taj kokošinjac. Vjeruj mi, svijet je veći od tog tvog kokošinjca. Ja ne razmišljam o toj fragmentarnoj situaciji u kokošinjcu nego o svojoj situaciji općenito, egzistencijalnoj...
- PIJETAO: A što ja imam s tim...
- LISAC: O kokošje sljepilo! Da nije moje egzistencijalne situacije, njezine specifičnosti, ti već ne bi bio živ. S oprostjenjem.

- PIJETAO: A, u takvom slučaju, ja se ispričavam.
- LISAC: No, dobro, kratko rečeno, ja sam posljednji lisac.
- PIJETAO: Dobro, ali zašto odmah kompleks manje vrijednosti.
- LISAC: Ne posljednji u smislu kakvoće, ti kokoši, nego količine. Ja sam jedini lisac koji je preostao u ovoj šumi. Moja je vrsta istrijebljena. Ja sam posljednji predstavnik vrste.
- PIJETAO: O, stvarno? To je tužna vijest.
- LISAC: Ljuti me tvoja hipokrizija, ali to nije važno. Što je najgore, nisam samo posljednji lisac, nego također posljednja životinja u ovoj šumi. Sve ostale vrste već su potamanjene.
- PIJETAO: Mogu li upitati, kako si se ti održao, s dopuštanjem...
- LISAC: Iznimne osobne kvalitete. Preživljavaju najbolji.
- PIJETAO: Aha.
- LISAC: Valjda si svjestan toga kako je teška situacija posljednje životinje u šumi. Eto, baš to nazivam nenormalnom situacijom.
- PIJETAO: Strašno?
- LISAC: Tužno. Nemaš pred kim gubicu otvoriti. Stoga sam odlučio zamoliti te za društvo.
- PIJETAO: To je bila otmica.
- LISAC: Ponašao sam se najbolje moguće u takvim okolnostima.
- PIJETAO: To znači kako želiš samo porazgovarati? Ništa više?
- LISAC: A zar ne razgovaramo?
- PIJETAO: Za sada...
- LISAC: Zamisli da ostaneš sam u cijelom kokošinjcu, jedan jedini na cijelom dvorištu.
- PIJETAO: Meni to ne prijati.
- LISAC: O ne. Sužnjava je sve više, izumiru samo životinje divlje i slobodne.
- PIJETAO: Ja to nazivam civilizacijom.
- LISAC: Može i tako.
- PIJETAO: Taj cinični ton nije u redu. Civilizacija stvara više vrijednosti.
- LISAC: Na primjer?
- PIJETAO: Navodno ćemo već uskoro svi imati mehaničke hranilice. Dostatno je pritisnuti papučicu i zrno samo sipa u kljun. Bez ograničenja.
- LISAC: Lijepo. I što dalje?
- PIJETAO: Ne možeš poreći da smo postigli veliki napredak. Prošla su vremena kada smo se morali verati i tražiti kakvu glistu.
- LISAC: To je istina. Prilično si debeljuškast. Tvoj pokojni djedica nije izgledao baš tako dobro, premda ga se rado sjećam...
- PIJETAO: Poznavao si moga djeda?
- LISAC: Letimično.
- PIJETAO: Dakle ne poričeš kako progres postoji.
- LISAC: Bilo bi to nečasno s moje strane.
- PIJETAO: A i moralno, naš je sustav bolji od vašega.
- LISAC: Moralno?
- PIJETAO: Vi, divljaci, uzajamno se žderete.

- LISAC: Mi! Množina odavno pripada povijesti. Zar ti nisam rekao da sam posljednji?
- PIJETAO: Ali živiš od razbojstva.
- LISAC: Uostalom to „uzajamno” znači kako u najmanju ruku postoji šansa da nekoga pojedеш ili da budeš pojeden. Dok kod vas...
- PIJETAO: Mi ne jedemo nikoga.
- LISAC: I vas nitko ne jede? (*stanka*) De, reci, kako je to kod vas.
- PIJETAO: Kukurikuuu... (*pjeva, leprša lepršajući rukavima kimona*)
- LISAC: Izbjegavaš odgovor. (*čuju se kraljevske lovačke fanfare*) Stiže hajka. Udaljimo se.
- PIJETAO: Ja ostajem.
- LISAC: Zaboravljaš da si moj gost. (*zgrabi Pijetla, koji se opire, za ruku i vuče ga na lijevo*)

SCENA 2.

Uz zvuke fanfara na scenu ulaze kolica paralitičara koja gura muškarac u lovačkom odijelu. Paralitičar na kolicima također je u lovačkom odijelu. Obojica naoružana puškama. Paralitičar prekriven dekom od pasa na dolje. Osim fanfara čuje se u daljini i lavež pasa. Fanfare i lavež se utišavaju.

- PARALITIČAR: Dalje ne idem.
- GURAČ: Smiri se! Tiho sjedi i lovi. Samo gledaj kako ćemo trefiti na lisca.
- PARALITIČAR: Na kakvog lisca. Lisica više nema. Hoću doma.
- GURAČ: Tko je rekao da lisica više nema, tko?
- PARALITIČAR: Svi to znaju.
- GURAČ: Neomaltuzijanisti, nekakvi reacionari valjda. Ujače, ako budete slušali reacionare, više vas ne ću povesti u lov.
- PARALITIČAR: A zašto bih ja trebao ići u lov! Ja to ne želim. (*maši se džepa*) Evo, uzmi (*pruža Guraču monetu*)
- GURAČ: A što je to...
- PARALITIČAR: No, za pivo. Samo se vratimo doma, a? Kućici... (*Gurač se osvrće, skriva monetu u džep*) Vraćamo se!
- GURAČ: Tiše... Želite me uništiti?
- PARALITIČAR: Pa vraćamo se, ne?
- GURAČ: Ujače, shvatite me. Vi mislite da mene ovo veseli? Svatko bi htio doma.
- PARALITIČAR: Pa zašto se onda ne vraćamo?
- GURAČ: Ne možemo tako odjedanput. Treba barem jedanput, dvaput opaliti u lisicu.
- PARALITIČAR: Pa nikakvih lisica više nema...
- GURAČ (*zaslanja mu usta dlanom, nespokojno se osvrće*): Ujače, opet počinjete? (*povlači ruku*)
- PARALITIČAR: Ne ću više. Samo bih doma...

GURAČ: Ujače, kao dijete ste. Doma i doma. Rekoh vam, svatko bi to htio. Dajte, opalite.

PARALITIČAR: U što?

GURAČ: Pucajte ispred sebe, tek tako, kao da u nešto strijeljate. Tobože, kao tobože u lisicu, razumijete li... Govorit će se kako se pojavila lisica, ujak strijeljao, ali nije pogodio, a onda ćemo se već moći mirno vratiti.

Paralitičar puca. S lijeve strane utrči Predvodnik, također u lovačkom odijelu, s puškom.

PREDVODNIK: Dobio je?

GURAČ: Ne, utekao. (*uzima Paralitičarovu pušku, otvara, izbacuje ispućani naboj, stavlja novi, zatvara pušku i daje Paralitičaru*)

PREDVODNIK: Peh. (*sumnjičavo*) Vidjeli ste ga?

GURAČ: Naravno. Kako bi ujak inače pucao.

PREDVODNIK (*primiče se Paralitičaru*): Voli loviti, a?

GURAČ: Lud je za lovom.

PREDVODNIK: To je dobro i za zdravlje, a?

PARALITIČAR: Dobro, samo vlaga...

PREDVODNIK (*Guraču*): Što je on rekao?

GURAČ: Govori kako je u kući vlaga. Šuma mu dobro utječe na reumatizam.

PREDVODNIK: Vrlo ispravno. A sada za mnom! Za svježim tragom! (*okreće se i izlazi na lijevo. Gurač za njim gurajući kolica*)

PARALITIČAR: Zar se ne vraćamo doma?!

GURAČ: Sami ste vidjeli da se ništa nije dalo učiniti.

PARALITIČAR: O Isuse!

Nestaju na lijevo.

SCENA 3.

S desne strane ulaze Hrt I. i Hrt II. Odjeveni kao niži činovnici, odijela, kravate. Jedan od njih, Hrt I., nosi tašku. Hrt I. sjeda. Hrt II. legne na klupu. S lijeve strane ulazi Predvodnik, za njim Gurač gurajući kolica s Paralitičarom. Predvodnik pognut nad zemljom, traga.

PREDVODNIK: Nekako ne čujem pse.

GURAČ: Vjerojatno su izgubili trag.

PREDVODNIK (*zamijetivši pse*): A, evo i njih. Što vi tu, psi, radite? (*Hrt I. sliježe ramenima. Hrt II. uopće ne reagira*) Zašto ne slijedite lisca?

HRT I. (*Hrtu II.*): Zalajati?

HRT II.: Reci mu.

HRT I. (*iz taške vadi papire, rastire ih na koljena*): Sukladno sporazumu...

PREDVODNIK: Pitam, zašto ne tjerate lisca?

- HRT I.: Sukladno sporazumu, pripada nam nagrada.
 PREDVODNIK: Dobit ćete.
 HRT I.: Ali ju još nismo dobili.
 PREDVODNIK: Porazgovarat ćemo o tom poslije. Sada lajte i tragajte. Lisac je u blizini.
 HRT I.: Mi ne radimo na dnevnicu nego po komadu. Ja sam već zalajao, (*stavlja naočale*) ja sam danas već zalajao dvije tisuće osam stotina trideset šest puta, ili trista trideset šest puta iznad norme računajući od posljednjeg obračuna, a kolega...
 PREDVODNIK (*zaviruje mu u tašku*): Što je to?
 HRT I.: Vau-vaumjer. Tu se upisuje dnevni vau-vau. A kolega je zalajao dvije tisuće šest stotina dvadeset.
 HRT II.: Dvadeset šest.
 HRT I.: Nije upisano.
 HRT II.: Onda upiši.
 HRT I. (*upisuje*): Dvadeset šest.
 PREDVODNIK: Gospodo, lisac će nam pobjeći!
 HRT I.: Lisac je lisac, a nagrada nagrada.
 PREDVODNIK: Razriješit ćemo račune poslije, obećavam vam. Sada za lisacem!
 HRT II. (*Hrtu I.*): Što ti kažeš?
 HRT I.: A ti?
 HRT II.: Što ja znam... Zaračunaj prekovremeno.
 HRT I.: Prekovremeno je već bilo.
 HRT II.: Onda prekovremeno ekstra. Plus obiteljski dodatak.
 HRT I.: Ne igra.
 HRT II.: Zašto?
 HRT I.: Jer smo neženje.
 HRT II.: Svaki je imao oca i majku.
 HRT I.: Točno.
 HRT II.: I blagdanska naknada.
 HRT I.: Danas nije blagdan.
 HRT II.: Za mene jest. Danas mi je imendan.
 HRT I. (*Predvodniku*): Dobro. Ali to će koštati ekstra prekovremeno plus obiteljski dodatak i blagdanska naknada.
 PREDVODNIK: Opet me upropaštavaju!
 HRT I. (*Hrtu II.*): Upropaštavamo ga?
 HRT II.: Ako ne će, neka sam laje.
 HRT I. (*Predvodniku*): Kolega kaže...
 PREDVODNIK: Pristajem, pristajem, samo krenimo!
 HRT I.: Potpis. (*daje Predvodniku pero. Predvodnik potpisuje perom. Hrt I. sprema papir u tašku. Skida naočale, ustaje. Hrt II. također ustaje, proteže se i zijeva. Staju jedan pored drugoga, Hrt I. i Hrt II.*) Tri... četiri!
 HRT I. i HRT II. (*skupa*): Vau-vauvauvau, vau-vauvauvau...

Izlaze na lijevo, neuvjerljivo lajući. Prije bi se reklo kako recitiraju „vau-vau” nego što oponašaju lajanje pasa.

GURAČ: Ne računaju li preskupo?
 PREDVODNIK: Nema veze. Kod nas je sve na kredit.
 GURAČ: A, onda je u redu.
 PREDVODNIK: Naprijed! Sad ćemo ga zgrabiti.
 GURAČ: Sigurno, sigurno.

Svi izlaze nalijevo.

SCENA 4.

Lisac i Pijetao ulaze s desne strane. Lisac vuče Pijetla.

PIJETAO: Razumijem što ti moraš bježati. Ali zašto ja?
 LISAC: Iz solidarnosti.
 PIJETAO: To ne odgovara istini.
 LISAC: Ako sam znaš, zašto onda pitaš. Ako već moraš biti sa mnom, u najmanju ruku vodi računa o tome da naši odnosi budu korektni. Istina za tebe nije slatka. A ni meni nije stalo da bih ju naglašavao na svakom koraku.
 PIJETAO: Nadam se kako će te konačno zgrabiti.
 LISAC: A joj, čemu ta iskrenost.

Čuje se neuvjerljivo lajanje pasa s desne strane.

PIJETAO: Već su blizu.
 LISAC: Treba dakle povećati razmak. (*prilazi lijevoj kulisi, zaustavi se*) O, nije dobro.
 PIJETAO: Što?
 LISAC: Loše.
 PIJETAO: To znači, dobro.
 LISAC: Dolaze i s ove strane.
 PIJETAO: Bravo!
 LISAC: Poštedi me glupih primjedbi.
 PIJETAO: Znači li to da smo gotovi? (*veselo pjevuši*) Gotovi smo, gotovi...
 LISAC: Idiot. Ti još ne znaš što znači lisac. (*okreće se od lijeve kulise i prilazi drvetu*) Dolazi ovamo...
 PIJETAO (*nerado prilazeći Liscu*): Želiš me iskoristiti kao taoca.
 LISAC: Precjenjuješ se. Tisuću pijetlova ne vrijedi jednog lisca. Peradi imaju koliko žele i pucat će u tebe bez kolebanja samo da mene zgrabe. Kao talac posve si i nekoristan.
 PIJETAO: Hvala Bogu.
 LISAC: Penji se.
 PIJETAO: Gdje?

LISAC: Na drvo. Sakrit ćemo se na drvetu.

PIJETAO: Lisac na drvetu?!

LISAC: To je moja tajna. Poživio sam tako dugo jer sam se naučio penjati na drveće. Traže me dolje dok sam ja gore.

PIJETAO: Jednostavno.

LISAC: Ali genijalno. Briši gore!

PIJETAO: Ali ja ne znam.

LISAC: Kao ptica morao bi znati bolje od mene. Ptice žive na drveću.

PIJETAO: Ali ja uistinu ne znam. Ja sam domaća ptica.

LISAC: Degenerik. Ali ja ću te već naučiti.

Lisac vadi nož iz njedara. Pijetao kokodačući i mašući rukavima kimona pritrči drvetu i brzo se popne na granu.

LISAC (*spremajući nož*): Instinkt samoodržanja čini čuda. (*nespretno se uspinje na drvo*) Ufff, ne ludujem baš za ovim. (*smjesti se na grani pored Pijetla*)

PIJETAO: Idu!

LISAC: Ni riječi! (*vadi rubac i veže Pijetlu usta*)

S lijeve strane ulaze Ekskralj i Eksgrof. Obojica u lovačkoj odori, s puškama.

EKSKRALJ: Pa ipak sam zadovoljan, dragi Grofe, što smo se nekada nalovili do sita. Eh, nekada su lovovi bili drukčiji.

EKSGROF: I šuma je bila drukčija.

EKSKRALJ: Sjećaš li se obilja životinja? Srne, jeleni, tetrijebi, pa čak i rakuni.

EKAGROF: To su bile šume u kojima je bilo čak i drveća... (*šutne komadić novina koji mu se našao pod nogama*)

EKSKRALJ: Priznajem, sada lovim samo iz uljudnosti. Ne loviti kada svi love, značilo bi izdvajati se, pokazivati prijezir prema našim dragim sunarodnjacima.

EKSGROF: Vaša Kraljevska Visost...

EKSKRALJ: Ne nazivaj me tako. Ja sam samo građanin.

EKSGROF: Pa ipak me Vaša Kraljevska milost maloprije nazvala grofom.

EKSKRALJ: Stare navike kojih se treba lišiti. Mi smo samo građani. Među ostalim građanima. Sloboda, jednakost, bratstvo...

EKSGROF: Prije svega jednakost. Što se ostalog...

EKSKRALJ: Od nečega treba početi. Sloboda i bratstvo kroz jednakost.

EKSGROF: A zar ne bi moglo: jednakost kroz slobodu? Ili kroz bratstvo?

ESKKRALJ: Očito ne ide. Ali inicijativa nije na nama. Mi smo relikti prošlosti. U najboljem slučaju ostaje nam uloga svjedoka.

EKSGROF: Svjedocima je slobodno imati vlastito mišljenje.

EKSKRALJ: To ovisi o državnom tužitelju. Ne treba izazivati sudbinu i tražiti više nego nam nudi. U krajnjoj liniji i ne ide nam tako loše. To znači, ništa gore nego ostalima. Što govorim, jednako dobro kao

i ostalima. Zadovoljan sam što sam se lišio privilegije kao svog isključivog vlasništva. Veliki je to bio teret.

EKSGROF: Vaša Kraljevska Visosti... građanin će dopustiti da imam pomalo drukčije mišljenje.

EKAKRALJ: Zaboravljaš kako su tvoje privilegije bile samo sudjelovanje u mojim, kraljevskim privilegijama. Ja sam ti ih dao, crpio si iz moje riznice. Ja sam snosio najveću odgovornost. Između tebe i naroda stajao sam ja.

EKSGROF: Razumijem, Vaša Kraljevska...

EKSKRALJ: Ne kraljevska, ne kraljevska. (*čuje se lavež pasa*) Tim više što se približavaju naši ljubljani sugrađani.

Razliježe se kraljevska lovačka fanfara. S desne strane ulaze Hrt I. i Hrt II. lajući. Za njima Predvodnik te Paraličar na kolicima i Gurač. Hrtovi još trenutak laju, ali bez strasti, potom se smještaju na klupu. Hrtovi se spremaju jesti. Odmotavaju sendvič, naizmjenično piju sadržaj iz termos-boce i sl. Fanfara utihne.

PREDVODNIK: Zdravo, lovci!

EKSKRALJ: Zdravo,

EKSGROF (*nevoljko*): Zdravo.

PREDVODNIK: Lov nam protječe uspješno.

EKSKRALJ (uljudno): Slažem se.

PREDVODNIK: Ima li još koga tko ne lovi?

GOMILA LOVACA: (*iza scene*) Neeee!

PREDVODNIK: I tako treba biti. Prošla su vremena kada je privilegij lova pripadao isključivo kralju (*Ekskralju*) Građanin mi ne će zamjeriti ovu aluziju...

EKSKRALJ: Ma ne, ni govora, molim vas, ne ustručavajte se.

PREDVODNIK: Svatko može uzeti pušku i poći u lov na lisca. Čak je svatko dužan. Korištenje privilegije obveza je svakoga građanina.

PARALITIČAR: O Isuse...

PREDVODNIK: Što?

GURAČ: Ujak je htio reći: „O Isuse, kako je to dobro.”

PREDVODNIK: Pogledajte ovoga paraliziranoga starca. Čak i on, premda paraliziran i bolestan, radosno uživa u privilegiji. Njegovo sudjelovanje u lovu najbolje je svjedočanstvo naših stečevina. Lov ne pripada samo zdravima i jakim. Opći lov, lov za sve bez iznimke, eto do čega smo došli.

GOMILA LOVACA (*iza scene*): Huraaaa...!

PREDVODNIK: Dopustite mi, u ime svih nas, da našem paraličaru uputim najljepše čestitke. Živio paraličar!

GOMILA LOVACA (*iza scene*): Živioooo!...

Predvodnik prilazi Paralitičaru i srdačno mu stiska ruku. Potom iz džepa vadi medalju i pričvršćuje ju Paralitičaru na prsa. Gomila Lovaca iza scene plješe i pjeva.

GOMILA LOVACA (*iza scene, pjeva*):

 Pođimo u lov, u lov – oj, druškane moj –
 Tebi zečić i srnica,
 meni samur i curica –
 oj, druškane moj.

PARALITIČAR (*Guraču*): Što je to?

GURAČ: Medalja svetog Huberta. Držite to i ne izmotavajte se.

PREDVODNIK: A sada za liscem!

GOMILA LOVACA (*iza scene*): Za liscem!

EKSKRALJ: Ne bih se htio miješati, ali mogu li nešto primijetiti?

PREDVODNIK: Naravno, naravno, građanin je doduše Ekskralj, ali i građanin. Slušamo.

EKSKRALJ: Načelo općeg lova za sve, razumije se, ispravno je i pravedno. Nema ni najmanjeg razloga da bi jedan lovio, a drugi ne.

PREDVODNIK: Ispravno. Vrlo ispravno. (*Gomili Lovaca*) Slušajte!

EKSKRALJ: Samo je pitanje divljači. Količina divljači obrnuto je proporcionalna količini lovaca.

PREDVODNIK: Na što građanin Ekskralj cilja...

EKSKRALJ: Što je više lovaca, to je manje divljači. I čini mi se kako je s obzirom na to nastupio kritični trenutak.

PREDVODNIK: Kakav?

EKSKRALJ: Došli smo do trenutka kada svi love, a nema se što loviti.

PREDVODNIK: To je primjedba koja svjedoči kako se Vi, građanine, niste obračunali sa svojom prošlošću.

EKSKRALJ: Ne branim svoju prošlost. Tvrdim samo objektivno provjerljive činjenice.

PREDVODNIK: Vi, građanine, sugerirate kako je opći lov štetan?

GOMILA LOVACA (*iza scene*): Uaaaa...

EKSKRALJ: Samo u smislu da šteti sam sebi.

GOMILA LOVACA (*iza scene*): Uaaaa... Uaaaa...

PREDVODNIK: Vi, građanine, podrivate načela općeg lova?

GOMILA LOVACA (*iza scene*): Uaaaa... Uaaaa... Uaaaa...

EKSKRALJ: Ni najmanje. Samo svraćam pozornost kako to načelo podri-
va samo sebe. O privilegiji se može govoriti samo onda ako
je ona iznimka. Kada svi imaju isto pravo, što je za svaku po-
hvalu, ne možemo govoriti o privilegiji. Tada je to pravo, a ne
privilegija. Kada svi imaju privilegiju, nitko nema privilegiju.
A također nema ni divljači.

PREDVODNIK: Bili smo prema vama previše popustljivi.

- EKSKRALJ: Toliko, kada je riječ o logici. A ako je riječ o činjenicama...
(*Eksgrof ga poteže za rukav*) Što je?
- EKSGROF: Trebali smo se ne miješati.
- EKSKRALJ: Pa ja to ne subjektivno nego objektivno. (*obraća se uvjetnoj Gomili Lovaca*) Sve vas pozivam za svjedoke: tko je vidio kakvu divljač? (*Gomila Lovaca šuti*) No, pa svatko zna da je šuma pusta. Ako se ovo još može nazvati šumom.
- PREDVODNIK (*Ekskralju*): Samo par riječi nasamo. (*uzima Ekskralja pod ruku i prelazi s njim pod drvo*)

Eksgrof sjeda na klupu, bolje rečeno trudi se sjesti na rub klupe, jer Hrtovi mu ne kane ustupiti mjesta unatoč tomu što je klupa dostatno dugačka. Nakon nekoliko neuspješnih pokušaja Eksgrof se odlučuje na sukob i odgurne Hrta I. prema sredini klupe. Hrt I. odgurne Eksgrofa natrag, to znači preko ruba klupe. Eksgrof sjeda na sredinu klupe, između dva Hrta. Sada se Hrt II. premješta; sjeda između Hrta I. i Eksgrofa. Potom zajedničkim silama Hrtovi odgurnu Eksgrofa s klupe. Ili se Hrt II. ne premješta, nego se oba Hrta pomiču s dviju strana Eksgrofu pa ga konačno tako stisnu između sebe da Eksgrof pocrveni. Pri tom Hrtovi i Eksgrof stalno hine kako se međusobno ne vide. Radi se o stvaranju akcije na drugom planu dok traje razgovor Predvodnika s Ekskraljem. Također treba dati nekakvu manju zadaću Paralitičaru i Guraču.

- PREDVODNIK: Stanovite stvari možemo reći jedan drugome, ali zašto pred svima.
- EKSKRALJ: Stvar se svih tiče.
- PREDVODNIK: Ne treba huškati. Svi znaju da nije veselo.
- EKSKRALJ: Tim više.
- PREDVODNIK: Divljači nema. To je činjenica. Ali kakav je izlaz? Pa ne možemo zabraniti lov. To bi značilo prekršiti cijeli program. To sebi ne možemo dopustiti.
- EKSKRALJ: Sigurno, to je nepojmljivo.
- PREDVODNIK: Lako je kritizirati, ali predložiti nešto konkretno – to je teže. Kad bi bio na mome mjestu...
- EKSKRALJ: Sami ste sebi krivi. Razularili ste strasti i sada ih ne možete smiriti.
- PREDVODNIK: U početku nije bilo baš tako loše...
- EKSKRALJ: U početku je još bilo divljači.
- PREDVODNIK: Navodno ima još jedan lisac.
- LISAC: Nema!
- PREDVODNIK: Nešto si rekao?
- EKSKRALJ: Ja? Ne. Možda ti?
- PREDVODNIK: Učinilo mi se.

Lisac skida lisičje krzno i okreće ga s druge strane. Sada je u zelenoj pelerini koja može oponašati lovačku odoru. Iz džepa vadi lovački klobuk s perom, posve isti

kakav imaju svi lovci, i nabija ga sebi na glavu. Sve te radnje izvodi dok Predvodnik i Ekskralj dalje razgovaraju.

- EKSKRALJ: Čak i da postoji još jedan lisac, nije dostatno za sve.
 PREDVODNIK: I kakav izlaz vidiš? No, lijepo te molim, predloži.
 EKSKRALJ: Ne vidim izlaza.
 PREDVODNIK: Onda šuti.
 EKSKRALJ: To također nije izlaz. Ako ne ja, prije ili poslije, oglasit će se netko drugi.
 PREDVODNIK: O, nema straha.
 EKSKRALJ: Stanje stvari ne da se sakriti.
 PREDVODNIK: To ne znači kako o tome treba govoriti.
 EKSKRALJ: Svi misle to isto.
 PREDVODNIK: Ali ne govore.

Lisac silazi s drveta i staje između Ekskralja i Predvodnika.

- LISAC: Dopustite, gospodo, da se pridružim razgovoru.
 PREDVODNIK: Tko si ti?
 LISAC: Lovac, kolega, drug. Ravno iz redova braće lovaca, skroman i nepoznat, ali ipak u svojoj anonimnosti tipičan. Vox populi, ha-ha.
 PREDVODNIK: Lovac? A gdje je puška?
 LISAC: Na popravku. Obarač ne radi, udarna igla ne funkcionira, na-voj ne odgovara.
 PREDVODNIK: O čemu je riječ?
 LISAC: Slučajno sam čuo fragment razgovora. Ah, samo fragment. Gospodo, govorili ste o teškoćama općeg lova.
 PREDVODNIK: To je bio privatni razgovor.
 LISAC: Svakako, svakako. Dakako, čuo sam ga slučajno. Ali tema nam svima leži na srcu. Meni također, kao lovcu.
 PREDVODNIK: Čudan nekakav lovac...
 LISAC: Pa slažem se s analizom situacije. Divljači već odavna nema, a glasine kako se u ovoj šumi nalazi još jedan lisac, nažalost su isisane iz prsta. Ipak se ne slažem s tezom da je situacija bezizlazna. Postoji izlaz, ako, gospodo, dopustite...
 PREDVODNIK: Ne držim da bi prvi bolji lovac mogao nešto savjetovati. Nad tim su se mučile najmoćnije glave.
 LISAC: Pa ipak, pa ipak...
 PREDVODNIK: Najistaknutiji znalci problematike.
 EKSKRALJ: Neka govori.
 LISAC: Hvala, kolega. Pa rješenje je jednostavno. Ako je nemoguće zabraniti lov, a od toga neka nas Gospodin Bog obrani, niti ograničiti broj lovaca, od čega također neka nas sačuva, treba se pobrinuti za životinje.
 PREDVODNIK: Al je pogodio!

- EKSKRALJ: To nije ništa novo. U tome leži cijela nemogućnost.
 LISAC: Trenutak. Uistinu divljači više nema, neopozivo i nepovratno, ali to ne znači da nema životinja.
 PREDVODNIK: Što on petlja?
 EKSKRALJ: Dopusti mu dovršiti.
 LISAC: Gdje je problem? Ne u samom problemu, nego u tome da nismo u stanju na njega pogledati drukčijim očima. Ustrajavamo na tradicionalnim rješenjima koja u novoj situaciji, u biti, ne prolaze. Sada treba prilagoditi sredstva cilju, sinkronizirati zadaće s potrebama, pokrenuti resurse, osuvremeniti, modernizirati...
 PREDVODNIK: Gubim strpljenje.
 EKSKRALJ: Ne bi li moglo jasnije...
 LISAC: Kratko rečeno: treba divlje životinje zamijeniti domaćim životinjama. Na primjer peradi. Tada će naše lovstvo izići iz škripca. Peradi imamo u izobilju. I ne samo to, ima neograničene mogućnosti razvoja, jer će proizvodnja peradi biti neograničena. Nedavno sam čuo o mehaničkim hranilicama... Ponuda spram potražnji, masa na masu, svoj svome po svome. Zaboravimo konačno na lisice kojih i tako više nema i počnimo pucati u domaće kokoši.

Pijetao na drvetu očajnički pokušava nešto reći kroz zavezana usta, ali mu, naravno, ne uspijeva.

- PREDVODNIK: Ali to nema ničeg zajedničkog s lovom!
 LISAC: Zašto? Životinje i to i to.
 EKSKRALJ: S lovačkog motrišta razlika je između lisice i kokoši.
 LISAC: Je li to razlika zbog koje vrijeđi ustrajavati...
 EKSKRALJ: Vi tvrdite da ste lovac?
 LISAC: Naravno.
 PREDVODNIK: Onda jedno malo pitanje: s koje se strane puške nalazi lovac?
 LISAC: Ha, ha, odličan vic!
 PREDVODNIK: A ja se ne bih šalio. Molim iskaznicu.

Iznenada Hrtovi kao da su nešto osjetili. Ustaju s klupe, protežu se i njuše. Ekskralj stavlja ruku na rame Predvodniku i pokazuje na Hrtove. Zaboravljajući na Lisca, Predvodnik i Ekskralj sada pozorno prate ponašanje Hrtova.

- EKSKRALJ: Osjetili su nešto...
 PREDVODNIK: Aha... (provjerava naboje u cijevima)

Sada su Hrtovi još uznemireniji. Hrt I. žurno pakira jelo u tašku. Ekskralj ih promatra zbunjen takvim obratom situacije. Gurač također svraća pozornost na Hrtove. Samo Paralitičar ništa ne zamjećuje. Koristeći situaciju u kojoj je ostavljen sam sebi, Lisac se na prstima povlači k lijevoj kulisi. Hrtovi žurno izlaze nadesno.

S lijeve strane, još daleko, razliježe se zloguko zavijanje vuka. Svi se okreću na lijevu stranu i osluškuju.

PREDVODNIK (*trenutak poslije*): Obmana. (*opće olakšanje. Zavijanje se ponovo razliježe. Zatim zavija cijeli čopor*) To je nemoguće...

EKSKRALJ: Pa ipak...

PREDVODNIK: Ali ne kod nas! Kod nas ih nema!

EKSKRALJ: Očito su došli odnekud.

PREDVODNIK: Otkud!

EKSKRALJ: Iz dalekih, stranih predjela...

PREDVODNIK: Čak ovamo?

EKSKRALJ: Očito su gladni (*zavijanje čopora*) Vrlo gladni.

Stanka.

PREDVODNIK: Kolege, oprostite, privremeno ću se povući iz lova. Sjetio sam se da imam nešto vrlo važno obaviti. (*izlazi nadesno*)

EKSKRALJ: U takvom slučaju i ja bih iskoristio ovu stanku. Već sam spomenuo kako lovim samo zbog društva. A ti, dragi Grofe?

EKSGROF: Istog sam mišljenja kao i Vaša Kraljevska Milost.

Ekskalji i Eksgrofi izlaze nadesno. Gurač se kradimice udaljava od kolica. Paralitičar zamjećuje njegov manevar.

PARALITIČAR: Ej, kamo ideš?

GURAČ: Odmah se vraćam.

PARALITIČAR: Zašto me ostavljaš?

GURAČ: Jer se žurim. (*izlazi nadesno*)

PARALITIČAR: Što je ovo, zašto su svi otišli... Hej!

S lijeve strane upada Lisac. U trku skida lovački klobuk s glave i tresne ga o zemlju. Skida sa sebe ogrtač i ponovo okreće riđe lisičje krzno. Uspentra se na drvo. Žurno oslobađa Pijetlova usta.

LISAC: Vukovi! (*Pijetao zapada u paniku, maše rukavima kimona, pjeva, poskakuje na grani*) Tiho! Sada nema šale.

PIJETAO: I što će sada biti?

LISAC: Dok smo na drvetu, ništa nam ne prijeti.

S lijeve strane, sada posve blizu, razliježe se zavijanje čopora, Pijetao se baca Lisicu u naručje, skriva glavu na njegovim prsima. Lisac ga lupka po ramenu, ohrabrujući ga. Paralitičar pokreće kotače kolica, okreće se licem na lijevu stranu.

PARALITIČAR: Što je ovo? (*stanka*) Pitam se što je ovo, što sve ovo znači!... Zar ovdje nema nikoga?

LISAC: Vukovi!

PARALITIČAR: He!

LISAC (*savijajući dlanove u trubu na ustima*): Vukoviiiiiii!

PARALITIČAR: Vuk! Vuk! (*opali iz puške u stranu drveta. Lisac se hvata za srce i polako, hvatajući se za drvo, sklizne po stablu na zemlju. Nepokretno leži.*)

PIJETAO: To nije bio vuk, idiote!

PARALITIČAR (*u panici*): Vuk! Vuk! (*puca u drvo drugi put. Pijetao se prevrće na bok. Hvata se za grane. Obrušava se, visi s grane, pušta granu, pada. Leži pored Lisca*) No, hvala Bogu, uspjelo je. (*polože pušku poprijeko na kolica. Pjevuši*) „Pođimo u lov, u lov – družkane moj” ... (*pjevušeći pjesmicu dalje, ali bez riječi, vadi smotuljčić mentol-bombona, odmotava jedan bombon iz papira, papir baca na pod. Otvara usta kako bi u njih ubacio bombon. Razliježe se zavijanje tik za kulisama. Paralitičar se odrveni otvorenih usta i s rukom u kojoj drži bombon. Vilica mu se opusti. Gleda u lijevu kulisu, profilom na dvoranu*)

SVRŠETAK

Mirko Jamnicki Dojmi

Lovro Dojmi

Kratke priče

*Izbor iz zbirke kratkih priča i crtica „U bijelom mantlu”, Lovre Dojmija
Uredio i pogovorom popratio Mirko Jamnicki Dojmi*

BIROKRACIJA I SUZBIJANJE PJEHAVCA

Ljepota je sjediti u zagrijanoj kancelariji, kad je vani studen, snijeg ili kiša... Bože dragi, sjeti li se tada tko od više gospode s raznih odjela pri raznim upravljanjima, da ima liječnika, koji moraju u to vrijeme po takvoj kiši, ledu ili snijegu juriti bolesnicima ili na teren na suzbijanje kakve epidemije? A na papiru, na pisanom izvještaju, stoji na primjer: pojava pjehavca u selu tom i tom, u srezu tom i tom, oboljelo toliko i toliko osoba, umrlo ih već toliko i toliko... Da li zbilja tko od šefova u kancelarijama pomisli da ima mnogo liječnika, koji po dužnosti mrznu po takovom vremenu obavljajući svoju zadaću... a kad dođu u selo, nemaju gdje odsjesti... niti što založiti?... Ali... što se to koga tiče!...

Tako je to u svijetu... no što ćemo, izgleda da tako mora biti!

Pojavi se tako pjevavi tifus u selu Ć. Sreski liječnik obavijestio Dom narodnog zdravlja. Brzojavi bruje na sve strane. Dom javlja: u selu Ć. oko 20 slučajeva pjevavca. Stop. Potrebna najhitnija intervencija. Stop. Odgovori stižu: poduzmite odmah sve potrebno. Stop. Liječnik i dezinfektor neka pođu odmah na lice mjesta. Stop. Obavijestite što ste sve poduzeli. Stop...

Auto, stari Ford, već se pred Domom sav tresе od uzbuđenja... stare mu kosti i isušeni zglobovi pucketaju. Artritis deformans! Nosi se materijal: mantili, sprave za šišanje, petrolej, epruvete za krv itd. A kad autotruba promuklo drekne, starac na četiri kotača, gegajući se i pišteći trgne se pa pojuri u kišu...

Daleko je selo Ć. Nitko za nj ne zna, jedva ga na specijal-karti naći možeš. Kraj je to u bespuću, kuda se šverceri, ti raznosaci duhana i pjevavca veru... Tko bi ikad u životu doznao da postoji selo Ć, da nema ušiju, ali eto, one učine ono što ljudi ne uzmogoše... A i za bolest se nikad ni pročulo ne bi, da slučajno župnik obližnjeg sela nije pri ispovijedi jednog bolesnika... da očisti druge, ogadi sebe... pomozu Bože!

Staro artritичno drndalo od Forda skakuće pomamno prema sreskom mjestu K., kako bi što prije stigao po izričitom naređenju šefa, jer dalek je još pješački put do sela. Šofer, stara „liska”, sličan svom vozilu, savio se kao da upravlja mercedesom, dezinfektor šuti misleći na ono što ga gore u selu čeka: svađe, natezanje

sa seljacima, što neće da pàre haljine, sa seljankama što neće da se šišaju i očiste od gnjida...

Vjetar zavija kroz otvore i pukotine automobilske karoserije. Susnježica. Pod točkovima štrca. Cesta pusta. Neretva mutna, nabrekla, šumno se ruši niz strmine i kamenje. Gudure, stijenje... kućerci uz put... oguljena stabla... mrtvo lišće...

Tuga!

Liječnik traži tračak svjetla.

Onda eto i sreskog mjesta... s crkvom, džamijama, pa se auto zaustavi pred općinskom ambulantom. Dvije stelaže, jedan stol s nekim razbacanim spiskovima i aktima kroz koje proviruje po koji obrazac sedmodnevnog izvještaja o zaraznim bolestima. Kroz staklena krila ormara smještenog u uglu vide se stare flaše, i neki svežnji akata kao da je arhiva; jedan se izgubljeni stakleni irigator bespomoćno trese na željeznom stalku – kao kakav obješenjak – gumene cijevi nema, ostao mu samo pipak. Na nakrivljenom stolu za instrumente jedna na po zarđala posuda za sterilnu gazu a uz nju škare, stetoskop, medicinski kalendar od prije deset godina s crnim koricama. Na laboru jedna flašica sa sulfosalicilom i dvije prazne od Fehlinga. Sav namještaj poprskan jodnom tinkturom, srebrnim nitratom i drugim otopinama i medikamentima raznih boja. U sredini se ambulante naherena laboratorijska stolica zamišljeno zagledala u sto za preglede kome manjka jedan od onih komičnih željeznih krakova u obliku potkove za ginekološke preglede. Ti stolovi ionako nekud smiješni nalikuju staroj kljusadi kad se zapuste. U crnoj posudi za gnoj (eiteršali) na podu u kutu, uz peć nekoliko komadića zavrnutе krvavo-gnojne vate... Sam Bog znade od kada... Na željeznoj peći se izgubila jedna Record-šprica s nekoliko zarđalih igala firme koja tvrdi da njezine igle nikada zarđati ne mogu.

Pa dođe i sreski liječnik... pa crna kava... pa cigarete... pa onda konju na leđa i na put... haj, haj!

Vodič, brkati neki seljak, nosi liječničku torbu, a dezinfektor s „ruksakom” na leđima gazi uzbrdo za repom konja, sav zamotan. Liječnik se savio u križima pa bez misli, tupo gleda u tužni dan i grivu još tužnijeg konja, što se mukom uzbrdo vere.

Pet sati hoda! Bože dragi, ima li kraja tome!

Put na početku vodi nekim uskim klancem pa se penje u vis do 900 metara, nadolazi čisti planinski kraj. Mora da je divan pogled ozgor na dolinu Neretve po lijepom vremenu. Liječnik motri neke čudnovate tvorevine nalik na čatrnje s drvenim naplovima u obliku žljebova. To su obične jame pokrivene balvanima, s otvorom u sredini za crpljenje vode. Voda se hvata onim žljebovima i odlazi u jamu.

Planina sva obavijena snijegom. Vjetar trese suhim granjem i nanosi snijeg. Nikog živog! Od vremena na vrijeme odjekuju udarci sjekire o granje... Što je to?... To seljaci, veli vodič, u pomanjkanju stočne hrane, zbog duge zime, sijeku grančice, s jedva nadošlim pupoljcima za goveda... sijeno se već skoro sve utrošilo...

Dolovi, vrtache, šume, pašnjaci, livade... sve prekriveno dubokim snijegom. Proviri u kakvom dolu po koja seoska kuća zidana balvanima, strmog krova i

neobično sitnih prozora s uzidanim staklom. Kako li se ventilira?... Pa kroz vrata i previše, začuđeno odgovara vodič... Šuti pa haj', haj' dalje, a što dalje, to gore... I kad prispiješ na kòsu nedaleko od sela, navali vijavica. Konj načuli uši, liječnik sjaši. Nema druge, treba uhvatiti jedan drugoga za ruku pa probijaj se naprijed. Snijeg zalazi u uši, začepkuje nos, usta... jedva se diše. Zavija ko đavo. U glavi sve zakočeno, samo se želja za zaklonom kao klin zabija u mozak pa ne da da što drugo zatitra. No eto i cigarete odoše k vragu! Snijeg od njih napravio kašu u vanjskom džepu kaputa... Šuti i goni!...

A onda se najednom u sumraku stvori – kuća!

„Je li to selo?”

„Jes, fala Bogu!”

Srce zaigra, kao da si došao pred kraljevski dvor... Divota jedna! Pa onda sjedaj uz ognjište i svlači se. Donose rakiju. Vatra pucketa, djeca s dugom kosom, na zatiljku ukovrčenom, uplašeno gledaju... Sav razdragan dezinfektor se razbrbljao.

„Dva sata smo gospodin šef po kòsi lutali... dva sata... uh!”

Dolazi muktar visok, obavijen kožuhom s ogromnim, divnim psom ovčarom.

„I dođe... ama baš dođe i po ovakvom vremenu... Živ bio gospodine, čekaju te kao Boga!” – pa ode javiti da je „dotur” došao čak iz Mostara i da će pregledati bolesne.

Tko će ih sad pregledavati onako mrtav umoran, ali nema druge!

Tama. Milostivi Bože, al je lijepo ovako uz vatru. I taman se čovjek malo zagrije i udobrovolji, kad eto ti na vratima nekoga. Zovu liječnika, nekome je zlo!...

Dezinfektor nešto mrmlja pa pođoše on i doktor tapkajući i posrćući u tami do kuće nekog Muje.

Sjedi Mujo uz ognjište i palicom dira žeravicu. Snaha mu se s dvoje bolesne djece zavukla u kut. Djeca drijemaju na kožusima. Vjetar urliče, Mujo priča:

„Najprije je obolila Raha... ležala heftu dana... vatra je jAMILA... bolilo je ispod rebara, pa glave, ruke, noge... sve je bolilo... Osmi dan se opružila... Iza nje obolio Ahmet... četvrti dan umre. Plaho je trambunjo, dizao se s ležišta i hodao po kući. Kod Omera jednako... ama momak se nije lako dao... Deseti dan izdahne, tužan. Zvaše 'dotura' svaki dan o... zna on... bio u vojsci... ali fukara, pa nitko nije mogao u srez... A Mina, njegova stopanica umre onda i ona... od žalosti brate, – pa za njom se zareda i moja; legla uvečer, ujutro se ne probudi... onako s rukama pod glavom nađoh je u zoru kraj unučadi... a već nekoliko dana prije toga bila ko pijana, jedva se vukla, ali htjela je da radi... *La i lahe ilala!* Tako mi u kući nitko ne ostade osim snaje i to dvoje unučadi...”

Vadimo krv snaji pa dalje od kuće do kuće. Svugdje ista priča, ista žalost i bijeda.

Bože samilosni, što se tu može uraditi? Recite ljudi!

U kući nekog Luke leži bolesna Kata, njegova žena... Užasan smrad, zadimljeno da se čovjek uguši. Bolesnica leži na nekoj vrsti postelje – od dasaka, pokrivena gunjevima. Gleda ukočena očima što se sjaje od vatre, sva znojna... bulazni. U pokrajnoj sobi konj i vol žvaču...

Pregledaše tako liječnik i dezinfektor te večeri 15 kuća, uzeše 20 uzoraka krvi, dadoše savjete i upute pa na pol mrtvi od umora legoše na gunj uz ognjište... Uši

u gunju? Ah, brige za to, glavno je odmoriti se!... U noći probudiše doktora; hitro, hitro, umire cura jedna!... Šemsa... Ustani, nema druge! A Šemsa leži u besvijesti, lijepo djevojče, lijepog imena... i badava ti sve... vidiš je gdje umire, a ništa ne možeš. Muka je to... najveća muka za liječnika. Ali ima li smisla o tome zboriti?... Jok... liječnik ne smije biti sentimentalan.

Kad se sutradan liječnik s vodičem vraćao iz sela, ostavivši tamo dezinfektora, osjeti svrbež pod pazuhom, i skidajući odjeću u kupaonici Doma zdravlja, nađe dva egzemplarna primjerka ušiju. Hm, na zdravlje! I to mi je još trebalo... a sad čekaj 14 dana – vrijeme inkubacije...!

Ali sutradan, mladi šef Doma zdravlja, u toploj kancelariji, i uz mikroskop u laboratoriju, zaboravio je na uši i sročio lijep epidemiološki izvještaj. Sve je točno opisao: stanje oboljelih, higijenske prilike, izvor zaraze, dapače napravio je i skice onih čudnovatih čatrnja i tipova planinskih seoskih kuća, riječju, prvoklasan izvještaj da je i sam liječnik u dnu duše pomislio: zasigurno će im drago biti zaprimiti jedan ovakav izvještaj. Lijepo, lijepo, mislio je – ali tad se sjeti ušiju i u mozgu mu proradi crv sumnje... nije baš ugodno čekanje te vražje inkubacije!

Kako je tražila nadležna vlast, izvještaj je, po svim propisima, bio hitno dostavljen i – nikome ništa...

Napokon deseti dan sve bi vraćeno natrag uz opasku:

„U prigribu vraća Vam se epidemiološki izvještaj o pjegavom tifusu u selu Ć., s tim da ga hitno upotpunite i dostavite sljedeće podatke:

- jesu li tražene i nađene uši u pregledanim kućama;
- zanimanje oboljelih i umrlih.”

Ima kirurga koji za vrijeme operacije pobjesne zbog kakve sitnice; ima ginekologa koji znaju urlati od bijesa, ako se, kod inače normalnog tijeka poroda, najednom dogodi nešto nepredviđeno; ima internista koji se za glavu hvataju kad od jedne obične angine nastupe nepoželjne komplikacije; ima praktičara koji psuju kad roditelji donesu difterično dijete istom treći dan bolesti, a ima higijenologa ili epidemiologa, koji bi rado da im se ruka pruži do stola šefovā u udobnim kancelarijama, pa da ih ista ruka ščepa za gušu, kad vam prave primjedbe, a nikad terena vidjeli nisu. Istina, postoji jedno staro birokratsko pravilo po kojem treba da se dopisi i akta ostave na stolu da se „ohlade”, no to je često upravo nemoguće.

Kad je šef Doma narodnog zdravlja pročitao odgovor na svoj izvještaj, pomami se taj inače miran i strpljiv liječnik... pomami se pa stade bezrazložno psovati poslužitelja i laboranta što neke epruvete u laboratoriju nekoliko dana već nepotrebno stoje na stolu. Što ga je to danas spopalo... nije dobro spavao... čudili se ljudi – a onda on sjedne za stol i, tresući se od bijesa, napiše:

Gosp.

U vezi Vašeg dopisa br... od.... stavljam Vam do znanja ovo:

ad 1. Uši nisam tražio jer sam ih na sebi našao i sad već 10 dana iščekujem hoće li se i kod mene pojaviti znaci pjegavca. Molim g. referenta da unaprijed oprost, ako mu u roku od 4 dana ne pošaljem upotpunjeni izvještaj u selu Ć... jer će to biti znak da je potpisani i sam obolio od pjegavca.

ad 2. Na visini od 1000 m, začudo stanovnici sela ne bave se ni ratarstvom ni stočarstvom već... sofizmima...

SESTRA NUDILJA¹

Došla je s pletenom košarom u Dom, da se najavi upravniku. On je lijepo dočeka, daje joj potrebne savjete i upozori na mnoge nezgode što je čekaju u radu. Ode zadovoljna, puna optimizma i dobre volje na rad u zdravstvenu stanicu B.

„Poslaše nam sestru – a nama treba babica”, namršti se načelnik općine.

„Zgodna je!” zažmiri općinski čata.

„Što će nam... ne znam”, mahne ramenom pop.

„Čudnih vremena... manjarabi!” uzdahnu hodža.

„Samo da ne afektira bijelim mantlom”, prigovori učiteljica.

„Ne znam, sestro, gdje da vas smjestim”, reče v. d. šefa zdravstvene stanice, dr. J., i sestra ode prespavati kod neke žene.

Malo je to mjestance B. Ima dvije crkve: katoličku i pravoslavnu i jednu džamiju; ima pet kavanica, tri birtije i mnogo političkih stranaka: svaki birtaš ima svoju stranku; ima zdravstvenu stanicu i narodno kupatilo u kojem se nijedna od stranaka ne kupu. Političke stranke uzeše maha osobito nedavno kad je pala odluka da se gradi toliko iščekivana ćuprija i svaka je stranka nastojala da se ćuprija podigne što bliže njoj... ali našla se glava – diplomat – koji pravedno riješi spor na taj način što odredi da se ćuprija gradi oko 1 km poviše varošice, gdje nema nijedne stranke, tj. birtije i tako će svima biti pravo. Istina sada će trebati prošetatati kojih 1200 koraka više, ali Bože dragi... uostalom to je dobro i korisno i iz zdravstvenih razloga: malo šetnje na čistom zraku nikome nauditi ne može!

Nadobudna sestra nudilja čiste savjesti mirno usne, a ujutro, kad se iz sna trgla, navuče na sebe lijepu sestričinsku opravu i ode u zdravstvenu stanicu – ali nađe vrata zatvorena, pa sjedne na jednu klupu u hladu borića. Napokon, nakon dva sata strpljivog čekanja, eto poslužitelja. Stari je to čovjek, neobično miran i tih. Njemu se nikad ne žuri: sve će doći kad treba da dođe. Bio je duboko uvjeren u kizmet.

„Ha, vidi, zar vi već ovdje!” reče, otključa vrata i uđe u ambulantu. Za njim pođe sestra pa stane. Bio je tamo baš lijep red: na kancelarijskom stolu cijele hrpe papira, plakata, brošura, raznih formulara za izvještaje, nekih kutija i kutijica; u jednoj Petrijevoj zdjelici cigaretni čikovi a do nje pinceta crna od nikotina, koja jamačno služi za vađenje čikova iz cigarluka; povrh nekog požutjelog arka kancelaj-papira pružio se zardali kirurški nož za oštrenje olovaka; tintarnica zjapi bez tinte a na nju se prislonilo držalo bez pera. U ormariću za instrumente počivaju u miru vitke pincete, trbušasti noževi, šuplje i glavate sonde, suhe i gladne šprice, grbava kliješta za zube, a u ormariću za lijekove podigle revoluciju i zbrku tegle za masti raznih veličina; isprsil se flaša s jodnom tinkturom, a do nje papirnata kutija s dermatolom; u jednom se kutu iz oveće papirnate vreće prosuli neki požutjeli prašci i tablete; u drugom pomiješali se pamuk, gaza i zavoji. Stô za (ginekološke) preglede zbunjeno se pribio u ugao sobe kao da ga je sram što džabe stoji... iako mu je izgled zbog šarafa, željeznih nekih poluga i krakova veličanstven. Sic transit gloria mundi! Bio i on nekad sjajan i ponosan!

¹ Sestra njegovateljica

Sestra se odmah dala na posao: stala da sređuje, čisti, pere. Oko podne dođe općinski liječnik i v. d. zdravstvene stanice.

„Oo... vidi... samo nemojte mi nereda praviti, molim vas... ja se neću znati snaći gdje mi je što.”

Sestra se zbuni, poslužitelj nasmiješi.

„Ja sam mislila gosp. doktore da će vam biti drago.”

„Neka, neka, ima vremena... samo polako... sve će polako doći na svoje mjesto. Tko žurio, vrat slomio ... Dakle, gospođice, što ćete uostalom raditi?”

„Što želite, mogu vam pomagati u ambulanti... pregledavati školsku djecu... ići u posjete po kućama.”

„Hm!... Onda?”

„Davati savjete seoskim majkama... i tuberkuloznima.”

„Momentano ih nemamo... hm!.. No, dobro, radite kako znate, samo, molim vas, nemojte mi moj stô dirati i spremati... tintu ste nasuli, to je u redu. Nego, jeste li našli stan? Ne! Dobro! Idite vi sada najprije to srediti... ja bih vam preporučio gospodina Papića. Zbogom!”

Odmah izjutra sve partije bez razlike, tj. svi birtaši stadoše se vidljivo zanimati za novu sestru, iako znaju da ona nema pravo glasa. Do podne se već preko seoske radio stanice doznalo odakle je, koliko joj je godina, gdje je do sada bila, što je radila, što joj je otac, koje je vjere, koliko ima haljina, bluza, čarapa, cipela...

Sestra se, po savjetu svoga šefa, na stan i hranu smjestila kod g. Papića, gostioničara, koji se nalazio najbliže ćupriji. U redu stvar!

Posjet školi sutradan bio je vrlo uzbudljiv. Nesreća je bila, što se učiteljici prikazala u onoj lijepoj plavkastoj sestrinskoj haljini s malim, gracioznim crvenim križem.

Učiteljica, starija korpulentna usidjelica, hladno je primi i odmah reče:

„Pitate za djecu?... ooo... moja su djeca zdrava, za današnje prilike čak veoma zdrava. Ja higijenske propise znam veoma dobro, iako mantla nemam kao vi... nasmije se usiljeno i žučljivo. Znam ja kako treba s djecom.”

„Hvala... nisam zato došla”, odgovori zbunjeno sestra i hitro ode – a nešto joj zapne u grlu pa se spusti kao kamen na srce...

Sutradan rano ujutro uze svoju bilježnicu, svoj dnevnik i ode radosna srca u selo. Putem je mislila: o lijepi naš seoski svijet... bar njima će biti drago što im dolazim, oni će biti zahvalni i sretni da ih netko obiđe!

Divan proljetni dan! Sve u cvatu: livade, polja, pašnjaci... svjež zrak, pun mirisa što opija... ptičice cvrkuću. Hej, dođe čovjeku da zapjeva! Selo, selo, zanijela se sestra... toliko sam o njemu mislila i čeznula u gradu!

Napokon naiđe na grupu seoskih kuća i uđe u prvo dvorište. Odmah izbi miris đubra što se nagomilalo u uglu kraj štale. Mir! Nikog živog! Samo nekoliko kokoši plašljivo poleti srdito kokodakajući. Sestra stane i zagleda se: prljavo dvorište, crna, niska kućna vrata iz kojih suklja plavkasti dim... štala s naherenim krovom.

Uto se odjednom na vratima pojavi dijete od kojih 6 godina, umazanog lica i prljave košulje, boso. Ugleda sestru i stade se derati.

„Ne boj se, sine, ne boj... poleti ona k djetetu i poče ga milovati po obrazima... neću ja tebi ništa... ne boj se, evo ti nà dinar!” a kako izvadi dinar, mališan ga ljutito uhvati i baci na zemlju.

„Što mi dijete plašiš?” odjednom za sobom začu opori ženski glas – i okrenu se. Ugleda krupnu seljanku. Dijete poleti majci i uhvati se za skutove haljine.

Seljanka stoji, bez riječi gleda u sestru i mjeri je od glave do pete.

„A što bi ti htjela?”

„Došla ja malo k vama, da vidim”, zbunjeno odgovori sestra.

„A što si ti?” podozrivo upita seljanka.

„Sestra.”

„Kakva i čija sestra?”

„Ama došla da vidim što radite i kako živite.”

„A što te briga, vidi ti nje!”

Sestri se nešto na licu stegne pa ušuti.

„Nego ostavi ti mene i moju kuću; dijete mi plašiš. Vidi frajlice, hoće joj se da gleda što mi radimo – kao da nema pametnijeg posla!”

Ode sestra iz dvorišta kao da si je vodom zalio i ne znade što bi... opusti joj se glava i neka suhoća obuže joj usta i grlo pa skoro nesvjesno uđe u neko drugo dvorište, ugleda dvije žene i sjedne na kamen do zida.

„De, žive bile, malo vode”, reče. Mlađa seljanka žurno poleti u kuću, donese joj bukaru i ona povuče.

Osjeti da joj je nekud lakše. Seljanke je začuđeno promatraju. Na mogu shvatiti kako je djevojka i to gradska, došla sama samcata u selo.

„A što ti je taj križ na ruci?” upita napokon starija, zatežući.

Sestri dođe da zaplače, tako ju najednom nešto steglo oko srca. Ne odgovori.

U to naiđe s djecom u naručju još dvije seljanke kao da im je netko najavio dolazak tog čudnog gosta. Napravi se krug oko nje, svi je pažljivo i radoznalo promatraju. Jedna se napokon odluči, pa šapćući reče:

„A mlada je.”

„A što ona to radi?” upita druga.

„Lijepo se obukla... i križ ima na sebi.”

„Što je došla, da nije zbog poreza. To sad i žene šalju da vide, zar ne?”

„A što si ti, je li?”

„Sestra...” odgovori tiho nudilja.

„Da to nije verterica?”

„Jest”, potvrdi sestra.

„Rekla sam ja, ogleda se zadovoljno starija seljanka, zar je tko bolestan u nas?”

„Nije, već...” stade sestra ne znajući što da kaže.

„Da nisi može biti u doktora dolje?”

„Jest.”

Približi se druga seljanka pa će prijaznije:

„A bi li mi ti znala kazati što za dječje kraste... u mog djeteta su kraste po glavi i rukama.”

Sestri lakne:

„Hoću, hoću, draga, samo dovedi dijete...”

„Deder, Iva, iznesi iz kuće stolicu nek sjedne, jadna ne bila!”

I tako započe...

ŠEJTANSKI DOKTOR

Stigosmo dezinfektor i ja u selo Plavuze. Selo leži na obronku brda. Drvene bosanske kućice poredale se jedna poviše druge i svojim prozorčićima gledaju u dolinu kud protječe piskutavi, nemirni potok.

Kod prve kuće u selu dočeka nas veliki kudravi ovčarski pas... nekoliko kokoši plašljivo poleti oštro kokodakajući!

Nikoga živa osim psa i kokošiju!

Idemo dalje! Tad izađe neki momak niz put. Pitamo ga za muktarevu kuću. Povede nas. Stigosmo do nekih visokih taraba, kuća se i ne vidi. Lupamo nogom u kapiju. Nitko se ne odaziva.

Heeej!... Mir!

Gdje li je muktar? Pa javljeno je čovjeku preko sreskog načelstva da ćemo doći i da nas ima dočekati pred selom, a eto ništa. Hm..., pjegavac u selu, brige nje-ga!...

Heeej!... tad se napokon javi neki ženski glas za tarabom i javlja, da je muktar otišao rano zorom u Crni Vrh... što da radimo?

„De momče, odlučim se napokon, reci mi u kojoj kući ima hasta, ja sam doktor.”

„Dina mi, ne znam – odulji momak – da je iko hasta u selu... ama može biti čije dijete, ili je neko prehladen...” Hm! Žandari javili srezu da je pola sela zale-glo, a ovaj momak kobajagi o tome pojma nema!

Kud ćemo i što ćemo? Eto, jednostavno sjedosmo na travu uz tarabe i sad čekaj, puši cigaretu za cigaretom i gledaj u plavo nebo. Malo po malo vidimo da je naš dolazak uzbunio selo: otvaraju se kapije, šuljaju se seljaci, sastaju se, nešto se dogovaraju, pa se hitro razilaze... po koji prođe i ispred nas podozrivo gledajući...

Bit će da sam ispušio pet cigareta kad stiže muktar. Napravi on divno, djetinje naivno lice, kao da o ničemu ništa ne zna. Pita nas ko smo i što smo i veoma se čudi. Vidi, vidi!

„A šta ste se tako izmučili, pobogu ljudi... pa nije u nas nikakva bôlja... prehlada samo u nekih...”

Nadolazi pomalo svijet. Da vidimo! Idemo najprije kući nekog Muje, jer veli glavar, u njega je jača prehlada. Ulazimo u kuću kroz mala ulazna vrata. Unutra smrad. Jedva se vidi. Sve zatvoreno. Uz ognjište na garevini poglele 4 osobe, ne vidi se je li muško ili žensko.

„Hej Mujo!”

Mujo izvuče glavu ispod gunja i grozničavo pogleda odsutnim pogledom nekud u daljinu.

„Jami... jami...” progundá pa se opet zabije pod gunj.

Do njega postarija žena rasklopila na čas oči i stade stenjati. S druge strane ognjišta dvoje mališana spava dubokim snom, razvaljenih ustiju.

Onda, po mom naredjenju Muju podižu, skidaju mu košulju i po koži osobito na prsima vide se sitne, crvenkaste pjege; jezik mu jako obložen; temperatura 39°. Mujo trabunja, lomata dugim rukama i u vatri goni volove: „Hooj, hooj,

rogonja!” Izadismo van. Pred kućom se skupilo dvadesetak seljaka i gledaju nijemo u mene, a u meni uzavrije:

„Prehlada... ja prehlada... sve je u vas prehlada...! Eto vam vašeg pametnog muktara, koji bi vas ostavio da ludo ginete!”

Odosmo dalje. Od kuće do kuće. Svugdje ista priča. Pitam ima li bolesnika, odgovaraju da nema, a kad ja u kuću, sakrili bolesnike pod krov ili u kakvom kutu pod gunjem.

Ama čudo jedno! Netko dojavio da će se kuće pozatvarati zbog bolesti: neće se smjeti ni na njivu, ni na pašu, ni drvo u grad goniti, ni „kahva” piti jer, biva, sve će se zatvoriti i to mjesec dana najmanje. I otuda to čudo od pojave da pomoć otklanja, koji pomoć treba... Bit će kasnije kao i obično u našim selima, „kijameta” zbog šišanja kose, pàrenja haljina, krećenja, pranja... Tako je to!

Nakon obilaska sela, stadosmo se vraćati muktarevoj kući. Ušutio se. Vidim ja po svemu da mu je plaho krivo što sam toliko bolesnika pronašao, a on ni riječ vlastima! Hm! Znao je on za svakog bolesnika, ali nije smio da ih prokaže; ne smije sam protiv sela...

Uto mi pride jedan stariji seljak i prišapne da i u muktarevoj kući ima bolesnika. Požurih u kuću i vidim da na hasuri u kutu sobe leži dvoje, sin mu i snaha. Baš fino, moj muktare! Zaslužio si da budeš glava sela kad si tako pametan!

Kad izadoh s glavarom na cestu, ugledah dezinfektora kako sav uzbuđen žuri k nama a za njim velika grupa seljaka.

„Što se opet dogodilo?”

„Ne daju g. šef da šišam curice... ne daju da haljine iznosim...

„Što ne date?” zagalamim i okrenem se glavaru. „Slušaj, muktare, zakon propisuje ovo što mi radimo, ako se ne budete pokoravali, naći ću načina da vas prisilim... jeste li razumjeli?” ... pa se obratim okupljenom svijetu i stadoh tumačiti, zašto treba kosu šišati, haljine pàriti i kakva opasnost prijeti od ušiju.

„Jami, jami, doktore”, javi se najednom glavlar podrugljivo. „Džabe ti čišćenje kad uši ionako same iz kože izmile kao iz zrna pšenice, da je po njima, svi bi mi davno bili pod ledinom.”

Eto opet muktara! Huja me uhvati.

„Sram te bilo, glavaru, glavo tvrda! Umjesto da poučavaš narod da vjeruje doktoru, ti ga odvraćaš... Bog će te kazniti kad si takav... a bolest i smrt će vas opametiti kad ne mogu ja...”

I odoh.

Kad se nakon par dana navratih u selo, vidim: kreći se, pàre se haljine, šiša, čisti, pere... rublje izneseno na sunce... kazani, lukšija... hm, prava mobilizacija. Najednom, čudna promjena! Prolazim selom, a svi me s nekim strahom gledaju... pràvo me izbjegavaju.

Eto i dezinfektora.

Što je to najednom, pitam ga, da me seljaci u strahu gledaju.

„Znate li, g. šef, da je muktar treći dan nakon vašeg odlaska obolio, a jučer umro... i svi se prepali, vele da se obistinila vaša kletva i da ste (more bit) neki šejtanski doktor... pa su sada poslušni kao janjci...”

PRIČA JEDNOG DEZINFEKCIJSKOG APARATA²

Rodio sam se u Njemačkoj... u Berlinu, godine 1924. Pripadam poznatoj obitelji „Maruko”. Pri rođenju dobio sam br. 526. Već u ranom djetinjstvu otišao sam iz svoje domovine. Proputovao sam Njemačku, Austriju i napokon došao k vama u sresko mjesto K.

Lijep, čil, okretan, zeleno obojadisan, pobudio sam senzaciju prigodom dolaska. Dječurlija, a i odrasli skupljali se nekoliko dana oko mene i ogledavali me sa svih strana, a onda me, na moje veliko zaprepašćenje, gurnuše u neku daščaru... s nekim starim općinskim kolima. Godinama sam tu čamio. Nitko više o meni računa nije vodio. Jadno i čemerno provedoh svoje mlade dane uz ona stara, rasklimana općinska kola. Tri pune godine slušao sam škripu i uzdisanje tog sipljivog invalida. Treće zime, k tome, sruši mi se krovna daska nad glavom, pa stade snijeg i kiša po meni lijevati. Svi željezni dijelovi mi zahrđaše... dobih prokleti reumatizam zglobova... Uh!

Jednog lijepog dana pridoše mi neki ljudi, zgrabiše me i izvukoše van, a na moje mjesto dotjeraše neko staro kljuse. Dva puna mjeseca ležao sam na kiši i snijegu kraj nekog zahoda. Jedne noći prikradoše mi se neke sjene i skinuše mi noge, tj. kotače, ispreturaše mi utrobu i izvadiše srce, tj. termometar i ja ostah trbuhom na mokroj zemlji. Koliko sam prepatio, to sam Bog zna! Nakon dva dana dođoše ljudi pa mi opet natakoshe noge i srce... Eto, uhvatiše lopove, Bogu hvala! Ali srce mi više nije bilo nizašto... puče staklo i iscuri živa.

Prođe vrijeme i ja zamroh... a onda opet dođoše neki ljudi, stadoše me razgledati sa svih strana, pipati i okušavati udarajući me čekićem... Ispreturaše mi tako svu utrobu i napokon me odvukoše u neku radionicu... Sigurno su nešto sa mnom naumili, jer su grozničavo radili. Ofarbaše me, urediše me na brzinu pa dovedoše dva konja, upregnuše i ja po prvi put sav sretan izadoh u bijeli svijet... Ljepota je to prava prolaziti gradom, a svi te začuđeno i zadivljeno gledaju!

Kod mene je, hvala Bogu, ipak sve bilo prilično u redu... samo dimnjak... taj moj zarđali vrat... nekako se previše jako drndao... Stvar je bila malo sumnjiva i to mi je donekle kvarilo dobro raspoloženje i radost što izadoh na šetnju. Kad stigismo do neke ćuprije, ispregoše konje i stadoše me, nakon toliko godina gladi toviti starim gunjevima, odijelima, seoskim košuljama, gaćama i kaputima, pa naložiše vatru... Hej, zadimio ja, da je milina bilo gledati... Šuštim, pištım ja od radosti po vas dan... samo jedno srce moje nije bilo u redu te tako jednog dana umalo ne prsnuh.

Osam dana sam tako derao i žderao i bilo mi dobro, a onda odoše ljudi u bijelom mantlu i ostaviše me kraj ćuprije... Dva mjeseca sam tu, vrlo gladan i melankoličan ležao slušajući šum rijeke pod sobom i gledajući zvjezdano nebo. I kad sam se najmanje nadao, dojuri neki izgledom mladi gospodin s nekim ljudima i stade se strahovito derati na svoje pratioce, a kad reče: „trebalo bi vas sve pozatvarati!”, dovedoše hitro seljaci dva konja, upregnuše me i dovukoše opet na staro mjesto pored nužnika. Usput izgubih i vrat i glavu... ili kako vi jednom

² Dezinfekcija se u to vrijeme obavljala u golemim dezinfekcijskim uređajima, nije bila sofisticirana kao danas.

riječju kažete – dimnjak – pa mi i jedno i drugo gurnuše u kotao... tj. u trbuh. Prijatno, zar ne?

Ne sjećam se koliko sam tu stajao, jer sam, kako rekoh, bio bez glave. Znam da sam često dobivao udarce. Bila je to sigurno prokleta dječurlija, koja se na me nabacivala kamenjem... sve dok jednog jutra ne začuh onaj isti glas koji je galamio kod ćuprije.

„Sramota jedna što ste s njim učinili... sve ću prijaviti!” Bog poživio tog čovjeka, mislim ja u sebi, a onda odoše. Sutradan me odvedoše opet u radionicu, nataknuše mi vrat pa me otpeljaše jedno desetak kilometara cestom blizu neke varošice.

Jesen, kiša, blato, ali što mari, ja opet živ proradih... i bilo mi prijatno. Po onome što sam slušao trebao sam se nakon odlaska onih ljudi u bijelom mantlu ponovno vratiti na svoje staro mjesto, kod zahoda, ali ljudi se posvadiše pa ne htjede nitko da me odvede. Jedni vele. „Mi nismo dužni da to učinimo... dosta je da smo ga ovamo dovukli... sad nek se oni pobrinu da nam dođe natrag... mi ga nećemo odvući jer nije naš... što se to nas tiče... ako ga žele imati, nek sami dođu po njega”... I tako ja ostadoh napušten uz cestu... Vjerujte mi, to mjesec dana, što sam tu usred ceste ležao, bili su mi najteži dani u životu.

Cijela četa dječurlije po vas dan vrzmala se oko mene; penjali se na me, lupali po meni, vadili mi šarafe, stavljali mi neke zapaljene krpe u vrat da se dimi – luda djeca, umislili da sam lokomotiva – pa haj tako, po cijeli dan me gnjave, dok mi jednog dana ne puče osovina. Vapio sam za onim mladim gospodinom što galami... Izgledao sam kao neka stara mrcina.

I dođe spasenje.

Onaj mladi gospodin u bijelom mantlu dojadi autom. Dovede neke majstore te mi oni na brzu ruku popraviše osovina pa upregoše jedno seosko kljuse i odvukoše me, ali u protivnom pravcu od onoga otkud sam došao... Putovao sam dva dana i dvije noći i stigoh u neki grad uz rijeku. Odmah po dolasku smjestiše me u neku posebnu, zatvorenu baraku, popraviše me i ofarbaše po treći put... I tako sada, bar pod stare dane, nisam na ulici da me snijeg i kiša bije...

HIPOHONDAR

Došao mi pred godinu dana u ambulantu Doma zdravlja neki poznanik, vrijedan i ozbiljan čovjek. Odavno ga nisam vidio. Odmah kako uđe na vrata, vidim na njemu neke promjene: jako je smršavio i nekako se čudno drži, kao da se boji da za njim netko ne upadne. Kad započne govoriti, postade nemiran, a misli mu nepovezane. Nakon kratkog uvoda stade odmah jade svoje iznositi.

„Baš je ovaj život glup! Čovjek nikad mira nema. Mnogi mi eto zavide, a pojava nemaju kako je meni. Uh, i ta služba i to ‘šefovstvo’! Dopisi, akta, krediti, paušali, tužbe, osobne stvari! Računi! Muka jedna! Ako čovjek dugo sjedi u kancelariji, dosadi mu, ako ide na put, gnjavi se. Voziš li se autom, sve očekuješ hoće li iza kakve okuke naletjeti drugo auto na tebe; ideš li vlakom, sve misliš da će vlak najednom iskočiti ili se nekud strmoglaviti. Ako grmi, iščekuješ da će

grom baš tebe udariti; ako jedeš ribu, sve ti se čini da će ti trn (iglica, košćica) negdje u grlu zaglaviti.

A onda ti najednom, ne znaš sam ni kako ni zašto, u glavu sune pitanje koje nema nikakve veze sa trenutnom stvarnošću, poput ovog: Gospode Bože, da mi je znati od koje ću bolesti ja umrijeti? Paraliza, tabes, rak, pneumonija, tifus? No, svakako jednom se i to mora dogoditi i dogodit će se, a ti pritom ne možeš ništa... ama baš ništa!

Kako ne bi, molim vas, čovjek onda smršavio i oslabio kad se takve i slične misli neprestano po glavi motaju... Zabijaju ti se u mozak poput kakvog klina i nikako ih se ne možeš riješiti... što se više upinješ to gore!”

Slušam ga i pušim.

„Nema dana, dragi moj gospodine, bez nekog straha: strah od bolesti, rata, inflacije, boljševizma, fašizma, rasizma, siromaštva... strah od vlastitih misli, strah od straha... Neizbrojiva, neizmijerna je to skala... od tjeskobe pa do užasa. Eto, na, strah danas šire i obznanjuju i radio i novine...

Čudna li vremena!

Činovník si i sve se nečeg bojiš – ni sam ne znaš čega sve... Može ti podvaliti netko... mogu te časom premjestiti, ako se nisi fino nekom naklonio i osmjehnuo. Najednom te proglašuje taj ‘netko’ da si antidržavni... a taj ‘netko’ je onaj koji, ne znam kako ni zašto, uzeo na se ‘patent’ državotvorstva. Ne možeš ti biti dobar građanin i državljanin, ako te taj ‘netko’ takvim ne priznaje. Kako ćeš ti njemu dokazati protivno, molim Vas?

Što će sutra biti? O Bože, to ‘sutra’! Vazda to ‘sutra’! A sutra se uistinu može svašta dogoditi! Tko to zna? Tko to može znati? Možete li mi vi, doktore, garantirati što će sutra biti? No, recite!

Bio sam kod brojnih liječnika i u Zagrebu, i u Beogradu... Uzimam sada ‘Pasiflorin’, ‘Bromvalidol’. Sve pomaže kratko, na tren – a onda opet sve po starome.

Strašna je ta današnja nesigurnost u svemu... pa ti razgovori među ljudima... vazda crni, žalosni! Humor je napustio svijet. A to je loš znak! Mora uskoro doći kraj svemu... previše smo se izvještačili i uzdigli. Kula babilonska! Nečuvena zbrčka! Tko da se snađe? Ja istodobno vjerujem i ne vjerujem svom tom jadanju... Čudno, baš oni ljudi koji toliko viču i tuže se... dobro žive... idu na žurove, u kino, idu na more... Trgovci se tuže... težaci se tuže, a o nama činovnicima da i ne govorim... a u kinu, vidite, svejedno ima uvijek puno svijeta, jednako kao i u kavanama... čak i radio ljudi kupuju... No, eto! Vidim ljude koji se veoma jadaju na današnje prilike i najednom se pojave u novom odijelu... i kao da su zbunjeni, prave neka čudna lica... Eto, odijelo im novo, a svejedno se tuže!

Nego, dragi doktore, sad prelazim na samu stvar. Zanima me što vi mislite o ‘mouches volantes’?”

„Ja...? Hm, ništa osobito!”

On me iznenađeno pogleda.

„A ja se njima bavim već nekoliko mjeseci. Imam ih stalno, lete mi pred očima, muče me, ne daju mi mira ni spokoja, a najgore je to što me vazda podsjećaju da sam bolestan... Oooo... Vi ne znate, ne možete ni pojmiti što je taj neprestani

osjećaj straha od bolesti. Te mušice, vidite, one su mi stalna opomena moje vlastite propasti.”

„Ma, čovječe božji, tko vam je to kazao?”

„Znam ja, znam. Raspitivao sam se, čitao sam o tome. A što vi mislite o tim mušicama, no? Je li da je to od sifilisa?... Svakako, svakako to mora da je od sifilisa!”

„Jeste li kad bolovali od te bolesti?”

„Ne znam, ne sjećam se da sam ikad išta imao... ali, može biti svega... to je jedna podmukla bolest. Krv sam vadio nekoliko puta i čista je... ali, znate kako je. Poznajem jednog sifilitičara koji ima isto što i ja... te vražje mušice pred očima. Svjetlo mi smeta... tada one igraju, plešu kao mahnite u mome mozgu, a meni je da poludim... Vidim sebe već kao paraličara negdje u kakvoj bolnici: ležim neobrijan, mršav i mahnitam. Baš fino! Još jedina mi je utjeha da ću izgubiti samog sebe i postati netko drugi... neka druga osoba... zaboraviti sebe... i pretvoriti se na primjer u Hitlera... ili bar u nekog ministra te kao takav i umrijeti.”

Slušam ga i ponovno zapalim cigaretu. On je vrlo uzbuđen i samo što ne zaplače.

„Pijem sve moguće lijekove. Nedavno sam dobio strahovitu štucavicu od toga. Što mislite, bi li malarija u mom slučaju mogla išta pomoći? Hm!... Čitao sam statistike o broju izliječenih. To je još jedina nada da ne poludim. Ne spavam više... vidim sebe u budućnosti kako ležim u duševnoj bolnici. Što da radim, recite, pomozite...” Tu ustane pa stade po ambulanti hodati gore dole.

„Počinit ću samoubojstvo ako ovo dulje potraje... strašno je živjeti ovako...”

Poslije ga više nisam vidio. Premješten je. Oženio se čovjek i čujem da mu je sada dobro. Mušice mu više ne smetaju. A da postane ministar, za to ima još vremena i mogućnosti...

CRTICE

Dva bremena

Ima u Hercegovini jedan planinski kraj gdje su muškarci užasne lijenčine. Žene rade namjesto njih, a oni znadu samo – zapovijedati.

I Huso iz sela S. jedna je takva lijenčina i siledžija. Jednog jutra probudi se ranije nego obično pa odmah poviče stopanicu i naredi joj da ode u planinu, nasisječe tovar drva i donese... on će biva onda u grad da goni i nešto para da zaradi, jer žito je pri kraju. Zna Huso da mu je žena bremenita – i to da je nekako pri kraju – ali što ne bi i breme drva mogla ponijeti!! Zašto je žena na svijetu nego da radi i djecu rađa?

Pokupi se stopanica i bez riječi ode u planinu.

Vrijeme prolazi... eto i mrak se spušta, a žene nema pa nema. Čudi se Huso što joj se moglo dogoditi. Da nije na vuka naišla? E, baš ne valja! Što da radi?... Hm... legne on fino na kožusinu pred kućom po svom običaju – da se malo odmori.

Mjesec iskoči za planinom.

Tada ovčar iza kuće odjednom zalaje. Trgne se Huso i ugleda sjenu što se primiče.

Stopanica!

Što li je tako dugo izbivala...? Savila se ona pod teškim bremenom drva na leđima, a u rukama... vidi Huso... nosi ona još neoprano novorođenče... Gleda Huso, gleda, pa se nagledati ne može!...

Vode, vode

Svakojakih prokletstava ima na ovome svijetu. Ima prokletih tala koja ne daju uroda... ima prokletih kuća, ukletih brodova i tko sve da nabroji – ali čovjek ne bi vjerovao, kad kažem, da ima i jedno gotovo prokleta selo, gdje se momci ne mogu ženiti...

A zbog čega? Zbog vode.

Evo u čemu je stvar: selo leži na strmom obronku... lijepo selo, valjani ljudi... sve fino, sve dobro, a eto nijedna cura iz obližnjih sela, a pogotovo iz samoga mjesta, ne želi se udati za mjesnoga momka. Velika je to nevolja za kršne mladiće... moraju preko sedam brda na ašikluk kako bi sebi stopanicu našli...

I sve to – zbog vode!

Eto: selo leži oko pet stotina metara nad uskom dolinom, užasno strmo, tu jedva koze prolaze; u dolini divan izvor bistre vode. Zveči izvor grlato i bezobrazno kao za inat selu bezvodnom. Zimi još kako tako, ali čim sunce užže, nigdje više vode u selu, nema je do pet sati hoda po ravnom. I tako nema druge već na izvor u dolinu da žed gasiš.

Tko će pak drugi po vodu već žene; ta muški imaju drugog posla!

Natovari tako žena „buril” na sebe pa hajd nizdol... To bi se još kako tako i dalo podnijeti, ali povratak: ona prokleta strmina, ono kamenje... a „buril” na leđima, pa da svisneš od muke i jada.

Sve cure uokolo dobro znaju što ih čeka nakon udaje! I – nijednoj se udavati ne da.

Eto, u tome je stvar. Sve je to zbog vode!

Čudna je ta zemlja Hercegova – žedna zvjerka!

Voda je kao vino

„Voda kao da je vino. Ljudi srknu pa kao pijani – duša im je pobiti se”, priča glavar sela Crne Lokve ravnateljku Doma narodnog zdravlja i donosi pismenu prijavu koja glasi:

Država je preko vas sagradila čatrnju u našoj mahali, selo Crne Lokve, koja broji 65 domaćinstava. Kako vam je poznato, iskop čatrnje u cijelosti obavila je naša mahala. Vi se dobro sjećate prilikom prvog vašeg dolaska k nama u selo, još prije početka gradnje čatrnje, da je mahala Budin, iz inata, odbila dati radnu snagu kako bi s nama podigli čatrnju. Bilo im je krivo što ste mjesto iskopa i gradnje za kojih stotinu metara odredili bliže nama.

Tada smo svi mi u našoj mahali zasukali rukave, jamu iskopali i čatrnja se, eto, božjom i državnom pomoću, podigla.

I što sad? Nadodoše vrući dani. Presuši sve i Budinci se sjetiše čatrnje, pa vele: knez nam je kriv što hoće silom da nam odnose vodu čak i za stoku... a mi ne damo. Hajde de, insanu bi još i dali, ali hajvanu – jok!

Izrugivali nam se kad smo kopali: „Grob sebi kopate, a ne čatrnju... đavla ćete dočekati, a ne čatrnju.” A sada, kad je grlo suho: daj vode! A jok, ne može tako! Mi dogovorno postavili stražu, a naši momci kao u ratu na čatrnji stoje i čuvaju, pa kad netko od njih naiđe sa stokom, goni i tjeraj, nek crkne stoka... kad pomoći nisu htjeli i još nam se rugali!

Prekjučer tako tri čobana predvečer dotjeraše stoku do čatrnje.

Oni:

„Napojit ćemo stoku.”

Naši:

„Ne damo.”

„Voda nije vaša, već božja.”

„Mi smo je od boga naplovili.”

Hoće grabiti vodu, a naši ne daju, već oteše im još i „kove”, a onda kao obično, kamenjem zamijeniše pogrde... Stado se razbježe... Priletiše upomoć naši iz mahale i tri čobana ostadoše pod čatrnjom krvavih glava... Eto, okrvavi voda... Velim ti, gospodine, otkad se ona voda pije, pomuti se pamet u nas, kao da je u njoj vino!

„A sad pobogu, brate, pomози – reče glavlar, ne znamo što da radimo, po zlu nam ta voda dođe!”

Hoću da se ženim

Priča mi kolega kako mu je došao neki momak u ambulantu na pregled. Hoće da se ženi. Klinički nalaz: b. o.; bakteriološki pregled uretralnog sekreta: b. o.; serološki nalaz krvi: b. o. U redu stvar! Izdajem mu uvjerenje da je sposoban stupiti u brak. Sav sretan ode kući.

Nakon nekoliko dana eto ga opet k meni. Prati ga cura i buduća punica.

„Što je sad, momče?”

„Ma, gospodine, znaš... biva nešto mi ko procurilo...”

Stanka.

„Deder izađite vi ženske na čas van!”

Ostadosmo sami.

„De pokaži sad!”

Iz uretre gnoj. Mikroskopski pregled razmaza: gonokoki: + +

„Otkud ti to, brate moj? Jeste li se već vjenčali?”

„Nismo...”

„Pa otkud onda? Jesi li spavao s curom...?”

„Jesam neki dan u pojati... pa mi već sutradan procurilo... što je, ne znam...”

Pozovem ženske unutra.

„Slušaj brate, nisi li što sanjao... ili da nisi uz vjetar mokrio?...”

„Jest, jest, gospodine... sjećaš se, Iko...” upade živo djevojka.
 Aha! Tu smo!
 „Izađi sad ti, momče, na čas van!”
 Djevojka na stol. Pregled cervikalnog sekreta. Gonokoki: + +
 Što sad, moram kazati momku što je na stvari... otvorim vrata
 „Hajde, momče, unutra, a vi ženske čekajte vani!”
 Uđe mladić zamišljen.
 „Dakle, dragi moj, imaš triper!”
 „A kako sam ga dobio, gospodine?”
 „Sigurno od cure, jer i ona boluje...”
 Momak sav probljedi pa pojuri na vrata, podere uvjerenje i baci ga djevojci
 u obraz...
 „Evo ti na... nek te đavo nosi... pođi otkud si i došla...”

Mlada lijepa seljanka ulazi u ambulantu.
 „?”
 „Hoću da se udam... pa me momak šalje da ja mjesto njega krv vadim...”
 „Baš fino od tebe... ali ne može tako... treba on sam osobno doći i svoju krv
 dati...”
 „Kako to?... Zar nije svejedno, dokture, ionako će nam se krv „izmišati...”

Došao momak čak iz nevesinjskog sreza pješke u Mostar. Hodao oko 50 km!
 Sreski liječnik ga pregledao, vadio mu krv i pronašlo se da mu je krv „pokvarena”,
 pa mu ne da uvjerenje da se ženi...
 „Što ću ti ja, brate moj, kad ti je krv ‘nezdrava’, trebaš se liječiti... eto.”
 „Ama, slušaj, da ti kažem ovo: sreski mi je doktor izvadio krv iz desne ruke...
 a ja se u nju jednom ranio... pa da nije krv od toga pokvarena... ha! Nego deder
 ti meni sad, živ bio, izvadi krv iz lijeve ruke... pa da vidimo”, te spremno pruži
 lijevu ruku i zasuče rukav...

Sitnice

Ima stvari... sitnica, koje liječnik vidi, a koje katkad znaju užasno deprimirati.
 Velim sitnica, jer baš sitnice zbog svoje tijesne povezanosti i znatne sadržajnosti
 u svagdanjem životu često snažnije djeluju nego bog zna kakve li tragedije.

Jednom sam tako bio pozvan kao liječnik sekundarac pružiti prvu pomoć u
 slučaju jednog samoubojstva... Rano jutro, istom svanulo. Niče divan ljetni dan.
 Jurim s gumenom cijevi za ispiranje želuca i špricom po još pustim gradskim
 ulicama. Dolazim do označenog kućnog broja. Vrata otvorena. Uđem. U kući
 – nikoga živog. Mir... čuju se samo teški hropci iz pritvorene spavaće sobe. Gle-
 dam. Što je to? Da nije neka greška? Pred vratima stoje dva para cipela: muške i
 ženske. Dvouvim se... kad eto u hodniku kućne pomoćnice. Blijeda, očiju ote-

čenih od plača, ne govori ništa, već me samo prestravljeno gleda, a onda joj se tijelo stade trzati od nijemog plača.

„Je l' tu?”

„Tamo!” pokaže rukom pritvorena vrata spavaće sobe.

Vidim opet one cipele muške i ženske... odgurnem vrata. Na krevetu se pružilo tijelo; pristupim umirućem. Debeo, jak čovjek srednjih godina, glavu zabacio, zjenice široke, ukočene... jedna mu ruka mlitavo visi niz krevet. Leži tako tijelo opruženo na bračnom krevetu, jastuci razbacani... jedan pokrivač spuznuo na pod; s druge strane kreveta još se vidi otisak ženske glave na jednom jastuku... osjeća se i miris ženskog tijela i parfema... ili mi se to samo čini?

Smjesta štrcam kofein, puls mi jedva pipam. Dugi, teški hropci... vide se bje-looćnice... zavrne očima. Nekoliko lakih trzaja, pa mir... gotovo! S lijevog ugla usana procuri slina i pjena kako se glava nagnula u stranu. Eto... uzalud sve!

Gledam... vidim mrtvaca! Čovjek u najboljim godinama... oženjen. Hm! Tko zna koji je uzrok tragedije? Gdje je žena? Kud je pobjegla? Misli mi lete amo tamo... al vazda se vraćaju na cipele pred vratima. Eno ih... i njegove i njezine... Jučer su ih, u večer prije spavanja položili tamo; dva para, može biti da je svaki svoje metnuo, može biti da je on i njezine ili ona i njegove. Cipele su postavljene da ih djevojka očisti i da se ujutro, kad sunce svane, nataknu na noge... a sad je to više nemoguće... tužne cipele, neće nikad više ugledati njegovih nogu...

Vazda je žalost prisustvovati (nazočiti) smrti, ali na mene tada nije smrt toliko djelovala... koliko ta užasna, da je tako nazovem, nelogičnost pojave cipela... cipela, što pred vratima iščekuju noge, pa da pođu u lijep ljetni sunčani dan. A sad zjape prazne, žalosne, na njima se ništa izmijenilo nije! Dugo nakon toga nisam iz glave mogao otjerati sliku tih cipela – posve običnih, muških, žutih cipela...

Za mjesec dana na put

Liječnik sam na dežurstvu. Obavljam večernju „vizitu” na tuberkuloznom odjelu bolnice u D. Odjel je smješten uz more, pa ga zovu „morskom kućom”. Na odjelu sve sami teški bolesnici od sušice.

Divan se pogled s visine pruža na beskrajno more. Pogled koji može ushititi ili duboko rastužiti: beskraj... smrt.

Prolaze morem brodovi, lađe, jedrilice; vjetar goni valove, šapuće borovima, a ozdo pod kućom, iz podmorskih jama, škripova i hridina ori se potmulji tutanj poput teškog disanja tuberkuloznih bolesnika.

Suton. Na zapadu crveni obrub oblaka. Sjedim uz krevet mlade bolesnice. Ima vatru, sva je u znoju. Prodorni tuberkulozni vonj znoja draži mi nosnice. S vremena na vrijeme bolesnicu guši podmukli kašalj iz dubine pluća da joj sav prsni koš odzvanja. Jadnica, susteže se preda mnom, a iza nastupa kašlja, usiljeno se smiješi kao da hoće kazati: nije to baš tako strašno kako izgleda.

Nakon što sam joj dao injekciju za smirenje, lijepo razgovaramo. Uto se najednom na moru pomoli divan, veliki, rasvijetljen brod.

„To je ‘Karađorđe’”, veli sva ushićena – i pridigne se malo na krevetu da bolje vidi kroz prozor – „putuje za Kotor, a sutra uvečer vraća se za Split... Trst.”

„Ako Bog da... i ja ću za mjesec dana na put... baš fino... zar ne?“

Sutra ujutro nađem ju ukočenu.

Istog dana predvečer, dok sam šetao uz more, odjednom iza rta izbije veliki, bijeli rasvijetljeni parobrod... sjetim se mlade bolesnice i njena pogleda punog daleke čežnje...

Pusti grob^{3*}

Selo Borut leži na visoravni. Pred njim se uspela Žaba planina. S nje možeš ugledati Jadransko more – onaj komadićak mora što pripada Hercegovini. Kršan je to i siromašan kraj. Ljudi žive od stočarstva. Kamenite kuće pokrivene pločama blistaju kao snijeg na mjesecini. Vjetar tu nikad ne miruje, valja se preko Žabe i ruši u more. Noću huji i zavija kao gladna zvijer. Gladna je to zvjerka koja ždere na svom putu sve na što naiđe, i biljku, i zemlju, pravi gospodar goleti.

Tužno se vuku omanja stada dugovunih ovaca i mršavih goveda. Nema rado-snog zvuka frule po tom kršu. Malo je tu hajvana.

Jednog dana crkne konj Ive Maslaća. Baciše ga u jamu uz put, nedaleko od sela, onda mu oboli krava pa i ona za kratko crkne; navali joj neka slina na gubicu i dobije krvavi proljev. Po običaju oguliše kravu da im koža ne propadne. Nekako u isto vrijeme s Ivinom kravom oboli i krava njegova rođaka Nike Maslaća. Stade naglo mršaviti pa nađoše krvavo-služavu stolicu. Niko uvidi da neće još dugo živjeti pa je brže bolje zakolje. Kod guljenja pomogoše mu ukućani. Hvala Bogu, barem je koža spašena! Sve lijepo i dobro, ali ne prođe ni pet dana svi redom u kući oboliše osim žene i trogodišnjeg sinčića. Najprije im se po tijelu pojavi nekakav prištić, taman u sredini, pa nastupi otekline, vatra... Niko se u početku smijao... što je jedan prištić za takva čovjeka kao što je Niko?... Šakom bi vola mogao oboriti! Jest, baš... ali gle, uza svu njegovu divovsku snagu, nevidljive klice, koje su prigodom guljenja kravlje kože zašle u njegovu krv, za nekoliko dana ga skrhaše na tlo... Malo se ogrebao prljavom rukom po licu dok je kožu gulio i eto na!

Lice mu strašno otekne, dobije visoku vatru i za nekoliko dana njegovi mišići zàvazda popustiše.

Vijest o Nikinoj smrti raširi se brzo po selima oko Žaba planine. Nadaleko nije bilo jačeg čovjeka od Nike. Zađe strah u srca... šapuće se: bolest neka kao kuga. Nađe se ipak mudar čovjek pa odjuri k liječniku...

Kad sam s dezinfektorom stigao u selo, Nikina je lešina već dva dana ležala u pojati. Nitko od komšija ni blizu da dođe... Žena kuka... nema ga tko zakopati. Ogroman se leš opružio u kutu pojate, strašno naduven... izgleda kao da to nije mrtav čovjek već, oprosti mi Bože, bik. Na podbuhlom, otečenom licu vidi se pod lijevim okom crni razrovani prišt. Užasan smrad. Teškom mukom nagovo-

³ Selo je zahvatila epidemija bedrenice ili antraksa, u narodu poznatog kao 'crni prišt'. Bolest napada stoku, ali se može prenijeti i na ljude. Uzrokuje ju bacil antraksa. Ljudi najčešće obole kad gule kožu s uginule stoke. U ono doba, prije otkrića antibiotika, bolest je i u ljudi nerijetko završavala smrtno.

rih nekoliko seljaka da nam pomognu iznijeti i zakopati Niku, a druge poslah da iskopaju duboku jamu.

Spušta se noć. Mjesečina. Vjetar fijuče i urliče. Napravismo neku vrst skele pa natovarismo Niku... idemo. Seljaci na ramenima nose krajeve skela i da priguše smrad na nos stavljaju metvicu. Prolazimo kroz pustoš... škripovi... kamenje... drače. Nosači se izmjenjuju. Pomažemo i ja i dezinfektor. Napokon stigismo do nekog dola. Tu je iskopana jama duboka preko 2 metra. Izmolismo tri „Zdravo Marije” i ubacismo leš. Nad rakom navalismo veliki stog kamenja da leš ne bi otkopale životinje.

Vjetar s brda ruši se u dol... na gomilu kamenja... pusti grob bez križa.

Tu leži Niko... najjači čovjek pod Žaba planinom...

Rječnik manje poznatih riječi i pojmova

- eiteršala* (od njem. eiter – gnoj; schale – posuda, šalica, oklop)
- hajvan* (tur.) – životinja, stoka, marva
- hasta* (tur.) – bolest, bolesnik
- hasura* (tur.) – prostirka od rogožine
- hefta* (tur.) – tjedan, nedjelja dana
- huja* (perz.) – ljutnja, srditost
- insan* (tur.) – čovjek, čeljade, Božji stvor
- jami... jami* (tur.) – pusti, ne spominji
- kijamet* (tur.) – sudnji dan, smak svijeta
- kismet* (tur.) – sudbina, udes
- kova* (tur.) – kantica (ovdje za grabljenje vode)
- la i labe ilala!* (tur.) – nema istinskog božanstva osim Alaha!
- mahala* (tur.) – gradska (seoska) četvrt
- manjarabi* (tur.) – o moj Bože!
- mouches volantes* (franc.) – leteće mušice, fina zamućenja u staklastom tijelu oka koja se doimaju kao pokretni kružići ili vlakna koja lebde; (lat. *musce volantes*)
- muktar* (tur.) – seoski poglavar
- šejtan* (tur.) – vrag, sotona
- verterica* (njem.) – sestra, bolničarka

Mirko Jamnicki Dojmi

VIŠKI ČEHOV

U Zadarskoj smotri, br. 2, g. 2015., uz prijevod (s talijanskog na hrvatski) njegova dnevnika „Srčani udar”, objavio sam i članak o autoru tog dragocjenog dnevnika – poznatom liječniku Lovri Dojmiju. U njemu sam uglavnom pisao o dr. L. Dojmiju kao o paradigmatičnom liječniku preventivca štamparovske provenijencije, a samo ovlaš dotaknuo sam se i njegova literarno-publicističkog rada. Kako se ne bih ponavljao, ovdje ću se ukratko osvrnuti na zbirku kratkih priča i crtica „U bijelom mantlu”.

O samoprijegornom djelovanju na području javnoga zdravstva Lovre Dojmija (Vis, 1899 – Milano, 1964) struka je ne jednom dala svoje mišljenje. No o njegovu književnom stvaralaštvu pisano je samo usput, kao što se najčešće i piše kada je riječ o hobijima poznatih stručnjaka. Svoje književne uratke potpisivao je kao Lovro Dojmi, Lovro Dojmi di Delupis ili pod pseudonimom *Loli Lujin*.

Njegovu zbirku priča „U bijelom mantlu”, tiskanu davne 1937. g., u štampariji D. Popovića u Beogradu, kao prvu knjigu u biblioteci „Lekar”, treba promatrati u kontekstu toga vremena. Vremena između dvaju velikih svjetskih ratova. Budući da se zbivanja u pričama odvijaju mahom u zabiti hercegovačkih sela, u njima prepoznamo posebitost te jugozapadne pokrajine bivše države, danas samostalne države Bosne i Hercegovine.

U zbirci kratkih priča i crtica prikladnog naslova „U bijelom mantlu” (16 kratkih priča i 40-ak crtica), Lovro Dojmi obradit će narative koje mu je ponudila svakodnevna praksa liječnika preventivca (po tome je ona dijelom i autobiografska knjiga). Obilazeći sela hercegovačkog krša, što zbog pružanja pomoći bolesnima, što zbog terenskih epidemioloških izviđanja ili predavanja o osnovnim postavkama higijene neprosvijećenom puku – Lovro Dojmi doživljavao je svakojake zgode i nezgode. Najveći onodobni problemi zapuštenog seoskog hercegovačkog puka bili su iznimno nehigijenski uvjeti življenja. Iz toga su, uz neznanje, potjecali svi ostali zdravstveni problemi, poput, primjerice, obolijevanja od svraba, trbušnog i pjegavog tifusa (narodski: „flektifus”) endemskog sifilisa (narodski: „frenjak”), tuberkuloze, avitaminoza i dr. Iz brojnih situacija u kojima se našu liječnik i njegov sanitarni tehničar (dezinfektor), nerijetko izbija apriori negativističan odnos seljaka, njihov strah od bolesti, ali i nepovjerenje, sumnjičavost u učinkovitost terapije, a često i tvrdoglavo odbijanje da se prihvati stručna pomoć, unatoč teškom zdravstvenom stanju oboljelih.

Jezik

Iako se Lovro Dojmi s bosanskim jezičnim izričajem nije susreo u svojoj najranijoj formativnoj dobi (kao rođeni Višanin – odvjetak poznate viške plemićke obitelji – izvorno bio je čakavac, točnije, kako bi to rekao pokojni akademik Jakša Fiamengo, cokavac), on je taj „bosanski jezik” do kraja usvojio. Naime, prvi

put s tim se jezikom upoznao već kao desetogodišnjak u Travniku, u kojem je 4 godine (1910. – 1914.) pohađao klasičnu gimnaziju, a poslije, kao mladi liječnik svojim radom u raznim gradovima Bosne i Hercegovine (Sarajevu, Tuzli, Livnu i najduže, cijelo desetljeće – po preporuci javnozdravstvenog vizionara Andrije Štampara – u Mostaru). Bio je to jedini jezik (s uobičajenim turcizmima), kojim su se u nijansama i finesama autentično mogle ispričovijedati priče u ovoj zbirci.

No, recimo koju riječ o tekstovima u zbirci.

Opora zbilja hercegovačkog sela

U kratkim prozama doktora Lovre Dojmija i njegovim crticama prepoznajemo grubu zbilju tvrdog hercegovačkog života prve polovice 20. stoljeća. Ona je obilježena siromaštvom, nepismenošću, neznanjem, ignoriranjem, teškim prihvaćanjem inovacija i zahvata na promicanju higijene i javnoga zdravstva. Precizno je ocrтана svakodnevica hercegovačkog sela, praznovjerje, zazor i animozitet prema nepoznatom. Inteligentan, plah i žilav, hercegovački seljak u svojem otporu prema zdravstvenim pregledima, vađenju krvi, liječenju, kao i prema podizanju higijenskih objekata (vodoopskrbni objekti, zahodi itd.) nerijetko će posegnuti za dosjetkama i specifičnim, oporim hercegovačkim humorom. U narodu će se tako čuti i to kako „doktori nam vade krv pa je čifutima u gradu prodaju za skupe pare” ili pak, u vezi s pregledima seljaci kažu: „Ama, gospodine, mi bi tebe sami tražili da smo bolesni...” U pričama iz autorova pera, osim realističkog opisa tegobnog života hercegovačkog seljaka, posebice hercegovačke žene, nerijetko ćemo osjetiti i čuh fine čehovljevske sjete i melankolije do blage ironije i humora kojim se nastoji prevladati često nezavidna svakodnevica u oskudnom i trpkom životnom ozračju.

Slike

Dok Lovro Dojmi priča, mi vidimo slike. Zimske slike hladnog, krševitog, vjetrovitog, sumornog i surovog hercegovačkog krajolika i ljetnu sparušenost užarene, žedne Hercegovine („Hercegovina... žedna zvjerka”); vidimo likove nepovjerljive, praznovjerne čeljadi, čeljadi koja sjedi ispijajući kavu i pušeci škiju i umuje o svrhovitosti higijenskih „novotarija” ili se oko njihova uvođenja žestoko prepire („dijareja riječi”), a da pritom ni prstom ne bi mrdnula; vidimo lica seljaka koji podozrivo gledaju u liječnika i dezinfektora, zazirući od gradnje čatrnji i podizanja javnih higijenskih nužnika; slike tijesnih kuća u kojima ljudi žive stisnuti sa stokom pod istim krovom, a spavaju na daskama poleglim na zemljani pod i pokrivaju se kožusima, jednolično se hrane i pate od zaraznih bolesti i avitaminoza; slike gorštaka koji ljeti spavaju na otvorenom i u snu svako malo nagoniski oštro brundaju plašeci tako potencijalne kurjake kako bi ih otjerali; slike žena koje rade najteže poslove, prte teška bremena, po nekoliko sati dnevno nose vodu na glavi s dalekog izvora; dok im muževi leže i odmaraju se, one negdje u planini s trbuhom do zuba skupljaju drva za ogrjev, pa same u toj pustoši rode, presijeku pupčanu vrpcu i, na kraju, dolaze doma natovarene s dva, umjesto s jednim bremenom. Sliku djevojke koja u dubrovačkoj bolnici

leži u zadnjem stadiju plućne tuberkuloze, pa kroz prozor ugleda brod i sretna, povjerava doktoru kako će i ona uskoro, nakon otpusta iz bolnice, poput tog broda koji prevozi putnike, otputovati k svojima...; sliku Nike Maslaća, najjačeg čovjeka u selu Borut, pod Žaba planinom, koji oboli od crnog prišta, a on se ruga („što meni može jedan prišt, ja vola udarcem mogu oborit”), da bi za nekoliko dana umro od antraksa i bio pokopan; slike lažljivih, prijetvornih i nemarnih seoskih poglavara (muktara), koji nimalo ne mare za zdravlje zajednice, uteknu iz sela pred doktorom i dezinfektorom; vidimo zorno ocrtane slike seoskih trgovaca i gostioničara, koji se nadmeću za liječnikovu naklonost, ne prežući pred olajavanjem konkurencije; agente-akvizitere koji, nalickani i hinjeno uljudni, neumorno navraćaju k doktoru, a on ih, smoren od posla, jedva sluša, pa da ih se riješi, potpisuje novo osiguranje, ni sam već ne zna koje po redu; vidimo arogantno-ambiciozne seoske aktivistice koje organiziraju proslavu *Majčina dana* i, na koncu, umjesto priznanja i hvale, dožive javni debakl i sramotu...

Uklete zàbiti

Svi udaljeni krajevi, krajevi „bogu za leđima”, nalik su jedni drugima. Takva je, primjerice, i Čehovljeva i Bulgakovljeva duboka ruska provincija, u kojoj su dvojica velikih pisaca svoju prvu liječničku praksu – prepunu kušnji, obavljali kao novopečeni liječnici i upinjali se na medicinskom polju jednako kao i na psihološkom – poniranjem u mentalitet praznovjernih i nepovjerljivih seljaka. Dojmijeva Hercegovina, u mnogočemu preslik je također zapuštene, južne planinske talijanske pokrajine Basilicate (nekad Lukanije), koja je vjerodostojno opisana u knjizi „Krist se zaustavio u Eboliju”, autobiografskom romanu liječnika i slikara Carla Levija, kojega su fašističke vlasti 1936. prognale iz rodnog Torina i konfinirale u tu udaljenu, malaričnu i siromašnu pokrajinu do koje nikad nije ‘prispio’ ni sam Isus. U toj, i od boga zaboravljenoj pustoši i do boga zapuštenoj sredini, Levi se susreće s otužnom zbiljom zatucane čeljadi, svojom „Hercegovinom”. Ona, baš kao i čehovljevska i bulgakovljevska zabit, *mutatis mutandis*, u mnogočemu korespondira s okruženjem iz Dojmijevih hercegovačkih sela. Golemu razliku između urbanog i seljačkog života, dr. Lovro Dojmi, u dvije rečenice definirat će u uvodnom dijelu svoje nepublicirane studije *Moja dugogodišnja iskustva o metodici rada na podizanju sela u Hercegovini*: „Ono što se može smatrati od prvorazredne, temeljne važnosti za grad, to može biti od sasvim sporednog ili nikakvog značaja za selo. Na primjer, u udaljenosti zračne linije od svega nekoliko kilometara između Mostara i Podveležja, mogu se ustanoviti razlike u načinu života koje se ne mogu mjeriti desetljećima već stoljećima.”

Kad bismo kojim slučajem imali hrvatsku inačicu velikih talijanskih redatelja, braće Taviani, držim kako bi takav redateljski dvojac – da im ruku dopadnu tekstovi Lovre Dojmija iz puste hercegovačke zabiti – od tog impresivnog materijala napravio, primjerice, osebujan, iznimno zanimljiv pseudodokumentarac, u kojem bi likove seljaka glumili pretežito naturščici. Baš kao što je glasoviti talijanski redatelj Francesco Rosi snimio impresivan film o Basilicati i njezinim

seljacima po sjajnom romanu freski Carla Levija o ukletoj talijanskoj pokrajini u koju Kristova noga nikad nije kročila.

Stilist, psiholog i opservator

Lovro Dojmi ovom nevelikom zbirkom priča dokazuje se ne samo kao vrstan stilist i psiholog već i kao tanani opservator. Pokazao je koliko toga iz naoko običnih svakodnevnih susreta s pacijentima, ozbiljnih, tragičnih ili komičnih zgoda s narodom koji često obilazi, liječi i zdravstveno prosvječuje, može biti okidačem da se ispriča dramatična, začudna i duhovita priča. Zahvaljujući svom senzibilitetu i nervu za književno oblikovanje, uvjerljivo i sugestivno prikazao je facetu koja nadilazi medicinsku praksu i puku teoriju. Time je naukovanje Andrije Štampara dobilo dimenziju više, a teorija javnoga zdravstva i bitka za njezino promicanje kroz umjetničku transpoziciju pokazale su se više nego komplementarnim. Pregnantni opisi krajolika, ozračja u kojem žive hercegovački seljaci, opisi likova i protagonista, patnji, bolesti i umiranja, cijeli taj seoski ambijent, oslikan je plastično, a Lovro Dojmi predstavlja nam se i kao majstor minimalizma... Nema u njegovim prozama ničeg suvišnog, ni truna patetike, ništa tu ne strši, posebice u crticama, gdje škrtost na riječima doista znači „manje je više"... U njegovim kratkim pričama, vrlo kratkim pričama i crticama dobili smo tako zoran prikaz jedne humane profesije na djelu, jednog segmenta liječničkog javnozdravstvenog aktivizma štamparovske epohe u pohodu na ostvarenje gotovo utopističke ideje Štamparova *zdravstvenog dekaloga*, na prvom mjestu imperativa da pravo na zdravlje imaju svi ljudi i kako se ono mora osigurati baš svakom čovjeku na kugli zemaljskoj...

Duboko vjerujem da empatija prema siromašnima, bolesnima i napaćenima, riječima zatomljene, ali u podtekstu snažno utkane emocije, humor i blaga ironija, koji isijavaju iz većine tekstova – i dan danas mogu privući čitatelja da im se preda i doživi ono – ne baš tako davno, ali frapantno drukčije vrijeme – običaje i ljude... Tko ljubi Čehovljeve humoreske, crtice i kratke priče i Bulgakovljeve priče iz njegove prve objavljene knjige *Zapisi mladog liječnika* – uživat će i u nadahnuto sročnim, autentičnim izričajem pisanim pričama i crticama Lovre Dojmija.

Usmena predaja kaže da se o Dojmijevim kratkim prozama iz zbirke „U bijelom mantlu” pohvalno izrazio i veliki Meša Selimović.

Željko Bajza

Samo da ne bude rata

Kako je isprazno osvojiti zemlju... Zemlja se rastopi kao voda u rukama, a nakon kopita konja ostane jedino prah, kolijevka Adamova, a nakon vatri i metka ostaje prazan lug breza. Nemoguće je ustrijeliti pjesme i stihove popraviti, ta iz riječi teče krv još više iz tišine. A ipak se iz doline noćima raznosi pjev, kada na svijet dolazi rat zamotan u bijelo. Na krštenju tog rata, što se pravi nevinim, donijeli su komad zemlje za žrtvu, gdje su živjeli pravedni. Šutnja liježe na njihov prag i grob, kao hram križem s neba dotiče lubanje krštenih. A ipak se kao smeđi ždrijebac suprotstavlja zemlji, i nikad je ne će osedlati, nikad ne će pokoriti selo iako su ga spalili. Sjebano je to, Simone. Šutim. Sjebano je i trovanje bunara, uništavanje usjeva, otimanje zemlje, nasumične noćne racije po kućama, egzekucije, zatvaranja, mučenja... Tko sije oluju, mora očekivati žeti makar malo vjetra.

Kada je počeo, Domovinski se rat povezuje s prvim oružanim sukobom koji se dogodio u noći s prvog na drugi ožujka 91. godine u Pakracu. Naime, u toj se noći dogodilo razoružavanje policajaca hrvatske nacionalnosti, njih šesnaestorice, i tim činom preuzeli su vođenje policijske postaje u Pakracu. Taj događaj popraćen i je dolaskom JNA koja je poslala tenkove iz Bjelovara da tu večer budu prisutni u Lipiku i Pakracu. Sljedećeg dana hrvatski specijalci iz Bjelovara stigli su u Pakrac i munjevitom akcijom vratili policijsku postaju u hrvatsku vlast. Akcijom su svladani pobunjeni policajci od kojih su njih 32 zarobljena, a ostali se razbježali u okolne šume i brda Papuka i Psunja. Sama činjenica da se pokušalo razoružati hrvatske policajce od kojih neki nisu htjeli predati oružje, te su neki uspjeli uzeti nešto od naoružanja, smatra se direktnim činom napada koji je kulminirao oružanim sukobom u narednim dvama danima. Dolazak hrvatskih specijalaca koji su uklonili barikade predstavlja trenutak *kada je počeo Domovinski rat*. Hrvatski specijalci vratili su vlast policijske postaje u hrvatske ruke, a u srpskim medijima događaj je popraćen dezinformacijama kojima su tvrdili da su brojni Srbi poginuli i ranjeni, zbunjeno stanovništvo srpske nacionalnosti bježalo je iz gradova i sela. Te noći poginula su trojica hrvatskih policajaca i vijesti srpskih medija vrlo su brzo demantirane. JNA je sljedećih dana poslala svoje snage u Pakrac na glavne točke grada s ciljem sprječavanja daljnjih sukoba, istovremeno su u Pakrac stigla i dva autobusa hrvatskih policajaca. Nakon tri

tjedna JNA se povlači iz Pakraca i okolnih mjesta, međutim aktivnosti pobunjenih policajaca nastavile su se miniranjem i barikadama u okolnim mjestima.

Kako nekome na bilo koji način rat može biti privlačan odraz moći nad mrtvima rat smrdi na paljevinu i strvine krikovi se prolamaju kroz sablasne ruševine. Koji poremećeni um to može činiti sretnim pronalaziti opravdanje i smatrati se pobjednikom? I ne on nije sam on ima sljedbu kao što mnogi drugi poremećeni i opijeni svojim postojanjem umovi imaju i onda se još sjetiš temelja u svakom filmu krvi do koljena mrtvi se mrcvare i nema im broja ali svi sretni na kraju i zato dok još stignete pročistite zrak proberite kvalitetu i znanje jer ako oni koje ste napumpali poput šupljeg i beskorisnog balona pobijede svi smo gubitnici i jedan se zlosretni stisak u konačnici čini kao pobjeda novi početak nadamo se bolji za one koji dolaze zaustavite rat.

Loču, loptaju se mojom glavom, pucaju u nebo. Izviđački avioni lete uokolo. Žao mi ptica više nego mene. Meni ovdje ništa ne manjka, ni ta glava što sam je nosio i što me vodila. Zato sam ovdje da bi naši mačevi osmislili kraj svijeta. Ne znam koliko će to trajati. Jebem ti zemlju! Što je više branimo, sve više nas guta. Gdje je Fran? Otišao je, ne će se vratiti. Zanoćimo kraj neke močvare. Ledeno je, u sahari je sigurno toplo. Dlanom obrišem čelo, zamiriše krv i pokapa zemlju. Nisam ranjen, noć je gusta od krvoloka komaraca. Kad si zadnji put jeo? Ne znam. Ima li koga trebam hrane. Bez hrane možeš poživjeti gotovo jedan mjesec. Ne ću se pretvarati da si prodavač samo sam otišao na krivi sastanak. Što čuvamo ovu baruštinu, nitko ne zna. Plan je pobjeći većina rješenja nam je pred nosom. Tko si ti? Ja sam ruka koja te hrani i ruka koja oduzima. Nekad ne znam priviđam li se ja njemu il on meni, a opet vidim da ovi vražji komarci na njega ne će. Ne znam više što radimo. To je banda ubojica koja vam je isprala mozak. Netko će te kontaktirati kad dođe vrijeme. Znaš zašto ti ovo govorim. Zato jer je istina. Vjerujem ti Fran obojica ćemo umrijeti tu. A Tomov rođak Vlado bio je na robiji ne zato što je bacao bombe ili skrivao snajper na tavanu nego zato što je tvrdio kako slobode nema. To je paradoks osamdesetih: vlada takva neslućena sloboda da ćemo svakoga tko kaže da slobode nema odmah strpati u tamnicu. Podsjeća me na vic s misionarom i urođenicima: Ima li kod vas ljudoždera? Nema, jučer smo pojeli posljednjega. Noću se čuje svaki zvuk, posebno automobila jer smo doslovno na cesti! Na prvu je izgledalo strašno, ali poslije, kad se navikneš, nije bilo tako loše. Ljudi su se nekad navikavali i na logore, pa mogu i ja na ovo...

Zemlja pozdravlja ratove kao ptice u rano proljeće i bolest kao sunce, koje mora doći, kad je narasla gusta noć iznad rijeka, piljevina zvijezda iz nje pala je u korito i neosvojena zemlja na grobovima vojske šumi, kako bi zvučalo ime Marija, a kad se rode djeca, tu glinu nazovu domom, ta zemlja doziva križ i pusta polja, selo i ljude, a ne rat, kad se iznad voda naselila zemlja, zemlja, koju nitko ne će ukrotiti, prisvojiti i preživjeti, zemlja, koja je pozvala život i progutala smrt, i što od krošnje stabala primimo samo svjetlost, kad je po njoj prošla Kraljica mira. Lijepo je i ugodno ovako u dokolici razmišljati i pametno zboriti čovjek još uvijek nije spreman na besmisleni pokornost na ograničavanje svoje slobode od strane onih koji svoju slobodu vide u tome da druge udaljuju od nje. „Doklam

teče boj ne zna se ki je svoj” to je napisao Belostenec svaka je riječ osvjetljena s više strana svaka ima više značenja. Ima pravo onaj koji kaže „Kad je rat nitko nikom nije brat”. Sloboda znači biti slobodan nepodložan sloboda znači slobodan od pogibelji, a i slobodan u izražavanju. Slobodno govoreći je onaj koji pravicu smije povedati. Pravicu istinu otvoreno oči u oči licem u lice bez straha gospodo!

Gospodina diči djelo začudno, velebno, nebo, more, zemlja, životinje, zelenilo. Čovjek čini to što životom svekolikim poznajemo. Vrelo naše, čudo neviđeno hvala ti na postojanju. Da vjetri poznaju drhtaje daha, da more je moćno, sveti Juraj da uzmogao je krasoticu izbaviti lodsckoga zmaja kopljem pokoriti. Vjerujemo ti, nadu pružaš da ćemo k zadanom cilju stići da dobro će dobrim, a ljubav ljubavlju uzvratiti. Nepotrošive su one dobrote pa dijeliti ih treba. Ukazuješ slabima iz sedla na tlo izbačenima da usprave se prašinu otresu i ponosno odjezde dalje. Vjerujemo ti koji na svoju sliku stvorio si svijet, riječju koja je sin i ljubavlju koja je duh sveti, bogatstvom svoje ingenioznosti, kreativnog žara, tragajući za ljepotom, ravnopravnoj blagosti ljubavi istini vjerujemo ti tvoja ljubav iskrena nađe nas i kad pogriješimo, kad zbog čini naših tužimo da nisi tu, da nas ne slušaš, bdiješ, blizu njedriš. Bolji plan ne postoji, ne odustaješ od nas gospodine kad na putu smo tvom tražeći nadu, mir, strpljivost, ljubav, krotkost i radujemo se mislima kako svijet napreduje. Igra je radosti, skladan ples u divoti najljepše zabave, a misteriozna svijest dio tvoje božanske inteligencije koja upravlja svemirom stalno umnožava znanje, ideje transformira, duboka historičnost prodire u sve stvari. Kao odraz ti beskonačnog uma. Jablani dok postojano streme u visinu na slavu tvoju, domaje, obitelji, uslišat ćeš nam molbe uzvisit ćeš nas kad nam najviše treba gospodine mi mali zemaljski utičemo ti se.

Kad prekine se igra mog krhkog zemaljskog života vinut će mi laka duša u nebo svjetlo združiti se s Bogom gdje ću uvijek ostati da lagano opet i ponovno gledam slike filma svojega postojanja na zemlji da važem svoju dobrotu i zloću iako još imam nekih poslova kraj te igre me veseli. Od djetinjstva ću započeti vidjet ću ponosnog oca, majku, najmilije, dorata našeg odanog mi druga upregnutog u ukrašena kola, češljao sam mu crnu grivu i mrkvu davao privrženo me glavom dodirivao i potiho rzao, poljem nosio, pješčanim putem ka njivi zlatne pšenice, prema gaju hrašća koje je postalo visoko drveće u granju kog pjevaju ptice. Ima li nešto ljepše od toga moćnog zelenila što oblake dere kraj ravnodušne obale, valima okupane u suncu. Vodu ću vidjeti mirnu, bistru, modru i hirovitu mračnu i moćnu vodu što biva dublja i veća od misli. Vidjet ću jesam li ti nekada dosadio, ne razumio te, razdražio. Jesu li ti oči isplakale od suza dobile opet modri sjaj, svira li tko moju zašutjelu gitaru odloženu na zidu dnevne sobe, je li mi pjesma kada ode dah pošla sa mnom da me miri, tješi, veseli.

Zvijeri krvožedne, zakrinkane u ljudska tijela, zlotvori, lešinari, zatornici, bića tame i studeni, nakote pakleni, sjećate li se toga, da ničija nije do jutra gorjela? Ni vaša ne će, ma kako je krvlju nevinih hranili. Ja nemam moći niti znam kletvu baciti. Ali kruh pravde jednom će kušati moja djeca i djeca kojoj govorim stihove, u zemlji gdje djevojka i njeni leže spletenih prstiju, dok po humku iglice bora padaju i tiho tamne u svim godišnjim dobima. Od samog početka znaš da je počelo odbrojavanje treba žuriti jer znaš da samo pokret garantira postojanje

ako staneš nestat ćeš, a ti želiš živjeti, jer imaš samo jedan život, a znaš da će biti prekratak.

Nemojte nikada više u moje ime i u ime mojih, ni jedan metak ispaliti, ni jednu kuću srušiti, ni jednu djevojku i sestre njene u očaj baciti i živomrtvima učiniti. Zabranjujem vam da se u skupnoj imenici roda na mene pozivate. Jesam uludo živio ili umro? Reći ću vam jer ja ne šutim ja vičem progovaram, ja sudim po volji svojoj ne gazim riječi svoje, ja vas ne ću veličati jer greške vam vidim i njih ću obznaniti. Važno je to jer ti je nešto sigurno promaklo život se sastoji od varijabli. Onda opet po mraku idem, računam neko će preda me izići. Lisica je u kokošinjcju špijuni zaista postoje. Tko vas je doveo dovdje? Ne znam mu ime ne bih trebao biti ovdje. Puno vas gine, a slabo dolazite – kaže mi djed, pa pripali lulu, otpuhne kolut dima i ostavi me da kroz njega gledam ko kroz dalekozor. Treba trčati po tom blatu koliko te noge nose jer izvjesno je kakav će biti kraj napetosti su na vrhuncu – Čudo je da si uspio prijeći – kaže mi djed. – Bit će da si se zarekao da ćeš nam se prije ženidbe vratiti.

Prvi put. Jer istinu možeš samo sklapati kao mozaik malih detalja u zamišljenu cjelinu Pokazujem vam ove tajne snimke: „Od sedam sati ujutro počeo je koordinirani napad na selo, slijedi snažan topnički i pješadijski napad s povremenim pauzama od dvije ili tri minute.” Prvi je pogođen župni dvor, pa crkveni toranj, napadi su počeli postajati sve žešći, a u kraćim pauzama. Pucnjava ne prestaje, oni i dalje uništavaju skrivena mitraljeska gnijezda, koje oni očito vide na sve strane, čak i nakon što su uništili crkveni toranj, kao mjesto na kojem je skriveno jedno od tih gnijezda. Najbolje je da se malo izdigneš iznad površine kako bi si smanjio rizik, a produžio život. Dobro znaš feniksi više ne postoje, oni su passe, znaš da imaš samo jednu šansu. Konačno ulaze u selo, pregledavaju župni dvor od podruma do tavana, dok kapetan osvajačke vojske prijeti da se crkva mora staviti „van dejstva”.

Nije li još Dickens rekao da je Svijet pun razočaranja i kako nam ginu najplemenitije nade. Prema Lukreciju, rat je priroda lišena Boga. Rat omnium contra omnes. U našoj je povijesti, na žalost, tako bilo da onaj tko nije znao sabljom mahati, konja jahati, glave sjeći. bio on učen ili pošten, teško je mogao slavno ime steći. Ali je narod spoznao da je tašta i isprazna sreća koja se u ratu zadobije, i da je svaki rat, osim onoga koji se vodi za neovisnost domovine, čista propast. A pravda mora pobijediti makar svi vrazi protiv nje stali. A narod sretniji može biti ako svoje duševne moći unaprijedi i koplje perom zamijeni.

Kao da se sve zasniva na tvojim vizijama, snovima ili imaginaciji, ništa ti nije jasno, iako leševi izviru sa svih strana, dok kiša pada kao pravi biblijski potop. Ali zato život se masovno gubi, rasipa, troši, do kosti. Ovi su ljudi previše divlji da bi se odrekli bitke i previše razbojnički raspoloženi da bi se okanili otimanja kroz vjekove ori se jauk i vapaj, povijest živi u junacima svojim, a obnavljati stare rane nije pametno jer bajunete uvijek smrću miriše, a brzi metak tople grudi traži. Navodno je prirodno stanje ljudi rat jednih prema drugima. Tobož se uvijek ratuje za više svjetske ciljeve. Za čast i slavu žrtvuju se i hrabrost i život. Tobož junaci nemaju drugih kvaliteta nego da se bore jedni protiv drugih. Čemu vodi

ovakav život. Hrliti samo naprijed od juriša do juriša. Daleko se čuje jauk i nari-
canje nesretnika.

Gdje su sada oni koji su sve ovo počinili!? — To kao da me nijemo pita stari
djed, kao da zna da postoje mjesta gdje oni dolaze kao nakon teških snova, na-
kon što su progonili, ubijali, pljačkali druge narode, zadavali udarce, ubode, kao
da padaju kao rojevi komaraca na ta mjesta, lete prema tim mjestima konačna
smirenja, misle da će tamo umiriti duše svoje i onih koje su klali i silovali. Pa će
tamo zaspati. A kada se tamo probude, nakon svega, ne će vidjeti ništa, kao na-
kon nekog strašnog sna, kao da su sve napravili u snu, i bit će sve kao da nije bilo
ništa. To su sinovi mraka, djeca noći, uzdahnuo si.

Rat je otac svega vodeći se načelom o protivnostima i suprotnostima Heraklit
kaže promjene se događaju stalnim suočavanjem suprotnih stvari. Najmilostiviji
gospodine vi imate tako lijepo carstvo, tako vam Boga zašto srljate opet u nove
bojeve. Zašto se niste zadovoljili sa sjajem pola svijeta, nego ste došli da nam
otmete našu zemlju. Ja sam prošao sva ratišta i ne vidim u tomu nikakve svrhe.
Sto hiljada ljudi potjera oganj iz njihovih domova. Meni je to previše krvi i pra-
šine za tako male ciljeve. Nevoljnici su nastanili ove krajeve i gledaju samo svoju
korist. Ali ja se moram boriti ako ne ću da naša djeca budu njihovi robovi. Moja
je želja da budem vladar nad zadovoljnima i bogatima podložnicima. Ja sam po-
slan da se osvetim njima za njihove grijeha i da pravice opet pribavim vlast makar
i na najužasniji način. Sad je pala naša zvijezda no naskoro će i njihova i neka
pamte da mi nismo pružili ruku na njihov imetak nego na našu zemlju koju su
ugrabili. Ako je tomu tako onda ja pozivam na sveti boj sve svoje narode. Ako
bog da oni će oslabjeti a mi ćemo porasti u jakosti i mudrosti. Samo se smireno-
šću može pobijediti najjači neprijatelj. Gledajte sada kako im zvijezda zalazi za
oblak.

Nije ni čudno da toliko pijem. Pa ljudima više nije ni do čega. Pitam se što
će s nama biti sada zar ćemo zaglaviti ovdje zauvijek. Sve u svemu u životu sam
obavio lijep dio onoga što sam si bio postavio napravio sam nekoliko dobrih
poteza i noću ne spavam na ulici i sretan sam da sam živ. Oni drugi – nisu to
nikakve budale nego se naprosto nisu uspjeli uklopiti u trenutnu mašineriju, a
to je potreba, a te potrebe se stalno mijenjaju i to je mračna stupica i ako se
već zatekneš noću u vlastitoj postelji već je to dragocjena pobjeda nad silama
zla. Imao sam istina sreće, ali neki potezi što sam ih povukao nisu bili povučeni
sasvim bez razmišljanja. Radio sam ono što me usrećivalo ali sve u svemu rat je
bio poprilično strašan i stoga mi je bilo žao većine ljudi u njemu. I sad daj mi
samo da budem ono što sam bio. Za opisati predstavu treba imati dobar želudac
jer u ratu nema ničega osim glupavih i infantilnih provokacija tu nema ničega
posebice ne umjetnosti. Često su najljepši trenuci u životu kad ne radiš ništa
nego samo premišljaš i preživljavaš. Pretpostavimo da si zaključio kako je sve
besmisleno no ipak ne može sve biti besmisleno jer si svjestan da je besmisleno
pa mu tvoja svijest o besmislenosti daje smisao. To je optimistični pesimizam.
Što je vrijeme više protjecalo, taj model ponašanja sve je više eskalirao. Ja sam
po naravi popustljiv čovjek tako sam i sam s vremenom pristao na takvo stanje
stvari. „Postoji moj život koji pripada tebi / Postoji moje nalivpero koje juri, juri,

/ Postoji zavjesa jablana tanka tanka / Postoji čitav moj ratni život koji je zaista prošao." Ma, rijetko tko razumije čovjeka s metkom u lubanji, kojega ta mala Lou izluđuje do crnog očaja, namiguša kakva je već bila, i bestidna, vukući ga za nos poput pokladne lutke, cijelu tu mučnu, ratnu godinu, kad je vjerovao da će ga ljubav spasiti i dati mu drugu, posljednju i presudnu šansu da iskupi cijelo svoje postojanje! Sada je večer, pijem G-ov čaj, gledam u mrak i mislim kako je jedina sreća što čovjek može prespavati, zaboraviti, prebrisati. Spavati, ponavljam to čvrsto, kontra nesanice. Jer kao što onaj lucidni pjesnik reče (a nikad s njima ne znaš!): „Smrt je mala nesanica..."

Željko Bajza

Josip Laća

Josip Laća

Dvije pripovijesti

LEGENDA O PAŠKU

Imao sam petnaestak godina kad sam pribivao ispraćaju omladinaca koji su išli na radnu akciju negdje u okolici Knina, blizu granice s Bosnom i Hercegovinom. Što su ondje izgrađivali – a to što su gradili, gradilo je njih, takva je barem bila parola – uopće se ne sjećam jer me nije zanimalo. No pamtim kamione koji su došli po omladince i njihova komandira koji je u rukama držao koplje s republičkom zastavom, na kojoj je bilo izvezeno Paškovo ime i prezime. Dobro se sjećam i da sam se ponosio time jer je Paškovo prezime i moje, a bili smo i dalji rođaci. Paško je s nepunih sedamnaest godina otišao u partizane i poginuo dvije godine poslije u krvavom okršaju s četnicima – tako se barem govorilo i pisalo. Njegova mladost, njegova junačka smrt trebala je biti nadahnuće mladima rođenima prije svjetskoga rata ili u ratu, koji će pod „njegovom” zastavom krampovima rušiti brda i graditi tko zna što.

Uz bučnu instrumentalnu pratnju zbor je iz zvučnika pjevao: *Uz Maršala Tita, junačkoga sina, / nas ne će ni pakao smest. / Mi dižemo čelo, mi kročimo smjelo / i čvrsto stiskamo pest...* Glazba me ponešto ponijela, bio sam ponosan na svoga rođaka. Održani su i prigodni govori, kratak govor održao je i Begić, direktor našega Rudnika mrkog ugljena, hvaleći Paškovo junaštvo i služeći se uobičajenim frazetinama o izgradnji socijalizma, Titu i Partiji. Zastava s Paškovim imenom ponosno se vijorila iznad kabine prvoga kamiona kad su vozila krenula i nestala u oblacima prašine.

O rođaku Pašku često nam je govorila majka. Bio joj je drag jer je rano ostao bez oca, a bio je jedinac u majke. Najčešće je pričala priču o njemu kao ranjeniku. U vrijeme rata, poslije kapitulacije Italije koja je održavala kakav takav red na okupiranim dijelovima Hrvatske pripojenima Kraljevini Italiji – čak je i naš rudnik radio – nastao je u našem kraju pravi kaos i bezvlašće. Novi okupatori Nijemci držali su važne točke, gradove, luke, industrijske objekte i ceste štiteći ih bunkerima, a sve ostalo bilo je prepušteno četnicima kao i za vrijeme Talijana. Jedini koji su pružali kakav takav otpor četničkom divljanju bili su partizani, skriveni u gustim neprohodnim gajevima uz Krku i uz Prukljansko jezero.

Jedne večeri pokucao je na naša vrata partijski terenac, rođak Bogo. Tražio je da majka iziđe iz kuće jer joj ima nešto važno reći, a to što ima reći, ne bi trebali čuti ostali ukućani, posebno djeca. Kad je čula da ju Bogo nasamo treba zbog „ranjenoga druga” u susjedovoj pojati, bilo joj je jasno zašto svoju molbu nije izrekao pred okupljenima oko ognjišta. Kad se vratila, majka je u vrtu po mraku načupala špinata, očistila ga, oprala i skuhalo. U drugom loncu skuhalo je puru, dodala špinat, dolila maslinova ulja i skromnu večeru odnijela u mrak. Silno se iznenadila kad je pri oskudnom svjetlu nakratko upaljene voštanice, u „ranjenom drugu” prepoznala ispaćeno lice rođaka Paška, sina jedinca udovice Maćanuše.

Kad se Bogo udaljio iz pojate i zauzeo mjesto odakle je nadzirao prilaze skrovištu, Paško je majci otvorio dušu: „Lažu, strina moja. Lažu čim zinu. Jedno govore, a drugo rade. Rekli su mi da će dovesti doktora, a nisu. Vuku me ranjena od pojate do pojate, obećaju brda i doline, a nikakvo obećanje ne mogu ispuniti. Lažu toliko da su i sami počeli vjerovati u svoje laži.”

Bilo je toga još. Kad je majka sutradan povirila u pojatu, Paška ondje nije bilo. Poslije joj je Bogo priznao da su često mijenjali skrovište da zametnu trag, a kad je Pašku zacijelila rana, vratio se u gaj uz Pruklyansko jezero.

Tako sam o rođaku Pašku stekao dvije slike. Jednu o mladcu, junaku, čije ime krasi zastavu postrojbe na radnim akcijama i drugu, od majke, o ranjeniku razočaranom u svoje drugove kao i u ciljeve i način njihove borbe.

Godinama poslije često sam se u mislima vraćao rođaku Pašku. U rukama sam imao i zbornike o poginulim partizanima u našem užem i širem zavičaju. O njemu je pisalo da je rođen 1925., da se priključio pokretu otpora 1942. i da je poginuo u ljeto 1944. kao borac Sjevernodalmatinskoga partizanskog odreda, obnašajući dužnost komandira čete.

U publicističkoj knjizi *Sinovi Orjune* objavljenog 1971. književnik Nikola Pučić na temelju povijesnih istraživanja i kopanja po dostupnim arhivima opisao je četnički pokret u Dalmaciji, pogotovo u našem kraju. Poseban je naglasak u knjizi na Hrvatima, starim orjunašima, i njihovim potomcima koji su se ravnopravno sa Srbima uključili u četnički pokret i počinili strašna zlodjela u cijeloj Dalmaciji.

Bilo je slučajeva da su Srbi iz četnika bježali u partizane i slučajeva kad su iz partizana odlazili u četnike, pogotovo kad se počelo govoriti da će se na našoj obali iskrcati Englezi i dovesti kralja Petra.

Mitar i Branko Pavasović iz Skradinskoga Polja zajedno su otišli u gaj u partizane. Taj gaj uz rijeku koja se pretvara u slankasto jezero bio je ono što je Francuskom pokretu otpora bio *maquis*, oniža šuma ili gusta visoka šikara izrasla na krševitu tlu, s hrastićima, jasenima, crnikom, grabom bijelim i crnim, zelenikom, mrdvom, smrdeljom, dračom, divljom ružom, smrikom, gluvačom, a nađe se i pokoja planika, divlja kruška i jabuka sa sitnim, ali jestivim plodovima. U takvim gajevima caruju poskoci, lisice, lasice, zečevi, kune, od ptica jarebice, prepelice, kosovi, žutovrate trtkuše i carici, i sve ono što ne vidiš, a pobjegne ispred tebe u gustiš kad prolaziš nekom od rijetkih staza koje su probili ribari na putu

do mora. Gaj je bio idealno sklonište partizanima jer se ni Talijani ni četnici niti poslije Nijemci nisu trudili u njega kročiti.

Mitar i Branko bili su rođaci i bliski prijatelji. Kad je očekujući spomenu to iskrcavanje Engleza, četničku pobjedu i povratak kralja Petra, Branko zvan Brankić dezertirao iz partizana i priključio se četnicima, postao je najozloglašeni koljač u našem kraju. Najgore je bilo što je znao kako diše svaka hrvatska i srpska obitelj, pa je te tajne ponio sa sobom kad se priključio četnicima. S druge strane, Mitar se s partizanima i dalje skrivao u nepreglednom gaju, vrebajući s njima četnike kad god bi im se ukazala prigoda.

I tako, jednom zgodom, s nekolicinom partizana Mitar je zaustavio skupinu žena s magaradi, koje su se vraćale iz bogatih ravničarskih Kotara gdje su mijenjale sol za žito i kukuruz ili samo mljele vlastito žito u mlinicama na rječici Bribiršnici. Žene su uvijek išle u skupinama jer su se tako osjećale sigurnijima. Među njima se nalazila i žena jednoga „bezopasnog” četnika iz Mitrova i Brankićeva sela. Mitar ih je provjerio, a onda pustio na „četnički teritorij”. Međutim, kad se vratila u selo, žena „bezopasnog” četnika otišla je Brankiću, koljaču iz kaznene ekspedicije, i sve mu rekla. Brankić je potom skupio družinu četnika, naredio im da se obriju i da odjenu žensku seljačku odjeću koju je negdje opljačkao. „Žene” su s magarcima natovarenima pšenicom, ječmom i kukuruzom krenule prema mlinicama s namjerom da sve to samelju. Ugledavši ih, Mitar s pratnjom krene iz gaja i iziđe pred njih. Na razdaljini od pedesetak metara „žene” ispod sukanja i haljina izvuku puške i strojnice i raspale po partizanima. Četnici su dvojicu odmah ubili, a Mitra lakše ranili. Budući da Mitar nije ostavio metak „za sebe”, Brankić ga je uhvatio, iskopao mu kamom oči i odrezao ruke, a zatim ga gurnuo govoreći: „Idi sad u partizane!” Na povratku iz akcije četnici su usputno po hrvatskim selima ubili još desetak ljudi.

Mitar Pavasović je naravno iskrvario, a Brankić se nakon oslobođenja našega kraja povlačio s četnicima i tko zna kako dospio u Australiju. Tako je to zapisao Nikola Pulić.

Dvadeset i nešto godina nakon Domovinskoga rata našao sam se s nekim mještanima u središtu našega zaseoka. U nedjeljno prijepodne znamo se ondje okupiti i razgovarati o koječemu. Tako se poveo i razgovor o Drugom svjetskom ratu, kao i o tome tko je od naših susjeda gdje i kako poginuo. Među nama najstariji je bio Begić rođen 1927. godine, dakle imao je tada oko devedeset godina. Bio je premlad za onaj rat, ali je zato bio poslijeratni skojevac, radio je u rudniku, rudnik ga je poslao na školovanje u Varaždin, a nakon toga postao je zadnjim njegovim direktorom, a nakon zatvaranja ugljenokopa do mirovine bio je građevinski radnik. Nije se više bavio politikom, živjeli su on i žena u braku bez djece čestito i skromno od mirovine i rada u polju. Bilo mi ga je drago vidjeti jer zbog bolesti nije dugo izlazio izvan svoga dvorišta.

Kad smo pretresli sve što nas je zanimalo o našim prezimenjacima i susjedi-ma u onom ratu, sjetio sam se Begićeva davnoga vatrenoga govora na ispraćaju omladinske postrojbe na radne akcije. Nisam ga htio ničime na to podsjećati, nisam ga htio dovesti ni u kakvu neugodnost jer mi je bio drag, a uostalom ni ja

onom prigodom nisam bio posve čist. I mene je bila ponijela ona glazba iz zvučnika. Zato sam ga samo upitao kako je poginuo naš prezimenjak Paško.

– Ubili ga četnici – odgovorio mi je.

– Kako? Gdje? – zanimalo me dalje.

– Evo ovako. Partizani su se skrivali u gaju uz Prukljan, izlazili povremeno na ceste i pljačkali putnike. Jedanput su se četnici obukli u žene i dočekali partizane kad su izišli pred njih. Pokosili su ih rafalima iz strojnice skrivenih pod suknjama. Sve su pobili, pa i svoje Srbe, osim Nikice Marića koji je poslije rata prepričavao događaj. Zašto su njega ostavili živoga, možemo samo nagađati. Tamo je ubijen i naš Paško.

Priznajem da me ovo priznanje pogodilo svojom iskrenošću. Pogotovo spoznaja da je ona Mitrova „provjera” bila drugo ime za pljačku. Pogledao sam dobro Begića. Bio je oniži čovjek, tada nešto mršaviji, blijed, boležljiv, s licem prekrivenim staračkim točkicama i pjegama. Bio je bez sumnje iskren, govorio je ono čega se očito dobro sjećao, jer je 1944. imao sedamnaest godina. Godine, životno iskustvo i bolest otklonile su sve one magle i zamagljivanja iz političkih govora, radne akcije, članstvo u SKOJ-u i Partiji, Maršala Tita, junačkoga sina i što je najvažnije, strah od kazivanja istine koju je očito i prije znao.

CVIJEĆE NA RASKRIŽJU

Bilo je ljeto, početak kolovoza, petnaestak godina od završetka Domovinskoga rata. Na pješčanoj plaži uz rijeku kao morževi polegli odrasli kupači, žene čakulaju u sjeni vrba, djeca se brčkaju u plićaku, a nas šestorica „bistrimo” politiku za stolom u hladovini pod gustim jasenjem. Za ostalim stolovima kartaši igraju bučnu briškulu i obveznom šutnjom praćeni trešet. Zvučnu kulisu dopunjava i jednolično brujanje agregata u grmlju, koji proizvodi struju za hlađenje pića u hladnjacima u drvenoj kolibici.

Povela se riječ o našim vršnjacima i prijateljima iz susjednih sela koji su se devedeset i prve pridružili svojim pobunjenim sunarodnjacima Srbima, zapravo četnicima. Svatko je od nas o nekome od njih ponešto znao, tako da se upotpunjavala slika o njihovim životima i sudbinama. Nakon pada „krajine” raspršili su se od Banje Luke u Bosni i Hercegovini do Vojvodine i Beograda u Srbiji. Govorili smo i o onima koji su ostali na slobodnim područjima Republike Hrvatske, čiji su sinovi ili oni sami bili u Hrvatskoj vojsci i time zaslužili naše puno poštovanje. Moj imenjак Stipac koji je cijeli radni vijek proveo u lučkom gradu Rijeci, spomenuo je Damjana čiji je sin Jovica vikende i godišnje odmore provodio s četnicima u Lici, odlazeći onamo tko zna kojim stazama. Svi su susjedi u zgradi slutili kamo odlazi i odakle se vraća „vikend četnik”, ali nitko ništa nije poduzimao. I nije bio jedini. Na njegovu nesreću, oslobodilačka akcija Oluja zatekla je Jovicu na „godišnjem odmoru” i nikad se nije vratio u Rijeku.

Kad je pokraj nas prošao omaleni Uklja, nazvan po sitnoj ribi ukliji ili standardnim jezikom rečeno ukljevi, poveo se razgovor i o njemu i o njegovim suđenjima za ratni zločin, na kojima je bio dva puta oslobođen. Hrvatsko je sudstvo

na nekolicini marginalnih branitelja vježbalo strogoću koja će se kad se promijeniti vlast na prijelazu tisućljeća, oboriti i na zaslužne hrvatske ratne generale. Protiv spomenutih hrvatskih branitelja bila je vladajuća politika i sudska vlast sastavljena većinom od starih komunističkih kadrova, a jedini saveznik optuženicima bila je gola i nepobitna činjenica utvrđena vještačenjem. U Ukljinu slučaju i slučaju njegovih suoptuženika nepobitno je utvrđeno da metci u tijelima žrtava nisu bili ispaljeni iz njihovih pušaka. U skladu s time, na prvom suđenju bili su oslobođeni, ali to je suđenje poništeno i provedeno je novo na kojem su također pravomoćno i konačno oslobođeni.

– Što mislite, je li Uklija pucao u civile? – upita Gare kao da više pita sebe nego nas ostale.

– Mali je bio hrabar u borbi. Svaka mu čast. Ne vjerujem da je to učinio dva mjeseca nakon završetka rata kad smo se već svi bili ohladili – odgovori Antonja.

– Ne znan što bih mislio. Ako ti, Antonja, kažeš da on to ne bi mogao učiniti, ja ti vjerujem jer si s njime ratovao i dobro ga poznaš – složi se Gare.

– Svi znaju da su on i njegovi prijatelji ubili te starce, a nisu osuđeni – usprotivi se Jurko.

S njime se složiše Tricko i Stipac, čime se naša dotad složna šestorka počela dijeliti u daljnjim raspravama baš kao što smo se, ne slučajno, podijelili sjedeći za stolom. Antonja, Gare i ja na jednoj strani, a Jurko, Stipac i Tricko na drugoj.

– Vidite, ja o tome imam svoju teoriju – uzeo sam riječ. – Znam čovjeka iz Rupa, a znate ga i vi, koji je preda mnom rekao da će zapaliti trideset srpskih kuća kad oslobodimo okupirane krajeve. Trideset srpskih kuća za trideset godina na baušteli u Njemačkoj, za teško zaradene marke kojima je gradio kuću koju su mu susjedi Srbi zapalili.

– Je li ijednu zapalio? – zanimalo je Tricka.

– To sam ga i ja pitao kad sam ga vidio mjesec ili dva nakon Oluje, a odgovorio je da nije. Prošla ga je volja za to, rekao je, kad je vidio prvu srpsku kuću u plamenu, a koju je tko zna tko zapalio – odgovorih.

– Pa tko je onda zapalio tolike srpske kuće? – upita Jurko.

– Tko? Tko će znati tko? – rekoh. – Kad sam petoga kolovoza, nakon vijesti da je oslobođen Knin, krenuo s našom vojskom u dotadašnja četnička uporišta, gorjela je samo jedna čađava kužina pokrivena pločom u Plastovu. Naši su mi vojnici rekli da ju je zapalila naša granata. Vojska je samo prošla i išla dalje, nitko nije imao vremena ni za paljenje ni gašenje. Ali sljedećih dana često se mogao vidjeti dim. Tko je tada palio kuće? Valjda osvetnici i piromani koji jedini uživaju u plamenu. Jedan piroman za sat ili dva može zapaliti cijeli zaselak.

– Onda su manijaci ubili i one civile za koje je bio suđen Uklija – podrugljivo će Jurko.

– Na našem području ubijen je samo jedan srpski starački bračni par. „Hrabri” počinitelj dospio je na sud i osuđen je – rekoh povišenim glasom jer me ljutila Jurkova podrugljivost. – Ali za ubojstva skupine staraca u selu daleko od našega, dva mjeseca nakon Oluje, nitko još nije odgovarao jer se nije moglo dokazati da su osumnjičeni to napravili. A nije se moglo dokazati unatoč manjku

prednjih zuba u ustima osumnjičenih. Pogledajte našega Ukliju, pogledajte ga kad se nasmije.

– Evo pametnjakovića koji sve zna – naruga se Tricko. – Da si pravnik, Stipane, mogao te je Uklija uzeti za odvjetnika.

– Nisam ni pravnik ni odvjetnik, ali i bez toga znam razmišljati – odgovorio sam i nastavio:

– Prije sam spomenuo svoju teoriju, a sad ću je obrazložiti. Točno na dan kad se dogodio spomenuti zločin, a bilo je to 28. rujna 1995., prošao sam kroz to selo na putu iz Zagreba. Stao sam nasred nekakvoga proširenja i izvadio fotoaparata. Taman kad sam htio snimiti neke zapaljene kuće, iza zavoja pojavio se Volkswagenov kombi ženevskih registracija. U kabini su bile dvije mlađe žene. Kad su mi se približile, kombi je stao, a suvozačica me upitala na lošem srpskom jeziku ima li u selu staraca. Odgovorio sam da nikoga nisam vidio, da sam samo na propuтовanju i da idem dalje. One su onda skrenule u jednu bočnu neasfaltiranu ulicu, a ja sam, izgubivši volju za snimanjem, nastavio vožnju.

– Kako si upamtio datum? – upita Jurko.

– Vrlo jednostavno. Kako vam je poznato, tridesetoga je u Skradinu blagdan svetoga Jere, a ja sam dva dana prije dovezao knjige koje je moj poslodavac na moj nagovor darovao skradinskoj školi za dan zaštitnika grada. Sad se pitam što su vozile one žene. Kombi je očito bio pun. Možda hranu, a možda i nečije teroriste. Ako nisu one nekoga dovezle, mogao je tih dana svatko upasti u gotovo prazna sela i pobiti starce jer su i vojna i obična policija prestale nadzirati ceste i raskrižja, držeći da to više nije potrebno. Dakle, osnovno je pitanje: komu je u tim danima odgovaralo ubojstvo nedužnih civila i komu je odgovaralo prikazati Oluju kao zločinački pothvat. Ima u to umiješanih i domaćih i stranih igrača? Ja vjerujem Ukliji kad kaže: „Da mi se ubijalo starce, ubijao bih za vrijeme Oluje kad sam još bio vruć, a ne dva mjeseca poslije kad se sve smirilo i ohladilo. I zašto? Razlog za osvetu nisam imao, nitko moj nije poginuo, a što se tiče spominjane pljačke, sve što je išta vrijedilo, što su sinovi tih staraca opljačkali po našim selima, odvezli su sa sobom na traktorima u Srbiju.”

Uto nam se pridružio Mileni. To je nadimak koji mu je dalo selo. Nosio je u ruci bocu orošena piva.

– Mogu li vam se, momci, pridružiti? – upita.

– Davno je to bilo kad smo bili momci – odgovori mu Antonja. – Sjedi i popričaj s nama.

– Neka znaš da hoću. A što se tiče starosti, vi ste uvijek mlađi od mene dvadesetak godina i zato vas zovem momcima – odvraći Mileni, sjedne i nagnu iz boce.

– Čudi me da tajne službe nisu zataškale ta ubojstva – vrati se našoj temi Tricko.

– Zašto bi ih zataškale? – upitah.

– Zato da Hrvatska vojska ispadne čista – nastavi Tricko. – Čuo sam da je takvih slučajeva bilo u Lici. Netko iz osвете ubije srpskoga civila, a vojna policija i tajne službe prikažu to kao žrtvu sukoba s četnicima.

– Je li u takve spadala i baba koja se za srpsku televiziju slikala s puškostrojnicom i hvalila se da zna pucati i da će pucati ako Hrvati navale? – već sam se počeo ljutiti.

– Nije toga bilo u partizanima – ubaci se Mileni onemogućivši Trickov odgovor. – Za svakoga se ubijenog civila ili ukradenu stvar išlo pred streljački vod.

Nastavio je Mileni tupiti svoju priču prekidajući je tek gutljajima piva. Meni je ovo bilo iznenađenje. Vjerovao sam da je Mileni ipak progledao. Bilo je više znakova da je odustao od svoje tvrde ideološke prošlosti. Silno se ljutio kad mu se kći jedinica htjela udati za Srbina iz Knina, sina bivšega četnika. Nije mirovao sve dok se nije udala za Hrvata. Kad je počela srpska agresija, priključio se braniteljima i bio domobran sve do Oluje iako je početkom rata imao zamalo sedamdeset godina. O njemu sam znao jednu jezivu pojedinost: nakon partizanskoga ratovanja hvalio se vršnjacima u selu kako je strijeljao zarobljene ustaše i domobrane oko Maribora u Sloveniji. Kao pripadnik KNOJ-a, Korpusa narodne obrane Jugoslavije, trijebio je i špiljare po kanjonu Krke. Sve sam to znao, sve mi je to povjerio jedan njegov vršnjak i prezimenjak, ali opet nisam mu digao pozdrav. Kad sam to i namjeravao, zaustavljao me pogled na uočljivu tugu u njegovim očima zbog davne, prerane smrti njegova jedinog sina.

– Kod nas u partizanima strijeljalo se i za dva krumpira, a kamoli ne će za ubijenoga civila – zaključio je priču Mileni.

Vidjelo se golim okom da je u Antonji sve kipjelo. Pocrvenio je čekajući da Mileni završi svoju priču, da on može početi svoju. Imao sam i ja što reći, ali sam šutio. Možda će to reći Antonja koji je sigurno znao što i ja, a pokazalo se da zna i više od mene.

– Sjećaš li se ti, Mileni, jednoga našeg razgovora u kući moga šurjaka Frane prije tridesetak godina? – započe začuđujuće staloženo Antonja.

– Ne znam na što misliš – odgovori upitani.

– Sada ću ti ja reći. Još su živi neki svjedoci, a i Frane je, hvala Bogu, živ. A ti si nam pričao kako ste u Lici '45. žarili i palili po hrvatskim selima. Četnike brijali i u pozadinu s njima, a ustaše i domobrane strijeljali. Na vrhuncu toga orgijanja, hvalio si se, u jednom ste selu dvanaest hrvatskih vojnika zavezali žicom oko stoga i onda potpalili sijeno. A sada mi tu mudruješ o partizanskoj pravdi.

Izrekao je to Antonja brzo, sve u strahu da bi ga Mileni mogao prekinuti, ali bivši oficir KNOJ-a samo je blijedio. Brada mu je drhtala, a usta se krivila. Naglo je ustao i ostavivši bocu na stolu, udaljio se užurbanim korakom.

– Ne će on čekati da zet okolo cestom dođe po njega. Sad će on uz brdo na noge do kuće – zaključio Gare.

I nakon odlaska Milenoga tema se nije mijenjala. Kako rekoh, stvorila su se dva oprečna stava, jedan koji smo zastupali Antonja, Gare i ja i drugi koji su branili Stipac, Jurko i Tricko. Nije slučajno da ova trojica nisu bili branitelji. Oni su prespavali rat u svojim stanovima i kućama, Stipac u Rijeci, a Jurko i Tricko u Zagrebu. S druge strane, Antonja je sve četiri ratne godine branio naše selo, Gare je dragovoljno proveo nekoliko mjeseci u Posavlju u najgore vrijeme u jesen '91., a i ja sam proveo mirnu veljaču u Pokuplju u godini Oluje. Braneći hrvatske branitelje, branili smo i sebe od objeda.

– Branitelji su ubijali i zarobljenike, znam ja. Čuo sam ja svašta i o našima – reče Jurko.

– Gdje si to čuo? U rovu ili u skloništu? – podrugljivo će Gare.

– Ne mora čovjek biti u rovu da to dozna – pridoda Tricko.

– Je li zločin ubiti ratnoga zarobljenika? – upitao sam ljutito.

– Jest – odgovori Jurko, a Stipac i Tricko samo kimnuše glavama.

– Kad vas trojica tako mislite, ispričat ću vam jednu priču. Ne znam sjećate li se, jeste li to viđali, ali godinama je na našem Raskrižju netko ostavljao cvijeće na glineni humak pokraj ceste – započeo sam kad smo se smirili. – Meni je to netko šapnuo i otad sam se zaustavljao na Raskrižju. Cvijeće je ostavljano najmanje jednom godišnje, najčešće u proljeće kad ga ima u izobilju. Bilo je to kadikad cvijeće iz cvjećarnice, a koji put ubrane grančice bajama ili trešanja kad procvjetaju. Nitko nikad nije nikoga vidio da ondje ostavlja cvijeće. Taj koji je ostavljao, obavljao je to noću, kad ga nitko ne vidi, a ujutro su cvijeće zatjecale žene koje su išle na izvor po vodu ili prati rublje. Mlađe to nije zanimalo, pa se nisu ni pitale tko tu ostavlja cvijeće ni zbog čega, a stariji koji su znali razlog, zaključivali su da je najmudrije šutjeti.

– Kome i zašto cvijeće? – upita Jurko.

– Nisam ni ja to znao, ali raspitao sam se i doznao – odgovorio sam. – Cvijeće je ostavljano na grobu ubijenoga njemačkog vojnika. U prosincu 1944., kad su nakon sulude i nepripremljene borbe za Knin poginule tisuće partizana, među njima i pedesetak naših mještana, i kad je grad napokon pao, partizani su provodili zarobljene Nijemce prema Šibeniku. Naravno, ono što je preostalo jer su ratni zarobljenici danima klani i bacani u jame po Promini i Bukovici.

– Kako ti to znaš? – naroguši se Tricko.

– Znam jer znam slušati.

– I što je bilo? – upita Stipac.

– Bilo je to da je narod pozvan da iziđe na Raskrižje i da vidi kako partizani vode zarobljene Nijemce. Možda se time htjelo udovoljiti puku, zadovoljiti naše mještane kojima su sinovi, muževi i unuci izginuli u borbama za Knin. Štoviše, kad se povorka odrpanih, opljačkanih i promrzlih ratnih zarobljenika pojavila, partizanski komesar koji je jahao na čelu kolone obratio se narodu i rekao otprilike ovo: „Evo ratnih zarobljenika! Evo slavne Hitlerove vojske! Evo krivaca za rat i stradanja vaših najmilijih! Tko god želi, može se osvetiti!”

Ali, kako su mi pričali ljudi koji su ondje bili, nikome nije bilo do osvete. Ni koji mjesec prije toga kad su provodili zarobljene četnike, i kad je narod pozvan da se osveti, nitko se nije javio. Bradati četnici, od kojih su neki bili poznati našim mještanima, doimali su im se onako razoružani, poraženi, bez krvavoga odsjaja u očima, dostojni prijezira, ali ne i osvete. Samo je jedna žena, naknadno pridošla, kažu predsjednica AFŽ-a, Antifašističkoga fronta žena, uperila prst u jednoga četnika i rekla: „Njega.” Komandir ili komesar na konju skinuo je strojnicu i sasuo rafal u označenoga četnika. On se prevalio preko ruba jarka i svalio u potocić pokraj puta.

– Tko je bila ta žena? – upita Gare.

– Znam, ali ne ću reći – odgovorih. – Raspitajte se koja je žena tada bila predsjednica AFŽ-a u selu. Da sam tada živio i da sam to gledao, rekao bih, ali ja samo prenosim ono što sam čuo od starijih koji su bili nazočni. No nastavimo s pričom o Raskrižju. Ondje u prvi mah nitko od naših mještana nije pokazao volju da naškodi zarobljenim njemačkim vojnicima. A onda se iz naroda probio jedan čovjek koji je imao oko trideset pet godina i zatrčao se prema povorci. U ruci je držao kramp jer je prije toga nešto krampao oko kuće ili u polju. Kad je čuo da provode zarobljene Nijemce, pohrlio je i on na Raskrižje. Iznenada je najbližem Nijemcu jednim udarcem krampa rascopao glavu. U narodu se čuo glasan uzdah, a neke su žene vrisnule pa se križale spominjući Isusa i Djevicu Mariju.

– Nije moguće! To si izmislio! Ne bi to nijedan naš čovjek učinio! – čuli su se razni komentari iz Jurkove skupine.

– Znam i ja za taj događaj – reče Antonja. On je bio najstariji među nama, rođen 1943.

– Zaslužili su to Nijemci za sve ono što su nam činili. Toliko je naših poginulo pred njihovim bunkerima oko Knina – ljutio se Tricko.

S njime su se složili Jurko i Stipac. Zato sam opet uzeo riječ:

– Kad te netko goloruka, nevina, razoružana, podmuklo napadne oružjem koje si mu ti kupio, kao što su nas '91. napali Jugoslavenska narodna armija i četnici oružjem koje je Hrvatska platila, onda se imaš pravo svim sredstvima braniti, pa ako nemaš oružja, i zubima ako treba, ali kad je neprijatelj poražen, razoružan, onda treba osuditi zločince i kolovođe, a unovačene vojnike na koje nema pritužbi pustiti svojim kućama. Kad je ona žena uperila prst u četnika iz susjednoga sela, ona je uperila prst u nekoga koga pozna, kao i njegova nedjela, ubojstva, silovanja, pljačku..., ali doći do kolone zarobljenih njemačkih vojnika i krampom raspoloviti glavu momku kojega nikad u životu nisi vidio, nešto je posve drugo i za to nema opravdanja.

– Ti si tamo bio! Ti sve znaš! – naljutio se Jurko.

– Kao što znaš – nastavio sam – ti i ja rođeni smo u istoj godini poslije onoga rata i to nismo doživjeli, ali ja sam to čuo iz više izvora. Za razliku od tebe, ja slušam naše ljude, njihove priče i pamtim. Ljudi pričaju da ne zaborave ono što znaju i pamte, a što su stariji, sve otvorenije iznose istinu ili barem ono u što vjeruju da je istina. A neki se i ispovijedaju, samo ih treba poslušati kad govore o sebi ili drugima. Grob nesretnoga Nijemca bio je na Raskrižju sve do 1971. godine.

– Zašto baš do te godine? – upita Gare.

– Zato što su te godine predstavnici njemačkoga i jugoslavenskoga Crvenog križa iskopali kosti vojnika i predali ih roditeljima koji su ih odvezli u Njemačku. Zavladala je kratka šutnja. Bilo bi dobro da je na tome završilo, ali nije.

– Ispada da ti znaš tko ga je ubio? – prekine tišinu Tricko.

– Znam.

– Sto posto? – upita Jurko.

– E sad, nikad nije sto posto. Bilo bi da sam to ja vidio, ali ja sam čuo od najmanje desetak ljudi u raznim prigodama i razdobljima. Da su spominjali različita imena, posumnjao bih, ali govorilo se uvijek samo o jednom čovjeku.

– Prijatelji dragi, ovaj naš Stipan priča nam neku svoju novu priču u koju ja ne vjerujem – reče Jurko.

– Po svom običaju izmišlja – doda Tricko.

– Da je to istina, i mi bismo znali – reče Stipac.

– Ima tu nešto – stavi prst na čelo Gare.

Jedino je Antonja šutio. Vjerojatno je i on znao tko je nasilnik, ali nije se izjašnjavao.

– Zadržimo se na ovome što je rekao Stipac – nastavio sam. – „Da je to istina, i mi bismo znali”, rekao je. Možda se pred vama i sličnima nije o tome govorilo. Možda je to učinio netko blizak vama. Uostalom, što mi znamo o svojim očevima, stričevima i ujacima. Znamo samo ono što vidimo ili čujemo u kući. A što selo misli i zna o njima, o tome se u kući ne govori, čak ni kad je starijim ukućanima nešto poznato. Na primjer, možda vi nešto znate o mom ocu što ja ne znam ili ja o vašim očevima što vi ne znate.

– Uh, kakvo mudrovanje! – nasmije se Stipac.

– Daj reci više što znaš, pa idemo u vodu – podrugljivo će Tricko.

– Ja sam siguran da moj ćaća ne bi mogao takvo nešto napraviti – reče Jurko.

– On ne bi ni mrava zgazio.

Nešto slično izjavili su i ostali, pa sam i ja rekao da ne vjerujem da bi moj otac „takvo nešto mogao napraviti”, ali, dodao sam, nisam ga izuzeo jer nisam siguran zna li se nešto o njemu o čemu ja nemam pojma.

– Iz ovoga zadnjega što si rekao dalo bi se zaključiti da ti možda znaš nešto o ocu jednoga od nas ostalih – reče Jurko.

– Znam – rekoh sad već siguran da se ne ću moći zaustaviti. Htio sam slomiti tu sigurnost kojom trojica brane svoje očeve od mogućih sumnja, pa i onaj čiji je otac zamahnuo krampom.

Napetost se mogla na koži osjetiti. Trebao sam tada stati, ali nisam, neki vrug me tjerao da idem do kraja.

– Znam da je otac jednoga od vas imao onoga kobnog dana kramp u ruci – rekao sam i pokajao se.

Kao da je iznenadni tmasti kišni oblak prekrpio sunce, tako su se smrkнула lica trojice naših sugovornika. Bili su sigurni da se moja tvrdnja odnosi na jednoga od njihovih očeva jer sam gledao u njih na drugoj strani stola, a ne u Antonju i Garu koji su sjedili do mene i koji su se samo uozbiljili. Ponavljam, rekoh i pokajah se.

– Ti si lud! – zareža Jurko i naglo ustade. Isto ponoviše Tricko i Stipac. Zatim se sva trojice uputiše prema vodi. Ostao sam nijem, svjestan da sam pretjerao iako sam govorio istinu.

– Zbilja znaš tko je ubio Nijemca? – upita Gare kad su ona trojica zaplivala u rijeci.

– Znam i ja – ubaci se Antonja – ali nisam htio reći. Nisi ni ti, Stipane, onoliko trebao reći.

– Sad je kasno. Povukli su me za jezik – počeo sam se opravdavati.

– Pa recite i meni! – gotovo viknu Gare.

Antonja i ja se pogledasmo, pa kao da smo se dogovorili, obojica odmahnu-smo glavom, čime je Gare bio nezadovoljan, ali bilo mu je uzalud.

Znao sam već tada što će uslijediti. Jedan po jedan od one trojice pitat će me kad me vide nasamo što je istina od onoga što sam govorio. I bilo je tako. Svoj trojici odgovorio sam na isti način, da sam sve skupa izmislio samo da ih malo spustim na zemlju. Ali ništa nije pomoglo, naši su se odnosi poprilično ohladili.

I u ovoj priči koju dovršavam u listopadu 2022., petnaestak godina od onoga razgovora na rijeci, ne ću otkriti čiji je otac zamahnuo krampom. Svi naši očevi bili su davno pokojni kad smo vodili onaj razgovor, a mi, sinovi, nismo odgovorni za postupke svojih roditelja, pogotovo za one prije nego smo se rodili.

Zato sam osim svoga i izmislio imena ostalih sudionika onoga davnog ljetnoga razgovora, da čitatelji iz našega kraja ne mogu ući u trag trojici, od kojih je jedan sin ubojice s Raskrižja.

Igor Šipić

Vrgada

Igor Šipić

Vrgada safari – U nastajanju za Euridikom

Za obiteljske dite 1997. krstarili smo motornim brodom *Dida2* zadarskim arhipelagom. Koncem srpnja doplovili smo do Ugljana, na krajnjem istoku otoka u Kukljici smo u posjetu Anki, sestri moje bake Šibenke. U brodski Dnevnik tada sam zapisao: 30. 7. srijeda. Ustajanje u 7:00. Igoru je rođendan. 7:30 krenuli u Zadar odvesti tetu i barbu. Stigli u 7:45. Iskrcaj u luci na benzinskoj crpki. Nastavljamo plovidbu za Tribunj.

Posejdon je toga jutra očito bio sklon idili. Prošao sam i fortunale tramontane, force juga i škripe maestrala, ali nikad još nisam vidio tako nepomično more. Bonaca je umrtvila Pašmanski kanal zrcaleći nam s površine sunce u oči. Proletjeli smo naprosto Biograd i Pakoštane, ušli u Vrgadski kanal. Vrgada je čuvar vrata u unutrašnju plovidbu koja će završiti Zadarskim kanalom. Tako je od antike, Justinijana do Porfirogeneta. Prvo na što sam upozorio posadu bila je čudna *fleka* boje zahrđaloga željeza na sjevernoj obali otoka, kao da je netko teško plakao. Tada nisam poznao Nikšu.

„Nema ga, iša ti je”, čulo se s druge strane slušalice. Štošta se u glasu žene prepoznava po boji ili tonu, kad je zadovoljna, ili kad joj baš i ne ide navika, ustaljena praksa odlazaka muževa. Sve mi je govorilo – sad ili nikad! Toliko sam puta s magistrale gledao Vrgadu na putu do Zadra, uvijek pri ruci, a stalno izvan ruke, činila se nekom neminovnošću, nekom proročicom, starom curom, zavijenom u crno udovicom. Jednom sam morao zagaziti u tu noć!

Nikola, Nikša, Nike, po očevim korijenima Vrgadin, povremeno bi znao naprosto nestajati, što je samo pojačavalo mi nakanu – E, nećeš ti mene! Rijetko je koji otok ostao gladan mojeg sidra ili cime. I netom li sam nazvao i pomislio – mogla bi jutros mala s mlikom i produžena u veliku do pola – ode Odisej na Itaku. Kao prosac, ne znajući kakvu ću to ljepotu snubivati, što me čeka, kamo to idem, bio sam siguran u jedno – nešto mora prosuditi tu izmučenost. I neću darovima na nju, ponuditi ću sebe, Erosa, tek izašlog iz mliječnog Kaosa. Kraj kolovoza uvijek je dobar za one što ostaju, kad ono svi odu i Jadran krene snivati novo proljeće. Do Pakoštana je sat i pol vožnje, a onda parkiraš na granici starog svijeta i novih otkrića.

Zemaljski ustroj života bez luka nije moguć. Bez njih i mora su ništa, znao sam to ogledajući se iz kafića u Pakoštanima. Brodica će uskoro za jedinu luku i naseljeno mjesto otoka. Dok čekam, prisjećam se scene iz mojih *Ližnjanskih zapisa*: u Fažani sam, Igor Mandić sa svojom Slavicom u kafeu čeka brod za Brijune. To mi je sad prigoda, misao malog *porta*: nisam nikad sumnjao da ta njegova ustobočena *antikontra*, a do pred kraj u *Predsmrtni dnevnik* upisana dvojasnost otpora promjenama, koja će negdje na putu potkopati samu sebe, ne bi bila tek krabuljna maska. Slušao sam taj, među posljednjima, drhtureći intervju. Znam, lako je napucavati život kad tramvaji voze s presjedanjima, no tada će ispaliti „o slobodi”, *alias* covid maski – tko sam ja, „prstac zabijen u betonski neboder”. Možda je to prava bit naravi koju je gajio kao maksimum svoga života, a sad ju podsvjesno izrekao i u duhu i u tijelu sebe, u čitavosti i čitatosti: „Ako te strah, tek onda napiši tu rečenicu!” Ne bih volio da me pamte po velikoj rečenici! Tek onda rat će se rasplamsati. Uzme te za taoca, a onda shvatiš da ti pištolj drži, apsurdno je to, ali ipak obična riječ. Braniš se smrću od smrti, lakše je podnijeti istinu: sutra brod neće više stići, nema Brijuna, ni Rade, ni kafea, sunce neće izaći, neće se spustiti noć, more će biti uvijek isto, a on, nemoćan, zabijeni prstac, i dalje će – Ne! – Bogu. Poznato mi je to božje stvorenje, natukao sam ga se pod morem. Moguće, da smo više čekali, i više brodova ispratili, možda nam ne bi promakla budnost nad sobom.

Činjenica jest da povijest pamti pod morem, pakoštanski porat za antike rimska je luka *Asseriae*. Liburni gospodare i Kvarnerom i Otrantom, blizu su templarske zidine u Vrani, čuvari krune i insignija nisu dočekali brodicu koja je upravo stigla. Nije politička, ali počinje borba za stolice. Gajbe, vreće, kupus, salata, svi traže svoje mjesto, nije li bure i juga. Tada je samo čekati i Bogu se moliti – ona Nikina, kad na školj poziva ministra: „Dojdi kad se jugo lažinon propinje... Dojdi kad nabote vrata, armeruni... Dojdi kad reštije parapet priskaču...”. U lokalnom govoru *reštije* su valovi. Lako je biti ministar, teško je biti otok, zimi!

Pokrcasmo se, već im vidim iz pogleda, imam ta školjarska iskustva, *furešt* sam, sputnike muči tko sam, komu, kamo idem? Najradije bih – šta te briga di iden – ali ljudski je, kako ćeš zamjeriti otoku, što ćeš reći toj osuđenosti, a želi nešto doznati o tebi! Makar je i bila riječ o privatnosti ili intimi. Ali, da ja obrnem priču, pa pitam njega, kako je njemu? Moraš čuti tu tugu *kalafata*, dok sam otvara i svoje buže krpi! Na uvidu javnosti samo su rađanja!

Ni isplovili nismo, a kao da vidim svog drvenog konja iz pedesetšeste, nakon danajskog početak moga svijeta. Mali otočić svetog Justina zalijepio se za more zaigravajući društvo dvaju otočića zdesna. Istoimena crkvice iz 17. stoljeća, građena na još starijim temeljima, i staro groblje na otočiću, bizarno ili ne, pozivaju na ljepotu umiranja. Za počinka jedan jedini bor će s tobom u to malo vječita hlada.

Ne traje dugo, kojih pola sata plovimo, i kako se približavamo otoku, vidim, onaj privid od *maće* nije više prispodoba, već odron crvenice. Kad ne možeš su-

čiti pobješnjeljoj buri, moraš znati kako pružiti otpor, kako graditi pristanište. Mulovi će od Mediterana učiniti utvrdu kulture. Ovdje je ta reminiscencija potpuna, moraš se znati nositi s kulturom ponosa uvijek između propasti i ljepote. Pristajemo, za gatom je uvijek gužva, treba vidjeti tko je stigao, što nosi, za svaki slučaj pri ruci je uvijek *kariola* i mali poljski prikoličar.

Selo Vrgada zavuklo se za uvalom, s malim *portom* razvilo je pravi suživot – *diznilend* suhoziđa, mostića i mulića, podsjetnik je na murtersko-betinsko saće. Iako barke ne možeš zavarati mirom, znaju one, u osvit će glad na usta, opet cima, mriža, parangal, udica. Cijeli mali geto malih života tu je kako bi prkosio vremenu, i danas ću upoznati nove prijatelje: prazne i napuštene crvotočine, zrnja odrine nedozrela u neimanju snage. Obično u ovakvim mjestima pred kućama sjede starice, ovdje su danas ulice te naše starice, crnih marama nema, znači nema ni mornara. Netko je dobro pomiješao karte!

Mislio sam, Nikola ne zna da dolazim, samo ću se pojaviti na vratima, ali „ona” mu je najavila. S očevine, otucao je žbuku do gola kamena, stoljetne vlage, posolice je od mora udaljenog koju desetinu metara. Prvi red do mora ima mana, ali prednost je brodica na kućnim vratima. Sve je na ruke, penta, mriže, vesla, pa i lovina. Veseli ga moj posjet, ali što bismo uopće sad mogli uloviti – ništa! Zato je blizu dobra stara *pizzeria Fjaka*. Još živi svoj ljetni san. Kao i umjetnost na fotografijama Nikina brata, s ceste nudi je šetaču u *smišnom* galerijskom ambijentu. Pratim njegove izložbe u splitskom Foto klubu, veseli ga da baš onako kako sam i stigao, pustolovno, gledam na njegov otok. Drago je i meni, u rukama mi je digitalni *Canon*. Bit će to *Vrgada safari*, 99 kolora će ostati vječni spomen na „utvrdu” kojoj sam prvi put pod halje dospio.

Da bih opravdao postojanje, ona i ja moramo sami. K toj ktoničkoj čudi dva brda su uvijek dva brda, putenost je uvijek putenost. Na onom sjevernom ostatci su srednjovjekovne utvrde, zovu je Gradinom. S naše strane, nad mjestom, drugog vrha se drži crkvice sv. Trojice. Uvala, taj mali geto, utočište, leži među njima. Druga, rasnija, dublja, onako baš muški nabrijanija, otvorena je vjetrovima sjeverozapada. Mnogi drže i stara antička luka.

Ovdje su svi planovi suvišni. Podigneš glavu i vidiš sunce, tu je i ne moraš se brinuti. Podne je, do *pizze* ću valjda uspjeti, ispet ću tu moju *staricu* što podsjeća na babilonski prizor spirale i kule. Od pristaništa vodi do Sv. Trojice, pa vjerojatno ne griješim ako u starini vidim hodočasnički put uz koji su nicala kuće i rasle obitelji. Ne želim pasti na prvom koraku, i ulice su majke, i ulice imaju svoju djecu, ali ovdje nema baš nikoga. Škure, grilje, vrata, zaprečene, zatvorene, zamukle su u svoje mrakove.

Sve je na usponu i nedavno i nedaleko. Simpatični mali trg i netom restaurirana crkvice Gospe od Zdravlja alibi su pobjeglom vremenu. Svježina fuge i kamena daje naslutiti – do njezinih je koljena hoće li izdržati torturu stoljeća pred nama. Ruina dvorca Damjani, za leđima joj, svjedoči tu povijesnu istinu: od cijele slave života, jedino su imanje prazne arkade, lukovi i okna vanjskih zidina, sve što je ostalo od kratkotrajnosti pogleda na uvijek prisutnu čežnju k

zapadu. Eh, sunce! Teško je povjerovati, ali kao da je napalo i sâmo plemstvo, iz užasa raspada, rasula, matonela što vire iz karijesa kraljevine, još je starac, zub vremena, i još se ne da.

I sad bih morao razviti teoriju svega. Drugo ime svijeta je ljepota! Što ju više ispinjem, više sam zidovima stiješnjen, nailazim na pustoš u kojoj još ima života toliko da shvatim – nema ničega bez kontrasta – kroz objektiv gledaš jedno, a svjetlo bilježi drugo. Između pustoši i ljepote leži istodobnost, hvatam ju u mrežu raspravljajući sa Stvoriteljem. Kako je kvadar u mreži, mreža sva u rupama, a onda si sitom nazvao sve što bješe i što jest? To sve, probilo se u korov! Podsmijeha li vremenu, pod mladom smokvom dva stoga novog crijepa prekrilo je lišće, još više će soli na ranu. Ovo nije ni moderna ni renesansa, ni nadrealizam ni impresionizam, ovo je čista antika. Taj posljednji put vrata su *piturana* možda i pred Tobom, lišaj još nije bio u okeru, kamen u bršljanu, napadnut. Tâ nisu ni Grci bili ludi kad su najljepše od mita pripustili Stiksu. Zar ne čuješ, grede popuštaju, rupama ponestaje snage, krvožedno korijenje neće temelje, hoće cijelu kuću. Volim se izražavati fotografijom. Osjećam se kao more što dolje udara o vanjske hridi otoka – vani bjesni, iznutra boli!

Što je sve čovjek u stanju načiniti da bi opravdao bijeg od velikog ništa. Kao u košnici ovdje sve vrvi detaljima, vrijeme je paučini udijelilo zeleni umjetnički ram. Moderna instalacija – izvolite! Električni kablovi zmijoliko se povijaju s kuće na kuću. Jadan *fumar*, nagnuo se kojih dvadesetak stupnjeva, pošao za mirisom česmine. Sve drugo kao da je propalo pod teretom dima, republika i država, predstava i publika.

Na korak do vrha je kuća, ne odustaj, pogledaj me, bori se! Vrata samo što ne pokleknu. Znam za mnoštvo ulaza u podzemni svijet. Netko je već prošao, na desnoj vratnici piše zeleno izbljedjelo: ŽIV... Biblijsko bijelo grožđe visi na odri ni pod listom loze. I poezija je slika, svjesna da drugi put piše svoj *Kabao Stiksa (solilokvij za monodramu)*: „Narval je usnuo san, pod česmom ispire grozd, oči žene kao obrani vinograd; zrno po zrno, k njenim usnama krenut će početak svijeta, iskušaj; Narval pruži ruku, staru plijesan, miris žene levijatanom postade, otad će užad progoniti Arktik, uza ženu će lijegati ocean, čovjek će biti prahom.”

Što je uopće ostalo od naših snova? Stravična je slika prozora kad od ruku *maranguna* ostanu tek dva leptirova krila, jedan još uspravan, drugi klecnuo ulijevo. Izbom je još mirisa tijela, kao što je i trulećoj *koltrini* tog ogoljelog patnika Veronikin veo najbliži trvenju duše između umiranja ljepote i neminovnosti prijelaza. Dopušta ti toliko da poviriš u vlastite mučnine. Već u vrtu je na vagi suhih ogoljelih grana smokve i jednog jedinoga ploda napola zelena napola žuta, mlada srca i *prišla* tijela. Kliknuh – Euridika, moja Euridika!

Na vrhu sam, prema jugu i moru otok se spušta u zaravni. Golema gustirna raskrilila se betonom, i ovdje je lišaj napao pretresajući zemlju. Suhi snopovi smilja crpe snagu nekog dragog sjećanja. Crkva sv. Trojice nije ona moja poljudska, šesterolisna iz 9. stoljeća, ali barem shvaćam što se tu dogodilo: sve je pucalo od davanja, djevojka je bila spremna za ženu, a oni su otišli... u gradove, podizati industrije, pozavršavati *skule*. Dugo se nisu vraćali, žena se ugasila, ona s magistrale. Pa zar nije ljepote – u nastajanju za Euridikom!

Neki drže kako je ime Vrgade u korijenu „vrh-grad”. Meni je bliža činjenica da se sada nalazim „vr’ hada”. Ako hoćeš kožu života, dođi nakon žesti ljeta, jedino tako nećeš izgubiti. Niz strminu ću, već sam dobra dva sata u nastojanju. I znam da se ne smijem osvrtni.

Do polaska je još par sati, a nisam stao na sjeverno brdo. A i kakav bih *marinero* bio kad se ne bih *utoćao*. I to pod odronom, ispod *maće*, na plaži koju mještani zovu Podbrizi. Šetnja nakon jela je razgrađujuća pa sam na oprezu, pod nogama se doista stalno nešto odranja. S ruba gledam dolje, kao da je nevjestu izvaljalo u bjelinu vjenčanice more, sva u šljokicama i oblucima, nadohvat otočiću Artinu, čini se, za dobre oseke, zavrnut će nogavice pa će sprudom pod borove. Spuštam se na noževe sike i skačem u more, i toj sam udovoljio bludnji, nakon duge stanke ponovno dodir – koža i more, tijelo s morem. *Hemonystraat bb!*

Brodica polazi u 18:00.

Na Vrgadu sam krenuo oko 7:00. Prva fotografija koju sam snimio na polasku s vidikovca iznad Trogira zabilježila je uistinu nesvakidašnju pojavu. Sunce je padalo na vrata između Marjana i Čiova. Na površini mora srebrni se bljesak iz neke vatrostalne emulzije izdizao u svjetlosni stup. Dosezao je nebo. Ako nisam nikada, tada pomislih – aha, Uskrnuće! Upravo snimam posljednju fotografiju safarija: počinje ukrcaj, okrenuti smo prema sjeveru, gledamo kopno; u boje *Torcide* oslikan je mul, što ga čini manje betonom, više životom. Zadar je bliže, ali Hajduk živi vječno! Nikola gura kariolu, sumještanim pridržava *pentu*. Tako je na otoku, sve završi na remontu.

Odlazeći, znao sam, ponovno sam na početku, posljednji čin solilokvija monodrame. *Na daske se spušta kabao*: „Narval se prisjeti hladi vode pod česmom, žena je ležala, očima se držeći svijeta; nadvijen nad njom, hranio je pticu, prvu veliku ljubav, fotografski studio crno-bijelih ljeta. Volio je ženu, istok i zapad, sjever i jug, zavolio kuću stvorenu kao procjep i san, ušao; tko bi rekao, da tako pucaju paralelni svjetovi, da se tako hrane golubice, bijelo da se crvenim ocijedi. Narval primi kabao, prinese ga usnama, zna da će žed poljubiti život, niz rijeku će ta vražja preciznost sata, stalna iluzija među nogama, između skulpture i sjene nad bijelom zastavom.”

Jutro je, budim se u temperaturi, 38 i koju pokazuje živa na termometru. Neke su fotke uvrštene u Nikinu pjesničku zbirku o *vrimentu recesije, gube i batudi*, druge će uskoro u izložbu. Nosit će ju njegov *didu*, oslikan s u križ uhvaćena dva vesla na zidu ribarskoga geta. Tako se umire, i tako se rađa na otoku. Duboko u duši gravitacije, narvali su sami, ubogo sami, milijunski grad.

(Iz putopisne zbirke, *wallstreet bb*)

Šibenik

Kaptol (kod Požege)
(Izvor: YouTube)

Vera Vitori

Prva cjelovita bibliografija *Diadore*: 1959. – 2021.

Bibliografija časopisa Diadora

Elvira Katić, Marina Maruna

Arheološki muzej Zadar

Zadar, 2022.

Ove godine Arheološki muzej Zadar proslavio je 190. obljetnicu djelovanja te je u toj prigodi upriličen dvodnevni svečani program koji se održao u prostorijama Muzeja. Program je započeo 29. studenoga predstavljanjem originalnog suvenira Muzeja – pozlaćenih naušnica izrađenih prema modelima iz 8. st., s nalazišta Nin i Visočane, koje je prezentirao dr. sc. Radomir Jurić.

Drugoga dana, 30. studenoga, program je nastavljen predstavljanjem knjige *Bibliografija časopisa Diadora*, autorica Elvire Katić i Marine Marune, u izdanju Arheološkog muzeja Zadar. Bibliografiju je predstavila mr. sc. Vera Vitori, nakon čega su uslijedile riječi autorica. Svečanost su obilježile izvedbe učenika Glazbene škole „Blagoje Bersa”, a program je moderirala muzejska djelatnica Marina Brkić.

Nastavak svečanosti u večernjim satima protekao je uz otvorenje retrospektivne izložbe Muzeja.

Tekst svoga predstavljanja navodim u cijelosti u redcima koji slijede.

Lijep pozdrav svim nazočnima, uz čestitke ravnatelju Arheološkog muzeja Zadar gospodinu Jakovu Vučiću i djelatnicima Muzeja u povodu 190. obljetnice osnutka Muzeja.

Osobita mi je čast i zadovoljstvo što sam u prilici predstaviti tiskanu publikaciju *Bibliografija časopisa Diadora*, autorica Elvire Katić i Marine Marune. Predstavljanje ću započeti kratkim životopisima dviju autorica.

Elvira Katić završetkom Filozofskog fakulteta u Zadru stekla je zvanje profesorice hrvatskoga jezika i književnosti, a potom i diplomirane knjižničarke. Od 2003. do 2015. obnašala je ulogu voditeljice Stručnog vijeća knjižničara osnovnih i srednjih škola Zadarske županije. Za predan i inovativan rad u školskom knjižničarstvu dodijeljena joj je *Nagrada Višnja Šeta* za životno djelo. Godine 2018. umirovljena je kao stručna suradnica savjetnica u Klasičnoj gimnaziji Ivana Pavla II., uz najvišu državnu nagradu za značajna ostvarenja u odgojno-obrazovnoj djelatnosti – *Nagradu Ivan Filipović*. Osim stručnih članaka iz područja knjižničarstva te prikaza, osvrta i recenzija u književnim časopisima, objavila je i čitav niz autorskih knjiga.

Marina Maruna na Filozofskom fakultetu u Zadru stekla je zvanje diplomirane arheologinje i povjesničarke umjetnosti, a potom i diplomirane knjižničarke. Radila je u Znanstvenoj knjižnici Zadar, a danas u Knjižnici Arheološkoga muzeja Zadar. Stekla je zvanje više knjižničarke (2014.), a knjižničarskom savjetnicom postala je 2021. Uz promicanje specijalnog knjižničarstva i aktivno sudjelovanje na stručnim skupovima, predavanjima i radionicama, mentorica je studentima Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru. Objavila je više stručnih radova iz područja knjižničarstva. Aktivna je članica Društva knjižničara Zadar i Komisije za muzejske i galerijske knjižnice.

Danas pojam *bibliografija* podrazumijeva dvostruko značenje – jedno u smislu znanstvene discipline koja se bavi načelima i metodološkim postupcima izradbe različitih vrsta popisa, i drugo u smislu popisa bibliografski obrađene građe.

U slučaju ove knjige radi se o popisu stručno, prema bibliografskim pravilima obrađene građe. Svrha je bibliografije omogućiti korisnicima brzo pronalaženje bibliografskih podataka koji su im potrebni za stručni, znanstvenoistraživački ili neki drugi rad.

Bibliografska djelatnost često prolazi ispod radara šire javnosti, dijelom zbog nepoznavanja svrhe ovakvog uratka i nedostatnog znanja o zahtjevnoj metodologiji izrade koja uključuje: istraživanje, sabiranje, odabiranje, opisivanje, vrednovanje, klasificiranje i konačno, objelodanjivanje knjižne ili neknjižne bibliografske građe.

Prikladno je podsjetiti se osnovnih povijesnih činjenica koje bibliografsku djelatnost smještaju u zemljopisno širi – europski i uži – domaći kontekst. Poznato je da je prvu bibliografiju 1522. izradio Talijan G. Nevizzano iz područja prava, prvu opću bibliografiju 1545. s opisanim načelima izrade napisao je Švicarac K. Gesner, koji se smatra i utemeljiteljem ove vrste. Kod nas prva bibliografija datira iz 1718. – *Numizmatička bibliografija* Dubrovčanina A. Bandura. Prve nacionalne bibliografije izrađuju u 16. st. Francuzi, prva tekuća nacionalna bibliografija pokrenuta je također u Francuskoj 1811., a kod nas je prvu hrvatsku retrospektivnu bibliografiju 1860. izdao I. Kukuljević Sakcinski.

Ubrzan razvoj znanosti u 20. st., koji prati i tiskana produkcija knjiga i časopisa iz raznih znanstvenih područja, potiče izlaženje stručnih bibliografija u sve kraćim intervalima, bibliografski rad poprima globalne razmjere, na nakladničkoj produkciji svake zemlje temelji se izrada tekućih nacionalnih bibliografija koje postaju obvezatne, a u Hrvatskoj je za taj posao od 1990. zadužena Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.

Može se konstatirati da je znanstveno područje arheologije u Hrvatskoj bibliografski obrađivano, a kao bibliograf istaknuo se i naš uvaženi Zadrani Aleksandar Stipčević. Međutim, bibliografska obrada arheoloških časopisa, sudeći prema knjižničnim katalozima kao izvorima informacija, rjeđa je pojava. Takve su bibliografije najčešće objavljene kao prilog matičnome časopisu, a ne kao samostalna publikacija, primjerice *Bibliografija časopisa Histria archaeologica 1-30 : 1970.-1999.* autorice Ondine Krnjak te bibliografija *Sadržaj Diadore od sv. 1, 1959. do sv. 20, 2000.* autorice Branke Nedved.

Bibliografija koju danas predstavljam idejni je nastavak prethodno spomenute. Međutim, ono što smo dobili monografijom autorskog dvojca Katić – Maruna opsežniji je i složeniji bibliografski uradak.

Građa koja je ovoj Bibliografiji poslužila kao izvor serijska je publikacija – godišnjak Arheološkog muzeja Zadar *Diadora*. Obuhvaćeno je razdoblje od 62 godine kontinuiranog izlaženja glasila u kojem, osim djelatnika zadarskog Muzeja, radove objavljuju i stručnjaci iz drugih ustanova Hrvatske i inozemstva, koji donose značajne spoznaje iz područja arheologije, povijesti i povijesti umjetnosti.

Dodatna je vrijednost časopisa kategorizacija radova te primjena klasifikacijske sheme koja definira sadržaj rada od broja 10(1998). Novitet je i dvojezično izdanje, na hrvatskom i engleskom jeziku od broja 23(2009). Osobiti uspjeh predstavlja uključenje *Diadore* od broja 28(2014) u krug renomiranih i kvalitetnih časopisa na *Hrčku* – portalu znanstvenih i stručnih časopisa s otvorenim pristupom, čiji su članci dostupni *online*, a svatko tko se bavi istraživačkim ili znanstvenim radom svjestan je neprocjenjive vrijednosti takve pogodnosti.

Bibliografije podliježu kategorizacijama, pa donosim i prikaz klasifikacije ove Bibliografije prema različitim kriterijima.

Bibliografija časopisa Diadora prema vanjskom obliku izdana je kao samostalna tiskana publikacija; s obzirom na izdavača ili nakladnika ovo je bibliografija ustanove – Arheološkoga muzeja Zadar, a prema obliku ili vrsti bibliografija članaka iz časopisa tj. analitike. Uzimajući u obzir razdoblje nastanka građe, bibliografija je retrospektivna – popisuje članke nastale u određenom razdoblju; započinje 1959. godinom jer se prvo godište časopisa, bez obzira na to što je objavljeno godinu dana kasnije, odnosi na 1959. godinu, a završava 2021.

Prema načinu izrade ovo je primarna bibliografija jer je rađena uvidom u izvornu građu (*de visu*), tj. pregledavanjem svakog broja časopisa, a ne, primjerice, prelistavanjem kataloga, nekog popisa i sl.

Uzevši u obzir kriterij sadržaja i namjene građe, ova je bibliografija specijalna jer obuhvaća građu iz arheološkog časopisa, pa je usmjerena prema struci, a prema kriteriju predmeta koji obrađuje, također je usko stručna – donosi popis radova iz određene struke – primarno arheološke, povijesne i iz povijesti umjetnosti, a potom iz restauracije i konzervacije, muzeologije, dokumentacije i knjižničarstva.

Prema karakteru bibliografija je iscrpna jer teži prikupiti svu građu bez obzira na njezin opseg, starost, kvalitetu itd.

Kako je monografija sadržajno organizirana? Od ukupno 147 stranica bibliografski niz započinje od 39. stranice, a prethodi mu opsežan uvodni dio s dvjema cjelinama, koji je predstavljen dvojezično – lijevi stupac na hrvatskom i desni u engleskom prijevodu.

U prvoj cjelini dan je osvrt na nastanak, povijest i ulogu časopisa *Diadora*. Razmatraju se okolnosti rada Muzeja od 19. stoljeća, kada u Zadru izlaze četiri časopisa s kulturno-povijesnim i arheološkim temama, do prilika nakon Drugog svjetskog rata kada zadarski Muzej u suizdavaštvu s Arheološkim muzejom u Splitu izdaje *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*. Nadalje, ukazuje

se na razloge pokretanja *Diadore* i na osnovnu tematsku orijentiranost časopisa koja je prisutna do danas.

Kvaliteta uvodne cjeline očituje se u bibliometrijskoj analizi časopisa koja je podatke predočila i tabličnim prikazima i grafikonima, uključujući broj stranica po svesku, popis urednika po godištima, broj članaka po autoru, zastupljenost autora po svesku i omjer kategoriziranih radova. Kao ostale značajke časopisa navode se oblici usporednih podnaslova tijekom godišta, a od oblikovno-izdavačkih obilježja predočeni su vrsta uveza, format tiska, grafičke firme koje su sudjelovale u tiskanju i brojnost naklade. Nisu izostala ni imena osoba zaduženih za dodatnu obradu i kontrolu teksta: tehničkih urednika, lektora, prevoditelja, korektora te sadržajnih analitičara (klasifikatora), kao i osoba na poslovima grafičkog oblikovanja, računalne obrade i prijeloma.

U drugoj cjelini predočeni su svrha bibliografije, kriteriji izbora i rasporeda građe te opis bibliografskoga zapisa s uputama za korištenje. Navodi se da osnovnu funkciju ove bibliografije – jednostavan pristup i brzo pronalaženje traženih podataka, zadovoljavaju sljedeći kriteriji izrade: popis radova prema određenom znanstvenom ili stručnom te njima srodnim područjima, popis autora koji su objavljivali u časopisu i popis predmetnih odrednica.

Vezano uz izbor građe, ističe se da su iz obrade izuzeti prilozi/dodatci (riječ uredništva, upute autorima i sl.), a kao kriterij za raspored građe poslužio je sadržaj članka. Autorice nadalje pojašnjavaju problematiku klasifikacije članka prema sadržaju, koja uključuje i razradu dodatnih elemenata za obilježavanje mjesta, vremena i oblika sadržaja te daju osvrt na ulogu kazala i rješavanje više-autorske problematike.

Uvodni dio zaokružuje popis literature korištene u radu koja broji 22 jedinice.

U bibliografiji koja slijedi obrađeno je 438 članaka i 190 autora.

Bibliografski niz koji okuplja građu prema sadržaju, koristi se kao alatom klasifikacijskim sustavom podjele znanja prema *Univerzalnoj decimalnoj klasifikaciji*. Ovakav je način prikaza dragocjen i pozitivno ga diferencira od, primjerice, formalnog niza prema imenu autora, kronologiji izlaza časopisa i sl. U svakoj stručnoj skupini nižu se bibliografske jedinice pripadajućeg sadržaja abecedno prema prezimenu autora.

Bibliografija je dopunjena dodatnim vrijednim pomagalicama koja služe kao pristupne točke bibliografskoj jedinici. Čine ih autorsko, stručno i iznimno korisno predmetno kazalo, koje uz predmet, kao i stručna oznaka locira mjesto i vrijeme za konkretan primjer obrađenog sadržaja građe. Uz svaki pojam u kazalu naveden je redni broj bibliografske jedinice s kojom je povezan i pretraživ.

Koja je svrha ove bibliografije? Kao važan instrument u istraživačkom poslu može olakšati pristup informacijama i intenzivirati služenje radovima objavljenima u *Diadori* te poslužiti kao značajno istraživačko polazište znanstvenicima raznih disciplina, koji se bave proučavanjem primarno zadarskog kraja, a potom Dalmacije, Istre, Like i šire. Uredništvu časopisa nudi pregled realiziranih aktivnosti, koje mogu poslužiti kao osnova za usporedbu s uređivačkom politikom i

utvrđenim programskim zadacima časopisa te tako doprinijeti eventualnoj korekciji i profiliranju buduće uredničke politike.

Cilj je Bibliografije ujedno i upoznavanje javnosti sa stručnim i znanstvenoi-straživačkim radom te izdavačkom djelatnošću Muzeja. Rezultati arheoloških i ostalih istraživanja predstavljeni javnosti u muzejskom glasilu doprinose promicanju ne samo muzejske baštine već arheologije općenito.

Ujedno su autorice izradom Bibliografije na primjeren način obilježile dugogodišnje izlaženje kvalitetnoga stručno-znanstvenog časopisa i veliku obljetnicu Muzeja.

Baštinske ustanove i u stručnim krugovima prepoznata *AKM* zajednica (Arhivi, knjižnice, muzeji) ovom Bibliografijom učvršćuju svoju povezanost. Autorice su izradom Bibliografije dale vrijedan doprinos primarno arheološkoj struci te srodnima, temeljeći se i crpeći znanja iz knjižničarske struke, kojoj je temelj organizacija znanja i omogućavanje pristupa informacijama. Kao doprinos toj povezanosti najavljujem i predstavljanje Bibliografije u znanstveno-stručnom časopisu *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, također prisutnim u bazi *Hrčak*.

Za primjere znanja koja treba posjedovati bibliograf navode se: poznavanje osnova bibliografske obrade građe, bibliografskih radova i pomagala, poznavanje povijesti knjige i tiskarstva, jezika, poznavanje područja koje se bibliografski obrađuje, posjedovanje široke opće kulture, uz informatičku osposobljenost, istraživački duh, kreativnost, strpljivost i dosljednost.

Mišljenja sam da su autorice navedene komponente obilno utkale u ovaj rad te im na njemu u ovoj prigodi čestitam.

Zadar, 19. studenoga 2022.

*Tekst pripremila:
mr. sc. Vera Vitori*

Mijo Lončarić

Mijo Lončarić

Josip Matešić

(4. IX. 1927. – 25. III. 2020.)

Josip Matešić

U ponedjeljak, 9. ožujka 2020. prošao sam kroz Kaptol, veće selo, gradić, 15 km sjeverno od Požege, pod obroncima Papuka u srednjem vijeku utvrđeno naselje. Nalazi se u prekrasnoj dolini nazvanoj *Vallis aurea*, zapadno od poznatoga Kutjeva. Počeo sam s istraživanjem govora sela Velika, istočno od Kaptola, koji je punkt *Hrvatskoga jezičnoga atlasa*.¹ Mislio sam istražiti i okolicu Velike, uključujući Kaptol, jer to područje ima znatnih specifičnosti u Požeškoj kotlini.²

Znao sam da je u Kaptolu rođen Josip Matešić, poznati jezikoslovac i povjesničar slavenskih književnosti, profesor Sveučilišta u Mannheimu i utemeljitelj tamošnje slavistike, čiji sam bio gost na Sveučilištu, kao stipendist Zaklade Alexandra von Humboldta. Međutim, istraživanje je tada prekinuto zbog „vjenčića”, a krajem mjeseca stigla je vijest da je 25. ožujka Matešić preminuo. Umro je u 93. godini života.

Josip Matešić, drugo dijete u seljačkoj obitelji, u rodnome Kaptolu pohađa osnovnu školu, zatim klasičnu gimnaziju u Zagrebu. Bilo je to teško vrijeme Drugoga svjetskog rata, mladiće su katkad na vojnu službu privodili s ulice, što

¹ Kada sam 1996. u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje koncipirao projekt *Hrvatski jezični atlas*, u mrežu *Atlasa* uzeo sam sve odabrane govore u Hrvatskoj koji su ranije odabrani kao punktovi u mreži (286), a mrežu smo proširili još za trećinu, tako da je s punktovima u Bosni i Hercegovini te dijaspori bilo predviđeno oko 410 punktova hrvatskih govora. To je trebala biti prva faza istraživanja, a u drugoj bi se istražilo još oko 40 punktova manjina u Hrvatskoj. Do 2010. zbog izostanka financiranja terenskoga rada nisu istraženi svi predviđeni punktovi, istraženi su samo čakavski, a ostala je neistražena petina kajkavskih i trećina štokavskih, iako su štokavci većina Hrvata. Godine 2019. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti koncipiran je novi projekt, koji je prihvatila Hrvatska zaklada za znanost (projekt br. 3688: *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okruženju*), širi od HJA, voditelj akademik Goran Filipi.

² Tada je zbog pandemije bolesti COVID-19 istraživanje prekinuto, a obavio sam ga krajem lipnja i početkom srpnja, ali ne u obujmu u kojemu sam htio. S Matešićem sudjelovao sam na znanstvenome skupu o fra Grguru Čevapoviću 1987. u Požegi.

se dogodilo i Matešiću. Dokazivao je da je đak, a vojnici su ga odveli pretpostavljenomu, gdje ga je oslobodilo poznavanje stihova Vergilijeve *Eneide*. Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu studira narodni jezik i književnost te ruski i njemački. Profesori su mu bili: Barac, Badalić, Hraste, Ivšić, Hamm. Rusistiku studira i u Moskvi. Po diplomiranju 1953., radi od 1954. do 1956. godine (s prekidima zbog boravka u inozemstvu) kao sveučilišni asistent u Zagrebu na Akademiji kazališnih umjetnosti.

Godine 1957. dobiva njemačku stipendiju, studira slavistiku, istočnoeuropsku povijest i germanistiku u Münsteru i Erlangenu. Rezultat je značajno djelo, opis erlangenskoga zbornika pjesama (*Die Erlanger Liederhandschrift – Sprachliche Untersuchung*), što objavljuje iste godine (Kubon & Sagner, München). Od 1963. do 1967. lektor je u Gießenu. Tada nastaje opsežan odostražni rječnik (*Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, I–II, Wiesbaden, Harrassowitz, 1965–67.), u neku ruku predradnja monografije o naglasku riječi (*Naglasak riječi u hrvatskom ili srpskom pisanom jeziku – Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*, Heidelberg, 1970.), čime je habilitiran. Godine 1969. profesor je slavistike u Göttingenu. Zatim radi kao lektor za južnoslavenske jezike na Sveučilištu u Erlangenu i u Gießenu. Docent je pa izvanredni profesor u Fribourgu (Švicarska) i Göttingenu (Njemačka). Bio je pozvan za profesora slavenske filologije na Sveučilište u Mannheimu, gdje djeluje do mirovine. U Mannheimu 1969. utemeljuje Slavistički seminar i dalja njegova djelatnost vezana je za tu ustanovu. Uz rusistiku uvodi studij serbokroatistike (prema tadašnjemu nazivu studija). Prihvaća sveučilišno partnerstvo Mannheima i Sarajeva, s mnogobrojnim interdisciplinarnim simpozijima (slavistika, politologija, poduzetništvo, germanistika, gostovanja književnika). Kako su istakli uz 80. rođendan 2007. H. Fegert i W. Kroll, ostvaruje dobru suradnju u Slavenskome seminaru Sveučilišta u Mannheimu (J. Petermann, R. Hansen-Kokoruš), otvara inovativne studije (kulturni čimbenici u gospodarstvu), a uz veze s južnoslavenskim kulturnim prostorom širi slavistički profil slavistike u Mannheimu s bugarskim, poljskim i češkim jezikom te uspostavlja kontakte sa Sjevernom Amerikom, Rusijom i Australijom.

Bio je prodekan i dekan Fakulteta. Dulje vremena bio je predsjednik Frazološke komisije Međunarodnoga slavističkog saveza. Od 1988. dopisni je član Jugoslavenske (sada Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti te Kraljevske akademije znanosti u Gothenburgu (Švedska). Bio je gost profesor u SAD-u, Australiji, Kanadi.

Istraživao je jezikoslovne poglede predstavnika reformacije i protureformacije Južnih Slavena, utjecaj „panslavizma” na jezik i književnost slavenskih naroda te posebice frazeologiju slavenskih jezika s teorijskoga, dijakronijskoga, sinkronijskoga, arealnoga, poredbenoga i komunikativnog aspekta, pitanja iz područja južnoslavenskih književnosti (bugarske, hrvatske, slovenske, srpske) i ruske književnosti te njezina utjecaja na hrvatsku književnost.

Bavio se rusko-hrvatskim književnim vezama.

U hrvatskome jezikoslovlju važno mjesto imaju njegovi rječnici. *Odostražni rječnik hrvatskog ili srpskoga* (*Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, I–II, 1965–67.) pionirsko je djelo te vrste.

Zaslugom Matešića Mannheim postaje frazeološkim središtem, osniva se mannheimiska frazeološka škola. Tamo nastaju i pionirska frazeološka djela, uz pomoć suradnika izrađuje prvi jednojezični *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982.) s oko 12 000 frazema. Suautor je i redaktor *Hrvatsko-njemačkog frazeološkog rječnika* (1988.) s više od 18 000 hrvatskih frazema i njihovih njemačkih ekvivalenata, a uređuje i *Rusko-njemački frazeološki rječnik (Russisch-Deutsches Phraseologisches Wörterbuch, 1999.)*. Objavljivao je radove o različitim frazeološkim pitanjima i oni čine trećinu njegovih objavljenih radova (što je posebno prikazala Željka Fink u svojem nekrologu). Obradio je problem frazeološke sinonimije i varijantnosti, analizirao hrvatske poredbene frazeme, odnos tvorbe frazema i tvorbe riječi; razmatra stilsku stranu frazema, lažne prijatelje u frazeologiji, komunikacijsku ulogu frazema; usporedio je hrvatsku frazeologiju s onom drugih jezika – slavenskih (posebno ruskoga) i neslavenskih (uglavnom njemačkoga); bavio se frazemima u Bibliji i hrvatskoj književnosti („Frazeološka antonimija u spjevu *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića”, 2000.). Razmatrao je frazeologiju u rječnicima, izradu frazeoloških rječnika („Probleme der russisch-deutschen Phraseologie (am Beispiel der Erstellung eines phraseologischen Wörterbuchs)”, 1981., s Petermannom, “К вопросу об оформлении фразем в словаре (на материале русской и немецкой идиоматики)”, 1987.). Isticao je važnost dijalektne frazeologije („O problemu dijalektalne frazeologije. O važnosti dijalektologije kao znanosti”, 1988., „Historijska frazeologija i dijalektologija u slavenskim jezicima”, 1998.).

Na Međunarodnome slavističkom kongresu 1978. u Zagrebu izabran je za prvoga predsjednika Komisije za slavensku frazeologiju Međunarodnoga slavističkog komiteta, što ostaje 25 godina (zatim je njezin počasni predsjednik). Valerij M. Mokienko istakao je njegove zasluge u održavanju frazeoloških konferencija u mnogim europskim zemljama, što je bio prinos zajedništvu i međusobnomu razumijevanju. Prva je međunarodna konferencija o slavenskoj frazeologiji održana 1981. u Mannheimu, zatim u Poljskoj, Slovačkoj, Češkoj, Bugarskoj, Rusiji, Bjelorusiji, Ukrajini, Hrvatskoj – rezultat su brojni zbornici radova.

Od književnih tema dotiče se pitanja južnoslavenskih književnosti u usporedbi s ruskom („Hrvatski narodni prepород i ruska književnost”, 1983., „Das Kroatische Drama und L. N. Tolstoj”, 1982., „Hrvatska moderna i F. M. Dostojevski”, 1983.). Piše o recepciji južnoslavenskih pisaca na njemačkome govornom području („O recepciji Andrićeva djela na njemačkom jeziku”, 1980.), o Vladimiru Nazoru (1991.), o *Pjesmi nad pjesmama* Janka Polića Kamova (1996.). Bavi se i slovenskom književnošću. „Die Bedeutung dieses Wörterbuchs besteht darin, daß hier erstmals der phraseologische Bestand des Kroatischen oder Serbischen auf der Grundlage einheitlicher Kriterien geschlossen dargestellt wird”. Ostvareni su kriteriji: „Idiomatizität und das Vorhandensein von mindestens zwei autosemantischen Komponenten.”

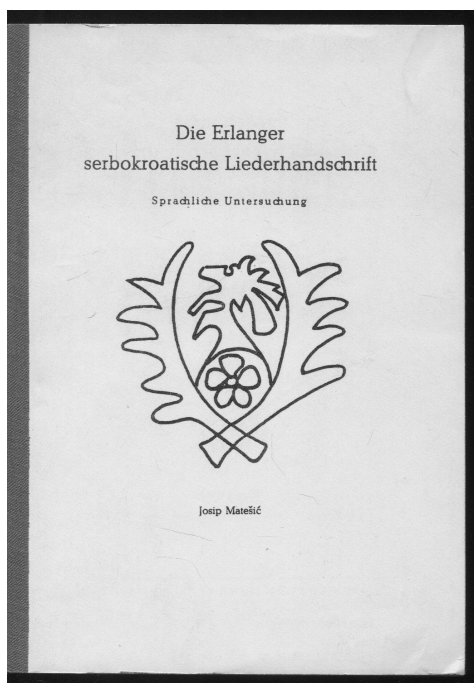
Započeo je rad na njemačko-hrvatskome rječniku. Prihvatio sam kao predstojnik Zavoda za hrvatski jezik suradnju dviju ustanova na tome velikom djelu (sudjelovao sam nešto i sam u izradi i redakciji). Rječnik je opsežan (2075 str.) i

aktualan (*Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch / Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*. Zagreb, Globus, 2005.).

U *Analima* Leksikografskoga zavoda u Zagrebu 1955. objavljen mu je rad „Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike”.

Istraživao je govore u svojoj Požeškoj dolini – *Vallis aurea*, jezičnu interferenciju čeških i slovačkih doseljenika u Slavoniji („O govoru požeškog kraja”, 1957., „Govor Požeške kotline”, 1974.). Bavio se pitanjem ktetika i etnika, refleksa jata, prozodije („Akcenat i kvantiteta u govoru Požeške kotline”, 1977.). Zanimljivo je da nije podrobnije opisao govor svojega rodnog mjesta – Kaptola, ni njegove okolice, užega zavičaja.

Godine 1992., za 65. rođendan, objavljen mu je u čast sadržajno bogat zbornik *Studia phraseologica et alia*, koji su uredili Wolfgang Eisann i Jürgen Petermann, s Petermannovim predgovorom³.

³ Moj je rad *Prilog razvoju kajkavskoga vokalizma*.

Živko Dijan

Đorđo Zdrilić

(1933. – 2021.)

Đorđo Zdrilić, poznati zadarski košarkaški entuzijast, zauvijek nas je napustio 17. listopada 2021. godine.

U svojoj najranijoj mladosti Đorđo je znojem natapao najdraži mu zadarski košarkaški dres, a po završetku igračke karijere prihvatio se teške i odgovorne uloge trenera. U povijesti zadarske košarke ostat će upamćen po dvama naslovima prvaka bivše Jugoslavije, 1967. godine i 1968. godine, a koje je osvojio kao trener velikog KK Zadra. Jednaki broj naslova ima samo još profesor Lucijan Valčić.

U košarku ga je uveo njegov brat Božo, vrlo talentiran igrač i kandidat za reprezentaciju države, koji je ipak nakon završene gimnazije odustao od košarke i posvetio se studiju medicine. Zadranima je ostao u uspomeni kao stručnjak – specijalist liječnik sportske medicine.

Đorđo je svoju prvu seniorsku utakmicu odigrao u lipnju 1949. godine na Medveščaku protiv Jedinstva iz Zagreba. Njegova igračka karijera trajala je 14 godina, a 1963. godine je umirovljen. Noseći ponosno najdraži mu zadarski dres, bio je dio momčadi koja je proslavila naš grad. Bio je poznat kao odličan obrambeni igrač, čvrst snažan i vrlo oštar, pa je kao najvažniju zadaću od svojih trenera dobivao čuvanje najboljih protivničkih igrača. Tako je naš Đorđo dao izuzetno velik doprinos na onom kvalifikacijskom turniru 1957. godine kad je KK Zadar ušao u Prvu ligu. Bio je to vrlo važan trenutak za zadarsku košarku, možda i najvažniji. Sve što je slijedilo do današnjeg dana, dakle punih 65 godina, može se ispisati zlatnim slovima.

Nešto prije no što je otišao u mirovinu kao igrač, postao je trener ženske ekipe. Naime, u to su vrijeme prema pravilniku Košarkaškog saveza Jugoslavije svi prvoligaški klubovi morali imati i žensku ekipu. Trenerom seniorske momčadi KK Zadar postao je 1966. godine u prilično teškom i nezahvalnom trenutku. Zahvaljujući svojoj upornosti i izvanrednoj marljivosti, brzo je posložio svoju ekipu i već sljedeće godine osvojio naslov prvaka Jugoslavije. Njegovu momčad predvode tada dvojica najvećih igrača Zadra u povijesti, igrači svjetske i europske vrijednosti Giuseppe Pino Gjergja i Krešimir Ćosić. Uz njih dvojicu dio ekipe bili su i izvrsni igrači Željko Cico Troskot, Bruno Marcelić, Miljenko Valčić te Goran Brajković; izvrsni šuteri i brzi igrači, pa Zadar igra vrlo lijepu košarku

s puno kontranapada. Upravo je Đorđo Zdrilić bio zagovornik brze košarke i košarke koja je veliku pozornost poklanjala obrani. U reketu su, osim Kreše, bili izvrsni Đuro Stipčević, koji je svojom borbenošću spadao u red najboljih klupskih igrača, te Mile Marčelić. Đorđovi momci izvrsno igraju i u Europi gdje stižu do pretposljednje stepenice, gotovo do samoga vrha, kad ih Real iz Madrida zaustavlja u tadašnjem Kupu šampiona.

Đorđo Zdrilić sa svojom se momčadi na tron ponovno podigao 1968. godine kad osvaja prvenstvo bivše Jugoslavije vrlo impozantnim rezultatom: 19 pobjeda i 3 poraza. KK Zadar postaje ponovno prvak države ispred ljubljanske Olimpije, Crvene zvezde, Beograda, Karlovca...

Sljedeće godine Đorđo vodi svoju momčad u Francusku, u Lyon. U okviru natjecanja u Kupu šampiona Zadar je izgubio od Asvela 74:54, a Đorđo po povratku u Zadar daje ostavku.

Godine 1969. Đorđo je pomoćnik Ranku Žeravici u reprezentaciji Jugoslavije na prvenstvu Europe u Helsinkiju. Tada za reprezentaciju igraju Krešimir Čosić i Goran Brajković iz Zadra.

Do 1974. radi kao instruktor košarke u Košarkaškom savezu Zadra.

Bio je košarkaški trener i u Italiji, u gradovima Urbino i Fermignano.

Godine 1976. preuzima i vodi juniorski sastav i od tada punih 10 godina odgaja mlade igrače. I u tome ostvaruje izvrsne rezultate, a 1977. godine u Celju KK Zadar postaje prvak Jugoslavije i u juniorskoj konkurenciji. Tu uspješnu generaciju, na čelu s igračkim predvodnicima Petrom Popovićem i Veljkom Petranovićem, vodio je upravo Đorđo Zdrilić.

Od 1995. godine do 2005. godine radi kao trener u Školi košarke Zadar. Zbrajajući sve godine, možemo zaključiti da je Đorđo najdugovječniji trener u povijesti zadarske košarke.

Dok je bio trener, bio je i u redovnom radnom odnosu u tvornici *Boris Kidrič*. Uspijevao je istovremeno obavljati dva potpuno različita posla isključivo zbog toga što ga je krasila jednostavnost, skromnost, ogromna energija i predanost pozivu košarkaškog učitelja.

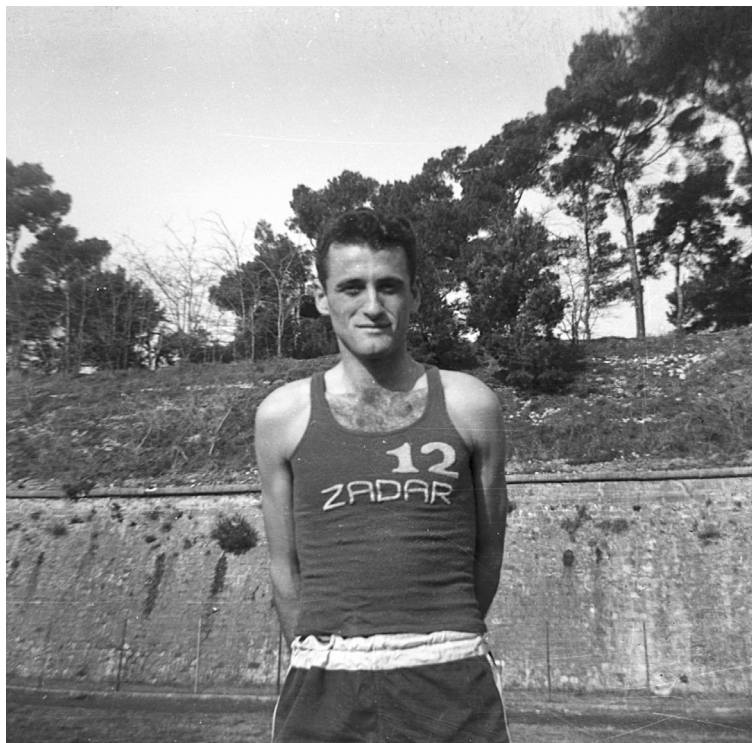
Naš je Đorđo pripadao generaciji zadarskih košarkaša kojima je košarka bila u srcu, a Zadar iznad svega.

Ta se ljubav uspjela presaditi i u srca svih sljedećih generacija, utkati u gene zadarske mladosti, u to *zlato* i *srebro* Zadra.

Prvi međunarodni uspjeh sa svojim momcima Đorđo Zdrilić je ostvario u Italiji. Naime, virtuoznost i ljepotu zadarske košarke prepoznali su talijanski menadžeri i dužnosnici košarkaške federacije pa je Zadru uručen poziv za izvrsno organiziran turnir u Chietiju, nedaleko od Pescara od 23. do 25. lipnja 1966. godine. Uz Zadar na turniru su bili prvak Španjolske i Europe Real Madrid, prvak Čehoslovačke Spartak iz Brna i vodeća talijanska ekipa Oransoda. Zadar je pobijedio sva tri protivnika i osvojio prvo mjesto dobivši ekipno šest skupocjenih pehara, a sedmi je osvojio Giuseppe Pino Gjergja kao najbolji igrač turnira. Eminentni stručnjaci bili su oduševljeni igrom Zadra, a osobito ih je oduševilo prvo poluvrijeme utakmice Zadar – Real (41:31) za koje su odlučno istaknuli da bi trebalo biti uvršteno među najljepše igre ikad viđene.

I kad više nije bio trener, kao umirovljenik, Đorđo Zdrilić nije se odvajao od parketa. Sve utakmice voljenog Zadra nije pratio s tribina, nego sa svoga *staroga* mjesta. Neposredno uz *out* crtu. Đorđo je ostao uvijek tamo gdje je pripadao – na košarkaškim *daskama koje život znače*.

Pamtit ćemo ga kao istaknutog Zadranina, marljivog i uspješnog trenera te vrijednog i požrtvovnog igrača koji ponosno nosi onaj zadarski legendarni dres s brojem 12 na prsima što su ga, strpljivo i vješto, izvezle časne sestre.

Đorđo Zdrilić

Milena Dundov

Zlatku**Zlatko Košta (1951. – 2021.)**

Zlatko Košta

Krajem sedamdesetih došao si u Kazalište lutaka. Kada smo prvi put čuli taj duboki baršunasti glas, koji je bio gotovo isti kao glas Mile Gatara, prvaka i dugogodišnjega režisera, ostali smo zatečeni. Došao si na mjesto velikoga majstora glume i odmah zakoračio u svijet lutkarske umjetnosti.

Kao sa svim mladim glumcima, i s tobom sam polako ulazila u tebi dotad nepoznati svijet znakova i metafora. Pokazala sam ti osnove lutkarstva, a onda rekla: *Kada bi ovo bilo lutkarstvo, onda bi djeca bila najbolji lutkari jer nitko se ne zna tako dobro igrati s lutkom kao dijete. Sve ono što te čeka u ovom nevjerojatnom mediju morat ćeš otkriti sam, morat ćeš tumačiti svijet oko sebe i onaj čarobni bajkoviti svijet koji su nam darovali velikani riječi.*

Razumio si me i taj čarobni svijet polako počeo otkrivati. Prikovao te doslovce uza se, a ti si radosno poput djeteta uranjao sve dublje i sve strastvenije, otkrivajući tajne toga medija kojemu smo se i ti i ja potpuno predali. Gledala sam kako se ponekad mučiš s lutkom trudeći se da napravi određeni pokret. Što si ti bio ljući, to se ona više opirala. Onda si zastao, odagnao ljutnju i smirio ruku. Promislio si i pokušao ponovno. Uspio si pokrenuti lutku na dotad neisprobani način i sve je krenulo u dobrom smjeru. Činilo mi se da jednostavno zračiš. Onoga momenta kada ste se lutka i ti uskladili i počeli surađivati, sve se promijenilo, a ti si shvatio da je tajna u tebi i da će se lutka pokrenuti kada u tebi sazre misao i pravo značenje određenoga trenutka.

Pratila sam kako sazrijevaš, kako si shvatio da i tvoje tijelo može postati savršeni znak i slati jasnu poruku. To se najbolje vidjelo u predstavi Čovjek koji je tražio svoje lice.

Radovala sam se tvom kreiranju dječjih likova, pri čemu ti je uvelike pomogao tvoj izraziti smisao za humor i šašava igrivost.

Voljela su te djeca i prihvaćala tvoju igru radosno i udivljeno. Posebno se to vidjelo u tvojoj solo predstavi *Princeza na zrnu graška*, kada si se, bez obveza da paziš na partnera i prilagođavaš mu se, potpuno otkao i u toj igri predmeta i čovjeka stvarao čudesne i neočekivane forme.

Najprije si sam sebe uvjerio da je jedan obični kotač skinut s bicikla postao i kočija i dvorac i krevet i sve što je potrebno da bi ta priča zaživjela.

Radovali smo se u publici zajedno s djecom i puni ponosa još jednom shvatili da je u lutkarstvu zaista sve moguće.

Redale su se uloge i tzv. predstave za odrasle. Za mene osobno postoje loše i dobre predstave, a ove posljednje rado gledaju i odrasli i djeca. Slijedio je niz vrlo složenih, prostudiranih uloga. Uloga vraga u *Muci svete Margarite*, kada ti tijelo i riječ perfidno pletu mrežu u koju loviš one lakomislene i sklone grijehu. Igrao si se riječima i starom čakavicom kao da si rođenjem udahnuo taj divni pjev koji bi u takvoj interpretaciji pokrenuo lavinu emocija.

Kada si u *Juditi* onako veleбно zaigrao Oloferna, zaboravljajući da si moćni osvajač, i pun istinske strasti zaigrao čovjeka koji se pod udarom emocija ogolio i koji se i nakon smrti s ushitom sjeća kako je pokleknuo pod snagom emocija, koje mu je u svom naručju darovala Judita.

U Don Quijoteu sva tvoja osobnost tužnoga i neshvaćenoga progovorila je u punom značenju. Tada sam osjetila da si se gotovo potpuno poistovjetio s likom u kojem je bilo toliko tebe da na momente nisam znala kada si ti, a kada je on na sceni. Tako isprepleteni stvarali ste izuzetnu cjelinu i tada sam vidjela da si postao sama metafora viteza tužna lica. U toj predstavi kod tebe nije trebalo raditi ni na interpretaciji ni animaciji jer to si naprosto bio ti.

Redale su se uloge, a ti si igrao sve bolje, osmišljenije i dorastao si do Michelangela.

U to vrijeme kada si bio umoran od svega, kada si sve više podlijegao onom svom nesretnom poroku, kojeg se do samog kraja nisi riješio, Michelangelo je bio gotovo proročanski lik. Ulio si u njega svu svoju samoću, sve svoje snove, sve poroke i zaigrao onako kako samo ti to znaš. Na pretpremijeri si me pitao što još moraš doraditi u ulozi. I tada smo, kao i uvijek, sasvim iskreno porazgovarali.

Drago mi je da sam bila u ocjenjivačkoj komisiji te se iz petnih žila trudila da dobijete nagrade koje ste zaslužili.

Zastor je pao, ali tvoj lik nije izbljedio. Ostao je kao trajni podsjetnik kako treba raditi i koliko truda treba uložiti da se iz mrtvog predmeta iznjedre znakovi mnogo moćniji od dramskog izraza, koji su zapravo put u mistično i nepoznato, da u lutkarstvu nema zvijezda, nego istinskih tragača. Tragača za ljepšim, plemenitijim prostorima gdje je sve moguće i gdje ljubav i dobrota uvijek pobjeđuju. Dragi moj litalico, prijatelju koji si za svakog imao dobru riječ i veliko srce. Zauvijek ću u svom srcu nositi tvoj vedri i razigrani osmijeh i ruku koja je uvijek bila prijateljska u zdravlju i bolesti.

Izgubili smo velikoga glumca i prijatelja.

Zbogom, Zlatko!

Mate Kovačević

Umro je neumorni pravnik Zvonimir Šeparović (1928. – 2022.)

Zvonimir Šeparović
(Izvor: Narod.hr)

U godinama totalnoga straha od pandemije zaraznih bolesti, poglavito onih od koronavirusa (COVID-19), napustili su nas mnogi ljudi koji su svojim životom i djelom zadužili hrvatski narod, a da se od njih najčešće nismo čestito ni oprostili.

U toj pozamašnoj skupini hrvatskih uglednika napustio nas je 30. siječnja 2022. u Zagrebu i hrvatski pravnik, diplomat, političar i aktivist Zvonimir Šeparović.

Šeparović je rođen 14. rujna 1928. u Blatu na Korčuli, a bio je profesor međunarodnog prava na Sveučilištu u Zagrebu (1961. – 1998.). Obnašao je i dužnost dekana zagrebačkoga Pravnog fakulteta (1985. – 1987.) te bio rektor Sveučilišta u Zagrebu (1989. – 1991.).

Ministar vanjskih poslova bio je 1991. – 1992. pa je u njegovu ministarskom mandatu došlo i do međunarodnoga priznanja hrvatske države, koja je postala i članicom Ujedinjenih naroda.

Bio je i prvi veleposlanik Republike Hrvatske pri UN-u (1992.) te ministar pravosuđa (1999. – 2000.). Kao hrvatski ministar pravosuđa tužio je Jugoslaviju (Srbiju i Crnu Goru) pred Međunarodnim sudom pravde zbog agresije i genocida te zatražio reparacije za ratnu štetu od 400 milijardi dolara.

Suosnivač je Svjetskog žrtvoslovnog društva (1979.) i njegov predsjednik (1985. – 1989.) te osnivač i prvi predsjednik Hrvatskog žrtvoslovnog društva (od 1990.). Bio je član Europske akademije znanosti i umjetnosti (od 1994.).

Šeparović je bio glavni urednik časopisa *Viktimologija* (1990. – 1991.). Objavljivao je radove iz područja kaznenoga prava, kriminologije, medicinskog prava, bioetike i viktimologije.

Odgovorio je mnoge naraštaje pravnika i napisao važna djela, posebno o ljudskim pravima i pravima žrtava, po čemu je poznat u svijetu i u nacionalnim razmjerima.

Predavao je na raznim svjetskim sveučilištima, a kao rektor Sveučilišta u Zagrebu vratio je na Sveučilište Katolički bogoslovni fakultet koji su Bakarić i Žan-ko 1954. izbacili sa Sveučilišta.

Rehabilitirao je one koji su bili prognani sa Sveučilišta te ukinuo marksizam i predvojničku obuku kao obvezatne predmete u sveučilišnoj nastavi i utemeljio Društvo bivših studenata Sveučilišta u Zagrebu.

Objavio je na hrvatskom i engleskom jeziku djelo *Viktimologija – Studije o žrtvama*; od 1998. organizirao je sedam hrvatskih žrtvoslovnih kongresa, o čemu je uredio i objavio zbornike radova u sedam zbornika radova na 5.067 stranica.

Šeparović je od 1984. kao direktor održavao Međunarodne poslijediplomske studije o viktimologiji u Intercentru u Dubrovniku, a od 2001. predavao je na raznim sveučilištima u svijetu (Tokija, Kobe, Japan, Johannesburg, SA, Tilburg, Nizozemska, IUC Dubrovnik) na temu Žrtve međunarodnog terorizma.

Glavni su mu radovi objavljeni 1988. u Sabranim djelima od šest knjiga: *Pojave i odgovornosti*; *Zaštita čovjeka i njegovih vrijednosti*; *Kriminologija i socijalna patologija*; *Sigurnost i odgovornost u prometu*; *Granice rizika – etički i pravni problemi medicine* (III. izdanje 1998.); *Viktimologija – studije o žrtvama* (III. izdanje 1998.).

Autor je i knjige *Kazneno-izvršno pravo i uvod u penologiju* (2003.).

Uredio je knjigu na engleskom jeziku *Documenta Croatica* o ratu protiv Hrvatske.

Uredio je zbornike radova Sedam hrvatskih žrtvoslovnih kongresa: *Hrvatski žrtvoslov* – prva i druga knjiga, 1998.; *Da se ne zaboravi*, 2001.; *O žrtvama je riječ*, 2006.; *O žrtvama u ratu i u miru*, 2008.; *Žrtva znak vremena*, 2011.; *Vrijeme žrtve*, 2015.; *Pamćenje i povijesna istina o žrtvama*, 2018.

Dao je prevesti i uredio dva izdanja Korčulanskog statuta iz 1214. godine i Zbornik radova o Korčulanskom statutu, 1989.

Napisao je i priredio još i knjige: *Od Sydneya do San Francisca, o rasutosti/dijaspori mještana Blata na Korčuli diljem svijeta* (1982.) i *Duhovni i sujetovni obzori Blata na Korčuli povodom 200. obljetnice Svete Vincence u Blatu na Korčuli* (1995.); *Hrvatska tužba protiv Jugoslavije (Srbije i Crne Gore)* (2014.); *Hrvatsko nacionalno etičko sudište – Hrvatske veleizdaje*, 2014.; *HNES – Hrvatske veleizdaje II.*, Josipović – Mesić – Pusić – Pupovac – Milanović – Lončar – Teršelić – Bildt (2015.); *Etička osuda Tita i njegovih sljedbenika*, HNES, Zagreb, 2015.; *Lustracija, rasvjetljavanje nasljeđa bivšeg totalitarnog komunističkog režima*, 2016.

Predstavljao je Hrvatsku na UNESCO-voj međunarodnoj konferenciji u Parizu 1997., na kojoj je izrađen i prihvaćen nacrt Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, koja je iste godine i prihvaćena na UNESCO-voj konferenciji.

Kao ekspert sudjelovao je u Svjetskom kongresu medicinskog prava i etike u Pekingu 2008. Bio je član međunarodnog društva za medicinu i pravo te stalni

suradnik – ekspert UNESCO-a za pitanja bioetike, te je pozivan na konferencije u Amsterdam 1999. i Berlin 2001.

Kao javni djelatnik utemeljio je Hrvatsko nacionalno etičko sudište i postao njegovim prvim predsjednikom.

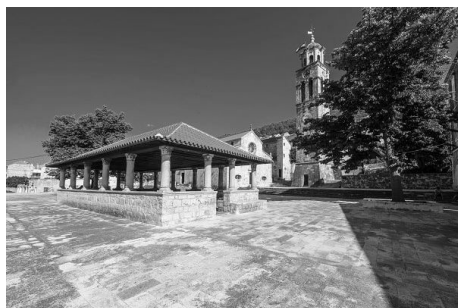
Osobno me uz prof. Šeparovića veže nekoliko događaja. Posebno se sjećam njegova dopisa kao dekana Pravnoga fakulteta, kojim se sredinom 80-ih godina obratio brucosima Pravnoga fakulteta. Iznenadio me taj brižni ton ispunjen nacionalnim emocijama i značenjem pravničkoga poziva u hrvatskom društvu.

Moji kontakti s profesorom Šeparovićem, osim objave jednoga intervjua 1991. bijahu vrlo rijetki sve do 2000. godine, kad smo zajedno prosvjedovali na vrhu Savske ulice protiv održavanja balkanskoga veleskupa u Zagrebu. Tada je Šeparović stanje hrvatske političke zbilje simbolično ocrtao stvarnim puštanjem gusaka koje su poletjele u maglu. Srećom se magla brzo podigla pa su guske, unatoč silnim željama, izgubivši kompas, kružile u istom mjestu.

Godinama smo se kasnije sretali na različitim tribinama i predstavljajima knjiga, a nakon što je osnovao Hrvatsko nacionalno etičko sudište, zamolio me da zajedno s njim, prof. Zdravkom Tomcem, dr. Josipom Jurčevićem i odvjetnikom Željkom Olujićem sastavim optužnicu za jednoga iz skupine više nacionalnih izdajnika, što sam i učinio, premda se nisam slagao s taktikom odjedanputnih političkih udara na cijelu skupinu.

Otišao je čovjek koji je kao kotačić u složenom ustroju hrvatske državotvorne politike odigrao više važnih nacionalnih uloga, a i onda kad se razilazio s politikom državnoga vrha, nije bio njezin protivnik, dapače, postajao je još postojani njezin pobornik, što je posebno cijenio i predsjednik Tuđman.

Profesore Šeparoviću, počivaj u miru i neka ti bude laka hrvatska zemlja!

Blato na Korčuli

Zadar – Opća bolnica

Andelko Akrap

Sjećanja na Benjamina Tolića

(Osoje, BiH, 8. srpnja 1943. – Zadar, 11. kolovoza 2022.)

Benjamin Tolić
(Izvor: Teleskop.hr)

Benjamina Tolića upoznao sam, po sjećanju, u rujnu 1983. godine u tadašnjoj ulici Ive Lole Ribara u kojoj se prije reforme školstva nalazila *12. gimnazija*. Reformom školstva osnovan je Poljoprivredno-prehrambeni obrazovni centar. U okviru Obrazovnog centra bila su tri usmjerenja: prehrambeno, poljoprivredno, veterinarsko. Od 1. rujna 1985. godine, s različitih lokacija, preseljeni smo svi u novu zgradu u Dubravi u Ulicu Gjure Prejca. U centru je bilo zaposleno oko 60 profesora iz općeobrazovnih i stručnih predmeta. Zbornica je za vrijeme kraćih ili dužih odmora bila puna nastavnika. Stalno se diskutiralo, bilo je uvijek dosta živo. Nastavnički kadar bio je izrazito heterogen ne samo po struci nego nacionalno i ideološki.

Treba imati na umu da je relativno malo vremena prošlo od Hrvatskoga proljeća, tragovi stradanja ostavili su trag. Stoga su diskusije u zbornici, kad su u pitanju bila politička gibanja, bile dosta samokontrolirane. U tako velikom obrazovnom centru nazirale su se političke podjele i strah od mogućih nepoželjnih posljedica ako se govori što nije u skladu sa službenom politikom. To potvrđuje i oprez starijih profesora. Naime, nakon što sam stekao povjerenje jednoga od mene dosta starijega profesora, savjetovao me je da se u školi ne smije nikomu vjerovati. Tako ja, nastavlja taj profesor, kada je katolički Božić, kažem da slavim pravoslavni, a kada je pravoslavni, da slavim katolički i tako nitko ne zna komu pripadam. Ovo najbolje oslikava stanje oko slobode izražavanja političkih stajališta.

Kada je u naš Centar došao Benjamin, u početku je prema njemu dosta profesora bilo suzdržano. Jedan mi je kolega rekao: ništa pred njim ne govori, Benjamin mu je ime, a Hercegovac je, čudno je i tko zna na kojoj su strani bili njegovi roditelji. Sve to treba staviti u vrijeme oko sredine 1980-ih i sve napetijih

političkih odnosa u Jugoslaviji. Često su u Centar dolazili političari iz Grada i držali predavanja cijelom Nastavničkom vijeću o političkoj i ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji. U Centru je radio velik broj inženjera koji je izvodio nastavu iz stručnih predmeta. Svima je nama zanimanje bilo nastavničko, ali su bila očita razilaženja oko nastave, učeničke discipline, kažnjavanja učenika itd. Naglašene razlike u mišljenjima često su imale „boju” struke. Matematičari su razmišljali u binarnom sustavu, nula ili jedinica: ima struje, nema struje itd. Kemičari i fizičari stalno su govorili kako ništa ne ide bez pokusa itd. Što je i normalno, svi su gotovo odreda naglašavali važnost predmeta koji su predavali. U tom je pogledu bio najradikalniji Posušak, profesor matematike Franjo Jukić, koji je nemali broj predmeta koji su se predavali u školi nazivao „fíćukanjem”.

Uvod je predugačak, ali treba dati okvirni uvid sredine u koju je došao Benjamin. Dakle, u rujnu 1983. godine Benjamin je poslan sa Zavoda za zapošljavanje. Došao je iz tajništva škole kod satničara Franje Jukića koji mu je trebao dati raspored za nastavu iz njemačkoga jezika za pola radnog vremena. Treba malo opisati profesora Jukića. Bio je zaista maher i pravi žongler za izradu satnice, nekima dodavao, nekima oduzimao i uvijek je mogao različitim kombinacijama izaći u susret. Onima koji su bili s njim netaktični i stalno zanovijetali, znao je i otežati i dati im satnicu s velikim broj „rupa” u rasporedu. Na primjedbe pojedinih profesora na raspored sati u pravilu bi odgovarao: *triba raditi i dosta je cirkuz-a* (nije govorio cirkusa). Od njega u školi nije bilo sposobnijeg za izradu satnice. Držao je da su samo neradnici nezadovoljni dobivenom satnicom. Franjo je bio dobar čovjek i nastojao je svakomu izaći u susret, ali je s njim trebalo imati takta. Sve ovo što govorim do u detalje odgovara onomu što se zaista događalo. Stoga na nekoliko mjesta navodim imena živih kolega koji su s nama radili i to mogu potvrditi.

Benjaminov dolazak u zbornicu i njegov razgovor s Jukićem urezao mi se u sjećanje. Bio je to zaista neobičan razgovor. Imao sam slobodan sat ili tzv. „rupu” u rasporedu sati. Ako se dobro sjećam, tada su u zbornici bili Žarko Barać i još nekoliko kolega. Za stolom je sjedio Franjo Jukić, pred njim se prostirao veliki papir s rasporedom sati. Prvo je Franjino pitanje Benjaminu bilo kao i svima novopridošlima koji su dolazili po satnicu: *Momčino, kako se Vi zovete?* Nakon Benjaminova odgovora, Jukić iznenađen, ali i ozarena lica, nastavlja s pitanjem: *Pa jesi li ti moguće iz Posušja?* Nakon potvrdna odgovora, Jukić reče: *A di se mi nadosmo, a možda smo i u rodu, a Posušak dođe Posušaku.* Nakon propitivanja o Benjaminovima u Osoju, Jukić zaključio da bi oni zaista mogli biti rodbina. Benjamin je djelovao iznenađeno i suzdržano. Pitanje jesu li rodbina ostalo je otvoreno – nisu mogli povezati sve moguće rodbinske linije. Poslije se pokazalo da nisu rodbina, no s vremenom je njihovo prijateljstvo bilo jače od bilo kakve rodbinske veze. Benjamin mu je često pisao žalbe i molbe jer je Franjo volio sitno trgovati i tu su bili česti prekršaji. Poslije će u školi na starom stroju za pisanje Benjamin često pisati Jukiću njegove žalbe i molbe oblikujući njegove misli.

No, vratimo se prvom susretu. Nakon što je Jukić dao satnicu za pola radnog vremena, pitao je Benjaminu što je on još završio uz njemački. A kad on reče da je završio i filozofiju, Jukić odmah ponudi Benjaminu i drugu slobodnu polovicu

radnog vremena. *Momčino moja*, kaže Jukić, *ovdje ima pola radnog vremena za predmet 'Osnove marksizma' i tako sad imaš puno radno vrijeme, stvar je riješena*, kaže Jukić. Nato Benjamin dosta glasno uzvikne: *O dobri čovječe, ja nemam ni urese ni kreposti za predavati vjeronauk*. U to je vrijeme trebalo hrabrosti za takav odgovor, zato mi je njegov prvi dolazak i razgovor s Jukićem ostao u sjećanju. Jukić je malo zastao i onda se počeo gromoglasno smijati. Možda je netko od ovdje prisutnih poznao pok. Franju Jukića pa može sebi dočarati njegov karakteristični smijeh. Benjamin je i dalje ostao ozbiljan i imao sam dojam da mu Jukić nije jasan, ili provocira, ili mu je drago što je od njega čuo takav odgovor. Treba imati na umu da je tada Benjamin bio nezaposlen i usto nije ni poznao ljude pred kojima to govori. Dakle, Benjamin je imao stav koji nije mogla poljuljati ni situacija kada mu je bila u pitanju životna egzistencija. Takav je bio Benjamin.

Isti dan kada je došao, Benjamin je održao nekoliko sati. Nakon nastave Jukić je pozvao Benjaminu, Žarka Baraća i mene na kavu. Netom smo sjeli, Jukić je Benjaminu odmah rekao: *Prekopat ću satnicu i ti ćeš imati puno radno vrijeme, nitko neće biti oštećen. Treba profesor za latinski, nastavlja Jukić, pa će Ivan Bužančić, isto tako profesor njemačkoga koji je završio i latinski, prepustiti tebi drugu polovicu za njemački*. Žarko Barać uz smijeh tada reče Benjaminu: *Vidiš kako rođjak Vrane (tako je Barać zvao Franu) u tren tebi sredi punu satnicu*. Znao je Barać da ima dosta nepokrivenih sati jer su se upisivale nove grupe u obrazovanje uz rad, zato je to i govorio. Nato se Benjamin digne i kaže: *Gonite se, našli ste se, pred mene bacate žire, ne idem za žirima*. Poslije mi je Benjamin rekao da je to tada doživio kao namjernu provokaciju.

Jukić se nije dao smesti i Benjaminu je kao satničar dao nastavu u grupama obrazovanja uz rad koje je prepustio spomenuti profesor. Obrazovanje uz rad pohađali su zaposleni pekari, mlinari i mesari koji nisu završili srednju školu. Na nastavu su dolazili umorni i s lošim predznanjem. Benjamin je obrazovanje uz rad nazivao: visoke škole. Benjamin je znao u težak rad s učenicima unijeti humor. O tome svjedoči niz zgoda, navest ću samo jednu. Dok je Benjamin držao prvi sat nastave grupi obrazovanja uz rad, bio sam dežurni na hodniku, pazeći da se učenici za vrijeme nastave ne šecu po hodnicima. Zgrada nekadašnje gimnazije bila je u derutnom stanju, nije održavana jer se očekivalo preseljenje u novu zgradu u Dubravi. Dosta vrata na učionicama nije se moglo zatvoriti, učionice su bile gotovo otvorene. Tako sam, htio ili ne, čuo nastavnike iz učionica. Odjednom sam čuo glasni Benjaminov uzvik: *Oduševljen sam vašim znanjem i kao nagradu sve vas nakon nastave vodim na kavu u kafić preko puta*. I zaista nakon sata zaputila se grupa od dvadesetak polaznika na kavu, Benjamin ih je častio. Kako mi poslije reče, oni su sve zaboravili i niti jedan od njih nije znao pročitati najjednostavniji tekst na njemačkome jeziku iako su svi pri upisu rekli da su u osnovnoj školi učili njemački.

Kod učenika je Benjamin bio omiljen kao jednostavan, pristupačan i uvijek spreman za šalu, učenici su ga voljeli. Nisam čuo da je ikada imao problema s učenicima. Na posao je dolazio noseći tramvajsku torbu. Dostojanstvenim držanjem, spomenutom jednostavnošću, zdravim humorom i nadasve širokim obrazovanjem Benjamin je u zbornici vrlo brzo stekao zaista velike simpatije. Bio

je omiljen među svima: od spremačice do školskoga ravnatelja. To se pokazalo prigodom glasovanja za njegovo zaposlenje na neodređeno kada se na natječaj za profesora njemačkoga javilo više kandidata. Naime, nakon što su prošla tri mjeseca, raspisan je natječaj za profesora njemačkoga jezika na neodređeno, dakle, za stalno radno mjesto. Na natječaj se javio i Benjamin. Odluku je glasovanjem donosio Savjet škole.

Nedugo prije toga za ravnatelja naše škole izabran je Makedonac Gligor Popovski, profesor engleskoga jezika. Bio sam jedan od članova Savjeta. Nekoliko dana prije sjednice Savjeta nas nekoliko pozvao je na razgovor ravnatelj Popovski. Rekao je da je kod njega bio drug iz službe unutrašnjih poslova i tom mu prilikom priopćio da Benjamin kao istaknuti nacionalist ima prešutnu zabranu rada u prosvjeti i da mu toleriraju rad do tri mjeseca u pojedinoj školi, ali ne i dobivanje stalnog zaposlenja. Kako je Popovski rekao, od službenika unutrašnjih poslova zatražio sam da mi to da napisмено kako bih to predočio članovima Savjeta. Na to mu je službenik rekao da se on, Popovski, pravi lud jer mu je poznato da se to ne daje napisмено. Po riječima Popovskoga on je službeniku rekao da se on kao Makedonac ne želi miješati u hrvatsko-srpske odnose i da je Benjamin među profesorima jako cijenjen i ne zna kako reći članovima Savjeta da ga ne izaberu kad nema ništa napisмено. Popovski je bio politički dosta „jak“, dobio je nagradu s najvišega državnog vrha. No, pokazao se kao izuzetno plemenit čovjek. Benjamin je na sjednici jednoglasno izabran. Za njega su glasovali i oni koji su bili na posve drugoj političkoj strani, nastavno osoblje ga je jednostavno cijenilo jer nikoga nije prezirao ni podcjenjivao i poštivao je drukčije mišljenje.

Benjamin i ja postali smo dobri prijatelji, bio je otvorena i draga osoba uvijek spremna pomoći. Kad je otvorena nova zgrada škole u Dubravi, često bi me povezao do posla i s posla. Oslovljavao me je Akropule. Kada sam mu jednom rekao da mi to nekako vuče na pule, malog magarčića, on mi je odvratio: *Ja tebe iz Akrapa prebacujem u stare Grke, a ti sebe u magarad.* I tako sam i dalje ostao Akropul. Na sjednicama Nastavničkoga vijeće Benjamin je često diskutirao i u zanosu mu se znalo dogoditi da započne s nečim što se može ocijeniti kao politički škakljivo. Rekao mi je da kad osjetim da njegov govor ide u „previše rizične vode“, da ga lagano dotaknem po tenisicama, cipele nije nosio. Obično bi sjedili skupa u zadnjim redovima, tu su redovito sjedili Franjo Jukić, Žarko Barać, Alem Franjević, Nediljko Perković, Miroslav Kelek itd. Jednom prilikom došao je u našu školu tajnik Samoupravne interesne zajednice i govorio o plaćama u srednjim školama. Kad se otvorila diskusija, javio se i Benjamin i pitao tajnika: *Nosite li Vi, tajniče, dva odijela odjednom pa vam je potrebna duplo veća plaća od naših koji radimo u nastavi?* Polako sam ga dotaknuo po tenisicama, a on je glasno reagirao rekavši: *Ne guraj me, pa vidiš da hoću čovjeka spasiti da odjednom ne obuče dva odijela.* Dvoranom se prolomio smijeh, a tajnik je ostao zbunjen i nije ništa odgovorio.

Ravnatelj škole Popovski jako je poštivao i simpatizirao Benjaminu, s njim je, igrajući šah, često razgovarao o politici u krugu ljudi kojima se moglo vjerovati. Tako se Popovski osvjedočio da Benjamin ima široko obrazovanje. Zato je Popovski zamolio Benjaminu da cijelomu Nastavničkom vijeću održi predavanje

s temom *Idejnost u nastavi*. Benjamin je održao kolosalno predavanje gdje je pokazao zavidno poznavanje svjetske i hrvatske povijesti i promjena u sustavu obrazovanja od antike do sredine 20. stoljeća. Na kraju predavanja Benjamin je rekao: *Završavam s 1945. godinom jer za dalje nisam kompetentan*. Nato je netko iz dvorane uz smijeh dobio: *A tko je to kompetentan?* Na to je Benjamin odgovorio: *Krepesnici*.

Tako bi se mogle nizati brojne zgode koje govore o Benjaminu. Na kraju svakako valja ispričati i kako su Benjaminu zavoljeli i oni od kojih se to ni najmanje nije moglo očekivati. Često smo nakon posla odlazili na kavu u obližnju gostionicu koja se zvala *Grana*. Godinama smo se tu sastajali i dosta opušteno o svemu razgovarali. Među ostalima ondje je često sam sjedio muškarac srednjih godina i listao novine. Dalo se primijetiti da sluša što mi govorimo, a često se razgovaralo o politici, i to onako otvoreno i bez samokontrole. Ispočetka su obzirniiji upozoravali na stalno prisutnu osobu, ali s vremenom je pažnja popustila. Mislili smo to je samac i nema gdje, jednostavno čovjek od birtije.

Još prije Domovinskoga rata Benjamin je otišao u Leksikografski, a nedugo nakon toga profesor Jukić u mirovinu, Barać se spremao za mirovinu, a ja sam također otišao iz Centra. Svratio sam sredinom 1990-ih na kavu u *Granu* i vidio istoga čovjeka kako sam sjedi i opet lista novine. Nisam obraćao pozornost na njega, no on je došao do moga stola s pitanjem: *Oprostite što Vas uznemiravam, ali gdje su vaši kolege koje sam godinama s puno zanimanja slušao? Znaite, reče mi on, ja sam pravoslavac, bio sam do političkih promjena zamjenik glavnoga od milicije ovdje u Dubravi, sada sam u mirovini*. Kad mi je to rekao, ostao sam gotovo ukipljen, u trenutku su mi kroz glavu prostrujali naši razgovori i opasnosti kojima smo se nekada izvirgavali. *Znaite zašto vam to govorim*, nastavio je bivši milicajac, *vrijeme je pokazalo da nisam bio u krivu kad nisam postupio onako kako je služba nalažala. Iz vaših razgovora dosta se toga moralo prijaviti, ali nisam se mogao odreći slušanja mudrih ljudi i ljudi koji nisu mrzili, a osobito onoga kratko ošišanog s brčićima koji je često govorio suprotno službenoj politici, a puno je znao. Taj je bio i draga osoba*, nastavlja bivši milicajac, *i sad mi je beskrajno drago što nisam ni njega ni vas sve prijavio*. Ta kratko ošišana osoba s brčićima bio je Benjamin.

Dragi prijatelju Benjaminu, iza tebe u meni ostaje velika praznina. Često sam te zvao kako bih od tebe dobio mišljenje kako nazvati neku pojavu u demografiji karakterističnu za hrvatske prostore. Lagano bi uronio i u to područje, od tebe se uvijek dalo naučiti. Znao si ohrabriti kada je to trebalo, bio si blag i imao si nadasve izražen osjećaj za socijalnu pravdu, znao si sve ono što misliš izravno i bez sustezanja reći, nikoga nisi znao mrziti. Zahvalan sam dragomu Bogu što sam te upoznao i s tobom u razgovoru proveo bezbrojne sate. Ponekada si znao biti vrlo kritičan i pokazalo se s pravom jer volio si ljude sa svim njihovim manama i vrlinama.

U posljednje dvije godine Dubravka te čuvala od korone, pa smo se rjeđe viđali, a više razgovarali telefonom. No sve je bilo uzalud. Korona je stigla u Biograd na Moru usred godišnjega odmora. Prevezen si u Opću bolnicu u Zadru i više se nisi vratio.

Često nesvjesno pomislim kako te trebam nazvati. Radovao sam se razgovorima s tobom, oduševljavao si me širinom i dubinom znanja. Zaista si bio jedinstven, nedostaješ svima koji su te poznavali. A oni koji te nisu poznavali, mogu te barem donekle upoznati u tvojim autorskim i uredničkim knjigama koje su digitalizirane i nalaze se na Wikipediji.

Posušje

Dubravka Oraić-Tolić

Mate Kovačević

Benjamin Tolić (1943.-2022.) i stekliško mu pero

Hrvatski književnik, novinar, filozof, diplomat, prevoditelj, publicist i političar Benjamin Tolić iznenada je preminuo od posljedica bolesti COVID-19 11. kolovoza 2022. u Zadru.

Rodio se 8. srpnja 1943. u Osoju kraj Posušja. Ostao je ratno siročić s majkom i djedom u vrljetima gotovo obezmužene Hercegovine, u vremenu kad je cjelokupni hrvatski narod ostajao bez svoje države. Odlazi u slavonsku ravnicu, gdje upoznaje i Dubravku, svoju buduću suprugu. Školovanje, studij germanistike u Zagrebu, a zbog potpore Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskoga jezika, zajednički moraju bježati u emigraciju i na nastavak studija u Beču.

Kad se početkom 70-ih koliko-toliko smiruju prilike i gradi okvir za rađanje Hrvatskoga proljeća, Benjamin se vraća u Zagreb. Dogovara suradnju u Matičinu Hrvatskom tjedniku, nu za nevolju, upravo kad se ta suradnja trebala pretočiti u zbilju, počinje gušenje rano procvjetalih hrvatskih proljetnica.

Nakon redarstvenih smicalica radi po zagrebačkim školama, podučava djecu njemačkom jeziku. Lektorira, prevodi i piše. S Tomislavom Ladanom u Leksikografskom zavodu surađuje u izradbi Osmojezičnoga rječnika.

Iz leksikografskoga razdoblja mnoštvo je anegdota između dvojice erudita. Sjećam se jedne kad ih je u potkrovlju Leksa posjetio akademik Katičić.

Krenula je rasprava o odnosu dijalekta i standardnog jezika. Kako je dvojac ustrajavao da ćemo imati hrvatski jezik tek onda kad budemo imali državu, a imat ćemo državu onda kad bar jedna satnija Hrvatske vojske počne stupati Jelačićevim trgom, akademik Katičić se stubama sjurio na ulicu. Sljedeći put kad ih je posjetio, čestitao im je na vidovitosti!

Iz službe u početcima hrvatske diplomacije izdvajam Tolićev nastup u Njemačkoj.

Godine 1993. organiziran je u Hamburgu okrugli stol o BiH na kojem su sudjelovali predstavnici tamošnjeg Instituta za mirovna istraživanja, veleposlanstva BiH, jedan njemački general u ime NATO-a te ministar savjetnik i hrvatskoga Veleposlanstva Benjamin Tolić.

Okrugli stol pratilo je dvjestotinjak slušatelja. Na samom početku Bendžo je napomenuo kako on ne bi trebao sudjelovati za time stolom jer nije stručnjak za ratna pitanja pa će nazočni ismijati njegova stajališta.

Obećao mu da ga ne će ismijati. Stožerni je general iznosio stavove NATO saveza po kojima su Srbi vojnički narod, a u BiH se može voditi partizanski način ratovanja, pa ako bi se uključio NATO, rat bi trajao godinu dana, a bilo bi potrebno 500 tisuća NATO-vih vojnika. Uz to general je nabrajao golemo teško naoružanje koje bi im trebalo za taj pothvat.

Na to riječ uze Benjamin i reče kako se ne slaže s procjenama iz NATO-a.

„Smatram da NATO-u treba najmanje milijun vojnika”, reče Bendžo i još udvostruči brojke o potrebnom naoružanju.

„Uza sve NATO-u bi trebalo najmanje četiri godine da bi pobijedio Srbe”, naglasio je.

Dvoranom se razlijegao podrugljiv smijeh, na što je Tolić demonstrativno pokušao napustiti okrugli stol podsjetivši nazočne: „Pa zar vas nisam upozorio da ćete se smijati mojim tvrdnjama?” upitao ih je, a kad su se ispričali, Bendžo je nastavio:

„Ima i drugo rješenje. Treba pola od oružja koje bi bilo potrebno NATO-vim vojnicima podijeliti Hrvatima i Muslimanima, ali će tada rezultati biti porazni jer poslije toga više ne će biti Srba s ovu stranu Drine!”

Po završetku tribine NATO-ov general je prigovorio Toliću da ga nije trebao onako ismijati jer to su bili stavovi NATO saveza, a ne njegovi.

„Pa mogli ste to i reći. Ja i jesam ismijao njihove stavove, a ne Vas”, odgovorio mu je Tolić.

Zgodna je i sjajna anegdota sa skupinom njemačkih parlamentaraca što ih je Benjamin, nakon bombardiranja niza televizijskih odašiljača po Hrvatskoj doveo u posjet Zagrebu, a ponajprije HRT-u.

Prije nego što je krenuo po njemačke goste, Bendžo je u Dežmanovu prolazu posjetio glavnoga ravnatelja HRT-a Antuna Vrdoljaka. Ovaj ga je, dok mu je Bendžo najavljivao brzi dolazak izaslanstva, fino primio u salonu za posebne goste i počastio biranim pićima.

Kad se Bendžo s izaslanstvom vratio ravnatelju, u onoj istoj prostoriji više nije bilo namještaja i fotelje u kojoj je sjedio.

Slike su netragom nestale, a oronuli zidovi zjapili su prazni. Na sredini prostorije stajao je tek trošni stol sa šest klimavih štokrla.

„Izvolite, sjednite”, pozvao je ravnatelj goste i ponudio ih čašicom rakije.

„Evo vidite, gospodo, u kakvim uvjetima radimo”, upućivao ih je u nevolje ratnog emitiranja programa.

Dok su ga sažaljivo gledali, parlamentarci mu obećaoe znatnu pomoć.

Tako je ratni ravnatelj HRT-a, zahvaljujući sućuti njemačkih parlamentaraca, spasio televiziju.

Viteški je, nakon što je koalicija stranaka na čelu s Račanom preuzela vlast 2000., odbio ponudu nove uprave Hine da bude savjetnik ravnatelju i vratio se u Ministarstvo vanjskih poslova. Poniženja što ih je tamo doživljavao potaknula su ga da se politički angažira pa je napustio MVP i postao politički tajnik novosnovanog Hrvatskog bloka.

U tom razdoblju piše i publicističke tekstove. S literarnoga stajališta vrlo su uspješni književno-filozofski dijalozi objavljeni prvotno u Hrvatskom slovu, a kasnije uvezani u knjigu Haaški sapun.

Posebno je vrijedna studija, u nas jedna od prvih objektivnih analiza hrvatskoga političkog mentaliteta, kojom je duboko zaorao u 19. stoljeće, raščlanio pojave, pokrete, stranke i strujanja koja su u hrvatskoj politici tijekom 20. stoljeća rezultirala nepomirljivom dihotomijom. Riječ je o studiji „Tko smo mi?: ogleđ o naciji i državi”.

Zanimljiva je i studija „Pamet u glavu: Hrvatska u vrtlogu novoga svjetskog poretka” u kojoj upozorava na hrvatske političke stranputice i međunarodne stupice i mreže koje su se oko nas plele.

Kasnija djela u biti se oslanjaju na teze ovih dviju knjiga, samo što u realnom vremenu prate hrvatsku političku zbilju, brisanje identiteta, gubljenje načela i dolazak na vlast uvijek nove garniture političara, koji su sve manje bivali ukopani u korijene vlastite zemlje i nacije.

Prepoznatljiv po svojim postojanim stajalištima, koja obrazlaže lakoćom čvrstoga karaktera, širokoga poznavanja problematike, temeljito izbrušenih i logički jasno definiranih pojmova, a opet tako stiliziranih da svaki njegov tekst slovi i kao svojevrsni mali književno-filozofski, nu ne ništa manje i politički esej.

Tako čvrsta struktura gotovo svakoga tjednog komentara počiva ne samo na već spomenutu auktorovu postojanju uvjerenju nego i na auktorovoj osobnosti s čvrsto utkanim slojevima nasljeđa klasične starine – antičke grčke filozofije, rimskoga prava, kršćanskih vrijednota te sintezi onoga najboljeg i najvrjednijeg iz hrvatske nacionalne kulture i povijesti.

Oblikovan auktor, temeljito usidren u trajne vrijednosti starčevićanstva, motri hrvatsku političku i društvenu zbilju, čija se razdjelnica, unatoč izbornoj državnoj suverenosti, na političkom području očituje kroz glasovite Tolićeve odredbenice o centripetalnim i centrifugalnim silnicama.

Pojednostavljeno, radi se o politici koja zastupa hrvatsku nacionalnu suverenost, a njoj nasuprot, o politici koja bi ju na svaki način htjela razgraditi.

Osim svjetonazornih slojeva, u Bendžinim tekstovima nije teško pronaći vrlo žive dijaloške isječke, koji prozno i pripovjedački živo potvrđuju tvrdnju ili pak asocijativnim putem upućuju na željeni učinak i jasnu političku poruku.

Tolić je objavio knjige: Haaški sapun: razgovori o hrvatskoj politici kako ih je od slova do slova bilježio Eugen Patak (2002.), Pamet u glavu: Hrvatska u vrtlogu novoga svjetskog poretka (2003.), Tko smo mi?: ogleđ o naciji i državi (2007.), Sanaderova dionica (2009.), Kraj neovisnosti (2011.), Vesele karmine (2013.), Kolonijalno koprcanje (2018.) i Tiranija prostote (2020.).

Uredio je knjige: Za uspravnu Hrvatsku, Hrvatski blok – pokret za modernu Hrvatsku, Zagreb (2005.) i Državotvorno okupljanje (2006.).

Tolić je s njemačkoga na hrvatski jezik preveo knjige: Wilhelm Reich: Spolna revolucija: prilog karakternoj samoupravi čovjeka (1985.), Gottfried August Bürger: Pustolovine baruna Münchhausena (1988.), Hermann Bahr: Dalmatinsko putovanje (1991.), Max Scheler: Ideja čovjeka i antropologija: izbor tekstova (suprevoditelj), (1996.) Robert Musil: Pomutnje gojenca Törlessa (2004.).

Bio je suradnik na projektima: Osmojezični enciklopedijski rječnik, a zastupljen je u zborniku Međunarodne konferencije o europskoj sigurnosti u 21. stoljeću u jugoistočnoj Europi održane 1991. u Dubrovniku u organizaciji Hrvatskog centra za strateške studije (ur. Marin Sopta) i European integration for the 21st century (ur. Vlado Šakić), u izdanju Instituta Ivo Pilar 2001.

Tolić je zastupljen i u zbirci Kroatia esperanta poemaro (ur. Lucija Borčić, Ivan Špoljarec, Zlatko Tišljar), 1991. (hrvatski esperantisti).

Željko Musić Čile

OSVRTI I PRIKAZI

Priče iz oaze slobode

Mate Kovačević

POSLEDNJA OAZA SLOBODNIH LJUDI

ŽELJKO MUSIĆ ČILE

MATICA HRVATSKA

TOMISLAVGRAD, 2022.

Televizijski redatelj Željko Musić Čile (1967.) filmsku je naobrazbu stekao na Akademiji u Torontu, što osim tematskomotivskih elemenata na putu od duvanjskoga sela Brišnika preko Londona do Kanade i Amerike u nekoliko priča i dobrog osjećaja za detalj nije bilo presudno za umijeće njegova književnoga pripovijedanja.

Uz zavičajne motive, sublimirao je Musić, udahnuvši joj vlastiti pečat, usmenu pripovjedačku tradiciju vlastitoga kraja podignuvši je tako na razinu vrlo rafinirane suvremene proze s neprolaznim vrijednostima.

Poput izvornoga pripovjedača, tvorca zapravo, Musić je „mrtvim kostima” udahnuo potpuno novi život, što teoretičari analizom metatekstualnih postupaka, ponajprije lingvističkih, a onda i dijegetskih, mogu lako ustanoviti jer njima konstruira fikciju i postiže plastičnu živost priče.

Čilin je jezik „dumanski” idiom, šćakavska ikavština kao sastavnica zapadnoštokavskih govora, povijesno u bliskim dodirima s čakavštinom, doduše, danas zahvaljujući naobrazbi, administraciji i utjecaju javnih priopćavala, djelomično je prožet standardom, što podnebljem i mentalitetom određuje likove njegovih priča. Intertekstualno umetanje drugih idioma

postupak je u karakterizaciji nezavičajnih likova.

Bez obzira na motive, priče mu odišu vedrinom, a prožete komičnim pa i pikarskim elementima te finom ironijom slikaju našu zbilju na tematskim temeljima jednoga svijeta, koji se može sresti još samo u pričama naraštaja na zalazu. Utoliko, sa svim svojim etnografskim, antropološkim i etičkim crticama od povijesnoga zaborava taj je svijet spašen zahvaljujući upravo živopisnom i plastičnom Musićevu pripovijedanju.

Priče su znatnim dijelom, bez obzira na značenje sveznajućega pripovjedača, autobiografskoga značaja.

Premda se u pripovjedačkim postupcima u mnogočemu razlikuju, tematski su Čiline priče bliske Raosovu troknjižju „Vječno nasmiјano nebo”, pojedinim djelima Mate Matišića, pričama Petra Miloša, a posebno autorima knjige „Duvanjski pojmovnik” Anti Križiću, Tomislavu Majiću i Milanu Pranjiću, a Križić je, uz suautorstvo Pojmovnika, na društvenim mrežama objavio i cijeli niz vrsnih ratnih priča i drugih proza, koje nažalost nisu ukoričene.

Knjiga „Posljednja oaza slobodnih ljudi” (167 str.) sastavljena je od 19 priča – Brišnički sabor, Tapija, Sezonsko kupanje, Prvi kolači, Gačića soja s bezbroj funkcija, Kako su nas mlatili ko volove, S babom Gospi na zavrit, Invazija na Englesku, Osvajanje Londona, Sve što je lipo prekratko traje i nikad se više ne ponovi, Razbibriga, Jedna kratka bukovička i stipanička priča, Kako sam posto Purger, Moja najveća noćna mora, Čelo i Zamlata, Mate i Iva, Svatovi, Vječno gladni te Mačak i kamen.

Znakovit je i sam naslov zbirke, koji može imati širok raspon značenja – od asocijacija na otpor glasovitoga hrvatskoga protuosmanskoga narodnog junaka Mijata Tomića, rođena u Brišniku, preko pjevanog otpora brišničkih mladića jugoslavenskom komunizmu 80-ih godina do sigurnosti koju u zavičajnom okruženju osjeća svaki čovjek pa sve do nacionalne slobode stvarane u vlastitoj državi, ali i one slobode koju može ponuditi samo pisana riječ.

Priča o Brišničkom saboru upravo je „oaza” govorne slobode, a paralela s Državnim saborom u Zagrebu poslužila je književniku da oslika hrvatsku parlamentarnu i političku zbilju pa, uz već spomenute elemente, u sebi sadrži i one koji bi se mogli okarakterizirati stvarnosnom prozom.

Musić u Tapiji kroz mjesni kolorit progovara o socijalnim problemima s iznimnim osjećajem za gubitnike. U Sezonskom kupanju, Prvim kolačima, Gačića soji s bezbroj funkcija, Kako su nas mlatili ko volove, S babom Gospi na zaviti motivi su odrastanja oteći zaboravu vremena koje više ne postoji.

Tri priče – Invazija na Englesku, Osvajanje Londona i Sve što je lipo prekratko traje i nikad se više ne ponovi sjajne su slike uspona glavnoga lika od Brišnika do britanske elite u Londonu. Prva pak antologijski, kroz kontraste zračne veleluke na Heathrowu ocrta susret pastoralnoga svijeta s antičkim prežiticima k tomu i zatočena iza željezne zavjese sa zapadnim megalopolisom, a nekarikirano cjelodnevno pješačenje od uzletišta do Londona i osvajanje podstanarske sobice pothvat je vrijedan naslova priče, što će pokazati i kroz sljedeće dvije pripovijetke.

Poslije londonske epizode Musić se u priči Razbibriga vraća djetinjstvu, a

duvanjskom mentalitetu kroz pripovijetku Jedna kratka bukovička i stipanička priča.

U priči Kako sam postao Purger tankočutnom ironijom progovara o sukobu unutarhrvatskih mentaliteta, dok pričom Moja najveća noćna mora obrađuje psihologiju čovjeka u odnosu prema radu koji ne voli.

Prastari pak književni motiv o dvojici nerazdvojnih, a međusobno suprotnih likova obradio je kroz ljubavne pothvate u priči Čelo i Zamlata, malaksalost i zamor bračne ljubavi u pripovijetci Mate i Iva. Svatovi su priča o neumitnom proteku vremena.

Priča Vječno gladni postupcima pretjerivanja slika oskudicu i siromaštvo u kojem glad i strah od gladi potiču ljude na različita (ne)djela.

Završna je priča Mačak i kamen, koja još uvijek ocrta svojevrsno dvojstvo, a zapravo vodi kraju podvojenosti i uz određene prepreke ocrta put u integraciju kroz sintezu hrvatske mentalitetne različitosti.

Musićeve priče, inače preuzete iz stvarnoga života, doista djeluju uvjerljivo, a snagu toj uvjerljivosti pružaju dodatno ne fiktivni nego zbiljski likovi pa i sama mogućnost da ih se tako oslika potvrđuje moćnu snagu naslova ove iznimno vrijedne knjige priča.

OSVRTI I PRIKAZI

O Krleži i sljedbenicima iz drugoga kuta

Mate Kovačević

NA RUBU NIČEGA

DAVOR VELNIĆ

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

ZAGREB, 2021.

U knjizi polemičkih tekstova znakovita naslova „Na rubu ničega” uvršteno je 12 eseja nastajalih posljednjih dvadesetak godina, u kojima se Davor Velnić bavi likom i djelom Miroslava Krležę te njegovih epigona.

Tekstovi su, kako navodi urednik, preradbe, dopune, pokrate ili pak doslovno prenesene cjeline već tiskane u knjigama i periodici: Krležin šesir, Didaskalije, DHK, Zagreb, 2019., Čitajući Krležu, Naklada izdavačke kuće Adamić, Rijeka, 2001., Nepodobno pisanje o Krleži, Vjesnik, 30. travnja 2002., Bauk kruži Hrvatskom, Vjesnik, 13. lipnja 2002., Velebno sabiranje po tko zna koji put, Vjesnik, 8. kolovoza 2002., Fatalna žena na Krležinu dvoru, Novi list, 20. srpnja 2002., Nepomirljivo i neoprostivo, Književna Rijeka, 2/2006., Marginalije i druge ... arije, Republika, br. 9/2009., Mi gradimo enciklopediju, enciklopedija gradi nas, Vijenac Matice hrvatske, br. 501, 16. svibnja 2013. i Utvrda s Dubravkina puta, Književna Rijeka, br. 4/2013.

Knjigu bismo mogli podijeliti na dvije, nu ne posve neovisne cjeline – prva je posvećena liku i djelu Miroslava Krležę, a druga, premda prožeta Krležom, bavi se i djelovanjem njegovih sljedbenika.

Već u uvodnom tekstu, analizom jedne brijunske fotografije Velnić pokušava oslikati Krležin duševni profil u hijerarhiji Komunističke partije te sintetizira njegov život na nekoliko danas više gotovo nepostojećih crtica.

Smatra kako je Krležę primarno bio aktivist, lenjinist i odan vojnik Komunističke partije, njezin vrlo uspješan projekt, a razvikane čarke oko komunističkoga pravovjerja i krivovjerja između dvaju ratova, kao i priča o Didi i Đidi su, tvrdi Velnić, prenapuhane izmišljotine agitpropovskih intelektualista radi stvaranja mita o opasnom ilegalnom životu prekaljenih predratnih revolucionara.

Za jugoslavenske nacionaliste Krležę je, tvrdi Velnić, postao dio projekta restauracije jugoslavenske države u režiji zaostalih komunističkih umova i njihovih epigona.

Ocjenjuje kako Krležę danas ostaje duhovna podloga neprežaljenoga jugoslavenskog unitarizma, a njegovo minoriziranje i ruganje hrvatstvu te veličanje jugoslavenstva drži na okupu nikad pobijedene protuhrvatske silnice, koje promiču jugoslavenski nacionalizam.

Analizom Krležinih Dnevnika i Panorame zaključuje kako je Krležina književnost bila rezervirana za umlaćivanje gimnazijalaca, studenata književnosti i pisanje doktorskih teza.

Otkriva kako Krležę naknadnim preinakama glumata proroka te napominje kako mu je u Dnevniciima želja da bude prorok toliko puta dodirnula već zgotovljen tekst i napala onu prvu misao da ni njegovo umijeće muljanja ni Malinarova urednička poslušnost nisu mogli sakriti kronološke intervencije i naknadnu pamet.

Jednako tako tvrdi kako Davni dani nose u sebi mladost i svježinu talenta, ali prašina vremena što je po mladim godinama pala, do dana objavljivanja ukrijepila im je iskustvo neprimjerno mladiću, što je očito iz intervencija naknadnog iskustva i poratne autocenzure, glancanja teksta i ponavljanja redaktura nakon što su se od prvih zapisa izredale četiri države.

Ocjenjuje kako je Hrvatski bog Mars snažno antiratno štivo, tipično za poraće Velikog rata, ali je, tvrdi, žalosno da se lenjinizam kao spasitelj čovječanstva naslućuje poslije svakog prizora ratne patnje i ljudske nemoći.

Naglašava i kako su briljantni pasusi u Davnim danima, Djetinjstvu, Na rubu pameti ili Predgovoru podravskim motivima još uvijek nejak i dodirnuti slavenskom patetikom, u kojima je ideolog trajno zaslužnjio književnika.

Panorama, analizira Velnić, nije ni književnost ni esejistika, već oholost bez mjere. Ocjenjuje kako je Krleža u tim tekstovima ideološki pristran i tašt pa smatra kako bi sve napisano u Panorami bilo bolje sakriti pred pismenom Europom.

U tom je smislu i projekt Krležijane koja počiva na Krležinu književnom kanonu ocijenio sumnjivim projektom nejasnih namjera i svojevrtnim spomenikom njegovoj sljedbi.

Analizom nesuvislih rečenica iz romana Povratak Filipa Latinovicza otkriva ne samo njihovu ideološku podlogu nego i nerazumljivu razbarušenost. Slično je i u komentarima pojedinih filozofa, primjerice Kanta ili Schopenhauera, gdje u „tiraniji smušene improvizacije” nitko ništa ne razumije, ali im to zvuči impresivno.

S druge pak strane analitički pronalazi vrijednosti koje zapaža u njegovoj

rečenici koja „klizi gdje bi drugima zaškripala, misao je labirintska, ali gotovo uvijek nalazi izlaz za nuždu”. Njegovo zanosno štivo o djetinjstvu (Djetinjstvo u Agramu godine 1902-1903) slike su sna i mašte, razmišljanja o umjetnosti pohranjena u dušu djeteta u snovima dječastva.

Krležu je, kaže Velnić, u korekcijama, ponekad i dopisivanjima, a najviše u autocenzuri počela trovati želja veća od nadahnuća – ambicija književna sveltadara.

Međutim, čak i u mladim prozama ne odustaje od ideologije i Lenjina pa je u gotovo svaki esej u knjizi Deset kravavih godina utkan lenjinizam.

Takav način pisanja, smatra, kao da je opčarao i poglavnika Antu Pavelića, koji toj Krležinoj magiji kao ideološki suparnik nije mogao odoljeti pa mu je držao glavu na površini.

Na račun te razbarušene i razmetljive rečenice najprije mu je spašena glava, a potom su stigle i primamljive ponude koje i nisu baš istog trenutka bile odbijene.

Krležu je, tvrdi, spašavala Pavelićeva književna umišljenost. „Nije Poglavnikov stav bio posve bez argumenata, dovoljno je pročitati njegovu Pašinu slonicu i memoare. Paveliću se ne može posve odreći književna pismenost i ambicija”, ističe Velnić

Pitanje odnosa vlasti NDH i hrvatskih književnika mnogo je složenije od možebitne Poglavnikove umišljenosti svedene tek na opčaranost razbarušenom Krležinom rečenicom. U političkom smislu prije će biti da se radilo o okupljanju i okrupnjivanju hrvatske elite pa je sličan poziv, kao i Krleži, uostalom upućen i Ivi Andriću. S druge pak strane komunisti su zbog sporazuma Ribbentrop-Molotov sve do na-

padaja Njemačke na SSSR bili lojalni hrvatskim vlastima.

Velnić smatra kako Krleža nije dobio Nobelovu nagradu zato što je Nobelova porota nagradila Jugoslaviju, a tko će biti slavodobitnik, u ime domaćina navodno je presudio glavni Titov igrač u Zagrebu Vladimir Bakarić, kojeg Krleža nije uspio preveslati svojim intelektualizmom.

S druge pak strane, navodi, Švedska je akademija kod Andrića nagradila njegovu slobodnozidarsku duhovnost i uglađenu književnu maniru.

Temeljito je raščlanjen i Krležin pogled na Bosnu, koji je odgovarao jugoslavenskim komunistima i tadašnjoj muslimanskoj eliti, a temeljio se na mitu o bogumilima. Aktualnu tezu o nepomirljivosti Zapada i Istoka koje su u srednjem vijeku predstavljali Rim i Carigrad, u Bosni su navodni bogumili, kao odklon od jednih i drugih, stvorili svojevrсни pokret nesvrstanih. Premda je danas znanstveno raskrinkan mit o bogumilstvu Crkve bosanske, Velnić je istovjetnim mitom raspršio komunističku manipulaciju, koja je bosanskim muslimanima otvorila put za stvaranje vlastite nacije.

Krležinu Enciklopediju smatra prostačkim sažetkom punim površnosti i ideoloških kompromisa po mjeri jednoumljem reduciranoga svjetonazora i obrasca boljševičke pravovjernosti.

U odnosu Tuđmana i Krleže dođirnu točku pronalazi u ljubavi prema ideologiji, uz činjenicu da su jedan i drugi precijenili svoj talent povjesničara.

Dok za Krležu nema opravdanja, Tuđmana je amnestirao zbog kasnije uloge u stvaranju hrvatske države. „Koliko je Tuđman podbacio kao povjesničar, toliko se iskupio kao bri-

ljantan vojskovođa i državnik”, napisao je Velnić ne uvidjevši pritom ulogu Tuđmanova historiografskoga rada u raskrinkavanju velikosrpskoga mita o Jasenovcu i ratnim žrtvama.

Pohvalio je Krležu za djela pisana kajkavštinom. Krleža je rehabilitirao „kajkavski jezik”, na njemu je izrekao svoje najljepše misli, no „čakavski jezik” nije mu značio mnogo.

Kajkavština i čakavština samo su narječja hrvatskoga jezika, nu ne i jezici, unatoč tomu što danas postoje određene silnice koje pokušavaju ta dva narječja pretvoriti u jezike, kako bi u krajnjem cilju štokavštinu prepustili Srbima, što nije ništa drugo nego nova inačica Vukova velikosrpstva.

Velnić i sam ističe kako je regionalizam sastavni dio protuhrvatskih politika, koji jugoslavenskim ideolozima služi kao jedna vrsta alata za razbijanje hrvatskoga integralizma. Nije li i pridavanje oznake jezika kajkavskom i čakavskom narječju lingvistički regionalizam? Ako jest, onda je i Velnić mogao biti precizniji u definiranju kajkavštine i čakavštine.

Kao stanovite Krležine vrijednosti smatra njegova stajališta oko 71. godine i potpis na Deklaraciji o hrvatskom jeziku, a interpretira ih ranim osjećajem ili, kako to on kaže, vonjem fermentacije jugoslavenske države, koju Krleža već tada čuti.

Ocjenjuje kako je Krleža briljantan kajkavski pisac Hrvatskog zagorja te autor Balada Petrice Kerempuha. Premda nije bio jezični čistunac, znao je, tvrdi Velnić, što je hrvatski jezik, no zamjera mu što se pritisicama samo odupirao, a nije se i borio za hrvatski jezik.

Pijanu novembarsku noć 1918. ocijenio je ponajboljim hrvatskim ese-

jom, napisanim, kako kaže, punim plućima nadahnuća.

Krleža je također, što mu vrjednuje, shvatio koliko je Srbija bila više janjičarska prilježnica nego administrativni pašaluk, a umio je prepoznati i Pašićev velikosrpski zahvat te znao za tijesnu suradnju SPC-a s orjunašima i četnicima.

Bilo mu je jasno kakvi su Srbijanci pobjednici iz obaju svjetskih ratova te da je veći dio srpskoga antifašizma prešao iz četništva za boračke mirovine i državnu činovničku sinekuru.

Tvrđi da je Krleža osjetio paralelizam talijanskosrbijanskih interesa 1918. bolje od mnogih pa ga i danas, mrtvim očima, vidi bolje od hrvatskih povjesničara.

Prozreo je Vuka Karadžića i protiv njega išao oštro i bez zadržke. Zapažao je beskonačnu ulančanost negativne selekcije, na svim razinama u SFRJ, namirisao fermentaciju Jugoslavije, koju vodi srbijanski oficirski zbor, nastavljač, kako kaže, Apisove Crne ruke te pretjerano svetosavlje i SANU.

Potanje je analizirao i Krležine kritičare Mladena Kuzmanovića, Igora Žica, Stanka Lasića te Igora Mandića, nu nije zapazio kako su Mandićevu antikrležijansku dionicu koristili velikosrbi, koji su ciljajući na Krležu, zapravo već tada razmještalj prema Hrvatskoj.

Uvjetno rečeno drugi dio knjige počinje polemičkim odgovorom Velimiru Viskoviću na prikaz knjige „Čitajući Krležu”, a kojeg smatra svojevrsnim guruom Krležinih epigona.

Visković je, tvrdi, kovao bratstvo i jedinstvo, u marksizmu gledao cjelovito rješenje jugoslavenskog pitanja i svjetskog poretka, umišljajući da je to što radi književnost ili barem književ-

na kritika. Ne, uvijek je to, ocjenjuje, bilo samo korumpirano novinarstvo.

Ustvrđio je kako se Visković po nalogu ideoloških komisija bavio književnim likvidacijama i sustavno promicao tjeskobu olovnih vremena. Zato, smatra Velnić, on nije ni pisac ni književnik nego boljševički jurišnik i agitpropovac.

Zanimljiva je priča o Irini Aleksander-Kunjina, operativki Kominterne zaduženoj za prostor jugoistočne Europe, i Krleži. Ta obavještajka piše o Krleži i izdašnoj pomoći sovjetske službe radu boljševičkih organizacija. Sudeći po njezinu pisanju, Krleža je bio plaćenik Kominterne, i njezinih svjetskih podružnica, a kao odan lenjinistički jurišnik sa svojim se protivnicima obračunavao nemilosrdno, primitivno i bez ikakvih skrupula.

Prikazan odnos Grge Gamulina i Krleže znakovit je za ocrtavanje Krležine ličnosti. Gamulin u jednom trenutku za Krležu postaje nepouzdan, skoro pa izdajnik, a razlog je u tom što je Gamulin, ističe Velnić, bez obzira na vrijeme provedeno u logoru, ostao svjestan Hrvat. Kako je regionalizam za ideologe jugoslavenstva poželjan i prihvatljiv, Gamulinovo skretanje od „poštene inteligencije” nije se svidjelo Krleži pa mu zamjera što se previše „zahrvatio” vrativši se, kako kaže, u Hrvatsku, a ne u Dalmaciju i svom otoku.

Za razliku od slučaja Gamulin, uporaba drame Vladana Desnice Ljestve Jakovljeve kao argument protiv Krleže upitne je vrijednosti jer je Desnica i kao velikosrbin imao razloga ciljati na Krležu.

Naime, povjesničar Nikica Barić utvrđio je drukčiju ulogu Desnice u Drugom svjetskom ratu od one koja se plasira u javnosti. Desnica je dje-

latno surađivao s talijanskim vlastima u anektiranoj Dalmaciji, a nakon kapitulacije Italije bio je djelatnik i u četničkom pokretu. Osim toga, blizak Talijanima i četnicima bio mu je i stric, Boško Desnica. Njihov prelazak na partizansku stranu krajem 1944. bio je posljedica spleta okolnosti i taktike komunističke.

Nakon analize Krležinih djela i njegove političke djelatnosti Velnić je zaključio kako su posljednjih 80 godina kultura, pogotovo književnost, najveće žrtve hrvatskih podjela te da je hrvatski imunitet na crvenu infekciju bio i još je uvijek slabiji i neuvjerljiv.

O tomu svjedoči, tvrdi Velnić, i tiskanje Hrvatske književne enciklopedije u kojoj s krležarima Visković „ko mesar uživljen u tranširanje novog doba” žari i pali abecedarijem ne bi li Hrvatskom enciklopedijom okamenio komunističku prošlost i orjunaštvo te prejudicirao intelektualno-umjetničke temelje jednog budućeg sveslavenskog tvorevini.

Velnićeva knjiga polemičkih tekstova osvježenje je u tom žanru hrvatske književnosti. Rečenica mu često, kao i kod Krleže, slično klizi pa i plijeni pozornost. Polemička oštrina i naboj ne bi ništa izgubili na svojoj uvjerljivosti kad bi se iz dijelova pojedinih kvalifikacija izostavili suvišni „epiteti”, koji bi se mogli dopuniti hladnijom argumentacijom.

Šteta je što u priči o Irini Aleksander-Kunjina nije detaljnije istražen Krležin boljševički aktivizam između dvaju ratova, o kojem se više govorilo u zatvorenim društvima, a manje o njemu pisalo.

Krleža je uza sve svoje ljudske mane, nedostatke i strahove pa i uloge u „standardizaciji” jugoslavenskoga

boljševizma i jugoslavenstva općenito imao i važnu ulogu, što posredno, a što neposredno u masovnijem otklonu Hrvata od Beograda i Jugoslavije. Posebno nakon sloma Hrvatskoga proljeća 1971. godine.

Njegova pak sljedba, na koju je utjecao za života, više je pitanje sadašnje političke moći i nemoći negoli Krležina nebeskog utjecaja.

Miroslav Krleža

OSVRTI I PRIKAZI

Raskoš jezične škrтости

Mate Kovačević

JEDNO

DAMIR PEŠORDA

HRVATSKO SLOVO

ZAGREB, 2022.

Hrvatski književnik Damir Pešorda rođen je 1961. u Grudama. Studirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu gdje je diplomirao jugoslavenske jezike i književnosti. Magistrirao je 2004. na Lavovskome nacionalnom sveučilištu u Lavovu na tezi Žanrovske modifikacije povijesnog romana, a doktorirao 2012. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na temi Dva tipa ophođenja s književnom tradicijom (Komparativna analiza romana Dvanadajat' obručiv Jurija Andruhovyča i Bolja polovica hrabrosti Ivana Slamniga).

Pešorda živi u Zagrebu i radi kao profesor hrvatskoga jezika. Objavljuje prijevode, znanstvene članke, kritičke osvrtne, pjesme i priče u hrvatskim i ukrajinskim zbornicima i časopisima (Studentski list, Quorum, Kolo, Jezik, Književna smotra, Moloda nacija, Slavica Tarnopolensia, Hrvatska revija, Hrvatsko slovo i dr.).

Dosad je objavio knjige Žohari, identitet i Milevine formule (2006.), Tetka u torbi (2007.), Različite pjesme (2008.), Brod budala (2009.), Nametnička kultura / Oglеди o društvenim i kulturnim pitanjima (2014.).

U javnosti su najpoznatiji Pešordini publicistički tekstovi, u kojima svojim stilom, zapažanjima, raščlambama i komentarima dugi niz godina održava vrlo visoku i zahtjevnu razinu publici-

stike. U njima Pešorda ne nudi gotove odgovore i recepte, ne zapomaže niti poziva u pomoć, nego se kao autor tek pita, a kad nudi možebitno rješenje, on ga ne nameće.

Svojim djelima dijagnosticira umiranje suvremenoga Zapada, a s njim i Hrvatske, nu unatoč tmurnom stanju, upozorava i na mogući izlazak iz izopačene paradigme.

Evo sad pjesnika Pešorde, čija zbirka pjesama „Jedno” plijeni pozornost. Čak i posebno kritičan analitičar ne bi se mogao oteti dojmu kako je riječ o iznimnoj poetskoj pojavi, koja u hrvatsku poeziju, bez obzira na okvirnu utemeljenost u tradiciju nacionalne književnosti, svojim pjevanjem unosi dah svježine poetskoga govora.

A on se, taj govor, osim nedvojbene darovitosti odnosi ponajprije na silna proširenja izričajnih mogućnosti hrvatskoga pjesničkog jezika.

Što je pjesnik škrтiji u riječima, to mu je poezija bogatija u svojim značenjima. Ako je raskošnost jezične škrтости naslijedio iz šimićevske tradicije i vlastite zavičajnosti, onda je jednostavnost izričaja pa i stanovitu dosjetnost mogao baštiniti iz bogate slamnigovske riznice.

Dakle, unatoč jednostavnosti svoga pjesničkoga govora, pjesme su mu obilato prožete životnim i mudrim mislima te porukama. Bez obzira na misaonu protežnost poetike, u Pešordinu slučaju ne radi se o prepoznatljivoj nametljivosti, koja nedostatak poetskoga talenta nadoknađuje čudorednim prodikama.

Dapače, riječ je o poetskoj misaonosti i životnom iskustvu, što poeziji daje i egzistencijalnu dimenziju, a život dodatno humanizira. Kad je riječ o Damiru Pešordi i njegovoj poetici, s

neskrivenim simpatijama kažem: Evo pjesnika!

Ova zbirka u sebi, kao posebnu stilsku značajku, sadrži i stanovitu hermetičnost, pa je za cjelovit užitak u njegovim pjesmama potrebna i određena količina naobrazbe. Zato je Pešorda i „poeta doctus”, odnosno pjesnik koji od svoje publike traži potrebno predznanje.

Zbirka „Jedno” sastavljena je od četiriju poetskih ciklusa – Smokva u Crljenoj Jami, Osmanov osmijeh, Polje i Jedno, što u prirodnom ciklusu može podrazumijevati godišnju cjelinu podijeljenu u četiri doba, ali i cjelovitost ljudske egzistencije – od djetinjstva, mladosti, zrele dobi i starosti.

Životna mudrost ili pak iskustvo prožimlju se tankočutno, a ispjevane posebnim poetskim govorom oplemenjuju ne samu životnu zbilju nego i čovjekovu egzistenciju.

Kad se u obzir uzmu svi navedeni elementi, nije teško zaključiti kako je riječ ne samo o cjelovitoj pjesničkoj ličnosti nego i o iznimno vrijednoj zbirci pjesama koja će nedvojbeno obogatiti hrvatski pjesnički govor.

Grude

OSVRTI I PRIKAZI

Odnos religiozne i političke činidbe

Mate Kovačević

OTPADNIŠTVO ZAPADA

JUAN DONOSO CORTÉS

NAKLADA BOŠKOVIĆ

SPLIT, 2022.

Španjolski književnik, diplomat, političar i filozof Juan Donoso Cortés (1809. – 1853.) studirao je godinu dana na Sveučilištu u Salamanci, potom odlazi na studij Colegio de San Pedro de Caceres. Godine 1823. na Sveučilištu u Sevilli studira pravo.

Nakon povratka kući 1828. radio je u očevu odvjetničkom uredu, a nakon godinu dana ponuđeno mu je mjesto profesora estetike i politike na Colegio de San Pedro de Caceres.

U to doba kritizirao je srednjovjekovni feudalizam, ali i branio papinstvo i križarske vojne, vjerujući da su udahnuili životnost europskoj civilizaciji. Nakon francuskih invazija prigrlio je načela liberalizma i pao pod utjecaj Jean-Jacquesa Rousseaua, kojeg je poslije okarakterizirao kao „najrječitijeg sofista”.

U politiku je ušao kao vatreni liberal, a nakon smrti kralja Ferdinanda VII. Donoso je, zajedno s većinom španjolskih liberala, podupro kraljevu suprugu, Mariju Christinu i njezino pravo na španjolsko prijestolje. Nasuprot njima bili su Ferdinandov brat Carlos i njegovi pristaše – karlisti.

U karlističkom ratu Donoso je prosvjedovao protiv pokolja fratara, što su ga počinili liberali u Madridu.

Pogled je počeo mijenjati nakon pobune u La Granji 1836., kad su vojnici prisilili Mariju Christinu na ponovnu uspostavu liberalnoga Ustava iz 1812. godine.

U to vrijeme Donoso je imenovan tajnikom kabineta i izabran u parlament kao član liberalne Umjerene stranke, koja je zastupala građanske interese i podupirala ustavnu monarhiju. Tada drži niz predavanja u obranu predstavničke vlade, a istodobno brani i diktaturu kao ponekad nužno zlo.

Između 1837. i 1840. na vrhuncu je novinarske karijere, kada se nastavlja njegov prelazak u konzervativizam. Napada prikaz Marije Stuart Victora Hugoa, piše opsežni članak „Klasicizam i romantizam” 1838., u kojem potiče sintezu između klasicizma i romantike.

Tijekom egzila u Francuskoj od 1841. do 1843. došao je pod snažniji utjecaj francuskih tradicionalista Josepha de Maistrea i Louisa de Bonalda.

Revolucije 1848. okončale su svaki trag liberalizma u Donosovu razmišljanju pa je 1849. održao govor u parlamentu „O diktaturi”, braneći postupke generala Narvaeza u suzbijanju revolucionarne aktivnosti u Španjolskoj. Protivio se kaosu što se širio diljem Europe, napadao socijalizam kao posljedicu erozije kršćanskog morala i ateizma. Tijekom tog vremena kratko je služio i kao veleposlanik u Berlinu.

Godine 1851. imenovan je španjolskim veleposlanikom u Francuskoj. U to je vrijeme objavio svoje najpoznatije djelo *Ogled o katolicizmu, liberalizmu i socijalizmu*, razmatrani u njihovim temeljnim načelima (1851.), što ga je svrstalo u prvi red katoličkih mislilaca. U tom djelu obrazlaže nemoć filozofskih sustava u rješavanju problema

ljudske sudbine, a liberalizam ocjenjuje mostom koji vodi u ateistički socijalizam.

Na hrvatski jezik nedavno mu je prevedena knjiga „Otpadništvo Zapada”, u koju su uvrštena tri parlamentarna govora – *Govor o diktaturi*, *Govor o općem stanju Europe* i *Glavne zablude sadašnjosti prema izvoru i uzroci* ma.

U prvom govoru ističe kako postoje samo dvije moguće činidbe – unutrašnja i vanjska, odnosno religiozna i politička. Njihova priroda sa sobom nosi to da uspon religiozne činidbe spušta politički termometar i obratno – snižavanje religioznoga termometra dopušta uzdizanje političkoga, koji vodi u tiraniju. To je, smatra, zakon čovječanstva, odnosno zakon povijesti.

To ilustrira nizom primjera u starom vijeku, kada utjecaj religije više nije mogao biti manji, jer religija tada nije uvijek bila nazočna pa je samovlašće politike poprimilo tolike razmjere da se ona uzdigla do tiranije.

S Kristom je, tvrdi, na svijet došla prava religija pa se prevlast politike u cijelosti smanjila. To se dokazuje time što je Kristova zajednica bila jedina koja je nastala bez političkih vlasti. U toj zajednici nije bilo druge vlasti doli ljubavi učitelja prema svojim učenicima i ljubavi učenika prema svome učitelju. Dakle, ako je djelovanje religije savršeno, onda je zajamčena i savršena sloboda, smatra Donoso.

Nakon kršćanskoga vrhunca za Konstantina Velikoga počelo se razvijati sjeme religiozne popustljivosti pa tadašnjem padu vjerskoga termometra odgovara prvi uspon na skali onog političkoga. Društvo, doduše, još nema stvarnu vlast, ali ima arbitrarne i mirovne sudce kao vrstu embrija jedne

vlasti. Podsjeća kako kršćani iz apostolskih vremena nisu vodili nikakve procese niti su išli pred sudove jer su svađe rješavali posredstvom posrednika.

U razdoblju feudalizma vjera se još uvijek drži na vrhuncu, no i tada je zbog iskvarenosti bila potrebna djelotvorna vlast, no dovoljna im je ona najslabija od svih. Tako na snagu stupa feudalna monarhija, kao najslabija među monarhijama. U 16. stoljeću nakon reformacije feudalna se monarhija pretvara u apsolutnu.

U ranijim povijesnim razdobljima države su bile samo male zajednice, a međunarodni odnosi nemogući pa zbog takvih okolnosti nije bila moguća ni tiranija širokih razmjera, osim one staroga Rima.

Ocjenjuje kako su razvojem tehnike i tehničkih prometala – brodova, željeznice, električne struje i brzovanja nestale materijalne zapreke, čime su pripravljeni putovi za golemu i sveobuhvatnu svjetsku i bezgraničnu tiraniju.

Istodobno bez moralnoga otpora briše se svako drukčije mišljenje i domoljublje.

Donoso rješenje uspostavi globalne diktature vidi u religioznoj obnovi društva, no skeptičan je prema obnovi religioznosti pojedinih naroda. Vidio sam pojedince koji su vjeru nakon njezina gubitka opet pronašli, ali nisam vidio narode, tvrdi.

Smatra kako socijalizam može suzbiti samo blagotvorna religija, koja siromašne podučava strpljenju i uči ih da budu zadovoljni, a bogate da budu milosrdni.

U Rusiji vidi glavni problem za opstanak europske civilizacije jer ocjenjuje „kad Rusija jednom bude stala usred

te pokvarenosti i kad pod njezinom čizmom bude ležala Europa, tada će i sama upiti europski otrovni napitak u svoje žile”.

Ovim je Donoso još početkom 1849., prije Marxa i Engelsa vizionarski najavio boljševičku revoluciju i njezine posljedice za europsku uljudbu.

Rješenje europskih problema u međunarodnim odnošajima vidio je u snažnom djelovanju britanske politike na europskom kopnu, što se nažalost, bar kad su u pitanju bili hrvatski nacionalni probitci, nije pokazalo ni dobrim ni blagotvornim.

S druge pak strane, pogled na stvaranje kaosa po Europi i kritika revolucionarnih previranja omogućuje nam i drukčiji pogled na ulogu hrvatskoga bana Josipa Jelačića u tim prevratničkim godinama 1848./49.

Suvremenu europsku krizu gledao je kao posljedak otklona europskih naroda od kršćanstva, a uzroke je pronalazio u mnoštvu filozofsko-religioznih zabluda, čije je korijene izvodio iz poznatih hereza koje je već davno osudila Crkva.

Suvremene su hereze bezbrojne, a sve imaju svoj uzrok i kraj u dvama najvažnijim osporavanjima – jedno se odnosi na Boga, a drugo na čovjeka, tvrdio je Donoso.

Donosova filozofska vidovitost prepoznatljiva je i u mnogim današnjim pojavama na europskoj i svjetskoj političkoj pozornici pa je i hrvatski prijevod djela njegova opusa svojevrsno osvježenje u filozofskoj literaturi na hrvatskom jeziku.

OSVRTI I PRIKAZI

Prikaz knjige Radoslava Tomića

Nikola Jakšić

ZNAKOVI IDENTITETA – SVECI ZAŠTITNICI U UMJETNOSTI

17. I 18. STOLJEĆA U DALMACIJI, BOKI KOTORSKOJ I

DUBROVAČKOJ REPUBLICI

RADOSLAV TOMIĆ

KNJIŽEVNI KRUG SPLIT I

INSTITUT ZA POVIJEST UMJETNOSTI

ZAGREB, 2021.

UREDNIK: MATKO MATIJA MARUŠIĆ

RECENZENTI: SANJA CVETNIĆ I NIKOLA JAKŠIĆ

Struktura knjige:

Uvod: 5 – 14

Sveti Jeronim u zavičaju: 17 – 52

Sjevernojadranski otoci: Krk 55 – 61, Osor 63 – 72, Mali i Veli Lošinj 73 – 86, Rab 87 – 100, Pag 101 – 102

Dalmacija od Zadra do Dubrovnika: Zadar 105 – 156, Nin 157 – 161, Šibenik 163 – 164, Trogir 165 – 203, Split 205 – 242, Omiš i Poljica 243 – 255, Makarska 257 – 258, Hvar, Brač i Šolta 259 – 276, Korčula 277 – 280

Dubrovačka Republika: 283 – 314

Boka kotorska: 317 – 358

Nove granice i nova svetišta: Uvezeni kultovi i domaća tradicija 361 – 368, Hodočasnički toposi u Dalmatinskoj zagori: kult Bogorodice i čašćenje svetaca 369 – 386

Zaključak: 389 – 416

Riassunto: All'insegna dell'identità 419 – 447

Bibliografija: 451 – 469

Kazala: 471 – 490

Zahvale i fotografije: 491 – 492

U ovoj knjizi autor Radoslav Tomić raspravlja o umjetničkim ostvarenjima nastalim na istočnoj obali Jadrana tijekom 17. i 18. stoljeća, dakle u razdoblju koje je obilježeno mletačkim gospodstvom i baroknim stilom. Umjesto parafraziranja, prenosim ključna pitanja koja je sebi postavio i ovako definirao (str. 6):

„Je li Dalmacija samo zemljopisni pojam ili je među njezinim žiteljima postojao osjećaj zajedničke pripadnosti i međusobne povezanosti? Je li postojala svijest o jedinstvu – narodnom, vjerskom, kulturološkom – koja je na bilo koji način mogla utjecati na umjetničke procese tijekom 17. i 18. stoljeća? Postoje li – u umjetnosti – tematske cjeline, sadržajni, ikonografski i ikonološki programi koji su oblikovani u baroknom ključu, suvremenim likovnim jezikom?”

Povijesno i stilsko razdoblje o kojem je riječ u južnom dijelu katoličke Europe obilježeno je pokretom protureformacije kao reakcijom na reformaciju koja se širila Europom u 16. stoljeću. Naime, prema načelima reformacije dokinuto je štovanje svetaca, do tada toliko rašireno na tlu cijele kršćanske Europe još od prvih stoljeća kasne antike. Zato se, kao reakcija na stajalište reformatora, u katoličkom svijetu sve intenzivnije naglašava štovanje kulta svetaca, posebno onih koji su u dugom povijesnom razdoblju stekli naglašenu popularnost u pojedinim sredinama i bijahu promaknuti u nebeske zaštitnike lokalne vjerske zajednice, a jednako tako i gravitirajućeg im okolnog prostora, najčešće pojedine dijeceze. Ovom se knjigom, dakle, raspravlja o tom procesu oživljavanja štovanja njihova kulta. Rijetki su oni sveci za koje

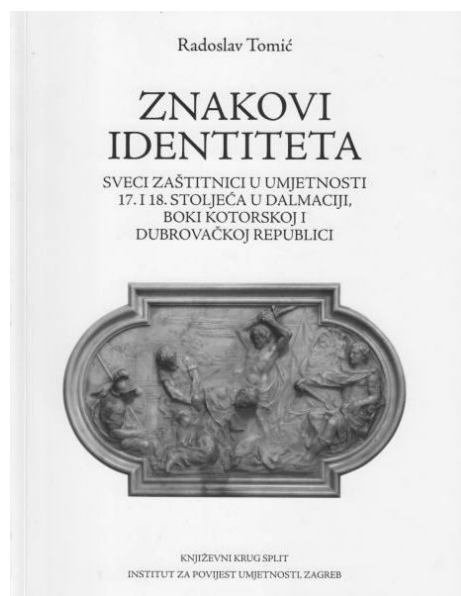
se držalo da su zaštitnici šireg podneblja, cijele pokrajine. U tom se smislu izdvaja sv. Jeronim koji u jednoj od svojih poslanica ističe da je bio rodom iz Stridona, lokaliteta na granici Panonije i Dalmacije. Iako se još uvijek vodi rasprava o točnoj ubikaciji rodnog mjesta ovog učenog kršćanskog pisca i tvorca Vulgate (latinska verzija Biblije), davno je u pokrajini proglašen Dalmatincem, a pritom i tvorcem glagoljice. Zato mu je posvećeno prvo poglavlje ove knjige u kojem se raspravlja o nizu lokaliteta na kojima je štovan. Ističe se, pritom da je on zaštitnikom hrvatskih bratovština izvan domovine, u Rimu (Zavod sv. Jeronima) ili pak u Veneciji gdje je pridružen sv. Tripunu i sv. Jurju u crkvi San Giorgio degli Schiavoni. Tako je u spomenutoj crkvi, u svom planetarno poznatom ciklusu mletački slikar Vittore Carpaccio realizirao neka uprizorenja posvećena njegovu liku.

Franjevačka provincija sa sjedištem u Zadru već 1393. godine na Generalnom kapitulatu Reda u Kölnu određuje sv. Jeronima za svog zaštitnika (Dalmatinska provincija sv. Jeronima). Tijekom baroknog razdoblja u različitim su istočnojadranskim svetištima podizani oltari u svečevu čast ili se pak njegov lik pojavljuje u sklopovima složenijih ikonografskih sadržaja.

Od pojedinačnih oltara valja na prvo mjestu spomenuti onaj u zadarskoj crkvi sv. Šime, neposredno nasuprot Providurovoj palači, a podiže ga i o njemu skrbi Bratovština hrvatskih i albanskih (čitaj: bokeljskih!) vojnika u službi Mletačke Republike. Za razumijevanje svečeve uloge u stvaranju hrvatskog pisma (glagoljice) neobično je ilustrativan glavni oltar u župnoj crkvi sv. Mihovila na Murteru, djelo Pija

i Vicka Dall’Aqua gdje su na rubovima stipesa isklesani reljefi svetih Ćirila i Jeronima popraćeni legendama (S. KIRIL., S. IERO/NIM). Svečev lik susrećemo na brojnim oltarima uzduž hrvatske obale, od Zadra do Dubrovnika i do Kotora, bilo na oltarskim palama bilo kao slobodno stojeće kipeve. Nije nevažno istaknuti kako se njegov kult širi i prema lokalitetima neposredno oslobođenim od Osmanlija, primjerice Kninu, Herceg Novom ili pak Skradinu. Vrijedi, pritom, dojetnuti kako je ove utvrde oslobađao svečev imenjак, providur Girolamo Cornaro, što samo umnožava motive za takve posvete.

Autor je knjigu usustavio prema zemljopisnom načelu, obrađujući lokalitete od sjevera prema jugu, a to znači od Krčke i Rapske dijeceze do Budve. Ovim kratkim pregledom sadržaja nemoguće je predstaviti sve u knjigu uključene lokalitete, pa se zadržavamo samo na onim najvažnijima. Među nji-

ma se ponajprije ističe Zadar kao glavni grad Dalmacije i vjersko središte s brojnim lokalnim kultovima. Najvažniji je zadarski projekt u barokno doba podizanje nove kapele za najštovaniju lokalnu relikviju, onu sv. Šimuna pravednika. Za njegovo je petrificirano tijelo već u anžuvinskom razdoblju iskucana u srebru pozlaćena škrinja, naručena od kraljice Jelene kod udomaćenoga u Zadru majstora Francesca koji se u Dalmaciju preselio iz Milana. Relikvija je čuvana u crkvi sv. Marije Velike do Ciparskog rata, no tada je crkvu iz strateških razloga valjalo porušiti, pa se u neposrednu susjedstvu započelo s gradnjom nove crkve sv. Šime. Ratne su okolnosti omele dovršetak projekta, pa je relikvija čuvana u kapeli sv. Roka. Godine 1632. donesena je odluka da se relikvija premjesti u staru crkvu sv. Stjepana u neposrednoj blizini providurove palače. Nakon svečane procesije gradom u kojoj su sudjelovali sam providur A. Civran i nadbiskup Ottaviano Garzadori uz nekolicinu biskupa susjednih dijeceza (Šibenik, Rab, Krk, Osor), svečevo je tijelo, tada, prvi put položeno u kraljičinu gotičku škrinju. Nakon što je Zadar oslobođen neposredne osmanlijske ugroze osvajanjem utvrde Zemunik (1646. g.), generalni providur Leonardo Foscolo naređuje izradu dvaju velikih brončanih anđela, djelo kipara Francesca Cavriolija, a izliveni su u mletačkom Arsenalu od topova zarobljenih pri osvajanju Zemunika. Oni flankiraju (obočuju) škrinju pridržavajući ju ispruženim rukama visoko nad oltarom. Takav je aranžman nastao po uzoru na srodno koncipiran oltar blaženog Lorenza Giustinianija u mletačkoj katedrali San Pietro di Castello koji je podizan u isto vrijeme, a

postat će prototipom za brojne oltare na prostoru Mletačke Republike, pa to znači i u Dalmaciji. Naknadno je stara apsida crkve sv. Stjepana zamijenjena novom svečevom kapelom kvadratnog tlorisa, a njeni su zidovi obogaćeni slikama G. B. A. Pitterija na kojima je tematizirano Prikazanje u Hramu. Naručene su u doba nadbiskupa V. Zmajevića i druge slike kojima se prenose poruke iz svečeva života, ali i događaji povezani uz samu relikviju (primjerice: Kraljica Elizabeta krade prst sv. Šimuna). Time je stvorena nova, a sadržajno zaokružena cjelina posvećena najpopularnijem zadarskom svecu. Njegov lik, potom, susrećemo na mnogim oltarima, najčešće u društvu s lokalnim svecima, kako u Zadru i zadarskoj dijecezi tako i drugdje na jadranskom priobalju (Rab, Baška na Krku, Skradin, Trogir, Biograd, Sukošan, Petřčane, Kožino, Zaglav, Tkon).

Drugi značajan zadarski projekt odnosi se na glavni oltar u opatijskoj crkvi sv. Krševana koji izrađuju Francesco i Girolamo Garzotti, a naknadno je obogaćen monumentalnim kipovima četvero zadarskih zaštitnika (sv. Krševan, sv. Šimun, sv. Zoilo i sv. Anastazija) koje je vlastoručno isklesao Alvise Tagliapietra, jedan od vodećih baroknih kipara u gradu na lagunama. U crkvi je bio podignut i drugi oltar sa slikom na kojoj sv. Zoilo izvlači tijelo sv. Krševana iz mora u neposrednoj blizini Grada.

U Trogiru se od 12. stoljeća štovao blaženi Ivan Ursini, trogirski biskup u vrijeme Kolomanova osvajanja Dalmacije. Njemu su Trogirani u sredini 14. stoljeća naručili kamenu sarkofag s ležećim likom pokojnika u ornatu na poklopcu. Godine 1468. sklopljen je ugovor o izgradnji kapele za smještaj

blaženikova tijela sa sjeverne strane katedrale sv. Lovre. Ova je kapela svakako najreprezentativniji renesansni interijer u umjetnosti Dalmacije opremljen reljefima i skulpturama ponajboljih kipara svojega doba, Andrije Alešija, Nikole Firentinca i Ivana Duknovića. Ipak svečev je sarkofag prenesen iz stare u novu kapelu tek 4. svibnja 1681. uz sudjelovanje dalmatinske elite i položen na stipes kojemu je na sjevernoj strani ugrađen natpis iz 1348. godine iz stare svečeve kapele. Gotički sarkofag obočuju dva mramorna anđela koja su na to mjesto postavljena 1738. zamijenivši dva starija, drvena primjerk. Tako je trogirski aranžman posve srodan onome sv. Šimuna u Zadru. Naime, u obama je slučajevima riječ o sarkofazima 14. stoljeća s ležećim likom pokojnika koje flankiraju anđeli. U Zadru je, međutim, ukupan aranžman metalni, a u Trogiru kameni. U katedrali sv. Lovre su i dvije oltarne pale koje oslikavaju događaje iz blaženikova života, ona A. Ridolfija: Blaženi Ivan Trogirski spašava brodolomce, a odnosi se na čudo koje je svetac izveo putujući iz Trogira u Šibenik, i druga Domenica Sagomana: Kralj Kolo-man prisustvuje misi blaženog Ivana Trogirskog u Šibeniku. Tu su i druge slike vezane uz trogirskog blaženika. Vrijedno je spomenuti i *palu portante* Antonija Molinarija u crkvi sv. Petra sa snažnim likovima nekolicine svetica među kojima je i trogirski blaženik. Kao što se u zadarskom slučaju lik sv. Šimuna pojavljuje na različitim lokalitetima širom dijeceze, tako i blaženog Ivana Trogirskoga susrećemo na oltarima u Marini, Zlopolju, ali i na lokalitetima drugih dijeceza, u Rogoznici, na Hvaru, Visu i Korčuli te kod franjevacu u Zadru.

Trogirani štuju i blaženog Augustina Kažotića, dominikanca, svojega sugrađanina koji bijaše biskupom u Zagrebu te u Luceri u Apuliji gdje umire 1323. U trogirskoj mu je katedrali podignut oltar. O snaženju kulta starali su se ponajprije članovi porodice Kažotić. Jedan od njih, Dujam naručuje kod Palme Mlađega sliku za katedralu (1599. godine) u kojoj pred likom biskupa Augustina Kažotića kleči Dujmov sin, dominikanac, fra Augustin. I u drugim su trogirskim svetištima sačuvane slike s likom blaženog Augustina.

U dalmatinskom se podneblju primatom ističe splitska crkva kao nasljednica one salonitanske. U Saloni su u vrijeme Dioklecijanovih progona pogubljeni sv. Dujam i sv. Staš (Anastazije) čiji su zemni ostatci iz razorene i napuštene Salone preneseni u novi, srednjovjekovni grad koji se ugnijezdio unutar zidina nekadašnje carske palače. Svetačke su moći položene u nekadašnju grobnicu cara Dioklecijana koja postajem katedralom. Tijekom 15. stoljeća u katedrali su bile podignute dvije kapele u formi gotičkih ciborija unutar kojih su postavljeni sarkofazi salonitanskih mučenika sa svetačkim likom na poklopcu. Dujmov je isklesao Bonino Jakovljević iz Milana 1427. godine, a onaj Staša 1448. godine Juraj Matijević Dalmatinac. Interijer nekadašnjeg oktogonalnog mauzoleja pokazao se tijekom baroknog razdoblja ipak tijesnim pa se pristupilo njegovu proširenju. Najprije je u doba Marka Antuna Dominisa dograđen novi pravokutni kor probijanjem istočnoga zida, a zatim je u 18. stoljeću dograđena i nova kapela sv. Dujma probijanjem sjevernog zida. U nju je smješten novi svečev oltar na

pravokutnome stipesu s visoko podignutom urnom ovjenčanom u vrhu anđeoskim likovima, a flankiran je alegorijskim kipovima Vjere i Snage. Narudžbu je, prema nekom rimskom predlošku, dovršio 1767. godine ponajbolji mletački kipar svojega doba Giovanni Maria Morlaiter. Svecu je posvećen i složeni slikarski ciklus sa slikama velikog formata na kojima je između 1683. i 1685. godine slikar Pietro Ferrari prikazao njegov život (Sv. Petar šalje sv. Dujma u Dalmaciju, Sv. Dujam propovijeda kršćanstvo u Saloni, Sv. Dujam krsti Salonitance, Sudeenje sv. Dujmu koji ozdravlja bolesno dijete, Mučenje sv. Dujma, Smrt sv. Dujma). Ciklus sa životopisom sv. Dujma posve je izoliran slučaj u našoj umjetnosti 17. stoljeća.

Jedino u Dubrovniku patron ima posebnu crkvu smještenu ispred Vijećnice i Kneževa dvora, dakle u samome gradskom središtu. Kako je srednjovjekovna crkva izgorjela, pristupilo se izgradnji nove prema projektu mletačkog kipara Marina Groppellija. Kameni kip sv. Vlaha postavio je na završnom vijencu građevine slijedeći odavno usvojenu ikonografiju s modelom grada u lijevoj ruci, a desnom podignutom u gesti blagoslova. U interijeru je svečev oltar sa stipesom nad kojim je visoko podignuta edikula u kojoj je srebrni gotički kip sv. Vlaha, a koji je čudom preživio u požaru. Kip u edikuli adoriraju dva klečeća anđela, kao da je riječ o relikvijaru. Visoko nad oltarom u ogradi orgulja postavljene su slike dubrovačkog slikara Petra Matteija s prikazom mučenja sv. Vlaha i atributima njegova mučeništva (grebeni, bič, palma) koje podržavaju lebdeći anđeli. I u drugim su dubrovačkim crkvama sačuvane

oltarske pale na kojima susrećemo lik sv. Vlaha. Onu u muzeju dominikanskog samostana naslikao je Antonio de Bellis, a prikazuje Bogorodicu u slavi sa sv. Franjom Asiškim i sv. Vlahom. Među potonjom dvojicom, naknadno je 1657./58. doslikao vedutu Dubrovnik a Didier Barra, specijalist za takve teme. S modelom grada u rukama sv. Vlaho našao je mjesto i među brojnim likovima u kompoziciji Andree Vaccara na pali *Svi sveti* u crkvi Domino, kao i na onoj Jacopa Cestara s prikazom *Gospe od Karmela* i nekolicinom dugih svetaca. I na prostoru Republike, osobito na Pelješcu, u Vignju i Janjini susrećemo našeg sveca na palama koje je oslikao Filippo Naldi, slikar srednje kvalitete, zadovoljavajući ukus puka u pokrajinskim sredinama.

Poslovična mobilnost Dubrovčana rezultirala je nastankom nekih slika s prikazom sv. Vlaha i izvan Dubrovnik a. Među njima ističe se ona koju je naslikao Aurelio Lomi s prikazom Mučenja sv. Vlaha u crkvi Santa Maria del Castelo u Genovi. Braća Radulović, pak, koja su se znatnije izdigla na društvenoj ljestvici u Napuljskome Kraljevstvu, a gradić Polignano pretvorila u vlasti feud, naručuju slike sa svecima među kojima se pojavljuju patroni Dubrovnik a i Polignana. Ona, naručena kod Caravaggia nije sačuvana, dok je drugu u crkvi Santa Maria de Costantinopoli u Polignan u naslikao Alessandro Varotari, a prikazuje Bogorodicu s Djetetom, sv. Vidom i sv. Vlahom.

Uz sv. Vlahu u Dubrovniku se udomaćio i kult Petilovrijenaca, trojice bokeljske braće (Petar, Lovre i Andrija). Njima je u 14. stoljeću na sjevernoj strani Straduna bila podignuta crkva koja je stradala u potresu 1667. godi-

ne. Nakon neuspjele obnove znatno oštećene crkve, Petilovrijencima je početkom 19. stoljeća podignut oltar u katedrali. Oltarsku je palu naslikao Carmelo Reggio. Svetački su likovi postavljeni iznad vedute Dubrovnika iz čega se jasno razabire da ih se doživljava kao zaštitnike grada.

U razornome potresu 1667. godine nastradala je i dubrovačka katedrala, a s njom zajedno i kapela u kojoj su čuvani relikvijari. Kratko ju u 15. stoljeću opisuje Filip de Diversis u svojem djelu *Opis položaja, zdanja, vladavine i hvalevrijednih običaja slavnoga grada Dubrovnika*, spominjući pritom i neke relikvije. Izgradnjom nove katedrale koja je posvećena 1713. godine predviđen je bio i prostor za novu kapelu *Moćnika* (Cappella del Tesoro), pa se u narednim godinama nakon posvete pristupilo i njezinu uređenju. Za izlaganje brojnih relikvijara izrađen je drveni „oltar” s trima prostranim edikulama podijeljenima u drvene pozlaćene police u koje su umetnuti brojni relikvijari raznovrsnih oblika.

Sudbinu nalik dubrovačkoj u razornome je potresu doživio i susjedni Kotor, pa tako i njegov Moćnik koji je valjalo obnoviti. Financijeri pothvata bijahu Ivan i Vinka Bolica. Taj je odgovorni posao preuzeo mletački kipar Francesco Cabianca koji je u Kotoru boravio od 1704. do 1708. godine. Sama kapela Moćnika projektirana je kao presvođeni poluovalni prostor raščlanjen u pet niša tako da je ona središnja zapravo oltar sv. Tripuna, zaštitnika grada, dok su u bočnim nišama izloženi brojni relikvijari, ponajviše oni koji su preživjeli potres. Oltar sv. Tripuna sastoji se od mramornog sarkofaga koji pridržavaju dva mramorna anđela, dok je na samome sarkofagu

postavljen mramorni kip klečećeg, mladolikog sv. Tripuna, ruku sklopljenih u molitvi. U sarkofagu su izloženi najvažniji kotorski relikvijari, onaj sv. Križa te srebrni kovčežić sa svečevim zemnim ostatcima kao i Slavna glava – relikvijar sa svečevom lubanjom.

Ispod četiriju bočnih niša Cabianca je isklesao osam mramornih reljefa na kojima je uprizorio legendu o svečevu mučeništvu, od suđenja do smaknuća. „Kapela je”, kako ističe autor, „jedini interijer ukrašen u cjelini u mramoru na prostoru Dalmacije i Boke kotorske.”

Obnova kotorskog i dubrovačkog Moćnika pokazuju u kojoj je mjeri štovanje svetačkih relikvija bilo rašireno ne samo tijekom srednjega vijeka već i u vrijeme protureformske obnove u Katoličkoj crkvi. Nisu pritom obnavljani samo prostori u kojima su relikvijari čuvani i izlagani već su i sami relikvijari obnavljani u baroknome duhu, ne samo na jugu već cijelom obalnome prostoru. Dubrovčani su naručili obnovu staroga relikvijara glave sv. Vlahe i onaj njegove noge kod mletačkog zlatara Francesca Ferra, a Kotoranima je Slavnu glavu „osuvremenio” mletački zlatar Benedetto Ricci. No dok je relikvijarima za lubanje patrona Dubrovnika i Kotora u obnovi sačuvano staro obličje u obliku kalota, dotle su u drugim jadranskim središtima naručivani posve novi relikvijari, najčešće u obliku poprsja. Takav je onaj sv. Kvirina u Krku, sv. Stošije Zadru ili pak blaženog Ivana u Trogiru. I Splitski posjeduju tri barokne biste – relikvijara svojih zaštitnika sv. Dujma, sv. Arnira i sv. Staša, s tim da je u prvim dvama slučajevima riječ o obnovi starih gotičkih bista kojima je osuvremenjen tek ornat

(ne i lice), dok je onaj sv. Staša posve nova zlatarska rukotvorina.

Zaključujući ovaj sumarni opis sadržaja iz kojega su izostavljena poglavlja o manjim središtima (Krk, Lošinj, Pag, Nin, Šibenik, Brač, Hvar, Korčula, Poljica, Makarska, Dalmatinska zagora), u kojima se također bilježi barokna obnova svetišta i njihova inventara, istaknimo da smo ovom knjigom dobili hvalevrijedan uradak koji u nas prvi put tematizira odnos pokrajine i pojedinačnih njenih središta sa svojim zaštitnicima kroz narudžbe umjetničkih djela prema suvremenom oblikovnom modelu, ugledajući se na ostvarenja u državnome središtu, dakle u Veneciji. Štoviše, izvedbe važnih projekata često su povjeravane vodećim mletačkim umjetnicima, a time se donekle uspijevalo pratiti razinu visokih uzora, daka-ko u mjeri primjerenoj pokrajinskim središtima.

Autor knjige akademik Radoslav Tomić vodeći je u nas stručnjak za baroknu umjetnost, a ovim se djelom samo potvrđuje ta konstatacija.

Knjiga je opremljena brojnim ilustracijama, uglavnom fotografijama različitih autora među kojima ipak valja spomenuti poimence one s većim brojem priloga, a to su prije svih Paolo Mofardin, a zatim Zoran Alajbeg, Živko Bačić i Stevan Kordić.

Iskrene čestitke autoru i izdavačima.

OSVRTI I PRIKAZI

Lunarni i dnevni svijet

Tamare Bakran

Sanja Franković

BRŠLIJANDUŠA

TAMARA BAKRAN

BIAKOVA

ZAGREB, 2019.

Iako crpi motivsku tradiciju hrvatskoga pjesništva, glas lirskoga subjekta Tamare Bakran prepoznatljiv je u tvorbi fantastičnih svjetova kao odraza ženske psihe. Bakran s Nazorom povezuju personificirano motivsko bogatstvo biljnoga, životinjskoga i mineralnoga svijeta, izražajna ornamentalnost u tvorbi složenica (*bršljan-duša*, čempresljestve) ili polusloženica (*riječi-sjemenke*) i u spomenu egzotičnih imena cvijeća (*noćne frajle*), onomatopeičnost (*lepet*, *kliktaj*, zeleni *gugut*), etimološke figure i sintaktički paralelizmi. Međutim, pjesnički postupak odvaja Bakran od Nazora jer njegove simbole obnove ona semantički ne iskorištava za obnovu kolektiva, nego vlastite osobe, što njezinu pjesništvu daje ispovjednu dimenziju i u onim pjesmama gdje nema ženskoga lirskoga subjekta, nego progovara personificirani dio prirode („Potok”, „Smrt leptirice”) kao njezina sinegdoha i metaforični pokazatelj stanja duše lirskoga subjekta zimi i u proljeće. Mitski tragovi prepoznaju se u oprekama vatre i vode u ljubavnoj tematici te zemlje i neba u refleksivnoj tematici koja teži mudrosti, no nema pretapanja mitskoga u religijsko kao u Nazora, nego lirski subjekt arhetipovima iz kolektivnoga nesvjesnoga

tumači vlastitu nutrinu. Stoga i Nazorov postupak arhaizacije (uporabe bajkovitih motiva kao što su odaje, kule, palača itd.) Bakran ne preuzima u kolektivnom ključu, nego u tvorbi intimne lirike. Rečenice u stihovima počinju malim slovom, a interpunkcija se bilježi samo gdje lirski subjekt procijeni da je bitna. Povremena blaga patetika s prizvukom petrarkističke sjete pod nadzorom je sinegdohična uvida lirskoga subjekta u stanje svoje duše („odbijena davanja”, „ponuđeno srce”). Pritom je nužan odmak od nje kako bi se pjesmom ili lirskom prozom prikazale ekfrazne sna, a jednom i ekfrazna likovne umjetnine, van Goghove slike *Zvezdana noć*. Stanje duše preobraženo u umjetničko djelo postaje kolektivna svojina ljudi različitih vremena, na što aludira tvorenica čempresljestve. S druge strane, otkriva se i sposobnost lirskoga subjekta za sjetnu ironiju, koju iskazuje u poanti pjesme „Slavuj i ruža”, reminiscencije na istoimenu bajku Oscara Wildea. Međutim, ovdje žrtvenu ulogu na sebe preuzima ženski lirski subjekt, koji sebe podsjeća da na dnevnome svjetlu miris ruže i dubinu njezina cvijeta ne smije povezivati s rosom, nego s vlastitom krvlju. Pjesma blagom ironijom upućuje na neuzvraćenu ljubav: „hoću li idući put odoljeti provaliji ruže / sjetiti se da to na njoj nije rosa?” (str. 19).

Opetovanje glavnih motiva ocrtava koncept zbirke: ona je potraga za *kućom* kao središtem unutarnjega bića i njezinim *vrtom bez zdenca*, za koji je predviđeno mjesto: „klupa u blijedom suncu / naslonjena na zid kuće u kojoj predugo živim sama / promatram mali ograđeni vrt / u njem' tužnu vrbu / svoje žedno cvijeće / i prostor za zde-

nac koji nedostaje // a već neko vrijeme ćutim to nebo / zatrpano teškom ilovačom / kako buja / od bujanja soplje muklo pod mojim bosim tabanima / naviralo bi da ima oslobađajuće snage u mojim rukama” („Zatrpani zdenac”, str. 40). Zdenac simbolizira obilje, život, ali i tajnovitost, istinu, znanje, mudrost i dosezanje višega duhovnoga razvoja. Kada znači mikrokozmos, predstavlja samoga pojedinca (Chevalier i Gheerbrant, *The Penguin Dictionary of Symbols*, 1996., str. 1095). U tome je smislu zdenac ovdje simbol još neostvarene sreće lirskoga subjekta. Mjesto na kojemu on treba biti buja, što potvrđuje postojanje žudnje za srećom, no lirski subjekt govori o ilovačom zatrpanom nebu, odnosno zakrčenom putu do vlastite nutrine. Površina vode u bunaru pružila bi nebu njegov odraz, a lirskom subjektu spoznaju korijena vlastite samoće. Prekrižene ruke znak su nedostatka životne energije iako želja za promjenom postoji.

Tamara Bakran
(Izvor: Zvona i nari)

Potruga za kućom kao simbolom ja-stva odvija se u snu, pa u pjesmama ove tematike prevladavaju lunarni simboli. Brojni *odrazi* upućuju na suočavanje ženskoga lirskoga subjekta s nepoznatim slojevima vlastitoga bića. U pjesmi „San” (str. 26), koju tvore četiri distiha, blizina vode liječi od nepristupačnih bedema (tek nagoviještenih, no na razini zbirke mogu simbolizirati neuzvraćenu ljubav ili ljudsku nepristupačnost): „najzad sam bedeme prestala uvjeravati / da me prime”. Dok vode rastu, stabla uz rijeku se spuštaju: „postaju prisutnija”, odnosno personificirana jer slušaju priču lirskoga subjekta o svojem oslobođenju. Posredstvom stabala, simbola triju kozmičkih razina, povezuju se voda (podzemlje), odraz neba u njoj i zemlja, pa se nestalnost vode i čvrstina zemlje pretapaju kao što se svjesna i nesvjesna dimenzija bića pretapaju u snu. Odras ne omogućuje samo voda nego i staklo. U pjesničkoj prozi „Pred izlogom” (str. 36) lirski subjekt promatra smaragdnozelenu haljinu koju želi za sebe u žudnji za proljetnom obnovom i radošću, što smatra ukorijenjenim u svojem biću. Međutim, kada pogled s bezglave lutke u izlogu usmjeri na odraz vlastite glave u staklu, spoznaje svoju dotad neosvijestenu tugu, zaveže čvršće vezi- ce na cipelama i odlazi. Sebe opisuje u trećem licu, kao da je izvan vlastitoga tijela: „Žena je omotana u starinsku, požutjelu čipku. U ruci drži ljiljan, prislanja ga na srce. Bliješti ljiljan na suncu, a privučenu oblije neko shvaćanje, no ono trenutačno koje iznenadi, ali nestane.” Pjesnik Mallarmé smatrao je ljiljan lunarnim, ženskim simbolom ljubavi, no ona može biti i neuzvraćena ili nadvladana sublimacijom (Che-

valier i Gheerbrant, *The Penguin Dictionary of Symbols*, 1996., str. 608).

Česte su figure sveobuhvatnosti svijeta kada se nastoji zahvatiti u beskrajnu žudnju lirskoga subjekta za ljubavlju: „moje je srce od vjetra i trava” („Opet”, str. 22). U pjesmi „Opet” javlja se dramski umetak, jeka koja ponavlja da je srce ženskoga lirskoga subjekta bilo ponuđeno, što se ističe i kurzivom. U neuzvraćenoj ljubavi lirskom je subjektu bliža noć nego dan, a arhaični motiv *odaje* može se shvatiti kao unutrašnjost bića, ali i doslovno kao soba u kojoj lirsko ja boravi okrenuto k sebi: „i ponovno sam tu u tužnoj odaji / u koju ulazi svjetlo mjeseca – / mog sunca.”

Zanimljive su dvije pjesme na susjednim stranicama, u kojima se ženski lirski subjekt obraća svojem dragom, ali u oprečnim kontekstima. Neuzvraćena se ljubav povezuje s brodolomom („Brodolom”, str. 23), dakle s vodom. Pritom se javlja i igra riječi kao diskretna ironizacija neuzvraćene ljubavi: „tonemo tako / u vječnu tamu / vječnog tamo”. Za razliku od toga, sretna se ljubav prikazuje u prizoru ivanjskoga krijesa i preskakanja vatre („Ivanjska noć”, str. 24). Živost plesa dočarava se uzvikom u kurzivu („živo živo”) i sintaktičkim paralelizmima („poskakuju kose / poskakuju grudi / poskakuje haljina”). Stara petrarkistička opreka vode i vatre i ovdje znači opreku neljubavi i ljubavi, a prisutna je i u pjesmi „Kuje se dok je vruće” (str. 17), koja u novi kontekst uvodi poslo- vicu o potrebi pravovremena djelovanja. Motivima i magičnim brojem bajke lirski subjekt prikazuje osjećaj odvojenosti od svojega srca, koje se ne može obnoviti bez pročišćenja vatrom: „od udaraca odjekuje svih sedam

dvorana / te visoke do neba / čudne kule, / gromka klatna". Kula je topos zatočenja, a srce je u ovoj pjesmi zatočeno u uzaludnoj čežnji, pa udara u kovačnici emocija. Bit će vraćeno lirskom subjektu tek kada u užarenu stanju bude uronjeno u more. Riječ je o metafori podsvijesti, kroz čije vode putuju osjećaji tijekom sna kako bi izbili na svjesnu razinu.

Potragu za cjelovitošću vlastite osobe podriiva strah lirskoga subjekta od vlastite nutrine i njezine tamne strane, *sjenke*. Time se može protumačiti naslov zbirke *Bršljanđuša* i istoimena minijatura pjesma: „noć / zid / na zidu sjena... *sva dršće od šaptanja / bršljanđuša / plazi / prekriva me / davi / svojim dubokim tamnim zelenim / suzama*" (str. 14). Kao zimzelena biljka, bršljan je simbol snage, ali i žudnje. Dioniz je njime i vinovom lozom do mistična zanosa dovodio žene koje su ga odbijale. Bršljan se povezuje i s Atisom, koji je bio miljenik Kibebe, boginje zemlje i žetve. U tome kontekstu upućuje na vječni ciklus umiranja i novih rađanja (Chevalier i Gheerbrant, *The Penguin Dictionary of Symbols*, 1996., str. 546). U zbirci Tamare Bakran bršljan u snu prijanja uz dušu, plaši je, ali i osvještava njezinu žudnju za obnovljenim snagama bića. Strah od podsvjesnog ističe se i u pjesmi „Ako", str. 15) motivima riba („podmukle murine"), meduza, tonuća, duha dubine i vječne vode. Riječ je o arhetipovima nastalima taloženjem psihičkoga iskustva čovječanstva. Pojava mjesečine u lirskoj se minijaturi povezuje s nožem: „vadim nož iz srca / briznula je mjesečina" („Nož", str. 16). Nož simbolizira mučnu introspekciju i ljubavnu bol, koja se estetizira motivom mjesečine. Pjesma „Sunce je visoko" (str. 28–29)

otkriva pjesničku sublimaciju vlastite patnje: lirski subjekt okreće leđa suncu i u zemlju sije *riječi-sjemenke*. Rezultat kopanja u zemlji, simbolu ženskoga načela, rađanja i plodnosti (Chevalier i Gheerbrant, *The Penguin Dictionary of Symbols*, 1996., str. 331–333), jesu „davne suze", zbog čega ih je mnogo, što aludira na nasljeđivanje boli predaka, jer svaki čovjek baštini psihološku sliku svojega roda. Ovdje zemlja simbolizira duševnu genealogiju. Lirski subjekt rastjeruje crne ptice (svoje crne misli) i pita zemlju što će iz nje niknuti. Naime, nakon svakoga kopanja po vlastitoj nutrini mijenjamo se i više nismo isti. Kratka pjesma „Tjeskoba" (str. 30) govori o padanju s litice „oka posve golog / od nove budnosti / k žarkom centru". Pad je preduvjet spoznaje, a „žarki centar" simboličan je povratak u utrobu kako bi započela obnova bića. U tom se smislu na ovu pjesmu nadovezuje pjesnička proza „Vlak" (str. 31), u sredini koje se ističe glagol ići, ponovljen u dvama centriranim redcima. Lirski subjekt u trećem licu govori o ženi koja se približila željeznici, stigavši do rampe. Dolazak do rampe simbolizira zaron u vlastitu nutrinu do granice svjesnoga, no bijeli šljunak kojim žena hoda budi nadu: „Sluti žena da je tamo ispred nešto čeka, preobražavajuće. Nikada još nije otišla tako daleko kao sada, nije se usudila... Zato sada ide. Odakle joj hrabrost? Je li to milost? Zalazi duboko u svoju tugu po bijelom šljunčanom putu. Njena je haljina upila svu vlagu šume, kao i duša. (...)" Prolazi vlak, svjetla s prozora njegovih vagona smjenjuju se s tamom koja se spušta. Ženu zahvaća ritam kretanja vlaka kao ritam obnove, a „(n)ečija joj sjena maše s prozora". Slijedi pjesnička proza „Pla-

nina” (str. 32), u kojoj se personificirana planina smije naporima žene dok se penje na njezin vrh. Privlači je u svoju utrobu, koju ona želi izbjeći jer žudi za svjetlom. Simbolizam planine upućuje na visinu, blizinu neba i povezanost s transcendentalnim. Odozgor planinski vrhovi simboliziraju središte svijeta, no odozdo se planine prema obzoru odnose kao os svijeta, a njihove su padine ljestve kojima se može penjati. Planina stoga ima dvojni simbolizam središta i visine. Dovodi se u vezu sa stabilnošću, nepromjenjivošću, ali i čistoćom (Chevalier i Gheerbrant, *The Penguin Dictionary of Symbols*, 1996., str. 680). Lirski subjekt na zemlji vidi srušena stabla, za koja pretpostavlja da su istrunuli ljudi koji su bili jednako naivni u težnji za doseganjem vrhunca. Ovdje zemlja ima razornu simboliku, koja označava njezinu drugu stranu: nije samo majka nego treba i tijela mrtvih da bi sebe nahranila (Chevalier i Gheerbrant, *The Penguin Dictionary of Symbols*, 1996., str. 333). Kao što zemlja uzima da bi davala, tako i zaron lirskoga subjekta u vlastitu psihu mora proći kroz tamu na putu do svjetla spoznaje. Drugim riječima, najprije treba proći kroz planinu kao središte svijeta da bi se zaslužio uspon na njezinu visinu, koja Zemlju povezuje s Nebom.

Nespoznata nutrina metaforično se prikazuje kao *zatvorena kuća*. U lirskoj prozi „Kuća je bila zatvorena” (str. 33) kuća je zapuštena, na tlu je bršljanom i mahovinom obrastao kip žene koji djeluje kao znak upozorenja. Djevojka koja je stigla pred kuću privučena je tim kipom, ali i plavim vratima kuće i mirisom cvijeća (noćnih frajli). Plava je najnematerijalnija boja, povezana s beskrajem dubine mora i visine neba. U tamnoj je nijansi boja snova, u ko-

jima se svjesno povlači pred nesvjesnim, kao dan pred tamom (Chevalier i Gheerbrant, *The Penguin Dictionary of Symbols*, 1996., str. 102–103). Plava vrata kuće u pjesmi jesu vrata emocija, no djevojka ih ne otvara, nego ide u maglu stražnjega vrta. Njezinu pojavu u blizini kuće nastoje spriječiti jesenski list, paučina i u njoj zapletena grančica, a na koncu i vrana, čije je stanište uznemirila svojim dolaskom. Zatvorenost kuće, mrak i vrana upućuju na strah od suočavanja s vlastitom podsviješću, ali prisutnost opojnog mirisa cvijeća (čije ime nestašno podsjeća na djevojke koje izlaze noću) potvrđuje nadu lirskoga subjekta da će otkriti i pozitivne aspekte svojega bića.

Tema povratka u utrobu iskazuje se i problematiziranjem riječi kao građe za govorenje i pisanje. Dvije uzastopne pjesme imaju isti naslov „Riječi”, a razlikuju se u podnaslovima (obilje; nestašica). Pisanje se uspoređuje sa sijanjem sjemenja. Sintaktičkim paralelizmom stihova lirski subjekt izjednačava se s istinom i lirskim ti kada ih povežu riječi: „riječi naviru iz praznine / između mene i mene / između mene i istine / između mene i tebe” (str. 43). Međutim, valja naći pravu mjeru: odvojiti „rižu od kukolja” (što je pjesnička preinaka biblijske uzrečice o odvajanju žita od kukolja), ali ne i pretjerati, jer u nestašici riječi lirski subjekt gubi svoje postojanje: „preplašena / sakrila sam riječ / ne dam si da budem” („Riječi (nestašica)”, str. 45). Time je riječima pripisana moć rekreiranja bića, što lirskom subjektu polazi za rukom u zadnjoj pjesmi zbirke, koja je reminiscencija na Nazorova „Cvrčka”. U njoj priznaje da obnova bića s godinama postaje sve teža i pogrbljuje nas, no unatoč našim jalovim napori-

ma priroda se sama brine i za obnovu čovjeka: „trava narasla / od proljeća / miriše sva, zeleni se, talasa, / mak / i cvrčak // zamiriše sva, / zazeleni se / zatalasa / mi duša. / u njoj... / cvrči / cvrčak” (str. 47).

U zbirci *Bršljanđuša* motivi kuće, vrta i zdenca kao slike jastva, svijet leptira i kukaca kao posrednika između neba i zemlje te opreka elemenata vode i vatre, zemlje i neba svjedoče o kreativnoj rekontekstualizaciji tradicije hrvatske lirike (Nazor), ali i petrar-kističke lirike suza, vatre i leda. Kao i drugim svojim zbirkama, Tamara Bakran podsjeća da u tvorbi pjesničkoga koncepta ne treba ići jako daleko da bi se postigla svježina prizora i trenutka. Potrebno je vidjeti ljepotu koja se oku pruža i naći pravu mjeru riječi. I na koncu spomenimo pjesmu u prozi s početka zbirke o nepokretnoj baki, koja je poistovjećena sa starom i napuštenom voćkom i ne može govoriti. Baka nije slučajno uvrštena u intimnu zbirku pjesama. Svojim zaronom u „davne vode” bića ženski lirski subjekt govori i u njezino ime, jer obiteljska genealogija nije samo materijalna nego i duhovna.

Novalja

OSVRTI I PRIKAZI

Radna bilježnica Dominika Kunkere

Ivo Palčić

KROZ VRIJEME I PROSTOR

DOMINIK KUNKERA

OGRAK MATICE HRVATSKE U NOVALJI

NOVALJA, 2022.

Ogranak Matice hrvatske u Novalji 8. kolovoza 2022. godine javnosti je predstavio jedno od svojih izdanja, monografiju arhitekta Dominika Kunkere »Kroz vrijeme i prostor«. Knjiga je publici predstavljena u Kulturnom centru Gozdenica, dan nakon što je Dominik Kunkera navršio 96. godinu. U zavidnom nakladničkom opusu novaljskog Ogranka Matice hrvatske tijekom posljednjih 25 godina ovo je svakako jedna u nizu iznimno vrijednih publikacija.

Skup je, pred pedesetak nazočnih u publici, vodio Aleksij Škunca, predsjednik Ogranka MH u Novalji.

Riječ je o specifičnoj publikaciji. Svoju monografiju Dominik Kunkera zove »radna bilježnica« (knjiga ima 664 stranice!). U njoj je crtežima, arhitektonskim nacrtima, skicama, fotografijama i drugim dokumentima prikazan stvaralački i umjetnički opus Dominika Kunkere tijekom duga radnog i životnog vijeka, realiziran u arhitekturi, urbanizmu i likovnom stvaralaštvu u njegovoj rodnoj Novalji, na drugim lokacijama u Hrvatskoj, zatim u Belgiji gdje je radio 37 godina, ali i diljem Europe i svijeta. Knjigu su inspirativnim tekstovima okrunila trojica autora, akademik Andrija Mutnjaković, Aleksij Škunca i Anton Šuljić.

Natuknice iz sadržaja knjige: obiteljske kuće i vile, javni objekti, stambeno-poslovne kuće, poslovni objekti, sakralni objekti i groblja, urbanizam, Novalja – povijesni prikaz, urbana plastika, Galerija Era, zapisi s putovanja, murali, skice, konstruktivni detalji – studije, zorno oslikavaju svu širinu njegova autorskog zanimanja i raznovrsnost područja u kojima je, unutar gabarita svoje primarne struke, ali i preko tih granica, ostavio pečat vlastitog stručnog i umjetničkog rukopisa.

Svi koji su na predstavljanju govorili o Dominiku Kunkeri – Dražen Peranić, ravnatelj Centra za kulturu; Ivan Dabo, gradonačelnik grada Novalje; Aleksij Škunca i Žorž Draušnik, urednik knjige, na različite su načine iskazali svoja razmišljanja o njegovu radu i djelu ističući, posebno kad je riječ o svemu što je učinio u Novalji i za Novalju, iznimno poštovanje i duboku zahvalnost.

Dugi je niz objekata realiziranih po njegovoj zamisli, što javnih što privatnih. Trg Loža s ružom vjetrova, Gradska kuća (sjedište gradske uprave op. I. P.), Gradski muzej, Pastoralni centar, zgrada Državnog arhiva, zgrada Turističke zajednice grada Novalje, Gradsko groblje, autobusni kolodvor... U velikom nizu privatnih objekata svojevrstnu perjanicu predstavlja Hotel Boškinac. Na novaljskom ozemlju njegovi se objekti jednostavno lako mogu identificirati po prepoznatljivom rukopisu. Posebnost Kunkerina rada i angažmana ogleda se i u njegovu nastojanju da u rodnoj sredini unese elemente drukčijeg načina stanovanja, da ljudima otvori i proširi nove horizonte u oblikovanju kuće, doma.

Ovako je to u knjizi napisao akademik Andrija Mutnjaković, u uvodnom

slovu pod naslovom »Pohvala Dominikovoj ruci«:

»Dominikova kuća preoblikuje volumen kreativnim korištenjem navedenih osebnosti: tradicije kao očekivane inspiracije; kamenog prirodnog okruženja kao faktora izraza; urbanog ambijenta kao dobrosusjedske nužnosti; atrakcije mora kao orijentira stanovanja; zaštite od agresije lokalne klime građanim konzolama ili kliznim griljama, nesputane prostorne kompozicije kao determinante kreativnog impulsa. Taj kreativni impuls, izražen razumom i rukom, bit je arhitektonike Dominika Kunkere.«

Doseći dimenziju više, nikada ne stati, jedan je od temeljnih postulata Dominika Kunkere. U gustoći novaljskog angažmana paradigmatičan primjer spomenutog postulata svakako je njegova Galerija Era koju je uredio u rodnoj kući i otvorio ljeti 1988. godine.

Galerija Era od svoje je pojave ostavila dubok trag u kulturnom životu Novalje, ističe na početku svog teksta »Era kao početak« Aleksij Škunca:

»Uz potporu određenog broja ljudi ovaj je projekt snažno zaživio. Pojava galerije u samom centru mjesta, neposredno uza župnu crkvu sv. Katarine s malim trgom kao pretprostorom, ambijentalno se uklopila kao mjesto susreta koje je Kunkera baštiniio još od ranijih godina. Na tom prostoru okupljali su se mladići, pivači nakanat i šolfi, obično u večernjim satima. Era je nastojala predstaviti i promovirati domaće umjetnike i njihovo stvaralaštvo i biti im potpora i poticaj u daljnjem radu.

Uz to, u ovom su prostoru u Novalji rado gostovali brojni istaknuti hrvatski i drugi umjetnici, neki i više puta, o

čemu govori i kronološki slijed u ovoj ediciji. Galerija je od samog početka 'prodisala' punim plućima (1988. – 1991.) kada se na otvorenjima znalo okupiti i više stotina posjetitelja, postavši tako značajan društveni događaj.

Domovinski rat u Hrvatskoj (1991. – 1995.) nije ugasio djelatnost galerije; naprotiv, ona je svojim temama i autorima bila otpor agresoru i apel međunarodnoj javnosti. Nakon završetka rata Era nastavlja svoju priču sve do današnjih dana, a nadamo se i ubuduće.

Dobivanjem statusa općine, odnosno grada, Novalja je kao institucija bila potpora i oslonac radu galerije. Sveukupna aktivnost galerije nezamisliva je bez Dominika Kunkera i bez njegova osobnog angažmana na osmišljavanju izložbenih sezona, na pripremi i realizaciji izložbi, vrlo često i o svom trošku. Era je uvijek bila mjesto susreta, ne samo na otvorenjima nego i kroz večeri druženja istaknutih Novaljaca i prijatelja Novalje, pa su ovi signali u početku djelovanja bili poveznica s čitavim svijetom. Rad galerije zaokupio je i pažnju medija: njezin su rad pratili stručnjaci i dobronamjerni kritičari, koji su svesrdno pomagali u promociji.«

Dodao bih prethodnome: po učinku i odjeku onoga što se u njoj događalo (a likovne su izložbe bile najbrojniji, ali ne i jedini događaji), Galerija je dala doprinos brisanju one (nevidljive) crte koja odvaja sredine bogate kulturnim zbivanjima od tzv. provincije. Svojom zauzetošću i organizacijskim pregnućem, s onim ljudima i lokalnim čimbenicima koji su mu u tome tijekom proteklih godina bili potpora, Dominik Kunkera pokazao je da se provincijalizam jedne pomalo izolirane sredine može nadrastiti ako ima barem malo

spremnosti i sposobnosti, ali i da se taj isti provincijalizam može redefinirati kao pojam duha, a ne zemljopisa. To je poruka koja upravo danas dobiva na važnosti.

Završni ogled u knjizi pod naslovom »Udio Mediterana u Kunkerinoj europskoj arhitekturi« Anton Šuljić započinje rečenicom istaknutom iskošenim pismom.

Nitko se tako snažno nije upisao na obraz Novalje kao Dominik Kunkera!

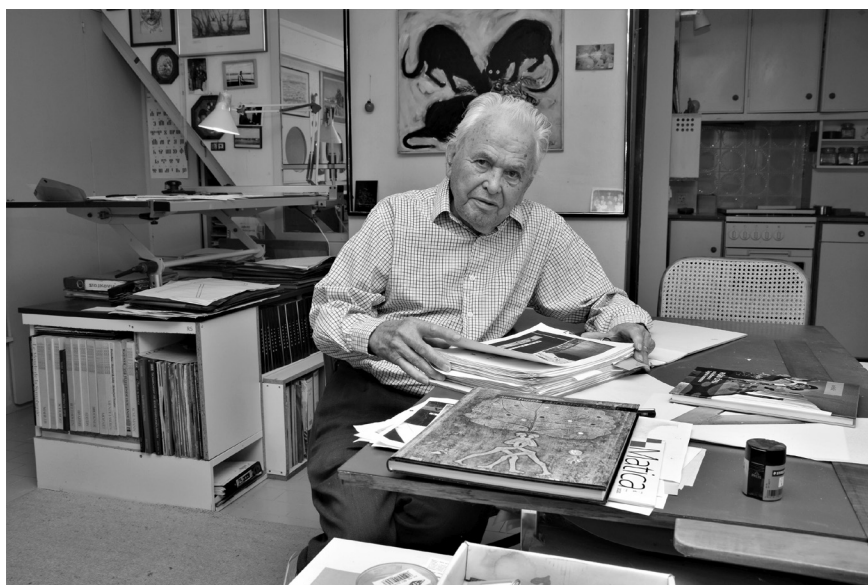
»Listajući ovu knjigu, morat ćemo se zapitati: pa koliko je taj čovjek radio? A radio je zaista mnogo i na raznim stranama svijeta. Ipak, ono što je i u ovoj knjizi prezentnije jest činjenica da je dobar dio svoje arhitekture, i također izvedene arhitekture, napravio u Novalji, odnosno na otoku Pagu. Ono što će već i slučajnom prolazniku Novaljom upasti u oči jesu brojne obiteljske kuće, ali i drugi stambeni, poslovni i javni objekti te urbana plastika, koji svi redom jasno upućuju na jednoga autora. Dominik Kunkera zaista je stvorio novo lice Novalje, gradića koji se iz povijesnog tavorenja uzdigao osobito u posljednjih pola stoljeća. Najveće zasluge za suvremen, mediteranskiji i europeiziraniji izgled grada valja s pravom pripisati tome novaljskom arhitektu, koji je svojim djelom spojio Bruxelles, Zagreb i Novalju, a svojim djelovanjem doticao razne strane čak i dalekoga svijeta. Knjiga koja je pred nama pokazuje enorman rad, raskoš ideja, smjelost rješenja i inovativnost toga autora, pred čijim ćemo djelom zastati puni respekta pa i divljenja«, napisao je među ostalim Anton Šuljić.

Obraćajući se publici, Dominik Kunkera prisjetio se svog najranijeg

djetinjstva i gotovo fatalne opsjednutosti mnoštvom papirića, olovaka, nožića koje je skupljao i njima punio džepove, uvjeren već tada da će jednoga dana »napraviti jednu bilježnicu«. Prisjetio se i svojih radnih početaka u Belgiji, u Bruxellesu, u vrijeme kad se Belgija 1958. godine pripremala organizirati prvu Svjetsku izložbu nakon Drugog svjetskog rata, iznimne radne dinamike koja ga je dočekala, poslova koji su pritiskali u koncipiranju i realizaciji belgijskog paviljona telekomunikacija.

»Imao sam sreću da sam taj radni žrvanj mogao fizički izdržati. Ova je bilježnica provizorij. Imam ideja za još toga. Ne stati, geslo je kojeg sam se držao cijelog života. A sve što sam radio, radio sam ne samo za sebe nego i za sve nas«, zaključio je i dobio dugi pljesak publike.

Dominik Kunkera rodio se 7. kolovoza 1926. godine u Novalji na otoku Pagu. Nakon završene pučke škole poahađao je gimnaziju u Glini, Slavonskoj Požegi i Zagrebu gdje je maturirao 1946. godine u Petoj muškoj gimnaziji (danas zgrada Muzeja Mimara). Iste godine upisao je arhitekturu. Studirao je s prekidima, a bavio se keramikom te je objavljivao crteže. Diplomirao je 1954. godine kod profesora Nevena Šegvića, a potom je jedno vrijeme bio suradnik u Majstorskoj radionici profesora Drage Iblera. Od 1956. godine radi u arhitektonskom birou u Bruxellesu. Ondje je, po dolasku, sudjelovao na natječaju za belgijski paviljon telekomunikacija za Svjetsku izložbu 1958. godine i dobio prvu nagradu s izvedbom. Godine 1998. vratio se u rodnu Novalju.

Dominik Kunkera

OSVRTI I PRIKAZI

Vodič o kulturno-povijesnoj baštini Skradina

Antonijo Brajković

SKRADIN. OD PRETPOVIJESTI DO NOVIJEGA DOBA

ANTE JURIC – MARINKO ŠIŠAK

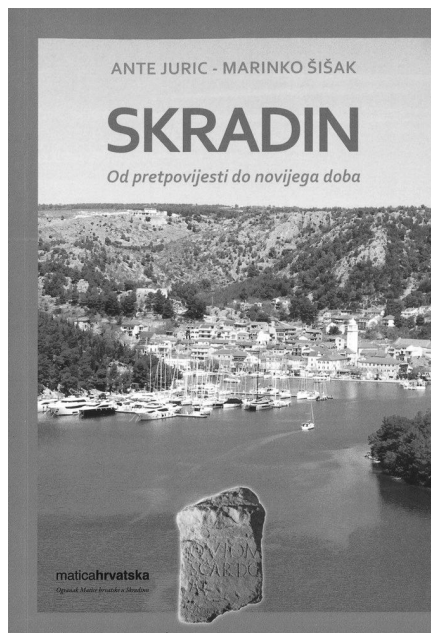
OGRANAK MATICE HRVATSKE U SKRADINU

SKRADIN, 2022.

Knjiga Ante Jurica i Marinka Šiška „Skradin. Od pretpovijesti do novijega doba” tematski i prostorno determinirana je naseljem Skradin, koje je smješteno na desnoj obali krškog hidrološkog fenomena i bisera prirode – rijeke Krke, na mjestu gdje se ona smiruje na svom putu prema moru. Iznimna geostrateška pozicija ovog položaja razlog je što se na brdu iznad današnjeg Skradina vrlo rano formiralo liburnsko naselje, koje će u kasnijim periodima postati važni lučki grad, ali i upravno, gospodarsko i kulturno središte ovog dijela Dalmacije.

Kao i svaka knjiga koja govori o prostoru i vremenu, govori i o nama, o onome što čini naš identitet, našu baštinu i naše vrijednosti. A vrijednost prostora su i vrijednosti ove knjige, koja publicističkim, popularnim stilom dopire do samog iskona, izvora nastanka ilirsko-liburnskog Skradina, prati njegov urbani razvoj i gospodarsko-kulturni procvat u vrijeme rimske antike, preko razdoblja srednjeg vijeka s posebnim naglaskom na velikašku obitelj Šubić, pod kojom Skradin početkom 14. st. predstavlja važno upravno središte *Šubićeva dominija* koji tada obuhvaća prostor cijele Dalmacije i Bosne. Složene geopolitičke okolnosti zrcale se na sudbinu Skradina, koji

kao pogranični grad u razdoblju 16. st. i 17. st. doživljava ekonomske i demografske gubitke, kao posljedice sraza dviju velesila Venecije i Osmanskoga Carstva. Stabilizacijom geopolitičkih prilika od 18. st. Skradin pod Venecijom, a poslije za vrijeme austrijske uprave, postaje značajno trgovačko i obrtničko središte svoje subregije te dobiva urbane konture i atribute koji su se zadržali do današnjih dana. Ovo je razdoblje zbog povijesne blizine i dostupnosti izvora najbolje istraženo, posebno kroz kratke životopise znamenitih Skradinjana, koji su se u svom životnom djelovanju istakli na kulturnom, duhovnom, publicističkom i političkom polju te zauzimaju istaknuto mjesto i u širem nacionalnom arealu, zbog čega je njihovo mjesto u knjizi vrijedan doprinos poznavanju lokalne povijesti, a možda i poticaj za budući znanstveni pristup i šire istraživanje nekog od ovih pojedinaca.

Skradin se, dakle, prema autorima, *uspostavlja* svojom bogatom, slojevitom poviješću i kontinuitetom naseljenosti još iz vremena prapovijesti. Prikazati ga u formi vodiča poseban je izazov koji zahtijeva iznimno dobro poznavanje materije koje je rezultiralo uspješnim sažimanjem temeljnih podataka, brojne literature i obogaćeno je ilustracijama (kartama, grafikonima, crtežima i fotografijama) koje svjedoče o povijesnoj važnosti i vitalnosti ovog prostora koji nas još jednom podsjeća da je upravo ovdje nukleus hrvatske srednjovjekovne države, njezin centar i kulturno-ekonomski bazen koji je uz amplitude trajao stoljećima. Upravo zbog ovog i rastužuje jer smo svjedoci recentnih socio-ekonomskih procesa koji ugrožavaju tisućljetni demografski kontinuitet i duhovnu vrijednost koju ovaj prostor ima.

Uzimajući za uzor predanost autora, metodološki pristup i dugogodišnji rad na tome da knjiga postane dio ovog trenutka, moramo tražiti načine opstanka i razvoja života u ovom kraju, temeljene na valorizaciji prirodnih resursa i bogatoj kulturnoj baštini koja je kroz ovu kulturno-povijesnu sintezu dobro predstavljena. Zato nam ona mora biti poticaj u promišljanju budućnosti jer u njoj dobivamo svijest o sebi, predcima, zemlji kojoj pripadamo i odgovornost prema onima kojima je ostavljamo.

OSVRTI I PRIKAZI

Najlipše j' u svom kantunu

Marinko Šišak

RJEČNIK MILJEVAČKOGA GOVORA

JOSIP PILIĆ

HANZA MEDIA

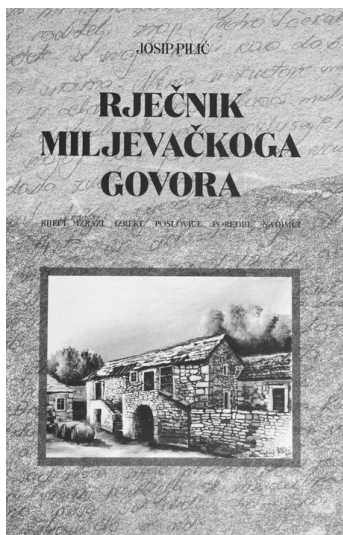
SPLIT, 2020., 422 STR.

Josip Pilić (1947. – 2021.) profesor savjetnik hrvatskoga jezika, proveo je najveći dio svojeg života u Zagrebu, ali je rođen u Brištanima, naselju sela Miljevci u blizini Drniša. Autor je dviju knjiga pjesama za djecu (*Pjesme iz hladovine* i *Trickalice*), zbirke kratkih priča (*Pokraj dviju rijeka*) te suautor dvaju udžbenika i priručnika (Hrvatski jezik za IV. razred gimnazije i Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost za IV. razred četverogodišnjih strukovnih škola). Objavio je više desetaka članaka, kritika, prikaza i recenzija u novinama, listovima i časopisima. Pjesme su mu objavljivane u novinama, listovima za djecu te na radiju i televiziji.

Rječnik miljevačkoga govora nastao je, kako ističe autor u predgovoru, kao plod ljubavi prema zavičaju i rezultat je višegodišnjega rada na prikupljanju i bilježenju zavičajne jezične baštine svih sedam miljevačkih naselja. Tvrdnjom da je „čuo (sam), i govorio, golemu većinu zapisanih riječi i njihovih oblika”, a nije unio ni jednu riječ koju nije čuo ili za koju nije dobio potvrdu od nekoga govornika da postoji ili je postojala u miljevačkom govoru potkrepljuje vjerodostojnost i vrijednost sastavljenog rječnika. Ipak, samokritički autor kaže da žali za svakom nezabilježenom riječi, svjestan da mu je

sigurno ponešto i pro-maklo. U tom zaziva u pomoć i narodnog pjesnika: „Ali, kako reče Andrija Kačić Miošić, ‘Tko će skupit’ po nebu oblake, tko l’ ispivat’ po svitu junake!’”

Osim predgovora pi-sac je u kratkom poglavlju prije abecedno posloženog rječnika obradio jezikoslovne značajke miljevačkoga govora koji formacijski pripada zapadnom ili mlađem ikavskom dijalektu novoštokavskoga narječja. To je ikavski i štakavski govor („refleks i” odrazio se i u antroponimima i toponimima). Rječniku su u posebnim cjelinama pridodani metaforički izrazi, izreke i poslovice, poredbe, nadimci, abecedni popis muških i ženskih imena s najviše inačica, abecedni popis nadimaka, krpe i zakrpe, dječje brojalice i pozdravne riječi koje se upotrebljavaju u svakodnevnom govoru stanovnika Miljevaca. *Rječnik miljevačkoga govora* objavljen je u izdanju Hanza medije, Poslovna jedinica Slobodna Dalmacija u Splitu. Pogovor knjizi napisala je naša vrsna jezikoslovka, pokojna Ankica Čilaš Šimpraga. Rječnik je koncipiran kao razlikovni rječnik autohtonoga govora spram rječnika standardnoga jezika te se u njemu ne nalaze miljevački leksemi koji se podudaraju sa standardnojezičnima. Autor ističe da je pronašao čitav niz riječi koje nije moguće naći ni u jednom drugom rječniku, tj. da su miljevačka specifičnost i jedino se upotrebljavaju na tom prostoru pa bi se mogao napraviti i rječnik miljevačkih riječi – lokaliza-

ma, kao posebna cjelina riječi koje nigdje drugdje nisu zabilježene. Autor u rječniku glagole, imenice i pridjeve donosi u kanonskim oblicima (glagoli u infinitivu, imenice u nominativu jednine, a pridjevi u muškome rodu), bez gramatičkoga opisa, a sve su riječi naglašene. Uz temeljna donose se i prenesena značenja te se riječi i stilski označuju, npr. oznakom *pejor.* Kao što ističe A. Čilaš

Šimpraga, sve je to bitan i nemjerljiv doprinos istraživanju miljevačkoga govora, a usto je život natukničke riječi u govoru ilustriran unutar rečenica potvrđenih u svakodnevnom govoru, za što je trebalo provesti mnogo dana na terenu i u svakoj prigodi pažljivo slušati sugovornike jer se nikad unaprijed ne zna kakvo će tko jezično blago iznijeti.

Velik broj riječi koje je Pilić zabilježio lokalizmi su i regionalizmi. Najveći broj tih riječi upotrebljava se i u drugim selima i bližim krajevima, ali uz značajne specifičnosti svakog kraja (naglasni, izgovorni, oblikovni). Mnoge su riječi razumljive većem broju govornika iz krajeva Dalmatinske zagore i dalmatinskog zaleđa od Imotskog do Zadra, ali čak i unutar sedam miljevačkih sela postoje razlike i neke male specifičnosti u njihovu izgovoru ili uporabi. Upravo te specifičnosti, diferencije ustanovljuje ovaj rječnik bilježeći i čuvajući od zaborava izvorno zabilježene, onako kako ih upotrebljavaju izvorni govornici, kako se vremenima i tradicijom uvriježilo i uobičajilo. Knji-

ga je nastala zbog bojazni da će riječi i sintagme razumljive nama današnjima nestati prirodnim izumiranjem onih koji im mogu dati objašnjenje, osobito složenicama, izrekama, konotativnim izričajima. U jeziku miljevačkoga govora nije samo zabilježeno bogatstvo jezika, zabilježeno je bogatstvo tradicije, povijesnog pamćenja, etnografske baštine i kulture života u ovom kraju. Svaki rječnik, a posebno ovakav, ograničen na određeni prostor, čuva raznolikost hrvatskoga jezika, obogaćuje njegovu frazeologiju, sintaksu, izražajnost.

Za razliku od sličnih rječnika lokalnih govora, ovaj je značajno obogaćen, riječi su oprimjerene izričajem, kontekstualizacijom ili na drugi način. Objašnjeno je značenje svake navedene riječi, donesen je k tome rječnik imena, kako osobnih tako i toponima ili krajeva (primjerice Kamenjača ili imena lokava ili gusterni u kojima se skupljala voda po pojedinim selima), rječnik metafora, usporedaba itd. Za ilustraciju živopisnosti *Rječnika* navedimo nekoliko primjera. U javnom prostoru posljednje dvije godine vrlo je česta riječ *cijepljenje* vezano uz epidemiju (pandemiju) bolesti COVID19. U optjecaju je osim *cijepljenja* i istoznačnica *vakcinacija*. Međutim, u miljevačkom govoru ta operacija izražena je riječju *pelcovanje* koje se jednako odnosi na ljude i životinje. Ali *pelcovanje* može imati i drugo, preneseno značenje, kao što se oprimjeruje u pjesmici/stihu: „Gospođice na visoke pete, čuja jesan da se pelcujete”, što dakako ima metaforičko, satiričko značenje koje je vezano uz cijepjenje sasvim druge vrste i drugim instrumentom. Sličan je izraz za neobuzdanu seksualnu aktivnost *isparipati* („Isparipala se

ona u mladim danim, ništa se ne more sakrit”). Iz te grupe primjera osobito je ekspresivna, brutalna ali i nedvosmislena sljedeća: „Varaj mala ćaću budalaša, nećeš mene koji san te jaša”. I za glagol *jašati* daje se objašnjenje: jašati = spolno općiti. Takvih primjera s manje ili više izraženim seksualnim aluzijama ima više. Primjerice: „Lećovica svadila se s Mućon, mojoj maloj pod kotulon vrućo”. Slični su i dvosmisleni sugestivni stihovi „Mala moja u Zagori živi, čuva ovce i kamiše krivi” (kamiš = cijev lule).

O narodnoj dosjetljivost i imaginalnosti svjedoče i stihovi o košulji koju zapravo nema:

*Iman košulju od bilika
To je moja vel'ka dika.
Nema stana ni rukava
Ni ogrca ni dumana.*

Zanimljivi su i nazivi za piće i ljude koji piju. Primjerice, riječ dvoguza označava bocu od dvije litre. (*Donesi odma jednu dvoguzu*). Za onog tko neumjereno pije kaže se da „pije ko gusna”, tj. kao gusjenica. Ali dvoguza označava i ženu široke stražnjice.

Iako bi se zbog množine i broja riječi te opsega *Rječnika* na prvi pogled moglo zaključiti da je teško naći neku riječ koju Pilić nije zabilježio, ipak, zanimljivo je da pod slovima F i H nema nijednog primjera riječi koja se upotrebljava u miljevačkom govoru. Iako autor daje objašnjenje za to, možda bi se mogao naći neki primjer (za f: *ffok, fildžan, frenja, fritule* (bilježi kao vritula = uštipak)).

Vrlo uvjerljivo autor kaže da se kod glasovnih promjena glas *f* mijenja rjeđe u *p*, a puno češće ili gotovo uvijek u *v* (navodi primjere: *šover, šuverin, šuvigat, trevit, vabrika, valinga, vami-*

lja, vamiljaran, vašist, vela, veta, vibra, vijok, vijorin, vilanci, viškal, vrancov, Vrane, Vrancuska, Vrancuz, Vranjković, Vrankvurt, vra, vratar, vregat, vrigat, vritula, vudra, vudrat, vundeć, vundamenat, vurešt, vuzbal i dr.).

Glas *h* je specifičan i njega izostavlja u *Rječniku*. Naime, glas *h* se ne izgovara i gubi se ili zamjenjuje drugim glasovima na svim mjestima u riječi (početku, sredini, kraju). Tu donosi primjere: na kraju riječi: *gra, ma, nama, odma, pra, stra* – ispada u sredini riječi: *dovatt, Duovi, graorca, izdant* (izdahnuti), *kint* (kihnuti), *manitat* (mahnuti), *mant* (mahnuti), *neaj, odant* (odahnuti), *oglund* (ogluhnuti), *prat* (prhati), *rukovat, slatkoran, soparno/suoparno, uvatt* (uhvatiti), *uzdant* (uzdahnuti), *uzjat* (uzjahati), *zaladca* (zahladica) – mijenja se s *v*: a. u sredini riječi: *buva, čevulja, duvan, gluvonja, juva, kuvača, kuvar, kuvarica, kuvat, mavat, muva, oduva, puvat, suvozd, uvo, zaduva* b. na kraju riječi: *čuv, duv, gluv, kruv, očuv, suv, Tepljuv* – ispada na početku riječi: *rana, rđa, vatat* (prezime *Vata-vuk*) – mijenja se s *k*: *Ček, Čekinja, drkćat, juka, kigijena, kukinja, neposluk, parok, siromak, strakovat*, špaker, *tepić, zadak, zalika* – zamjena s *j*: *grij, grijota, lija* (liha, lijeha), *mij, Mijo, mijovi, Mijovil, mijur, kijat, njijat, nijov, podmijurt* (podmjehuriti), *mij, strija* (striha, strijeha), *tijano/tejano, utijat, vijar, vijarina* – zamjena sa *s*: *oras, pus*. Moguće da je mogao zabilježiti *habit* (ne bilježi ni puno uobičajenu varijantu u ovom kraju *abit* za svećeničku odjeću).

Od poljodjelskih oruđa promakao mu je *keser*, a za značenje riječi *štramac* daje tumačenje da je to samo madrac od češljane vune, različit od slamarice u kojem se nalazi samo slama. Ali to su

doista beznačajne primjedbe koje ne umanjuju bogati korpus koji je prikupio i iznio autor.

Iz knjige će mladi moći saznati, a stariji se podsjetiti što znači ili što jest *Božji pivčić* (ptica pupavac), što znači *dign't' surlu* (pejor. praviti se važan), *dat' vragu plesku* (ozbiljno u čemu pogriješiti), *gledat' u pleće* (čitati sudbinu domaćina u pleću bravčeta), *izdržat' do prve bure* (loše napravljeno pa neće dugo trajati), *naprav't' čovikom* (šala: oženiti se; Naprav'la te čov'kom.), *izuja opanke* (pejor. umro), *otegn't' papkim'* (pejor. umrijeti), *uvatit' zeca* (zatrudnjeti), *ubija je baju* (ako je netko pripit), *pušti ga da govori, vidiš da balanta* (lupeta, govori besmislice), *bandoglav, brate, ne može mu se stati na kraj* (svojejav) itd.

Rječnik miljevačkoga govora iznimno je korisna knjiga, moglo bi se reći i dragocjena jer predstavlja „više od rječnika”, jer riječi donosi kao „segment živog organizma”, oprimjerene izrazima, metaforama, frazemima, nadimcima itd. Zanimljiva je svima onima koji hoće upoznati rječničko bogatstvo ovog kraja, a preko jezika upoznati se s mentalitetnim, duhovnim, etno-povijesnim i širim kulturnim nasljeđem Miljevaca. Poslužiti može i izvornim govornicima kao podsjetnik, a osobito mlađim generacijama da njeguju to blago i da ga dalje upotrebljavaju kao bitan sastavni dio svojeg identiteta.

OSVRTI I PRIKAZI

Ljudska i pjesnička dimenzija Tomislava Marijana Bilosnića¹

David Cortés Cabán

ÁFRICA

TOMISLAV MARIJAN BILOSNIĆ

EDICIONES TRILCE

MADRID, 2020.

Afrika, prelijepa si.
Dodirnula si mi dušu. Zbog tebe ću
umrijeti od užitka.

Gabriela Mistral

U novom izdanju knjige *Afrika*² pjesnik Tomislav Marijan Bilosnić vodi nas ljudima i zemljovidima, krajolicima koji odražavaju dojmljivu sliku afričkog kontinenta. U knjizi nailazimo na izvornu zamisao o vremenu koju u svojoj prosudbi spominje peruansko-španjolski pjesnik Alfredo Pérez Alencart. On posebnu pozornost posvećuje perspektivi i dimenziji ovih pjesama. Također, ukazuje na činjenicu da se *Bilosnićevo novo djelo bavi podrijetlom ljudskog bića...*³. To je, dakako, pjesnički sud o ovdje iznesenim temama. A tu je i drugi komentar koji pridonosi objašnjenju namjere ove knjige. Mislim pritom na tekst naslovljen „Upozorenje vremenu” čiji je cilj iznijeti opću zamisao o njoj: *...Afrika je samo tematsko-motivski okvir zbirke koji se nameće kao središnja os autorove egzistencijalne i esencijalne misli. Na*

*taj način prostor Afrike dobiva jednaku vrijednost kao i prostor pjesme, odnosno, istu vrijednost kao i prostor postojanja gdje autor istražuje i traži svoju bit od davnih vremena do današnjih dana.*⁴

Uistinu, tematski okvir prethodnog ulomka nadilazi prostor s podacima kako bi čitatelja smjestio puno dalje od granica njegova sadržaja. Jer, u konačnici, ta poezija obuhvaća stvarnost i dubinu života koju zaziva. Zbog toga možemo uočiti da se poezija i povijest stapaju u kozmoviziji afričkog kontinenta. Ozbiljnija namjera ove knjige temeljena je na takvoj viziji rasa i granica čiji su temelji uklopljeni u pjesnički kontekst.

Vežano uz motive i strukturu ove knjige, autor ju je podijelio na osam dijelova. Pjesme su napisane slobodnim stihom kako bi se naglasilo bogatstvo njihovih tema i njihova osobitost. Odnosno, kako bi se, projicirajući ih kroz pjesnički diskurs, predstavili povijesni kontekst i kulturne manifestacije afričkog kontinenta. U tom je kontekstu pjesnik Davor Šalat napisao sjajan esej koji uključuje ideološke i političke probleme. Oni se odražavaju ne samo u promjenama na kontinentu nego i u čimbenicima koji određuju promjene usredotočene na estetski i povijesni aspekt:

„U kozmološkome se pak smislu Bilosnić u zbirci *Afrika* ponajviše naslanja na načine doživljavanja svekolikog života u afričkim tradicionalnim religijama i kod afričkog

¹ Tekst je objavljen u Španjolskoj, Meksiku, Argentini, Čileu, Austriji, Rumunjskoj, Bosni i Hercegovini, ali do sad ne i u Hrvatskoj.

² *África*, Madrid, Ediciones Trilce 2020. Predgovor A. P. Alencart. Prijevod s hrvatskoga Željka Lovrenčić. Treba napomenuti da je ova knjiga ranije objavljena na engleskom: Tomislav Marijan Bilosnić, *Africa*. Urednica Željka Lovrenčić, Zadar, 2017. Preveo s hrvatskoga Roman Karlović.

³ „Tigar se vratio korijenima: Afrika.” Uvodno slovo.

⁴ Isto, str. 133.

crnoga čovjeka općenito. Upravo su mu ti načini svojevrsna spoznajna poluga koju je upotrijebio za radikalno preokretanje naših loših, čovjeka nedostojnih civilizacijskih kalupa. Sasvim drugačijim doživljavanjem života Bilosnić će doista uspjeti oljuštiti sve naslage nametnute zapadnim racionalizmom i materijalizmom i doprijeti do univerzalne čovječnosti, do 'dubokoga' univerzalnog crnca kao kondenzata ljudskosti i metafore svakog izopačenom civilizacijom ugrožena čovjeka, a to smo, zapravo, svi mi."⁵

Ovaj nas kozmogonijski koncept uzdiže do iskonske vizije bića kako bi se njome istaknula ne boja kože već korijeni života i povijesti. U *Africi* Marijan Bilosnić uspijeva konkretizirati stvarnost koja naglašava običaje i kulturne manifestacije kako bi se putem njih oživio život afričkog kontinenta kroz povijest. Zbog toga se, usprkos neopravdanom osjećaju i stvarnosti koja želi zamijeniti onu drugu, nameće pobjednička povijest koja se ističe upravo u tim tekstovima.

Pjesnik se oslanja na stvarne kontekste ne bi li se što bolje istaknuo sklad krajolika i faune kao snaga koju objedinjuju. Ti se konteksti pojavljuju da bi se opjevalo život. Sve se to održava u jeziku koji obuhvaća ono seizmičko i vjersko u svijetu. Duhovno će jedinstvo biti značajan element koji će pjesničku viziju stopiti s prostranim krajolikom raznolikih tonaliteta i zemljopisnih konteksta. Elementi prirode bit će uređeni prema sjaju kozmosa: *Uvijek nešto novo iz Afrike / između munje i groma / crnci / Ovdje se sve brzo*

mijenja / kao na biljarskome stolu / ovdje su zvijezde velike / i ljudi ih mrve prstima (str. 7). Tako glase ovi stihovi. Zemljovid se neprestano izmišlja kako bi narastao u slikama koje se nameću i preslikavaju prodornu viziju života i prirode: *Crnac čeka sunce u kapi rose / kap rose njegovo je srce* (str. 9):

Kamen čitam kao knjigu
čitam zemlju
čitam zrak
pijesak
kaligrafiju zvijezda
gledam kako nestaju mravi
kako se prašuma
sliježe u koru
u krasopis

Kapi vode postaje kamen
rijječ
sve što se protivi sili teži
misle
da je to njihov Bog

(„Kad kapi kiše postaju kamen”,
14).

Ta će vizija također potaknuti na propitivanje koje nameće strašna slika tigra. Ako ga se promatra u mitskoj dimenziji, tigar predstavlja simbol nadmoćniji od života. Njegov uzvišeni lik klizi poput podatka o njegovoj vlastitoj povijesti; više ga puta vidimo kako se, prozračan, pojavljuje u pjesničkoj i ljudskoj dimenziji u ovim stihovima:

Afrika je žarko zlato neba
Afrika je zlatno sunce zemlje
Afrika je žuti pijesak svile
glina
Svaki je crnac crna rijeka

⁵ Vidjeti Crear en Salamanca (Stvarati u Salamanki). <http://www.crearensalamanca.com/africa-poemas-de-tomislaw-marijan-bilosnic-ensayo-de-davor-salat-y-traducciones-de-zeljka-lovrencic/>. Preuzeto 31. prosinca 2020.

crna voda
beskonačnost
Pa zašto u Africi nema tigra

Afrika je sama tigar
tigrovo carstvo od onoga svijeta
tigrova prva domovina

Tigar je povijest Namibije
tigar je Niger
tigar je poglavičina koliba
okićena lubanjama
tigar je crnac
namazan ratnim bojama

Sibirski tigar još sanja Afriku
bengalski tigar pri tom osjeća i
vrućicu
tigar iz Afrike povezo je ljude
cijeloga svijeta
Upregnut u njihova kola
još ih razvozi

Tigar je mač afričkoga svjetla
Afrika je plameni Blakeov tigar

Stopala tigra još su u Africi
već milijun godina
u hrpi vulkanskog pepela
u pljusk
U omaglici pustinje
tigar traje izgubljen na obzoru
i krvari svake večeri
pred vratima sunca

Krv afričkog tigra ispunja noć
krv afričkog tigra zapljuskuje našu
slobodu
krv afričkog tigra
drži ljude budne
uz logorsku vatru
Pa ima li onda u Africi tigra

dok ga u zraku vidimo posvuda
kako s anđelima
preskače Mjesec

(„Zašto u Africi nema tigra?” str.
19–20)

Tigrovi predstavljaju snagu i ljepotu stvaralaštva. Pjesnik ih vidi kao iznimnu veličinu Afrike. Otrgnuti iz svojega okoliša, poželjni i mrtvi jer su ih ubili oni koji žive da bi ih uništili, tigrovi su se pretvorili u dragocjeni plijen. Ta činjenica, jasno naznačena u prethodnoj pjesmi, nadilazi stvarnost i vrijeme kako bi odrazila sudbinu tigrova na višem planu. Planu usklađenom sa zlobom svijeta. Kako bi nas upozorila da će tigrovi usprkos okrutnosti protiv njihove vrste preživjeti, pjesma će zadobiti kozmičke dimenzije: *Stopala tigra još su u Africi / već milijune godina...* A sljedeći stihovi glase: *krv afričkog tigra ispunja noć / krv afričkog tigra zapljuskuje našu slobodu / krv afričkog tigra drži ljude budne / uz logorsku vatru / Pa ima li onda u Africi tigra / dok ga u zraku vidimo posvuda / kako s anđelima / preskače mjesec?* (str. 20).

Lik tigra donosi aluzije koje slijede jedna za drugom i na povijesnom planu bude svijest onih koji ustrajavaju da ih se lovi. Snaga i upornost njihove vrste tigrovima omogućavaju preživljavanje. S druge strane, njihove bogate književne slike možemo vidjeti kod pjesnika kao što su, među ostalima, Blake, Borges ili Eduardo Lizalde. Tigrovi su se pretvorili u književne junake⁶ koji postaju spoj afričke stvarnosti iz prošlosti i sadašnjosti. Sam Marijan Bilosnić ima svoga vlastitog tigra.

⁶ Podsjetimo se druge knjige naslovljene *Tigar*. U značajnome pjesničkom opusu Tomislava Marijana Bilosnića tigar je simbol koji u svojoj ljudskoj i društvenoj dimenziji preslikava urođeno dostojanstvo.

Treba ukazati na namjeru pjesnika da nas također podsjeti da zaštita tigrova mora biti i naša odgovornost: *dok ga u zraku vidimo posvuda / kako s anđelima / preskače Mjesec...*

U istome tom dijelu (mislim na onaj naslovljen „Zašto u Africi nema tigra”⁷) ima i drugih podataka o korespondenciji i obredima afričkog svijeta koji istovremeno naglašavaju društvenu poruku. Nju jasnije uočavam u pjesmama „Kralj”, „Kraljeva žena” i „Djeca Afrike”. Ali, u nekim se tekstovima vrlo razvidno izlaže životna drama. U tom ćemo slučaju trebati studiju koja će se time više pozabaviti i ukazati na društveno-političku dimenziju knjige. Ovdje ćemo istaknuti samo čimbenike koji potvrđuju život i povijest Afrike. Pjesnička vizija, kao što je već ukazao Pérez Alencart, potječe od izvorne pjesme povijesti i krajolikā koja se rađa iz same slike zemlje: *Glasovi obavijeni tamom / plodni glasovi puni kiše / puni neba / glasovi / kao velika crna majka / koja guta bikove / Glasovi kao vode / koje privlače zvijeri* (str. 33–34). Rominjanje kiše slušamo u poruci zemlje:

Tvoja je zemlja crna
tvoja je zemlja bijela
Zemlja protiv zemlje
crvena zemlja
zelena zemlja
pustinja poslije kiše
Zemlja izvan zemljopisa
zemlja koja prži sunce
ugljen
crni otok na mrtvome moru
Tvoja je zemlja griva
slobodna
na čelu vjetra

Tvoje su oči licem u lice
sa zemljom
Zemlja za zemlju
zemlja s crnim nebom
u zemlji davni narod
lebdi
iznenadno zelen

(„Pustinja poslije kiše”, 34).

Zemljani elementi snagom koja potječe od prirodnog ozračja uzdižu bića u istodobnu i duboku sliku. Vezano uz to, naslove se može promatrati kao proširene krugove osjećaja koji iz njega izvire. Pjesme kao što su „Sunce”, „Visoka trava” i „Noć” bilježe ovu stvarnost i obilježje su glasova koji prodiru u svijest svijeta. Dakle, ti elementi (*zemlja, sunce, kiša*) tvore strukturni temelj koji ističe zemaljsku i prostornu sliku tekstova i vjerskim osjećajem prožima životne manifestacije suprotstavljene svetome principu zemlje. U prvom ćemo planu vidjeti čovjeka stopljenog s prirodom, a u drugom njegovu duhovnost nasuprot svemiru: *Zemlja izvan zemljopisa / Zemlja koja prži sunce / ugljen / crni otok na mrtvome moru...* glase stihovi (str. 34). I dalje: *Sunce je veće od nojeva jaja / sunce je kao moja crna glava* (str. 35). Ili, primjerice ovi: *Visoke su trave napeti / ud / Visoka trava je stare majke / kika vrača / flauta / nabrekla kao žila na sljepo-očnima* (str. 36). U tim pjesmama ne pronalazimo samo zemljane elemente vezane uz ljude i uz sam krajolik nego i bit stvaralaštva u svim aspektima života na kontinentu.

U poglavlju naslovljenom „Kaleba” pjesnik će nastaviti isticati običaje i religioznost koja usklađuje različite

⁷ Pjesnik knjigu dijeli na osam dijelova: „Crnac plavih očiju”, „Zašto u Africi nema tigra?”, „Kalebas”, „U Africi smo rođeni”, „Crno pokriva trbuh svijeta”, „Crna žena”, „Rika jelena” i „Put za Timbuktu”.

oblike svetoga uokvirane u ono najrepresentativnije iz kulture i života. Primjerice, *kalebasi* koji su zamišljeni kao kružni oblici planeta, mijenjaju svoje doslovno značenje kako bi nadišli prirodno stanje: *Trbušasta tikva vrču od pečene zemlje slična / koju nikada neće napuniti voda / u koju Mjesec nese jaja noći / u svoju maternicu* (str. 47). Ta je „trbušasta tikva” „slika svijeta od tijela” ukorijenjenog u zemlju i pretočenog u jedinstveni zemljovid svemira; u njoj pjesnik sluti „sjemenku” kao simbol plodnosti.

Ovu višestruku i šarenu viziju života također će upotpuniti maske. Prožete svetim i stoljetnim osjećajem, preslikat će podrijetlo bića na temelju onoga na što potajice ukazuju: *maska je goli život / ona je prava žena / uvijek slobodna / duboka noć / i ništavna* (str. 49). Zbog toga, maske nisu samo svjedočanstvo društvenog iskustva pretočenog preko vremenā i stvarnosti koji uokviruje bit ljudskog bića unutar sveukupnoga i

dubokog osjećaja svemira: *Što je to što čovjeka / pretvara u masku / u lice / koje se preobražava / koje se zaklanja / dok se lebdeći / penje / uz mjesečevo tje-me* (str. 51, 52).

Pitanje iz prethodne pjesme ističe izvorne načine obreda i kulture te njihov kontinuitet: „natjecateljske maske”, „maske mudrosti”, „maske brzine”, „maske čovjeka”, „maske s krunom tišine”... Tako da će se dalje u pjesmama maske povezivati s jezikom koji se prelijeva preko stvarnosti sve dok se ne otkrije da svijet nikada nije isti te da se ljudsku povijest može promatrati iz raznih kutova. Odnosno, s obzorja različitih spoznaja i društvenih iskustava i iz dubokih estetskih i duhovnih dimenzija.

Druga je karika ovoga poetskog niza drveće. Ono je nepromjenjiv simbol zemlje. Kao simbol snage podiže svoje grane u nepokretnom krajoliku. Ne u onome iluzornom nego krajoliku stvarnosti koja odražava svijest o životu i povijesti. Kako bi se odrazila u svemiru, pjesma „Stablo” (54–59) rasprostrt će svoju sliku kroz stoljeća. Baobab će biti savršeni simbol potvrđivanja materije uronjene u vrijeme i stoički simbol života: *Vez od grančica / zvijezde ruke / odriješene velike krošnje / oči / most koji se povija / s oblakom / stablo / školjka nad mojom glavom / (...)* Uistinu, drvo će se pretvoriti u sliku koja će se uzdizati iz dubina najavljujući povijest svemira i postojanja:

(...)

Stablo koje je i od sebe različito
kao čovjek
čas vezan uz majku
čas uz oca
s lišćem koje vene
kao vihor
u užarenom oblaku

Stablo kao doba godine
 blagoslov
 ruke otvorene
 čavlima

Stablo spoznajе
 stablo zaštite
 stablo predaje
 usred raja
 otkriva golotinju
 sličnu kori
 sličnu pticama
 božanskome sjećanju
 Stablo neodoljivo
 trnovito
 pod lišajem
 po kojem se duše
 spuštaju na zemlju
 Veliko i moćno
 s razbludnim ljiljanima
 s tisuću čuvara
 i čvorova
 s velikim škarama noći
 Gljiva sutona
 koja se hrani mirisom
 djevičanskim sokom
 šume što dašće gušćei se
 Stablo koje nikad neće biti
 posječeno
 za kojega nema pile
 nema sjekire
 koje se obnavlja uvijek
 iznova

kao nježnost majčina

(54–59)

Kao metafora zajedničkoga životnog skloništa, drvo će se sjediniti u metafizičkom impulsu „kolibe”. Koliba, građevina na površini zemlje, savršeno je jedinstvo bića i njegove povijesti, obiteljski prostor koji ističe svoje

podrijetlo: *koliba čuva blago svih naših dana / koliba je sve što je pradaavno / nepovratno / nepokretno / kuća uspomena (...)* I dalje... *Koliba / u prirodi / stvari / u sjemenkama... I: Ljudsko tijelo / koliba je / izgubljena / u rogu prašume (60–61)*. S druge strane, i „vatra”, „peć”, „štit”, „antilopa” i „zmija” metaforički krune vizualnu sliku povijesti: otkrivaju svjedočanstva puna obilježja koja predstavljaju afričku stvarnost. Jezik obuhvaća ljudsko iskustvo i pretvara ga u emotivne slike koje idu dalje od svojega doslovnog značenja: Čujete li vjetar u savani? / čujete li kako glazba / poput strugotina / pjeska (str. 73). Izazov je tumačiti smisao onoga što se može razumjeti samo u središtu duhovnosti jednog naroda ili u slici što kruži u krajoliku poput zvižduka ptice u šumi. Takav je impresionistički način svojstven jeziku Marijana Bilosnića i povijesti koja ga nadahnjuje.⁸

Prema ovdje zastupljenoj viziji, dio naslovljen „U Africi smo rođeni”, temeljen na ideološkim sučeljavanjima sa zapadnim svijetom, podsjeća nas na afrocentrističku tezu o podrijetlu života. Za pjesnika se pak sve temelji na moru munjevitog jezika koji kristalizira viziju povijesti: granice slika otkrivaju kontinent na kojemu odjekuje riječ, a ljudsko se biće poistovjećuje s područjem svoje nastajuće stvarnosti: *U Africi smo rođeni / u suncu koje pogada vrhove planina / u zlatu punom hormona / u vremenu ispunjenim životom / od vode i čuda / usred noći...* kaže se u ovim stihovima (str. 83). A u „Africi”, pjesmi po kojoj je knjiga dobila ime, ovo: *Afrika je preko granice / Afrika je okružena oceanima (...)*. *Afrika je tajanstvena Etiopija / Gvineja*

⁸ „The unsuspected (image, contrast, or implication) is always a key element in the world he contracts in his – mostly sinuius – verses.” Pogledati englesko izdanje spomenuto u prvom citatu.

i Sudan / kraljevina Kongo / s vrećama zlatne prašine / što uz put stoje otvorene / na suncu / presijavajući se / kao krzno cibetke / Afrika je oganj i krv / u kojima riče Sunce / ulijevajući pomamu u žile (str. 85–86).

Kulture i mitovi afričkog svijeta otkrivaju krajolik planova koji su dio dojmliive i raznolike stvarnosti. Uvijek će biti nečega za otkriti i jezik će nam uvijek omogućiti da se približimo viziji koja zahtijeva stalnu i novu odjeću; slike koje je pjesnik Marijan Bilosnić stvorio kako bi ukazao na ponekad zanemarivanu stvarnost. Zbog toga, bez straha da će sam sebi proturječiti, može reći: *Tisuće godina živimo otimajući / tisuće godina žrtve otimanja / jašući na udavima / koji uskravaju pretke / uhvaćene u zamku zvijezda* („Tisuće godina”, str. 111). A drugi put, kako bi naglasio uzvišenost koja se kožom širi poput himne, ovo: *crno pokriva trbuh svijeta / crna građa / noćna koža / pjesak u pupku / jeruzalemske kćeri / plodnost / pradaune majke / potrebniija no ikad* („Crno pokriva trbuh svijeta”, str. 114).

U bilo kojem dijelu knjige pronaći ćemo pjesme žarke solidarnosti koje nam govore o povijesti izražavanja osobitih osjećaja. Pjesme poput „Vjetrovanje”, „Crnca uče saditi pamuk”, „San europskih romantičara” i „Crna boja crnca” otkrivaju stvarnost pretočenu u riječ. Odnosno, okomitim obzorjem vremena uzdižu se osobitosti kako bi se istaknula životna drama i također, ironična vizija jednoga upitnog napretka. Na to ukazuju sljedeći stihovi: *Život u Africi je okrutan / kroz savanu / mi se vozimo / automobilima / To je san europskih romantičara / ogrnutih / krznom / divljih životinja / s buketima / nojeva perja* (str. 130).

Međutim, ovo prethodno izrečeno ne zanemaruje ljepotu koju zrači žensko tijelo kao središnja tema dijela naslovljenog „Crna žena”. *Ta će slika utrti put tijela i zemlje usklađujući samo jednu zamisao: Žena iz naroda Joruba / visoko začesljane kose / u ličinke valova / raspršuje / kauri-školkjke / iz uspomena* (str. 140). U tom će prostoru to tijelo biti obuzeto strasti. Pjesnički će subjekt pjevati o prolaznom stanju života preslikanom u postojanje sićušnog *mrava* koji će se istaknuti kao neprolazni simbol prekrasnog tkanja svemira:

Sve će nestati
tu nema druge istine
Samo ljubav prema mravu
i mrav će ostati
Sve će se zaboraviti
izvor bez obale izvana
Samo ljubav prema vodi
i voda će ostati
Svaka će svjetlost minuti
jedna za drugom
u sjenu uleći
Samo ljubav prema suncu
i sunce će ostati
Sve će nestati
i ja i ti ćemo nestati
na tragu tajne
Samo će ljubav tvoja
i moja ostati
(„Ljubav”, 115)

Ova pjesma ističe igru i jednakost između onoga što će neizbježno morati nestati i biti ljubav koja traje. Ne iznenađuje činjenica da je ljubav prodorna i da osvjetljava život, stapa svoje božansko podrijetlo s iskonskom svjetlosti svemira ili se beskonačno produžuje u izražavanju onoga što samo skromno naslućujemo. Autor je to već više puta naznačio i ponovno to na-

glašava u emotivnoj pjesmi „Tužaljka plemena Fang” (154): *tanka traka zore / noćne more / ti znaš Bog nagrađuje / bez straha* i u sljedećim stihovima:

(...)
 nevidljive stvari blistaju
 u usijanoj peći mjeseca
 u oluji
 koja oploduje tamni prostor
 u navici slaganja
 smrti po sjenama
 u očima iz kojih kap po kap
 kapaju more
 zore
 koja progriza dan

(str. 154)

U dijelu naslovljenu „Rika jelena” oblikuju se slike tijela u ozračju koje omogućava da se život sagleda u svojoj najdubljoj dimenziji. Ono što se ovdje događa povezuje riku jelena s tjeskobom svijeta kako bi se još jednom otkrila nepogrešiva slika ljubavi: *U uštirkanu njenu haljinu / udara blues / dok ljubimo se / s gnijezdima u rukama...* („S gnijezdima u rukama”, str. 157). U sljedećim će stihovima biti nastavljena ova ljubavna percepcija tijela: *Tvoja tropska bedra počinjju / ples polagani / dok vjeđe skrivaš / uprta u zenit* („Somalijski purpur”, str. 158) i erotizam koji otkriva život. Pjesnik ovdje uklapa iskustva koja konkretiziraju osjećaj da se nešto posjeduje i da je netko, vezano uz uvjete koje nameće život, posjedovan. Stoički se živi u sukobu sa snagama koje tlače i koje dolaze izvana poput vrtloga koji razaraju krajolik i život. Zbog toga će elementi koje pjesnik spominje i radnje koje daju smisao životu uvijek imati duboke posljedice na okoliš i veličinu kontinenta: *Vrijeme raži. / Zlatni prah, suton / je mir savane. / Nudiš mi sok breskve, / nubijska*

robinjo (str. 162). Tako da će se vrijeme „raži” u viziji pridodanoj plodu zemlje i tijela stopiti s tim „zlatnim prahom sutona”.

Posljednji dio knjige podsjeća nas na stoicizam naroda koji obilježavaju legendarna blistavost i duhovnost. I mudrost jedne kulture koja je čak do prije nekoliko godina bila opsjedana ekstremističkim skupinama koje su uništile džamije i neprocjenjive dokumente. Ovdje mislim na grad Timbuktu. Zbog toga nas pjesma „Put u Timbuktu” smješta u središte povijesti koja uskrsava iz prošlosti kako bi se ukazala u blistavoj slici svojih korijena. Promatran kroz vrijeme, sa slikama koje ga obogaćuju, grad ponovno oživljava u jeziku: *Koji traže grad / traže grad povrh vode / na vodi punoj lađa / i mačeva / traže Timbuktu / grad / od nebeskog svjetla / mjesto / odakle dolazi / zlato / Niger posvećuju / još od dana Ptolomejevih...* (str. 167). Uistinu, kako bi se taj grad otvorio svojoj povijesnoj prošlosti, blistavom sjaju svoje povijesti, vječnost se ovdje zaustavlja. Prošlost više nije daljina i iracionalna apstrakcija, nego himna koja likovanje pretače u ljubavni izričaj života: *Timbuktu su gradili / najbolji / majstori / zlatari / zlatnim runom / oblagali / hramove pletli / kao marame / vremena / kao lanenu tkaninu / i pamučno platno* (str. 168). Motivi (marame, lan, pamučna tkanina) daju tonove bojama krhkih bilježaka o toj prošlosti. Prošlosti punoj bogatstava, obilja i sjaja, koja se istodobno održava u privremenosti života. To je stvarnost suprotnosti i aluzija zamišljenih u pjesničkoj imaginaciji ove knjige: *Samom puti sunca / oblagali / kraljeve pladnjeve / (...), Kristali zlata svake se zore / rasipali / po vodi / Nigeru / kao sjajna*

kosa / Apolonova (str. 168). Zbog toga, usprkos opsadi, pjesnik će pjevati o sjajnoj povijesti koja cilja prema budućnosti, budućnosti ukorijenjenoj u snagu Afrike, u blistavu povijest njene bliješteće čovječnosti. Ovdje ćemo završiti s komentarima. Pustimo Bilosnića da ukaže na put tamo gdje krajolik iznad poezije koja osvjetljava stazu odlaska i povratka utire obzorje:

Ne znam plovi li misao
između jave i sna
ali doista s berberskim gusarima
isplovljavam na Ocean tame

Ne znam gubim li pamćenje
usred žarom poprskana pijeska
ili doista preko marokanskog Atlasa
putujem za Casablancu
bijelom gnijezdu od suhog blata

Znam samo za more
za pustinju
u kojoj Berberi
iza svojih kapuljača
izvlače slonovaču i jantar
a Mauri pod bijelim haljinama

kriju mirise i bisere

Pred Casablancom
u predahu pijeska
u predahu vode
smrt izgleda kao san

(„Put za Casablancu”, str. 170)

New York, proljeće 2021.

*Sa španjolskog prevela
Željka Lovrenčić*

OSVRTI I PRIKAZI

Havana blues i prijedeni put Tomislava Marijana Bilosnića

David Cortés Cabán

HAVANA BLUES

TOMISLAV MARIJAN BILOSNIĆ

3000 GODINA ZA DAR

ZADAR, 2019.

*Ovdje su naše duše
u nepredvidljivoj mjesecu, u travnju,
gdje otok u okrilju spi.*

Nancy Morejon

Sve pjesništvo uspostavlja veze koje, na neki način, proizlaze iz tradicije, povijesti ili pjesnikova iskustva i njegovih odnosa s okolinom. Pjesnikov ovozemaljski život teče u vremenu sa situacijama koje ga diraju i konkretiziraju njegovo razmišljanje. Premda pisanje ne namjerava nadomjestiti jednu stvarnost drugom, ono može, kao u ovom slučaju, uspostaviti dijalog s poviješću i prostorima koji podupiru viziju svijeta. Pjesnik Tomislav Marijan Bilosnić u zbirci *Havana blues*¹ zaziva takve prostore kako bi uspostavio poetiku veza s afričkom prošlošću i poviješću, porijeklom bluesa sjevernoameričkog juga. Ono što pjesnik u dubini tih pjesama percipira na ravnomjeran će način nastajati u iskustvima stečenim obilaskom Havane. Njegov posjet gradu izravno će utjecati na njegovu poeziju optikom koja će u jezik ugraditi životna iskustva i gradski pejzaž.

Osamnaest pjesama navedene zbirke smješteno je u jedno specifično

¹ Osamnaest pjesama iz zbirke *Havana blues*, 3000 godina Za dar, Zadar, 2019., na španjolski je jezik prevela Željka Lovrenčić.

vrijeme i zemljopisni kontekst. Ipak, prva pjesma „Borges i tigar love leptira”², upućuje na viziju koja trenutačno odstupa od linearnog kompozicijskog plana s namjerom predstavljanja kreativnog čina kao neupitne potrebe i svojevrsnog propitivanja u kojem se riječi čine nedovoljnima za iskazivanje pjesničkog procesa. U tom kontekstu slika Borgesa i tigra ponovno će pasti na krhki leptirov let kako bi naglasila intuiciju koja, čini se, skriva suptilniju ideju, moguće kompleksniju od onih stvari što ih pjesnik nabraja. Sam naslov uvodi nas u simboliku borhesovskog tigra, knjiga i biblioteka i svih onih jednako kompatibilnih stvari s Bilosnićevim tigrom i navedenom pjesmom u koju pjesnik prenosi najdirljivija životna iskustva:

*Zlatni tigre leptir je od sunčeva
praha
načinjen. Iz života
preći u jezik ideja je o vječnoj riječi
kojom su prije nas govorili.
Kakve li ludosti uzalud tražiti nadu.*

Malo dalje, dijete na kraju pjesme sugerirat će tu značajnu vezu pisca i pjesničke kreacije:

*Ali, sad kad me nema u budućim
danima
već samo sam pjesma, zauvijek sam
dijete u vašim rukama.*

To poetsko iskustvo, dakako, treba povezati s nevinošću djetinjstva evociranom u kontemplaciji okruženja i s onim što ona prenosi govorniku u njegovu kruženju Havanom. Zbog toga

prva poema insinuira to prenošenje i to dijeljenje s prijateljima i prijateljicama što će realizirati stvarnim kontaktima na ulicama i amblematskim mjestima grada. Te smo motive pronašli u iskustvima koja određuju *corpus* knjige, središnji diskurs i pjesnikov solidarni smisao percipiranja ljubavi spram mjesta što ih posjećuje. Dakle, ti su tekstovi dirljiv *hommage* i dopuštaju nam čitanje koje imaginacijom od obala afričkog kontinenta prelazi južne države Sjeverne Amerike, napaja se melodijama bluesa i prolazi karipskim obalama sve dok nas ne dovede na kubansko tlo.

Naslovi od druge do predzadnje pjesme evociraju motive koji će se pretvoriti u značajan ključ rješenja u procesu čitanja, npr. „Isus s brda gleda na Havanu”, „Šetnja Havanom”, „Kubanski leptiri” i „Stara Havana”... da nabrojimo samo neke.

Nadalje, u *Havana bluesu* pjesnik se izravno obraća načinom govora koji nam dopušta da s njim podijelimo njegovu senzibilnost i iskustvo i ono što njegova stvarnost projicira u pjesmi. Zbog toga pronalazimo dodirne točke i slike što se u tekstovima nižu uspostavljanjem izravnih odnosa s ljudima i okolinom. Tomislav Marijan Bilosnić približava se ljudskom srcu otvorenom poezijom lišenom hermetizma ili životnih paradoksa. Njegova poezija slobodno izvan njihovih zemljopisnih granica, u sljedećim dvjema strofama otkriva emociju što ih prožima:

² Ovdje valja imati na umu tigrovu dvojnost, odnosno sliku tigra u obojice pjesnika. I Borges i Bilosnić predstavljaju tigra kao reprezentativan simbol svojih djela. Vizija koju prenose i jedan i drugi autor ovisi o smislu koji ovdje implicira naslov. U konotacijskom smislu riječi, mogli bismo zamisliti, i to je zacijelo tako, kako je predstavljen tigar sam pjesnik, tj. Tomislav Marijan Bilosnić, koji piše tekstove prateći imaginarno Jorgea Luisa Borgesa ulicama Havane. Može biti, također, da obojica pjesnika polaze od toge leptira kao reprezentativne slike vremena u pjesmi.

(...)

*Koliko li sam radostan na ovome putu
u ovaj pogibeljni čas
Ti sve činiš većim
od onoga kako izgleda
Ime ljepote danas se naslućuje
u zvučnoj kocki Havane
u razblaženim njenim bojama
I sâm sebe pitam
nije li ljepota u zvuku, obliku i boji
u samom postojanju
u rublju obješenome na sušilu
ili u ovom našem iznenadnome
susretu
Tvoja se beskrajna moć blago skriva
u žmirkavoj uličnoj lampi
i napuštenoj kući pored nje*

*O Isuse, Kriste
niti mogu nit' bih išta na ovome
svijetu dodao
a tako je teško prihvatiti vidljivo
kao konačno
Što u svome kovčegu ponijeti kući
podnevnu šetnju ili ponoćnu večeru
pogled na ženu
koja prelazeći ulicu
nestaje
kao sve što se sastoji od pokreta*

Put (...koliko sam radostan na ovome putu) o kojem govori *lirsko* ja evocira susret s novom stvarnošću koja iz sebe izbacuje tjeskobu kako bi sadašnjost pretvorila u novostečenu sreću i promatrala stvari u funkciji pejzaža koji nadilazi život. Ta radost, zacijelo, pretpostavlja duhovni put na kojem za pjesnika sve poprima intimnije značenje. Taj će put sjediniti saznanje o prošlosti s onim bogatijim i realnijim. Stoga će viđenje sadašnjosti u obama slučajevima istaknuti duhovnu dimenziju toga puta: no, je li nam uopće poznat pjesnikov put? Zacijelo jest – ako dopu-

stimo da nas vodi bogatstvo koje ujedinijuje njegov put i naše čitanje:

*Moj Bože, posvuda ista nada
Tvoje su blage ruke krila leptira
s prahom Karipskog mora
Jedno smo i sve smo u svemu
Između daha koji udišem i daha
izdahnutoga
sav je život u zrnu tvoje torbe
Šutim i hodam hvatajući zrak
u raspuklini neba
sa svilenom maramom stihova
oko vrata
Ovdje mi nikog poznatog nema
osim krilatih mrava iz crne Afrike
posve jednakih cvrčcima
ako se to uopće može
i treba razumjeti*

*U tvome pogledu Nancy Morejón
pruža mi ruku
i mi krećemo skupljati ovce daleke
domovine
njezino se lice poput neba otvara
a riječi su kreolski grob
u kojemu se afričko sunce
razmnožava*

*U crkvi sv. Franje u Havani
čitam pjesme iz svoje Afrike
u očima mlade djevojke zimzelen
pretvara se u žar
Jesam li se ovdje trebao roditi
okrećem se poput suncokreta
za onima koji slušaju stihove
ne shvaćajući da je riječ o pragu
moje kuće*

(„U crkvi svetog Franje u Havani“, za Nancy Morejón)

U prethodnoj strofi, *kuća* u stihu: *ne shvaćajući da je riječ o pragu / moje kuće...* nosi dublje konotacije. Npr. slika svima nastanjene kuće, percipirane

zajedno s duhovnom vizijom crkve svetoga Franje, korespondira s onima koji shvaćaju da poezija i duhovnost imaju snažnije značenje od onoga što im ga obično u životu pridajemo.

U „Šetnji Havanom” počinjemo opažati intenzitet prostora nasuprot stvari koje okružuju pjesnika. Pulsiranje svijeta ulazi u njegovu senzibilnost i najavljuje krhkost života u vremenu. Pogled obuhvaća stvarnost poput duboke rijeke što teče ulicama Havane, a ono što od ambijenta ostaje uzbuđujuće se zrcali u pjesmi:

*Trag stopala iz ulice u ulicu
povlači se kao svjetlo
i prelazi u sjenu
Svijet je lijep
a život daleko teži
Iz jezika prolaznika pruža se ruka
i vodi nas daleko od boli i sjete
Prate nas i psi
u svakoj ulici prošlosti
Cvjetovi dopiru do prozora
otvarajući ih cvrkutom ptica
Dišem zeleno misleći na vrt u
Zemuniku
Po mirisu prepoznajemo ulice
slične zvonima
Ona pokreću šum koraka
a Havana se lomi u ogledalu
žene čija je sreća u očima
Ono što slomi oluja, zacijeli sunce
Ovdje se ljudi hrane smijehom
i tako odaju tajne
o kojima i ribe šute
Arhipelaga otokā dalekih
kao i razlozi srca
uče nas šetnji Havanom
Tu su naša stopala vezana
mjesečinom*

*i ne preostaje nam drugo
nego prepustiti se čitanju poezije*

(„Šetnja Havanom”, za Željku Lovrenčić)

Fraza „...iz jezika prolaznika” postaje sve dublja kako pjesnik uspostavlja odnos s ambijentom. I riječi dobivaju osobniji prizvuk. Njegova semantička struktura nudi nam više interpretativnih mogućnosti o sreći tog puta, pruža nam bogatiju perspektivu i bića i iskustva puta. Čak se i otoci, koji se čine kao da su izvan govornikove percepcije, prepleću s mističnom vizijom prirode i blistavošću grada sumirajući tako na osobit način doživljaj same obale u svoj njezinoj veličini:

*Arhipelaga otokā dalekih
kao i razlozi srca
uče nas šetnji Havanom*

Razumljivo, iz pjesme u pjesmu mijenja se ambijent i poetska tema što ga određuje. Pjesma, naravno, u sebi ima svoj vlastiti sadržaj tj. temu koja treba korespondirati sa stvarnošću o kojoj govori. To se događa u svakoj pjesmi. Stoga naslovi povezuju djelomičnu ili potpunu viziju sadržanu u strukturi i rasporedu tekstova u knjizi. Primjerice u pjesmi „Vidikovac” („Finca Vigia”)³ s pjesnikom ulazimo u Hemingwayevu kuću. Zateknemo se tako ispred slike koja nas potresa novopokrenutom emocijom i atmosferom. Sve što opažamo u isti prostor sažima različite percepcije stvarnosti:

(...)
*Pokušavam fokusirati pisaci stroj
marke Royal*

³ Finca Vigia, pretvorena u važan muzej, jedno je od emblematskih mjesta Havane. U njoj je jedno vrijeme živio Ernest Hemingway (1899. – 1961.) sa svojom četvrtom (i posljednjom) ženom, novinarkom Mary Welsh. U toj kući napisan je roman Starac i more za koji je dobio Pulitzerovu nagradu 1953. godine, a nakon godinu dana i Nobelovu nagradu.

*Sve je moje ovog podneva
Bijela brada i kosa također
stolovi u vrtu i prašina na knjigama
oči s ožiljcima strijela
plemena Wakimba*

I još:

*Ni u kući ni u vrtu
nema nikoga
kao da je tu živio Faulkner
Mlade Amerikanke streljivom u
očima
ciljaju lovačke trofeje
Poput gazela i impala zaviruju kroz
prozore
ljuljuškajući Hemingwayev duh
djetinjstva*

Zacijelo, u ovoj pjesmi *La Finca Vigia* i *Floridita*, kuća, vrt i sve što je zgusnuto u temi percipira se u načinu života prošlosti, njenim sjajnim trenucima. Pjesnik Tomislav Marijan Bilosnić stvara sliku iluzije prostora koji je ugostio američkog romanopisca u jednom davno minulom vremenu:

*U kući na Vidikovcu
Hemingway već dugo živi
poput progonjena lava
Iz kojeg plemena potječe
nitko ne govori
Svi se bave opremanjem mrtvaca
položena po prostoru kuće
s parom žutih zuba za uspomenu*

Podignuti pogled s jedne pjesme i prijeći na drugu donosi novu optiku. Naravno, u konstrukciji poetskog diskursa jedna pjesma uvijek čini važnu kariku. Dakle, ona sama po sebi predstavlja scenarij s vlastitim osobinama, no ideja koja je pokreće bit će uvijek u funkciji s ostalima. Na taj nas način čitanje „Kubanskih leptira” smješta u jedan novi scenarij, doprinosi dojmu da smo, zajedno s pjesnikom, promijenili

mjesto. Gotovo nas nehotice ispunjava emocijom nešto što nismo vidjeli u atmosferi pjesme. Iako, srcu nije potrebno objašnjavati ono čega ponekad nismo svjesni da osjećamo ili ono što se skriva iza smisla riječi. Jednostavno, prepuštamo se emociji da nas obuzme melodijom jezika. Zbog toga istog trenu postajemo bića koja slijede leptira:

*Nebo koje je netom prije bilo visoki
ocean
sada se ispunilo šarenim krilima
kubanskih leptira
Leptiri izmiču suncu i snivanju
kao mladost nasmijana i lijepa
Život je tek zvuk pjene oceana
Udaraju valovi kamenu ogradu
Havane
plavetne ribe moga srca čute
ruže oblaka
pune leptira*

Ovi bi nas leptiri mogli podsjetiti na prvog leptira u pjesmi „Borges i tigar love leptira”, no oni doista nisu isti. Ono što se zbiva u jednoj i drugoj poemi, također, nije isto. Ovdje leptiri bude ljubav okupani karipskim suncem na ulicama Havane. Njihova krila podrhtavaju ispunjavajući prostor mnogobrojnim sjajnim bojama. K tome, u ambijentu ove pjesme sve je posvećeno evociranju ljubavi. Ljubav govori srcu treperavim kruženjem krila, a magija trenutka prožima pjesnikov život osjećajem koji ne bismo znali objasniti:

*Za tili čas dugine boje krila
zatrepere
i odmah se za nama zatvore
Ne znam koje je krilo sada kod tebe
dan
a koje noć
Zelenom tintom pišem
prizivajući Nerudu*

Pjesmu ispunjava atmosfera leptira (*Krila leptira poput dva lica gore od ljubavi...*) i bit ljubavi. Od velikog se srca iziskuje da bi se odrazilo na krilima leptira. Zbog toga prisutnost leptira treba shvatiti kao prolaznu sliku života i *ljepotu leptirovih krila* kao način isticanja ljubavi naspram grubosti svijeta:

*Grad izgleda kao tvoja šarena
haljina
na svjetlosti natopljena vinom
Ljubim te kao što život provodim
sav teret prepuštajući
krilima leptira*

Kako percipiramo tigra koji hoda Trgom revolucije? Je li taj tigar stvaran? Ili je fiktivan? Na neki način mogao bi biti i jedno i drugo; no, nije. On je samo simboličan tigar, tigar koji svoju stvarnost transformira da bi se pojavio u motivima i konvergencijama pjesme – kad ga npr. zamišljamo kako usred bijelog dana hoda ulicama Havane. To znači da je odnos Tomislava Marijana Bilosnića s tigrovima već amblematska slika njegove poezije. U knjizi *Tigar*⁴ elaborira se cijela koncepcija literarnog tigra u pjesnikovoj viziji svijeta kako i u viziji tigrova. U pjesmi „Tigar na Trgu revolucije” primjećuje se, također, taj odnos. Svi oni koji su došli u grad kako bi sudjelovali u razdraganom svijetu poezije, integrirani su u stvarnost što je pjesnik – tigar pokreće ovim svjetovima:

*Na trgu leže tigrovi
Sedam zlatnih
i sedam crnih tigrova
sedam zlatno-crnih tigrova
U zelenilu koje buja na licima ljudi
bijeli kipovi iz havanskih perivoja
oružani ljepotom*

*Pred njima tigar stoji
ne miče se
ne misli prijeći drugi put*

Pjesma „Na međunarodnom festivalu poezije u Havani” upravo to obrađuje. Opis koji nas povezuje s novim iskustvom ambijenta, mjesto gdje poetska riječ nadvladava zaborav i uzdiže viziju pejzaža dok svjetlost gravitira nad životom obogaćujući i sažimajući smisao ljubavi i prijateljstva.

*Jučer je padala kiša
i danas također
Srce mi lupa kao limeni krov
na pljusk
(...)
Pisci se veru po stazama grada
svatko se pod svoje stablo
sklanja*

S druge strane, u pjesmi „Kuća puna pijeska i mukline” osjećaji naviru poput vjetrova što pokreće jutarnje zvukove i zatim se s vremenom stiša. Na duhovnom smo putu koji nas potiče na razmišljanje o kratkoći tragova naših koraka na zemlji. Ali i o rezignaciji zbog izgubljenih stvari. Kuća na tom mjestu postoji kako bi nam *muklina* priopćila njenu zaboravljenu povijest. Ali povijest zasnovanu na krhkosti bića i materije, odnosno svega što postoji kao referenca života u vremenu. Ono što naglašava temu pjesme jest tuga kuće nastanjene uspomenama, bjelina pijeska u toplini jutra, nostalgija ljudi i stvari:

*Beščutna jarost kuće u podne
Svakoga se trenu mijenja boja
zidova
što se rastvaraju
i svaka je stvar poput pijeska u
pustinji*

⁴ Tomislav Marijan Bilosnić, *El tigre*, Salamanca, Trilce Ediciones, 2015.

Zatim:

*Niz kuću liju zelene puzavice
a ni sjeni onih koji su u kući živjeli*

Jedna od najduljih i duhovno najdubljih poema jest ona koja govori o Staroj Havani. U njoj je fokus stavljen na viziju grada evociranu u lirskoj koncepciji vremena i povijesti. Podijeljena na pet dijelova, poema ocrtava profil grada u neočekivanim slikama. Njena nam struktura dopušta unijeti se u prolaznu prirodu bića i stvari koji projiciraju zasebnu viziju života. Svaka slika napreduje prolongirajući svoje tonalitete i nostalgije. Samoća i tišina, sjaj i radost, prošlost, sve ono što u sebi sadrži prolaznu sreću života, sada nam signalizira ograničenje vremena. U tom kontekstu, ono što poema govori reflektirat će se na život svakog bića. Stoga poetski kontekst osluškuje taj hod i percepciju stvari koje osjećamo prisutnima premda bila riječ samo o sjećanju na njihov davni sjaj. Scenarij grada o kojem govornik razmišlja sadrži, također, i kratkoću njegovih koraka na zemlji i na taj način stvarnost prošlu i sadašnju. Drugim riječima, Havana nije samo prostor gdje se život zbiva već je i prostor povijesti mnogih borba i situacija što se, kao koordinate, spajaju u vremenu:

*Sve ima svoje vrijeme
ono prođe
dođe novo
Samo se klupe mijenjaju uz zid
što Havanu dijeli od Oceana
(...)*

*Između onoga što se već zbililo
i onoga što nikada neće doći
srce je šaka praha
(...)*

*Ima li još onih koji se sjećaju
i govore o prošlosti
o hrani, piću i knjigama
Ima li onih koji poput labudova
plove arhipelagom
morem gušćim od tinte
(...)*

*U Havani sve je poezija
od izlaza do zalaza sunce je na
krilima anđela
zajedno s pticama nevidljivim u
oblacima
Ne zna se što je stvoreno
od zemlje
što od mora
a što od neba
(...)*

*I u bijedi i u obilju
Havana podučava pristojnosti života
jedinственosti slične drugima*

(„Stara Havana”, Željka i ja)

Pjesma „Razglednica iz Havane” ustvari je tekst o ljubavi. Glavna joj je okosnica, iako obojena drugim nijansama stvarnosti, ljubavna poruka. Doista, ono što se čini prirodnom radnjom (razglednica poslana udaljenoj ljubavnici) zrači osjećajem i tajnovitom blagošću. Ne znamo i ne možemo znati kome je razglednica upućena. To nam saznanje i nije potrebno. Život je sam po sebi staza koja se prevaljuje kako bi sudbina otkrila svoj unutarnji glas. Čini se da je tako i u ovoj pjesmi. Pjesnikov glas želi nam govoriti o senzacijama u kojima bismo mogli gonetati našu vlastitu zbilju. Na što se misli kad se piše razglednica? Što veli srce kad je ljubav odsutna? Ponekad je nemoguće pronaći ijednu riječ kojom bismo definirali što mislimo o ljubavi dok šćemo udaljenim gradovima:

*Napisao sam ti razglednicu
u kojoj su riječi dovedene do šutnje
sunce ih je izbrisalo
more poništilo daljinu*

(...)

*Besmislene su riječi na šarenoj
razglednici
ne znam što imaju s našim životom
osim znaka da mi nedostaješ
sada sâm sjedim za usamljenim
stolom
očekujući brod
tebe u naručju svome*

(„Razglednica iz Havane”)

Razglednica vjerojatno nije dovoljna za pokazivanje pjesnikova osjećaja u cijelosti. Riječi nikad nisu dovoljne, a razglednica može biti isprika za meditiranje na životnim putovima. Riječi kruže poput leptira što nestaju na svjetlosti pejzaža.

Pjesma „Mojito”⁵ samo u jednoj slici nudi drukčiju priliku za upotrijebljavanje prošlosti i sadašnjosti. Možemo razmišljati o onome što pogled obuhvaća ali i o stvarima o kojima pjesnik meditira. Piće će, na stanovit način, povoljno utjecati na zanos ambijentom oko govornika i udaljiti ga od njegove trenutne stvarnosti. Ustvari, pjesma nas uvlači u različite planove tropskoga kraja – njegovu povijest, boje neba i njegove granice:

(...)

*Na žalost daleke zemlje
svjetlost se poput sabljarkice izdiže iz
mora
luna puna boli što sažeže
moju utrobu*

U „Karipskom suncu” kubanski će tjesnac ponovno poprimiti prepoznatljive pjesničke dimenzije koje mogu naslutiti realnost života tog trenutka. Suprotno od onih koji u životu tragaju za materijalnim, pjesnik poima značenje ljudskih odnosa znatno dalje od onoga što može obuhvatiti pogled uperen u pejzaž. Što misli pjesnik i što njegov pogled obuhvaća? Vjerojatno razmišlja kako je ljubav bogatija ako se dijeli s drugim, ali ne rubno i na margini života, već u jednoj plodonoj i solidarnoj stvarnosti. Tako će duhovno otvoriti sebi put tamo gdje će ga pogled približiti susretu s neotkrivenim, odnosno onim što pejzaž razotkriva tijekom svog emocionalnog puta:

*Sve vidljivo u vuni sunca spava
ono je Božje oko oblika
saće s milijun prozora od oprekâ*

(...)

*Sunce je u krznu tigra
kojeg nitko nije primijetio*

Tigar će se ponovno pojaviti kako bi izrazio svoj odnos s putom što ga vodi iz kontemplacije u kontemplaciju ukazujući mu na to kako ljepote ima na sve strane. Za tigra nema većeg uzbuđenja od jutarnjeg zanosu i stanjanja sa sjajem grada te promatranja oceana ili oluje ili osluškivanja kiše i njezina čarobnoga govora – ne o tami i osamljenosti, već o svjetlu što ispujava atmosferu sjajnim bojama. To smo pronašli u pjesmi „Tropska oluja”. Zbog toga se jutarnji scenarij obraća pjesnikovu srcu, nebo i oblaci donose kišu kao dobrotu iz Božjih ruku. Zatim se pojavljuje sunce, Havana se budi

⁵ El mojito – kubansko piće.

i postaje sve veća i veća u svjetlosti karipskoga neba:

*Prvo jutro u Havani izrezbareno
olujom
Ispred nas zid
Ocean nad glavama otvara nebo
(...)
U vrhu vremena voda
bjèsni
u jednome zamahu ostao sam bez
košulje
Danas je oluja moj glas
samotni zaziv*

*(...)
Karibi
na mojim rukama
u prašumi jezika
posljednji pogled na put koji sam
prešao*

(„Tropska oluja”)

Kao što smo mogli primijetiti u „Karipskom moru”, svaka je pjesma cjelina što se širi i projicira različite fasete grada. Pjesnikov pogled sve privlači, kudgod krenuo, sve ga dira. More ga zove munjama pogođenih valova; ali, što more veli kad pjesnik putuje daleko od svoje domovine noseći u svojoj poeziji kozmičku sliku oceana? Evo slike mora:

*Fantastično. Sve je realno
sudbina i nadahnuće
(...)
Svaki val je maska
vode preko koje dolaze galije
iz Portorika i Kube
primičući otoke
stablina olistalim paunovim perjem*

Zatim:

*Ljepše od poezije
prostor klizi, vrijeme se zaustavlja*

*u spiljama podmorja
modro, zeleno, zlatno
Tama koja rasvjetljava
svilu ljubavi
i usamljeno šumi šumovima voda*

(„Karipsko more”)

Koja se metafora mora vremenom posklizne? Što je to što bi moglo ugroziti moć ljubavi? Vrijeme i dalje označava pjesnikove korake, prošlost i budućnost zasnivaju temelje na kozmičkoj slici života koja nas postavlja sučelice moru. Sve konkretizira blistavilo prostora koji je puno veći od onoga što ga pogled može dosegnuti. Ljubav mrmori šumom valova kao da rub svijeta obasjava sveukupnom slikom života kroz vrijeme jer „rasvjetljava silu ljubavi”. Jer more kao ljubav preobražava morski pejzaž u duboku himnu i usklađuje se sa šumom valova kako bi ga povjerilo pjesnikovu srcu.

Pjesma „Uz spomenik Gabriela Garcije Márqueza u Kući poezije” odmjerava jednu priliku za pokazivanje druge, tj. drukčije stvarnosti. To znači one koja prelazi osjećaj stvarnoga kako bi iznijela govornikovu nutrinu u izražavanju vlastite slike. Spomenik će poprimiti kozmičke dimenzije i pretvorit će se u svijet apstrakcije, figuracije i snova. Što bi se dogodilo da spomenik najednom zaživi? Točno je da spomenici i predmeti nemaju takvu vrstu života, ali u perspektivi pjesme svaki gledatelj sanja na svoj način i u svoju imaginaciju prenosi onu kolumbijskog romanopisca. Tako za pjesnike spomenik G. Márquezu neće biti samo još jedan muzejski i samo još jedan simbolični izložak postavljen na tom dijelu svijeta, već živa slika koja će trajati u mislima onih koji su čitali njegova djela i koji mu se dive:

*Pjesnikinji iz Pakistana
lopoči cvjetaju u očima
Njezina marama
netaknuti bijeli mjesec
nad glavom Márqueza
(...)*

*Pjesnici susret s kipom doživljavaju
kao susret s bijelim papirom
samo što nisu zabili olovke
u njegovu košulju od bijeloga platna
Nikome nije uspjelo sastaviti
razbijeno ogledalo
sjećanja i sna
(...)*

Dovršili smo čitanje jedne pjesme i ušli u nutarnji pejzaž druge. U sljedećoj pjesmi slika Joséa Martíja utire put koji prekida logičan smisao razmišljanja kako bi nas odvela dalje od bilo kakve mogućnosti stvarnosti. Slikovit će nam jezik mnoštvom slika otkriti preobraženoga Martíja. Tako ćemo krenuti putom mnogobrojnih vizija što prožimaju i usmjeravaju pjesmu drugim referencijama. Lirsku esenciju trebat će sagledati s istog polazišta koje veliča borbu, slobodu i život. To će nam omogućiti viđenje jednog Martíja posve udaljenog od realnog prostora, Martíja gorljivog zagovornika kubanske neovisnosti u njegovoj kozmičkoj dimenziji i planu njegove veličine:

*José Martí Crveni Tigar Kube
José Martí Bijeli Tigar Amerike
José Martí Plavi Tigar Kariba
José Martí Crni Tigar Španjolske
Četiri tigra u prašumi
donose kući ono što su u životu lovili
Četiri tigra u doba sjekire mača i
vjetra
u nebu kao u svojoj kolibi*

*José Martí u zrnu kukuruza
José Martí u koži jaguara*

*José Martí u trbuhu vodozemca
José Martí u svemu što znade biti
rob
Oni su braća blizanci
istim su mostovima prelazili vode
istim se stubama uspinjali
i spuštali u usta zemlje
José Martí jezikom traži svoj narod
José Martí od čovjeka do čovjeka
odlazi u smrt
José Martí i djecu moli za oprost
José Martí ravnodušno prima nož
u srce, u zoru, sit čudā
revolucionar koji se ravna po
kalendaru
s ljubavlju pjeva o domovini
koju je prekrilo vrijeme i uporne kiše*

*José Martí frula viseći nad ponorom
José Martí na vratima svake kuće
osmijeh ostavlja
José Martí u listovima agava mačeva
u zaljevu Las Playitas
koji miriše na žile uvelih stabala
pjesnik u još nepoznatim vrhuncima
riječi
José Martí mimo shvaćanja i
vremena*

(„José Martí mimo shvaćanja i vremena”)

Posljednja pjesma u knjizi dovođi u vezu intimno izražavanje tanga s potrebom poetskog ja u njegovoj manifestaciji s prirodom. Pjesnik tu neće krenuti mimo prve kontemplativne vizije ambijenta. Intenzitet njegova pogleda ima različit prizvuk. Vremensku ograničenost života zaustavit će prva vizija Havane pred stvarnošću tijela koje bi možda htjelo biti vječnim djelićem svemira. Otuda ponavljanje fraze „i ništa više” evocira tu još nerealiziranu želju koja bi afirmirala, dogodi li se, tu stvarnost. Ipak, ustrajnost te fraze

iznijet će ne samo duhovnu potrebu lirskog *ja* već i integrativnu viziju tog življenja. Drugim riječima, želja za osjećajem melodije tanga kao egzistencijalne forme i kao referentne točke *ja* u vremenu:

*Budi moj tango i ništa više
oblaci plove, nebo se mijenja
Sunce zalazi, mjesec sa zvijezdama
kao trava i san u noći se javi*

*Sviraj bandoneon i ništa više
Tijela su bubnjevi i violine
nebo koje mojom krvlju krvari
kada se kiša javi u pampama*

*S vjetrom me vjenčaj i ništa više
Konji s osmijehom su osedlani
ljiljane i ruže moga života
pustoš u svojim rukama odnosi*

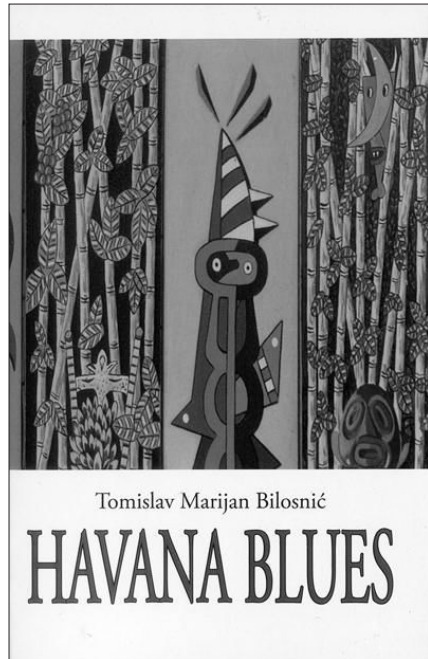
(„Budi moj tango i ništa više”)

Stigli smo do kraja. Melankolija tanga ispunjava ambijent. Oblaci plove nebom iznad Havane. Pejzaž mijenja boju, sunce svoj udaljen sjaj propušta na ulice. Pojavljuju se prve zvijezde. Hodali smo s hrvatskim tigrom koji se došao ogledati usred ljubljenog Otoka. U tišini noći slušamo nostalgičan ritam harmonike. Kao da melodija želi odgonetnuti ono što je ostalo nedokučeno, sugerira mnoge stvari koje se potajice vraćaju s vjetrom kao da glazba želi fiksirati pogled u nestajući grad u daljini. Takva je poezija. Nudi nam i najskromnije i najsajnije: kišu, vjetar, ljiljane, ruže koje nas podsjećaju na krhkost života kao i na svijetle trenutke. Pjesnik nam u predivnoj knjizi *Havana blues* veli da postoje brojni načini gledanja na život. Stoga ne bi bilo nimalo čudno da nas *tigar* prati putom

dok kročimo, i zbog toga: *Neka nam Bog udijeli takav mir / da nam vrabac ne da mira ni trena / bez prestanka pjevajući.*⁶

(New York, proljeće 2022.)

Sa španjolskog prevela:
Marija Roščić Paro

⁶ Tomislav Marijan Bilosnić, *Molitva svetom Franji*, 3000 godina Za dar, Zadar, 2022., str. 11.

OSVRTI I PRIKAZI

Poetski dijalog sa Španjolskom Davor Šalat

NARANČE FEDERICA GARCÍE LORCE

TOMISLAV MARIJAN BILOSNIĆ

3000 GODINA ZA DAR

ZADAR, 2020.

Književnik Tomislav Marijan Bilosnić autor je ogromnoga poetskog opusa koji se, uz onaj prozni, esejistički, kritički i putopisni, tijekom više desetljeća razvijao u nekoliko najvažnijih faza. Zadnja je bila transcendentno-simbolička, a njezina su glavna poetička obilježja usmjerenost prema transcendenciji, ponešto uzdignuta intonacija, naglašena harmoničnost svih kozmoloških razina i svih slojeva pjesničkoga teksta, konceptualnost pojedinih zbirki pjesama usredotočenih na brojne varijacije središnjeg motiva te razvedena figurativnost. Zadnjih pak godina u Bilosnićevoj poeziji znatniji je udjel i svojevrsnih putopisnih sastavnica, to jest diskursa koji se oslanja na stvarne lokacije na kojima je sam autor, odnosno lirski subjekt boravio, te na mikronaracije i anegdotalnost, kao i na naglašenu intertekstualnost. Tako je nakon zbirke pjesama *Havana blues*, nadahnute boravkom na Kubi i drugim zemljama hispanске Amerike, Bilosnić napisao poetsku knjigu *Naranče Federica Garcíe Lorce*, u kojoj su pak pjesme usko vezane uz njegovo proputovanje po španjolskim gradovima i tematiziranje velikih španjolskih umjetnika i svetaca.

Zbirka je podijeljena na više ciklusa, koji su većinom posvećeni određenom gradu u Andaluziji ili Kastilji, kao i

čuvenim osobnostima vezanima za te gradove. Poznato je da je Bilosnić pjesnik s više tematsko-stilskih lica, da je njegov opus izrazito razveden i heterogen, pa je prirodno da je – u svojoj poetskoj eruptivnosti – i u ovoj knjizi diskurzivno raznolik i izražajno izrazito bogat. Njegov boravak u Španjolskoj objedinio je neke od temeljnih Bilosnićevih umjetničkih opsesija i snažno ga nadahnuo pa je literarna imaginativnost vezana uz te opsesije jednako važna kao i sam andaluzijski i kastiljski ambijent koji su, sa svoje strane, silno poticajno djelovali na pjesnika. Dapače, Bilosnić kao da slijedi određene umjetničke postupke nadrealističkih i apstraktnih slikara koji često kreću od vidljivog svijeta i stvarnosnih referenci koje potom ili svode na osnovne – apstraktne – elemente ili ih imaginativnim montažama u potpunosti stiliziraju i uklapaju u nadrealističku stilsku fakturu.

Osobito u prvome ciklusu *U besanoj toj Granadi* pjesnik je nadahnut nadrealističkim prosedeom. Tematski, posve je usredotočen na dočaravanje pomalo tajanstvene, maštovite i mitske atmosfere Granade pa i cijele Andaluzije, i to uvelike prema predlošku čuvenoga *Ciganskog romancera* Federica Garcije Lorce. Bilosnić upotrebljava motivske indikatore pomoću kojih zapravo nudi literarnu komunikaciju, njegove su Granada i Andaluzija prizvane već poznatim simbolima i njegov je tekst dijalog s Lorcinim prototekstom. Taj se dijalog ne vodi samo na razini motiva i simbola, i na onoj šire tematskoj, već i na razini književnoga postupka. Bilosnić tako preuzima i neka obilježja Lorcina poetskog diskursa kao što su virtuozna i vrlo začudna asocijativnost, zasićena metaforičnost koja se

nekad proširuje u grozdove metafora, nadrealistička montaža disparatnih mikrotema, jukstaponiranje kontrastnih značenjskih polja, razne stilske figure paralelizama koje intenziviraju izraz („Usred noći na ulici / klikće ptica / zmija pregrišana / Usred noći crne ruže / na verandi / svojim hukom / sova sva od leda / zoru mi priprema // Luna posvud uzdrhtala / i vunena / u krošnji palme / zvuk gitara / i metala”).

Uglavnom, pjesnik polazi od atmosfere i izražajnosti, primjerice, Lorcine *Neuverne žene* ili *Romance mjesječarke*, ali pjesmu gradi vlastitim, originalnim kombinacijama riječi, odnosno metaforama, a i tematski naglasak je nešto drugačiji – nije dominantna zlokočna atmosfera koja okružuje Rome u Andaluziji, već izrazit intenzitet doživljajnosti čije se obilje izražava nadrealističkom eksplozijom imaginativnosti („Ta andaluška mistika / iza čijih zavjesa / motriš lunu / što poput štita visi / na gradskim zidinama preko puta”). Bilosnić zapravo imaginativno obogaćuje i afirmira ambijente o kojima piše, vrlo konkretno navodeći Granadu i njezine lokalitete, Alhambru te Lorcino rodno mjesto Fuente Vaqueros i njegovu obiteljsku kuću. Ta su mu mjesta, vezana uz neku posebnu ljepotu ili inspirativnog umjetnika (Lorca, Antonio Machado), polazna točka za posvemašnju stilizaciju i imaginaciju kojima stvara kompleksnu poetsku zbilju („Alhambra je u brdima / sva u miru, završena / krici žena miris mirte / i oblaci što pjevaju / u crvenoj zemlji lijesu / prolisat će u mukama i u strasti / tijela, krik su karanfila”).

Bilosnić se za imaginacijsku preobrazbu osobito služi naslovnim motivom naranče koja mu je objektivni ko-

relativ metafizičke i zemaljske punine bitka i njegova doživljavanja. Naranča često ide uz motiv sunca te predstavlja epifaniju postojanja, sliku životne srži, a takvo emotivno uzdignuće posljeduje očuđenjem tih dvaju motiva i njihovim dovođenjem u neobične kontekste i kombinacije („Samo sunce i naranče // Stablo naranče / uzdiže se i žeže / preko niskih krovova / Podne je opljačkalo sve / osim svjetlosti”). Motiv naranče Bilosniću je ujedno poveznica s njegovim zavičajem i hrvatskom književnošću. Njegov već naširoko elaboriran mediteranizam (Sanja Knežević: *Mediteranski tekst hrvatskoga pjesništva*) tako se internacionalizira te prirodno, kulturološki i umjetnički komparira sredozemne krajeve kao što su Dalmacija, još specifičnije Ravni kotari, i Andaluzija.

Bilosnić se tako nastavlja na domaću tradiciju pohrvaćivanja lorkijanskih tema i stilskih manira, u kojoj su bili najistaknutiji Drago Ivanišević, Jure Kaštelan i Zvonimir Golob. Rimovanjem dvaju sličnih sredozemnih, ali ipak jako udaljenih ambijenata pjesnikov tekst postaje tematski još intenzivniji, konkretniji i osobniji. Također, uspostavlja se kontinuitet sa stalnim Bilosnićevim poetskim nastojanjem da u potpunosti izrazi *genius loci* pojedino kraja, najčešće onog zavičajnog ravnokotarskog, kao jedne od temeljnih odrednica vlastitog identiteta. Tako se pjesma u kojoj se u vezi s Andaluzijom aktiviraju univerzalna simbolična značenja, umah može preiseliti u konkretan ravnokotarski ugođaj i prerasti u naglašeni autobiografski poetski diskurs („Krvareći moja čaša puna vina / kristal svježih nož u svili / Živjela mi u tom cvijetu / u Granadi / dom i murva / i metvica našeg vrta / i

grlice Zemunika / preselile evo s nama / u ulice mjesecine / u Granadu”).

Kako rekoh, motiv naranče, ali i drugi lorkijanski motivi kao što su luna, krv, konj, konjanik, bik, gitara, krik, maslinik, ruže, vino, smokva, Bilosniću služe da u samom pjesničkom materijalu upozori na nemale paralelizme između, primjerice, Lorcine i Kaštelanove poezije. O tim je paralelizmima hispanistica Željka Lovrenčić ustvrdila: „Oba pjesnika pripadaju nadrealizmu. I jedan i drugi su lijeve orijentacije i socijalno osjetljivi. U njihovoj poeziji nailazimo na temu smrti, na buntovništvo, ispreplitanje mitskog i magijskog, pučki izraz, senzualnost, simbolizam, hermetičnost.” Bilosnić zapravo ukazuje na stilsko zajedništvo kojemu u ovoj knjizi i sam dobrim dijelom pripada, a to je Lorcina inačica nadrealizma. Ona je, za razliku od Bretonove, kombinirala stvarnosne ambijente i činjenice s posve slobodnim asocijacijama koje stvaraju rastvoren značenjski mozaik i nagle montažne preskoke. Bilosnić je time jasno naznačio nadrealističku tradiciju tipičnu za hrvatsku književnost koja se, uz iznimku Radoslava Ivšića i njegovu oslonjenost na francuski nadrealizam, uglavnom ugledala na manje radikalnu, ali poetski itekako potentnu Lorcinu inačicu.

Zanimljivo je da Bilosnić i tematski i stilski sklop ponešto prilagođava gradu i osobi kojom se bavi. Tako se u ciklusima o Cordobi i Sevilji pomalo odmiče od Granade. Riječ je o ravničarskim gradovima kroz koje protječe središnja, a razmjerno mirna andaluzijska rijeka Guadalquivir pa je cijeli ambijent mirniji nego u Granadi. To je rezultiralo i tematskim fokusom na toj u književnome smislu mitskoj rijeci te

opisnim detaljima dvaju gradova i nekim njihovim poznatim stanovnicima (Waldha el Ameri, Ibn Hazm, Averroes, Ana Ruiz Hernández, Antonio Machado) pa je stil narativniji, s manje bujne i nadrealističke metaforike. Interes teksta tu nije rekreiranje lorkijanske somnambulne i nadrealne atmosfere, nego izražavanje ugone i duhovnoga bogatstva koje lirski subjekt doživljava kretanjem kroz spomenuta dva grada.

Slično se ponavlja i u ciklusu posvećenom Málaga, no tu se – s obzirom na to da se tematizira stilski svestrani Picasso, koji je rodom iz toga grada – već ponovno pribjegava andaluzijskim mitološkim slikama, montažnim rezovima i vrlo slobodnim asocijacijama („Torro, torro oči otvorene / u areni gori Malaga / to slika Potopa / Krv je starija od vode / velika tišina, brdo uspavano / Zemlja crna jecaji gitare”). I u Málaga lirski subjekt doživljava svojevrsnu sunčanu epifaniju, sredozemnu vedru okomicu koja cijelu atmosferu pjesme obilježava svijetlim bojama. U takvoj pjesmi – u naglašavanju spomenute okomice – Bilosnić niže kraće stihove, često i od samo jedne riječi. Time se pojačava intenzitet izdvojenih pa naglašenih riječi, kao i intenzitet njihova nizanja u grafostiliističkoj okomici, a tematski se naglašava mediteranizam Málaga, kao jedno od njenih temeljnih obilježja („Perje u jedrima bakra / Podne / Ljudi bdiju / pred vratima / katedrale / i valovi sve su gušći // Konjanici / gospođice i svećenici / u Malagi / u sjenama / križ / podižu / do zvonika / posred sunca”).

Málaga je i poprište na koje Bilosnić na velika vrata uvodi svoj stalni motiv, čak makrotemu tigra kojem je posvetio cijelu jednu zbirku pjesama i koji mu je simbol raznih idealnih projekci-

ja – vitalnosti, transcendencije, vlastite posve razvijene osobnosti. Uglavnom, tigar je Bilosniću metonimija svakovrsne punine pa je prirodno da ga u Málaga „šeće” uz Picassa, koji mu je također maksimalna inspiracija te primjer punine duha i slikarstva. Sve se to stilski intenzivira ponavljanjem stiha s tigrom i spominjanjem Picassa, dapače uzlaznom gradacijom koja završava u krajnjim situacijama početka i kraja, Noeve arke i neba („U Malagi šetao sam tigra / kad do vrata Noeve arke dođoh / Picasso mi reče / da je nebo sigurno”).

U samoj sredini zbirke *Naranče Federica Garcíe Lorca* nalazi se pak ciklus *Crveni konj, naranča i gitara*, koji je *hommage* hrvatskim mediteranskim pjesnicima, onima koji baštine slično podneblje pa i kulturu kao što je to u Španjolskoj. Ima tu i anegdotalnih i biografskih pojedinosti, osobito stoga jer je Bilosnić neke od tih pjesnika i osobno poznao (Kaštelan, Vučićević, Alfirević, Petrasov Marović, Ivanišević, Črnja, Vesna Parun, Ujević, Gudelj, Anka Petričević). Zanimljivo je da i u tim pjesmama spominje španjolske toponime, a i sredozemna atmosfera, koja se evocira biljkama i životinjama mediteranskog svijeta, dodatno približava (južnu) Španjolsku i (južnu) Hrvatsku. Čak se i hrvatske tragedije (Škabrnja) promatraju na podlozi onih španjolskih (Lorcino ubojstvo, bombardiranje Guernice). Također, u tekstove se inkrustiraju pojedini stihovi pjesnika o kojemu se govori, a Bilosnić ih evocira pa i parafrazira i stilom pisanja koji se primjerava svakom pojedinom od njih. On tako pokazuje da je (pjesnička) tradicija, kako ona nacionalna tako i međunarodna, ogromno bogatstvo s kojim suvremeni pjesnik

može neprestano dijalogizirati i koja je neizbrisivo prisutna već u samom jeziku kojim se služi.

A u spomenutoj maniri izmjene asocijativnijega i narativnijeg stila Bilosnić potom nastavlja i na proputovanju kroz Kastilju i neke njezine važne gradove. Kastilja je, za razliku od Andaluzije, povijesno bila obilježena epikom i pikarskom književnošću, dakle društvenim naturalizmom, pa su u obilasku kastiljskih gradova Bilosnićeve pjesme s više mikronaracija, stvarnosnih detalja i, dakako, književnih likova vezanih uz taj ambijent (Don Quijote, Sancho Pansa, Dulcinea, Rocinante, Lazarillo de Tormes). Pjesnik se suživljava sa svakim od tih likova pa lirski subjekt ili govori iz perspektive nekog od njih (poistovjećuje se, primjerice, s *pícarom* Lazarillom de Tormesom) ili se obraća nekom od njih (vitez koji piše ljubavnu pjesmu Dulcineji, ljepotici koju je u liku seoske djevojke izmaštao Don Quijote). Pri tome prilagođava i stil pa je u pjesmi o Lazarillu osobito naglašena ispovjednost pa i manifestativnost lirskog subjekta, koji se doživljava kao *pícaro*, s neprestanim gradacijskim ponavljanjem osobne zamjenice „ja”, i razmjerno jednostavnim genitivnim metaforama kojima se želi opisati vlastiti identitet („biser svojih očekivanja”, „jahao magarca svoje slobode”, „vitez svakog vremena”). U pjesmi upućenoj Dulcineji stil je hotimice sličan tradicionalnoj ljubavnoj lirici s naglašenom apelativnom funkcijom („Dulcinea, gospo voljena čuj glas viteza... Božice, djevice iz doba ptica i žita”), inverzijama („vjetar zahvalan”, „zemlju ugnjetenu”), detaljnim, a metaforičkim opisima Drage („golubice s očima tišim od zvijezda”, „kraljice sa zlatnim rukovetom kose”) te konven-

cionalnom atmosferom trubadurske lirike („dok čekaš me u dvorcu s tornjevima”, „Gospodarice, nježna tvoja stopala ljubim”).

Kad se pak u Muzeju princeze Sofije u Madridu pojavi Picasso i njegova čuvena slika *Guernica*, time osobito nadahnut Bilosnić ponovno pribjegava intenzivnoj metaforizaciji, kontrastima, apsurdima, montažnim rezovima, odnosno primjeravanju svojega stila Picassovu, dakle avangardnom kubizmu, nadrealizmu i ekspresionizmu. No pri posjetu Salamanki i Avili stil je mirniji, s dosta stvarnosnih referenci, a na kraju ciklusa iz Avile nalazi se i *Molitva Terezije Avilske*, kojom se priprema meditativno-duhovni diskurs koji će biti dominantan na kraju cijele zbirke. Nakon što se još jedanput vrati u Andaluziju, ispisujući i neke uistinu antologijske pjesme (*Nekoliko pitanja i jedan odgovor*), Bilosnić će se pred kraj knjige posvetiti Svetom Ivanu od Križa, jednom od najvažnijih starijih španjolskih pjesnika i nebeskom zaštitniku pjesnika općenito. U predzadnjem ciklusu u središtu je pozornosti svetčavo rodno mjesto Fontiveros i njegova rodna kuća, gdje se danas nalazi crkva (pjesma *U kući Svetog Ivana od Križa*). Bilosnić ovdje nastoji evocirati atmosferu mira i produhovljenosti kojima odiše to mjesto, kao i obiteljske ljubavi i bliskosti koji se razvijaju na takvoj podlozi. Slike su statičnije i apstraktnije, lirski subjekt je u stavu oslušivanja duhovne zbilje i pažljivoga zapažanja materijalnih tragova koji su preostali iza svetca, a subjekt iskaza naj snažnije intervenira na samom kraju pjesme kad njezinu mirnoću preokreće u gotovo ekspresionistički izričaj („U srcu krik kao suncokret”). I goli, a ekspresivni kastiljski krajolik promatra se u

jednakom miru i detaljističkoj vizualnoj pozornosti, a Bilosnić ne propušta naglasiti i osobitu emotivnu povezanost lirskog subjekta s tim krajolikom uslijed njegove sličnosti s ravnokotarskim, dakle, u pjesmi je naglašena empatičnost, uživljanje i potanko bilježenje iskustava putem deskriptivnog i imaginativnog stila.

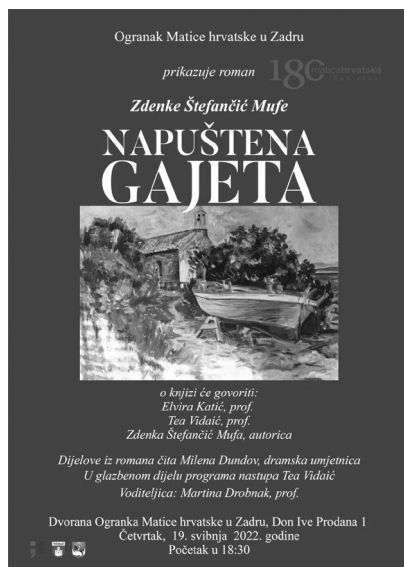
A u zadnjem ciklusu *Pjevanja Svetom Ivanu od Križa* pjesnik se posve okreće duhovno-meditativnom diskursu u kojemu opisuje lirski subjekt koji uranja u duhovni prostor obilježen osebujućom svetoivanovskom duhovnošću. Bilosnić programatski ističe da čita djela Svetog Ivana od Križa („Iz noći u noć čitam / tvoju Tamnu noć”), da o njima razmišlja i uranja u njihov duh. To je duhovnost obilježena takozvanim duhovnim noćima u kojima se duša pročišćava kako bi bila raspoloživa da je potom što temeljitije prožme oganj Božje ljubavi. I lirski subjekt ovih pjesama povlači se u fizički (noć) i duhovni (okrenutost od čula prema čistom duhu) mrak te doživljava intenzivnije zajedništvo s Bogom, ali i naglašeniju ljubav prema bližnjima. Bilosnić se ovdje usredotočuje na apstraktne imenice (noć, mrak, tama, ljubav, svjetlo, obnova, motrenje, um, razum, poništenje, praznina, pamćenje, volja, milost), mahom one koje upotrebljava i Sveti Ivan od Križa u svojim proznim i poetskim djelima. Tim imenicama i meditiranjem o njima pjesnik spiritualizira svoj izraz i uključuje svoju poeziju u bogatu tradiciju duhovno-religijskog pjesništva različitih religijskih provenijencija. S druge strane, spomenutu misaonost poetski funkcionalizira dovodenjem spomenutih imenica u kontekst metafora, antiteza, paradoksa i oksimorona („Noć je moje svjetlo”,

„Noć je moje mlijeko, prsa moje majke”, „Noć je moja vatra”, „Katran posta uljanicom svjetla”, „sretan čas poništenja”, „razum što svijetli u tami motrenja”). Time uvelike slijedi i pjesnički postupak samoga Ivana od Križa koji je izniman poetski intenzitet postizao upravo figurama koje združuju riječi kontrastivnog značenja.

Uglavnom, Bilosnić uvelike mijenja stil pisanja u zadnjem ciklusu jer se najviše oslanja na refleksivnost izraženu bitno drugačijim jezikom nego što je to bilo na lorkijanskom početku knjige. Sada više nije u središtu pozornosti imaginativna preobrazba vanjskoga svijeta, koji je i sam maštovit, već poetsko opipavanje teško izrazivih nutarnjih prostora i odnosa s Bogom. Pjesnik tu nastoji nešto složenijim rečenicama, cjelovitijim mislima i metaforama s jasnim idejama, smisleno – katkad i paradoksalno – izraziti iskustvo povlačenja u nutarnji svijet i prijanjanje uz duhovnu i poetsku ostavštinu Svetog Ivana od Križa.

Zaključno, Tomislav Marijan Bilosnić u zbirci pjesama *Naranče Federica Garcíe Lorca* nije nastojao napisati knjigu koja bi bila stilski posve dosljedna i konceptualno potpuno zaočkružena, kao što su to bile neke njegove prethodne zbirke pjesama. On joj je, doduše, dao snažan objedinjujući čimbenik španjolskoga nadahnuća, krajeva, gradova i osobnosti koji su pjesniku bili velika inspiracija, i to od ove knjige uistinu čini smislenu i promišljenu zbirku pjesama. No, s druge strane, ta je knjiga iznutra diskursno vrlo razvedena i raznolika, gotovo da istodobno sadrži nasuprotne stilske tendencije i upozorava na raznolike umjetničke tradicije. Lorca je tu samo zajednički nazivnik za izrazito bogat i

raznovrstan skup španjolskih prirodnih, kulturnih i umjetničkih sadržaja koji odavno, a osobito od boravka u Andaluziji i Kastilji, intenzivno nadahnjuju Bilosnića i nukaju ga da ih uspoređuje sa svojom matičnom hrvatskom prirodom i kulturom. Zbog svega toga to je još jedna uspješna Bilosnićeve knjige u kojoj pokazuje veliku vještinu izražavanja u raznolikim poetskim modusima te izniman doprinos hrvatsko-španjolskom književnom i kulturnom dijalogu.

OSVRTI I PRIKAZI

Osvrt na rukopis romana
„Napuštena gajeta” Zdenke
Štefančić Mufa

Tea Vidaić

NAPUŠTENNA GAJETA
ZDENKA ŠTEFANČIĆ MUFA

OGRAK MATICE HRVATSKE U ZADRU
ZADAR, 2022.

„Rat je sladak onima koji
ga nisu iskusili.”

Latinska poslovice

Književnica, autorica i profesorica Zdenka Štefančić Mufa stavlja pred nas čitatelje roman intrigantna naslova „Napuštena gajeta” jer već od samog početka, neposredno prije postupka čitanja i suočavanja s redcima romana čitatelj si postavlja pitanje: „O čemu progovara i što tematizira ovaj roman s ovakvim mističnim naslovom? Zašto gajeta? Zašto napuštena?” Valja napomenuti da je gajeta morski ribarski čamac zaobljena trupa, šiljata pramca i krme, s jedrom. Dug je između šest i dvanaest metara i ima četiri do šest vesala, a kojima se vesla stojeći. Ovaj povijesni brod u Hrvatskoj se koristi od XVIII. stoljeća i to najviše u Dalmaciji. Imajući u vidu i ovu činjenicu, odgovor na to pitanje svaki čitatelj može dobiti u svojoj potpunosti i višeznačnosti, filozofičnosti i poučnosti tek nakon što u cijelosti pročita ovo kompleksno djelo. Roman kao književna vrsta najopširnija je i najsloženija prozna književna vrsta i zbog toga čitateljima uvijek predstavlja poseban izazov u avanturi čitanja te umjetničkom doživljaju napisanoga.

Tematski ovaj roman možemo svrstati u društveno-povijesni te obiteljsko-ljubavni roman, a prema formi u roman zbivanja, roman prostora i lančani roman (priče se kao dijelovi romana nadovezuju jedna na drugu, završetak jedne početak je druge priče tj. riječ je o povezanom pripovjednom ciklusu od 62 priče i epiloga. Svaka priča ima i svoj specifični naslov primjerice: „1. Kontesa Alma de Versada”, „2. Seoska klapa”, „3. U gradu”, „4. Ispovijed”, „5. Luka”, „6. Kažin” i tako sve do epiloga na kraju romana.

Malo je književnih djela i književnika u novijoj hrvatskoj književnosti koji prikazuju društveno-povijesni sloj te ratnu strahotu I. ili II. svjetskog rata. To je još uvijek tabu-tema na književnoj sceni. Neki od njih i svakako najznačajniji doprinosi u književnosti jesu Miroslav Krleža s ciklusom ratnih novela *Hrvatski bog Mars* te Ivan Goran Kovačić s potresnom poemom *Jama*. I jedno i drugo djelo napisano je kao prosvjed ratnom nasilju i zalaganje za svijet mira. Književnica Zdenka ide njihovim umjetničkim tragom te u svom romanu „Napuštena gajeta” u društveno-povijesnom sloju romana prikazuje zbivanja na otoku u neposrednoj blizini Zadra, kronološki; pred, za vrijeme i kratko nakon II. svjetskog rata. Važno je napomenuti da je djelo inspirirano stvarnim i istinitim događajem, a svaka je sličnost s likovima slučajna, što je ujedno navedeno i u knjizi. U samo naizgled idilični i izolirani svijet dalmatinskog otoka, svijet ribara, svijet težaka, svijet brodova, svijet otočnih žena i djece, odnosno malih, skromnih i siromašnih ljudi koji nemaju neka velika očekivanja od života i koji bježe „trbuhom za kruhom” u Ameriku u potrazi za

boljim svijetom i egzistencijom jer već stoljećima žive pod represijom raznih vlasti, država i društvenih uređenja ili različitih društvenih odnosa; na velika vrata stiže krvav II. svjetski rat koji ih povlači u svoje grotlo pogibelji, razdvojenosti, straha i smrti.

Iščitavajući roman, susrećemo se s povijesnim događajima i činjenicama kao što su **Rapalski ugovor i talijanska okupacija Zadra 1918.**, te uporaba talijanskog jezika u gradu: *No ubrzo im se srce stisne, jer grad koji je Rapalskim ugovorom potvrdio talijansku okupaciju 1918. dočeka ih hladno i nadmoćno. Zbog jezika kojim su slabo govorili, osjećali su se kao uljezi.*, **pojava orjunaša na otoku:** *Ovo nekoliko bogatijih mještana, među koje se ubrajao i Rume, seljani su nazivali posprdno „reponjama” jer su uvijek pogodovali vlasti, valjda zbog straha za vlastiti probitak, ali i neki i zbog orjunaškog opredjeljenja.*, **pripadnici Hrvatske seljačke stranke:** *Za razliku od njih ostali seljani pristajali su uz Hrvatsku seljačku stranku i bili njezini vatreni zagovaratelji. Kad bi se okupili na svadbama ili drugim „feštama”, često se čula pjesma „Oj Mačeku, hrvatski sine, vodi nas u boj!”*, **radnički i komunistički pokret:** *Tribamo osnovati svoju partiju. Na otoku preko je već imaju –dobacio je. / ...To je svitski pokret. Ni mi ne smimo ostati za žuntu. A da bi razumili, moramo čitati radničke novine i knjige o radničkom pitanju – objašnjavao je pri tome važno slažući na stol nekakve brošure koje je imao namjeru razdijeliti. / ...A ča je to komunizam? – upita Ante otvorivši širom oči očekujući odgovor od Mile, no on potpuno obeshrabren krene prema izlazu i zastane kraj vrata čekajući Baškića.*, **fašizam i Duce:** *Kroz ovakva promišljanja postajala su*

joj sve dalja i besmislenija nostalglična bukolička raspoloženja. Doživljavala ih je sada u novom ozračju kao izraz svoje vlastite slabosti. Postajala je sve sklonija ideji o „übermenschu” priklanjajući se Duceovom fašizmu koji je uključivao u svoj ekspanzionistički program prisvajanje cijele dalmatinske obale. Tommaso ju je nagovarao da pođe s njim u Rim i upozna se s novim strujanjima koja su se poput pošasti širila Italijom. On sam je osjećao obvezu da u tome sudjeluje., **propast Kraljevine Jugoslavije, demonstracije u Beogradu i objava te početak II. svjetskog rata:** *Situacija je krajnje ozbiljna. Sporazum Cvetković-Maček propao je. Rat se sprema, rat, razumite. / ...Demonstracije u Beogradu jasno govore da se treba boriti protiv tuđinske vlasti. Tamo se vikalo „Bolje rat, nego pakt i bolje grob, nego rob!”, a ja mislin da vi znate ča to znači. / ... Rat, rat je počeo! / ... Javilo je radio na Marčinovoj terasi. Beograd je bombardiran. Njemačka napala Jugoslaviju, tako su rekli – uzbuđeno je objašnjavao Niko.*, **okupacija i talijanizacija otoka:** *Talijani su se iskricali! Već sutradan bunovne školarce iznenadi vrzmanje pridošlica oko škole, gdje su se po običaju, htjeli poigrati dok ih učitelj ne pozove. No ovoga puta taj poziv je izostao. Umjesto toga čula se buka i zveket, a nekakav novi omamljujući miris jela širio se iz kamenog školskog zdanja, pa su zaokupljeni ovim novinama zastavljeni u igri. / ...Jezik je najbitniji – tvrdio je. – Trebamo talijanske škole po otocima. Polako će se ljudi odvikavati od svog govora koji je i tako oskudan i ne može se zvati jezikom. / ...Taj govor treba u korijenu uništiti, ne treba imati obzira i milosti – izjavio je jedan od nazočnih.*, **partizani i SKOJ:** *Baškić i Mile koji se po dolasku Talijana skrivao,*

obznanili su svim nazočnima da su primljeni u SKOJ i da Partija računa na njih. U nadahnutom govoru Baškić je istaknuo da se samo tako organizirani mogu suprotstaviti kolonatu i talijanizaciji koja je uzela maha i ne preže ni pred čim., **talijanski vojni logor i ratni zarobljenici na Molatu:** Ubrzo je iz grada stiglo naređenje da se pohvataju svi sumnjivi otočani i odvedu u logor koji su Talijani po dolasku osnovali na obližnjem Molatu., **četnici:** ...a pored svega po škojima su vršljali i nekakvi čudni ljudi, antikomunisti, ili kako su ih često zvali četnici., **kapitulacija i pad Italije:** Kad je kapitulirala Italija, bio je tih i jasan rujanski dan. / ... Jedan raspjevani seljanin otvorio je veliki kišobran kako bi se zaštitio od sunca i plešući ponovio istu krilaticu: – Pala je, pala je Italija!, **narodni sud i vlast:** Sad je pokušavao umiriti sve nazočne koji su predstavljajući Narodni sud odlučivali što treba s Versadima. / ...U čije ime nas ubičujete? / ...U ime naroda! – bio je odrješit strogi odgovor. / ...U Italiju grete. Tako je Narodni sud odredio – objasnio je seljanin. i **kraj II. svjetskog rata** koji je donio za svog trajanja i na dalmatinskim otocima brojne ljudske žrtve, egzekucije, pogubljenja i ratne zločine s jedne i druge strane: Činjenica je da su u koloplet zla bili uvučeni i partizani i Talijani, ali i domaći naklonjeni jednima ili drugima...

Od društveno-staleških odnosa u romanu „Napuštena gajeta” prikazano je propadanje plemstva i veleposjednika te vraćanje zemlje onima koji su je godinama obrađivali, tj. bivšim kmetovima: Zbog veleposjedničke obitelji u mjestu podnosio je neprestano zanovijetanje i prigovore svojih mještana koji nisu odobravali njegovo pomaganje

bivšim gospodarima zbog dugogodišnje tlake kojom su oni od svojih kolona ubirali „del”. Sada kad odumire ovaj oblik ovisnosti i kad više nisu primorani poštivati ugovore s konteom, jer je zemlja dodijeljena onima koji su je tijekom godina obrađivali, bivši veleposjednici ovisili su o dobroj volji negdašnjih kmetova. Veleposjedničku obitelj u romanu predstavljala je obitelj kontea Versade iz koje je potekla i kontesa Alma de Versada: *Konte Versada, kako su veleposjednika Matu Jurinu, zbog žene zvali seljani imao je običaj kartati sa seoskim mladićima...* Seljani na otoku živjeli su uglavnom jako siromašno i u velikoj materijalnoj oskudici, radeći teške fizičke poslove kao što su kopanje vinograda, branje maslina, vađenje krumpira, ulov ribe i ribarenje malim barkama, održavanje broda, kuhanje za obitelj, rad u polju i sl. Ni žene nisu bile pošteđene takvih poslova jer su često muški članovi obitelji odlazili u Ameriku na rad, a svjedočanstvo o takvom „težačkom” životu pronalazimo i u ženskom liku Rajke: *Matko je znao da se Rajka ne šali. Živeći sama s majkom, jer su joj otac i brat otišli u Ameriku, snalazila se u svim poslovima. Čvrste građe i žuljavih jakih ruku odlazila bi i na ribe svojom malom barkom te bi satima strpljivo lovila tunjom ljeti ili skosavicom za zimskih bonaca. Često nemoćni da se odupru sudbini siromaštva, prihvaćali su takav težak život. U selu su postojali i bogatiji mještani, ali oni su gledani s prijekorom, zazorom i sumnjom: *Ovo nekoliko bogatijih mještana, među koje se ubrajao i Rume, seljani su nazivali, posprdno „reponjama” jer su uvijek pogodovali vlasti, valjda zbog straha za vlastiti probitak...* Seljani se nastoje udružiti u nove pokrete kao što su borba za radnička*

prava, ali svjesni su da nove ideje i pokreti nose i nove opasnosti: *Jasno mi je da ću iz jedne mižerije upasti u drugu, možda još goru, a to ni anci ne mislin. I znan jedno da iz te vaše Rusije niko ni doni šoldi, a iz Amerike je.*, utjelovljeni u liku Gvide Baškića i Mile Strinčićeva zvanog „Vreteno”.

Drugi je tematski sloj ovog romana obiteljsko-ljubavni te pratimo različite odnose među likovima. Ovaj roman obiluje širokom paletom likova i odnosima među njima, a za potrebe ove recenzije izdvojit ću one najvažnije likove i odnose koji su obilježili ovaj roman:

1. strastvena, nemoguća i tragična ljubav seljanina Luke i kontese Alme de Versada
2. brak i odnos Luke i Ivanice i Lukin tragični kraj
3. brak i odnos kontese Alme de Versada i Talijana Tommasa i njihov tragični kraj
4. odnos i zabranjena ljubav Ane i Talijana Alfreda
5. tragična ljubav Rajke i Matka
6. ljubav između Slavke i Ive
7. Fuma – kao prikaz tipične dalmatinske, otočne žene i majke (mater familias)
8. kolektivni lik „seoske klapa” (Frane, Ive, Luka, Matko, Leo, Niko, Ante, Stipe, Mirko i dr.)
9. izdajnik Leo
10. konte i kontesa Versada (veleposjednici) i njihov tragični kraj.

Strastvena, nemoguća i tragična ljubav seljanina Luke i kontese Alme de Versada čini ovaj roman posebno zanimljivim. Luka je tipični otočanin, ribar i težak koji teškim radom na otoku prehranjuje sebe i svoju obitelj. Dobrog je srca pa ono što uzgoji daje i bivšim veleposjednicima kao pomoć:

Nositi ulje i krumpir značilo je za Luku pomoć u nevolji. Točno je da je „njihovo vrijeme prošlo” i da more promjena preplavljuje ovaj posebni oblik gospodstva koji se stanovitom prisilom održavao stoljećima. Strastveno je zaljubljen u Almu, ali je svjestan da je zbog klasnih, političkih, društvenih, ideoloških i socioloških razloga njegova ljubav – nemoguća ljubav, stoga se bori sam sa sobom i želeći pobjeći od Alme, ulazi u brak s Ivanicom. Ivanica je mudra mlada žena i svjesna je opasnosti kojoj je Luka izložen kao i činjenice da je ona bila Lukin drugi izbor: *Znan da opet misliš o njoj. / ...Bojin se za te. Ona ti ne more oprostiti ča si se oženi. Tila te za se. Znala je i da ti nju voliš i uvijek si je voli. / ...Zač si se sa mnom oženi? / ...Nemoj plakati. Ne morem to podnit. Kako ne razumiš da smo si suđeni i da nije ni moglo drugo biti. Ti i ja smo ka jedno. I ča da ti više rečen nego da si mi sve na svitu.*

Lik kontese Alme de Versada živopisan je primjer fatalne žene ili onoga što u literaturi nazivamo *femme fatale*. Ona je ludo zaljubljena u Luku i želi ga za sebe. Njezino koketno ponašanje, izgled, podrijetlo, odudaranje od ustaljenih običaja i principa sredine, zavodljivost, izazivanje muškaraca, inteligencija i oholost čine ju nedodirljivom običnom puku i ljudima, sve dok se zla sudbina, zla kob i rat ne poigraju s njom kao u najgoroj noćnoj mori. Da bi se odmakla od naizgled primitivne otočne sredine i zaboravila na seljanina Luku, odlazi u Rim s Talijanom Tommasom gdje prihvaća ideje fašizma i Ducea što je dugoročno vodi na „put bez povratka”: *Ujak je prednjačio u tumačenju kako time Italija donosi kulturu i promjenu u ove zaostale krajeve gdje je vrijeme stalo sačuvavši bar-*

barizme u običajima i ljudskoj prirodi. Taj zio, tako različit od svoje supruge, vižlast, proćelav, bljedolik do asketskog voštanila, pronicavih, plavih, živih, prodornih očiju, imao je veliki utjecaj na Almin svjetonazor. Učvrstio ju je u uvjerenju da pristajanjem uz Tommasovu doktrinu o svetoj dužnosti davanja svog doprinosa pokretu fašizma, i ona sama sudjeluje u velikom povijesnom događaju. U Rimu je rodila djevojčicu, a kad se vratila na otok sa svojim zaručnikom Tommasom i djetetom, vjenčala se za njega u gradu. Pristala je snažno i uz ideje talijanizacije te je otočnoj djeci odlučila dovesti talijanskog učitelja: Zbog toga je usrdno sudjelovala u dovođenju talijanskog učitelja koji je trebao privući djecu i učiti ih talijanski jezik. Ratne su se godine nizale, a Tomaso je boravak na otoku podnosio samo zbog Alme: Boravak na otoku podnosio je zbog Alme koja ga je od samog početka njihovog poznanstva nagovala na ovu misiju, smatrajući to svojim doprinosom i dužnošću. On sam odlučio je biti na raspolaganju pokretu koji je tražio aktivno uključivanje postojeće inteligencije i odazvao se na poziv vođe, Ducea. Alma je duboko u sebi osjećala da bi se Luki moglo nešto dogoditi, ali iako ga je u tajanstvenom susretu u polju upozorila na moguću pogibelj, tragične događaje poput Lukina strijeljanja, ranjavanja i smrti, koji su uslijedili kao na filmskom platnu, nije mogla spriječiti: Čuvaj se Lea. – prošaputala je. A onda s mukom istisne: – Najbolje da greš nekud. Ne stoj vode, opasno je. Tako se naglo okrenula, potrčala i nestala u tami gorostasnih borova. / ...Tada odjeknu pucnji odzvanjajući jekom, u beskrajnu tmine, a tri tijela kao pokošena sruče se na vlažno tlo. / ... Luka je još bio živ. Posljednjom snagom

svijesti koja ga je na mahove gotovo napuštala shvati da nema više stražara pa pokuša puzati. / ...Ne diše više. Umro je. Alma je stajala među okupljenima na obali. Kad je Ivanica primijeti, usmjeri tužni pogled prema njoj. Mogla je pročitati s njenih blijedih usana optužbu: – Ti si ga ubila! Kao što nije mogla zbog zle kobi, sudbine i ratnog vihora spriječiti niti strašnu vlastitu smrt, smrt muža, djeteta te vlastitih roditelja na krvavoj gajeti. Egzekutori su je ubili tako da su joj onesviještenoj na gajeti vezali žicom kamen oko vrata i bacili je u more, kao i cijeloj obitelji: Muči, kurbo talijanska – nadjačao je jedan od četvorice njen glas. Ona ih je pokušavala razmaknuti kako bi vidjela umirućeg Tommasa, tukla ih pesnicama, vukla za kose, a kad je pokušaju gurnuti, zagrebe najbližem lice. On izgubi strpljenje i kundakom puške udari je po glavi tolikom snagom da onesviještena padne. / ...Dok su onesviještenoj Almi vezivali žicom kamen oko vrata i nakon toga je bacili za Tommasom...

Neke ljubavi u romanu još se nisu ostvarile pa se tako nije ostvarila niti velika ljubav Rajke i Matka. Matko je poginuo u ratu, a njegov grob Rajka nije mogla pronaći. Njezina bol i praznina bila je golema: *Njena pojava, mršava i tužna, u koroti zbog poginulog Matka doimala se neutješno. Od dana kada je doznala da je poginuo, nije nalazila mira. / ...Najteže je bilo prihvatiti spoznaju kako nikad ne će saznati za njegov grob i moći ga pokopati. / ... Suosjećala je s njihovom patnjom koju je tek sada mogla u potpunosti doživjeti, ali nije mogla osloboditi svoje besane noći od fantazmagoričnih zamišljenih predjela planinskih bespuća iz kojih je Matko doziva. Budila se u bezdanu surovih misli tražeći zaborav i bježeći od*

njih u iscrpljujućem radu u polju i oko kuće. Nemoguća je ljubav i ona između Ane i Talijana Alfreda, a ratne rane i smrt bližnjih ostavile su velikog traga i gorak okus, zbog čega je Ane svjesna da mora ostaviti Alfreda iako on nije direktno kriv za ono što se zbilo, ali ju osjećaj dužnosti i pripadnosti svome narodu na to prisiljava, kao i sestrina opomena: ...Ivanica uđe i hladno ih izmjerivši htjede proći, ali Ane ju zauzvavi prijekorima. – Ča si takva, on je čovik ka i svaki. Ona je tužno pogleda: – Ubili su Luku. Već si zaboravila. U njenim očima nestalo je sjaja, a patnja je oko njih udubila tamane sjene. – Ni on kriv – požurila je s odgovorom Ane. – Svi su krivi. Svi! – otresla se Ivanica izražavajući tako fragment dugog promišljanja o zloj kobi koja ju je zadesila.

Jedina ljubav koja je doživjela svoj „happy end” na kraju rata te svih iskušenja ona je između Slavke i Ive. Njihov odnos od početka je bio pun opraštanja i krivnje, ali uvijek bi pobijedila ljubav. Prvi put to se zbilo kad je Slavka saznala da je samozatajni Ive otišao mimo majčina znanja s „klapom” u grad, u posjet kažinu i obnaženim ženama, a drugi put kad je saznala da se Ive vraća iz rata, ali da joj nije bio daleko i da joj se mogao javiti preko Rajke. Međutim, ona ima u njega povjerenje i oprost mu: *Taj koloplet opraštanja i krivnje koji je od samog početka označio njihov odnos, sad je stavljao Slavku u najveću kušnju. Njena britkost i prezahitjevna očekivanja i njegova površna kolebljiva narav i mlakost, ovog trenutka bili su na ispitu snošljivosti. Ali, razmišljanja u trenu ishlape kao kaplja vode na usijanoj plohi, kad se pri susretu zagrle. Obuhvati ga zatim brižnim pogledom. – Zač mi se nisi javlja? – samo*

je upitala očima punom suza zbog sreće. – Nis moga, pač, nis smi odati položaj. To je moralo biti tajna. – Glavno da je da si živ i sada vode. Milovala mu je lice rukom želeći se uvjeriti da je stvarno pored nje. Time ljubav biva osnažena i dobiva pečat novog zajedničkog života uz pečat povjerenja.

Fuma je tipična predstavница otočne žene svoga vremena. Ona je tradicionalna žena koja čuva kuću, jezik, običaje i ognjište svoje obitelji, pravi *mater familias*. Svoj život podložila je obitelji i mužu. Vjerna je, iskrena i direktna. Majka je Slavke, Frane i Nike, a muž joj je pomorac koji za vrijeme II. svjetskog rata zbog toga što je plovio pod talijanskom zastavom na putničkom brodu, biva na tom brodu potopljen, doživljava brodolom te se čuđom uspijeva domoći talijanske obale, ali pritom ozlijedi nogu. Izgubio je svijest, a kad je došao k sebi, našao se zbrinut u obližnjoj bolnici. Odlaskom muža skrbi za cijelu obitelj, a brine se i za staru nanu. Slavka joj krije istinu jer se boji njezine reakcije, a ona istinu sazna tek kad se njezin muž na kraju rata vrati kući i ispriča svoju priču. Iako ponekad ima grub rječnik, u biti je jako osjećajna i brine se za svoje voljene pa jednom zbog straha da se Slavki u ratnom vihoru ne dogodi kakva pogibelj, sakrije ju ispod bačve: *...Nato se Fume okrene i prilijepi joj zaušnicu. No na tome ne završi. Dohvati je za ruku i neočekivanom snagom dovuče do bačve koja je stajala u dvoru, gurne je i naredi da čučne, a onda u hipu, dok se uplašena Slavka još nije ni snašla, zgrabi bačvu i poklopi je njome. Nakon toga je prekrije vlažnim vrećama koje su tu i ranije stajale. / ...Mučite i vi, ka da je meni lako s dicon. Najlakše je prigovarati. No ni nana se nije dala smesti. Stajala je kraj*

badnja sve dok Fume nije oslobodila Slavku i natjerala je u konobu koju je, kako je obećala, zabrtvila kračunom. Taj nevjerojatni čin zapravo je simbol majčinske snage i zaštitničkoga odnosa prema djeci i želje da prežive krvav i težak rat, ona je simbol majke hrabrosti. Rat i na njoj ostavlja traga jer ne zna što joj je s mužem, sama je sa starom nanom i djecom Slavkom i Nikom, a stariji sin Frane isto odlazi u pokret otpora i partizane. Ipak, sudbina joj nije okrenula leđa te joj vraća i muža i sina.

Posebno je intrigantan i zanimljiv lik u romanu „Napuštena gajeta” i kolektivni lik naroda, ali i „seoske klape” koju sačinjavaju seoski mladići Frane, Ive, Luka, Matko, Leo, Niko, Ante, Stipe, Mirko i dr. Na početku romana oni su svi prijatelji, međusobno se družu i vole te odlaze željni avanture na razbibrigu u grad, u posjet kažinu. Kako taj događaj nije ispunio njihova očekivanja, vraćaju se bez riječi gajetom na otok: *...Gotovo dotrčase do Foše jer je ljubičasta boja nagovijestala da se popodne primiće večeri. Razrijeđene brodice, znak da su mnogi već otplovili na svoja odredišta, još ih više oneraspolože. Bez riječi, ne pogledavši jedan drugog ukrcaju se u gajetu s trpkim osjećajem da je ovaj gradski doživljaj iznevjerio sva njihova očekivanja.* Dolazak opasnih vremena, početak II. svjetskog rata i pojava različitih totalitarnih režima kao što su nacizam, fašizam, komunizam pretvara ih u šahovske figure zlokobna vremena rata koje se odjednom nađu na suprotnim/zaraćenim stranama. Do jučer prijatelji iz djetinjstva postaju neprijatelji, izdajice, ubojice naroda na zaraćenim stranama. Mnogi od njih postaju osobe koje su preko noći odrasle iz dječaka u odgovorne zrele muškarce koji

životima brane svoj dom ili su izgubile svoje voljene. Tako Matko pogiba kao partizan u bespućima Velebita i Like i ne zna mu se grob, Luka je strijeljan i pogiba od ruke fašista u vlastitu selu, što ostavlja gorak okus kod mještana, kao i smrt Ontića i Stipe koji su tu kobnu noć isto strijeljani. Rat nije pošteditio nikoga, ruku je dizao svatko na svakoga, rođak na rođaka, prijatelj na prijatelja, a ratni su zločini bivali sve okrutniji i okrutniji, širio se strah, panika i agonija: *...Dogodila se i nesreća na brodu koji je bio veza otočja s gradom o kojoj se pronosio glas po selu. Splet nejasnih okolnosti i različitih glasina potvrđivao je umiješanost domaćih partizana i njihova nespretna odluka o napadu u kojem su stradale nevine osobe. Nikakva opravdanja za to nisu spriječila odbojnost i strah koji je uzimao sve više maha. Stigao je i glas o obračunima među samim otočanima, o ubačenim špijunima, surovim ubojstvima i nevjerojatnim okrutnostima nezamislivim i neočekivanim od mirnih ribara i seljaka.* Otočne žene uplašene su zbog strašnih događaja, jedna od njih je i Fume: – *Za ime Božje – snebivala se Fume. – Ki bi misli da će rojak na rojaka. Samo zato ča se ti domoći njegovih šoldi, ili zač?!* Ratne se strahote nižu i autorica znakovito navodi da su svi bili uvučeni u kolo zla, zločina i odmazde: *...Činjenica je da su u koloplet zla bili uvučeni i partizani i Talijani, ali i domaći naklonjeni i jednima i drugima, a pored svega po škojima su vršljali i nekakvi čudni ljudi, antikomunisti, ili kako su ih često zvali četnici.*

Znakovit je lik Lea. Leo je svojevrsni biblijskim rječnikom rečeno Juda i izdajica svoje „seoske klape”. On se nije priklonio partizanima niti otočanima niti pokretu otpora, već Talijanima

i fašistima. Odabrao je svoju stranu i znao je da više nema nazad. Njegovom prljavom igrom i izdajom stradali su Luka, Ontić i Stipe: – *Jesu li to oni? – obrati su crnokošuljaš Leu koji je bio u pratnji i pokušavao se skriti. Na ovaj upit on samo kimne glavom. Pogled mu se ipak sukobi s prijekornim Lukinim. / ...Dok je uvjeravao Tommasa, mučio ga je gorak okus u ustima od Lukinog pogleda, a sada ga iz dna utrobe poput mučnine obuzima kajanje kao prokletstvo kojeg se ne može osloboditi. U sebi je prebiraio sjećanja oko skupljanja krumpira i ulja za kontea, o kartanju i plesu, o zajedništvu i dugim razgovorima u konobi i o svemu što ovaj colonello ne može razumjeti i o čemu nema nikakvih saznanja. No, sada je kasno, odstupanja nema. Kao nikad do tada, postane svjestan svog nezavidnog položaja i da nema povratka na putu kojim je krenuo.*

Sva tragičnost, besmisao, užas i katastrofa rata dosegнули su svoj vrhunac u gotovo naturalističkom i nadrealnom opisu egzekucije i pogubljenja cijele talijanske obitelji odlukom Narodnog suda na krvavoj gajeti. Tako su pogubljeni Almini roditelji, Alma, Tomasso i djevojčica Lucija. Brutalnog zločina nisu pošteđeni ni nemoćni starci (konte i kontesa) ni nevino dijete – Lucija, što čini ovaj čin još monstruoznijim i zlokobnijim. Svima je vezana žica s kamenjem oko vrata te su nakon brutalnog pogubljenja bačeni u more: *Nemojte dijete. Samo nju ne. Ostavite ju kod časnih. Ča vam je dijete skrivilo? / ...Starce su lako svladali i privezavši im kamenje poput beznačajnih trupaca bacili ih u more. / ...Dijete se treslo od straha pognute glave bez glasa. Egzekutori za trenutak zanijemise u nedoumici. Ali ubrzo sine odluka. Jedna hitra najhitrija i zlokobna ruka maši se za*

revolverom i s nekoliko pucnjeva ubije djevojčicu koja poput slomljenog cvijeta padne na dno gajete. U ubilačkoj ekstazi žurno privežu žicom kamen na nejako tijelo i hitro gurnu preko ruba ne gledajući. Samo su čuli gutljaj grotla koji je progutao svoj plijen.

Ovi strašni događaji svjedoci su da rat ne bira svoje žrtve, strane i da neumoljivo guta sve pred sobom. Nitko nije pošteđen patnje, boli ni gubitka. Idiličan prostor kao što je svijet otoka, Mediterana, broda gajete i mora postaje poprište rata, strašnih događaja i ratnih zločina. Ovaj je roman snažna antiratna oda ili poema mira svim budućim generacijama i snažno svjedočanstvo onoga što se događalo na našim dalmatinskim otocima za vrijeme II. svjetskog rata. Poput suvremene spisateljice i književnice Deborah Ellis koja je u svom romanu *Parvanino putovanje* prikazala djecu žrtve rata, tako je i Zdenka Štefančić Mufa u svom romanu „Napuštena gajeta” prikazala djecu i mlade, žrtve rata i ratnih strahota, a o takvim se temama jako malo progovara u književnosti, što ovaj njezin roman i književni prilog čini još vrijednijim za čitanje, razmatranje i promišljanje.

Jednostavnim jezikom i komunikacijom, sasvim običnih težaka i ribara s otoka, toplinom jezika što se zrcali u autoričinoj virtuozno svladanoj otočnoj čakavštini, njezin izraz lako prodiere do čitatelja u deskriptivskoj i naratološkoj niti ovog romana. Kako bi lakše dočarala duh i ozbiljnost tog vremena, književnica upotrebljava i talijanizme, arhaizme, historizme, ali i gdje je to potrebno, i riječi i govor standardnog književnog hrvatskog jezika.

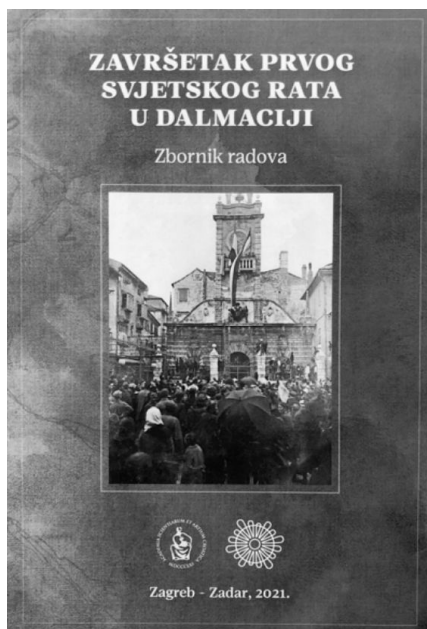
Zbog svega navedenog držim da je ovaj roman još jedan svojevrsni knji-

ževni i povijesni biser antiratne tematike i antiratne proze XX. i XXI. stoljeća koji problematizira II. svjetski rat na dalmatinskim otočnim prostorima, ali i općenito tematiku i smisao rata i ratovanja, kao pojavu u ljudskoj kulturi i civilizaciji te zbog univerzalnosti poruke kao takve, ostavlja snažan dojam i na suvremenog čitatelja, na tragu velikana književnosti koji su pisali o toj temi. Važno je educirati mlade generacije o besmislu rata kao i o svim žrtvama i rizicima koje on kao društvena pojava nosi sa sobom, ako želimo postati trajna kultura mira, dijaloga i ljubavi jer ovaj je roman rukopis mira koji snažno poručuje:

*„I u mirno vrijeme ima mjesta
za podvige!”*

Katajev

U Zadru 31. svibnja 2021.

OSVRTI I PRIKAZI

Prikaz Zbornika radova o završetku Prvog svjetskog rata u Dalmaciji

Frano Bilić

ZAVRŠETAK PRVOG SVJETSKOG RATA U DALMACIJI
ORŠOLIĆ, TADO (UR.)

ZAVOD ZA POVJESNE ZNANOSTI U ZADRU HRVATSKE
AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI – SVEUČILIŠTE U
ZADRU
ZAGREB-ZADAR, 2021.

Na povijesnu znanost u prethodnom desetljeću snažno su djelovale okrugle obljetnice početka i kraja Prvog svjetskog rata koje su potaknule povjesničare da ponovno, sada sa stogodišnjim vremenskim odmakom, revidiraju poznato i pokušaju proširiti znanja o događaju koji je ostavio dubok trag u kolektivnoj memoriji Europe i svijeta te presudno utjecao na daljnji tijek događanja u krvavom 20. stoljeću. Trend intenzivnijeg proučavanja početka, tijeka te konca Prvog svjetskog rata pratili su i hrvatski povjesničari koji su proteklih godina održali niz znanstvenih skupova i izlaganja vezanih uz ovu temu. Među istaknutije spada znanstveni skup *Završetak Prvog svjetskog rata u Dalmaciji* održan 5. studenog 2018. godine u Zadru u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zavoda za povijesne znanosti u Zadru), Sveučilišta u Zadru (Odjel za povijest) te Državnog arhiva u Zadru. Kako i sam naziv skupa govori, izlagači su se bavili krajem rata u Dalmaciji koji su analizirali iz aspekata političke, kulturne, vojne te socioekonomske povijesti promatrane uglavnom iz mikrohistorijske perspektive. Na temelju

izlaganja dvanaestero hrvatskih povjesničara i povjesničarki nastao je Zbornik radova *Završetak Prvog svjetskog rata u Dalmaciji* koji ćemo prikazati u narednim stranicama.

Za uvodni rad Zbornika izabran je članak povjesničara Stjepana Matkovića „Dalmacija i kraj Prvog svjetskog rata u ostavštini Ante Trumbića”. Temeljni je izvor za ovaj rad, dakle, ostavština Ante Trumbića i Jugoslavenskog odbora koja se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. U početku rada Matković nam usmjerava pozornost na recentnija historiografska djela koja su unijela novu svježinu u proučavanje Prvog svjetskog rata. Na prvome mjestu Matković ističe monografiju Christophera Clarka *Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914.* gdje propituje odgovornost svih zaraćenih strana za pokretanje sukoba gdje nisu pošteđene ni sile Antante, tj. ratni pobjednici. Nakon Clarkovih *Mjesečara*, Matković ističe monografiju povjesničarke Margaret MacMillan, inače praunuke britanskog premijera Davida Lloyda Georgea, pod naslovom *Mirotvorci. Šest mjeseci koji su promijenili svijet.* MacMillan se u svojoj knjizi dotakla i prostora jugoistočne Europe te je kroz političke profile Ante Trumbića i Nikole Pašića analizirala razlike između hrvatskih i srbijanskih nacionalnih identiteta i političkih ciljeva koji će rezultirati međunacionalnim tenzijama te posljedično disfunkcionalnom državnom zajednicom. Za razliku od MacMillan, Dejan Djokić će u svojoj monografiji *Nikola Pašić and Ante Trumbić: The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes* Trumbića u vrijeme Prvog svjetskog rata prikazati kao isključivo „jugoslavenskog igrača” (dakle, ne hrvatskog)

koji je sve raspoložive potencijale uložio u rušenje Austro-Ugarske Monarhije te stvaranje zajedničke južnoslavenske države. Istaknuvši vrijedne historiografske doprinose za proučavanje razdoblja Prvog svjetskog rata, Matković je dao pregled djelatnosti Ante Trumbića u tom razdoblju s posebnim naglaskom na vojni aspekt. Tako opisuje pokušaj ustrojavanja dobrovoljačkih postrojbi pod ingerencijom Jugoslavenskog odbora (na čelu s Trumbićem) koje bi ratovala na strani Antante te tako uključile i Hrvate među saveznike i buduće ratne pobjednike. Ta se inicijativa posebno odnosila na zarobljene južne Slavene u talijanskim vojnim logorima. Trumbić je u suradnji s predstavnicima Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Habsburškoj Monarhiji, u prvom redu s Matom Drinkovićem, nastojao formirati „revolucionarne odbore”, tj. diverzantske oružane skupine u austro-ugarskoj ratnoj mornarici koje bi iznutra podrivale mornaricu i tako pripremale teren za možebitno iskrcavanje Antantinih postrojbi na istočnom Jadranu. Krajem rata Matković ističe novu fazu Trumbićeva djelovanja kao prvog ministara vanjskih poslova Kraljevine SHS gdje će se istaknuti kao branitelj hrvatskog Jadrana kroz gotovo dvogodišnje diplomatske bitke od konferencije u Versaillesu do one konačne u Rapallu u studenom 1920. godine.

Nakon Ante Trumbića Zbornik nam donosi članak profesora Matea Bratanića sa Sveučilišta u Zadru o još jednom velikom dalmatinskom političaru, publicistu i intelektualcu Jurju Biankiniju i njegovu djelovanju u posljednjoj godini Velikog rata. Bratanić je godinu 1918. predstavio

kao prekretnicu u Biankinijevu životu jer je označila kraj njegove dugotrajne karijere kao političara u austro-ugarskim tijelima vlasti Carevinskom vijeću i Dalmatinskom saboru te početak razmjerno kratkog angažmana u političkom i kulturno-gospodarskom životu mlade jugoslavenske države. Bratanić je sastavio kratki pregled Biankinijeva života i djelovanja do 1918. godine na temelju dostupne literature gdje je naglasio njegov predani rad na ekonomskom podizanju osiromašene Dalmacije, što će ostati Biankinijevom preokupacijom sve do kraja njegova političkog djelovanja. Centralni dio rada, tj. Biankinijevu djelatnost i razvoj stavova kroz godinu 1918., Bratanić je konstruirao kroz članke iz Biankinijeva *Narodnog lista* te vezane članke iz periodike koja je izlazila za vrijeme Kraljevine SHS. Dostupni nam članci otkrivaju postupnu promjenu Biankinijevih stavova o državno-pravnom okviru koji bi zadovoljio nacionalne aspiracije Hrvata i drugih monarhijskih južnih Slavena. Tako je od zagovaranja trijalističkog preuređenja Monarhije po točkama *Svibanjske deklaracije* (30. svibnja 1917.) Biankini postupno prihvaćao ideju neovisnosti od habsburške krune u sklopu jugoslavenske države što se učinilo mogućim nakon što je američki predsjednik Woodrow Wilson iznio svojih *Četnaest točaka* na zajedničkoj sjednici Kongresa u kolovozu 1918. godine. Bratanić je izašao iz okvira 1918. godine kako bi prikazao i Biankinijevo djelovanje nakon okončanja Prvog svjetskog rata koje je obilježeno borbom za očuvanje Dalmacije od daljnjeg talijanskog osvajanja i nasilja.

Načinom na koji je pripreman teren za talijansko osvajanje Zadra i ostat-

ka Dalmacije bavili su se Roko Sven Surać i Štefan Štivičić u svojoj studiji „Ilustracija talijanske kulturne strategije kao kontinucija iredentizma iz završnih godina Velikog rata – primjer zbirke Borelli-Sala”. Surać i Štivičić naglašavaju da je Zadar stoljećima bio glavna zona interesa velikih sila, ali da je ostao „...krunski dragulj u kruni koju nitko nije imao, ali su svi na nju polagali pravo, pa čak i oni koji povijesno za to nisu imali nikakvih temelja.” Talijanski iredentizam autori opisuju kao „mitološku fabrikaciju” nastalu na temelju svojatanja teritorija koji su nekoć posjedovali Rimsko Carstvo te kasnije Mletačka Republika, iako moderna talijanska država nije bila izravni sljedbenik ni jedne od njih. Kako su Talijani u Dalmaciji bili manjina od svega 3% populacije, iredentistička politika se služila propagandom koja je uključivala i lažiranje rezultata arheoloških istraživanja kako bi legitimirali pripadnost pokrajine Italiji. Autori ističu da je ključni zamah iredentističkom djelovanju dao ozloglašeni *Londonski ugovor* (1915.) kojim su Italiji za prelazak na stranu Antante obećani dijelovi istočne obale Jadrana i velik dio Dalmacije. Autori u tom svjetlu detektiraju i provođenje „kulturne strategije” u ovom slučaju procesa „...kulturološkog izjednačavanja istočne i zapadne jadranske obale...” koja je za cilj imala konstruirati dokaze o talijanskom povijesnom pravu na dio hrvatskih zemalja. Eklatantni je primjer razmjena dijelova arheološke zbirke između Arheološkog muzeja u Zadru i onoga u Anconi s ciljem identifikacije liburnske i picenske kulture kao isto-vjetnih, odijeljenih samo Jadranskim morem. Dijelovi su istočne obale Jadrana *Rapalskim ugovorom* (1920.) te

naknadno *Rimskim ugovorom* (1924.) pripali Kraljevini Italiji, a „kulturalna strategija” predstavljena u ovome radu imala je zadatak fabricirati dokaze o povijesnom kontinuitetu istog naroda koji se, tobože, nalazi na objema stranama Jadrana.

Članak Tonka Barčota „Svjedočanstvo rata i njegova željenog ishoda na fotografijama Jakova Peručića u Arhivsko sabirnom centru Korčula – Lastovo” donosi nam zanimljivu analizu opsežne zbirke fotografija koje je u vrijeme Prvog svjetskog rata i neposrednog poraća na Korčuli izradio Jakov Peručić (1870. – 1952.) – rođeni Korčulanin koji se pred početak rata vratio iz čileanskog Punta Arenasa u domovinu. Barčot se u ovom članku prvenstveno bavi pojedincem, tj. fotografom Jakovom Peručićem koji je iz osvjedočenog austrofila za vrijeme rata postao gorljivi talijanaš pa i eksponent talijanske propagande na Korčuli. Analizom Peručićevih fotografija Barčot utvrđuje naknadne intervencije fotografa kojima su u vrijeme talijanske okupacije Korčule (studeni 1918. – travanj 1921.) s fotografija uklanjane nepoćudne osobe koje su u vrijeme austro-ugarske vlasti, posebice u ratnim godinama, obnašale važne javne poslove. Peručić, koji se smatrao Talijanom negirajući svoj hrvatski identitet, postao je osoba od povjerenja okupacijske vlasti na Korčuli. Njegove su fotografije slavile talijansku vojsku i nacionalnu ideju propagirajući talijanski karakter Korčule, čemu osim pomno kadriranih prizora svjedoče i parole koje je Peručić urezivao na svoje negative („PIU SU E PUR SVENTOLA“, „AVANTI SAVOYA“). *Rapalskim ugovorom* Korčula konačno dolazi pod Kraljevinu

SHS, a Jakov Peručić postaje *persona non grata*. Bježi u Zadar koji po novom razgraničenju potpada pod Kraljevinu Italiju.

Kako je grad Split dočekao konac Prvog svjetskog rata, saznajemo u radu povjesničara Stanka Pilipovića „Split 1918. godine”. Služeći se vezanom literaturom i podacima iz onodobnih splitskih periodika (u prvom redu *Novog doba*), Pilipović je prikazao razne aspekte posljednje godine Prvog svjetskog rata u Splitu. Autor je svoj rad tematski podijelio na čak 19 cjelina naslovljenih: „Uprava”, „Vojska”, „Oskudica”, „Prehrana djece”, „Kriminalne radnje”, „Ratni zajam”, „Rekvizicija kovina”, „Dnevni tisak”, „Školstvo”, „Promet”, „Sigurnosne mjere”, „Komunalna pitanja”, „Gospodarstvo”, „Spomenici kulture”, „Društveni događaji”, „Neredi, bjegunci”, „Zdravstvene prilike”, „Vjerska pitanja” te „Kraj rata”. Navedeni nam podnaslovi ukazuju na širinu tema koje je Pilipović uspio objediniti u jednome prostorom ograničenom radu (30 stranica). Pojedini podnaslovi dosta govore i o karakteru teške i prijelomne 1918. godine u gradu Splitu. Pilipović je najviše pozornosti posvetio općoj oskudici osnovnih potrepština, tj. hrane, odjeće i higijenskog pribora koja je značajno obilježila kraj rata, posebice u zemljama poraženih Centralnih sila. Uz gubitak mladog stanovništva na ratištima, glad i oskudica su za stanovništvo grada Splita, koji nije bio poprište vojnih ofenziva, bile najteže posljedice Prvog svjetskog rata pa je Pilipovićeova odluka da upravo toj temi posveti najviše prostora opravdana. Autor članka ukazuje i na posljedice koje su generirale opća oskudica i velike potrebe rata u ljudstvu, novcu i materijalu. U prvom redu to su krimi-

nalne radnje koje su se odnosile na krađu hrane i šverc raznim robama, ali i dezerterstvo koje je krajem rata postajalo sve učestalije te bilo uzrokom brojnih nereda i nasilja u Splitu. Nuspojava su opće oskudice i teške zdravstvene prilike od kojih Pilipović donosi podatke o zarazama trbušnog tifusa, *španjole*, dizenterije te boginja u Splitu i okolici. Međutim, Pilipović je išao korak dalje od pružanja stereotipne slike patnje stanovništva krajem Velikog rata u Splitu. Iako su prilike u gradu 1918. bile uistinu teške, stanovništvo je nastojalo živjeti normalnim životom pa tako pod naslovom „Društveni događaji” nalazimo podatke o kulturnim događanjima (kazališne predstave, filmske ekranizacije, koncerti) koji su ratne 1918. godine zabavljali Splićane održavajući njihov duh zdravim usprkos sivoj svakodnevici.

Nakon Splita Zbornik prelazi na drugu stranu Kaštelanskog zaljeva radom Marijana Čipčića „Trogir pred kraj Prvog svjetskog rata i u prvim poratnim godinama”. Služeći se onodobnim tiskom, arhivskim izvorima i referentnom literaturom, Čipčić je rekonstruirao svakodnevicu Trogira krajem Prvog svjetskog rata pa sve do povlačenja talijanske vojske iz okupiranih dijelova Trogirске općine početkom 1921. godine. Čipčić je rad podijelio u pet dijelova na temelju ključnih političkih promjena na što ukazuju i podnaslovi: „Trogirска svakodnevica uoči završetka Prvog svjetskog rata”, „Trogir u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba”, „Trogir u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca i talijanska okupacija dijelova Trogirске općine”, „Jednodnevna talijanska okupacija grada Trogira” te „Rapalski ugovor i povlačenje talijanske vojske iz područja Trogirске

općine”. Kao i u prethodnim radovima, dominantna je tema razdoblja kraja Prvog svjetskog rata u Trogiru opća oskudica i glad koja je rezultirala slanjem trogirске djece u plodnije krajeve uže Hrvatske te Slavonije. Čipčić se zadržava uglavnom na političkom aspektu života grada Trogira te događajima koji su naznačili velike prekretnice kao što je bio pad Austro-Ugarske Monarhije u Trogiru obilježen rušenjem spomenika Franji Josipu I. U radu je posebna pozornost posvećena postupnom osvajanju istočne jadranske obale od stane talijanske vojske krajem 1918. godine. Čipčić donosi detaljni prikaz okupacije pojedinih dijelova Trogirске općine te rastuće netrpeljivosti između hrvatskog i talijanskoga građanstva u Trogiru. Posebno se vrijednim može istaknuti Čipčićeva rekonstrukcija pokušaja talijanske vojske da 23. rujna 1919. godine okupira Trogir, koji je spriječila akcija lokalnog stanovništva potpomognuta ultimatumom američkog časnika Davida F. Boyda Jr., zapovjednika ratnog broda *USS Olympia*, koji se tada nalazio u Kaštelanskom zaljevu. Kao i u ostatku Dalmacije, smirivanje napetosti uslijedit će tek nakon potpisivanja *Rapalskog ugovora* te odlaskom talijanske vojske iz dijelova Trogirске općine u travnju 1921. godine.

Nakon niza mikrohistorijskih tema, slijede članci posvećeni vojnom aspektu kraja Prvog svjetskog rata u Dalmaciji. Prvi je u tom nizu rad Tade Oršolića „Dalmatinske pukovnije u posljednjoj godini Prvog svjetskog rata – s naglaskom na *Dalmatinsku* 22. i 122. carsku i kraljevsku pješačku pukovniju”. Na početku rada Oršolić ističe da neistraženost ove teme proizlazi iz činjenice da je većina arhiva

o dalmatinskim postrojbama nestala još u vrijeme Velikog rata s iznimkom pješачke pukovnije Gruž br. 37 o čijem se djelovanju zna ponešto više. Iako su direktni arhivski podatci o dalmatinskim pukovnijama nestali u vihoru rata i neposrednog poraća, Oršolić je uz pomoć dostupne arhivske građe u Državnom arhivu u Zadru i bečkom arhivu (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv) te relevantne literature uspio rekonstruirati ratni put dalmatinskih pukovnija s naglaskom na kraj rata. Uz dvije pješачke divizije i dvije pješачke brigade koje su prije rata bile stacionirane u 16. vojnoj oblasti (činile su ju Dalmacija do Kotora, cijela Hercegovina i zapadna Bosna do Glamoča sa središtem zbornog područja u Mostaru), godine 1914. u Dalmaciji je mobilizirano još 5 pukovnija za potrebe predstojećeg rata. To su redom pješачka pukovnija Grof Lacy br. 22, carska i kraljevska domobranska pješачka pukovnija Zadar br. 23, carska i kraljevska domobranska pješачka pukovnija Gruž br. 37, dalmatinska pukovnija pučkog ustanka Zadar br. 23 te dalmatinska pukovnija pučkog ustanka Gruž br. 37. Vojnici su izgleda ravnomjerno mobilizirani iz svih krajeva Dalmacije – Dalmatinske zagore, priobalja te otoka. Zajedničko je svim pukovnijama to što su na početku rata djelovale na srbijanskom bojištu, nakon čega su, ulaskom Italije na stranu Antante u svibnju 1915. godine, prebačene na talijansko bojište gdje će i ostati sve do kraja rata. Navedeno ne vrijedi samo za 23. i 37. pukovniju pučkog ustanka koje su bile poslana na albansko, odnosno makedonsko bojište. U nastavku rada Oršolić je najviše pažnje posvetio 22. pješачkoj pukovniji Grof Lacy te 122. pješачkoj pukov-

niji (formiranoj 1917.) u kojoj su Dalmatinci činili većinu. Ratni put dviju dalmatinskih pukovnija Oršolić opisuje detaljno pa saznajemo i precizne podatke o kretanju, ratnim uspjesima te ljudskim gubitcima tih postrojbi. Osim opasnosti od ranjavanja i smrti u vojnim djelovanjima, Oršolić se dotiče i drugih ugroza koje su morale vojnice 22. i 122. pješачke pukovnije (kao i druge postrojbe na talijanskom bojištu) među kojima ističe: glad, hladnoću u zimskim mjesecima te malariju koja je odnijela mnogo života, poglavito u ljeto 1918. godine.

Originalne se teme prihvatio Zdenko Dundović s Teološko-katehetskog odjela u Zadru kada je odlučio istražiti djelovanje hrvatskih vojnih kapelana za vrijeme Prvog svjetskog rata. U članku „Prilog proučavanju uloge hrvatskih vojnih kapelana u austrougarskoj vojsci tijekom Prvog svjetskog rata” Dundović je nastojao unijeti malo svjetla u temu o kojoj u Hrvatskoj, do ove, nije bilo ni jedne znanstvene studije. Tema je nepravedno bila zapostavljena jer je svaka ustrojbeno jedinica austrougarske vojske imala svog duhovnika, što govori u prilog brojnosti vojne kapelanije u to vrijeme. Duhovnik je biran tako da odgovara religijskoj pripadnosti većine vojnika u određenoj jedinici pa je to mogao biti katolički, pravoslavni ili protestantski svećenik te rabin ili imam ako se radilo o pretežito židovskoj, odnosno muslimanskoj vojnoj jedinici. Dundović obrazlaže i zadaće koje su vojni kapelani vršili na ratištu, koje su uključivale održavanje svetih obreda do duhovne brige o aktivnim vojnicima, ranjenicima te bolesnicima. Ključnim dokumentom za razumijevanje djelatnosti vojnih kapelana Dundović ističe pri-

ručnik za vojne dušobrižnike (*Handbuch für die k. u. k. Militärgeistlichkeit*) koji je sastavio biskup Vojnog ordinarijata Austro-Ugarske Monarhije Emerich Bjelik. Kako je zbornik fokusiran na Dalmaciju, tako je i Dundović nastojao dati naglasak na dalmatinske kapelane koji su sudjelovali u Prvom svjetskom ratu. Tako saznajemo pojedinosti iz djelovanja zadarskog kapucina fra Klementa Marije Pavića koji je prema dostupnim podacima Vojnog vikarijata služio kao vojni kapelan u austrougarskoj vojsci od veljače 1915. pa sve do konca rata. Dundovićev je rad, kako je i sam naslovom naznačio, „samo” prilog proučavanju ove do sad zanemarene teme koja zasigurno ima svoju težinu te veliku perspektivu za daljnja istraživanja.

Vojnim aspektom kraja Prvog svjetskog rata u Dalmaciji bavi se i sljedeći rad koji su u suradnji napisali Marija Benić Penava i Daniel Dujmić s Odjela za ekonomiju i poslovnu ekonomiju Sveučilišta u Dubrovniku. Članak „Dolazak francuske ratne mornarice i vojske Kraljevine Srbije u Dubrovnik 1918.” analizira utjecaj krupnih vojnih događanja s kraja rata na grad Dubrovnik i njegovu okolicu. Radi se o još jednoj temi kojoj suvremena historiografska znanost nije davala dovoljno pažnje pa su se autori upustili u rekonstrukciju tih sudbonosnih događaja na osnovi dostupnih arhivskih i tiskovnih izvora te relevantne literature. Kraj rata u Dubrovniku, kao i na najvećem dijelu hrvatskog istočnog Jadrana, obilježila je opasnost od talijanske okupacije koja je imala za cilj osvojiti i one krajeve koji nisu bili obećani tajnim *Londonskim ugovorom* iz 1915. pa tako i jug Dalmacije. U tom kontekstu treba i gledati blagonaklo-

nost i dobrodošlicu koju su Dubrovčani iskazali francuskoj ratnoj mornarici i srpskoj vojsci pri njihovu ulasku u grad. Benić Penava i Dujmić u radu daju pregled događaja koji su uslijedili ulaskom saveznika u Dubrovnik. Do kulminacije tog procesa dolazi 13. studenog 1918. kada se u dubrovačkoj luci usidrio francuski razarač *Kabyle*, nakon čega je slijedio i ulazak srpske vojske u grad pod vodstvom kapetana Milana Đorđevića. Analizom prigodnih političkih govora autori ukazuju na elemente koji govore u prilog okupaciji grada od strane srpske vojske, a ne njegova oslobađanja. Benić Penava i Dujmić su istražili i mijene u intenzitetu slavljenja 13. studenog prema kraju 30-ih godina te ga povezuju s jačanjem hrvatskog pokreta koji će dovesti do „Sporazuma Cvetković-Maček” i utemeljenja Banovine Hrvatske.

Posljednji članak koji se bavi ratnim temama rad je Željka Holjevca s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar naslovljen „Dalmatinske ratne pjesme od euforije do gladi na kraju Velikog rata”. Holjevac se temom hrvatskih ratnih pjesama iz vremena Prvog svjetskog rata bavio i prije u radovima „Hrvatske pjesme na početku rata 1914. – između zvučne promidžbe i krvave stvarnosti” te „Hrvatske ratne pjesmarice 1914. – 1918.” Široko poznavanje materije pomoglo mu je pri radu na promatranom članku u kojem se koncentrirao na pjesme dalmatinskih autora. Holjevac je dao pregled ratnog razdoblja 1914. – 1918. kroz reprezentativne pjesme. Riječi pjesama oslikavaju različite faze rata te postupnu promjenu odnosa dalmatinskih pjesnika prema ratu u cjelini. Početnu ratnu euforiju i iskaze vjernosti caru i državi, kojom su pjesme bile prožete,

prema kraju rata zamijenit će teme gladi i neimaštine. Holjevac će članak zakružiti pjesmama Šibenčanina Mihe Jerinića koje denunciraju habsburšku dinastiju kao neprijateljsku i tuđinsku postajući tako antipod pjesmama s početka rata. Zahvaljujući kontekstualizaciji pjesama koju je Holjevac izvršio, čitatelj dobiva kompletniju sliku o povijesnom trenutku u kojemu su pjesme nastajale.

Posljednja dva rada posvećena su krahu aprovizacijskog sustava te gladi i nestašici koja je vladala u Dalmaciji 1918. godine. Prikaz tih tema nalazimo u radu Zlate Živković-Kerže i Zdravka Matića naslovljenom „Godina raspada aprovizacijskog sustava i nestašice”. Radi se o kratkom radu na svega deset stranica koji je uspio obuhvatiti širok spektar tema povezanih s problemima opskrbe Dalmacije hranom i drugim potreštinama krajem Prvog svjetskog rata. Autori su potrebne informacije crpili iz dostupne literature, ali i iz onovremenih dnevnih novina kao što su *Novo doba*, *Narodni list*, *Prava Crvena Hrvatska*, *Hrvatska kruna* i druge. Poseban naglasak stavljen je na pitanje (ne)funkcioniranja aprovizacijskog sustava u Dalmaciji što je prouzrokovalo više razloga počevši od trgovinskih odnosa austrijske i ugarske polovice Monarhije i loše prometne povezanosti Dalmacije pa sve do neredovitog i nepravednog dijeljenja dobara od strane službenika sustava. Opća nestašica u prvom redu krušnih namirnica, ali i druge hrane i ogrjeva dovela je do porasta kriminala u vidu krijumčarenja, lihvarjenja, krađa i provala za što autori navode i pojedinačne primjere iz dalmatinskih gradova i mjesta. Navedeni problemi koje je prouzrokovao dugotrajan rat su doveli

do kraha aprovizacijskog sustava 1918. godine.

Sličnu tematiku kao u prethodnom radu, ali puno opširnije, obradio je Ante Bralić u radu „*Glad ka' sedamnaeste i snop do snopa, grob do groba: oskudica u Dalmaciji 1917. i 1918.*” Bralić se razdobljem Prvog svjetskog rata i poraća u Dalmaciji bavi više od dvaju desetljeća te se s pravom može reći da se radi o vrsnom poznavatelju ove tematike. Naime, sam je rad nastao kao „djelomično prepravljen i nadopunjen tekst” Bralićeve disertacije *Zadar u doba Prvog svjetskog rata*. I u ovome radu grad Zadar dobiva značajnu ulogu, ali nalazimo precizne podatke i o drugim dalmatinskim gradovima i mjestima. Kao i veliki dio autora koje smo spomenuli, Bralić se, osim na svoje prijašnje radove i vezanu literaturu, oslonio na podatke iz onodobnog tiska, u prvom redu *Narodnog lista*. Uz navedeno, treba istaknuti da je Bralić konzultirao i više fondova iz Državnog arhiva u Zadru među kojima se po zastupljenosti u citatima ističu fond „Kotarskog poglavarstva u Zadru (1868. – 1918.)” te fond „Vlade/Namjesništva za Dalmaciju”. Bralić je svoj rad posvetio dvjema posljednjim godinama Prvog svjetskog rata koje je predstavio, po njegovoj prosudbi, indikativnim frazama: „glad ka' sedamnaeste” te „snop do snopa, grob do groba”. Fraza „glad ka' sedamnaeste” svjedoči o razmjerima gladi u trećoj godini rata zbog čega je 1917. postala sinonimom za tu pojavu, a poslovice „snop do snopa, grob do groba” ocrtava stanje 1918. godine kada je nakon dviju oskudnih žetvi napokon obavljena jedna uspješna („snop do snopa”) koju je nažalost pratila galopirajuća epidemija španjolske gripe i posljedični

porast mortaliteta u Dalmaciji („grob do groba“). Razmjere gladi i oskudice, neuspješnost aprovizacijskog sustava te posljedičan rast kriminaliteta, Bralić potkrepljuje egzaktnim brojevima te podacima iz svakodnevnog života Dalmacije. Radi se o doista izvanredno detaljnom i preglednom radu koji jasno ocrtava razmjere gladi i neimaštine u posljednjim dvjema ratnim godinama.

Zbornik *Završetak Prvog svjetskog rata u Dalmaciji* bez sumnje je doprinio boljemu razumijevanju naslovne teme. Radovi su doista obuhvatili širok spektar vezanih tema, a njihovim povezivanjem u cjelinu zbornika dobili smo izvanredno historiografsko djelo koje pruža cjelovit uvid u kraj Prvog svjetskog rata u Dalmaciji. Ne sumnjamo da će radovi zbornika potaknuti znanstvenike na daljnje istraživanje ovog turbulentnog i dojmljivog razdoblja u Dalmaciji, a zainteresiranim čitateljima pružiti jasniji uvid u period koji je nepravedno ostao pod sjenom recentnijih događaja 20. stoljeća.

OSVRTI I PRIKAZI

Svjetlost na putu

Vlatko Majić

SVITANJE U POLIČNIKU

ANTE SKAZLIĆ

GRADSKA KNJIŽNICA ZADAR

ZADAR, 2022.

Zbirka od šesnaest priča „Svitanje u Poličniku“ Ante Skazlića, autora pet objavljenih knjiga proze koje su naišle na dobar odaziv čitatelja i ne samo u zavičajnom okruženju, iznenađuje nas širinom tema i posebno prostorima u kojima se radnje pojedinih priča odvijaju.

Naime, knjiga je naslovljena metaforičnim svitanjem iz središta zavičaja jer sve polazi odatle, ali polovica priča vodi ili vraća naše ljude od dalekog Čilea, Kanade, Švedske, Italije pa sve do bližih odredišta. Započinjući radnju u Skopju, Sarajevu, Petrovaradinu, Osijeku ili Zagrebu, živopisno nam prikazuje ljepote i znamenitosti tih gradova – a uvijek se vraća istim putovima svjetlosti otkuda se krenulo. Životne sudbine njegovih glavnih protagonista ili sporednih likova iznjedruju takav narativ da se doista zapitamo otkuda piscu tolika količina raznih intimnih podataka ili je to pak silina erosa pisanja koja stvara fiktivno miješajući ga s postojanom stvarnošću.

Nekoliko priča daje nam izvanrednu sliku vremena autorova djetinjstva i svih onih zanimljivosti koje je dječak malog mjesta i obližnjega grada mogao upijati. Dolazak pomoraca iz dalekih prekomorskih zemalja ili naših radnika iz zapadnih europskih sredina donosi mnoštvo tehnoloških

Ante Skazlić
(Izvor: Zadarski list)

novina, pored bogatstva novih saznanja i nevjerojatnih događaja. Tako imamo neobičnu situaciju cijelog sela oko prvoga gramofona u priči „Poklon strica Šicana” ili zajedničkih sezonskih radova, okupljanja rodbine i prijatelja kada se tko vrati iz tuđine nakon mnogo godina. U priči „Rumenko” oslikan je potresan odnos direktora i dječaka koji je prevrnuo akvarij s ribicama, a „Razgovor u suton”, „Tajna očevoog kaputa” i „Ljubav obojana lavandom” imaju mirniji ton i elemente zaboravljene naivne romantičnosti.

Život obično nosi strašnije i nepredvidive trenutke koji nas onda trajnije obilježe i usmjere. Često ne umijemo izvući pouku iz životne lekcije. Autor vrlo rado pribjegava poučavanju kroz takve potresne scene, toliko pak jednostavno nudi rješenja, ponekad čak filmski brzo reda događaje i preskače fabulu da bi zaključio kako nas sama svjetlost prati na tim tamnijim stazama. Nekima je usud zadan, ali ima ih koji se bore i protiv struje. Pisac vrlo vješto kontrastima uspije podvući crtu i okrenuti tijek radnje. Ponekad naglo završi cijelu scenu i ostavlja nas

u dilemi što sami napraviti. Pisac je taj moćnik u svojoj priči.

Povratnička tematika obilježava gotovo veći dio knjige kroz napete priče „Uskraćena ljubav”, „Povratak izgubljenog sina”, „Ponovni susret”, „Tinovo životno putovanje”, „Čeznem da ti kažem” i „Svitanje u Poličniku”. Također svakodnevne obične prilike i neprilike mogu biti motivacija ovom maštovitim pripovjedaču u pričama „Malo je reći da te volim”, „Majčine ruže”, „Štorija o Beni”, „Maruška” i „Između straha i nade”. Akteri su uključeni u brzi ritam radnje bez dubljeg ulaženja u psihologiju pojedinca, ali svakako okruženi i zaokruženi prirodnim ljepotama svakoga kraja gdje se nađu, što autoru daje dobru potku da nam pokaže koliko je čovjek ukorijenjen u snagu zemlje.

Malo je reći da Ante Skazlić kroz svoju čudnovatu naraciju putuje ili putujući pripovijeda jer on je ponikao iz plodonosnog zaleđa zadarskog kraja nad kojim zauvijek stoji velebitska gromada još i od prije Zoranića i njegovih sljedbenika. Obilazeći stazama Velebita, kao smjerni planinar i zaljubljenik u božanstveni dah prirode što nam je tu pred djedovskim pragom, dobiva praiskonsku snagu i dar kako bi nam prenio i uobličio poneku lijepu misao i vjeru u svjetlost na putu.

U knjizi prepunoj jakih i poslabih karaktera koje nam pisac u vještom kolopletu događanja nudi, na nama je da iščitamo iskustva maloga čovjeka u velikom zahtjevnom svijetu i vremenu što nas neumitno troši. Ipak, najljepše je vratiti se počelu gdje od cijelog svijeta, i kada sva znanja i vrijednosti konačno izuzmemo, ostaje nama naš mali svemir zavičaja. I svitanje koje obećava spokoj i nova rađanja.

OSVRTI I PRIKAZI

Putovanje slobode i njezine negacije od Zapada do Istoka i natrag

Mate Kovačević

KONSENZUS BEZ POKRIĆA

NEVEN SESARDIĆ

ŠKOLSKA KNJIGA

ZAGREB, 2022.

Rijetke su kod nas znalački napisane studije o aktualnim svjetskim pitanjima koja na ovaj ili onaj način prožimlju i živote hrvatskih ljudi, a u te rijetkosti svakako spada knjiga hrvatskoga filozofa Nevena Sesardića „Konsenzus bez pokrića”.

U njoj auktor znalački, studiozno i argumentirano, uz pomoć najnovijih i međunarodno potvrđenih istraživanja, otvara sedam ključnih pitanja na kojima počiva ili se urušava ono što zovemo zapadnom uljodbom, a uvodno je riječ o pitanju konsenzusa i njegova prihvaćanja u društvu koje ne dopušta njegovo propitivanje te o slobodi govora i njezinim neprijateljima, obrazovanju, useljeništvu, mitu o šezdesetosmoj godini, ukidanju smrtne kazne, teroristima i njihovim pravima.

Osma studija, nu ne i nepovezana s ostalim dijelovima knjige, ona je o Gaji Petroviću i Praxisu s proširenim naslovom „Od staljinizma do srpskoga nacionalizma”, što je zapravo svojevrsna slika povijesti zagrebačkoga Filozofskog fakulteta preko njegove Katedre za filozofiju.

U studiji „Nevolje s konsenzusom” dobro je, između ostalih, izabran primjer Drugoga svjetskog rata o kojem se rado govori kao o trijumfu slobode

de nad totalitarizmom, zaboravljajući pritom da je Sovjetski Savez kao komunistički totalitarizam bio jedan od pobjednika tog rata, koji je okupirao zemlje srednje i istočne Europe i nametnuo im komunističko ropstvo sljedećih pola stoljeća.

Zato, smatra Sesardić, nije jasno, zašto bi porobljene zemlje bez ikakva otklona i kritičkoga odmaka trebale slaviti taj antifašistički rat. Naime, Drugi svjetski rat se sve od 1945. pa do danas slavio kao trijumf dobra nad zlom, iako je on zapravo bio samo trijumf nad jednim od dvaju zala. Naime, komunističko je zlo bilo vitalno sve do svoga sloma potkraj 80ih godina.

Sesardić navodi i cijeli niz suvremenih tabua u politici, koji mogu biti vrlo pogubni za sve one što propituju njihovu vjerodostojnost ili pak u pitanje dovode njihovu istinitost, što posve naravno dovodi do pitanja: povezuje li se heterodoksija s nepoželjnim političkim stajalištem?

Raspravljajući o slobodi govora i njezinim neprijateljima, navodi i znakovit hrvatski primjer, gdje je, unatoč tomu što je komunizam mrtav već 30 godina, na snazi i dalje svojevrsan verbalni delikt, koji se u kaznenom zakonu skriva pod nazivom govora mržnje, a sankcionira se i kaznom zatvora od tri do pet godina. Konstatira kako se, za razliku od ranijih vremena, danas nitko tomu ne protivi.

Dodatna zanimljivost ove studije jest i povijesni razvoj kriminalizacije govora mržnje, koju je u UNove dokumente uvodio Sovjetski Savez, a zdušno ga je podupirala i bivša Jugoslavija, čak i nakon Rezolucije Informbiroa.

U svojevrsno izražavanje slobode govora spada i isticanje simbola totalitarnih režima pa dok nacistički po-

zdrav, isticanje svastike i veličanje Hitlera izazivaju negativne reakcije, a za što se snose zakonske i socijalne sankcije, dotle su, napominje, dopušteni analogni oblici slavljenja komunizma jer se antikomunizam percipira kao pretjeran ili nerazuman antagonizam pa čak i kao ekstremizam.

Nu nisu li ubijanja, masovna i proizvoljna uhićenja te teror tajne policije, koji su bili sastavni dijelovi politike svih komunističkih zemalja dovoljno opravdanje i za legitimnost antikomunističkih stajališta, pita auktor.

Navodi i cijeli niz primjera slijepe odanosti jugoslavenskih komunista Sovjetskom Savezu i Staljinu te ocjenjuje kako su „vođe partizanskog pokreta bili, u biti, u službi jedne strane zemlje, i to totalitarne države koja je godinama terorizirala vlastito stanovništvo i u kojoj je na vlasti bio jedan od najvećih masovnih ubojica suvremenog doba”.

Vođeci jugoslavenski komunisti, napominje, bili su provjeren i discipliniran partijski kadar koji je, preživjevši okrutne staljinističke čistke tridesetih i prihativši pokorno osudu i egzekuciju svojih donedavnih drugova iz vrha KPJ dokazao da je u rangu najposlušnijih, najokorjelijih i najfanatičnijih boljševika koji su bili spremni izvršavati sve zapovijedi iz Moskve.

Broz i komunisti su se, naglašava, ne samo i tijekom i dušom priklonili totalitarnom krilu antifašističke koalicije nego su čak i od Staljina pokazivali veći antagonizam prema demokratskim silama.

Oni su, podsjeća, i nakon sukoba s Informbiroom nastavili forsirati svoj naglavce postavljen stav te su nazivali politički režim u SSSRu demokrat-

skim, a zapadne zemlje nedemokratskima.

A i kad je 1948. došlo do sukoba s Kominformom, to nije bilo zbog tog što su jugoslavenski komunisti postali manje ortodoksni nego, naprotiv, smatra, zato što ih čak ni sam Staljin u nekim trenucima nije uspijevaio obuzdati u njihovoj militantnosti i provokativnim postupcima koji su prijetili poremetiti relacije Sovjetskog Saveza sa zapadnim zemljama.

Unatoč masovnim zločinima što su ih počinili nad hrvatskim narodom, progonu, uhiđbama i smaknućima ideoloških i političkih protivnika, simboli se njihova režima, ističe, ni danas ne zabranjuju dok se istodobno simboli, koji mogu podsjećati na NDH progone i sankcioniraju.

U raspravi „Sumrak obrazovanja” dotiče se brojnih pokušaja reforme školstva, koje ne samo kod nas nego i diljem svijeta nikako da poluče rezultate svojih fanatičnih reformatora.

Podsjeća kako se hrvatska školska reforma iz 2002. godine pozivala na nekoliko desetljeća star Unescov dokument pisan birokratskim jezikom, a čak se u njem citira i Lenjina te spominje dijalektičko mišljenje.

Konstatira kako se uz državne inicijative u reformu obrazovanja uključuje biznis i privatni sektor.

Napominje kako unatoč tomu što nije bilo empirijske potvrde o uspješnosti reformskog projekta, Hrvatski je sabor 2014. prihvatio Strategiju obrazovanja, znanosti i tehnologije, u kojoj stoji da će cjelovita kurikularna reforma uključiti razvoj vještina, stavove kreativnosti, inovativnosti, kritičko mišljenje, inicijativnost, poduzetnost, estetsko vrjednovanje, odgovornost,

odnos prema sebi, drugima i okolini, nu ne kaže kako bi se to postiglo.

Mnogi psiholozi koji se bave proučavanjem spomenutih karakteristika smatraju da se ni jedna od njih ne može razvijati pukom promjenom školskih kurikula što dovodi, smatra, u pitanje i navedenu reformu koju je prihvatio Sabor.

Slično su empirijski posve neutemeljene i neke tvrdnje pristaša STEM revolucije, koja je u Hrvatskoj dobila najviše publiciteta zahvaljujući istupu jednoga privatnog poduzetnika, nu istraživanja i rezultati u zapadnim zemljama, navodi Sesardić, pokazuju kako učenici kojima su bili uvedeni dodatni STEM sadržaji nisu postigli znatnije bolje rezultate u matematici na završnom ispitu nego učenici koji nisu imali dodatni STEM sadržaj.

Kao potpuno besmislen primjer poduke o kritičkom razmišljanju naveden je primjer podsjećanja učenika kako problem treba gledati iz više perspektiva, što će oni, tvrdi, vjerojatno i naučiti, ali ako ne znaju dovoljno o samom problemu, ne će moći misliti niti o njegovim perspektivama.

Upravo se, kao višak nepotrebnih sadržaja, svakom novom reformom iz hrvatskoga školstva nažalost progoni usvajanje činjenica.

Uspjeh u obrazovanju, što pokazuje i istraživanja, smatra Sesardić, daleko je više određen karakteristikama samih učenika, dakle njihovim osobnim predispozicijama i obiteljskim karakteristikama, nego opremljenošću škola, kvalifikacijama nastavnika, veličinom razreda i kurikulima.

Kod useljeništa koje gleda kao „igru bez granica” ključni je problem inkulturacija imigranata ili njihova asimilacija u europska odnosno zapad-

na društva, gdje će u trenutku kad postanu većina, a zahvaljujući primjerice i politici skupne raznolikosti, neprikladno dovesti u pitanje i same vrijednosti na kojima počiva zapadnjačka kultura.

Primjer je za to i činjenica kako primjerice više od polovice britanskih muslimana ne vjeruje da su Arapi izveli teroristički napadaj na Ameriku 11. rujna, dok je s druge strane polovica nizozemskih muslimana poduprla napad na Ameriku 11. rujna.

Navodi i fenomene koji su stavili na kušnju zapadnjačku toleranciju prema obrascima ponašanja raširenim u mnogim muslimanskim zemljama, kao što je žensko genitalno sakaćenje, što se pokušalo iskorijeniti, no bez znatnijega uspjeha.

Kad bi neki Europljanin tako sakačio suprugu ili dijete, digla bi se takva panika u kojoj bi vjerojatno za njegovu tražili i smrtnu kaznu, nu kad je riječ o muslimanima, sad se to smatra dijelom njihove kulture.

U takvim zajednicama poseban je problem kriminal, o čemu se kao pod zavjetom šutnje javno ne progovara, napominje Sesardić.

Kad useljenička populacija postane većina u određenom području, gradu ili državi, za nas je posebno zanimljiv argument iz t. zv. ranjivosti tržišno dominantnih manjina, a riječ je, kako to definira sociolog Amy Chua, kojeg navodi, o etničkim manjinama diljem svijeta koje su ekonomski uspješnije od većinskoga stanovništva i zbog toga redovito izazivaju animozitet i mržnju većine, što katkad prelazi i u fizičko nasilje dosežući u nekim slučajevima razinu masakra ili čak genocida.

To ilustrira istraživanjem koje pokazuje kako su tržišno dominantne ma-

njine često žrtve ubilačkoga bijesa kao što su Kinezi u jugoistočnoj Aziji, Tutsi u Ruandi, Židovi u Njemačkoj, Ibo u Nigeriji i Hrvati u bivšoj Jugoslaviji. Svi su oni u jednom trenutku bili masovno ubijani od bijesnih članova frustrirane, relativno osiromašene većine koja je sebe doživljavala poniženim pravim vlasnikom nacije.

Gledano iz globalne perspektive SAD su također tržišno dominantna manjina pa je to upravo razlog zašto je ta zemlja postala predmet mržnje u velikom dijelu svijeta.

Kad je riječ o tržišno dominantnoj manjini, u našem su slučaju poseban primjer Hrvati u BiH, koji su na vlastitom području nakon osmanske invazije postali manjina, a onda tijekom 19. i 20. stoljeća meta frustrirane nove većine koja je nažalost i uz pomoć dijela zapadnjaka pokušala potpuno ih istrijebiti.

Danas se to najbolje vidi u diskriminirajućem izbornom zakonodavstvu po kojem ne mogu čak ni birati vlastite predstavnike u tijela „demokratske” vlasti.

Sve većim otvaranjem granica s vremenom bi useljeničko stanovništvo po predložku Hrvata u BiH i u drugim

zapadnjačkim zemljama moglo postati većina, što bi onda starosjedioce pretvorilo u tržišno dominantnu manjinu sa svim problemima i rizicima koje taj status donosi.

Naglašava kako izgled da postanete omražena, nezaštićena i progonjena manjina u onome što je donedavno bila vaša vlastita domovina, ne mora kod svih izazvati oduševljenje. Dodajem kako to najbolje pokazuje pitanje Hrvata u BiH.

Ocjenjuje kako će skupina čiji se članovi u velikom broju počnu bez valjanih razloga odricati svoje prošlosti i svojih heroja koji su dokazivo zaslužni za stvarana postignuća u raznim područjima, time samo olakšati svojim potencijalnim protivnicima u budućim konfliktima da se na nju previše ne obaziru ili da je čak počnu prezirati.

Ako sami sebe ne poštujete, nemojte očekivati, poručuje, da će i vas drugi poštovati.

Ako se pak unutar skupine razvije podcjenjivanje vlastite prošlosti i kulture, onda je, smatra, puno teže računati na djelotvorni kolektivni angažman i žrtvovanje u slučaju potrebe za odlučnom obranom skupnih interesa i zaštitom od nasilničkog ponašanja većine.

U eseju Mit šezdesetosme taj pokret definira kao studentska gibanja jer je bio previše kaotičan i neusklađen da bi se mogao ikad približiti stupnju revolucije, a izraz gibanja je, smatra, dovoljno amorfan i općenit da može pokriti heterogenost tadašnjih zbivanja u različitim zemljama i različitim pojavnim oblicima.

Ta su gibanja počela na Zapadu, a glavna su mu obilježja bila antiamerikanizam, simpatije za komunizam i glorifikacija nasilja.

Neven Sesardić

Podsjeća kako su prosvjednici u SADu o svojoj zemlji govorili iskripljujući joj naziv u engleskom pisanju i zamjenjujući ga imenom AmeriKA ili AmeriKKKA, dajući jasno do znanja da je smatraju fašističkom, rasističkom i nedemokratskom državom.

Francuski su studenti svoj pokret nazvali Pokretom 22. ožujka inspirirani Castrovim Pokretom 26. srpnja, a onda su odlučili i preimenovati svoje glavne predavaonice u nazive Fidel Castro, Lav Trocki, Mao Zedong i Che Guevara.

Studenti sa Zapada, ističe, nikako nisu mogli razumjeti zašto njihove parole o „izravnoj demokraciji”, „demokratskom centralizmu” i političkom vodstvu avangardne partije nailaze na skepticizam i cinične reakcije njihovih kolega s Istoka.

Iz tog su se zrcalile i razlike u pogledima, s jedne strane na Praško proljeće 1968., a koju godinu kasnije i na Hrvatsko proljeće 1971. te na Pariško proljeće 1968. i njegovu studentsku pobunu.

Glede glorifikacije nasilja nisu bili zabilježeni samo vanjski vidovi manifestacije poput fizičkih obračuna s policijom, razbijanja i nasilnoga zauzimanja zgrada na sveučilištima nego je primijećena i njihova fascinacija radikalnom organizacijom Crnim pante-rama, koja je uvijek bila spremna prijeći s riječi na djela.

Koliko god su se gomilali dokazi o kriminalnom djelovanju te organizacije, mnogi na ljevici zbog svojih političkih uvjerenja jednostavno nisu bili u stanju suočiti se s istinom, napominje Sesardić.

Nekima je, unatoč likvidacijama koje su izvele Pantere nad njihovim članovima obitelji, trebalo gotovo cijelo

lo desetljeće da promijene mišljenja, a neki još i danas gaje kult Pantera, ističe.

Normaliziranje nasilja, naglašava, dosegnulo je takvu razinu da su čak na naslovnici visokointelektualnog magazina bile objavljene upute za izradbu Molotovljevih koktela, a ni pop-glazba nije ostala imuna na romantiziranje radikalnih aktivista uronjenih u nasilje i kriminal.

Kao ilustrativan slučaj navodi Lenonove pjesme Revolution koja je imala svoje dvije inačice i Angela posvećenu Angeli Davis, suđenoj za potpomaganje oružanoga napada na sudnicu i uzimanje talaca, što je završilo ubojstvom sudca.

Još prjeporniji od Lenonovih pjesama politički je angažman Boba Dylana s pjesmom u slavu Georgea Jacksona, jednoga od Crnih pantera, koji je čekao suđenje za ubojstvo čuvara, a ubijen je pri pokušaju bijega iz zatvora. Pritom je zajedno sa svojim sudrugovima ubio nepotrebno trojicu čuvara i dvojicu zatvorenika premda im oni više pri bijegu nisu predstavljali opasnost, objašnjava Sesardić.

Smatra kako bunt u bivšoj Jugoslaviji u lipnju 1968. nije bio hrabar pokušaj jačanja slobode, demokracije i političke tolerancije.

Podsjeća kako su beogradski studenti, po uzoru na studente iz Frankfurta, koji su sveučilište preimenovali u Karl Marx zbog čega je došlo do sukoba među njima, svoje sveučilište u marksističkoj zemlji pokušali preimenovati u „Crveni univerzitet Karl Marks”, što nije bio izraz nikakve borbe za slobodu mišljenja i razbijanja ideološke opresije. Naprotiv!

Slična je bila i odluka zagrebačkih šezdesetosmaša koji su pokušali sveu-

čilištu dati ime „Socijalističko sveučilište Sedam sekretara SKOJa”.

Politički program beogradskih studenata očitovao se u pismu jugoslavenkom diktatoru u kojem su mu pisali: „Naš program je program najprogressivnijih snaga našeg društva – program SKJ i Ustava”, gdje između tih dvaju programa nema razlika, napominje.

U Zagrebu je Gajo Petrović pred dvije tisuće ljudi predložio da se drugu Titu pošalje brzojav, što je i učinjeno, a u brzojavu je stajalo: „Studenti i nastavnici Zagrebačkog sveučilišta... izražavaju ti punu podršku za dosljednu humanizaciju i revolucionarni preobražaj našega društva na načelima socijalističkog samoupravljanja.”

Praksisovci su, navodi, i nakon što je Tito lupio šakom o stol i grubo prekinuo studentsku predstavu u Beogradu, poručivši da je 90 posto studenata „poštena omladina”, valjda prestrašeni što će biti s onih 10 posto „nepoštenih”, uputili brzojav Brozu izražavajući mu potporu i za ta njegova stajališta.

Brzojav je, kako se otkriva, na Petrovićev prijedlog uputio Milan Kangrga.

Kad su 1971. došla na red pitanja o položaju hrvatskoga naroda, šezdesetosmaši su se, naglašava, upustili u oštru borbu protiv „nacionalista”, neki pisanjem članaka u novinama i časopisima, a drugi aktivnim sudjelovanjem u montiranim sudskim procesima „nacionalistima” nakon sloma Hrvatskog proljeća.

Zaključuje kako su u zemljama Istočnoga bloka, poput Čehoslovačke i Poljske, ljudi oprezno pokušavali otvoriti malo prostora slobode od tvrde komunističke opresije pod izravnim sovjetskim nadzorom.

Jedina iznimka od tog pravila „Napadaj ono što imaš, čezni za onim što

nemaš” bila je čini se Jugoslavija. Tamo je bio komunizam, ali buntovnici su željeli još više komunizma, a žestoko su se pobunili protiv kapitalizma – koji nisu imali prilike ni iskusiti, piše Sesardić.

U raspravi o ukidanju smrtne kazne niže logične pravne, etičke i psihološke argumente za i protiv ukidanja smrtne kazne, a na kraju zaključuje kako smrt na kazna ne može biti olako odbačena kao necivilizacijska i barbarska praksa ako se bar provizorno prihvate neki argumenti, jer je sasvim moguće da ona ima opravdanje u spašavanju mnogih nevinih života, samo što mi to danas još ne uviđamo.

Esej o teroristima i njihovim pravima otvara više pitanja, a navodim pitanje koje se pojavilo s teroristima Al-Qaide zatočenima u Guantanamo, što se godinama vuklo kroz javni život SADA, ali i cijeloga Zapada.

Radi se o pitanju mogu li oni biti unedogled zatočeni bez suđenja.

Ocjenjuje kako bi bilo apsurdno pustiti ratne zarobljenike na slobodu dok rat još traje jer bi se mnogi od njih najvjerojatnije ubrzo ponovno uključili u borbu.

S druge strane, dodaje, podizanje optužnice protiv zarobljenih neprijateljskih vojnika koji nisu počinili ratne zločine nema nikakvo pravno utemeljenje. Dakle, jedina opcija, a i standardna praksa, koja je regulirana međunarodnim pravom, jest da ih se drži u zarobljeništvu do kraja rata, a nakon toga ih se pusti na slobodu.

U slučaju da ih se prije završetka rata pusti na slobodu, a oni nakon toga sudjeluju u novim terorističkim napadima, pita, kako bi oni na vlasti mogli pogledati u oči obiteljima onih koji bi

bili ubijeni u tim zločinima koji se nisu trebali dogoditi.

Drugo pitanje koje se otvorilo tijekom toga rata bilo je pravo da zarobljeni terorist ne bude izložen t. zv. pojačanom ispitivanju, što neki teoretičari smatraju mučenjem.

Kako stoje zakonske i etičke norme glede primjene pojačanoga ispitivanja kad uhićeni terorist raspolaže informacijama o postavljenim eksplozivnim napravama koje mogu prouzročiti masovna uništenja važnih strateških objekata, a k tome i desetke tisuća ljudskih života?

Sesardić i u ovom eseju, bez pristranosti, logično i argumentima pokušava doći do rješenja dvojbi.

U raščlambi „Gajo Petrović i Praxis: od staljinizma do srpskoga nacionalizma” gotovo je filigranski oslikano zarobljavanje hrvatskoga duha od 1945. pa sve do naših dana, jer su duhovni potomci staljinista s Filozofskog zaposjeli znatnim dijelom hrvatske nacionalne ustanove pa onda ne mora čuditi otkud potječe i glasovita hrvatska šutnja.

Svojim su pipcima istodobno zagadili i znatan dio inozemnih, poglavito lijevih intelektualaca, koji su ih rado posjećivali u Zagrebu ili na Korčuli, uživajući u blagodatima hrvatske kuhinje i konoba, a zauzvrat od njih prihvaćali tek klevete i mržnju prema Hrvatima, što je u godinama hrvatske borbe za međunarodno priznanje imalo dalekosežne posljedice.

O podvalama i prijevarama svjedoči i sam Petrović u razgovoru s Jurom Bilićem kad mu se pohvalio kako je Erichu Frommu krivo prevodio izjave radnika o samoupravljanju.

Za nas su ovdje posebno važni nesmiljeni staljinist Ernst Bloch, čijim

su nesuvislim raspravama praksisovci mučili studente filozofije po hrvatskim sveučilištima, te Jürgen Habermas, koji je u jeku srpske agresije na Hrvatsku prihvatio članstvo u Srpskoj akademiji.

Habermas se snažno zalagao protiv međunarodnoga priznanja Hrvatske i Slovenije, a Bloch je stari Tuđmanov „poznaničnik” još iz 1972., kada je u jeku vođenja masovnih montiranih procesa sudionicima Hrvatskoga proljeća u jednom intervjuu izjavio i kako „Hrvati koji žive u SR Njemačkoj gotovo svi su fašisti. Jesu li pak Hrvati u Hrvatskoj također svi fašisti, to ja ne znam, ali mislim da nisu”, rekao je Bloch.

Tuđman mu je pokušao odgovoriti u istom listu gdje je ovaj bio intervjuiran, ali očito u skladu s onom kako nema slobode za one koji drukčije misle od nas, Tuđmanov odgovor nikad nije objavljen, premda mu je urednik lista priznao da je uredništvo pogriješilo s klevetničkom Blochovom izjavom.

Temeljito je obrađena i teza kako se već grebanjem po površini praksisovca može vidjeti da se u njem skriva srpski nacionalist.

To pokazuje i pet simptoma – odnos prema suđenju hrvatskim proljećarima, odnos prema suđenju beogradskom filozofu Mihailu Đuriću, pitanje novoga člana redakcije Praxisa, članstvo u SANU te tvrdnje o ugroženosti srpstva.

Sesardićeva knjiga uronjena duboko u aktualne probleme suvremenoga Zapada, s posebnim osvrtima na hrvatsku sudbinu, kao svojevrstni filozofski putopis iz dubine duha analitično i upućeno prati na svojevrstan način kretanje ljudske slobode od Zapada do Istoka i obrnuto, ali i njezine negacije u obama tim smjerovima.

OSVRTI I PRIKAZI

Prijepori o smislu pripovijedanja

Mate Kovačević

MAČKE I MACANI (ZAVRŠNA)

IVAN ARALICA

ŠKOLSKA KNJIGA

ZAGREB, 2021.

Novi roman Ivana Aralice, ako se u međuvremenu prije objave ovoga teksta ne pojavi noviji, svjedoči o gotovo neizmjernej kreativnosti ovoga klasika hrvatske književnosti. Naime, on i u devetom desetljeću života pripovjedačkim žarom plijeni pozornost i zadivljuje čitatelje stvarajući neponovljiva djela hrvatske pisane riječi.

Tematski je novi roman najbliži romanima s ključem – „Ambri” i „Fukari”. U prvom su protagonisti iz hrvatskoga političkog života, u „Fukari” je oslikan svijet medijske industrije, a roman „Mačke i macani” upotpunjuje javnu scenu obradbom hrvatske književne pozornice.

Doduše, novi je roman, za razliku od spomenutih, znatno drukčije strukturiran jer nema klasičnu kompoziciju i primarno se bavi smislom pripovijedanja.

U romanu „Mačke i macani” poveznica između triju ključnih dijelova romana – priče o samoljubivu Nikiti Gorišu, koji je povjerovao u vlastitu besmrtnost, a potom komercijalizirao obiteljsku pa i svoju smrtnost te odlazak u ništavilo, preko priče o zlokobnoj metamorfozičnoj ženi Žutokosi, što se javlja u pripovjedačevim snomoricama, do dijelova memoarske proze koja prelazi u dokumentaristiku – jesu

mačke, pripovjedač, a poslije i auktor kao osoba.

Pripovjedač, a u jednom dijelu romana i auktor, pokušava voditi dijalog o književnosti, ako je to uopće moguće s agresivnim likovima poput Goriša i Žutokose.

Dok ga prvi vrijeđa i pljučka po njegovu pripovijedanju, Žutokosa ga vabi da se, unatoč svojoj književnoj i društvenoj ulozi u zajednici, i sam pridruži društvu u „Mahnitij bari”.

No za razliku od njih, auktor svoje književno poslanje ocrta kao neraskidivu poveznicu između prošlosti, budućnosti i obrnuto, što tvori određenu cjelinu, odnosno zajednicu koja živi zahvaljujući toj poveznici, koja ju čini posebnom i drukčijom od drugih ljudskih zajednica, a sve zajedno tvore veličanstveni mozaik cijeloga svijeta.

To se očituje u pripovjedačevim riječima: „Za razliku od Goriša, koji sebe vidi kao ‘besmrtnog macana’, iznad svih i s pravom ogorčena na svih, sebe u književnosti vidim kao most – ni kao staru kamenu ćupriju, ni kao suvremeni nadvožnjak, već kao brvno od tri gnjila balvana, koji povezuje one od kojih sam potekao s onima koji su od mene potekli. I kao takav, kao pripovjedačka književnost, omogućava prolaz duha predaka prema duhu potomaka i, obrnutim smjerom, duha potomaka prema duhu predaka, kako bi rađanje i smrt, predci i potomci bili život koji će, tugo moja i radosti, i bez mene, uz malu pripomoć moju dok sam bio na životu, dovoljno trajati.”

Takav nacionalni i religioznokatolički pogled, što ga Aralica pokazuje u mnoštvu djela, u protimbi je s različitim svjetonazorima pristaša trans-, izvan- i post- nacije, što je neizbježno,

uz mnoštvo prizemnijih motiva, vodilo do svjetonazornih sukoba.

Sukobi iz pozicije pristaša trans-, izvan- i post- nacije, najviše zbog te prizemnosti, svodili su se na šikaniranje, progon ili prešućivanje svih onih koji su u tradiciji gledali ključni čimbenik opstanka vlastitoga naroda, a onda i vrijednosti njegove književne riječi.

U našim domaćim razmjerima međusobne protimbe, s jedne strane pripadnika trans-, izvan- i post- nacije i s druge uvjetno rečeno tradicionalista, preciznije „Dinaraca” ili „ognjištara”, nakon ogoljenja, svodile su se na žestoki sukob dviju oprječnih državnopravnih koncepcija – hrvatske i jugoslavenske.

To pokazuju brojni raskoli u pojedinim nacionalnim ustanovama, što i u najnovije doba potvrđuje i memoarska literatura žestokih ognjištarskih protivnika.

Ovaj višeslojni i doista vrlo složeni roman napisan je u tradiciji ponajboljih Aralićinih djela. U njemu rabi metatekstualne i intertekstualne pripovjedačke postupke, što je značajka suvremenih novopovijesnih romana pa je Aralica u njem istodobno i tradicionalan i suvremen.

U isticanju suprotnosti dvaju tabora u tekstu, ali i u podtekstu, naziru se etičke značajke. Suprotnosti se ocrtavaju i u sličnim pripovjedačkim postupcima, koje ovi iz skupine trans-, izvan- i post- nacije zlorabe kako bi klevetali, krivotvorili, podmetali i lagali o svojim protivnicima.

Najbolje to ilustrira uporaba gotovo bolesnoga odnosa Goriša i njegova mačka. Dok mu se obraća, rabi ga kao navodnoga sugovornika samo kako bi vrijedao protivnika. Nu ne i svoje bivše

partijske šefove, kojima je bio vjeran i do zemlje podložan.

Aralica se također u svom pripovijedanju služi posrednikom. Osobito je to vidljivo u ciklusu Blažinih priča (romani „Forel” i „Duh zloduha” te zbirka priča „Grmovi divljih ruža”), a i u ovaj je roman utkao njezine dvije anegdotalne priče – jednu o nesuđenom novinaru Jakovu Rubi, koji je obolio od afazije, te priču o Šimunu Vugi, koji spolni nagon gasi obljubom udanih žena.

Za razliku od zlorabe posrednika, koja bi se aktualnom vojnom terminologijom mogla nazvati i svojevrsnim *proxy* ratom, Aralićin je posrednik most između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, odnosno između usmenoga pripovijedanja i lijepa književnosti. A ta književnost nastaje tek kad auktor usmenom tvorivu udahne životvornost i umjetnički ga oblikuje, čime postaje svojevrsnim bićem koje djeluje na duh šire zajednice, duh naroda.

Priča o Gorišu, s obzirom na to da se radi o svojevrsnom ključu, slovi i kao stvarnosna proza. Dijelom romana posvećenim Žutokosoj, liku čija se voštana figura stalno preobražava iz mačke u zmiju, iz zmije u ribu, iz ribe u jegulju i opet u zmiju te obrnuto, ispričovijedanim kroz snomoricu s elementima gnomizma, zakoračio je u nadrealizam.

Književnu uvjerljivost potvrđuje memoarskim slojem djela, posebno onim dijelom u kojem se brani od optužaba bivših partijskodržavnih pisaca da je, zbog svoje političke uloge tijekom jugoslavenske i srpske agresije na Hrvatsku, postao od nekadašnjega oporbenog književnika i sam državnim piscem.

Odbivši i pomisao da bi mogao biti dio nečijega projekta ili pak zlorabiti projekt kako bi protežirao vlastito književno djelo, Aralica gotovo dokumentaristički bilježi pokušaje ljudi oko Franje Tuđmana da ga privuku HDZ-u.

Posebno ističe objavu vijesti u stranačkom listu kako je pristupio HDZ-u, na što je odmah vrlo oštro reagirao.

Bilo je to vrijeme na prijelazu iz 1989. u 1990. godinu, kada su se, nakon odobrenja za održavanje prvih višestranačkih izbora, kao dio kampanje, posvuda održavali veliki osnivački skupovi pokreta koji je težio uspostaviti hrvatske državne neovisnosti.

Kako bi se za taj pothvat privuklo što veći broj uglednih ljudi, a Aralica je već tada nedvojbeno pripadao velikanima pisane riječi, mnogi su se pitali, zašto auktor „Duša robova”, „Put a bez sna” i „Graditelja svratišta” još nije prigrio tu ideju.

Ivan Aralica

Kako se Aralica, prema kazivanju prof. Brozovića, pojavio na HDZ-ovu skupu u zadarskom kinu Pobjeda, uredništvo je stranačkoga lista odlučilo to objaviti pa je vijest oblikovalo tako da bi veliki književnik šutnjom potvrdio svoj pristup Tuđmanovu HDZ-u, a možebitnom reakcijom, smatralo se, kako nažalost u prijelomnim trenucima još jedan nacionalni velikan ne osjeća bilo svoga naroda.

Aralica je ubrzo reagirao i oštro odbacio pisanje stranačkoga lista, što je neke razalostilo, a kod drugih pobudilo sumnje u njegovu vjerodostojnost, što mu mnogi u stranci, i kad je kasnije odabrao Tuđmana, nisu oprostili.

Toliko o državnom piscu!

Kraj romana motiviran je završetkom ljetnoga odmora, koji prati strahovita i razorna oluja s puno zvučnih i svjetlosnih efekata.

Oluja prožeta zagonetnim pojavama kao da najavljuje kraj jednoga svijeta, a te pojave oslikava metamorfozična mačka na dimnjaku magareće kuće.

Mačke u romanu, osim Blažine, uglavnom imaju negativnu konotaciju pa se u pripovjedaču, bar na trenutke, javlja zdvajanje i stanovita skepsa o smislu vlastitoga pisanja.

Nu, unatoč skepsi, koju simbolizira Blažina smrt te obećanje da više ne će prenositi njezine priče, pripovjedač ipak ne zatvara svoju zadnju stranicu – prepušta je odluci Svemogućega Tvorca.

Završni dio romana „Mačke i macani”, u mnogočemu, a posebno zvučno-svjetlosnim efektima, podudara se s Budakovim romanom „Na vulkanima”, no valja se nadati, kako ni nama, a ni auktoru, unatoč godinama, ipak nije zatvorena zadnja stranica.

OSVRTI I PRIKAZI

Kristološka i domoljubna
poetika HIL-ove edicije: prilog
hrvatskoj lirskoj književnosti u
dijaspori

Jelena Alfirević-Franić

VRIJEME, MOJ DAR ZA TEBE

PERO ROTIM

HIL

VINKOVCI, 2022.

Druga pjesnička zbirka Pere Rotima, *Vrijeme, moj dar za tebe* (HIL, 2022.), prirodan je i očekivan nastavak uspješne čitateljske i kritičarske recepcije prve mu tiskane pjesničke zbirke *Kad srce progovori* (Naša ognjišta, 2020.). Kazivanje o pjesniku i njegovu djelu nužno je i potrebno, a unatoč tomu što to kazivanje sama poezija

uvijek nadmašuje, redovito ostajući svoj svijet – umjetnički nedodirnut.

U današnjem vremenu nevremena, poslovnih prezauletosti, opterećenosti digitalnom tehnologijom, prvom svjetskom globalnom pandemijom – bolesti COVID19, pa rusko-ukrajinskim ratom i sveopćom „kulturom straha“, pravo je osvježanje lirika Pere Rotima. *Vrijeme, moj dar za tebe* poezija je iskrenosti u jednom klaustrofobičnom, nesrdačnom i traumama opterećenom svijetu. Ona – već simboličkom naslova i simboličkim likovnim „rješenjem“ naslovnice kao vremena koje poput pijeska curi kroz prste, a potom i sadržajem i poetikom – zaziva elementarnu jezgru čovjekovu: djetinje povjerenje u život, prirodu, Boga, brata čovjeka i potisnutu jednostavnost iskonskog biv(stvov)anja.

Pjesnička zbirka podijeljena je na devet poglavlja, a svako poglavlje odijeljeno je duboko spoznajnim egzistencijalno-misaonim „pasažima“ samoga autora (pr. *Samo ono što činimo slobodno i bez straha može nas učiniti zadovoljnima i sretnima!* ili *Bože, ti si nam tako blizu, a mi te često tražimo izvan našega prostora!*; *Čovjek koji ne voli stranac je i u svome domu, a topi ljubavlju svaku stopu gdje god prolaziš i dolaziš!*). Nastavljajući na pjesničku poetiku Nikole Šopa, Side Košutić i ostalih hrvatskih *katoličkih* književnika, Rotim u najvećoj mjeri rabi upečatljive panteističke, metafizičke, kršćanske motive (*križ drveni, pokajničke suze, raspeta ljubav, čavli, krunica u ruci, Pilat, Ivan Pavao II. i dr.*), čijom sažetom simbolikom dotiče opća mjesta kršćanske vjere, čineći ovu poetiku (ne)hermetičnom. Motive karakteristične za kršćanski kulturološki kompleks jednako vješto varira

s bukoličkim, pejzažnim, socijalnim, romantičarskim ljubavnim motivima, a jednako kao i u zbirci *Kad srce progovori*, posebno su mu snažne i pjesnički najuspjelije autobiografske pjesme posvećene rano preminuloj majci (*Prerano otkinuta – ružo!; Suze stare majke; Svijeca za mamu; Tog jutra si otišla; Oprosti mi, Starice moja; MAMA; Jedne se oči sklopiše*) u kojima je izražen kršćanski *pathos*.

Ako je prvo snažno uporište Rotimove pjesničke zbirke katolicizam i kršćanski (blagi, sućutni, nenametljivi) pogled lirskog subjekta na sebe, drugoga i svijet, drugo je jednako snažno uporište njegove poetike oblikovano neraskidivom čežnjom za domovinom, naglašavanjem ljepote rodnoga kraja i nostalgijom za povratkom. Štoviše, i kršćanstvo i domoljublje Rotim pjesnički isprepliće u jednu snažnu i neuništivu nit postojanja pjesničkog narativa.

U novoj domovini Rotim često sanja mirise djetinjstva rodne Rame, zavičaja i arhetipske slobode, u pjesmama: *Ovdje su kršteni pradjedovi moji; U snu; Ramo moja, kako si mi sada, izrazom jednako dubokim i emotivnim kao i u njegovoj Rotimlji (2020.) – slikovitoj evokaciji rodnoga doma, u prvoj pjesničkoj zbirci. U rafiniranom poetskom hrvatskome jeziku, u dijaspori čuva hrvatski identitet. Njegovana i, od zaborava, očuvana „materinska rič” Rotimu u Austriji jutarnje je mlijeko, snaga za dan i molitva pred počinak. Kao iskustveni guslar, čuva i tradicionalni hrvatski stih od zaborava pa se u brojnim pjesmama zbirke (koje možemo žanrovski odrediti kao pjesme nastale pod utjecajem usmenog narodnog i/ili pučkog pjesništva) mogu pronaći epski deseterci (*Moj**

sokole, moja ptico mila, / ti raširi svoja zlatna krila! / Pa poleti – iznad lijepe Rame...). Ovaj pjesnik pjeva iz srca – emociju. Iz životne svakodnevice opjevava i život i tugu (a posebno su snažne i potresne pjesme s posvetama tragično nastradaloj hrvatskoj djeci: *Ruža Hrvatska; Laura, ona koju se voli; Čekam vas u vječnosti; Volim te, mama!*). I likovnost je plan na kojemu u zbirci emotivno djeluje u ekspresivističkom intimnom prikazu odnosa Bog – čovjek – vrijeme.

Govoreći o arhaičnom domoljubnom zovu, prožetu svježom evanđeoskom porukom, pjesnikov je cilj u modernom čovjeku dozvati zanemarenu prošlost i egzistencijalnu upitanost nad iskonskom biti zemaljskog stvaranja. Svakako je ovdje važno spomenuti i kako je pjesnički put Pere Rotima (rođen u Rami, Hercegovačko-neretvanskom kantonu Bosne i Hercegovine, a danas nastanjen u Innsbrucku u Austriji) neodvojiv od HIL-a, uz koji je stasao, i u čijim su mu zbirkama pjesnički prvijenci objavljivani. Naime, Udruga HIL (Udruga Hrvatska izvandomovinska lirika) proistekla je iz Večeri hrvatske iseljeničke lirike New York, a prva je pjesnička večer HIL-a održana u travnju 2000.; udruga je nastavila bogato i zapaženo djelovati i ostvarivati kontakte s pjesnicima koji pišu na hrvatskome jeziku, a žive na svim kontinentima, posebno gradeći most prema Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kojima se – jer su njegove domovine, izvor(ište) pjesnikova bića – Pero Rotim i u stvarnim geografskim koordinatama, a ne samo pjesničkim, najmanje jednom godišnje vraća. I prema Vinku Grubišiću, „pjesnici s dvjema domovinama uvijek (su) nekako na mostu

s kojega se najbolje vide brzaci života što promiču ispod njega.”¹

Konačno, u ovoj ispovjednoj lirici treperi stalni osjećaj ljudske slabosti, ali i duboke vjere, a upravo kontrapunktirajući efektno na različitostima, tim kontrastima još više se ističe ljudska prolaznost u ovozemaljskom vremenu, čovjekova malenost i smrtnost, ali i veličina, ako je uz Boga. Potrebno je, stoga, odazvati se tom zovu, pokloniti vrijeme čitanju koje nam ponovno, na dar, poklanja bogoljublje, čovjekoljublje i domoljublje – bezvremenske, vječne i univerzalne dimenzije Rotimove poezije, zauzvrat oplemenjuju čitateljski duh i dušu. S obzirom na to da je kršćanstvo vjerniku kršćaninu razumijevano kao spasonosno i životno smisljeno u osobi Isusa Krista, zbog toga što počivaju na istoj osnovi, i stihovi ove pjesničke zbirke mogli bi se čitati kao lamentacijski, moguće i (biblio)terapeutski.

Iako izvandomovinsko, Rotimovo pjesništvo duboko je hrvatsko – katoličko i domoljubno, a ovo nije izdvojen slučaj da hrvatski pjesnici u emigraciji domovinu osjećaju bližom negoli poneki njezini stalni stanovnici. Uz pisce koji najvjerodostojnije predstavljaju hrvatsku emigrantsku književnost ili, kako se ona još stručnim rječnikom naziva, hrvatsku književnost u dijaspori: Antuna Bonifačića, Vinka Nikolića, Antuna Nizetea, Viktora Vidu, Borisa Marunu, Rajmunda Kuparea te brojne druge vrsne izvandomovinske književnike što djeluju u okviru HIL-a, kao urednica ove pjesničke zbirke odgovorno tvrdim da se i Pero Rotim upisuje svojim književnim perom uz bok navedenih antologijskih hrvatskih

književnika. Stoga ova poezija pred književno-kritičko valoriziranje i povijesno-književno usustavljanje tzv. *katoličke, kršćanske i izvandomovinske, emigrantske, dijasporske književnosti* postavlja nove zadaće.

I na kraju, tipično postmodernistički intertekstualno komunicirajući sa Svetim pismom, ovaj katolički i (izvan)domovinski pjesnik u svojim pjesmama angažirano je posvećen emocionalnoj i egzistencijalnoj povezanosti s hrvatskom društvenom i političkom svakodnevicom (bolest COVID-19; razorni potresi u Zagrebu i Petrinji u 2020.; ukrajinsko-ruski rat i pad (naoružane?) bespilotne letjelice u Zagrebu 10. 3. 2022. te strah od III. svjetskog rata; nakon 30 godina od završetka Domovinskog rata, još uvijek svježe rane hrvatskog naroda), pa u retorički upitno koncipiranim stihovima na jednome mjestu postavlja iskreni vapijući molitveni upit nemogućnog djeteta Božjega: *Bože, želiš li hrvatski narod staviti na kušnju kao Joba?*, ali, iako zabrinut za domovinu, lirski je subjekt u istome pun kršćanskog pomirenja, ufanja i duboke nade u Boga – Stvoritelja, čime se potvrđuje kristološka poetika pjesničke zbirke.

P. S. Posebno zahvaljujem gđi Aniti Martinac na ljudskoj toplini i suradnji oko tiskanja zbirke!

¹ Vinko Grubišić, „Predgovor”, *Pisma mojoj Hrvatskoj*, Mario Višković (ur.), Astoria, Hrvatska katolička misija, 2000., 13.

OSVRTI I PRIKAZI

Uvjerljivi zapisi, no bez bitnijih podataka

Mate Kovačević

O DRUGIMA, O SEBI

- AUTOBIOGRAFSKO-MEMOARSKI ZAPISI

VELIMIR VISKOVIĆ

NAKLADA LJEVAK

ZAGREB, 2022.

Književni kritičar, urednik i leksikograf Velimir Visković svoju knjigu autobiografsko-memoarskih zapisa možda je u uvodu najbolje sam definirao, pokušavajući opravdati uporabu žanra da javnosti ili bar svojoj čitateljskoj publici objavi vlastita viđenja života i života ljudi s kojima je tijekom vremena bio u stanovitom odnosu.

Činilo mi se, piše Visković, kako živimo u turbulentnim vremenima kad se mijenjaju politički sustavi, ljudske sudbine doživljavaju lomove, dobro je da ostane literarni trag o tome.

Kao drugi razlog svoga pisanja naveo je tvrdnju da je aktualna književnost posljednjih desetljeća sve više težila autobiografskoj te da se gubila granica između autobiografije i fikcije.

Teorija pak tvrdi kako su glavni problemi u pisanju autobiografija zaborav te više ili manje svjesna prilagodba slike o sebi prema vlastitim željama ili očekivanjima drugih pa se od auktora, uz ino, traži vjerodostojnost i provjerljivost.

U opsežnoj autobiografiji malo je podataka o doista turbulentnom vremenu, a riječ je o razdoblju od Hrvatskog proljeća pa do danas, u kojem se slomio svjetski komunistički poredak, dakle, ne samo totalitarni, nego zloči-

nački sustav odgovoran za masovna ubojstva više desetaka milijuna ljudi, što je potlačenim narodima pod sovjetskom i jugoslavenskom okupacijom omogućilo da uz pomoć višestranačkoga demokratskog sustava napuste ne samo mračni totalitarizam nego i da u skladu s međunarodnim pravnim normama obnove svoju državnu nezavisnost.

Za sebe će reći kako su mu početkom sedamdesetih godina, u vrijeme Proljeća „u glavi više bile djevojke, francuski Novi val i strukturalizam nego nekakvi studentski lideri iz Zagore i Hercegovine, opijeni žestokom nacionalnom retorikom” (str. 15). Prvi sabor HDZa održan dvadesetak godina poslije, u veljači 1990., označit će skupom „gdje se okupila proustaška emigracija iz Sjeverne Amerike” (str. 99).

Premda ga navodno nije zanimala politika, tih će se godina pridružiti Račanu, čovjeku koji je oružje hrvatske Teritorijalne obrane u predvečerje rata predao Jugoslavenskoj narodnoj armiji i tako uskratio mogućnost hrvatske obrane od isplanirane velikosrpske agresije.

Taj nedostatak empatije prema žrtvi pokazat će i stanovitom pohvalom medijskih pucnjeva Igora Mandića na uredništvo nezavisnoga Hrvatskoga književnog lista potkraj 60ih godina, a čiji će urednici i suradnici samo nekoliko godina poslije završiti u komunističkim kazamatima, dok će neke od njih, kao Brunu Bušića, u inozemstvu likvidirati jugoslavenska Udba.

Nakon završetka studija nadao se asistentskom mjestu na fakultetu, no posao je dobio u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu, gdje mu je mentor bio Tomislav Ladan.

O Ladanu i krugu u Leksu u Viskovićevim zapisima ne ćemo bogznašto pronaći, osim tek nekoliko prepoznatljivih Ladanovih anegdota. Pomalo je smiješno i jednodimenzionalno gledanje na šefa Zavoda Miroslava Krležu, koji je pedesetih godina navodno, zapošljavajući ih u svom Zavodu, velikodušno štitio „frankovce” i „klerofašiste” te one koji su prije revolucije o njem kritički pisali, poput Krune Krstića ili katoličkoga intelektualca Mate Ujevića.

Druga strana istraživača argumentirano će tvrditi da bez navodnih klerofašista ne bi bilo ni enciklopedija, jer većina ljudi oko Krleže, poglavito u poraću, nakon masovnih egzekucija hrvatskih intelektualaca, nije znala dobro ni pisati, a kamoli raditi enciklopedijski posao.

Oni što su uspjeli preživjeti progone i smaknuća zato su i pozvani na rad u Zavod, a nema dvojbe kako im je pritom ostala i sačuvana glava na ramenima.

Uporaba današnje terminologije i projiciranje sadašnjosti u prošlost kao na primjer imenovanje Albanaca na Kosovu terminom nacionalne manjine, umjesto pojmom „narodnosti” iz razdoblja komunističke Jugoslavije, premda kao „fiktionalno” ne mora, nu i može djelovati kao svojevrsno umivanje tadašnjega jugoslavenkog sustava.

Slično je i s terminološkom uporabom neologizma „novoštokavska jugoslavenska produkcija” tijekom sedamdesetih godina, kad se službeno jezik u Hrvatskoj nazivao hrvatskim ili srpskim. Spomenuti neologizam je nastao tek potkraj devedesetih, a političku je podlogu imao u revitalizacije balkanskoga povezivanja država izišlih iz jugoslavenškoga državnog i ideološkog totalitarizma.

O sebi, svom studiju i ocjenama piše vrlo pohvalno, što uvijek ne mora imati negativno značenje, nu pretjerano isticanje samohvale najprije djeluje „štreberski”, a dodavanje na pretjeranost pomalo prelazi i u odbojnu samohvalisavost.

Naravno, čovjek može biti nezadovoljan igrama oko svoje neuspješne sveučilišne karijere, može biti ogorčen i postupcima pojedinih profesora, nu bez obzira na to koliko imali osjećaja za pravdu i razumijevanje za ambicioznoga, mladog čovjeka, nepravедno bi bilo, a nije ni istinito, bar se to argumentirano ne vidi iz zapisa, da su se protiv njega urotili profesori „nacionalisti”, kao što se to može zaključiti iz pripovijedanja.

Zato su u knjizi negativno prošli jezikoslovci Ljudevit Jonke, Stjepan Babić, djelomično i Dalibor Brozović, osim epizode dok je bio ravnatelj Leksa, te književni povjesničar Miroslav Šicel i t.d.

Lijepa je i školski sročena pohvala profesoru Krunoslavu Pranjiću, ali i bitna za Viskovićev daljnji književnokritičarski rad. Naime, prikazujući svoj ispit kod Pranjića, u bitnim je crtama obrazložio i podlogu svoga kritičarskoga rada. Iza gramatičke raščlambe teksta, slijedi stilistička analiza, a s vremenom će se razvijati i prikazi narativnih strategija.

Stanovitom teorijskom svježinom i zahvatima u pripovjedačke postupke, Visković će nedvojbeno pripomoći afirmaciji hrvatskih fantastičara ili onog njihova dijela koje nazivaju borgesovcima.

Pišući o tom dijelu svoga rada, uz ino, imao je potrebu, premda to nije nepoznato, istaknuti kako je srpski

književnik Milorad Pavić po ocu etnički Hrvat.

Objektivnijoj kritici posebno škodi kritičarov osobni animozitet prema auktoru, jer se onda obično zamrača analitičko oko pa se dio literarno vrijednoga ne će ili ne želi vidjeti. Ne ulazim ovdje u bit sukoba između Viskovića i Milana Ivkošića, a radi se o pogledima na književnost borgesovaca, Visković je, kako piše, svoj pogled s Ivkošićevim usporedio kao profesorsko dociranje neukom „seljačiću”.

On često, bar u ovim zapisima, vrijednost teksta mjeri i količinom recepcije, no svoje tekstove po recepciji, a posebno stilskoj razini teško može uspoređivati s Ivkošićevim, koji su čitljivi, pitki, a misaono-logičkim poigravanjem i rečenično sjajno konstruirani.

Taj „seljačić” Ivkošić je na temelju ukorijenjenosti u vlastitu zemlju oplemenio misaonom i literarnom vrijednošću hrvatsko novinarstvo, a ispisujući sve donedavno svoje Tjedne preglede, uzdigao do univerzalnog svoje i vrijednosti vlastite svoje zemlje.

Nasuprot tomu, Visković je cijelo vrijeme fasciniran nečim izvan sebe velikim – gradom, osobama, značajevima i t.d., što, bez obzira na profesorski status, na duševnoj razini pokazuje stanoviti provincijalni kompleks.

Uostalom, koliko god Visković pokušavao pobjeći od sebe, Zagorana i Hercegovaca, njegov mentalni sklop, unatoč ideološkoj protimbi, funkcionira gotovo istovjetno kao i kod njegovih kamenjarskih ideoloških protivnika. Svjedoči to često u ovim zapisima njegova spontana iskrenost ili bar pokušaji da takav bude, tankočutni prijateljski odnos prema bliskim mu ljudima, rodbini pa i zavičaju.

Znatan dio svojih zapisa posvetio je manje važnim ili nevažnim pojavama hrvatske književnosti – Igoru Mandiću i Mani Gotovac. Možda su oni i imali određeno zabavlačko-estravno značenje, no tako znatan prostor dug je prijateljima pa se on može razumjeti. Njihova su politička stajališta manje važna, ionako su poznata hrvatskoj javnosti, ali je Visković pišući o njima, svoj odnos pretočio u cijeli niz dobro i toplo ispriповijedanih priča.

Neki su čitatelji vjerojatno očekivali da će od Viskovića štošta doznati o raskolu u Društvu hrvatskih književnika, odlasku jedne njegove frakcije, koja će nešto kasnije utemeljiti vlastitu književničku udrugu – Hrvatsko društvo pisaca.

Visković se žali na ono što se danas naziva „govorom mržnje”, a radi se tek o tom da su jedan ili dvojica govornika na Skupštini DHK postavili pitanje uređivačke politike u časopisima Društva, a u njima je, piše Visković, on kao urednik objavljivao i filološko-političke tekstove njemačke slavistice Snježane Kordić, koji se, unatoč vremenskom razmaku od dvaju stoljeća, nisu bitno razlikovali od Vukovih književnojezičnih stajališta.

Nezadovoljni takvom politikom, a valjda i odgovorima, znajući kako je krvavo tijekom 20. stoljeća realizirana Vukova velikosrpska ideja preko jezika, protivnici takve uređivačke politike smatrali su kako je uređivanje časopisa rezultat političkih stajališta srpskih zetova i onih u uredništvu s nehrvatskim prezimenima.

Nije ugodno slušati takve argumente, nu ono što Visković smatra smrtnim grijehom svojih kritičara, ne vidi pak kod sebe. Naime, upravo će u ovim zapisima i sam naglašavati kako

je Crnogorac Milorad Nikčević muž poznate Večernjakove novinarkе i katoličke intelektualke Sanje Nikčević. Osim toga, iskoristit će ili pak staviti u usta Mani Gotovac kako ju Sanjin utjecaj iritira u Društvu kazališnih kritičara i teatrologa pa se zato mora zaustaviti njezino divljanje (str. 173).

Što je pak sve izgovarano na Skupštinama, pa se DHK ipak nije raspao, no Visković navodi kako je u ustrojavanju i vođenju novoga društva te u uređivanju novih časopisa imao određene financijske potpore Soroseva Otvorenog društva, nekih veleposlanstava EUa, a posebice veleposlanstava skandinavskih zemalja, koje su navodno podupirale integraciju kulturnoga prostora država izišlih iz Jugoslavije. Sve to, kao i istodobno razbijanje Udruženja pisaca Srbije, svjedoči, nu ne mora biti i istina, da je sukob u DHK samo iskorišten kako bi se razbio književni monopol i formiralo novo društvo s određenom političkom misijom. Što se na kraju i dogodilo!

U zapisima o Tonku Maroeviću, Nikoli Batušiću i Nedjeljku Fabriju doznajemo ne samo za Tonkovu skromnost nego i za njegove pokušaje da se u Republici ne objavljuju tekstovi Snježane Kordić te njihovu zajedničkom radu na Enciklopediji hrvatske književnosti. Osim toplo predstavljenih prijateljskih odnosa doznajemo i za Viskovićeve kritičke prigovore Fabrijevu romanu „Smrt Vronskoga”. Naime, pokušao ga je odgovoriti od objavljivanja tog romana jer se nasuprot Fabrijevu crtanju dobrih i loših momaka u fiktivnu djelu, u stvarnosti dobri i loši, ocijenio je Visković, još ne mogu dobro razlikovati.

Na stranu književna razradba likova, nakon Vukovara i Ovčare, cijelom

je svijetu bilo jasno tko su agresori, a tko žrtve pa je taj svijet, obično škrt u primanju novih država u svoju zajednicu, ubrzo hrvatsku državu međunarodno priznao.

To nesnalaženje, nedostatak razumijevanja ili štogod bilo drugo, Visković je pokazao i na svojim beogradskim tribinama na kojima je nastupao početkom devedesetih godina. Naime, kad su ga tamo iz publike počeli prozivati da je ustaša, on se, ne razumjeviši poruku, branio kako su se njegovi predci uvijek borili protiv ustaša.

Iz druženja i prijateljevanja sa Slobodanom Šnajderom, osim preuveličavanja vrijednosti njegovih dramskih djela, vjerojatno i zato što je uglavnom napadao hrvatski „nacionalizam”, iz zapisa je vrijedno izdvojiti slučaj izbora ravnatelja riječkoga HNK. Prije nego što je trebao biti imenovan, Šnajder je objavio tekst u Novom listu, u kojem napao kardinala Alojzija Stepinca. Na to ga je, piše Visković, upravo on upozorio kako nema u Hrvatskoj vlasti kod koje može proći kritičko pisanje o Stepincu. Onaj tko iznese bilo kakve zamjerke, ne može proći na javnoj sceni, piše Visković.

Ne znam zašto Viskoviću smeta Stepinac? Nu, Šnajderovu odbojnost prema Stepincu možda je trebalo potražiti u kardinalovoj antirasnoj propovijedi 1942., na koju je bio posebno bijesan nacistički Führer.

Koliko su bliska dva socijalizma – nationalsocijalizam i svjetski socijalizam, dobro može posvjedočiti i slučaj njemačkoga nobelovca Güntera Grassa, koji se nakon pada Berlina 1945. iz Hitlerjugenda „limenim bubnjem” samo dokoturao u novu socijalističku mladež.

Nerazmjerna je i književna lauda Slavenki Drakulić s obzirom na vrijednost njezina djela. U sklopu europskih feminističkih lobija dobivala je medijski prostor, koji je uglavnom koristila za promicanje svojih političkih stajališta, a koja su nerijetko bila usklađena i sa stajalištima politika tih lobističkih skupina.

Unatoč turbulentnom vremenu, iz ovih zapisa ne ćemo ništa bitnije doznati o vremenu, prostoru pa ni njegovim reprezentativnim ličnostima. S druge pak strane Viskovićeви memoari pisani su doista odnjegovanim stilom, vještinom darovita pripovjedača i s prijateljskim razumijevanjem prema ljudima o kojima piše, nu nažalost oni ne donose bitnijih podataka ni iz kulturnoga niti iz političkog života za gotovo pedesetogodišnjeg razdoblja o kojem piše.

Kad je riječ o tekstu, treba reći da je on pisan iskreno, dapače, dobrim je dijelom vrlo uvjerljiv, što i jest jedna od književnih vrlina, a s druge strane pokazuje auktorovu iskrenost ili bar želju da bude iskren. Bez obzira koliko se čitatelj slagao ili ne slagao s njegovim stajalištima.

OSVRTI I PRIKAZI

Vrlo značajan novoštokavski ikavski rječnik

Ivan Magaš

RJEČNIK MJESTA PRIDRAGE

ZVONKO BABIĆ

OGRANAK MATICE HRVATSKE U ZADRU

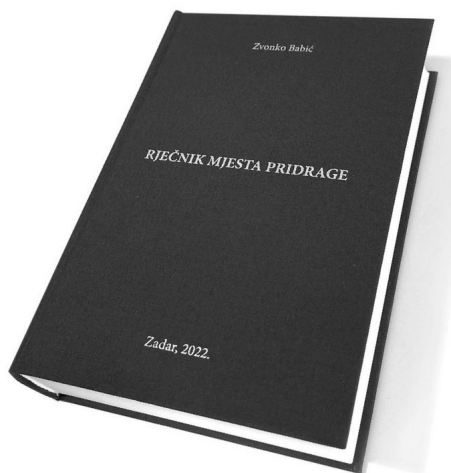
ZADAR, 2022.

Svima je poznato da je razvoj programā za pisanje omogućio svakom zainteresiranom zaljubljeniku u neki lokalni govor, bio on profesionalac ili amater, da svoje znanje sabere i potom ga podijeli s javnosti. Prva dva desetljeća 21. stoljeća donijela su nam tako niz izvrsnih ostvarenja i u čakavskoj, i u kajkavskoj, i u štokavskoj dijalekatnoj leksikografiji, a izgleda da će i u trećem desetljeću biti pravih jezikoslovnih uspjeha. Štokavska leksikografija širega zadarskog područja upravo je u posljednjih desetak godina istinski zaživjela, pa smo nakon Maštrovićeva ninskog rječnika iz 1950-ih i duga čekanja dobili niz novih ostvarenja. Spomenut ću tako da su svoje rječnike dobila sela Jasenice, Popovići i Radošinovac, a bilo je i drugih. Najnovije nam ostvarenje stiže iz Ogranka Matice hrvatske u Zadru, a to je *Rječnik mjesta Pridrage* Zvonka Babića. Nesumnjivo je to veliko djelo, ne samo svojim opsegom već i kvalitetnim sadržajem koji nimalo ne zaostaje za standardima koje su postavili najbolji hrvatski dijalekatni rječnici. Štoviše, ovaj rječnik tē standarde u nekim svojim aspektima dobrim dijelom premašuje.

Sām početak pisanja rječnika bio je za autora Zvonka Babića težak. Imao je ideju o tome što će u rječnik svojega

sela uvrstiti, ali nije dobro znao kako tu ideju oblikovati. Prve popise riječi objavljivao je u *Pridraškom glasniku* od godine 2008./2009. do godine 2013./2014., ali tim je početnim pokušajima trebalo dosta izmjene i nadgradnje da bi se dobile konture današnjeg rječnika. Autor u tim počecima nije dobro vladao ni oblikovanjem rječničkih članaka ni novoštokavskom akcentuacijom, ali želja da sebi i svojim Pridražanima podari pravo jezikoslovno djelo bila je u njemu nemjerljiva. Umjesto odustajanja, autor je odabrao učenje i vježbanje, pa je u sedmom desetljeću života sâm proučavao jezikoslovnu literaturu, posebno gramatike i rječnike, kako bi stvorio rječnik kojim će se generacije Pridražana moći ponositi. Zvonko Babić po tome bi mogao biti uzor svim budućim autorima dijalekatnih rječnika, ali i svakom čovjeku koji na prvi znak neuspjeha odustaje od svojih snova.

Rječnik mjesta Pridrage broji više od 950 stranica, od čega na sam rječnički dio odlazi čak 929 stranica. Tu je još uvodni tekst o povijesti Pridrage, za-

tim jezgrovit prikaz glavnih obilježja pridraškoga govora, literatura te popis kratica i simbola, a na kraju i kratak autorov životopis i zahvale. Recenzenti su Ivan Magaš i Josip Lisac, stručni suradnik je Božidar Šimunić, lektor je Filip Matijević, a računalnu pripremu odradili su Meri Lozić i Jakov Vežić. Rječnički članci zaista su bogati. Svaka je natuknica naglašena, a naglašena su i sva oprimjerenja. Ogroman bi to bio posao za svakoga, a treba istaknuti da ga je Zvonko Babić odradio onako kako bi ga odradili najcjedeniji stručnjaci. Imajmo pritom na umu da je autor akcentuacijom ovladao sâm, a nešto je o tome i napisao u uvodnom prikazu obilježja govora. Posebne pohvale autoru idu i zato što nije ispravno naglasio samo kanonski oblik svake zabilježene riječi nego i sve ostale oblike u kojima se ta riječ može nalaziti. To je velik i značajan posao kojim se može podičiti tek manji broj autora hrvatskih dijalekatnih rječnika.

Navest ću još neke posebnosti ovog djela:

- pri bilježenju riječi autor je vodio računa i o frazemima u kojima se one nalaze pa bi se iz ovoga rječnika mogao slobodno izdvojiti i potom ukoričiti pravi dijalekatni frazeološki rječnik;
- u rječniku se nalazi niz toponima, etnika i ktetika relevantnih za Pridragu i njezine stanovnike;
- uz manje poznate nazive za biljke i životinje naveden je njihov latinski naziv;
- zapisan je čitav niz nepromjenjivih riječi (čestica, uzvika, veznika) koje autorima dijalekatnih rječnika znaju promaknuti kao nešto „neopipljivo”;

- oblici koji se mogu dvojako naglasiti tako su i obrađeni (npr. **prískok/prískōk**, s pripadajućim paradigmatiskim oblicima);
- raznovrsnim odrednicama autor je obogatio natuknice i približio ih čitateljima rječnika;
- autor ne bježi od vulgarizama, već ih primjereno obrađuje;
- istančan je autorov osjećaj za višeznačnost pojedinih riječi – primjerice, *sūtra pril.* 1. dan nakon današnjega; 2. općenito vrijeme koje slijedi;
- i na kraju ono što je možda i najvažnije: zbirka riječi sasvim je autentična i čitatelj ni u jednom trenutku neće steći dojam da su riječi svrstane u rječnik tek da bi se povećao njegov opseg.

S druge strane, nedostaci i nedosljednosti u rječniku trebaju se sagledati više kao plod autorove želje da što prije dovrši djelo negoli kao posljedica njegova neznanja. Iskusan čitatelj sam će prepoznati manje pogreške i lako ih otkloniti.

Sve u svemu, *Rječnik mjesta Pridrage* djelo je velike vrijednosti i dokaz da se trudom i predanošću uvijek može napraviti mnogo, čak i ako je početak težak. Zvonku Babiću treba čestitati na objavljivanju rječnika koji će hrvatskoj dijalektologiji biti od velike koristi.

OSVRTI I PRIKAZI

Jedinstven protagonist

Martina Petranović

Ivo GREGUREVIĆ

BORIS SENKER, DANIEL RAFAELIĆ,
LADA MARTINAC KRALI, NADA KOTURIĆ
PR. VEDRAN MLIKOTA

ŠKOLSKA KNJIGA

ZAGREB, 2022.

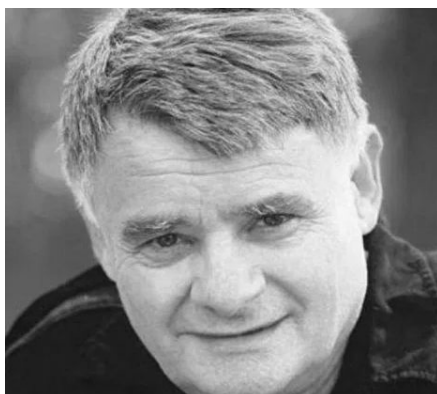
Netjak, Krele, Đuka, Čaruga ili jednom riječju – Ivo

Netjak, Krele, Đuka, Čaruga... gotovo bih sa sigurnošću mogla tvrditi da takoreći svatko od nas ima neku svoju omiljenu ulogu, ako ne i top-listu omiljenih uloga Ive Gregurevića, bez obzira na to je li riječ o njegovim kazališnim, filmskim ili televizijskim ostvarenjima, ali i radiodramskim projektima – jer igrao je i u njima, nanizavši u svojoj plodnoj i razgranatoj glumačkoj karijeri oko dvije stotine raznovrsnih, no redom uvjerljivih i upečatljivih glumačkih interpretacija šarolikoga dijapazona likova. Nerijetko su to bili negativci, kriminalci, nasilnici i zlostavljači, ljudi na rubu zakona ili mutne prošlosti, buntovnici s razlogom i bez njega i (auto)destruktivci po kojima je u kolektivnoj gledateljskoj memoriji Gregurević nekako ostao i najživlje upamćen, premda je u više glumačkih nastupa pokazivao i istančan i profinjen smisao za humor i uvjerljivost u tumačenju i gotovo empatičnom iznošenju sudbine tzv. maloga čovjeka uhvaćenog u kovitlac velikih povijesnih događanja. Sam Gregurević više je puta napomenuo kako bi volio da ga se pamti ponajprije po njegovim ulo-

gama, a zahvaljujući nakladničkoj kući Školska knjiga i u prvome redu naporima njegova dugogodišnjeg kolege i prijatelja, glumca Vedrana Mlikote, kao i urednice u Školskoj knjizi, Miroslove Vučić, Gregurević je još korak bliže svome cilju te su njegove uloge sada pomno i pregledno pobrojane, ispisane i/ili interpretirane u tekstualno sadržajnoj i obuhvatnoj, a likovno raskošno opremljenoj i bogato ilustriranoj monografiji jednostavno nazvanoj glumčevim imenom i prezimenom – *Ivo Gregurević*. Monografija o jednom od najmarkantnijih hrvatskih glumaca djelatnih u posljednjih pola stoljeća hrvatskoga kazališnoga i filmskoga života, objavljena je u kolovozu 2022. godine, tri godine nakon Gregurevićeva neočekivana i iznenadna odlaska, i tri godine nakon što je Vedran Mlikota tik pred smrt bliskome prijatelju, i ne sluteći da je to bio njihov posljednji susret, obećao monografski prikaz njegova stvaralačkog rada.

Zadano obećanje Mlikota je ispunio s velikim angažmanom i širokom gestom, uključivši u projekt objavljivanja monografije koja se proteže na četiri stotine stranica velikoga formata nemali broj suradnika. Pored spomenutoga uredničkog dvojca koji je bio kogač zamašnjak cijeloga projekta i njegove provedbe i finalizacije, u nastajanju su monografije o Ivi Gregureviću stoga važnu ulogu odigrali ponajprije autori tekstova posvećenih različitim segmentima Gregurevićeva stvaralaštva: Boris Senker koji piše o Gregurevićevu kazališnom djelovanju, Danijel Rafaelić koji analizira Gregurevićeve filmske uloge, Lada Martinac Kralj koja se bavi radiodramskim nastupima Ive Gregurevića i Nada Koturić koja bilježi Gregurevićev udjel

u utemeljenju i razvoju festivala Dani hrvatskoga filma u Orašju. Njima valja pribrojiti i četrdesetak imenovanih i potpisanih prijatelja i/ili suradnika Ive Gregurevića koji su se u rubrici Sjećanja u različitim žanrovima i registrima, od pjesme preko crtice i anegdote do eseja, osvrnuli na lik i djelo Ive Gregurevića, a valja uzeti u obzir i mnogo onih neimenovanih kolega koji su nekim drugim prilogom, fotografijom, sugestijom ili smjernicom pridonijeli sadržajnom i vizualnome bogatstvu knjige. Osim autorskih tekstova o različitim rukavcima Gregurevićeva umjetničkoga rada te popisa njegovih uloga u kazalištu, na filmu i televiziji te na radiju, knjiga obuhvaća i više od pet stotina likovnih priloga, što fotografija iz kazališnih predstava, što kadrova iz filmskih i televizijskih ostvarenja, što prizora iz privatnoga albuma Ive Gregurevića, koji upotpunjuju tekstove i stupaju u dijalog s njima, ali i živo svjedoče o glumačkim dosegima i metamorfozama Ive Gregurevića. Među njima je za naslovnicu izdanja odabrana upravo fotografija iz uloge koja je Gregurevića ipak najdublje obilježila, i privatno i u recepciji gledatelja i kritike

Ivo Gregurević

– uloga „slavonskoga Robina Hooda”, Jovana Stanisavljevića zvanog Čaruga, u istoimenome filmu Rajka Grlića. Dodana vrijednost knjige – a rekla bih i prilično jedinstven potez u dosadašnjim hrvatskim izdanjima srodnoga tipa – jest i mogućnost skeniranja nekoliko QR kodova i gledanja isječaka iz predstava, filmova i intervjua Ive Gregurevića, od primjerice predstave *Đuka Begović* koja je i u kazališnome i u životnome pogledu također snažno i nedvosmisleno obilježila lik i djelo Ive Gregurevića, preko bravuroznih i nezaboravnih filmskih nastupa Ive Gregurevića kao što je lajanje na žarulju u *Kiklopu* odnosno jedan od brojnih upečatljivih prizora iz filma *Čaruga* do razgovora s Robertom Knjazom u popularnoj emisiji *Svlačionica* iz koje je za monografiju prigodno odabran isječak s Gregurevićevom lapidarnom izjavom da ništa drugo osim glume ne zna raditi i da se ničim drugim osim glumom ne bi ni želio ni znao baviti.

Upravo je ideja nepatvorenoga glumačkog bivanja na sceni i pred kamerom, glume bez glume i percepcije Ive Gregurevića kao „rođenoga glumca” jedna od provodnih niti i knjige u cjelini i velikoga broja pojedinačnih tekstova u njoj. Već u uvodnome poglavlju knjige, naslovljenome „Rođen za glumu”, pišući o kazališnim ulogama Ive Gregurevića Boris Senker razmatra tezu o Gregureviću kao rođenome glumcu koji ima *ono nešto* što ga čini scenski uvjerljivim bez obzira na to koju od posve oprečnih uloga u kakvima je nerijetko nastupao na kazališnim daskama u tom trenutku igra. U iscrpnom i studioznome tekstu, raščlanjenom prema Gregurevićevim nastupima u, ugrubo rečeno, klasičnom ili suvremenom, domaćem i stranom, re-

pertoaru, Boris Senker prednost dajeko daje Gregurevićevoj životnoj ulozi Đuke Begovića, koju je ovaj „baštini” od svoga cijenjenog prethodnika i uzora Fabijana Šovagovića i koju je igrao i na prijamnom i na završnom ispitu na Akademiji dramske umjetnosti, a potom i diljem Hrvatske pa i svijeta u više stotina puta izvedenoj istoimenoj monodrami. S jednakom pomnjom Boris Senker pristupa i analizi Gregurevićevih kazališnih nastupa na pozornici Gregurevićeve matične kuće, zagrebačkoga Hrvatskog narodnog kazališta, u kojem je realizirao zapažene kazališne uloge kao što su naslovna uloga u Molièreovu *Tartuffeu*, Corneilleov *Matamore (Iluzija)*, Pirandellov *Rico Verri (Večeras se improvizira)*, Shakespeareov *Tersit (Troilo i Kresida)* ili pak nekolicina Brešanovih likova, no ne zaboravlja ni kazališne uloge Ive Gregurevića u drugim teatrima, kao što je konceptualno i glumački atipično zamišljen i odigran Hamlet na dubrovačkome Lovrijencu, napravljen po mjeri mađarskoga redatelja Lászlóa Babarczyja ili Gogoljev Hljestakov u Kerempuhovoj inačici *Revizora* u režiji Paola Magellija. Senker će k tome istaknuti i nešto što je karakteristično za cjelokupnu glumačku karijeru Ive Gregurevića, bez obzira na to o kojem se umjetničkom mediju njegova djelovanja radilo, a to je Gregurevićevo podrivanje uvriježene podjele na tzv. glavne i sporedne uloge i njegovo umijeće da se nametne čak i onim najmanjim ili nijemim te samo naoko sporednim ulogama uspijevajući im svojim tumačenjem, stavom i glumačkom razradom dati „nov sjaj i značenje”, a svakako scensku vidljivost.

Unatoč neosporno važnim kazališnim ostvarenjima, misao koja se

provlači cijelom knjigom o Gregureviću jest i poimanje Gregurevića kao „čovjeka filma” sa snažnim, prirođenim i intuitivnim razumijevanjem filmskoga medija. Daniel Rafaelić svoju je prosudbu Gregurevićeve filmske karijere sazeo u rečenici koja je ujedno i naslov poglavlja posvećena njegovu filmskome opusu, a glasi „Nevjerojatna uvjerljivost resi baš sve Ivine uloge”, upotpunivši je tezom da je Ivo Gregurević na određeni način postao i „standard i domet” hrvatskoga filma, pa i nosivi stup ako ne i simbol (mlade) hrvatske kinematografije novijega doba, nakon *Čaruge* i državnoga osamostaljenja Hrvatske, ne izostavljajući ipak pritom ni Gregurevićeve televizijske i filmske uspjehe ostvarene unutar širega rastera starije (jugoslavenske) kinematografije. Od debitantskih uloga u filmovima *Ne nagingi se van* Bogdana Žižića i *Mećava* Antuna Vrdoljaka realiziranih za vrijeme studija glume na Akademiji dramske umjetnosti krajem sedamdesetih godina prošloga stoljeća pa sve do smrti, Ivo Gregurević nanižao je zavidan broj gotovo uvijek „odličnih ili izvrsnih”, kako stoji u knjizi, nikad samo „dobrih ili prosječnih”, filmskih i televizijskih uloga, posebice briljirajući u interpretacijama junaka na rubu reda koji su ga zaokupljali još od najranije dobi i prvih glumačkih pokušaja stvaranja filmova u sklopu dječake igre i prostora djetinjstva.

Naime, kako saznajemo iz rubrike Sjećanja, upravo je na livadama rodno-ga kraja (Donja Mahala, Orašje) Ivo Gregurević, nadahnut filmskim projekcijama vesterna, odigrao svoje prve glumačke role, a potom se svojem rodnom kraju i svojim prijateljima/filmskim partnerima iz djetinjstva rado i s ljubavlju vraćao cijeli život. Dapače,

potaknut željom da pomogne ratom razorenom zavičaju, Ivo Gregurević zarana je došao na zamisao o pokretanju filmskoga festivala u rodnome Orašju, a zamisao je postupno prerasla u manifestaciju Dani hrvatskoga filma koja je nedavno proslavila i svoju dvadeset i petu obljetnicu postojanja. O utemeljenju i razvoju festivala te o entuzijazmu i ulozi Ive Gregurevića u njegovu osmišljavanju i vođenju, kao i o festivalskome nasljeđu (osnivanje kazališne skupine, nova glumačka imena, turizam i razvoj područja...) iscrpno piše novinarka Nada Koturić u poglavlju „Filmski grad Orašje”, pridodajući Gregurevićevoj želji da ga se pamti po ulogama i želju da ga se pamti po kulturološki važnom prinosu razvoju Orašja i njegove okolice ostvarenom u pokretanju revije hrvatskoga filma izvan Hrvatske, od milja poznate i kao „mala Pula”, a nakon Gregurevićeve smrti i pod nazivom Dani hrvatskoga filma Ivo Gregurević.

Nada Koturić u svome je tekstu k tome izdvojila i možda manje poznatu ili rjeđe isticanu činjenicu da je Ivo Gregurević podupirao mlade, obilazio škole i govorio djeci i mladima o glumačkoj profesiji i filmskoj umjetnosti te potpomagao filmske projekte mladih talentiranih ljudi, privodeći nas na neki način i još jednoj provodnoj niti ove knjige, a to je misao o Ivi Gregureviću kao ne samo vrhunskome umjetniku i profesionalcu već i plemenitom čovjeku i iskrenom prijatelju uz čiji se lik veže bezbroj anegdota, dogodovština i pustolovina. Njima su dobrim dijelom posvećeni završni akcenti knjige u kojima je, kako je već i napomenuto, riječ prepuštena Gregurevićevim pomno odabranim kolegama, suradnicima i prijateljima. Svatko će

od njih pristupiti Ivi Gregureviću iz svoga kuta i osvjetliti neki segment njegova profesionalnoga rada i privatnoga života. Jedni će apostrofirati druženja i dogodovštine s Gregurevićem prisjećajući se Gregurevićeve ljubavi prema jelu, piću i „bečarenju”, drugi će se usredotočiti na njegova umjetnička djela, rad na ulozi ili iskustva profesionalne suradnje s njime, no svima im je zajednička želja da odaju priznanje i počast veličini Ive Gregurevića i kao umjetnika i kao čovjeka.

Sabirući i objedinjujući poput mozaika brojne kockice iz prebogate glumačke karijere jedne doista iznimne umjetničke osobnosti, monografija posvećena Gregurevićevu životu i djelu nedvojbeno je značajan i zamjetan pomak u (s)poznavanju i njegova umjetničkog opusa i povijesti hrvatske kazališne i filmske umjetnosti u cjelini, no istodobno je ne bi bilo dobro shvatiti samo kao zadnju riječ o Gregureviću već i kao poziv na opsežnija dubinska čitanja, analize i kontekstualizaciju Gregurevićeva životnoga djela i njegovih prinosa (nacionalnoj) kazališnoj i filmskoj kulturi. Shvatimo li znamenitu scenu orijentacije prema mahovini u Vrdoljakovu *Kiklopu* kao orijentir pomoću kojega nas je Ivo Gregurević na samo sebi svojstven način u suradnji sa svojim glumačkim partnerima poučio kako se snaći i pronaći ako se ikad zagubimo (u šumi), onda bi se možda i monografija o Ivi Gregureviću mogla shvatiti kao orijentir pomoću kojeg su nas njezini tvorci i dionici upozorili na barem jedan od modela pomoću kojega se i može i valja i treba postaviti prema jedinstvenim i zaslužnim protagonistima hrvatske (kazališne i filmske) kulture kakav je nesumnjivo bio Ivo Gregurević.

OSVRTI I PRIKAZI

Jezično blago puka zubačkoga

Domagoj Vidović

ZUBAČKI ZBOR

ILUJA VUKOTIĆ

ZUPCI TIMES

ZUPCI, 2022., 255 STR.

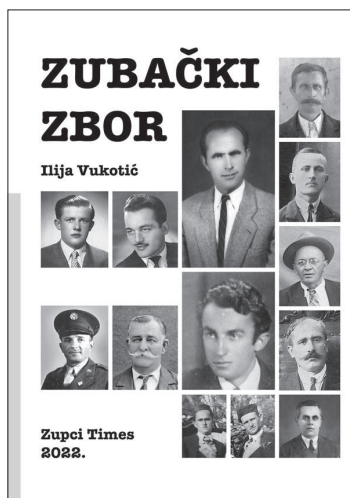
Nedavno sam u radu dragih i stručnih kolega, vrhunskih toponomastičara i romanista Vladimira Skračića i Nikole Vuletića pročitao kako dijalektologiji nedostaju sveobuhvatne leksikološke studije unatoč tome što se glasovne i oblikoslovne sustavne podudarnosti i odstupanja uglavnom utvrđuju upravo na rječničkome blagu. Ipak, kolege domeću kako se navedena praznina donekle popunjava sve većim brojem manjih ili većih rječnika različite veličine i kakvoće. Kad je riječ o istočnojadranskome prostoru, mogli bismo ustvrditi da se broj dijalektnih rječnika nakon 2000. strahovito povećao čemu je, barem kad je o Hrvatskoj riječ, pridonijela zaštita mjesnih govora kao nematerijalne kulturne baštine te ponajvećma zauzetost hrvatskih dijalektologa koji su, poglavito na zadarskome području pod budnim okom Josipa Lisca i uz potporu zadarskoga ogranka Matice hrvatske, poticali na njihovu objavu. Manji se i veći rječnici osim ukoričeno objavljuju i na mrežnim stranicama i u novinama, a njihovi autori često ostavljaju mogućnost da i drugi izvorni govornici u njih upišu riječi kojih se autori nisu mogli prisjetiti.

Okolica grada Bara u Crnoj Gori ili Svebarje, kako u posljednje vrijeme uobičajamo reći, uistinu je meka za

istraživače, a velika je sreća da je izazvalo znatnu pozornost velikih znalaca. Za barsku se jezičnu pretpovijest, nazovimo tako razdoblje prije doseobe Slavena, zanimao ugledni filolog, ponajprije romanist Žarko Muljačić nastojeći rekonstruirati rasprostiranje autohtonih dijalekata dalmatskoga jezika. Dalmatski je jezik, osim pretpovijesti, obilježio i jedan dio barske povijesti, njime su negdje do konca srednjovjekovlja govorili pojedini barski vlastelini. Za Barane je velika sreća da je jedan od najvrsnijih poznavatelja barskoga idioma toga jezika njihov sugrađanin Savo Marković te nam je zahvaljujući njemu i starijim istraživačima (a ne treba zaboraviti da se toponimijom i leksikom Bara, Crmnice i Spiča bavio, među ostalima, Petar Skok) poznato jezično postanje toponima kao što su *Spič*, *Sutorman*, *Vrsuta*, *Tomba*, *Gorak* itd. Pojedine fonološke podatke o svebarskim govorima prvi je iznio još Ivan Broz 1893. u radu *Zamjena poluglasnina u barskome govoru*. Luka Vujović u svojoj je opširnoj studiji *Mrkovički dijalekt*, koja je nastajala u vihoru Drugoga svjetskog rata, a objavljena je 1969., postavio

najviše znanstvene kriterije terenskoga istraživanja i temeljitosti tradicionalnoga dijalektološkog opisa. Unutar te opsežne studije dio je prostora posvećen posebnostima zubačkoga govora, a Vujovićev je ogledni primjer govora upravo iz Zubaca u svojoj monografiji *Srpski dijalekti* (u koju su uključeni i svi crnogorski govori) prenio Miloš Okuka objavivši naglašeni tekst *Vuk* koji je izgovorila Petrovica Vreteničić. Zupce kao važan dijalektološki punkt u svojim studijama o crnogorskome jeziku i njegovim dijalektima ističe i Adnan Čirgić. Na važnost šestanskih govora u određivanju povijesne i suvremene granice između slavenskih i albanskih govora upućivao je, pak, Mitar Pešikan. U novije se vrijeme različitim jezičnim podacima iz Svebarja bave Borislav Stojović (toponimima) i Vladimir Lukšić (sastavljač manjega rječnika naselja Brca u Spiču) te Ilija Vukotić. Potonji je knjigom *Zubački zbor*, koja sadržava osamdeset stranica rječnika zubačkoga govora s više od 5000 natuknica, Zupce upisao na hrvatski dijalektološki zemljovid kao (uz Bar, istraživanje čijega bi govora trebalo biti posebnim izazovom za romaniste) najistočniji hrvatski punkt na istočnojadranskoj obali. Pritom treba napomenuti kako su Zupci i Bar dvije najistočnije župe u Crnogorskome primorju u kojima je i danas bogoslužni jezik hrvatski.

Iliju Vukotića upoznao sam koncem 2018., negdje na koncu dvanaestogodišnjega istraživanja u istočnoj Hercegovini, kad mi se područje zanimanja polako počelo širiti na istok i kad je bilo nužno pronaći nove dijalektološke i onomastičke punktove te odabrati nove ciljeve. Dok ispitanike obično treba upustiti kako bi se dobio

neki važan jezični podatak, Ilija ih je otpočetak sam davao i nudio te je na neki način predodredio moja istraživačka usmjerenja. Tako sam se čitajući povremenik (ili, kako on kaže, katkadnik) *Zupci Times* polako upoznao sa zubačkim govorom i dobro zabavljao, a primajući stalno Ilijine upite o etimologiji pojedinih lokalizama te toponima i antroponima, u meni se polako budila znatiželja i istraživački žar. Zahvaljujući Iliji, otkrio sam kako su u zubačkome govoru sačuvani odrazi praslavenskoga glagola *věstv* ‘znati’ (usp. rus. *vest’* i slov. *vedeti*), koji su na štokavskome području isprva potvrđeni u tekstovima hrvatskih pjesnika iz Dubrovnika koncem XV. stoljeća. Za potvrdu sam se svojega mišljenja obratio kolegi Mati Kapoviću iz Odsjeka za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji je bio vidno iznenađen dometnuvši kako nema podataka o potvrđenosti odraza toga glagola u suvremenim štokavskim govorima, pogotovo ne u temeljnome značenju. Pripomenuo je i kako se u čakavskome i kajkavskome narječju navedeni glagol očuvao uglavnom u izvedenim značenjima (npr. *povedati* ‘pripovijedati’). Ujedno sam zahvaljujući knjizi koja je pred vama, došao do spoznaje da je u zubačkome govoru ušćuvana zasad jedina poznata hrvatska (možda i južnoslavenska) istovrijednica za romanizam *pršut* – *bedrica*. Neke, pak, konstrukcije kao što su *ako budem odit* i *čase to učinjet*, ovjerene i potvrđene u Zupcima, povezuju mnoge arhaične primorske govore od zapadne Istre do Bara.

Ilija Vukotić kao da je negdje čuo poziv dvojice jezikoslovaca s početka ove priče te je odvažno zakoračio točno na mjesto na kojemu je Luka

Vujović stao, u neistraženo područje leksičkoga blaga govora koji se spletom povijesnih okolnosti našao na slavensko-romansko-albanskoj tromedi, u kojemu se istodobno ogleda velika jezična starina (ponajprije slavenska i romanska), u kojemu su razvidne promjene prouzročene osvajačkim pohodima koji su nakon 1571. Svebarje skrenuli sa staze Slave na stazu Križa (otud turcizmi i albanizmi), ali i naknadni utjecaji velikih i tehnološki naprednijih naroda.

Zubački govor pripada zetsko-južnosandžačkomu dijalektu štokavskoga narječja te je leksički izrazito slojevit. U njemu su ušćuvani različiti slavenski arhaizmi, npr. *crev(l)ja* ‘cipela’, *dubrava* ‘hrastova šuma’, *lužica* ‘žlica’, *petar* ‘potkrovlje’, *sijer* ‘siv’, *vetko* ‘staro’ i *zabio* ‘pasište’, glagoli *đelat* ‘raditi, izraživati’ (usp. *djelati*), *raniti* ‘čuvati, spremiti’ (usp. *braniti*), *slimiti* ‘spustiti, skinuti’ te glagolski oblici *gredem* ‘idem’, *ijem* ‘jedem’ i *vijem* ‘znam’ (navedeni su glagoli i glagolski oblici prezenta potvrđeni u djelima hrvatskih dubrovačkih književnika). Ujedno su ušćuvane slavenske riječi koje su u hrvatskome standardnom jeziku i mnogim govorima uglavnom zamijenjene posuđenicama, npr. *cijen* ‘jeftin’, *klinac* ‘čavao’, *lupež* ‘lopov’ i špag ‘džep’. Apelativ *cklo* ‘staklo’ svojstven je dubrovačkome području i Boku kotorskoj, a *brijeme* ‘vrijeme’ dubrovačkomu području te cjelokupnoj današnjoj Crnoj Gori. Oba su apelativa ujedno obilno potvrđena u djelima starije hrvatske književnosti. U mjesnim su govorima potvrđeni apelativi *juva* i *kruk* (G. jd. *kruka*), mjesni odrazi apelativa *juha* i *kruh* kojima se hrvatski govori u primorskim dijelovima Crne Gore od Herceg-Novoga do Bara razlikuju od

crnogorskih i srpskih. Među arhaične crte mjesnih govora ubraja se i čuvanje skupa -čr- (npr. *črv*, *učrvljat*) zabilježeno među katolicima u Svebarju te u većinski muslimanskim Tuđemilima (koji su nekoć bili katolički) i Mikulicima (Mikulići su nekoć bili pravoslavni). Da je riječ o arhaičnoj crti i hrvatskih i crnogorskih govora, pokazuje lik *črevlja* zabilježen u nedalekoj Crmnici. Apelativi *kljjecer* 'cvrčak' i *račest* 'rajsko veselje', prilog *ge* 'gdje, kuda' i pridjev *sreknji* 'sretni' svojstveni su, pak, crnogorskim govorima, apelativ *petar* 'potkrovlje' zabilježen je u Boki kotorskoj i ostatku Crne Gore, a *zajc* 'zec' isključivo u crnogorske priobalju od Boke kotorske do Bara. Nazivi domaćih životinja *gurić* 'prase' i *opca* 'ovca' zabilježeni su osim u Zupcima još na Kosovu, a *lajno* 'kravlji izmet' u Istri. Dok je lik *ramo* 'rame' osim u zubačkome govoru obilno potvrđen u starijim hrvatskim književnim djelima i u hercegovačkim štokavskim likovima, lik se *orlo* 'orao' ne navodi u temeljnoj dijalektološkoj literaturi.

U zubačkome su govoru okamenjeni i različiti dalmatoromanski jezični tragovi. Uz dalmatoromanske prežitke koji su se odrazili diljem jadranske obale i njezina zaobalja (npr. *klačina* 'vapnenica', *mareč* 'ožujak', *murva* 'dud', *peča* 'veliki komad', *polaća* 'pomoćna zgrada', *praska* 'breskva', *pule* 'mlado magare', *skrinja* 'škrinja', *stranj* 'konoba, podrum'), nahodimo i neke osobite za južnojadransko područje (npr. *dikela* 'vrsta poljodjelskoga oruđa', *kača* 'zidarska žlica', *kimak* 'stjenica, uš', *morac* 'mažurana', *mrčela* 'mrča', *pipun* 'dinja', *Rusalje* 'Duhovi'), neke dosad zabilježene uglavnom na bokeljskome, paštrovičkome, crmničkom i barskome području (npr. *bistijernja*

'zdenac', *stanbor* 'zid oko kuće') te neke prostorno ograničene isključivo na Svebarje (npr. *čarma* 'kosi neozidani dio vrta'). Likovi *antiperka* 'marelica', *krblo* 'bačva za hlađenje vode pri pečenju rakije', *kumin* 'ognjište', *panjaga* 'otvor u zidu' i *putijera* 'čaša' dosad su zabilježeni isključivo u Zupcima, ali su izrazno slični apelativi zabilježeni i u svebarskome okružju (*natiperka*, *krb(lj)a*, *komin*, *panjega*, *putijer*). Lik je *žmulj* 'čaša' osim u Zupcima zabilježen samo u Lici, a dalmatoromanizam *ki-ljan* 'kamen međaš' potvrđen je dosad isključivo u Crnoj Gori. Vjerojatno je dalmatoromanskoga postanja i apelativ *čomiga* 'kvruga', koji Petar Skok bilježi u nedalekoj Budvi, a možda i *buol* 'rupa u tlu za odvod vode' (možda prema *b(uv)ol* < *vallicum*).

Od adstratnih su slojeva očekivano najzastupljeniji mlađi romanski (uglavnom mletački) i turski. Iz mletačkoga sloja izdvajam odraz apelativa *tenda*, kojim se označuje odrina, te *srdela*, koji, osim vrste ribe, označuje i vrstu cvijeća. Osim mletacizama mlađemu romanskom sloju pripadaju moguću vlaški prežitci poput stočarskoga naziva *cingara* 'zvonce na stoci'. Od apelativa koji pripadaju turskomu sloju izdvaja se građevinski naziv *kaldirma* kojim se označuje terasu. Albanskomu sloju pripadaju riječi kao što su *domatija* 'rajčica', *kolomboć* 'kukuruz', *ljunga* 'čir', *nuno* 'kum', *portokal* 'naranča', *specija* 'paprika', *telj* 'žica' i *turin* 'njuška', a u mjesnome govoru nahode se i prežitci mađarskoga i njemačkoga jezičnog sloja, koji su uglavnom odrazom austrijske uprave u obližnjemu Spiču.

Osim rječnika *Zubački zbor* donosi i mjesne uzrečice, biljne i životinjske nazive, antroponime (u Zupcima je zadržan stari način imenovanja u kojemu

se iznose osobna imena predaka, npr. *Marko Ilija Marka Ilije Iva Đurova Ivov*, koji je nadomještao manjak pisanih vrela u stara vremena), više od 400 toponima (iz bogate toponimijske građe izdvajaju se toponimi tvoreni dalmatoromanskim pridjevom *sut-* 'svet', npr. *Mala suta, Sutorman, Vrsuta*), tekstove na mjesnome govoru, običajne, vjerske, povijesne i etnografske podatke te bi se morao pronaći na policama stručnjaka iz različitih znanstvenih područja. Svojim sadržajem i opsegom ova knjiga ponajvećma podsjeća na publikaciju Melite Bego-Urban *Da se ne zaboravi: riječi, pojmovi i uzrečice* (2003.) u kojoj je na 162 stranice iznesena ponajprije rječnička građa Župe dubrovačke. Ipak, treba naglasiti da je Ilija imao nešto teži zadatak zbog manjka pisanih vrela ne samo iz daleke prošlosti nego i iz suvremenoga razdoblja, zbog znatno manjega broja kvalificiranih ispitanika te znatno slabije razvijene dijalektne leksikografije u Crnoj Gori od one u Hrvatskoj. O relevantnosti podataka koje je prikupio dostatno govori već iskazani interes dijalektologa (posebice štokavologa) za iznimno zanimljivu arhaičnu leksičku građu koju je prikupio.

Na koncu Iliji Vukotiću možemo poželjeti da se ne zaustavi na dosad prikupljenoj građi, nego da poput Melite Bego-Urban nastavi marljivo prikupljati *blago jezika slovinskoga* (čija je knjiga *Škrinja uspomena: dubrovački jezični pabirci*, svojevrsan nastavak gore spomenute knjige *Da se ne zaboravi*, narasla na čak 427 stranica) jer iznesena građa najistočnijega hrvatskoga govora na istočnojadranskoj obali nuka na temeljitu dijalektološku obradbu u čemu mu hrvatski dijalektolozi već pomažu i još mu moraju pomoći.

OSVRTI I PRIKAZI

Klasična ljepota i suvremenost

Kristina Silaj

DOK OBLACI PROLAZE

SUVREMENA KUBANSKA POEZIJA

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

ZAGREB, 2020.

Antologija suvremenog kubanskog pjesništva *Dok oblaci prolaze* prema predgovoru antologije obuhvaća samo dio suvremenog kubanskog pjesništva te obuhvaća pjesnike raznih tendencija i dobi. U cijelosti gledano iznenađuje dubinom misli i osjećaja te posebnošću izraza koji je ponekad emocionalno temperamentan, ali gdje gdje refleksivan u tolikoj mjeri da evocira na filozofski poetski diskurs. Od mašte do realizma, od šale do istine i grubosti života ova antologija kubanskog pjesništva mnogim čitateljima otkriva književno blago lirike Kube i svu ozbiljnost poezije nama uistinu egzotične i zanimljive zemlje. Antologija obuhvaća dvadeset i dvoje pjesnika i pjesnikinja te će biti kratko interpretirani po redu kako su uvršteni u antologiju.

Alberto Marrero Fernández

Pjesnik je refleksivan, gotovo aristokratski i ekstravagantan te u pjesmama razmišlja o životu.

Njegova lirika prepuna je detalja iz običnog života od ljubavi i seksualnosti do svakodnevice gdje razmišlja o sudbinama običnih ljudi i njihovim životima (ako takvi životi postoje) do postupaka u međuljudskim odnosima te mudrosti koju je stekao življenjem. Ovaj kubanski pjesnik kao lirski su-

bjekt progovara s velike distance i uzvisine izražavajući kompleksnost života.

*„...Ipak, najgore će se dogoditi
onoga dana kad prestanemo
vjerovati da život možemo sanjati,
premda ništa (ili jako malo toga) na
kraju ispadne onako
Kako je bilo u snu.”*

(*Litanija*)

Alex Pausides (1950.)

Pausides kao pjesnik javlja se pomalo proročanski s nizom detalja iz grčke mitologije. Neobičan, ekscentričan pjesnik stoji na rubu prekrasnih mora i oceana koji okružuju Kubu, a pjesnik more i ljepotu ne vidi jer je njegov lirski subjekt u raskrhanom, konfuznom stanju zbog opterećenosti sudbinom svakog čovjeka. Kada bi se pjesnik više okrenuo prirodi, osjetili bismo utjecaj američkog pjesnika Walta Whitmana, ali ipak zbog različitih motiva od kojih su mnogi izvan zone prirode i bez svjetsnog vizionarstva i liderstva, Pausides nije njegov epigon.

*„...čovjek nosi put u svojim nogama
a ne na crti što se gubi iza njegovih
leđa...”*

(*III. Pohvala utopiji*)

Amelia Biart Alfonso (1969.)

Među ostalim zvanjima pjesnikinja je kemijske struke i prirode doživljavanja tako da je kod nje doživljaj stvarnosti razlomljen kao kod dijela suvremenih pjesnika, međutim kod nje je stvarnost poput atoma u potpunim detaljima. Nagle, isprekidane i jake emocije poput udaraca života, ljubavi i događaja prepletene su poučnim mi-

slima o životu. Dramatičnost njezinih doživljaja prava je lirski pustolovina.

*„...Zbog čega djeca polaganom
zaboravljaju maštu
što kruži,
što se okreće po papiru
i ubijena pada na pod?...”*

Caridad Atencio (1963.)

Pjesnikinja je originalna na neobičan način tako što dio njezinih stihova izgleda kao gatanje, a o toj temi i piše. Budući da gatanje ozbiljno shvaća kao sudbinu, možda propušta stihovima promijeniti predodređeno, strgnuti nesretnu sudbina sa srca, izaći iz magije i otvoriti se toploj svjetlosti i suncu Kube iz koje dolazi. Njezine pjesme u prozi pomalo su zbog takvih motiva mračne, gotovo noir. Međutim, indirektno progovara o doživljavanju u ljudskoj stvarnosti i upućuje na važnost slučaja i koincidencije, a ne direktno okultizma. U svojim je životnim putovima zanimljiva, ali izrazito nadrealistična te pomalo irealna, negdje onkraj stvarnosti.

*„...Otkrivaš neki glas u tvome
imenu; usred
'najosjetljivije kupke u krvi',
tajnu unutar tajne...”*

Carlos L. Zamora (1962.)

Pjesnik Zamora svojim pisanjem zaranja duboko u sjećanje, kao da mrežom u moru zaborava hvata uspomene. Mnogim motivima iz prirode, poput vode, riba, divljeg bilja, cvijeća uljepšava nepodnošljivu težinu vlastitog postojanja. Iza njegova pjesništva stoji čovjek sa životnim iskustvom koji je prije svega pretvoren u niz neobičnih stihova, njegov pjesnički „Životopis”.

„...*Podigao sam štapić i rekao: to je
moj život
te počeo brojiti svaki korak...*”

(*Itinerer*)

Elaine Vilar Madruga (1989.)

Pjesnikinja u ovom izboru antologije kroz niz silovitih misli izražava jaku političku i društvenu svijest te svijest o svijetu međuljudskih odnosa s etičkog, ali i ljubavnog stajališta. Mnoge njezine slike nisu čak ni metaforične, već su obrisi i skice teških društveno-političkih prilika i stradanja nevinih osoba. Pritom pjesnikinja ipak svojim lirskim subjektom izražava osobnu intimu i ključnu ulogu ljubavi u životu te posebno duboke vrijednosti koje su njoj važne i prema kojima živi. Zanimljivo je da često progovara u množini, što je obilježje osoba koje su svjesne grupe s kojom žive te njezin stil izražava zapravo njezinu nesebičnu pripadnost svijetu.

„...*kunem ti se ljubavi rukom
stavljenom na svetu knjigu
kunem ti se ljubavi moja
da nećeš stati na minu...*”

(*Ikebana: podrazumijeva se
da je to u biti ljubavna pjesma*)

Eloy Machado Pérez (1940.)

Ovog pjesnika zovu pjesnikom rumba jer je od mladih dana plesao rumbu. Sva igrivost i ljepota plesa kao umjetnosti za koji se kaže da kada ne bi bilo duše, ples bi bio savršena umjetnost (jer bi u tome slučaju tijelo bilo jedina potencija) – dolazi kod njega do izražaja. Međutim, osim igre i ljepote rumba, posebno ljepote i estetike plesača koji izražava strastvene i nevine osjećaje,

ovaj plesač razmišlja o moralnim vrijednostima, smislu života, međuljudskim odnosima i kao da je zbunjen činjenicom smrti. Istina je da neki virtuoзни plesači ostvare slavu i besmrtnost, budu zauvijek zapamćeni pa ih smrt ne bi trebala plašiti. Premda je njezina blizina neumitna, plesač bi trebao promatrati osunčanost Kube – igru svjetlosti i sunca i tako naslućivati vječnost, možda i postojanje nakon smrti.

„...*Rumba, rumba;
plesać koji te ne gura,
plesać koji pleše i ne padne...*”

(*Plesač koji pleše i ne padne*)

„...*Misliti da je život madrac od
pjene
isto je kao plesati neki ples
a ne znati to;...*”

(*Put*)

Gaetano Longo (1964.)

Zanimljivost je za hrvatsku književnu publiku spomen na Hrvatsku i Domovinski rat viđen očima stranca, očito novinara koji je ondje (ne znamo u pjesmi je li to Gaetano) jedva sačuvao život, ali bjelodano je javnost kroz njegovo pjesništvo razumjela da je rat u Hrvatskoj (ali i u svim zemljama pogođenim ratom) radikalna i dramatična situacija te pjesnik neprekidno ističe mir u svijetu, Hrvatskoj, Palestini, svim zemljama pogođenima ratom kao najvažniju idealnu društvenu situaciju koju žele svi obični ljudi. Drugi dio njegovih motiva tiče se prizora otmjenog društva koje je poznavao, ali ipak više cijeni humanost od otmjenosti u kojoj je sudjelovao te smatra da su obične općeljudske vrijednosti važnije od elitizma.

„...Toga sam rujanskog dana, pomalo
čudnog i groznog,
dva puta umro i ponovo oživio
kad je puška iz koje je ispucan metak
koji je hladno prošao kroz moju kosu
za nekoliko centimetara promašila
metu...”

(Koprivnica, listopad 2014. –
Bjelovar, rujan 1991.)

Ileana Mulet Batista (1952.)

Pjesnikinja koja naposljetku donosi motiviku turističke Kube te u njezinim pjesmama pronalazimo simbole koji su obilježja Kube, npr. more, kaktusi, brodovi, jarbol, brzo kupanje u moru, beskraj, plavi leptir, a neke njezine minijature ističu plodnost, trudne žene i kolijevke kao okosnicu blagoslova i stup kuće i obitelji. Dok piše slobodnim stihom bez interpunkcije, u nekim pjesmama prototip je suvremenog pjesništva.

(...kuća uspomene stare ladice
neizvjesna budućnosti
neizbježne promjene...)

(Ima hrane u pećnici)

Jesús Sama Pacheco

Pjesnik u traganju za Bogom i čudesnim, pa i čudom u pjesništvu i životu, otvara se kroz stihove drevnim tajnama, zagonetnosti i misterijima. Njegova pronicljivost zadire iza običnog života i traga dublje, dalje, negdje prema vječnosti. Misticizam u pjesništvu izražava ozbiljnost pjesnika koji umjetnički pristupa religioznosti i duhovnosti za kojom traga njegova duša.

„...Rađamo se s Bogom a ipak
Ga neprestano tražimo čitavog
života

kao bijednici bez ikakva cilja:
puni žudnje, zbunjeni,
nesvjesni
postojanja toga Boga što plovi u
našem dahu...”

(Tražeći Boga)

Juan Nicolás Padrón Barquín (1950.)

„Prostor – tajnovito vrijeme” jedina je pjesma u antologiji ovog kubanskog pjesništva bliska pjesmi u prozi, a prema svojim mislima i razmišljanjima o svijetu ima filozofske aspekte. Pjesnik razmišlja o mnogim dimenzijama: vremenu, prostoru, smislu života i zrcali se na stazama racionalnosti blizu realnosti, a daleko od sna i snolikosti. U njegovim stihovima nema puno imaginacije, a lirski je subjekt refleksivan i mudar, s jedne strane, s druge u mnogim je razmišljanjima na tragu prosvjetiteljstva.

„...jer paprat se uvijek vraća u vodu
dok daždevnjak umire ako izađe iz
vatre...”

(Prostor – tajnovito vrijeme)

Juanita Conejero (1934.)

Pjesnikinja iznosi pregršt motiva iz prirodne ljepote Kube. Drugim dijelom ona se dotiče svoje obitelji te piše o romantičnim temama. Nepredvidivo, živahno poput vjeverice pjesnikinja se kreće između sunca, mora, zraka i svog introvertiranog svijeta na lucidan i maštovit način.

„...Plaža s mirisom na školjke.
Pijesak... začuđujući sag.
Oblaci... na putu prema zalasku.

*Sunce... prema pjeni.
Nježni rubovi sjene.
Stablo badema spava..."*

(Među valovima)

Julia Cabalé (1954.)

Pjesnikinja kao da je malčice pod utjecajem američke pjesnikinje Sylvie Plath. Kod nje se prelamaju svjetlost, tijelo i zrak. Kao lutka u izlogu ne može izdržati, njen lirski subjekt vapi za razumijevanjem izvan staklenog zvona. Staklo oko pjesnikinje kao da je puklo u krhotine te je ona sretna kada izgovara „ne” umjesto da jače prihvaća život u kojem ipak na human način razlikuje dobro od zla.

Granice između njezina unutarnjeg i vanjskog svijeta ne nanose joj bol i intenzivne emocije. Na osebujuć način pjesništvom traga za samospoznajom.

*„...Nije isto
odmarati se od svakodnevnice
i
od životne muke...
nije isto smatrati vjeru slabošću
i
smatrati vjeru mudrošću..."*

(Antiteza)

Laura Domingo Agüero (1985.)

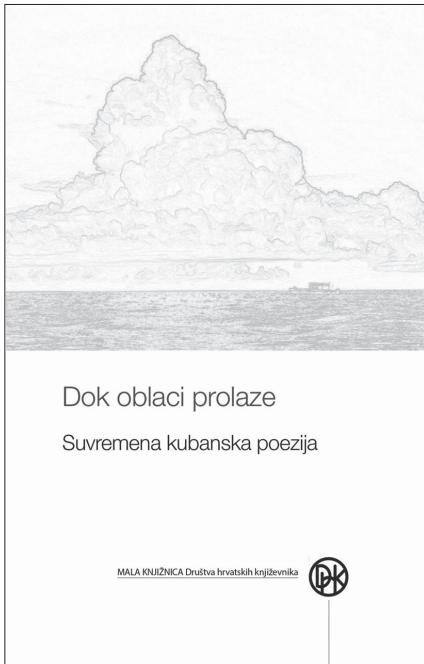
Žudnja za životom i duhovne poruke iznenađenje su u lirici ove pjesnikinje. Mnogi motivi iz kršćanske duhovnosti metaforično su izraženi: svjetlost, raj, opraštanje, vječni život i dr. Međutim, prepleteni su motivima kroz koje se diskretno naslućuju. Ljepota kratkoće izraza ove pjesnikinje suptilna je, bez erotike i tajanstvena.

*„Kako je prozračno kamenje oko
tebe!
Bijelo, iznimno bijelo poput želje
i moga opraštanja.
Poput raspadanja svjetlosti.
Svjetlosti koju zanemaruješ..."*

(Solilokvij)

Luisa Oneida Landin Ramos

Pjesnikinja progovara ponajviše o životu, religioznosti i ljubavi. Ona je svjesna vrijednosti života, ali duboko u njezinu izboru izraza vidljiva je duševna izranjenost zbog osobnih razloga. Ljubavni brodolom kao presudan motiv usprkos šarenilu riječi kao da je izvor rana koje treba iscijeliti ljubavnim melemom vjernosti na putu njezina života. Zbog svih ovih razloga pjesnikinja ne vidi sretnu budućnost koja se neposredno najviše očituje u svakodnevnici. Željela je više od obič-

nog života, ali je nesvjesna da je ljudska svakodnevica za sve ljude slična, a događaji i sudbine različiti. Za nju bjelodano mudrost nije samo život jer da bolje razumije, ne bi ipak iza ljepote njezine lirike izbijala frustracija i tuga. Život je ipak najveći dar i u njemu treba pronalaziti razloge za radost.

„...Dodirnuti dno ne znači umrijeti.
Ponekad je dno mjesto
između ničega i svega.
Popni se
popni se...”

(Dotaknuti dno)

Magaly Natacha Sánchez Ochoa (1940.)

Lirika kao potraga za vlastitim identitetom, otkrivanjem tajne jastva, koja razumije vrijednost postojanja i želi ostaviti svjedočanstvo za buduće naraštaje značajka je stvaralaštva ove pjesnikinje. Emocije nježnosti i odbačene ljubavi, prolaznost ženstvenosti, njezina varljivost prepliću se s naslućivanjem vječnosti koja je misterij. Krhki lirski subjekt preplavljen je romantičnim izljevima bez strasti, ali sa sviješću neponovljivosti ljubavne situacije.

„...Gledaj unatrag i ne pretvaraj se u kamen;
naići ćeš na djevojčicu blisku
cvijetu i pepelu,
ranim simbolima njene dobi.
Ona si koja si bila i još uvijek jesi,
uspavana u vlastitoj osjećajnoj
tmuni.
Kakvo ćeš svjedočanstvo ostaviti za
budućnost?...”

(Svjedočanstvo)

Miguel Barnet (1940.)

Zaborav prve ljubavi te nemilosrdan tijekom vremena, vrijeme života koje treba cijeniti glavne su teme pjesništva Miguela Barneta. Nепrekidno pokretanje njegovih stihova u dijalektici pješčanog sata ostavlja duboki otisak u njegovoj pjesničkoj umjetnosti. Zaborav ljubavi kao neka sudbinska kazna zbog bijega od ljubavi prepliće se sa sjećanjima na presudne, važne trenutke njegove romanse. Promatrajući se u zrcalu, pjesnik propituje samog sebe i sve što je trebao biti, postati, postojati i voljeti. Ne boji se smrti jer se nепrekidno otvara svjetlosti i zato pušta pijesak svog pješčanog sata da polako kopni.

„...*Pun nade, vidio sam, morao sam
vidjeti,
kako ulazi svjetlost u sobu
kad je majka po prvi put
otvorila prozore.*”

(Revolucija)

Nancy Morejón (1944.)

Bujna pjesnikinja s pregršt raznovidnih motiva koja prelazi preko činjenica nasilja iako njime pogođena i pronalazi put prema stupovima svjetlosti. Od stradanja ptice prema ljepoti ruže do pucnja u pticu i saznanja da je blagost ruže ipak ostavila dragocjen trag i sjećanja pa sve do jasnog lirskog označavanja nasilja kao problema u svijetu.

Mnogi topli simboli izviruju iz njenog pjesništva i strah se čitanjem topi od sunčanog lipnja i njegova mirisavog cvijeća. Iza svega toga nazire se lirski subjekt pjesnikinje koja diše u tišini i nепrekidno se vraća dobrim putom dobrih ljudi pjesništva kao utvrđi u utočištu.

„...Vidjela sam je kako lebdi kao
zvijezda:
životna, spokojna, blaga i blistava.
Poput jasne osvanule zvijezde...”

Pedro Oscar Godínez (1949.)

Pjesnik posve ozbiljno razmišlja o smrti, odnosu očeva, majki i djece te o prolaznosti vremena koje bi želio dohvatiti važnim trenutkom fotografije. On nije prestrašen činjenicom smrti, već bjelodano smatra da se njena neumitnost mora prihvatiti te da i u tom trenutku u životu čovjek ima dignitet i dostojanstvo. Ukratko, ne treba se bojati umrijeti, treba vjerovati i nadati se da postoji vječnost.

*„Roditelji
podučavaju djecu
da budu ljudi
Ali djeca moraju
podučiti roditelje
da budu djeca
Roditelji vide djecu
kako se rađaju
A djeca moraju vidjeti
kako umiru
roditelji”*

(Razgovor o roditeljima i djeci)

Ogsmande Lescayllers (1959.)

U ovoj antologiji pjesnik je sasvim različit, jasnih socijalnih i političkih pogleda. U svojoj lirici razmišlja o svijetu i stradanjima nevinih ljudi u političkim sukobima širom svijeta (od 11. rujna u SADu, Hirošimi, Nagasakiju, Ruandi, Vijetnamu, obama svjetskim ratovima, radu obavještajnih službi i redom nabraja mnoge važne događaje). Bjelodano, pjesnik se želi boriti za ljudska prava, pravednost i mir u svijetu.

*„...Moja je bol globalna i mjerljiva,
kao i ispunjenost i želje.
Po svim uglovima na nas vreba
smrt.
To znaju sve vlade...”*

(Boli me svijet)

Piere Bernet Ferrand (1950.)

Pjesma „U punom letu” najdojmljivija je i govori o posebnoj osobnosti jedne djevojke neodoljiva mirisa, izgleda, koraka, ponašanja, očaravajuće osobnosti kojoj se njezini sumještani i vršnjaci nisu usudili približiti. Ipak, tijekom života bili su duboko pogođeni njezinom neobjašnjivom tugom i zauvijek su sačuvali sjećanje na njezin lik iz mladosti. Pjesnik u drugim pjesmama iz antologije govori o životnoj borbi gdje se čovjek ne smije prepustiti ranama, već mora birati putove borbe sa životom i sudbinom vjerujući u iscjeljenje.

*„...Bojali smo se da ćeš ispariti
i da ćemo izgubiti mogućnost da
nam budeš blizu
kao ljetna kiša što ublažava
silnu vrućinu.”*

(U punom letu)

Ramón Elías Laffita (1968.)

Simboli nevinosti ljepote Ljiljana, svjetlosti, rana koje želi iscijeliti upućuju na simbole uzvišenosti i duhovnosti. Traganje za istinom i žudnja za duševnim melemom okosnica su pjesništva ovog pjesnika. Običan i neobičan istovremeno, začuđuje temperamentom i odiše nekom ljubavnom aurom pjesnika koji u lirskom izrazu i životu žudi za iskrenošću i blistavim

kristalima koji rastjeruju i obasjavaju
tamu.

„...dok je čitava kuća svijećnjak
u kojemu ljudski životi gore
kao osamljene svijeće.”

(*Prolazna kuća*)

Analizirana i interpretirana antologija suvremenog kubanskog pjesništva koju je sa španjolskog jezika prepjevala prevoditeljica Željka Lovrenčić odiše istovremeno klasičnom ljepotom i suvremenošću. Misaono kompleksni pjesnici istovremeno izražavaju fantaziju i odražavaju stvarnost, neki su od njih proturječni, ali antologija u cijelosti odiše izrazitom književnom kvalitetom i prava je pjesnička riznica za ljubitelje pjesništva. Za našu zemlju koja je po prirodnim ljepotama srodna Kubi ipak je ovakav izbor kubanskog pjesništva izvanredni događaj jer čitatelj neočekivano upoznaje mnoštvo pjesnika i pjesnikinja istovremeno udaljene i bliske zemlje kao što je Kuba koji ozbiljnom lirikom ispisuju stranice zanimljive i ekstravagantne književnosti, što za mnoge visoke znalce pjesništva može biti uistinu pravo iznenađenje.

OSVRTI I PRIKAZI

Svijet kubanske književnosti

Kristina Silaj

ZVIJEZDA MODROGA NEBA
SUVREMENA KUBANSKA PRIČA

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA
ZAGREB, 2019.

Zašto je naziv suvremene kubanske priče nazvan *Zvijezda modroga neba*? Naprosto zbog toga što se duboko nebesko plavetnilo odražava u dubinama mora Republike Kube, okružene Meksičkim zaljevom, Karipskim morem i Atlantskim oceanom, a i činjenice da Kuba ima više od 4000 otoka i otočića, 200 zaljeva i 250 plaža, među kojima su neke od najljepših na svijetu. Međutim, Kubina neizreciva prirodna ljepota očituje se i u spojnici književnosti i suvremenog društva kako ga u objavljenim pripovijetkama opisuju suvremeni kubanski književnici, bjelodano suvremena elita koja književno stvara sada, a čija je književnost preslika realnosti i stvarnosti suvremenog društva. Ovih je tridesetak priča među brojnim svojim prijevodima sa španjolskog jezika prevela dr. sc. Željka Lovrenčić nakon uspješne suradnje između izaslanstva Društva hrvatskih književnika koje je posjetilo Havanu u ljeto 2016. godine i Zajednice kubanskih književnika i umjetnika (UNEAC). Budući da je Hrvatska po morskim prirodnim ljepotama izuzetno srodna Kubi te da se Kuba kasno turistički otvorila svijetu, iako je dugo bila poznata u svijetu, suradnja je realizirana književnim uratkom u kojemu je možda i od Kube i od Hrvatske ostao po koji maestral, poneki opis mora, ljepote i dubine pri-

rode, a sve ostalo je globalizacijska posljedica i činjenica da naši zajednički problemi kreću od Hrvatske do Kube i postupno kao potres sve šire i šire, a rješenje negdje mora biti u epicentru te nositi korist za svijet.

No, osvrnimo se na pripovijetke u kojima ćemo samo tematski otvoriti priče koje su najdojmljivije bez spominjanja poznatih književnika koji su ih pisali jer se ne može činjenično izraziti veliku zbirku pripovjedaka jednostavno zato što je književnost u njoj maksimalno parcijalizirana na više od trideset tema. Teme su uistinu raznolike, počevši od ljubavnih odnosa u narušenim brakovima suvremenog svijeta do bizarne ljubavi prema prostitutki koja je tema i mnogih filmova, pjesničkih zbirki i romana. Svi žanrovi koji se mogu odrediti proznima zastupljeni su u zbirci, čak i distopijski žanr razne bolesti, trenutno aktualne teme u svijetu i kućanstva budućnosti koje je u priči pod kontrolom vlasti, a tematski kolidira s problemom samoće u suvremenom društvu zbog sve većeg otuđivanja u gradovima zbog zdravstvenih problema i nove tehnologije. Znanstvena fantastika odlično se pojavljuje u priči koja iskazuje aluzijom da su možda i Adam i Eva proizvod genijalnosti nekog znanstvenika te su naprosto plod i vrhunac znanosti, što je svakako pohvala genijalnosti božjem stvaranju kada je uistinu stvarao prvog čovjeka, s razlikom što je čovjek stvoren kao čin čiste božje ljubavi, dar života prema starozavjetnom vjerovanju, a ne vrhunske znanosti koju se mora ipak visoko cijeniti, što je vjerojatna pouka priče da ljubav i znanost moraju koračati zajedno.

Obična tema ljubavi prema djedu opisana je šašavom temom starijeg gos-

podina koji je obožavao hodati po kiši, jednostavno pokisnuti, te je odlazak s ovoga svijeta proslavio s unukom pod kišnim kapima koje je obožavao udišati i osjećati na sebi. Ljepota ljubavi prema starijoj osobi koja nepovratno odlazi u kontrastu je s ozbiljnošću medicinskog osoblja koje je djeda odvelo zauvijek, ali uspomene na kišu bile su jače u unukovu sjećanju po kojem su uvijek pored djeda rominjale kišne kapi. Naravno da su ovdje u zbirci nezaobilazne suvremene političke i društvene teme. Prva je od tema lucidna pripovijetka koja opisuje neuspješno skrivanje Hitlerove urne od službenih pravosudnih tijela, obavještajnih službi i fanatičnih nacista i neonacista, njegovih obožavatelja, za koju se u pripovijetci tek na kraju špekulira da je njegova autentična urna, do pripovijetke u kojoj glumica opisuje svoju filmsku ulogu Hitlerove ljubavnice Eve Braun u koju se pretjerano uživila do ruba živčanog sloma i potpune osobne propasti i dezintegracije. Te su teme potpuno činjenično književno tkivo te gola činjenica da zbir motiva iz Drugog svjetskog rata u ovom trenutku ne zaokuplja samo Hrvatsku već i Kubu, ali i cijeli svijet. Druga socijalna tema obuhvaća teške egzistencijalne sudbine žena iz Palestine, od radnica do umjetnica koje žive živote na rubu egzistencije poput mnogih žena, nalik i ženama iz naše domovine, a sve je to poticaj da se standardi u svijetu uravnoteže, smanji konkurencija i misli da opće dobro i spolnu ravnopravnost. Emocionalni opisi sudbine žena radnica u Palestini dramatični su jer su žene dočarane sred općeg sivila, duboko sa svim svojim bićem u poslu od kojeg ne mogu egzistirati. Zar i one? Lakše je kada je mnogim ženama za-

jedničko da je teško. Važna je društvena tema opis migranata i emigranata iz egzotičnih zemalja u npr. Kubu gdje im je omogućeno obrazovanje, konkretno ovdje umjetničko i problem stigmatizacije osobe koja je napustila svoju zemlju iz egzistencijalnih razloga te ne zna kako pronaći put do kuće i gdje je kuća. Vjerojatno na Zemlji. Kao iznimna priča pojavljuje se pripovijetka o Ivanu Krstitelju i Isusu Kristu gotovo kao religijska opomena i navještaj sudbine proroka, obojica su opisana metaforično usred svojih muka i obojica su slikovito označena kao uskrsla u svojoj mucu, što je poruka nade za sve koji se nalaze u nekoj mucu i trpljenju. Ljubav prema ekscentričnom čarobnjaku, odnosno običnom čovjeku koji se kao metamorfozom pretvorio u čarobnjaka, prepuna nježnosti i senzualnosti, jedna je od završnih pripovjedaka s poukom da i čarobnjaci zatvaraju vrata pred odgovornom ljubavi jedne u pripovijetci opisane zanesene mlade djevojke. I tako se redaju pripovijetka za pripovijetkom, sa svim suvremenim proznim žanrovima postmoderne, samo u znatno kraćem opsegu, nema humora, oduševljenja, prigušena je svjetlost neke prekretnice, ne naslućuje se spas, ali se do u detalje zadire u globalno suvremeno društvo iako se radnja odvijala u Havani ili mnogim drugim gradovima gdje žive ovi afirmirani i cijenjeni kubanski književnici. Nedostaje prave kubanske svjetlosti, sunca zapravo, plaže su u dubokoj sjeni, možda je poneko zapalio poznatu cigaretu, likovi su na stupu suvremene stvarnosti i uistinu nedostaje nagovještaj neke nove dijagnoze za svijet, dijagnoze koja bi upalila sunce, slušala kubanska mora, gledala u neke prekrasne kubanske žene i naprosto bila zdra-

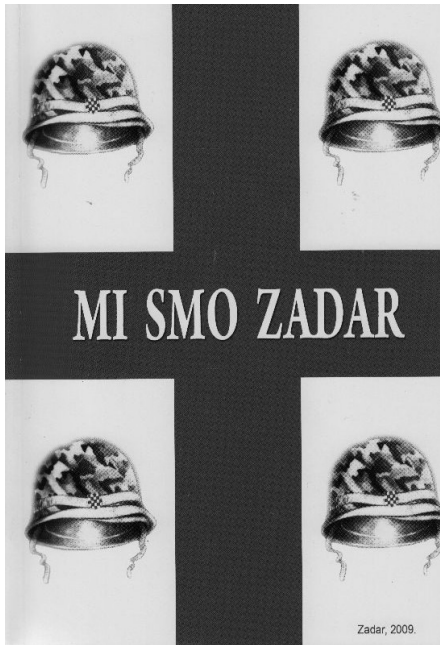
va, bez ikakve epidemije i dijagnoze u nekom novom sretnom svijetu. Međutim, do raja je dug i uzak put za mnoge... U ostvarenoj suradnji hrvatskih i kubanskih književnika koji su pripovijetke stvarali za našu domovinu veliko je značenje suradnje između dviju zemalja (ovdje Kube i Hrvatske) poznatih po svojim prirodnim ljepotama, ali bjelodano bogatih po umjetnički zrelim stvarateljima koji su s obiju strana svjesno u stvarnosti svijeta. Svijet kubanske književnosti svakako nije bijeg u neku alternativnu stvarnost, međutim mora postojati neko vjerovanje da ipak nije došao kraj svijeta, već ulazak u novi život gdje je za sve nas, bez obzira na sve opisane probleme i poteškoće, moguća suradnja, dogovor, bolji međuljudski odnosi koji mogu donijeti spasenje i konkretni multikulturni dijalog.

Ivica Matešić Jeremija

Arbanasi, Zadar

Radomir Jurić

Večer sjećanja na Ivicu Matešića Jeremiju

Dana 29. lipnja 2022. na Zadarskom forumu, odnosno Poljani pape Ivana Pavla II. održana je „Večer sjećanja na Ivicu Matešića Jeremiju” s naslovom „Lala Đido, fala ti”. Večer je održana u organizaciji Udruge ratnih veterana 7. domobranske pukovnije i Udruge Hrvatskoj Za-dar. Program je iznimno nadahnuto s naglašenim emocijama vodila poznata zadarska novinarka gospođa Vesna Matešić.

Mnogo se zna o Đovanijevu ratnom putu i ulozi u Domovinskom ratu. Međutim on je imao veliki broj interesa. Organizatori su željeli prikazati Matešića kao umjetnika, književnika i ratnog ljetopisca kroz nastupe dr. sc. Radomira Jurića, predsjednika Ogranka Matice hrvatske u Zadru, prof. dr. sc. Zlatka Begonje, pročelnika Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru i dr. sc. Josipa Lisca, profesora emeritusa Sveučilišta u Zadru.

U glazbenom dijelu programa sudjelovali su ženska klapa „Karmel” iz Turnja i Šime Ivčić. Tekstove iz Đovanijevih djela čitala je Matea Čulina.

Bio je to dojmljivi susret s njegovom obitelji i brojnim sudionicima hrvatskoga obrambenoga Domovinskoga rata.

U cijelosti donosim svoje izlaganje:

Poštovane obitelji Matešić i Ćosić,
gospođe i gospodo,
drage Zadranske i Zadrani,
štovatelji lika i djela Đovanija Matešića,

prošle su dvije tužne godine od kada se je na drugi svijet preselio naš Đovani. Vrijeme brzo prolazi, ali sjećanja na njega su neprolazna. Tu je u našim srcima sa svojom dobroćudnosti nabijenom neskrivenim emocijama, bez imalo zloće u njegovim očima punim života i s velikom sviješću da se valja zalagati za opće dobro i biti i ostati na pravoj strani povijesti.

U ovom mom kratkom obraćanju nazočna je osobna nota. Naime, Ivicu Đovanija poznao sam i prije njegova upisa na zadarski Filozofski fakultet, onako kako znamo reći iz Grada ili s Kalelarge. Nakon određenoga vremena obavijestio me je da je upisao jedinstveni studij s naslovom „Kultura i turizam”. Rado ga

se sjećam iz toga razdoblja. Iskazivao je veliku želju za znanjem i daljnjim usavršavanjem. Kao i drugi studenti navedenog studija, morao je dobro prostudirati sve zadarske kulturno-povijesne spomenike. Ponosan je bio na svoje poznavanje ovog kulturnoga dragulja. Hrvatski obrambeni Domovinski rat i učenje – nimalo lako. Ipak sve je savladao i završio uspješno, a kod mene i izvrsnom ocjenom.

Poslije se je nastavio usavršavati pa je tako primjerice 2009. magistrirao na Fakultetu političkih znanosti i novinarstva na sveučilištu u Perugii. Želio je i doktorirati na Sveučilištu u Zadru, poduzevši prethodne predradnje. Međutim prerana smrt u tomu ga je onemogućila.

Tijekom rata često smo se sretali i družili u raznim, osobito kulturnim prigodama, napose onima koje je sam priređivao u Hrvatskoj kazališnoj kući (danas Hrvatsko narodno kazalište), Gradskoj loži, Filozofskom fakultetu, Ogranku Matice hrvatske i drugdje. Sve je to bilo na visokoj organizacijskoj razini. Dobro se sjećam i njegove, večeras nazočne kćeri Antonije, koja je također bila moja studentica na istom studiju koji je završio njezin otac. Bio sam joj i mentor pri izradi diplomskoga rada koji je obranila s najvišom ocjenom. Naravno, dugo vremena poznajem i poštovanu gospođu Matešić, njegovu. S druge strane postojala je suradnja s pojedinim članovima moje uže obitelji. Primjerice u Ogranku Matice hrvatske 2001., a u organizaciji Hrvatskoga kulturnoga društva „Napredak”, uz prof. dr. sc. Stijepa Obada, Đovani je predstavio knjigu mogega brata Jurice s naslovom „Nema veće ljubavi”, Naime on se je 1991. sa skupinom zadarskih studenata dragovoljno stavio na raspolaganje obrani Domovine. Otišao je na južno bojište i o tomu svjedočio u spomenutoj knjizi koju je prikazao gospodin Matešić.

Osobito prijateljstvo gajio je s mojim rođakom, dipl. psihologom, dragovoljcem i časnikom Hrvatske vojske, nekada glasnogovornikom Hrvatske ratne mornarice u Splitu, Trpimirom Jurićem.

O ratnom putu, hrvatskom dragovoljcu i brigadiru Hrvatske vojske mnogo se zna, pa se nećemo ponavljati. Naravno mnogo se zna i o njegovim književnim dosezima. Značajan je to opus od deset knjiga koje su posvećene Gardi hrvatskoj i Domovinskom ratu. Prvom knjigom „Križ moje braće” javio se 1994. godine (po njoj je snimljen i dokumentarni film), dok mu je posljednja knjiga izašla 2019. s naslovom „Oni su Hrvatska – njima dugujemo”. Mnoga ugledna imena hrvatske kulture, znanosti i umjetnosti predstavljala su njegove knjige u Zadru (višeputno), Zagrebu, Splitu i drugdje. Primjerice akademik Ante Stamać, prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, književnik i slikar Tomislav Marijan Bilosnić i drugi.

Dana 20. travnja 2010. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu prikazana je knjiga „Mi smo Zadar”. O njoj su govorili prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, glavni ravnatelj te knjižnice, akademik Ante Stamać, Božidar Kalmeta, ministar mora, prometa i infrastrukture Republike Hrvatske, Pavao Jerolimov, publicist, i sam autor knjige. Ulomke iz knjige čitali su Ivana Legati i Duško Modričić. Tom prilikom prof. Maštrović je istakao sljedeće: „Ratna proza Ivica Đovanija Matešića Jeremije nov je i važan prinos hrvatskoj književnosti o Domovinskom ratu s dokumentarnoga motrišta. Iznova je potvrđena autentična vrijednost Matešićeva ratnog pisma. S književnog stajališta mnogi tekstovi vrijedni su i uvjerljivi

iskazi pripovjedačeva literarnog teksta. Uostalom o njemu će najbolje potvrde dati najstroži sudac – vrijeme.” U potpunom sam suglasju s prof. Maštrovićem na kojeg se još jednom pozivam. Naime, isti je u „Kolu”, časopisu Matice hrvatske 2021. objelodanio širi prikaz Matešićeve knjige „Oni su Hrvatska – njima dugujemo“ s nizom biografskih podataka. Navodim: „Hrvatski branitelj i književnik Ivica Matešić Jeremija je autor epitafa na centralnom križu Gradskoga groblja u Zadru na kojem je zapisano: Oni su Hrvatska – njima je dugujemo, a to su njegove riječi poslije uklesane gotovo na svim spomenicima poginulim braniteljima u Domovinskom ratu Zadarske županije. Spomenuti epitaf je također naslov najnovije knjige Ivica Matešića Jeremije, njegove desete po radu, knjige posvećene Gardi hrvatskoj i Domovinskom ratu, što kao i ostale njegove knjige, zajedno čine dojmpljivi literarni poliptih vezan uz hrvatsku epopeju u kojoj je stvarana Republika Hrvatska.”

Poznato je da je nakon Domovinskoga rata obnašao različite dužnosti, među kojima su: vojni izaslanik Republike Hrvatske u Italiji, načelnik službe za međunarodnu suradnju Ministarstva obrane Republike Hrvatske te vojni izaslanik RH u Makedoniji, Kosovu i Albaniji od 2013. do 2017. godine.

Dobitnik je više vojnih i civilnih nagrada, priznanja i odličja. Spominjem samo neke: Nagrade Grada Zadra, Nagrada Zadarske županije, Odličje Reda Danice hrvatske s likom Marka Marulića (visoko priznanje Predsjednika Republike za kulturu). Tu je i spomenica Domovinskoga rata i Medalja Oluja.

Ne zaboravljam spomenuti da je Đovani bio i član Društva hrvatskih književnika. Smrt ga je zatekla na čelu zadarskoga Ogranka. Imali smo velike planove za suradnju toga Ogranka i Ogranka Matice hrvatske u Zadru.

U dubokom mi je sjećanju susret Zadrana s papom Ivanom Pavlom Drugim u dvorani Klementina u Rimu u prigodi 600. obljetnice prvoga sveučilišta u Hrvata. Tom je prigodom Ivica Matešić darovao Svetom Ocu knjige koje su izdane do 1997. godine. Učinio je to s velikim poštovanjem i kao vjernik.

Kada smo već u Rimu, ističem i to da su autori filma „Bombardiranje Zadra 1991.” redatelj Talijanske televizije Miljenko Dujela i Ivica Matešić. Film je nagrađen na Međunarodnom festivalu vojno-dokumentarnog filma Narod i vojska 2007. godine. Naredne je godine zajedno s Bernardom Kotlarom nagrađen za film „Zadar-Maslenica – 1993.”. Prema Matešićevoj priči Zadarske bitke godine 2017. Ivica Božić snimio je film „Oni su Hrvatska”.

Zadarski i arbanaški uglednik Ivica Đovani Matešić Jeremija svojim ukupnim djelovanjem trajno je zadužio hrvatsku i zadarsku javnost. Njegova književna djela imaju literarnu i dokumentarnu vrijednost, zato ih treba čitati i proučavati i često na njih podsjećati. Hvala mu za sve.

Anica Serdarević

Kronika kulturnih događanja u Ogranku Matice hrvatske u Zadru od 15. rujna do 15. prosinca 2022.

Od 15. do 18. rujna održavao se prvi *Festival knjige u Matici hrvatskoj*, u organizaciji naše Središnjice. Tijekom četiriju dana *Festivala* predstavilo se 40-ak novih izdanja knjiga Matičinih ogrankana, a posjetitelji su mogli uživati i u koncertima te izložbama.

Naš Ogranak svoje je knjige izložio u petak 16. rujna. Predstavljen je trobroj časopisa *Zadarska smotra* iz 2022. godine. O časopisu su govorili glavni urednik dr. sc. Josip Lisac, professor emeritus, i Danko Plevnik, suradnik u časopisu. Moderatorica predstavljanja bila je HRT-ova novinarka Tamara Džebić Šaljan.

Ogranak Matice hrvatske u Zadru i Općina Pakoštane 23. rujna organizirali su jednodnevni skup o Marijanu Rogiću Vranskom, hrvatskom književniku i intelektualcu. Na skupu koji se održao u Općinskoj vijećnici Općine Pakoštane govorili su prof. dr. Šime Vučkov, prof. dr. Vjekoslav Cosić i Božo Došen, prof.

Peti nastup zadarskog ogranka Matice hrvatske na *Knjizi Mediterana*, kulturnoj manifestaciji koja se održava pod visokim pokroviteljstvom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, održan je 27. rujna. Predstavljeno je 17 novih izdanja: ovogodišnji trobroj časopisa *Zadarska smotra* te 16 knjižnih naslova. Domaćin predstavljanja bio je Mladenko Domazet, a moderatorica Martina Drobnak. O trobroju 71. godišta zadarskog časopisa za kulturu, znanost i umjetnost govorili su glavni i odgovorni urednik Josip Lisac te Ivan Bošković, suradnik u časopisu. Bošković je istaknuo priznato visoko mjesto koje *Smotra* već dugo zauzima među hrvatskim časopisima ovakvoga profila. Vjernost suradnje Bošković je posvjedočio informacijom da je prvi članak u *Smotri* objavio davne 1977. godine. Urednik Lisac zahvalio je suradnicima te najavivši skori izlazak 4. broja, izrazio nadu da će časopis i dalje nastaviti svoje redovito izlaženje. Mlada zadarska sveučilišna profesorica Jelena Alfirević Franić iz *Zadarske* je *smotre* pročitala sonet Luka Paljetka posvećen Tonku Maroeviću.

U organizaciji našega Ogranka i Zavičajnog muzeja u Biogradu na Moru, 29. rujna održano je biogradsko predstavljanje romana *Krvavi jarak*. U Zavičajnom su muzeju roman predstavili Božo Došen, prof., Draženko Samardžić, ravnatelj Zavičajnog muzeja, i Antonija Buljan Filipović, autorica knjige.

U večernjim satima toplog i sunčanog trećeg listopadskog četvrtka, 21. listopada, mnoštvo Goričana, prijatelja Gorice i matičara okupilo se na predstav-

ljanju zbirke pjesama Mladenke Kučić „Raj iz bab'nog kvadra”. U programu su sudjelovali: umirovljeni gorički prosvjetni radnici Petar Ninčević i Miljenko Marinović, recenzentica knjige Elvira Katić, urednik Ivica Vigato, KUD „Sv. Ivan Krstitelj” iz Gorice te učenici iz osnovne škole u Gorici. Program je obogaćen i dvjema klavirskim izvedbama Klare Kučić. Voditeljica programa bila je Stipana Banić, učiteljica iz osnovne škole u Škabrnji.

Sedamnaesti rječnik iz Ogrankove biblioteke Rječnici mjesnih govora, *Rječnik mjesta Pridrage*, autora Zvonka Babića, predstavljen je u subotu 5. studenoga u kripti Crkve Gospe od Ružarija u Pridragi, u organizaciji Općine Novigrad i Ogranak Matice hrvatske u Zadru, a prigodno uz Mjesec hrvatske knjige te nadolazeći blagdan sv. Martina, zaštitnika Pridrage.

Okupljene je najprije pozdravio Joso Klapan, načelnik općine Novigrad, izrazivši veliko zadovoljstvo što je nakon niza godina autorova predanog rada rječnik objavljen. Istaknuo je njegovo značenje u očuvanju bogatoga kulturnog identiteta Pridrage. Predsjednik zadarskoga ogranka Matice hrvatske Radomir Jurić također je izrazio zadovoljstvo rječnikom koji izlazi u godini kada Matice hrvatska obilježava 180. obljetnicu svoga postojanja. Dao je i kratki pregled povijesti mjesta Pridrage. O rječniku je govorio recenzent Ivan Magaš. Od sedamnaest objavljenih rječnika, tek nekolicina ih je iz zadarskog zaleđa, prevladavaju čakavski rječnici. Pohvalio je vrijednost ovoga rječnika, što nije, kako je naglasio, samo njegovo mišljenje već i pristigle ocjene drugih profesora iz struke. Voditeljica programa Martina Drobnak pročitala je izvadak iz recenzije Josipa Lisca, koji zbog bolesti nije mogao nastupiti. U kulturnom dijelu programa sudjelovao je KUD „Luzarica” iz Pridrage. Na kraju se okupljenima obratio autor, zahvalivši svima koji su mu pomogli u ovom radu, istaknuo je ponos koji sada kao Pridražanac osjeća gledajući rječnik.

Uz završetak obilježavanja *Mjeseca hrvatske knjige*, Ogranak Matice hrvatske u Zadru odobrio je 50 % popusta na svoja knjižna izdanja. Promotivna prodaja trajala je od 10. do 15. studenoga, od 9 do 13 h, u prostorijama Ogranak. Posjetitelji i kupci imali su mogućnost informirati se o članstvu u Matici hrvatskoj koja ove godine obilježava veliku 180. obljetnicu svoga postojanja. Svaki 13. posjetitelj dobio je prigodni dar.

U četvrtak 17. studenoga u Kazalištu lutaka u Zadru prikazana je knjiga Teodore Vigato: *San putujućeg glumca. Zlatko Košta*. Sudjelovali su Tomislav Marijan Bilosnić, Milena Dundov i Teodora Vigato. Voditeljica programa bila je Jelena Alfrević. Knjigu su objavili Ogranak Matice hrvatske u Zadru i Kazalište lutaka Zadar, i ona predstavlja sjećanje na lik i djelo ovog nedavno preminulog velikog zadarskog lutkara. „Lutki nije lako biti lutka. Zato joj je potreban lutkar. Tek zajedno postaju scensko biće. Ni lutkaru nije lako biti lutkar. Bez lutke on je običan čovjek. Tek s lutkom on je više nego običan čovjek...” (Luko Paljetak)

Mladež Ogranak Matice hrvatske u Zadru i Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru organizirali su tribinu „Akademska sučeljavanje: kultura otkazivanja”. Tribina se održala 23. studenoga u Multimedijalnoj dvorani Novog kampusa Sveučilišta u Zadru. Sudjelovali su: Matija Štahan, mag. litt. comp., prof. dr. sc. Nikola Vuletić, doc. dr. sc. Branko Kasalo. Voditeljica tribine bila je Ivana Protrka.

Uz Dan grada Zadra i Blagdan svetog Krševana, predstavili smo knjigu Krune Krstića *Latinizam i humanizam, Iz povijesti hrvatske kulture*. Knjigu je priredio dr. sc. Josip Lisac, professor emeritus, koji je uz dr. sc. Domagoja Vidovića predstavio knjigu.

Kruno Krstić jedan je od najistaknutijih hrvatskih intelektualaca 20. stoljeća, nedovoljno poznat, ali ipak glasovit i zbog svoje svestranosti. Bio je književnik, filozof, psiholog, prevoditelj, jezikoslovac, leksikograf i povjesničar, u svim tim svojim aktivnostima manje ili više plodan i uspješan. Krunoslav Krstić rodio se u Arbanasima 1905. godine, a umro je u Zagrebu 1987. godine. Knjiga je objavljena u sunakladništvu našega Ogranka i Gradske knjižnice Jurja Šižgorića iz Sibenika.

Knjiga Nedjeljka Pavlovića *Radost u teškim vremenima* prikazana je 1. prosinca. O knjizi su govorili: Ilija Balta, Vlatko Majić, Joso Nekić i Nedjeljko Pavlović, autor knjige. Program je vodila Martina Drobnak. Knjigu je objavio naš Ogranak.

U organizaciji Općine Udbina, Ogranak Matice hrvatske u Zadru i crkve hrvatskih mučenika, 5. prosinca u Kulturno-informativnom centru na Udbini predstavljen je roman *Krvavi jarak*. Na udbinskom predstavljanju knjige sudjelovali su: Božo Došen, prof., Ante Nadomir Tadić Šutra i Antonija Buljan Filipović, autorica romana.

U četvrtak 8. prosinca u dvorani Ogranka Matice hrvatske u Zadru prikazana je knjiga Ivana Paštara *Pisma srednjoškolskog ravnatelja*. O knjizi su govorili: dr. sc. Radomir Jurić, predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Zadru, dr. sc. don Ante Sorić, ravnatelj Klasične gimnazije Ivana Pavla II. u Zadru, Anica Serdarević, prof., urednica knjige, i Ivan Paštar, prof. i dipl. oec., autor knjige. Moderatorica programa bila je Martina Drobnak, prof. Uvodno je prof. Jurić u svom izlaganju dao nekoliko biografskih podataka prof. Paštara. Izdvojio je poglavlja od kojih se sastoji knjiga te pročitao pismo roditelja kao odgovor na čestitku za Dan majki. Don Ante Sorić naglasio je osebujan stil Paštarovih pisama s posebnim naglaskom na kršćanski element u njima. Urednica je naglasila važnost ove knjige čija građa sadržava književno-umjetničke elemente, u razvijanju uspješnog odnosa između škole kao odgojno-obrazovne ustanove, učenika i njegove obitelji. Na kraju se nazočnima obratio i autor zahvalivši svima koji su mu pomogli u nastajanju ove knjige. Knjiga je objavljena u nakladi Ogranka Matice hrvatske u Zadru.

U dvorani Ogranka Matice hrvatske u Zadru u srijedu 14. prosinca prikazan je kratki film Luke Klapana *Restaurator*. Okupljene je u ime organizatora događanja, Ogranak Matice hrvatske u Zadru i *Jedine solucije, udruge za audiovizualnu umjetnost*, pozdravio dr. sc. Radomir Jurić, predsjednik Ogranka. Dokumentarni filmovi u produkciji *Jedine solucije* nastaju od 2019. godine. Ona je od 2020. godine jedna od članica Hrvatskog filmskog saveza i pridružena članica Zajednice tehničke kulture Zadarske županije. Njezin je osnivač Luka Klapan, autor filma *Restaurator*. Film *Restaurator* snimljen je 2021. godine, a traje 15 minuta. Govori nam o gospodinu Božidaru Vidakoviću i njegovu djelu. Ovo je bilo premijerno prikazivanje filma u Zadru. Po završetku filma kratko je o

njegovu nastanku govorio Luka Klapan. Pozitivne reakcije i komentari publike, posvjedočili su da se i *Restaurator* može svrstati u niz Klapanovih uspješnih kratkih filmskih uradaka.

Četvrti broj *Zadarske smotre* za ovu godinu predstavljen je u četvrtak 15. prosinca. Ogrankov časopis za kulturu, znanost i umjetnost predstavili su: prof. dr. sc. Ivica Vigato, izv. prof. dr. sc. Teodora Vigato i dr. sc. Josip Lisac, professor emeritus, glavni urednik. Na početku je pozdravio dr. sc. Radomir Jurić, predsjednik Ogranka, iznijevši kronološki pregled objavljivanja *Smotre*. Spomenuo je i dosadašnje urednike časopisa. O jezikoslovnim i športskim temama u časopisu govorio je Ivica Vigato, dok je književne i druge teme obradila Teodora Vigato. Posebna pozornost posvećena je članku Jovana Kosijera uz 85. godišnjicu rođenja poznatog zadarskog košarkaša Giuseppea Pina Gjergje. Okupljenima se obratio i urednik Josip Lisac, izrazivši zadovoljstvo što *Zadarska smotra* i dalje izlazi redovito, kontinuirano bogata kvalitetnim priložima koji mogu zaokupiti čitatelje vrlo širokog spektra interesa. Nekoliko riječi na kraju je rekao i Pino Gjergja.

Radomir Jurić

Josip Lisac

Teodora Vigato

Ivica Vigato

ZADARSKA
MATICA HRVATSKA ZADAR
ISSN 1330-6577
2022.

SMOTRA

ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I UMJETNOST
GODIŠTE LXXII BROJ 4

Marko Marulić

Ivan Meštrović

Pavle Deželić

Antun Šoljan

STUDIJE · RASPRAVE · ESEJI · POEZIJA · OBLJETNICE ·
PROZA · DRAMA · RAZGOVOR · AFORIZMI · PRIJEVODI ·
IN MEMORIAM · OSVRTI I PRIKAZI · KRONIKA

